

KUNY DOMOKOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI 20.
2014

KUNY DOMOKOS MÚZEUM
KÖZLEMÉNYEI 20.
2014

TATA
2014

KUNY DOMOKOS MÚZEUM KÖZLEMÉNYEI 20. (2014)
MITTEILUNGEN DES KUNY-DOMOKOS-MUSEUMS 20. (2014)
PUBLICATIONS OF THE KUNY DOMOKOS MUSEUM 20. (2014)

Szerkesztette:
LÁSZLÓ JÁNOS

Tanulmányok lektorai:

BORHY LÁSZLÓ
C. TÓTH NORBERT
L. BALOGH BÉNI
LŐRINCZY GÁBOR
PÉTERFI BENCE
SCHMIDTMAYER RICHÁRD

Nemzeti Kulturális Alap

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjteményi Kollégiuma támogatta

ISSN 2064-6615

Kiadja a Kuny Domokos Múzeum
Felelős kiadó: Perger Gyula múzeumigazgató
Nyomda: Kettőspont Kft., Tata
Felelős vezető: Varga Judit Zsuzsa
Példányszám: 300

TARTALOM – INHALT – CONTENTS

MERCZI MÓNKA	
TÁMLAP NÉLKÜLI EGYGOMBOS, ERŐSPROFILÚ FIBULÁK ÉSZAKKELET-PANNONIÁBÓL	7
KRÄFTIG PROFILIERTE FIBELN OHNE STÜTZPLATTE AUS NORDOST-PANNONIEN	25
BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–NAGY ANNA– SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–VIDA ISTVÁN	
JELENTÉS A KOMÁROM–SZÓNY, VÁSÁRTÉREN 2012-BEN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL	33
BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IM JAHRE 2012 IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM/SZÓNY, VÁSÁRTÉR) GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN	69
BALOGH CSILLA	
AZ AVAR KORI GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK	91
DIE AWARENZEITLICHEN PYRAMIDENFÖRMIGEN OHRGEHÄNGE	143
AVAR DÖNEMINDEKI PIRAMIT BIÇIMLI KÜPELER	144
LÁSZLÓ JÁNOS	
FEJEZETEK A BAKONYALJA RÉGÉSZETI-TÖRTÉNETI MÚLTJÁBÓL I.: SÚR	159
ABSCHNITTE AUS DER ARCHÄOLOGISCH-HISTORISCHEN VERGANGENHEIT DER VORBAKONYLAND 1: GEMEINDE SÚR	173
SKORKA RENÁTA	
A KRAKKÓI KERESKEDŐK ESETE AZ URBURAI SPÁNNAL	177
THE MERCHANTS OF KRAKOW AND THE „URBURA ISPÁN” OF HUNGARY	183
STANISŁAW A. SROKA	
STIBORICI STIBOR SZEREPE A LENGYEL–MAGYAR KAPCSOLATOKBAN AZ 1409–1412-ES ÉVEKBEN	185
ROLA ŚCIBORA ZE ŚCIBORZYC W STOSUNKACH POLSKO-WĘGIERSKICH W LATACH 1409–1412	191
SCHMIDTMAYER RICHÁRD	
A VÉRTESI VÁRAK „VALÓDI” URAI AZ 1440-ES ÉVEKBEN	193
THE „REAL” MASTERS OF THE CASTLES OF THE VÉRTES MOUNTAINS IN THE 1440’S	220
SCHMIDTMAYER CSABA	
A TATAI ZSIDÓ ISKOLA PEDAGÓGIAI ELVEI ÉS FELSZERELTSÉGE AZ 1850-ES ÉVEKBEN	223
DIE PÄDAGOGISCHEN PRINZIPIEN UND AUSTRÜSTUNG DER ISRAELITISCHEN SCHULE VON TATA IN DEN 1850ER JAHREN	230
PERGER GYULA	
RÉGI TATAI HARANGOK	231
DIE ALTEN GLOCKEN VON TATA	241

KÖVESDI MÓNKA	
VASZARY KERTJE (VASZARY JÁNOS FESTŐMŰVÉSZ TATAI HÁZA)	243
<i>LE JARDIN DU VASZARY (LA VILLA DU PEINTRE JÁNOS VASZARY À TATA)</i>	252
WENCZ BALÁZS	
A KÉT MUNKÁSPÁRT EGYESÜLÉSE KOMÁROM-ESZTERGOM VÁRMEGYÉBEN	
– KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ MKP TEVÉKENYSÉGÉRE (1947–1948)	261
<i>DIE VEREINIGUNG DER ZWEI ARBEITERPARTEIEN IM KOMITAT KOMÁROM-ESZTERGOM,</i>	
<i>IN BESONDERER HINSICHT AUF DIE TÄTIGKEIT DER UKP (1947–1948)</i>	274
BUSA MÓNKA	
HARTAI BÚTORGYŰJTEMÉNY A NÉMET NEMZETISÉGI MÚZEUMBAN:	
GYŰJTÉS, FELDOLGOZÁS, BEMUTATÁS	275
<i>DIE HARTAUER MÖBELSAMMLUNG DES UNGARNDEUTSCHEN LANDESMUSEUMS</i>	287
RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2012-BEN	289
A KUNY DOMOKOS MÚZEUM TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA	293
RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK – <i>ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS</i> – <i>LIST OF ABBREVIATIONS</i>	299

TÁMLAP NÉLKÜLI EGYGOMBOS, ERŐSPROFILÚ FIBULÁK ÉSZAKKELET-PANNONIÁBÓL

MERCZI MÓNKA

BEVEZETÉS

A kora római rugós zárszerkezettel készített fibulatípusok közül az egyik legkedveltebbnek az egygombos, erőprofilú fibulák¹ tekinthetők. Népszerűségüket jelzi, hogy a Római Birodalmon belül és a Barbaricumban is egyaránt nagy területen terjedtek el. A széles körű elterjedés következtében ez az első olyan római kori fibulatípus, amely nagyszámú változatra tagolható. Ezeket az eltérő eredetű, elterjedésű és felépítésű változatokat az általában erősen ívelt fibulatest legmagasabb pontja mögött elhelyezkedő tagolt vagy tagolatlan kengyelgomb köti össze egymással, amely a fibulatestet két alkotórészre, a kengyelgomb előtti fej- és a gomb mögötti lábrészre osztja. A fibulatest legerőteljesebben általában a fejrészen, ennek is a kengyelgomb előtti szakaszán hajlik meg.

A változatok elkülönítésénél figyelembe kell venni a zárszerkezetet (egy- vagy kéttagúság), a felső húr rögzítésének módját (húrhörög, húrsapka, esetleg körültekert húr), a fej és a rugó egymáshoz kapcsolódásának módját, esetenként a rugó csavarulatainak számát. A fejrészt tekintve vizsgálni kell az alakot (zsákszerű, rombusz alakú, trombitaszerű, háromszögletes) és a keresztmetszetet (félköríves, trapéz alakú, háromszögletes), aljának/hátoldalának alakítását (visszahajló vagy egyenesen elvágott). A kengyelgomb esetében a tagoltságot (tagolt vagy tagolatlan), az alakot (kerek, ovális vagy félköríves) és kiterjedésének mértékét (fibulatestet teljesen körbevevő, nagyobb részt test felső vagy annak csak a felső oldalára kiterjedő) kell megvizsgálni. A lábrész ívelttségét, felülnézeti alakját (elkeskenyedő vagy trapéz alakban kiszélesedő), keresztmetszetét, a végét lezáró gomb állását (vízszintes vagy rézsútós) és annak alakját tekintve mutathat eltéréseket. Az egyes változatok a tűtartó alakját, méretét, díszítésmódját tekintve is különböznek egymástól, a tűfészek viszont csaknem mindig egyszerűen visszahajtott, megerő-

sítésére csak elvétve került sor. A változatok elkülönítésében a fibulatest díszítettsége/díszítés hiánya többnyire másodlagos szempontnak tekinthető.

A rugó és fejrész egymáshoz kapcsolódása alapján a fenti szempontok szerint elkülönített változatok két nagy csoportba vonhatók össze.² A változatok egy részénél, amelyek Almgren 67–73-as formáival azonosíthatók, ez a két alkotórész egy téglalap alakú, a rugót részben vagy teljesen befedő támlap közbeiktatásával kapcsolódik egymáshoz. Más, Almgren 74–84-es formáknak megfelelő változatoknál a támlap hiányzik, helyette a rugót a kiszélesedő fejrész fedi be. A támlappal készített, kezdetben egy-, később kéttagú változatok³ a Római Birodalmon belül, az Alpok keleti térségében alakultak ki, legnagyobb számban pedig a Duna középső vidékén és a vele határos barbaricum területen terjedtek el.⁴ A támlap nélküli egygombos, erőprofilú fibulák többsége a Római Birodalom határain kívül, Északnyugat- és Északkelet-Európában jött létre. Közülük csak Almgren 83–84-es formáit eredeztetik birodalmi területekről, ezen belül elsősorban a középső Duna-vidékről, ahonnan aztán barbaricum területre is eljutottak.⁵

A támlap nélküli egygombos, erőprofilú fibulák egy- és kéttagúak egyaránt lehetnek, egytagú zárszerkezet esetén azonban a húr gyakran körültekert, amit a támlappal készült változatoknál egyáltalán nem alkalmaztak. Almgren 74–79-es formáinál, amelyeket a Przeworsk- és a Wielbark-kultúra leggyakoribb kora római kori fibuláinak tekintenek,⁶ a fej tölcésesen kiszélesedik, azaz trombitaszerűvé válik; Almgren 83–84-es formáira a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedő, hátoldalán egyenesen elvágott fejforma jellemző; Almgren 81–82-es formáinál pedig a fejrészt egy a kengyelgombbal többnyire azonos kidolgozású gomb képezi. Tagolt vagy tagolatlan kengyelgombjuk vagy teljesen körbeve-

¹ ALMGREN 1923, IV. csoport; KOVRIG 1937, VIII. csoport; PATEK 1942, A/5 típus; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, F. típus; ETTLINGER 1973, 13. és 15. típusok; JOBST 1975, 4–5. típusok; RIHA 1979, 2.9 és 3.1 típusok; KOŠČEVIĆ 1980, 11. típus; BOJOVIĆ 1983, 9–10. típusok; BEREZCZ 1990, II. típus; GUGL 1995, 6. típus; HEYMANS 1997, 4.3.8. típus; ORTISI 2002, 7. típus; COCIŞ 2004, 8. típus; GENČEVA 2004, 9. típus; REDŽIĆ 2007, V–VI. típusok; PETKOVIĆ 2010, IV. csoport; MERCZI 2012, 8. típus.

² ALMGREN 1923, 35, 39, IV/1–2 főcsoportok.

³ Általános jellemzésüket lásd: MERCZI 2012, 479.

⁴ ALMGREN 1923, 34–39; LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, 15–16; PEŠKAŘ 1972, 76–77; JOBST 1975, 29–31; RIHA 1979, 72–73; KOŠČEVIĆ 1980, 20–23; BOJOVIĆ 1983, 31; GUGL 1995, 11; COCIŞ 2004, 45–46; STUNDNER 2006, 136; REDŽIĆ 2007, 19; SCHMID 2010, 20–21.

⁵ ALMGREN 1923, 43: A 77–80-as formákra vezeti vissza őket, de annak lehetőségét sem zárja ki, hogy közvetlenül a 69–70-es formákból fejlődtek ki. DAŹBROWSKA 1998, 149.

⁶ DAŹBROWSKA 1998, 149.

szi a fibulatestet, vagy csak annak felső oldalára terjed ki.⁷ Az ívelt vagy egyenes vonalú lábrész többnyire rézsútós állású gomb zárja le. Kitöltött tütartójuk közép magas-magas, középszéles-széles, trapéz vagy téglalap alakú egyaránt lehet, a tífészket egyszerű visszahajlítással alakították ki.⁸

Pannoniai kora római települések leletanyagában az egygombos, erősprofilú fibulák a legnépszerűbb fibulatípust jelentik, és jóval gyakoribbak, mint a noricum-pannoniai viselet jellegzetes típusának tekintett noricum-pannoniai szárnyas- és kétgombos fibulák.⁹ Temetőikben viszont vagy közel azonos arányban fordulnak elő (Sárbogárd),¹⁰ vagy a szárnyas fibulák népszerűsége meghaladja az egygombos, erősprofilú fibulákét (Solymár).¹¹ A támlappal ellátott egygombos, erősprofilú fibulák Pannonia északkeleti részén már Augustus korában jelentek meg, de a Claudius–Flavius korban, vagyis a római foglалás idején, illetve az azt követő időszakban örvendtek a legnagyobb népszerűségnek. A Kr. u. 1. században szinte kizárólag egytagú, támlappal készült változatokat használtak: így például a budaörsi telep leletein belül¹² azonosítható 14 támlapos változat közül 11-et lehetett egytagúsággal jellemezni. Az egygombos, erősprofilú fibulák, ugyan jóval alacsonyabb arányban és kisebb számú változattal, de a Kr. u. 2. században is jelen voltak. Ezt az időszakot részben – többnyire változatlan alakban, de már kétagú

formában – az 1. században kialakult változatok továbbélése jellemezte, de vannak újonnan megjelenő, kizárólag kétagú formában létező változatok is.

Az eddig közzétett leletanyag alapján az egygombos, erősprofilú fibulákon belül a támlap nélküli változatok aránya, amelyek a Kr. u. 1. században¹³ jelentek meg, Északkelet-Pannoniában alacsonynak tekinthető. A budaörsi római telep leletanyagában 48 egygombos, erősprofilú fibula közül mindössze egyetlen töredéket (1/48=2,0%) lehetett ebbe a csoportba sorolni, amelyet az összegyűjtött párhuzamok alapján Pannonia egész területén viseltek.¹⁴ Sírleletek azonban arra utalnak, hogy arányuk valójában a budaörsi telepen tapasztaltnál magasabb lehetett (Solymár: 1/8=12,5%;¹⁵ Sárbogárd: 1/8=12,5%).¹⁶

A Pannonia területén előkerült támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák összegyűjtésére és tipológiai elemzésére mindeddig nem került sor. Tanulmányom célja a tartomány északkeleti részében előkerült, provinciális eredetű támlap nélküli változatok bemutatása, amelyhez vizsgálati anyagot a Komárom–Esztergom megyei múzeumok (Kuny Domokos Múzeum, Tata, illetve MNM Balassa Bálint Múzeuma, Esztergom) csak tipológiai elemzésre alkalmas fémkeresős leletanyaga, valamint az ugyancsak Tatán található Kállay-gyűjtemény néhány darabja szolgáltatott.

KATALÓGUS

1. változat

1. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 1)

Ltsz.: EBM 95.273.6.

Lelőhely: Epöl–Kócuti dűlő (MRT 5, 7/3. leelőhely).

Méret: h=5,3 cm, sz=1,8 cm.

Leírás: Kétagú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, a húrnak csak kis csonkja maradt meg a húrhorogba illeszkedve. Támlappal nem rendelkezik, a díszítetlen fejrész a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedik, keresztmetszete félköríves. Tagolt, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Lábrésze egyenes vonalú, felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete háromszögletes, díszítést nem alkalmaztak rajta. Végéhez rézsútós állású, rövid,

hengeres nyélen ülő gömbölyded gomb kapcsolódik. Paralelogramma alakú, magas, széles, sérült, kitöltött tütartója a láb hátsó felére terjed ki, belső oldala kismértékben ívelt, a tífészket egyszerűen visszahajtott.

2. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 2)

Ltsz.: EBM 95.285.1.

Lelőhely: Tokod–Castrum.

Méret: h=4,8 cm, sz=0,9 cm.

Leírás: Kétagú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, támlappal nem rendelkezik. A fibulatest felső oldalán gerinc húzódik, ezért a kengyel- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a kengyelgomb kerekded, ta-

⁷ A német nyelvű szakirodalomban a csak a fibulatest felső oldalára kiterjedő kengyelgombra nem a *Bügelknopf*, hanem a *Bügelkamm* elnevezést alkalmazzák.

⁸ PEŠKAŘ 1972, 80; JOBST 1975, 37–38; BOJOVIĆ 1983, 38; SEDLMAYER 1995, 29; COCIŠ 2004, 64; STUNDNER 2006, 139; REDŽIĆ 2007, 21; BUSULADŽIĆ 2010, 56–57.

⁹ MERCZI 2012, 505–508.

¹⁰ BÁNKI 1998, 86–93.

¹¹ KOCZTUR 1991, 171–334.

¹² MERCZI 2012, 480–485.

¹³ PEŠKAŘ 1972, 83–85.

¹⁴ MERCZI 2012, 486–487.

¹⁵ KOCZTUR 1991, 323, XLIII. táblán bemutatott 5–6, 8, 11–15. számú leleteket alapján számított érték.

¹⁶ BÁNKI 1998, 89, Abb. 22. Az ábrán bemutatott 1–3, 6–10. számú leletek alapján számított érték.

golt, csaknem teljesen körbeveszi a fibulatestet. A láb egyenes vonalú, a fejrész azonos hosszúságú, végéhez rézsútos állású, rövid hengeres nyélen ülő, félgömb alakú gomb kapcsolódik. A lábrész hátsó 2/3-ára kiterjedő tűtartója trapéz alakú, magas, széles, belső oldala ívelt, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

3. Egygombos, erőprofilú fibula (1. tábla 3)

Ltsz.: KDM 2013.11.7.

Lelőhely: Vértesszőlős.

Méret: h=4,4 cm, sz=2,2 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású bronzfibula. Rugója 2×4 csavarulatból áll, bal oldala azonban torzult, és tűje is letört. Támlappal nem rendelkezik, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik. Tagolt, félköríves kengyelgombja a test felső oldalára terjed ki, a középső tag méretben nem különbözik az oldalsó elemektől. A díszítetlen fibulatest felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete a fej- és az alig ívelt lábrészen egyaránt háromszögletes, ez utóbbi végén rézsútos állású, bikónikus gomb található. Kisméretű, közép magas, középszéles, kitöltött, trapéz alakú tűtartója a láb hátsó harmadára terjed ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

4. Egygombos, erőprofilú fibula (1. tábla 4)

Ltsz.: EBM 95.273.7.

Lelőhely: Epöl–Kókuti dűlő (MRT 5, 7/3. lelőhely).

Méret: h=5,0 cm, sz=1,5 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, a húrnak csak kis szakasza maradt meg a húrhorogba illeszkedve. Támlappal nem rendelkezik, a fej rugó felé háromszögletesen kiszélesedik. A díszítetlen fibulatest felső oldalán annak teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A tagolt, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az egyenes vonalú, felülnézetben elkeskenyedő lábrész végét rézsútos állású, rövid, hengeres nyélen ülő félgömb alakú gomb zárja le. A paralelogramma alakú, magas, széles, kitöltött, sérült tűtartó a láb hátsó felére terjed ki. A hiányos tűfészek egyszerűen visszahajtott.

5. Egygombos, erőprofilú fibula (1. tábla 5)

Ltsz.: EBM 95.273.18.3.

Lelőhely: Epöl–Kókuti dűlő (MRT 5, 7/3. lelőhely).

Méret: h_{töredék}=3,8 cm, sz=1,0 cm.

Leírás: Éredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli, jó megtartású bronzfibula töredéke. A fibula fejrésze letört, ezért keresztmetszete nem vizsgálható. A félköríves, csak a test felső oldalára kiterjedő kengyelgomb egyszerűen tagolt. A lábrész egyenes vonalú, felső oldalán gerinc húzódik, keresztmetszete háromszögletes. Végéhez rézsútos állású, rövid, hengeres nyélen ülő, félgömb alakú gomb kapcsolódik. A láb hátsó felére kiterjedő, trapéz alakban el-

keskenyedő, kitöltött tűtartó magas, széles, belső oldala ívelt, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

6. Egygombos, erőprofilú fibula (1. tábla 6)

Ltsz.: KDM 2013.11.11.

Lelőhely: Vértesszőlős.

Méret: h=3,4 cm, sz=1,4 cm.

Leírás: Kisméretű, kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugó hiányzik, a húrnak csak a jobb oldali kis szakasza maradt meg. Támlappal nincs, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik. Tagolt, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A díszítetlen fibulatest felső oldalán, annak teljes hosszában gerinc húzódik, így fej- és lábrésze egyaránt háromszögletes keresztmetszettel jellemezhető. A rövid lábrész egyenes vonalú, felülnézetben peremei kismértékben íveltek, végén rézsútos állású, gömbölyded gomb található. Magas, középszéles, trapéz alakban elkeskenyedő, kitöltött tűtartója a láb hátsó felére terjed ki, belső oldala ívelt vonalú. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

7. Egygombos, erőprofilú fibula (1. tábla 7)

Ltsz.: EBM 95.272.11.

Lelőhely: Bajót–Péliföldszentkereszt (MRT 5, 2/12–13. lelőhely).

Méret: h=5,1 cm, sz=2,3 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, csaknem teljesen ép bronzfibula. Félkör alakban ívelt rugóját 7+6 csavarulat alkotja, tűje ép. Támlappal nem rendelkezik, a fibula díszítetlen fejrésze a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete háromszögletes. A tagolt, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az alig ívelt, ugyancsak díszítetlen lábrész keresztmetszete trapéz alakú, végéhez rézsútos állású, hengeres nyélen ülő, félgömb alakú gomb kapcsolódik. A közép magas, középszéles, kitöltött tűtartó trapéz alakú, belső oldala ívelt, az egyszerűen visszahajtott tűfészek nagyrészt letört, a tű csak a tűfészek elejéig ért.

8. Egygombos, erőprofilú fibula (1. tábla 8)

Ltsz.: EBM 95.272.14.

Lelőhely: Bajót–Péliföldszentkereszt (MRT 5, 2/12–13. lelőhely).

Méret: h=4,7 cm, sz=1,5 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. Rugója és így tűje is hiányzik. Támlapot nem alakítottak ki, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett vízszintes és V alakban összefutó barázda díszíti. A tagolt, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A fibulatest középvonalában, annak teljes hosszában gerinc húzódik, a fejrész keresztmetszete ötszögletes, a lábrészé viszont háromszögletes. Az egyenes vonalú, díszítetlen lábrész végéhez rézsútos állású, rövid, hengeres nyélen ülő fél-

gömb alakú gomb csatlakozik. A rombusz alakú, magas, széles, kitöltött tütartó a láb hátsó felére terjed ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

9. Egygombos, erősprofilú fibula (1. tábla 9)

Ltsz.: EBM 95.272.12.

Lelőhely: Bajót–Péligföldszentkereszt (MRT 5, 2/12–13. lelőhely).

Méret: h=4,9 cm, sz=2,9 cm.

Leírás: Kéttágú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. A rugó 2×5 csavarulatból áll, a húrnak csak középső szakasza maradt meg, így nagy valószínűséggel a rugó eredetileg 2×6 csavarulatos lehetett. Tűje is letört. Támlapja nincs, a fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a rugó felett vízszintes és V alakban összefutó barázda díszíti. A tagolt, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A test középvonalában, annak teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. Az egyenes vonalú, díszítetlen lábrész végét rézsútos állású, rövid, hengeres nyélen ülő félgömb alakú gomb zárja le. A magas, középszéles, ívelt belső oldalú, trapéz alakú, kitöltött tütartó a láb hátsó felére terjed ki, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

10. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 1)

Ltsz.: EBM 95.275.6.3.

Lelőhely: Epöl–Tsz-major és Palkóvölgyi dűlő (MRT 5, 7/7 és 7/5. lelőhely).

Méret: sz=3,2 cm.

Leírás: Vörös színű, kéttágú, felső húrozású, jó megtartású bronzfibula töredéke. A torzult rugó jelenleg 2×5 csavarulatból áll, eredetileg azonban a jobb oldalon hat csavarulat alkotta, amelyek közül a belső a tűvel együtt kitört. Támlappal nem rendelkezik, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete is háromszögletes. A rugó felett egy vízszintes és két V alakban összefutó barázda díszíti. Tagolt, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A díszítetlen lábrész egyenes vonalú, középvonalában a gerinc folytatódik, így a keresztmetszet itt is háromszögletes. Hátsó 2/3-a a tütartóval együtt letört.

11. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 2)

Ltsz.: KDM 2013.8.7.

Lelőhely: Tarján–Téglási dűlő.

Méret: h_{töredék}=4,1 cm, sz=0,8 cm.

Leírás: Eredetileg kéttágú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula töredéke. Háromszögletes keresztmetszetű fejrésze letört, felső oldalán gerinc húzódott. Tagolt, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A lábrész egyenes vonalú, felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete ugyancsak háromszögletes. Díszítése a kengyelgomb mögötti részen vízszintes és V alakban összefutó ba-

rázdából áll. Végéhez rézsútos állású, rövid, hengeres nyélen ülő, félgömb alakú gomb kapcsolódik. Magas, széles, trapéz alakban elkeskenyedő tütartója a láb hátsó felére terjed ki, belső oldala ívelt vonalú, itt egy félkör alakú bemetszés is megfigyelhető rajta. Egyszerűen visszahajtott tűfészke sérült.

12. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 3)

Ltsz.: KDM 2013.12.12.

Lelőhely: Kuny Domokos Múzeum gyűjtőterülete.

Méret: h=4,75 cm, sz=2,1 cm.

Leírás: Kéttágú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugó jobb oldala hiányzik, a bal oldalon teljes, itt öt csavarulatból áll, amelyek felett a húr is megmaradt. Támlapot nem alakítottak ki, a fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a rugó felett lesarkították és X alakban összefutó barázdával díszítettek. A tagolt, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A test teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. Az egyenes vonalú lábrészt a kengyelgomb mögött V alakban összefutó barázda díszíti, végén rézsútos állású, rövid, hengeres nyélen ülő félgömb alakú gomb található. A téglalap alakú, közepmagas, középszéles, kitöltött, egyszerűen visszahajtott tűfészekkel készült tütartó a láb hátsó harmadára terjed ki.

13. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 4)

Ltsz.: EBM 95.279.4.

Lelőhely: Bajna–Sárás.

Méret: h=5,7 cm, sz=3,9 cm.

Leírás: Nagyméretű, kéttágú, felső húrozású, robusztus bronzfibula. Rugója teljes, csavarulatainak száma 2×7, a húr a bal oldalon sérült, tűje ép, a tűfészekbe illeszkedik, annak elülső harmadáig ér. A fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, ezért a fej- és lábrész keresztmetszete is háromszögletes. Támlapja nincs, a fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, felső oldalának peremeit cikcakkvonal szegélyezi. A tagolt kengyelgomb félköríves, csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A fejrésznél hosszabb lábrész kismértékben ívelt, a gerinc két oldalán és peremén egy-egy bekarcolt vonal díszíti, végét rézsútos állású, rövid hengeres nyélen ülő kúpos gomb zárja le. A magas, széles, téglalap alakú tütartó a láb hátsó harmadára terjed ki, peremeit mindkét oldalon cikcakkvonal szegélyezi, a tűfészek egyszerűen visszahajtott, alját a hátoldalon ugyancsak cikcakkvonal díszíti.

14. Egygombos, erősprofilú fibula (2. tábla 5)

Ltsz.: KDM 2013.11.9.

Lelőhely: Vértesszőlős.

Méret: h_{töredék}=3,9 cm, sz=1,25 cm.

Leírás: Nagyméretű, eredetileg kéttágú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula töredéke. Háromszögletes keresztmetszetű fejrésze letört, ennek felső oldalán gerinc húzódott. Tagolt, félköríves ken-

gyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Egyenes vonalú, széles, felülnézetben ívelten elkeskenyedő lábrészének felső oldalán a gerinc folytatódik, így keresztmetszete ezen a szakaszon is háromszögletes. Végét rézsútós állású, rövid, hengeres nyélen ülő, félgömb alakú gomb zárja le. Téglalap alakú, széles, magas, kitöltött tütartója a láb hátsó felére terjed ki, tífészke egyszerűen visszahajtott.

2. változat

15. Egygombos, erőprofilú fibula (2. tábla 6)

Ltsz.: EBM 95.272.27.

Lelőhely: Bajót–Péligföldszentkereszt (MRT 5, 2/12–13. lelőhely).

Méret: $h_{\text{töredék}}=2,5$ cm, $sz=2,4$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója 2×4 csavarulatból áll, bal oldala elgörbült, tije letört. Támlappal nem rendelkezik, az ovális keresztmetszetű fejrész a rugó felé kiszélesedik, oldalai erősen beívelők, ami fordított T alakúvá teszi. Tagolt, háromszögletes kengyelgombja a fibulatest felső oldalára terjed ki. A lábrésznek csak kezdeti szakasza maradt meg, ennek felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete háromszögletes, díszítése kettős, V alakban összefutó, bekarcolt barázdából áll.

16. Egygombos, erőprofilú fibula (2. tábla 7)

Ltsz.: EBM 95.279.3.

Lelőhely: Bajna–Sárás.

Méret: $h=5,2$ cm, $sz=1,8$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, támlappal nem rendelkezik. Az ovális keresztmetszetű fejrész a rugó felé kiszélesedik, oldalai erősen beívelők, ezért alakja nem háromszögletes, hanem fordított T alakú. A kengyelgomb félköríves, tagolt, csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A lábrész egyenes vonalú, a fejrésznél hosszabb, a közepén gerinc húzódik, ami miatt keresztmetszete háromszögletes, jobb oldali peremét bekarcolt vonal szegélyezi, további díszítését vízszintes és V alakban összefutó, kettős barázdák alkotják. Végéhez rézsútós állású, rövid hengeres nyélen ülő, gömbölyded gomb kapcsolódik. A tütartó magas, széles, a lábrész több, mint felére terjed ki, belső oldala beívelő, alja sérült, az eredetileg egyszerűen visszahajtott tífészke letört.

17. Egygombos, erőprofilú fibula (2. tábla 8)

Ltsz.: EBM 2002.3.5.

Lelőhely: Dorog–Hosszúrétek.

Méret: $h_{\text{töredék}}=3,2$ cm, $sz=0,7$ cm.

Leírás: Eredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula kopott töredéke. Fejrésze és kengyelgombja letört. Az egyenes vonalú lábrész felső oldalán gerinc húzódik, keresztmetszete háromszögletes, díszítése V alakban összefutó, bekarcolt barázdából áll, peremeit bekarcolt barázda szegélye-

zi. Végéhez rézsútós állású, rövid nyélen ülő, félgömb alakú gomb kapcsolódik. A trapéz alakban kismértékben kiszélesedő, a láb hátsó felére kiterjedő tütartó magas, széles, díszítetlen, az eredetileg egyszerűen visszahajtott tífészke letört.

3. változat

18. Egygombos, erőprofilú fibula (2. tábla 9)

Ltsz.: EBM 95.280.4.

Lelőhely: Bajna–Józsahegy és Papföldi dűlő (MRT 5, 1/24. és 1/23. lelőhely).

Méret: $h=5,2$ cm, $sz=1,9$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, fej- és lábrészen megcsavarodott, de csaknem teljes bronzfibula. Rugója eredetileg 2×4 csavarulatból állhatott, de a jobb oldali belső kettő és a tű letört. A díszítetlen fibulatest felső oldalán gerinc húzódik végig, így a fej- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A félköríves, tagolatlan kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az egyenes vonalú láb rézsútós állású, kúpos, csúcsos végű gombban végződik. A téglalap alakú, közepmagas, középszéles, kitöltött tütartó a hátsó felére terjed ki, a tífészke egyszerűen visszahajtott.

19. Egygombos, erőprofilú fibula (3. tábla 1)

Ltsz.: EBM 95.272.13.

Lelőhely: Bajót–Péligföldszentkereszt (MRT 5, 2/12–13. lelőhely).

Méret: $h=4,8$ cm, $sz=1,6$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. A rugót jelenleg $3+4$ csavarulat alkotja, de eredetileg $4+5$ csavarulatos lehetett, a húrnak csak középső szakasza maradt meg, tije letört. Támlappal nem rendelkezik, a fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik. A díszítetlen fibula fej- és lábrészen egyaránt gerinc húzódik, így mindkét alkotórész keresztmetszete háromszögletes, a fejrész a húrhorog felett háromszögletesen lesarkított. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A kismértékben ívelt lábrész végét rézsútós állású, bikónikus gomb zárja le. Középszéles, a láb hátsó harmadára kiterjedő, eredetileg kitöltött tütartója nagyrészt letört.

20. Egygombos, erőprofilú fibula (3. tábla 2)

Ltsz.: EBM 95.272.23.

Lelőhely: Bajót–Péligföldszentkereszt (MRT 5, 2/12–13. lelőhely).

Méret: $h_{\text{töredék}}=2,7$ cm, $sz=1,7$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású bronzfibula töredéke. Rugója 2×4 csavarulatból áll, bal oldala torzult, a görbült tű hátsó fele letört. Támlappal nem rendelkezik, a fej a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett háromszögletesen lesarkított. Egyszerűen tagolt, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki.

A díszítetlen test teljes hosszában gerinc húzódik, így a fejrész és a lábrész keresztmetszete is háromszögletes. Ez utóbbinak csak kezdeti szakasza maradt meg, nagy része a tűtartóval együtt letört.

21. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 3)

Ltsz.: EBM 95.272.15.

Lelőhely: Bajót–Pélibődszentkereszt (MRT 5, 2/12–13. leelőhely).

Méret: h=4,4 cm, sz=1,1 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, támlapot nem alakítottak ki rajta. A díszítetlen fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így a kiszélesedő fejrész és az egyenes vonalú lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A fejrész a húrhorog felett háromszögletesen lesarkított. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A lábrész végét rézsútos állású, bikónikus gomb zárja le. A középszéles, középmagas, téglalap alakú, kitöltött tűtartó a láb hátsó harmadára terjed ki. Az eredetileg egyszerűen visszahajtott tűfészek letört.

22. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 4)

Ltsz.: EBM 95.276.18.5.

Lelőhely: Epöl–Kőkuti dűlő és Palkóvölgyi dűlő (MRT 5, 7/3 és 7/5. leelőhely).

Méret: h_{töredék}=3,7 cm, sz=1,2 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, támlappal nem rendelkezik. A fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett ugyanilyen alakban lesarkított. A vége felé fokozatosan elkeskenyedő, díszítetlen fibulatest felső oldalán annak teljes hosszában gerinc húzódik, így a kengyel- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A tagolatlan kengyelgomb félköríves, csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az eredetileg egyenes vonalú lábrész vége a tűtartóval együtt letört.

23. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 5)

Ltsz.: EBM 95.280.3.

Lelőhely: Bajna–Józsahegy és Papföldi dűlő (MRT 5, 1/24. és 1/23. leelőhely).

Méret: h=4,5 cm, sz=1,2 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, támlapja nincs. A díszítetlen fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett ugyanilyen alakban lesarkított. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A kismértékben ívelt lábrész rézsútos állású, bikónikus, gombban ér véget. Trapéz alakban elkeskenyedő, kitöltött tűtartója magas, középszéles, körülbelül a láb hátsó felére terjed ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

24. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 6)

Ltsz.: EBM 95.282.16.

Lelőhely: Esztergom–Hidegtelepkereszt környéke (MRT 5, 8/94. leelőhely).

Méret: h_{töredék}=4,9 cm, sz=2,1 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású bronzfibula töredéke. A rugót 2×4 csavarulat alkotja, tije ép. Támlapja nincs, a fej a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedik, bal sarka lekerékített, középen a húrhorog felett háromszögletesen lesarkított. A díszítetlen fibulatest felső oldalán, annak teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész is háromszögletes keresztmetszettel jellemezhető. A félköríves, tagolatlan kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az egyenes vonalú lábrész vége a tűtartóval együtt letört.

25. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 7)

Ltsz.: EBM 95.278.3.

Lelőhely: Nyergesújfalu–Gunyhóalji dűlő (MRT 5, 15/10. leelőhely).

Méret: h=4,8 cm, sz=1,6 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos, lábrészen meggörbült bronzfibula. A rugó bal oldali csavarulatai hiányoznak, de a jobb oldaliak sem épek, itt ugyanis a belső csavarulat a tűvel együtt kitört, a húr viszont mindkét oldalon teljes. Támlapja nincs, a fej a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett háromszögletesen lesarkított. A díszítetlen fibulatest felső oldalán, annak teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a test felső oldalára terjed ki. A lábrész meggörbült, végét kisméretű, rézsútos állású, bikónikus gomb zárja le. A magas, középszéles, kitöltött, trapéz alakban elkeskenyedő tűtartó a láb hátsó harmadára terjed ki. Eredetileg egyszerűen visszahajtott tűfészke letört.

26. Egygombos, erősprofilú fibula (3. tábla 8)

Ltsz.: EBM 95.273.18.6.

Lelőhely: Epöl–Kőkuti dűlő (MRT 5, 7/3. leelőhely).

Méret: h_{töredék}=2,9 cm, sz=0,6 cm.

Leírás: Eredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli, igen keskeny bronzfibula töredéke. A fibula fejrészének csak kis csonkja maradt meg, rajta gerinc húzódott, így keresztmetszete háromszögletes volt. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A díszítetlen lábrész ívelt, rajta gerinc húzódik, így keresztmetszete ennek a résznek is háromszögletes. A végéhez rézsútos állású, igen kis méretű, bikónikus gomb kapcsolódik. A négyzetes, középmagas, széles, kitöltött tűtartó a láb hátsó felére terjed ki. A tűfészek egyszerűen visszahajtott.

27. Egygombos, erőprofilú fibula (3. tábla 9)

Ltsz.: EBM 95.282.9.

Lelőhely: Esztergom–Hidegtelekeskereszt környéke(?) (MRT 5, 8/94. lelőhely).

Méret: h=4,7 cm, sz=1,6 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugó bal oldala hiányzik, jobb oldala viszont teljes, itt csavarulatának száma négy, húrja ép, de tűje letört. A teljes hosszában háromszögletes keresztmetszetű, díszítetlen fibulatest felső oldalán gerinc húzódik végig. A fej a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett ugyancsak háromszögletesen lesarkított. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A lábrész kismértékben ívelt, végéhez rézsútos állású, bikónikus gomb kapcsolódik. A láb hátsó felére kiterjedő tűtartó paralelogramma alakú, magas, széles, rajta kerek átlukasztás látható. Az eredetileg egyszerűen visszahajtott tűfészek letört.

28. Egygombos, erőprofilú fibula (4. tábla 1)

Ltsz.: EBM 2002.5.1.

Lelőhely: Sárísáp–Dedinsko (MRT 5, 19/9. lelőhely).

Méret: $h_{\text{töredék}}=4,0$ cm, sz=1,3 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású bronzfibula töredéke. Rugója hiányzik, támlapja nem volt. A díszítetlen fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. A fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett ugyanilyen alakban lesarkított. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az eredetileg kismértékben ívelt lábrész hátsó fele a tűtartóval együtt letört. Teljes felülete ónozott volt.

29. Egygombos, erőprofilú fibula (4. tábla 2)

Ltsz.: KDM 2013.7.13.

Lelőhely: Szőny–Olajtartályok.

Méret: $h_{\text{töredék}}=3,4$ cm, sz=2,2 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugó 2×4 csavarulatos, a jobb oldalon törött, tűje ép, de görbült. A díszítetlen fibulatest felső oldalán annak teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész egyaránt háromszögletes keresztmetszettel jellemezhető. Támlapja nincs, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik. Kengyelgombja félköríves, csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az eredetileg valószínűleg kismértékben ívelt lábrésznek csak az elülső harmada maradt meg, így tűtartója nem vizsgálható.

30. Egygombos, erőprofilú fibula (4. tábla 3)

Ltsz.: KDM 2013.9.4.

Lelőhely: Tarján–Tornyópuszta, a halastó partjának nyugati oldaláról.

Méret: h=4,3 cm, sz=1,1 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugó csak a bal oldalon maradt meg, itt vékony

huzalból készített csavarulatának száma eredetileg négy volt, támlappal nem rendelkezett. A fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így keresztmetszete a fej- és lábrészen is háromszögletes volt. A fej a rugó irányába háromszögletesen kismértékben kiszélesedik, jobb oldala sérült. Tagolatlan, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Egyenes vonalú lábrésze rézsútos állású, bikónikus gombban végződik. A téglalap alakú magas, középszéles tűtartó a láb hátsó harmadára terjed ki, sérült tűfészke egyszerűen visszahajtott volt.

31. Egygombos, erőprofilú fibula (4. tábla 4)

Ltsz.: KDM 2013.5.4.

Lelőhely: Bőny.

Méret: h=4,7 cm, sz=2,05 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, robusztusabb, csaknem teljes bronzfibula. Rugója eredetileg 2×4 csavarulatos, amelyből a jobb oldali belső csavarulat a tűvel együtt kitört, húrja ép. Támlapja nincs, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, a húrhorog felett háromszögletesen lesarkított. A fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és lábrész egyaránt háromszögletes keresztmetszetű. A kengyelgomb félköríves, tagolatlan, csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A lábrész ívelt, végéhez rézsútos állású, bikónikus gomb kapcsolódik. A kitöltött, téglalap alakú tűtartó középszéles, közép magas, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

32. Egygombos, erőprofilú fibula (4. tábla 5)

Ltsz.: KDM 2013.11.10.

Lelőhely: Vértesszőlős.

Méret: h=4,35 cm, sz=1,05 cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású, de hiányos bronzfibula. Rugója és húrja hiányzik. Támlappal nem rendelkezik, fejrésze a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedik. Tagolatlan, félköríves kengyelgombja a test felső oldalára terjed ki. A díszítetlen fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így keresztmetszete a fej- és lábrészen egyaránt háromszögletes. Lábrésze ívelt, végét kisméretű, rézsútos állású, kúpos gomb zárja le. Magas, középszéles, kitöltött, trapéz alakban elkeskenyedő tűtartója a láb hátsó felére terjed ki, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

33. Egygombos, erőprofilú fibula (4. tábla 6)

Ltsz.: EBM 95.273.18.5.

Lelőhely: Epöl–Kökuti dűlő (MRT 5, 7/3. lelőhely).

Méret: $h_{\text{töredék}}=3,2$ cm, sz=0,8 cm.

Leírás: Eredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula töredéke. A fibula fejrésze letört, a megmaradt csonk felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete háromszögletes volt. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A lábrész egyenes vonalú, díszítetlen, felső oldalán ugyancsak gerinc húzódik. Végéhez ré-

zsútos állású, bikónikus gomb kapcsolódik. A téglalap alakú, közép magas, középszéles, kitöltött tütartó a láb hátsó harmadára terjed ki. A sérült tűfészek egyszerűen visszahajtott.

34. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 7)

Ltsz.: EBM 95.282.17.6.

Lelőhely: Esztergom–Hidegtelepkereszt környéke (MRT 5, 8/94. lelőhely).

Méret: $h_{\text{töredék}}=3,1$ cm, $sz=0,8$ cm.

Leírás: Eredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula töredéke. A fibula eredetileg háromszögletesen kiszélesedő fejrésze letört, rajta gerinc húzódott, amely az ívelt vonalú, díszítetlen láb-részen is folytatódott, így a keresztmetszet a fibulatest teljes hosszában háromszögletes volt. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a test felső oldalára terjed ki. Az ívelt láb-rész rézsútos állású, kúpos gombban végződik, magas, keskeny, téglalap alakú tütartója a láb hátsó harmadára terjed ki, tűfészke egyszerűen visszahajtott.

35. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 8)

Ltsz.: KDM K 1449.

Lelőhely: Komárom–Szöny/Brigetio.

Méret: $h=4,4$ cm, $sz=1,3$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. A rugóból a jobb oldalon három, a balon egy csavarulat, valamint a húr középső szakasza maradt meg. Támlapot nem alakítottak ki rajta, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, felső oldalán gerinc húzódik, így keresztmetszete ugyancsak háromszögletes. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Az egyenes vonalú láb-rész keresztmetszete trapéz alakú, végét rézsútos állású, bikónikus gomb zárja le. A magas, középszéles, kitöltött, téglalap alakú tütartó a láb hátsó harmadára terjed ki. Az eredetileg egyszerűen visszahajtott tűfészek letört.

36. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 9)

Ltsz.: EBM 95.271.146.

Lelőhely: Bajót–Domonkoshegy.

Méret: $h=4,6$ cm, $sz=1,9$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, jó megtartású, csaknem teljesen ép bronzfibula. A rugót 2×5 csavarulat alkotja, tujének hátsó harmada letört. Támlappal nem rendelkezik, a fejrész a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik. A díszítetlen fibulatest felső oldalán, annak teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és láb-rész egyaránt háromszögletes keresztmetszettel jellemezhető. A tagolatlan, félköríves kengyelgomb csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A kismértékben ívelt láb-rész végéhez rézsútos állású, rövid nyélen ülő, gömbölyű gomb kapcsolódik. Paralelogramma alakú, közép magas, középszéles, kitöltött tütartója a láb hátsó harmadára terjed ki, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

4. változat

37. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 10)

Ltsz.: KDM K 1444.

Lelőhely: Komárom–Szöny/Brigetio.

Méret: $h=4,9$ cm, $sz=1,5$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, támlapot nem alakítottak ki rajta. A díszítetlen fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így keresztmetszete a fej- és láb-részen egyaránt háromszögletes. A fej a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedik, kengyelgombja tagolt, félköríves, csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. A láb ívelt vonalú, végét rézsútos állású, bikónikus gomb zárja le. A láb hátsó $\frac{3}{4}$ -ére kiterjedő, kitöltött tütartó széles, közép magas, külső és belső oldala egyaránt erősen ívelt, a tűfészek egyszerűen visszahajtott.

5. változat

38. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 11)

Ltsz.: KDM 2013.11.6.

Lelőhely: Vértesszőlős.

Méret: $h=5,0$ cm, $sz=2,1$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Rugója hiányzik, támlapot nem készítettek. A magasan boltozott, díszítetlen fibulatest teljes hosszában gerinc húzódik, így a fej- és láb-rész keresztmetszete is háromszögletes. A láb-résznél hosszabb fejrésze a rugó felé háromszögletesen kiszélesedik, tagolt, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Egyenes vonalú láb-részt rézsútos állású, egyszerű kúpos gomb zárja le. Kisméretű, középszéles, sérült tütartója a láb hátsó $\frac{1}{3}$ -ára terjed ki.

6. változat

39. Egygombos, erősprofilú fibula (4. tábla 12)

Ltsz.: KDM 2013.10.6.

Lelőhely: Tata–Új temető.

Méret: $h=4,8$ cm, $sz=1,75$ cm.

Leírás: Kéttagú, felső húrozású, hiányos bronzfibula. Torzult, hiányos rugója csak a bal oldalon teljes, itt a csavarulatok száma négy volt; a jobb oldalon a belső csavarulatok a tűvel együtt kitortek, de a megmaradt két csavarulat sem eredeti helyén áll. Támlappal nem rendelkezik, félköríves keresztmetszetű fejrésze a rugó felett bordázott. Többszörösen tagolt, félköríves kengyelgombja csak a fibulatest felső oldalára terjed ki. Rövid, egyenes vonalú láb-résznél rézsútos állású, többszörösen tagolt gomb kapcsolódik. Téglalap alakú, sérült, széles tütartója a láb hátsó felére terjed ki, magassága nem vizsgálható.

40. Egygombos, erőprofilú fibula (4. tábla 13)

Ltsz.: KDM 2013.10.7.

Lelőhely: Tata–Új temető.

Méret: $h_{\text{töredék}}=3,6$ cm, $sz=1,25$ cm.

Leírás: Eredetileg kéttagú, felső húrozású, támlap nélküli bronzfibula töredéke. Fejrésze hiányzik. A díszítetlen fibulatest keresztmetszete a test teljes hosszában félköríves volt. Tagolt, ugyancsak félköríves

kengyelgombja csak a test felső oldalára terjed ki. Egyenes vonalú lábészét rézsútos állású, többszörsően tagolt gomb zárja le. Trapéz alakú, középmagas, széles tűtartója a láb hátsó felére terjed ki, a tűfészek egyszerűen visszahajlított. A tűtartó hátoldalán kerekded benyomódás mutatkozik, amely azonban nem tekinthető díszítésnek.

AZ ÉSZAKKELET-PANNONIAI, TÁMLAP NÉLKÜLI, EGYGOMBOS, ERŐSPROFILÚ FIBULÁK TIPOLOGIAI ELEMZÉSE

1. változat (1–14)

Az itt bemutatandó, Északkelet-Pannonia területről származó fibulák kizárólag kéttagú, felső húrozású zárszerkezettel készültek. A leletanyagban belül elkülöníthető 1. változat fibuláinál gyakoribb a sok csavarulat, azaz oldalanként 6–7 csavarulat rugó alkalmazása (7, 9–10, 13). (1. tábla 7, 9; 2. tábla 1, 4) Rövidebb rugó esetében, amelyet a fejrész ezeknél a fibuláknál sem fedett el teljesen, a csavarulatok száma 4–5 volt (3, 12). (1. tábla 3; 2. tábla 3) Általánosnak tekinthető a fibulatest felső oldalán, annak teljes hosszában végighúzó gerinc, amelynek következtében a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedő fej- és az oldalnézetben egyenes vonalú vagy alig ívelt, felülnézetben a vége felé elkeskenyedő lábész keresztmetszete egyaránt háromszögletes. Ettől csak két fibula mutat eltérést, az epöli fibulánál (1. tábla 1) a fejrésztől hiányzik a gerinc, így keresztmetszete félköríves. Ez a sajátosság egy brigetioi fibulánál is megfigyelhető.¹⁷ Az egyik bajóti fibula (7) (1. tábla 7) lábészete viszont ötszögletes keresztmetszettel jellemezhető, amely szintén nem egyedülálló jelenség.¹⁸

Az ívelt vonalú fibulatest két alkotórésze közül a lábész a fejrésznél mindig hosszabb, ezeket tagolt, félköríves, csak a fibulatest felső oldalára kiterjedő kengyelgomb választja el egymástól. Kerekded, a testet teljesen körbevevő kengyelgombot egyedül egy Tokodon előkerült fibulánál (2) (1. tábla 2) lehet megfigyelni, ami valószínűleg a pannoniai trombitafejes fibulák hatását tükrözi. A kengyelgomb minden esetben három részből tevődik össze, ezek közül a két oldalsó alig emelkedik a test síkja fölé, a középső viszont jóval magasabb, alakja pedig többnyire korongszerű. Kivételt csak egy vértesszőlősi, rövidebb rugójú fibula (3) (1. tábla 3) képez, amelynél a kengyelgomb elemei méretüket tekintve alig különböznek egymástól. Az egyik epöli fibulatöredék esetében (5) (1. tábla 5) az egyik oldalsó elem hiánya miatt a kengyelgomb csak egyszeresen tagolt, de a láb-

rész szélessége és a végén lévő gomb alakítása alapján a fibula ugyanebbe a változatba sorolandó.

A fibulák egy részénél (1–4, 6–7) (1. tábla 1–4, 6–7) a fibulatest teljesen díszítetlenül hagyták. Néhány leletnél (8–10) (1. tábla 8–9; 2. tábla 1) a fejrészen alkalmaztak díszítést, amely a rugó feletti részen bekarcolt vízszintes és V alakban összefutó barázdákból áll. A tatai múzeum gyűjtőterületén talált fibulánál (12) (2. tábla 3) a V alakban összefutó barázdák nemcsak a fejrészen, hanem a láb kengyelgomb mögötti részén is megjelennek. Azonos díszítésű egy tarjáni fibula (11) (2. tábla 2) lábészete is, ennél azonban a fejrész nem vizsgálható. Legdíszesebbnek egy nagyméretű és robusztusabb bajnai fibula (13) (2. tábla 4) tekinthető, amelynél a fejrész felső oldalának peremét cikcakkdísz szegélyezi, a lábészeten a gerinc két oldalán, valamint a peremek mentén pedig keskeny bekarcolt barázdák húzódnak. Cikcakkvonalas díszítést a tűtartó peremén – annak mindkét oldalán –, valamint a tűfészek hátoldalán is alkalmaztak.

A lábész végét rézsútos állású, többnyire rövid hengeres nyélen ülő, viszonylag nagyméretű, félgömb alakú gomb zárja le (1–2, 4–5, 7–9, 11–12, 14). (1. tábla 1–2, 4–5, 7–9; 2. tábla 2–3, 5) Hasonló alakítású, de kisebb méretű gombot a vértesszőlősi leletknél (3, 6) (1. tábla 3, 6) lehet megfigyelni, egy bajnai fibulánál (13) pedig kúpos gombot alakítottak ki. (2. tábla 4)

A lábész hátsó felére kiterjedő tűtartó általában közép széles-széles, közép magas-magas, alakját tekintve trapéz, rombusz/paralelogramma vagy téglalap formát lehet megfigyelni, amelynek belső oldala többnyire ívelt vonalú. Viszonylag alacsony tűtartót csak az egyéb szerkezeti elemeit tekintve is eltérést mutató vértesszőlősi fibulánál (3) lehetett megfigyelni. (1. tábla 3) A fibulák nemcsak kivitel, de méret szerint is igen egységesek, a leletek többségének hosszúsága ugyanis 4,5–5 cm között mozgott, ennél hosszabbnak csak egy bajnai lelet (13) bizonyult, (2. tábla 4) továbbá szokatlanul kisméretű volt egy vér-

¹⁷ MERCZI 2000, 7, III. tábla 2.¹⁸ BOJOVIĆ 1983, 109, T. XII, 99–100.

tesszőlősi fibula (6). (1. tábla 6) Ez utóbbi párhuzamát egy vindobonai lelet képezi.¹⁹

Az itt bemutatott fibulákon belül elkülöníthető egy nagyobb csoport, amelynek példányait a fibulatesten végighúzó gerinc, a kengyelgomb középső, erősen kiemelkedő, gyakran vaskos, korongszerű eleme, a láb végét lezáró, rövid, hengeres nyélen ülő, nagyméretű, félgömb alakú gomb, valamint az azonos méret köti össze egymással (2, 4–5, 7–9, 11–12). (1. tábla 2, 4–5, 7–9); 2. tábla 2–3) Ezek a fibulák Tokodon, Epölön, Bajnán, Tarjánban kerültek elő, egy további lelet nagy valószínűséggel a Kuny Domonkos Múzeum gyűjtőterületéről származik (12). Egy másik, kisebb csoport egy bajnai, illetve egy vértesszőlősi leletből (13–14) hozható létre, (2. tábla 4–5) amelyeket a nagyobb méret és a szélesebb fibulatest különít el az előző csoporttól.

Noha az Almgrennél bemutatott lelet kengyelgombját kettős korongként ábrázolják, és a láb végén lévő gomb alakítása is eltérő, az északkelet-pannoniai fibulák Almgren 83-as formájához²⁰ állnak a legközelebb. Az eddig megjelent publikációkban általában azokat a fibulákat azonosítják Almgren 83-as formával, amelyeknél ez a kettős korong képezi a kengyelgombot. Véleményünk szerint azonban minden olyan háromszögletesen kiszélesedő fejrészrel készített, támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibula Almgren 83-as formával állítható párhuzamba, amelyeknél a kengyelgomb tagolt, az ívelt fibulatest felső

oldalán pedig, többnyire annak teljes hosszában, gerinc húzódik.

Pannonia területéről eddig az északi határvidékről és térségéből, ezen belül Vindobonából,²¹ a Győr–Ménfőcsanak²² területén feltárt bennszülött telepéről és Brigetióból,²³ a tartomány déli részeit tekintve pedig Sisciából²⁴ közöltek Almgren 83-as formának megfelelő leleteket. Az említett leletek közül – lábrészének alakítása és széles tütartója alapján – a ménfőcsanaki félkész fibula tekinthető az északkelet-pannoniai darabok legközelebbi párhuzamának, amely így egyben a változat pannoniai gyártására is bizonyítékot szolgáltat. Kovrig Ilona és Patek Erzsébet Pannonia területén gyűjtött leletei közül egyik fibula sem azonosítható egyértelműen ezzel a formával.²⁵

Almgren 83-as formával azonosítható fibulákat legnagyobb számban Daciából tettek közzé,²⁶ de megtalálhatók Felső-Moesiában²⁷ és Dalmatiában²⁸ is. A változat Noricumban a tartomány határvidékéről²⁹ és Flavia Solvából³⁰ ismert, ettől nyugatra³¹ és délre³² meglehetősen ritka volt. A közzétett leletek száma a Barbaricumban³³ is alacsony. Az itt felsorolt leleteknél a kengyelgomb ugyan tagolt, de egyik eleme sem emelkedik úgy a test síkja fölé, és a rugó is rövidebb, mint az északkelet-pannoniai fibuláknál, így felépítésük egyszerűbb, ezért inkább már a később tárgyalandó Almgren 84-es forma felé mutatnak.³⁴ Ennek következtében nem tekinthetők az általunk bemutatott fibulák közvetlen párhuzamainak.

¹⁹ SCHMID 2010, 102, Taf. 12, 113.

²⁰ BOJOVIĆ 1983, 10.1–3. változatok; PUHM 1992, 3.2 csoport; HEYMANS 1997, 4.3.8.8. változat; COCIŞ 2004, 8b1 típus; STUNDNER 2006, 2.2.2., részben a 2.2.3. változat; REDŽIĆ 2007, VI.1 változat.

²¹ SCHMID 2010, 100–102, Taf. 10, 95–97, 11, 108, 12, 113. Az utóbbi két leletet tagolt kengyelgombja ellenére Almgren 84-es formával azonosítja.

²² BÍRÓ 2013, 251–252, Abb. 2, 4. A szerző a támlapos Almgren 70-es formával azonosítja, a rajzon azonban jól látható, hogy a fibula nem rendelkezik támlappal. Kengyelgombja valószínűleg még nem teljesen kidolgozott.

²³ MERCZI 2000, 7, III. tábla 2–3.

²⁴ KOŠČEVIĆ 1980, 52, T. XVI, 112.

²⁵ Kovrig formái közül a VI. t. 55-ös ábrán bemutatott fibula áll legközelebb Almgren 83-hoz, amelyet Zemp-lén és Tolna vármegyében, Kisbéren, Neviodunumban és Brezjén talált meg. (KOVRIK 1937, 50.) Patek a IV. t. 11-es ábrán bemutatott fibulát, egy nagy valószínűséggel dél-pannon változat képviselőjét Kovrig VI. t. 53-as és 55-ös formáival azonosítja, amelyek legfőbb sajátosságának a fejrész és rugó közötti összekötő elemet tekinti, ami azonban csak az 53-as formára igaz, ezért Kovrig VI. t. 55-ös fibulája nem állítható párhuzamba a Patek által bemutatott lelettel. (PATEK 1942, 24.)

²⁶ COCIŞ 2004, 175, Pl. XXIV, 344–356, XXV, 358–370, XXVI, 371–372. Tagolt, de egyszerűbb gombjuk ellenére is Almgren 83-as formával azonosítja őket.

²⁷ BOJOVIĆ 1983, 108–109, T. XI, 95–96, T. XII, 97–101.

²⁸ BUSULADŽIĆ 2010, 58, 174, Nr. 200.

²⁹ JOBST 1975, 142, Taf. 7, 52–53. Az 52. számú fibulát, amelynél a tűfészek belső oldalát megerősítették, Almgren 84-es forma képviselői közé sorolja. SEDLMAYER 1995, 148, Taf. 7, 66, 149, Taf. 8, 67–69. Csak a 66. számú leletet határozza meg Almgren 83-as formaként. STUNDNER 2006, 152, Taf. 2, 17–19, 162–163, Taf. 5, 83–84, 86, 88, 90, 6, 91. A 88., 90., 91. számú leleteket Almgren 84-es formaként határozza meg.

³⁰ PUHM 1992, 74–75, Nr. 12–13. Az utóbbi fibulánál a tütartó belső oldalát megerősítették. HEYMANS 1997, 333, 351, Taf. 5, 45, 6, 46. A tűfészek belső pereme mindkét esetben megerősített.

³¹ ETTLINGER 1973, 66, Taf. V, 7.

³² BUORA–SEIDEL 2008, 145, Nr. 449–450. Gugl Almgren 84-es formaként határozza meg. (GUGL 2008, 38.)

³³ LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1961, 65, Tab. XX, 6 (a lábrészen nincs gerinc); HRNCIARIK 2013, 115, Taf. LXVII, 1560; VADAY 1988–1989, 77, Abb. 12, 7. Ez utóbbi ezüstfibula kengyelgombjának kialakítása megegyezik az északkelet-pannoniai leletekével, de a fibulatest azokénál magasabban boltozott, és a rovátkolt peremű fejrészről hiányzik a gerinc.

³⁴ Kivételt talán csak BOJOVIĆ 1983, 10.1-es változatba sorolt fibulái képeznek, amelyeknél a kengyelgomb erőteljesebben tagolt, és a láb végén lévő gomb alakítása is hasonló lehetett, azonban a lábrész ezeknél a leleteknél is ívelt vonalú.

Eltérést mutat a lábész alakítása is, amely a Pannonián kívüli leleteknél általában ívelt vonalú. Mindezek alapján az első csoport fibuláinál (2, 4–5, 7–9, 11–12) (1. tábla 2, 4–5, 7–9; 2. tábla 2–3) megfigyelhető erősen tagolt kengyelgomb, ennek középső, korongszerű eleme és a láb végén lévő, rövid nyélen ülő, félgömb alakú gomb egyelőre északkelet/északpannoniai sajátosságnak tűnik, ahol a ménfőcsanaki lelet alapján gyártása is igazolható. A tőlük méretük és szélességük alapján elkülönülő második csoport fibulái (13–14) Északkelet-Pannonián kívül ugyancsak párhuzam nélkül állnak. (2. tábla 4–5)

Használati idejük a kéttagúság és a magas tűtartó alapján a 2. századra tehető,³⁵ amit az általunk bemutatott leletek esetében is helytállónak kell tekinteni. Néhány Noricumban előkerült fibulánál³⁶ a tűfészek belső oldalát megerősítették. A tűfészek hát- és belső oldalának megerősítése a noricum-pannoniai-moesiai térségben elterjedt térdfibulaváltozatokra³⁷ jellemző sajátosság. A megerősített tűfészek átvétele Almgren 83-as forma esetében azt jelenti, hogy ezeket a fibulákat egy ideig a térdfibulákkal párhuzamosan is viselték.

2. változat (15–17)

Egy bajnai fibula (16) (2. tábla 7) a tagolt, félköríves, csak a fibulatest felső oldalára kiterjedő kengyelgombot, az egyenes vonalú, felül nézethen fokozatosan elkeskenyedő lábész, a láb végéhez kapcsolódó, rézsútós állású, hengeres nyélen ülő gömbölyded gombot, a széles, magas, ívelt belső oldalú tűtartót tekintve az 1. változatba is besorolható lenne. Eltérő azonban a fejrész alakítása, amely ugyan ebben az esetben is a rugó irányába szélesedik, de erősen beívelő oldalai miatt már nem háromszögletes, hanem fordított T alakot mutat. A fibula az előző változattól abban is különbözik, hogy a felső oldal középvonalában húzódó gerinc itt csak a lábészben figyelhető meg, így a fejrész már nem háromszögletes, hanem ovális keresztmetszettel jellemezhető. A fibula két alkotórésze közül ennél a változatnál is a lábész a hosszabb. Ennek díszítése vízszintes, illetve V alakban összefutó, kettős barázdákból áll, de a jobb oldalon egy a peremet szegélyező keskeny barázda is kivehető.

Azonos alakítású az egyik bajóti fibula (15) fejrésze és kengyelgombja is. (2. tábla 6) Noha lábészének csak kezdeti szakasza maradt meg, keresztmetszete és díszítése (V alakban összefutó kettős barázda) arra utal, hogy a bajnai fibuláéval azonos vagy

ahhoz hasonló kidolgozású lehetett. A két lelet közül a zárszerkezet csak a hiányos bajóti fibulánál tanulmányozható, amelynek deformálódott, 2×6 csavarulatból álló rugója arra enged következtetni, hogy ennél a változatnál is a sokcsavarulatos rugó lehetett általános. Egy Dorogon előkerült lábész töredéket (17) (2. tábla 8) a felső oldal díszítése (peremet szegélyező, illetve V alakban összefutó barázdák) és a láb végét lezáró gomb kialakítása alapján, noha a trapéz alakban kiszélesedő tűtartó belső oldala nem ívelt, ugyancsak ebbe a változatba soroljuk.

Az 1. változattal mutatott hasonlóság (kengyelgomb, lábész, illetve a láb végét lezáró gomb alakítása) alapján ezeket a fibulákat Almgren 83-as forma egy ritka változatának tekinthetjük, amelyhez az eddig közzétett leletek között sem a fejrész alakítása, sem a lábész díszítése alapján nem találtunk párhuzamot. A Pest és Veszprém megyei leletanyag áttekintése után azonban e változat képviselőinek száma egy újabb északkelet-pannoniai, Zsámbékon előkerült, töredékes, közöletlen lelettel gyarapítható.³⁸ Keltezéséhez támpontot csak az előző változattal mutatott felépítésbeli hasonlóságok adhatnak, amelyek alapján a két változat egy időben, a 2. század folyamán lehetett használatban, de azon belül egyelőre nem lehet őket pontosabban elhelyezni.

3. változat (18–36)

A leletanyag legnagyobb részét magába foglaló 3. változat fibulái (18–36) ugyancsak kéttagúak és felső húrozásúak, de az Almgren 83-as formával azonosított 1. változattal összevetve felépítésükben számos változás fedezhető fel, amely minden szerkezeti elemet érint. Rugójuk esetében rövidülés figyelhető meg, ezt a csavarulatok számának csökkenése okozza. Az itt bemutatandó fibulákat ugyanis általában 2×4 csavarulatos rugóval látták el (18, 20, 24–25, 27, 29, 31), (2. tábla 9; 3. tábla 2, 6–7, 9; 4. tábla 2, 4) egyedül az egyik bajóti fibulánál (36) készítették 2×5 csavarulatot. (4. tábla 9) A fibulatestet pedig, amelynek felső oldaláról egyetlen esetben sem hiányzik a gerinc, kevésbé robusztusan alakították ki. Ennek következtében a rugó irányába háromszögletesen kiszélesedő, háromszögletes keresztmetszetű, általában ívelt oldalú fejrész, és az egyenes vonalú vagy kismértékben ívelt lábész keskenyebbé vált. Kivételt csak egy bőnyi fibula (31) képez, amelynek teste Almgren 83-as formához hasonlóan robusztusabb, testbe mélyedő kengyelgombja pedig tagoltabbnak hat.³⁹ (4. tábla 4) A fejrész esetében új elem az, hogy

³⁵ JOBST 1975, 41; Bojović egyedül a 10.3. változat használati idejét terjeszti ki a 3. század 1. felére is. (BOJOVIĆ 1983, 39.) SEDLMAYER 1995, 29–30; COCIŞ 2004, 64–65.

³⁶ JOBST 1975, 142, Taf. 7, 52; PUHM 1992, 74–75, Nr. 13; HEYMANS 1997, 351, Taf. 5, 45, 6, 46.

³⁷ MERCZI 2011, 57.

³⁸ Ltsz.: FM 2007.9.1.41.

³⁹ Hasonló kidolgozású leletek ismertek Sisciából: KOŠČEVIĆ 1980, 52, T. XVI, 112. T. XV, 106–107, XVI, 108.

ezt középen a húrhorog felett gyakran háromszögletesen lesarkították. A lábrész esetében is általános a háromszögletes keresztmetszet, az egyik brigetioi fibulánál (35) (4. tábla 8) viszont ötszögletes keresztmetszet figyelhető meg, amely Almgren 83-as formánál is előfordult.

További egyszerűsödés fedezhető fel a félköríves, csak a fibulatest felső oldalára kiterjedő kengyelgomb esetében is: az Almgren 83-as formánál megfigyelhető, két oldalsó, alig kiemelkedő elem eltűnik, és – kevésbé vastkos formában – csak a középső, jobban kiemelkedő, korongszerű elem marad meg. Így ezt a változatot már minden esetben tagolatlan kengyelgomb jellemzi.

Eltérő kidolgozású, egyszerűbb a láb végét lezáró, rézsútos állású gomb is, amelynek alakja többnyire bikónikus (19, 21, 25–27, 30–31, 33, 35), (3. tábla 1, 3, 7–9; 4. tábla 3–4, 6, 8) ritkábban kúpos (23, 32, 34), (3. tábla 5; 4. tábla 5, 7) egy bajnai fibulánál (18) pedig a kúpos gombhoz egyszerű hengeres toldalék is kapcsolódik. (2. tábla 9) Ez utóbbi forma a pannoniai trombitafejes fibuláknál volt elterjedtebb.⁴⁰ Ugyancsak ritkán fordul elő, hogy a változatba sorolt fibuláknál – az 1. változathoz hasonlóan – rövid, hengeres nyélen ülő, gömbölyded gombot alakítottak ki. Erre leletanyagunkban a hosszabb rugója miatt egyszer már megemlített bajóti lelet (36) (4. tábla 9) szolgáltat példát, amellyel egy pátyi fibula⁴¹ állítható párhuzamba.

Téglalap, trapéz vagy paralelogramma alakú tűtartójuk magasabb és keskenyebb, a láb hátsó harmadára terjed ki, és nem jellemző a belső oldal ívelése sem. Díszítés sem a fibulatesten, sem a tűtartón nem vehető ki. A leletek nemcsak felépítésüket, hanem méretüket tekintve is – az 1. változathoz hasonlóan – igen egységesek, hosszuk 4,4–5,2 cm között mozog.

Felépítésük alapján az itt bemutatott fibulák jól azonosíthatók Almgren 84-es formájával,⁴² amely szerkezeti sajátosságai alapján tulajdonképp Almgren 83-as forma, tipológiailag fejlettebb,⁴³ leegyszerűsödött változataként is értelmezhető. Ennek következtében a formát rövidebb rugó, valamivel laposabban ívelt,⁴⁴ keskenyebb és kevésbé díszes vagy díszítetlen fibulatest, tagolatlan, korongszerű kengyelgomb, a láb végén egyszerű kidolgozású gomb, magasabb és keskenyebb tűtartó jellemzi. Almgren 84-es formájának elterjedését és keletkezését a budaörsi leletanyag feldolgozása során már tanulmányoztuk.⁴⁵ Fibuláink párhuzamai Pannonia északi határvidékéről Vindobonából,⁴⁶ Carnuntumból,⁴⁷ Arrabona környékéről,⁴⁸ a limes Brigetio és Aquincum közötti szakaszáról,⁴⁹ valamint az Aquincum területéhez tartozó vicusokból⁵⁰ kerültek közlésre. Brigetióban gyártották is ezeket.⁵¹ A tartomány északi felének belsőbb területeiről egyelőre kisebb számban ismertek,⁵² de a limes Aquincumtól délre eső szakaszáról⁵³ közzétett leletek száma is alacsony. A tartomány déli felét tekintve a változat darabjait

⁴⁰ A pannoniai trombitafejes fibulákon belül olyan csoportot is ismerünk, amelynél nemcsak láb végén lévő gomb, de a kengyelgomb és a rövidebb lábrész is az itt bemutatott egygombos, erőprofilú változatával azonos módon kidolgozott. (MERCZI 2012, 493–494.)

⁴¹ OTTOMÁNYI 2007, 151, 140. kép, 5. A láb végén lévő gomb azonos kidolgozású, de kisebb méretű.

⁴² KOVRIG 1937, VI. t. 54. típus; PATEK 1942, IV. t. 12. típus; BOJOVIĆ 1983, 10.6 változat; BERECZ 1990, II.3.B változat; COCIŞ 2004, 8b2 típus; MERCZI 2012, 8/15. változat. Az 1. változatnál már említettük, hogy a szerzők egy része olyan fibulákat is ebbe a változatba sorol, amelyek azonban tagolt kengyelgombjuk alapján Almgren 83-as formával azonosíthatók. A két formát egyesítő változatok: JOBST 1975, 5.C változat; GENCSEVA 2004, 9d változat; STUNDNER 2006, 2.2.3. változat; REDŽIĆ 2007, VI.2. változat; PETKOVIĆ 2010, 13/D változat; SCHMID 2010, 26.

⁴³ PATEK 1942, 24; JOBST 1975, 40.

⁴⁴ JOBST 1975, 41; SEDLMAYER 1995, 29; SCHMID 2010, 26.

⁴⁵ MERCZI 2012, 486–487.

⁴⁶ KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (19–20. sorszámú leletek); SCHMID 2010, 101–102, Taf. 10, 98–100, Taf. 11, 101–106, 109, 111, Taf. 12, 112, 114–116.

⁴⁷ KOVRIG 1937, 50 (az egyik lelet a tábor területén került elő); PATEK 1942, 174 (Nr. 7–8, 17–18). Itt említjük meg

a Carnuntum vonzáskörzetébe eső müllendorfi leleteket is: KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (Nr. 9–10).

⁴⁸ KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (5–6. számú győrszentmártoni/pannonhalmi, illetve csécsényi/rábacsécsényi leletek).

⁴⁹ Brigetio: KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (12–13, 15–16 és esetleg a 21. számú lelet). A Kállay-gyűjteményben az itt bemutatott fibulán (35) kívül további öt Almgren 84-es fibula található: MERCZI 2000, 6–7, II, t. 4–8. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961, 62, T. XIX. 7 (lelőhelye Brigetio vagy Leányvár). Iža/Leányvár: KUZMOVÁ-RAJTÁR 1990, 56, Abb. 4, 6; Visegrád-Lepence: BORUZS 2007, 225, 56. sír, 15. kép. Aquincum: TOPÁL 2003, 78, Pl. 86, 9=Pl. 188, 18/9; Almgren 73-as formaként meghatározott.

⁵⁰ Páty: OTTOMÁNYI 2007, 151, 140. kép 5. Budaörs: MERCZI 2012, 486–487, 4. kép 8.

⁵¹ KOVRIG 1937, 16, XXVII. t. 1; BÓNIS 1986, 301, Abb. 1, 1a.

⁵² Fejér megye: KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (1. számú lelet). Ácsteszer: CSIRKE-PALÁGYI 2005, 19, 3.2. Baláca: CSIRKE-PALÁGYI 2005, 33, 14.1.2. További, ismeretlen lelőhelyű darabok a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményében: CSIRKE-PALÁGYI 2005, 99, 53.171, 53.174, 100, 53.179, 101, 53.186, 53.189.

⁵³ Adony: KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (2. számú lelet).

Zala megyéből,⁵⁴ valamint Dráva és Száva menti lelőhelyekről⁵⁵ ismertették. A változatba sorolható leletek pannoniai megoszlását tekintve jól látható, hogy a változat a tartomány északi felében, ezen belül is elsősorban a határvidéken, sokkal elterjedtebb volt, mint a déli területeken, amire már korábban is felfigyeltek.⁵⁶

A változat birodalmon belüli elterjedését vizsgálva megállapítható, hogy a legtöbb darab Daciából ismert,⁵⁷ ahol gyártása szintén igazolható.⁵⁸ Az itt előkerült leletek hosszukat tekintve kevésbé egységesek, köztük nagyobb és kisebb méretű (4,5 cm-nél rövidebb) darabok egyaránt előfordulnak. A láb végén lévő gomb is tagoltabb, mint a pannoniai leleteké. A fibulatesten gyakran alkalmaztak cikcakkvonalas díszítést, ami más tartományok leletanyagára nem jellemző. Az ezekben felbukkanó díszített darabok⁵⁹ egy részénél valószínűleg daciai eredet tétélezhető fel. Cocis a fibulák díszítettsége és mérete alapján négy változatot különített el, viszont a Dacián kívül előkerült leleteket egységességük miatt egyelőre nem lehet tovább tagolni.

Almgren 84-es formájával azonosítható leletek a Pannoniától és Daciától délre elhelyezkedő tarto-

mányokban, így Dalmatiában,⁶⁰ Felső-⁶¹ és Alsó-Moesiában,⁶² valamint Thraciában⁶³ kisebb számban tűnnek fel. Noricumban – az eddig közzétett leletanyag alapján – a tartomány északi határvidékén vannak jelen,⁶⁴ délebbre viszont hiányoznak. Noricumtól nyugatra⁶⁵ és délre⁶⁶ előfordulásuk szórványos. A barbaricum területekről legnagyobb számban Pannoniától északra tetek közé fibuláinkkal párhuzamba állítható leleteket,⁶⁷ de származata területeken⁶⁸ is megtaláljuk őket. A Pannoniával határos barbaricum lelőhelyek elhelyezkedése alapján⁶⁹ feltételezhető, hogy a fibulák egy része Carnuntumból, illetve Brigetióból származik, de a leletek nagy száma arra utal, hogy helyben is készíthették.⁷⁰ Még északabbi elterjedésükben a borostyánkőút játszhatott szerepet.⁷¹ Az 1. változattal összevetve az Almgren 83-as és 84-es formák elterjedési területe nagyrészt egybeesik, de Alsó-Moesiából és Thraciából egyelőre csak az utóbbi változat képviselői kerültek közlésre. A két forma közül minden tartományban és a Barbaricumban is az egyszerűbb felépítésű, Almgren 84-es forma jóval nagyobb számban terjedt el.

⁵⁴ Fenékpuzsta: KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (3. számú lelet). Zalaszentő: PATEK 1942, 174 (Nr. 26–27). Zalalövő: BERECZ 1990, 80, Abb. 3, 13. Az általa ide sorolt, Abb. 3, 5. ábrán bemutatott lelet rövidebb lábrésze alapján a trombitafejes fibulák közé sorolható.

⁵⁵ Poetovio: KOVRIG 1937, 50; PATEK 1942, 174 (Nr. 11); ISTENIČ 2000, 47, 111. sír, Tabl. 23, 2 (2. század 2. fele–3. század 1. fele), 172, 532. sír, Tabl. 111, 3. Mursa: PATEK 1942, 174 (Nr. 22–25). Neviodunum: PETRU–PETRU 1978, 59, Tab. IX, 34. Siscia: KOŠČEVIĆ 1980, 53, T. XVIII, 127.

⁵⁶ PATEK 1942, 24; JOBST 1975, 41.

⁵⁷ COCIŠ 2004, 65, 175–180, Pl. XXVI, 373–385, XXVII, 387–394, XXVIII, 396–412, XXIX, 413–433, XXX, 434–449, XXXI, 450–460, XXXII, 461–477, XXXIII, 478–495, XXXIV, 496–523, XXXV, 524–542, XXXVI, 543–546.

⁵⁸ COCIŠ 2004, 67.

⁵⁹ Dacián kívüli díszített darabok: Pannonia: KUZMOVÁ–RAJTÁR 1990, 56, Abb. 4, 6; Noricum: SEDLMAYER 1995, 149, Taf. 8, 70; Felső-Moesia: BOJOVIĆ 1983, 110, T. XIII, 108–PETKOVIĆ 2010, 91, T. XV, 7; Alsó-Moesia: GENCSÉVA 2004, 150, Tabl. VII, 2.

⁶⁰ BUSULADŽIĆ 2010, 175, Nr. 201: erősebben ívelt láb-résszel.

⁶¹ BOJOVIĆ 1983, 110–111, T. XIII, 108–112; PETKOVIĆ 2010, 78, 91–92, T. XV, 5–7. REDŽIĆ 2007, 22, T. 7, 55–56: az itt bemutatott viminaciumi leletek vaskosabbak és az 56. számú rövidebb is, mint a pannoniai leletek, így nem tekinthetők azok közvetlen párhuzamának.

⁶² HARALAMBIEVA 1996–1997, 97–99, Tabl. IV, 28, 30–34. Véleményünk szerint ide sorolható az Almgren 83-

as formával azonosított IV. tábla 27. számú fibula is. GENCSÉVA 2004, 150, Tabl. VII, 1–2.

⁶³ HARALAMBIEVA 1996–1997, 98, Tabl. IV, 29.

⁶⁴ JOBST 1975, 142, Taf. 7, 51; SEDLMAYER 1995, 149, Taf. 8, 70; STUNDNER 2006, 152, Taf. 2, 20; 162, Taf. 5, 87.

⁶⁵ Felső-Germania: ETTLINGER 1973, 66, Taf. V, 8=RIHA 1979, 80, Taf. 11, 275. A Raetiában közzétett leletek esetében a test felső oldaláról hiányzik a gerinc, ezért kúpos, csúcsos végű gombjuk ellenére sem állíthatók párhuzamba a pannoniai leletekkel: ORTISI 2002, 25, Taf. 9, 121–125. COCIŠ 2004, 65: A szerző által említett britanniai fibula (HATTATT 1985, 66, Fig. 28, 335), noha kengyelgombja tagolatlan, eltérő kidolgozású teste alapján nem azonosítható Almgren 84-es formájával, ezért a változat elterjedése egyelőre nem terjeszthető ki Britanniáig.

⁶⁶ Az udinei múzeum gyűjteményében: BUORA–SEIDEL 2008, 145, Nr. 453 (lelőhelye Tapogliano).

⁶⁷ LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1961, 60, T. XIII, 3, 65, T. XX, 5, 66, T. XXII, 2; HRNCIARIK 2013, 115, Taf. LXVI, 154, 159–160, 167–168, 175, 196, 208, 236, 595–596, 1223, 1254–1255, Taf. LXVII, 1340, 1383, 1460, 1578, 1696, 1717, 1801, 2026, 2030, 2186, 2230, 2232; PEŠKAR 1972, 14, Tf. 12, 4, 62, Tf. 12, 6; DAŔBROWSKA 1998, 154, Abb. 5, 1–7.

⁶⁸ VADAY 1988–1989, 76–77, Abb. 12, 2=274, Taf. 111, 4 (Tiszafüred), Taf. 12=260, Taf. 76, 6 (Öcsöd).

⁶⁹ HRNCIARIK 2013, 115, Karte 49. A szerző az Almgren 83–84-es formákat együtt tárgyalja, de a bemutatott leletek szinte kizárólag az utóbbi forma képviselői. Ugyancsak Pannonia közvetítő szerepét hangsúlyozza: DAŔBROWSKA 1998, 154.

⁷⁰ HRNCIARIK 2013, 115.

⁷¹ DAŔBROWSKA 1998, 154.

A változat kialakulására a kéttagúság és a tütartó alakja, ezen belül is elsősorban magassága alapján ugyanúgy a 2. században kerülhetett sor,⁷² mint Almgren 83-as formájánál. Legkorábbra, a 2. század 1. felére az egyik zalalövői⁷³ (Hadrianus kor), az aquincumi (2. század 1. negyede)⁷⁴ és a pátyi fibulát (késő Flavius-kor–kora Antoninus-kor),⁷⁵ valamint a morva- és lengyelországi leleteket⁷⁶ keltezik, de e változat kezdetét Daciában⁷⁷ is erre az időszakra teszik. A noricumii⁷⁸ és alsó-moesiai⁷⁹ leleteket viszont későbbre, a század 2. felére helyezik, és nem lehet korábbi a visegrádi lelet sem.⁸⁰ Mivel ez a variáns a markomann háborúk idején létesített potaissai táborból szinte teljesen hiányzik, Cociş arra következtetett, hogy a változat a 2. század 3. negyedénél tovább nem lehetett használatban.⁸¹ A szerzők többsége viszont úgy véli, hogy az Almgren 84-es forma használata átnyúlik a 3. század elejére/1. felére is.⁸²

Az utóbbi keltezés feltételezi, hogy ez a változat Almgren 83-as formájánál tovább és hosszú ideig a térdfibulákkal párhuzamosan volt használatban. Míg azonban Almgren 83-as formájánál szórványosan előfordult a tütartó belső oldalának megerősítése, ami valóban a térdfibulákkal való párhuzamos használat következményének tekinthető, Almgren 84-es formájánál viszont erre a megoldásra nem volt példa. Ez alapján nem zárható ki annak lehetősége, hogy Almgren 84-es formájának használata is korábban, feltehetően a Cociş által megadott időszakban ért véget.

4. változat (37)

Egy Brigetio területén előkerült kéttagú fibula (37) esetében (4. tábla 10) a fejrész az előbbi változatokhoz viszonyítva valamivel nyújtottabb és magasabban boltozott, a lábész pedig erősebben ívelt, de a test teljes hosszában ugyanúgy gerinc húzódik,

ahogy azt az 1. és 3. változatba sorolt fibulák többségénél is láttuk. Rugója hiányzik, így ennek hosszúsága nem vizsgálható. Almgren 84-es formájához hasonlóan a fejrész húrhorog feletti háromszögletes lesarkítása ennél a fibulánál is megfigyelhető. Félköríves, csak a test felső oldalára kiterjedő kengyelgombja tagolt, középső tagja viszont kevésbé emelkedik a test síkja fölé, és alakja sem korongszerű. A lábész végét az előző változathoz hasonlóan rézsútos állású, bikónikus, de nagyobb méretű gomb zárja le. A középmagas és nagyon széles, csaknem a láb teljes hosszára kiterjedő, trapéz alakú tütartó esetében a külső és belső oldal egyaránt erősen ívelt.

A brigetioi fibulával az eddig közzétett leletanyagból mindössze egy barbaricum területen, Vrchoslavicében előkerült azonos hosszúságú lelet állítható párhuzamba.⁸³ A méretbeli egyezésen kívül mindkét fibula esetében azonos kidolgozású a fibulatest, a kengyelgomb, és megegyezik a kitöltött tütartó alakja is. Köztük eltérés csak a láb végén lévő gomb alakításában fedezhető fel, amely a morva lelet esetében kúpos és csúcsos végű volt. Keltezésében kizárólag csak a fibula szerkezeti elemeire (kéttagúság, kengyelgomb, tütartó alakítása) lehetett támaszkodni, ami alapján Peškař 2. század eleji keltezést valószínűsített.⁸⁴

A két fibula keltezéséhez, amelyek tagolt kengyelgombjuk és a fibulatest felső oldalán, annak teljes hosszában végighúzódo gerinc alapján Almgren 83-as formára vezethetők vissza, a tulajdonképp szórványleletnek tekinthető brigetioi fibula sem szolgáltat újabb adatokat. Meg kell azonban emléteni azt, hogy ez a tütartóforma, noha igen ritkán, de egytagú, támlappal készített egygombos, erősprofilú fibuláknál is előfordult, így például egy ugyancsak Brigetióban,⁸⁵ illetve Zalalövön⁸⁶ előkerült fibulánál. Ezek két kerek átlukasztással díszített tütartójuk alapján Almgren 68-as formával azonosíthatók. Ez

⁷² JOBST 1975, 41. Korábbi (1. század utolsó harmada/vége) megjelenést feltételez: RIHA 1979, 80; BÓNIS 1986, 301.

⁷³ BEREZCZ 1990, 89.

⁷⁴ TOPÁL 2003, 78. Továbbá: MERCZI 2012, 487, 228. jegyzet.

⁷⁵ OTTOMÁNYI 2007, 151.

⁷⁶ PEŠKAŘ 1972, 81; DĄBROWSKA 1998, 154.

⁷⁷ COCIŞ 2004, 66.

⁷⁸ JOBST 1975, 41; SEDLMAYER 1995, 29–30.

⁷⁹ GENCSEVA 2004, 101.

⁸⁰ BORUZS 2007, 226. A temető használatának kezdetét a 2. század közepére teszi.

⁸¹ COCIŞ 2004, 66.

⁸² JOBST 1975, 41; BOJOVIĆ 1983, 40; SEDLMAYER 1995, 29–30; DĄBROWSKA 1998, 154–155; GENCSEVA 2004, 101; REDŽIĆ 2007, 22; BUSULADŽIĆ 2010, 59.

⁸³ PEŠKAŘ 1972, 54–55, Tf. 12, 7. A hosszúságban mutatkozó két 2 mm-es eltérést a brigetioi fibula letört húrhorogja okozza.

⁸⁴ PEŠKAŘ 1972, 80–81. A szerző szerint a fibula legközelebb KOVRIG 1937, VI. t. 55. fibulájához áll, amelyhez azonban csak a támlap hiánya köti, egyéb szerkezeti elemét tekintve ugyanis nem mutatkozik közöttük hasonlóság. Párhuzamként ukrainai leletekről is említést tett, ezeket azonban nem volt módunk megvizsgálni.

⁸⁵ MERCZI 2000, 6, 38, I. tábla 7.

⁸⁶ BEREZCZ 1990, 80, 88, Nr. 9, Abb. 2, 1. A Kr. u. 15 és 80 közé keltezett fibulát a II.2Ab változatba sorolja, amelyet igen eltérő felépítésű, össze nem tartozó fibulából hozott létre. Laposabb fejrésze, ívelt oldalú tütartója miatt sem ez, sem az előző lábjegyzetben említett brigetioi fibula nem tekinthető Almgren 68 klasszikus formájának, amellyel a tütartó két kerek átlukasztása miatt azonosítottuk. Hasonló alakítású a II.2Ac változatba sorolt fibula kitöltött tütartója is. (BEREZCZ 1990, 80, 88, Nr. 13, Abb. 3, 15.) A szerző mindkét fibulát kéttagúnak írja le, de a rajz alapján mindkettőt egytagúság jellemzi.

az egyezés megerősíti azt, hogy a két támlap nélküli fibula – az előző változatokhoz hasonlóan ugyancsak provinciális készítményként – olyan időszakban volt használatban, amikor még az egytagúság sem tűnt el teljesen. Ez alapján elfogadhatónak tartjuk a Peškař által javasolt 2. század eleji keltezését. A változat kialakulására talán hatással lehettek a különböző dél-pannon, illetve felső-moesiai támlapos, egygombos, erőprofilú fibulaváltozatok is, amelyeknél általános volt a nagyméretű, széles, de eltérő alakú tütartó és az erősen ívelt fibulatest.⁸⁷

5. változat (38)

Egy Vértesszőlős területén előkerült fibula (38) (4. tábla 11) fejrésze még inkább nyújtott, ennek következtében a fibulatest még magasabban boltozott, mint az előző változatnál. Erre a változatra is jellemző a fibulatest felső oldalán, annak középvonalában végighúzódó gerinc és így a háromszögletes keresztmetszet. A fibula két alkotórésze közül, amelyeket tagolt, félköríves, csak a fibulatest felső oldalára kiterjedő kengyelgomb választ el egymástól, a fejrész jóval erőteljesebb és hosszabb. Mellette az egyenes vonalú lábész szinte csökevényesnek hat, ezt a végén lévő, egészen kisméretű, rézsútós állású, kúpos gomb csak tovább fokozza. Rugója hiányzik, de sérült a középszéles, a láb hátsó harmadára kiterjedő tütartó is, ami miatt ennek magassága nem vizsgálható.

Hasonló, magasban boltozott kengyelű fibulákat egyelőre csak Felső-Moesiából⁸⁸ és Dalmatiából⁸⁹ tettek közzé, azoknál azonban a fejrész sohasem bizonyult a lábészénél hosszabbnak, és eltérő kidolgozása a láb végét lezáró gomb is. A különbségek ellenére a vértesszőlősi fibula az előbb említett déli darabokhoz áll a legközelebb, és így Bojović 10.4 változatába soroljuk. Ez a csoport – az előző változathoz hasonlóan – a tagolt kengyelgomb és a viszonylag alacsony tütartó alapján Almgren 83-as forma egy újabb változatának is tekinthető, amelynek tagjai azonban – a moesiai és a dalmatiai leletek 2×4 csavarulatatos rugója alapján – Almgren 84-es formájához hasonlóan rövid rugóval készültek. A Pannoniától délre előkerült darabokat a 2. századra és 3. század 1. felére kelteznek,⁹⁰ de az Almgren 83-as és 84-es formánál vázolt tipológiai megfigyelések alapján nem tartjuk kizártnak, hogy a használati idő ennél a változatnál sem nyúlik át a 3. századra. A feltételezett hosszú használati időt egyelőre a változat képviselőinek alacsony száma sem támasztja alá.

6. változat (39–40)

A tatai Új temető területén előkerült fibulát (39) (4. tábla 12) elsősorban a kéttagúság és a támlap hiánya köti az előző változatokhoz. Rugója felső húrozású, eredetileg 2×4 csavarulatból állt. Az előző változatoktól eltérően azonban ennél a fibulánál hiányzik a test középvonalában húzódó gerinc, így a fej és a lábész keresztmetszete egyaránt félköríves. A fibula egyik legszembevetőbb sajátossága a fejrész aljának lépcsőzetes tagolása, ennek következtében a rugó felett mintegy kisméretű fejlap és gallér alakult ki, amelyek a térdfibulák jellegzetes alkotóelemei.

Többszörösen tagolt a kengyelgomb is, ez az előző változatokéhoz hasonlóan félköríves, és csak a fibulatest felső oldalára terjed ki, középső, korongszerű tagja pedig Almgren 83-as formájához hasonlóan jóval a test síkja fölé magasodik. A lábész egyenes vonalú, és a többszörösen tagolt kengyelgomb miatt a fejrészhez viszonyítva igen rövidnek hat. Végéhez rézsútós állású, ugyancsak többszörösen tagolt gomb kapcsolódik. Téglalap alakú, sérült, széles tütartója a láb hátsó felére terjed ki, magassága nem vizsgálható.

Ugyanezen a lelőhelyen került elő egy fibulatöredék (40) (4. tábla 13) is, ennél azonban a fejrész kezdeti szakasza nem tanulmányozható. Kengyelgombja kevésbé tagolt, de a teljes hosszában félköríves keresztmetszetű fibulatest, a többszörösen tagolt lábvégi gomb, a széles tütartó jelzi, hogy felépítése az előző fibuláéval azonos volt.

Az itt vázolt felépítés alapján a két fibula Cociș 8b3 típusába sorolható. A daciai leleteknél a felső húrt a leletek túlnyomó többségénél a tatai fibulához (39) hasonlóan húrhorog tartotta, de előfordult, hogy a rugó tengelyét tartó korongon egy második lyukat is készítettek, amelyen aztán áthúzták a húrt.⁹¹ A fejrész rugó feletti részét egyszeresen vagy kétszeresen tagolták, a kengyelgomb esetében viszont az első tatai fibulánál megfigyelhető sokszoros tagolás viszonylag ritka.⁹² A lábészén a daciai fibulák esetében többnyire gerinc húzódik, így keresztmetszete háromszögletes, de van példa arra is, hogy a lábész a tatai fibulákéhoz hasonlóan alakították.⁹³ A trapéz vagy téglalap alakú tütartó az előző változatokhoz hasonlóan változatos magasságú és szélességű lehetett. Cociș a típuson belüli változatokat – Almgren 84-es formájához hasonlóan – ebben az esetben is a fibulák mérete, illetve díszítése/díszítés hiánya alapján különítette el, mivel egyéb szerkezeti elemeiket

⁸⁷ KOŠČEVIĆ 1980, 21–22, T. XII, 87–88, XIII, 89, 93, XIV, 95–96, 98, XVIII, 135 (ez utóbbi lelet kitöltött tütartója a brigetiói és a morva fibuláéhoz hasonló ívelt oldalakkal készült); BOJOVIĆ 1983, 34–38, 105–108, T. IX, 77, 81, X, 85–87, XI, 89–91.

⁸⁸ BOJOVIĆ 1983, 39, 10.4 változat, 109–110, T. XII, 102–105.

⁸⁹ BUSULADŽIĆ 2010, 58–59, 174, Nr. 197.

⁹⁰ BOJOVIĆ 1983, 39; BUSULADŽIĆ 2010, 59.

⁹¹ COCIȘ 2004, 73.

⁹² COCIȘ 2004, 181, Pl. XXXVI, 554, XXXVII, 572, XXXVIII, 583.

⁹³ COCIȘ 2004, 181, Pl. XXXVI, 555, XXXVII, 568.

tekintve az egyes fibulák között csak kis, változatok felállítására nem alkalmas különbségek fedezhetők fel. A díszítés az Almgren 84-es forma daciai képviselőihez hasonlóan cikcakkvonallal történt, hosszuk többnyire 3,5–5 cm között volt.⁹⁴ Ezeket a kritériumokat figyelembe véve a díszítetlen, nagyobb méretűnek tekinthető (csaknem 5 cm hosszúságú) első (39) – és nagy valószínűséggel a második (40) – tatai fibula is Cociș 8b3c1 változatába sorolható.

A típus legtöbb képviselőjét Daciában, ezen belül is annak északi és középső részéről tették közzé,⁹⁵ ezeket a 2. században, azon belül leginkább a szá-

zad 3. negyedében viselték.⁹⁶ A változat Pannoniából mindaddig csak a déli területekről (Neviodunum,⁹⁷ Siscia⁹⁸) volt ismert. A birodalom egyéb területeiről ilyen felépítésű fibulák csak a Pannoniával szomszédos Dalmatiából⁹⁹ és Észak-Italiából¹⁰⁰ kerültek közlésre, de van példa barbaricum előfordulásukra is.¹⁰¹ Az eddig közzétett leletanyag alapján a birodalom nyugati felébe nem jutottak el. A változat elterjedése alapján ez a két, Pannonia északkeleti részén idegennek tekinthető fibula Pannonia déli részéről vagy Daciából – az egy lelőhelyen való előfordulás alapján bizonyára egyszerre – került Tatára.

ÖSSZEZGÉS

A középső Duna-vidéken, ezen belül Pannoniában is a legnépszerűbb és legnagyobb változatosságot mutató kora római fibulatípusnak az egygombos, erősprofilú tekinthetők. A típuson belül térségünkben az Almgren 67–73-as formáival azonosítható vagy azokra visszavezethető, támlappal ellátott változatok terjedtek el, amelyeket az Alpok keleti térségéből eredeztetnek. A Római Birodalom területein kívül, Északnyugat- és Északkelet-Európában alakultak ki azok a támlap nélküli, trombita alakú fejjel ellátott változatok (Almgren 74–80-as formái), amelyek az eddig közzétett leletanyag alapján a birodalom területére csak szórványosan jutottak el. A támlap nélküli egygombos, erősprofilú fibulák háromszögletesen kiszélesedő fejrészrel készített, Almgren 83–84-es formáival azonosítható vagy arra visszavezethető változatai viszont, amelyek előképeinek az előbb említett trombitafejes változatokat tekintik, birodalmi területeken, ezen belül a középső Duna-vidéken alakultak ki, ahol azonban jóval kisebb számban terjedtek el, mint a támlappal rendelkező változatok.

Pannonia esetében – részben alacsony arányuk, részben a leletek közöletlensége miatt – még a birodalmon belül létrejött támlap nélküli változatokról sem rendelkezünk elegendő ismerettel. Az esztergomi Balassa Bálint Múzeum és a tatai Kuny Domokos Múzeum gyűjtőterületén előkerült példányok kivétel nélkül kéttágúak, felső húrozásúak, a húrt húrhorog tartja, a kengyelgomb – tagoltság mértékétől függetlenül – csak a fibulatest felső oldalára terjed ki, a láb végét lezáró változatos alakítású gomb pedig minden esetben rézsútós állású. A leletanyagban belül hat változatot lehetett elkülöníteni.

Az 1, 3–5. változatok további közös sajátosságát képezi a fibulatest teljes hosszában végighúzó gerinc, aminek következtében a rugó felé háromszögletesen kiszélesedő fejrészt és a többnyire egyenes vonalú, ritkábban ívelt vonalú (4. változat) lábrészt is háromszögletes keresztmetszet jellemzi. A 2. változat esetében a fejrésztől hiányzik a gerinc, a 6. változat fibulájánál pedig a keresztmetszet nemcsak a fejrészen, hanem a test teljes hosszában félkörívesnek bizonyult.

A leletek többsége (33/40=82,5%) két változat között oszlik meg. Közülük az 1. változat (1–14) – a fibulatest már vázolt alakításán kívül – a tagolt kengyelgomb alapján Almgren 83-as formájával azonosítható. Díszítést V alakban összefutó barázdák formájában a fej- és/vagy lábrészen alkalmazhattak. A változaton belül elkülönült egy nagyobb csoport (2, 4–5, 7–9, 11–12). (1. tábla 2, 4–5, 7–9; 2. tábla 2–3) Ennél a tagolt kengyelgomb középső, kiemelkedő tagja korongszerűen alakított, a viszonylag széles tűtartó belső oldala többnyire ívelt, a láb végén lévő, nagyméretű, félgömb alakú gomb pedig rövid, hengeres nyélen ül. Nagy valószínűséggel ebbe a csoportba sorolható egy nemrég közölt ménfőcsanaki, félkész fibula is. Tőlük egy kisebb csoportot (13–14) (2. tábla 4–5) a fibulák nagyobb mérete és robusztusabb teste különíti el. Almgren 83-as formája Pannonián kívül a vele határos barbaricum területekről, Noricumból, Észak-Italiából, Dalmatiából, Felső-Moesiából, Daciából ismert, de az itt előkerült fibulák lábrésze az északkelet-pannoniai leletekével ellentétben csaknem mindig ívelt, a kengyelgomb egyes elemei pedig méretüket tekintve kevésbé különböznek egymástól. Az eddig közzétett leletanyag-

⁹⁴ COCIȘ 2004, 67–68.

⁹⁵ COCIȘ 2004, 180–181, Pl. XXXVI, 552–556, XXXVII, 552, 558–575, XXXVIII, 576–586.

⁹⁶ COCIȘ 2004, 68.

⁹⁷ PETRU–PETRU 1978, Tab. IX, 27, 31, 44, X, 1, 12–13.

⁹⁸ KOŠČEVIĆ 1980, 52, T. XVI, 109–110, 113.

⁹⁹ BUSULADŽIĆ 2010, 57–58, 173–174, Nr. 194–196. Tipológiailag Bojović 10.3 és 10.6 változatai, azaz Almgren 83. és 84. formái közé helyezi őket.

¹⁰⁰ GUGL 2008, 38; BUORA–SEIDEL 2008, 145, Fig. 455 (Pavia di Udine), Fig. 456 (San Giorgio di Nogaro).

¹⁰¹ LAMIOVÁ–SCHMIEDLOVÁ 1961, 133, Tab. XIII, 4.

ban pontos párhuzamot egyik csoporthoz sem találunk, így az első csoport kengyelgombjának tagolása és a láb végét lezáró gomb alakítása egyelőre északkelet-/észak-pannoniai sajátosságnak tekinthető.

A másik népes változat (3. változat=18–36) Almgren 84-es formájának felel meg, amely felépítése alapján (keskenyebb, kevésbé ívelt, díszítetlen fibulatest, tagolatlan, korongszerű kengyelgomb, egyszerűbb lábvégi gomb, magasabb és keskenyebb tűtartó) az előző forma egyszerűbb változataként is értelmezhető. Elterjedési területe az előző változathoz képest még Alsó-Moesiával és Thraciával egészíthető ki. A Közép-Duna vidéki eredet ellenére mindkét forma legnagyobb számban Daciából ismert. Ennek oka minden bizonnyal Dacia sokszor sajátos fibulafejlődésében keresendő, amely számos olyan vonással rendelkezik, ami nem magyarázható noricumpannoniai-felső moesiai térségből érkező hatásokkal. Almgren 83-as és 84-es formái Pannonián belül elsősorban a határvidéken terjedtek el. Az előző változattal összevetve minden területen az egyszerűbb, Almgren 84-es forma tekinthető népszerűbbnek.

Tagolt kengyelgombja alapján az Almgren 83-as formára lehet visszavezetni a 2. változatot (15–17). Az ide sorolható fibuláknál a félköríves keresztmetszetű fejrészt erősen beívelő oldalai fordított T alakhoz teszik hasonlatossá. A láb rész V alakú barázdákkal díszített, a láb végén lévő (rövid, hengeres nyélen ülő, félgömb alakú) gomb alakítása az 1. változattal azonos módon történt. Az eddig közzétett leletanyagból nem ismert, így egyelőre északkelet-pannoniai változatnak lehet tekinteni.

A 4. változat fibuláját (37) tagolt kengyelgombja alapján ugyancsak Almgren 83-as formájával lehet párhuzamba állítani, de ezt az 1. változattól az ívelt vonalú láb rész és a széles, mindkét oldalán ívelt tűtartó különíti el. Noha mindössze egy morvaországi lelet állítható vele párhuzamba, ezt a fibulát is provinciális készítménynek tarthatjuk, amit megerősít az is, hogy ilyen alakítású tűtartó ritkán 1. századi, támlapos, Almgren 68-as formával azonosított fibuláknál is megfigyelhető.

Az Almgren 83-as forma magasabban boltozott változataként értelmezhető az 5. változat (38), amely

önálló csoportként Felső-Moesiából ismert, de jelen van Dalmatiában is. Az északkelet-pannoniai fibula esetében – a hosszabb fej- és feltűnően rövid láb rész ellenére – feltételezzük, hogy az említett déli területek egyikéről jutott el térségünkbe.

A 6. változatba sorolt fibulák (39–40) legfőbb sajátossága – a fibulatest félköríves keresztmetszete mellett – az egyes alkotóelemek (fejrész alsó pereme, kengyelgomb, lábvégi gomb) többszörös tagolása, amely ilyen mértékben egyik változatnál sem fordult elő. Önálló változatként a daciai leletanyagban jelenik meg, de a változat képviselői Dalmatiából, Észak-Italiából és Pannonia déli részéből is ismertek, és feltűnnek a Barbaricumban is.

Tipológiai sajátosságok (kéttagúság, illetve a tűtartó alakítása/mérete) alapján egyik támlap nélküli változat kezdete sem tehető a 2. századnál korábbi idősakra. Almgren 83-as formája (1. változat) esetében a szerzők egyetértenek abban, hogy használatát nem nyúlik át a 3. századra. Vele azonos időben lehetett használatban a 2. és az 5. változat is. Tűtartója alapján egészen korai (2. század eleji) a 4. változat, a 6. változatot pedig főként a 2. század 3. negyedében viselték. Almgren 84-es formája (3. változat) esetében viszont a szerzők többsége feltételezi, hogy még a 3. század elején/1. felében is használatban voltak. Szerkezeti sajátosságok (tűfészek alakítása) alapján azonban nem zárható ki annak lehetősége, hogy ezek használata a daciai leletekre megadott időpontig, vagyis a 2. század utolsó harmadáig terjed.

Pannonia területéről nagyobb számban mindaddig csak az egyszerűbb felépítésű Almgren 84-es forma (3. változat) volt ismert. Ennek példányai az északkelet-pannoniai leletanyag bemutatásával tovább gyarapodtak, de kiderült az is, hogy a térségben a kevésbé egyszerű felépítésű és valamivel robusztusabb Almgren 83-as forma (1. változat) is csaknem ugyanolyan elterjedt volt. Mellettük azonban szórványosan daciai (6. változat), illetve moesiai eredetű változatok (5. változat) darabjai is megjelentek. Egyelőre csak Északkelet-Pannoniából ismert a 2. változat, de az 1. változatban belül elkülöníthetők olyan csoportok, amelyek eddigi ismereteink alapján térségünkben eredeztethetők, és itt is terjedtek el.

Merczi Mónika

MNM Balassa Bálint Múzeuma

Esztergom

E-mail: moni.merczi@gmail.com

IRODALOM

- ALMGREN 1923 Almgren, O.: *Studien über nord-europäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Mannus-Bibl 32 (1923).
- BÁNKI 1998 Bánki, Zs.: *Kelten- und Eraviskengräber in Sárbogárd*. CommArchHung 1998, 65–98.
- BERECZ 1990 Berecz, K.: *Römerzeitliche Fibeln aus Zalalövő*. Römische Forschungen in Zalalövő. Acta ArchHung XLII (1990) 77–96.
- BÍRÓ 2013 Bíró, Sz.: *Fibeln aus einer dörflichen Siedlung in Pannonien*. In: (Eds. Grabherr, G.–Kainrath, B.–Schierl, Th.) *Verwandte in der Fremde. Fibeln und Bestandteile als Mittel zur Rekonstruktion von interregionalem Austausch und zur Abgrenzung von Gruppen von Ausgreifen Roms während des 1. Punischen Krieges bis zum Ende des Weströmischen Reiches*. Akten des Internationalen Kolloquiums. Innsbruck 27. bis 29. April 2011. IKARUS Innsbrucker Klassisch-Archäologische Universitätsschriften 8 (2013) 247–256.
- BOJOVIĆ 1983 Bojović, D.: *Rimske fibule Singidunuma*. Muzej grada Beograda serija–zbirke i legati. Katalog XII (1983).
- BÓNIS 1986 Bónis, É. B.: *Das Militärhandwerk des Leg I Adiutrix in Brigetio*. In: *Studien zu den Militärgrenzen Roms III*. 13. Internationaler Limeskongress. Aalen 1983. Stuttgart 1986, 301–307.
- BORUZS 2007 Boruzs K.: *A Visegrád-lepencei római kori hamvasztásos temető*. In: (Szerk. Bíró Sz.) *FIRKÁK I. Fiatal Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*. Győr 2007, 219–232.
- BUORA–SEIDEL 2008 Buora, M.–Seidel, St.: *Fibule antiche del Friuli*. Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 9 (2008).
- BUSULADŽIĆ 2010 Busuladžić, A.: *Morfologija antičkih fibula iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine. The Morphology of Antique Fibulae in the Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina*. Sarajevo 2010.
- COCIŞ 2004 Cociş, S.: *Fibulele din Dacia Romană. The Brooches from Roman Dacia*. Bibliotheca Ephemeris Napocensis 3 (2004).
- CSIRKE–PALÁGYI 2005 Csirke O.–Palágyi S.: *Római kori ékszerek és viseleti tárgyak a veszprémi Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből*. Veszprém 2005.
- DĄBROWSKA 1998 Dąbrowska, T.: *Die kräftig profilierten Fibeln Almgren Gruppe IV, Fig. 74–84 (Trompetenfibeln) – mit einem Ausblick auf die östlichen Formen*. In: (Ed. Kunow, J.) *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*. Forschungen zur Archäologie im Land Branderburg 5 (1998) 149–158.
- ETTLINGER 1973 Ettliger, E.: *Die römischen Fibeln in der Schweiz*. Handbuch der Schweiz zur Römer- und Merowingerzeit. Bern 1973.
- GENCSEVA 2004 Gencseva, J.: *Rimskite fibuli ot Bulgarija. Les fibules romaines de Bulgarie de la fin du Ier s. av. J.-C. à la fin du VIe s. ap. J.-C.* Veliko Tarnovo 2004.
- GUGL 1995 Gugl, Ch.: *Die römischen Fibeln aus Virunum*. Klagenfurt 1995.
- GUGL 2008 Gugl, Ch.: *Le „kräftig profilierten Fibeln“ dal Friuli. Uno sguardo di insieme*. In: (Eds. Buora, M.–Seidel, St.) *Fibule antiche del Friuli*. Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 9 (2008).
- HARALAMBIEVA 1996–1997 Haralambieva, A.: *Fibulite ot I–VII. v. v. muzeja na Dalgopol. – Die Fibeln aus dem 1. bis 7. Jh. im Museum der Stadt Dalgopol*. INM Varna 32–33 (1996–1997) 89–129.
- HATTATT 1985 Hattatt, R.: *Iron Age and Roman Brooches. A second selection of brooches from the author's collection with additional notes on some Anglo-Saxon and Medieval types*. Oxbow Books 1985.
- HEYMANS 1997 Heymans, H.: *Die Fibeln aus dem römerzeitlichen Vicus von Kalsdorf bei Graz*. FÖ 36 (1997) 325–374.
- HRNCIARIK 2013 Hrnčiarik, E.: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Erzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 222 (2013).
- ISTENIČ 2000 Istenič, J.: *Poetovio, zahodna Grobišča II. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu. – Poetovio, the western cemeteries II. Grave-groups in the Landesmuseum Joanneum, Graz*. KiM 33.
- JOBST 1975 Jobst, W.: *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. FiL 10 (1975).
- KOCZTUR 1991 V. Kocztur É.: *Kora császárkori temető Solymáron*. StudCom 21 (1991) 171–334.
- KOŠČEVIĆ 1980 Košćević, R.: *Antičke fibule s područja Siska*. Zagreb 1980.
- KOVRIG 1937 Kovrig I.: *A császárkori fibulák főformái Pannoniában*. DissPan Ser. II. No. 4 (1937).

- KUZMOVÁ–RAJTÁR 1990 Kuzmová, K.–Rajtár, J.: *10 Jahre der archäologischen Ausgrabungen in Iža*. In: Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo–Nagymaros. Nitra 1990, 51–60.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1961 Lamiová-Schmiedlová, M.: *Spony z doby rímskej na Slovensku. Die Fibeln der Römerzeit in der Slowakei*. ŠtZ 5 (1961).
- MERCZI 2000 Merczi M.: *A Kállay-gyűjtemény bronztárgyai. (Római kori fibulák Brigetióból.)* (Szakdolgozat.) Pécs 2000.
- MERCZI 2011 Merczi M.: *Térdfibulák Komárom-Esztergom megyéből*. KMMK 17 (2011) 7–80.
- MERCZI 2012 Merczi M.: *A Budaörs-Kamaraerdei dűlőben feltárt római vicus fibulái*. In: (Szerk. Ottományi K.) *Római vicus Budaörsön*. Budapest 2012, 473–528.
- MRT 5 Horváth I.–H. Kelemen M.–Torma I.: *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. (Magyarország régészeti topográfiája 5.)* Budapest 1979.
- ORTISI 2002 Ortisi, S.: *Die früh- und mittelkaiserzeitlichen Fibeln*. In: (Ed. Ortisi, S.–Pröttel, M) *Römische Kleinfunde aus Burghöfe 2. Frühgeschichtliche und provinzialrömische Archäologie. Materialien und Forschungen 6* (2002) 9–82.
- OTTOMÁNYI 2007 Ottományi K.: *A pátyi római telep újabb kutatási eredményei*. StudCom 30 (2007) 7–238.
- PATEK 1942 Patek E.: *A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete*. DissPan Ser II. No. 19 (1942).
- PEŠKAŘ 1972 Peškař, I.: *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mähren*. Praha 1972.
- PETKOVIĆ 2010 Petković, S.: *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka N.E.* Arheološki institut Posebna izdanja Knjiga 50 (2010).
- PETRU–PETRU 1978 Petru, S.–Petru, P.: *Neviodunum (Drnovo pri Krskem)*. KiM 15 (1978).
- PUHM 1992 Puhm, A.: *Die römischen Fibeln der Insula XLI von Flavia Solva. Ergebnisse der Grabungen 1989–1992*. FÖ 31 (1992) 71–78.
- REDŽIĆ 2007 Redžić, S.: *Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma*. Arheologija i prirodne nauke 4 (2007).
- RIHA 1979 Riha, E.: *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst*. FiA 3 (1979).
- SCHMID 2010 Schmid, S.: *Die römischen Fibeln aus Wien*. Monografien der Stadtarchäologie Wien 6 (2010).
- SEDLMAYER 1995 Sedlmayer, H.: *Die römischen Fibeln von Wels*. (Quellen und Darstellungen zur Geschichte von Wels.) Sonderreihe zum Jahrbuch des Musealvereines Wels 4 (1995).
- STUNDNER 2006 Stundner, J.: *Ausgewählte Fibeln der 1. und 2. Jahrhunderts aus Aelium Cetitum und seinem Umland*. RÖ 29 (2006) 135–170.
- TOPÁL 2003 Topál, J.: *Roman cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western cemetery, Bécsi Road II*. Budapest 2003.
- VADAY 1988–1989 Vaday, A. H.: *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*. Antaeus 17–18 (1988–1989).

KRÄFTIG PROFILIERTER FIBELN OHNE STÜTZPLATTE AUS NORDOST-PANNONIEN
MÓNKA MERCZI

Im mittleren Donauraum, darunter in Pannonien können für den beliebtesten und größten Variabilität aufweisenden Fibeltyp die kräftig profilierten Fibeln gehalten werden. Innerhalb dieses Typs waren in unserer Gegend jene Varianten mit Stützplatte verbreitet, die mit den aus der östlichen Alpenregion stammenden Formen Almgren 67–73 gleichgesetzt werden können, oder darauf zurückführbar sind. Jene kräftig profilierten Fibeln, die einen trompetenförmigen Kopf haben, und keine Stützplatte besitzen (Almgren 74–80), entwickelten sich in Nordwest- und Nordost-Europa, und kommen in den römischen Provinzen nur spärlich vor. Aber jene kräftig profilierten Fibeln, die einen sich zur Spirale hin dreieckig ausbreitenden bzw. auf der Rückseite gerade abgeschnittenen Kopf haben, und ohne Stützplatte hergestellt wurden (Almgren 83–84), entwickelten sich im Reichsgebiet. Trotz des provinzialrömischen

Ursprungs waren sie hier in kleinerer Zahl verbreitet, als die Varianten mit Stützplatte.

In Pannonien, teils wegen des niedrigen Anteils der Formen Almgren 83–84, teils wegen der Unveröffentlichkeit der Funde – wissen wir über die in Pannonien beheimateten Varianten der kräftig profilierten Fibeln ohne Stützplatte nur wenig. Die in dem Sammelgebiet des Balassa Bálint Museums von Esztergom und dem des Kuny Domonkos Museums von Tata gefundenen kräftig profilierten Fibeln können 6 Varianten zugeordnet werden. Sie sind ohne Ausnahme zweigliedrig, die Spirale hat eine obere Sehne, der ungegliederte oder gegliederte Bügelknopf erstreckt sich nur auf die obere Hälfte des Fibelkörpers (=Bügelkamm), und der Knopf am Fußende ist immer schräg gestellt.

Bei den Varianten 1, 3–5 kann in ganzer Länge des Fibelkörpers ein Grat beobachtet werden. Deshalb haben der dreieckige Kopf- und der geradlinige oder seltener geschweifte Fußteil

(Variante 4) einen dreieckigen Querschnitt. Bei der Variante 2 fehlt der Grat vom Kopfteil, bei den Fibeln der Variante 6 ist nicht nur der Kopf- sondern auch der Fußteil im Querschnitt halbkreisförmig.

Die Mehrheit der Funde (33/40=82,5%) kann zwei Varianten zugeordnet werden. Davon kann die Variante 1 (Kat. Nr. 1–14) aufgrund des geschilderten Körperbaus und des gegliederten Bügelknopfes mit der Form Almgren 83 gleichgesetzt werden. Innerhalb der Variante konnte eine größere Gruppe abgeordnet werden (Kat. Nr. 2, 4–5, 7–9, 11–12), bei der das mittlere Element des Bügelknopfes hoch und scheibenförmig ist, der schräg stehende, große, halbkugelige Knopf am Fußende auf einem kurzen, zylindrischen Schaft sitzt, und die innere Seite des verhältnismäßig breiten Nadelhalters oft geschweift ist. Ein Halbfabrikat aus Ménföcsanak gehört wahrscheinlich auch zu dieser Gruppe. Eine kleinere Gruppe (Kat. Nr. 13–14) unterscheidet sich von der vorherigen darin, daß ihre Vertreter größer und robuster sind. Die Form Almgren 83 ist ausser Pannonien aus den benachbarten barbarischen Gebieten, aus Noricum, Nord-Italien, Dalmatien, Ober-Moesien, Dakien bekannt, aber die hier gefundenen Fibeln haben – im Gegensatz zu den nordost-pannonischen Funden – einen geschweiften Fußteil, und das mittlere Element des Bügelknopfes ist kaum betohnt. Genaue Parallelen sind zu den zwei Gruppen der Variante 1 in den bis jetzt veröffentlichten Fundmaterialien nicht bekannt, so müssen das große, scheibenförmige, mittlere Element des Bügelknopfes und der auf einem zylindrischen Schaft sitzende, halbkugelige Fußknopf einstweilen für eine nordost/nord-pannonische Eigentümlichkeit gehalten werden.

Die andere populäre Variante (Variante 3=Kat. Nr. 18–36) entspricht der Form Almgren 84, die aufgrund des Aufbaus (schmälerer, weniger geschweiften, unverzierter Fibelkörper, ungegliederter, scheibenförmiger Bügelknopf, einfacher Fußknopf, schmälerer und höherer Nadelhalter) auch als eine einfachere Variante der Form Almgren 83 aufgefasst werden kann. Ihr Verbreitungsgebiet – im Vergleich mit dem der Variante 1 – ist mit Unter-Moesien und Thrakien zu ergänzen. Obwohl sie aus dem mittleren Donaauraum stammen, sind die meisten Vertreter beider Varianten aus Dakien bekannt. Die Ursache dafür muss vielleicht in der oft eigentümlichen Entwicklung der dakischen Fibelproduktion gesucht werden, die nicht mit Einflüssen aus der norisch-pannonischen-obermoesischen Raum erklärt werden kann. In Pannonien verbreiteten sich die Varianten 1 und 3 – die letztere in größerer Menge – in erster Linie in der Limesgegend.

Aufgrund des gegliederten Bügelknopfes ist die Variante 2 (Kat. Nr. 15–17) eigentlich auf die Form Almgren 83 zurückführbar, aber bei den Fibeln

dieser Variante ist der Kopfteil wegen der stark geschweiften Seiten T-förmig ausgebildet. Der Fußknopf ist – der Variante 1 ähnlich – halbkugelig und sitzt auf einem kurzen, zylindrischen Schaft. Die Variante ist aus der bis jetzt veröffentlichten Fachliteratur nicht bekannt, deshalb ist sie einstweilen als eine nordost-pannonische Variante zu betrachten.

Die Fibel der Variante 4 (Kat. Nr. 37) kann aufgrund des gegliederten Bügelknopfes ebenfalls mit der Form Almgren 83 in Parallele gestellt werden. Sie hat aber – im Gegensatz zur Variante 1 – einen geschweiften Fußteil und einen breiten, an beiden Seiten geschweiften Nadelhalter. Obwohl die Fibel nur mit einem mährischen Fund identisch ist, müssen beide Stücke für provinzielle Produkte gehalten werden. Diese Feststellung kann dadurch bekräftigt werden, dass so gestalteter Nadelhalter auch bei eingliedrigem kräftig profilierten Fibeln mit Stützplatte (Almgren 68) vorkommt.

Die Variante 5 (Kat. Nr. 38) kann als eine höher gewölbte Variante der Form Almgren 83 interpretiert werden. Sie ist als eine selbständige Gruppe aus Obermoesien bekannt, aber sie kommt auch in Dalmatien vor. Obwohl der nordost-pannonische Fund einen längeren Kopf- und einen ganz kurzen Fußteil hat, wird es angenommen, dass er Vertreter der obermoesischen Variante ist, und von den erwähnten südlichen Gebieten stammt.

Die wichtigsten Merkmale der Fibeln der Variante 6 (Kat. Nr. 39–40) sind der halbkreisförmige Querschnitt am Kopf- und Fußteil und die mehrfache Profilierung der einzelnen Bestandteile (Rand des Kopfsteiles, Bügel- und Fußknopf). Als eine selbständige Gruppe erscheint sie im dakischen Fundmaterial, aber Vertreter der Variante sind auch in Dalmatien, Nord-Italien, Süd-Pannonien zu finden, und sie tauchen auch in barbarischen Gebieten auf.

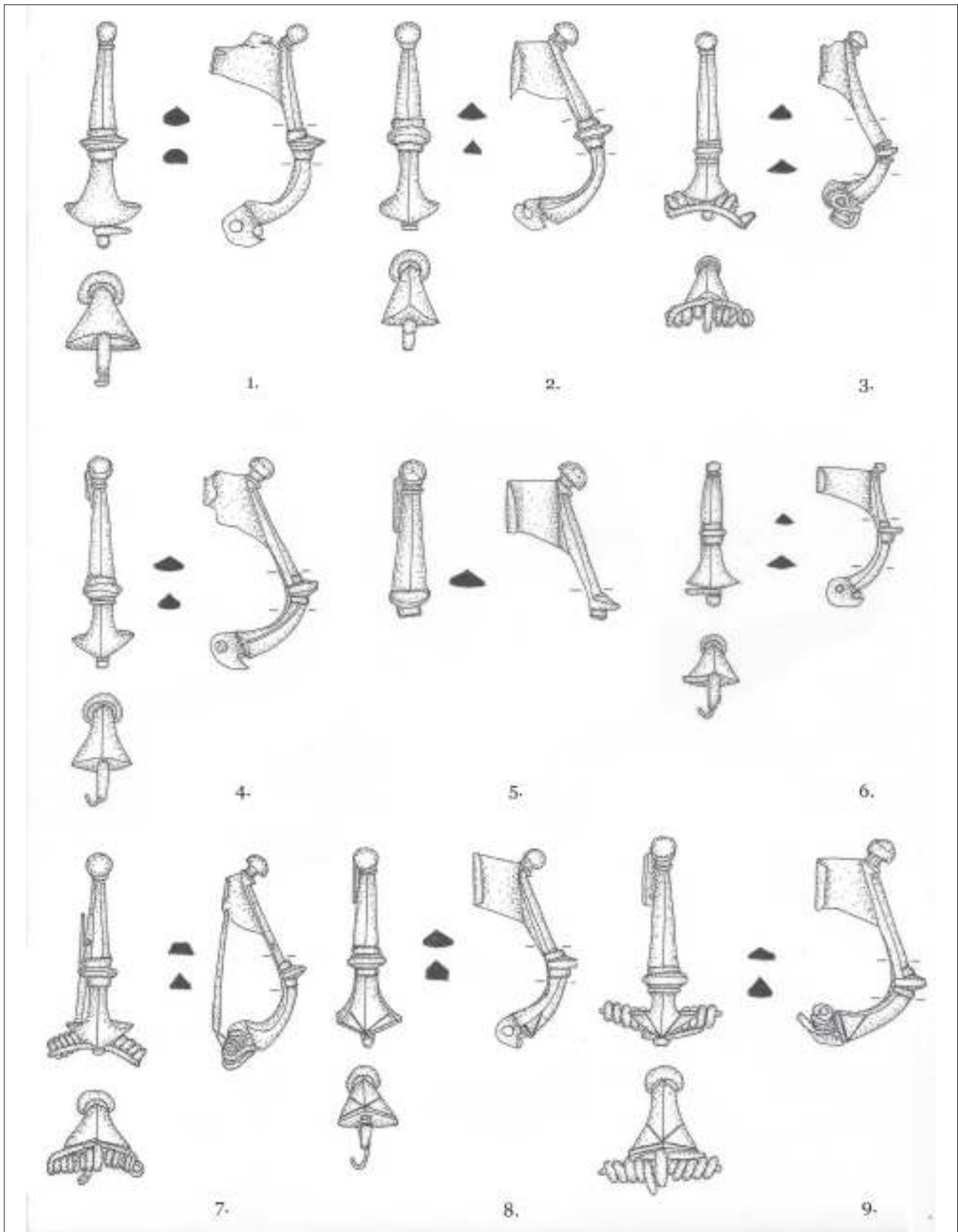
Anfänge der Varianten 1–6 können aufgrund der Zweigliedrigkeit und Gestaltung des Nadelhalters nicht ins 1. Jahrhundert gesetzt werden. Die meisten Forscher sind damit einverstanden, dass Verwendung der Form Almgren 83 nicht ins 3. Jahrhundert hinüberreicht. Die bei einigen norischen Funden beobachtete Verstärkung des Nadelrastes ist ein Beweis dafür, dass sie für eine Zeit mit den Kniefibeln parallel getragen wurden. Zur gleichen Zeit konnten die Varianten 2 und 5 hergestellt werden. Aufgrund der Gestaltung des Nadelhalters kann die Variante 4 für eine frühe Gruppe gehalten werden (Anfang 2. Jh.), und die Variante 6 war größtenteils im 3. Viertel des 2. Jhs. im Gebrauch. Was die Form Almgren 84 betrifft, nehmen die meisten Forscher an, dass sie auch Anfang/in der 1. Hälfte des 3. Jhs. getragen wurde. Aufgrund strukturellen Beobachtungen (fehlende Verstärkung des Nadelrastes) kann es aber nicht

ausgeschlossen werden, dass für diese Variante die Enddatierung der dakischen Funde (letzter Drittel des 2. Jhs.) gültig ist.

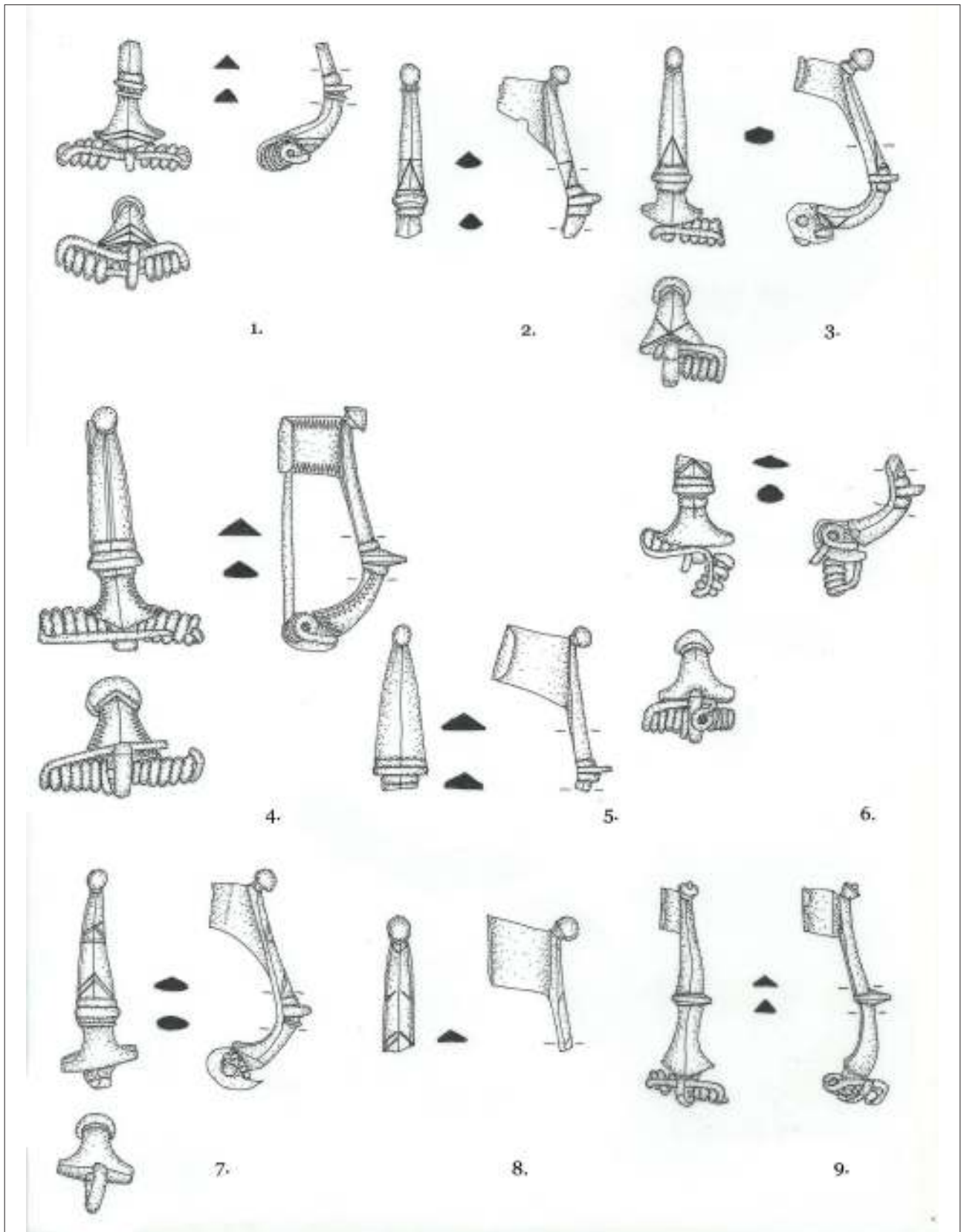
Aus Pannonien waren in größerer Zahl die Vertreter der Variante 3 (Form Almgren 84) bekannt. Mit der Vorstellung des nordost-pannonischen Materials nahm die Zahl der Vertreter dieser Variante zu, aber es stellte sich auch heraus, dass in unserer Gegend die weniger einfach aufgebaute Variante 1 (Form Almgren

83) auch beliebt sein konnte. Neben ihnen tauchen aber sporadisch Vertreter einiger moesischen und dakischen Varianten auch auf (Varianten 5–6). Die Variante 2 ist bis jetzt nur aus Nordost-Pannonien bekannt, aber innerhalb der Variante 1 konnten solche Gruppen abgesondert werden, die vielleicht aus dieser Region stammen und hier verbreitet waren.

Übersetzt von Mónika Merczi

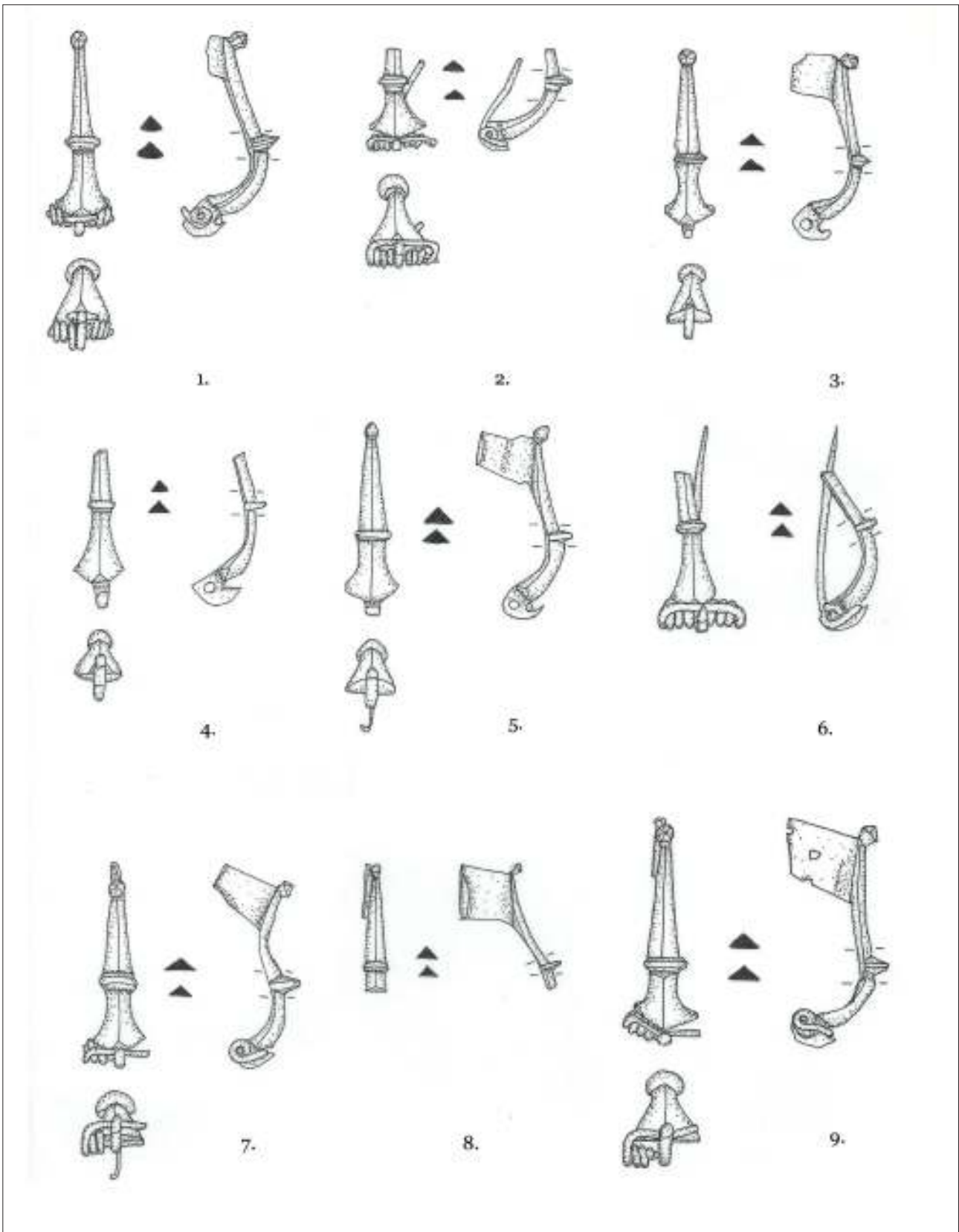

1. tábla: 1–Epöl (1); 2–Tokod–Castrum (2); 3–Vértesszőlős (3); 4–Epöl (4); 5–Epöl (5); 6–Vértesszőlős (6); 7–Bajót (7); 8–Bajót (8); 9–Bajót (9)
 Taf. 1: 1–Epöl (1); 2–Tokod–Castrum (2); 3–Vértesszőlős (3); 4–Epöl (4); 5–Epöl (5); 6–Vértesszőlős (6); 7–Bajót (7); 8–Bajót (8); 9–Bajót (9)

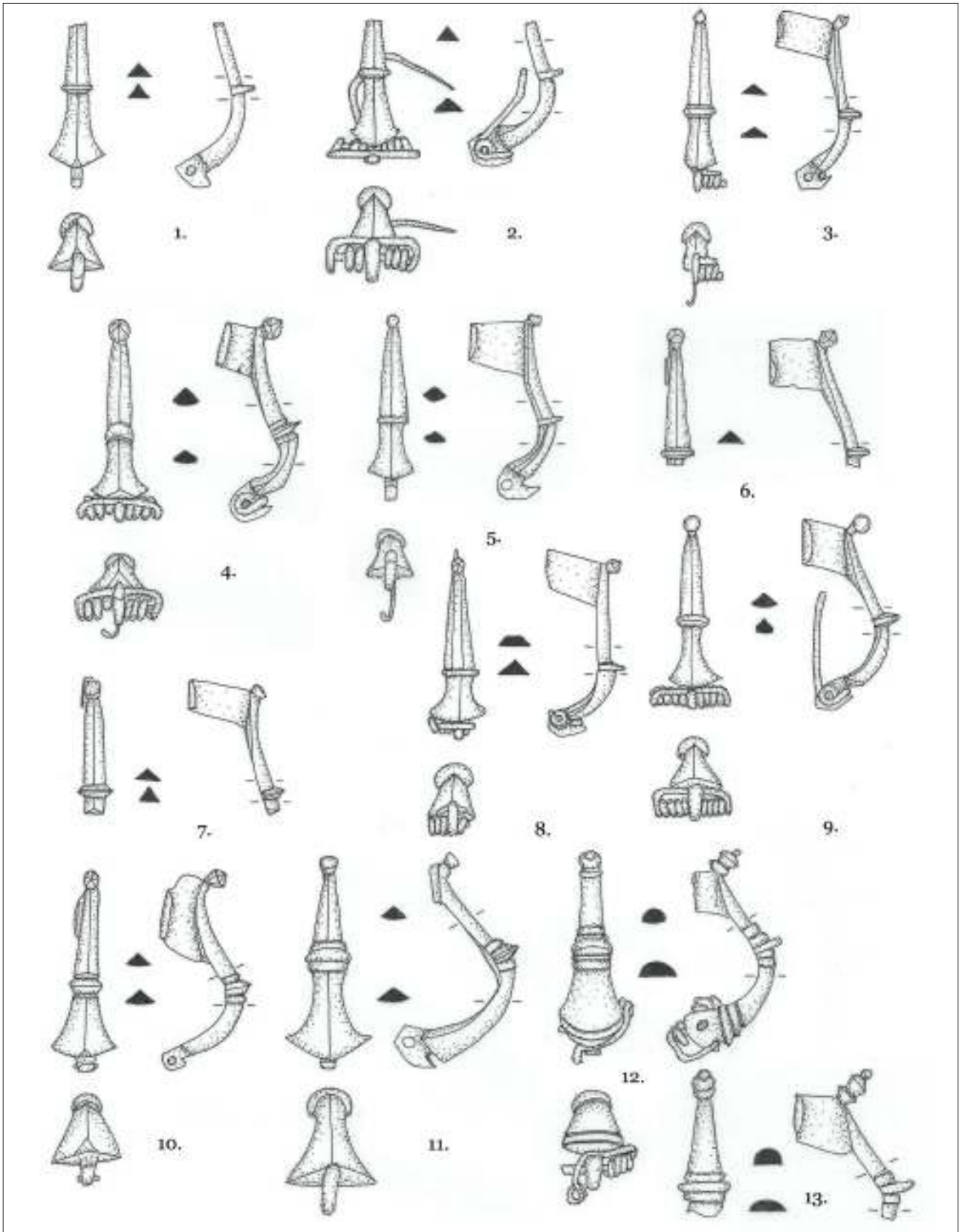
2. tábla: 1–Epöl (10); 2–Tarján (11); 3–KDM gyűjtőterülete (12); 4–Bajna (13); 5–Vértesszőlős (14); 6–Bajót (15); 7–Bajna (16); 8–Dorog (17); 9–Bajna (18)

Taf. 2: 1–Epöl (10); 2–Tarján (11); 3–Sammlungsgebiet des Kuny-Domokos-Museums (12); 4–Bajna (13); 5–Vértesszőlős (14); 6–Bajót (15); 7–Bajna (16); 8–Dorog (17); 9–Bajna (18)

3. tábla: 1–Bajót (19); 2–Bajót (20); 3–Bajót (21); 4–Epöl (22); 5–Bajna (23); 6–Esztergom–Hideglelőskereszt (24); 7–Nyergesújfalu (25); 8–Epöl (26); 9–Esztergom–Hideglelőskereszt (27)

Taf. 3: 1–Bajót (19); 2–Bajót (20); 3–Bajót (21); 4–Epöl (22); 5–Bajna (23); 6–Esztergom–Hideglelőskereszt (24); 7–Nyergesújfalu (25); 8–Epöl (26); 9–Esztergom–Hideglelőskereszt (27)

4. tábla: 1–Sárisáp (28); 2–Komárom–Szőny/Brigetio (29); 3–Tarján (30); 4–Bőny (31); 5–Vértesszőlős (32); 6–Epöl (33); 7–Esztergom–Hidegtelepkereszt (34); 8–Komárom–Szőny/Brigetio (35); 9–Bajót (36); 10–Komárom–Szőny/Brigetio (37); 11–Vértesszőlős (38); 12–Tata (39); 13–Tata (40)
 Taf. 4: 1–Sárisáp (28); 2–Komárom–Szőny/Brigetio (29); 3–Tarján (30); 4–Bőny (31); 5–Vértesszőlős (32); 6–Epöl (33); 7–Esztergom–Hidegtelepkereszt (34); 8–Komárom–Szőny/Brigetio (35); 9–Bajót (36); 10–Komárom–Szőny/Brigetio (37); 11–Vértesszőlős (38); 12–Tata (39); 13–Tata (40)

JELENTÉS A KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉREN 2012-BEN FOLYTATOTT RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK EREDMÉNYEIRŐL¹

BARTUS DÁVID–BORHY LÁSZLÓ–DELBÓ GABRIELLA–DÉVAI KATA–KIS ZITA–NAGY ANNA–SEY NIKOLETTA–SZÁMADÓ EMESE–VIDA ISTVÁN

A RÉGÉSZETI FELTÁRÁS EREDMÉNYEI

A szőnyi Vásártéren 1992 óta zajló ásatás a 21. ásatási idényben, 2012. július 2. és július 27. között 20 munkanapon folyt az ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszéke és a Komáromi Klapka György Múzeum együttműködésében.²

A 2012. évi feltárás célja Brigetio *municipium* városszerkezetének további megismerése és az építési periódusok pontos elkülönítése volt, ennek érdekében a feltárás két szelvénycsoportban folyt. (1. tábla)

2011-ben a szőnyi Vásártér keleti részén, az úgynevezett 1. számú *insulát* keletről lezáró úttól keletre egy csatornarendszerrel ellátott, kb. 8,5×24-25 m kiterjedésű, utolsó fázisában kőlapokkal burkolt udvart kutattunk, célunk 2012-ben az udvar keleti lehatárolódásának megkeresése volt. Az udvar alatt két érdekes jelenségre is bukkantunk 2011-ben, amelyek további kutatásával úgy gondoltuk, nagyban hozzájárulhatunk Brigetio közműrendszerének és építési periódusainak megismeréséhez. Ezek közül az egyik az udvar alatt feltárt csatorna, amelyet 2009 óta sikerült nyomon követnünk, másrészt pedig az udvar szintje alatt egy kb. 8 m hosszan napvilágra került, észak-déli irányú, 2011. évi megfigyeléseink szerint esetleg még az ókorban visszabontott épület falának alapozási árka volt, amelynek déli végén egy hoz-

zá derékszögben csatlakozó falnak az indítását is sikerült megtalálni. Az árokból nagyon érdekes leletanyag került elő, amely egy fémmegmunkáló műhely jelenlétére utal. A 2012. évi feltárások egyik fő célkitűzése ennek a minden bizonnyal a közelben működő műhelynek a megtalálása volt. Ennek érdekében kitűztük a Vásártér északi szektorának keleti zónájában az L13, L14, L15, L16 (2011-ben már kutatott, tehát újra kinyitott), továbbá az M13, M14, M15, M16 (valamennyi új) szelvényeket, mintegy 140 m² felületen. (2–3. tábla) Másrészt pedig a 2012. évi ásatás másik szelvénycsoportja az úgynevezett 1. számú *insula* déli, gazdasági traktusát érintette, ahol a 2011. évi feltárás során megállapítást nyert, hogy a lakóépülethez délről kapcsolódó udvar kiterjedése hozzávetőleg 12×12 m lehetett, és déli irányban tovább folytatódik. Az 1. számú *insula* 1. lakóháza déli részének, a gazdasági traktusnak a további megismerését céloztuk meg az ebben a részben megnyitásra kerülő 4 új szelvény (A19, B19, C19, D19, összesen 72 m² felület) megnyitásával, amelynek során választ kaphattunk arra is, hogy az úgynevezett 1. lakóház szétválik-e két, egymással párhuzamosan elhelyezkedő, keskeny sikátor által elválasztott külön épület-

¹ „A régészeti feltárás eredményei” című fejezet Bartus Dávid, Borhy László, Számadó Emese munkája, a bélyeges téglákról szóló Borhy Lászlóé, az üvegleletekről szóló Dévai Katáé, a helyi kerámiáról szóló Delbó Gabrielláé, az import kerámiákról és a mécsesekről szóló Kis Zitáé, az amphorákról szóló Nagy Annáé, a bronztárgyakról szóló Sey Nikolettáé, míg az éremleletek feldolgozása Vida Istváné. A 2012. évi terra sigillata leletek feldolgozását Kis Zita végzi, publikálására külön közleményben kerül majd sor.

² A feltárást Komárom Város Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap anyagi támogatásával valósítottuk meg, amelyet ez úton is köszönünk. Az ásatás leleteinek tudományos feldolgozását részben az ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszéke doktoranduszainak és az MTA–ELTE Interdiszciplináris Régészeti Kutatócsoport munkatársainak bevonásával, valamint az OTKA K 108667. pályázatának keretei között végeztük. Az ásatás vezetője Borhy László tanszékvezető egyetemi tanár (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék), Számadó Emese múzeumigazgató (Komáromi Klapka György Múzeum), valamint Bartus Dávid egyetemi adjunktus (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék) volt. Munkatársak: Dévai Kata és Sey Nikoletta tud. segédmunkatársak (mindketten MTA–ELTE Interdiszcipliná-

ris Régészeti Kutatócsoport); Delbó Gabriella, Harsányi Richárd, Hoppál Krisztina, Juhász Lajos, Kis Zita, Sáró Csilla és Simon Bence PhD-hallgatók (valamennyien ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék); illetve Szilágyi Márton PhD-ösztöndíjas (ELTE BTK Ős- és Koratörténeti Régészeti Tanszék); továbbá Hudecz András egyiptológus és Nyerges Anita régész, PhD-hallgató (Savaria Múzeum, Szombathely) voltak. A feltáráson részt vett még Kurovszky Zsófia és Harsányi Eszter festő-restaurátor művész, Kató Péter (Universität Mainz) és Marta Garcia (University of Lampeter) ókortörténészek, valamint Nagy Gergely restaurátor. Az ásatáson a következő hallgatók vettek részt: Barina Ferenc, Benes Anita, Gregor István, Hajdu Barbara, Horváth Tamás, Huszta Henrietta, Joháczki Szilvia, Kalmár Miklós, Kántor Zsolt, Koltai Anna, Kovács Péter, Mag Hella, Mohácsi Borbála, Mosoni Molki, Nagy Anna, Pabeschitz Virág, Péró Krisztina, Süvegh Eszter, Szabados Ágnes, Szabadváry Tamás, Szabó Melinda, Szűcs Ibolya, Telekesi Dóra, Trembeczky Júlia, Vágvolgyi Bence, Wéber Viktor (ELTE BTK Ókori Régészeti Tanszék), Csiki Alíz (Szombathelyi Egyetem), Mihalik Anna és Fábrián Boglárka (Pécsi Tudományegyetem), Lu Meng és Wang Quian (Pekingi Egyetem), továbbá Ölveczky Balázs (Veszprémi Egyetem).

re, vagy továbbra is egy épületként kezelendő. (4–5. tábla)

A 2012. évi ásatás eredményeit az alábbiakban összegezzük.

Északi szektor: Udvar, csatornarendszerek, pince és fémművesműhely (2–3. tábla)

Udvar, sikátor

Az L13/14 és L15/L16 szelvényrendszerekben a köves járósíntet (SE 017) az ásatás kezdetén a 2011. évi szintre visszabontottuk, ugyanígy a kapubejáró szintje alatti *tegulás* agyagréteget (SE 020) és a sárga agyagfelületet (SE 019) is. A kapubejárót is feltártuk, amely a K13 szelvényben 2011-ben egy nyugati irányú falszakasszal (SE 018) folytatódott. A kapubejáró keleti oldalán, a *quaderkötől* keletre, az M13 szelvényben kibontottuk a falkiszedést (SE 157) (SE 156–sóderes falalapozás a falkiszedésben) folytatódott. Sikerült elkülönítenünk az udvar járósíntjeit, és a legfelső, azaz legkésőbbi periódustól elindulva a következő rétegeket kaptuk: utolsó kőperiódus (SE 017), alatta *tegulás*, agyagos felület (SE 076), a kövekkel borított járósínt alapozása (SE 020, az udvartól északra, kapubejárón túl is). Ez alatt jelent meg a korábbi, kemény felületű, kavicsos járósínt (SE 101), amely a kapubejáró közelében a legmagasabb ponton jó állapotban, összefüggő, kemény, tömör felületben megmaradt, dél felé haladva az udvar lejtése miatt azonban már csak foltokban volt megfigyelhető. Alatta agyagos feltöltés húzódtott (SE 078), amelyben nagyméretű kövekből rakott feltöltést lehetett megfigyelni. Ez a réteg az előző periódus feltöltését jelentette; ezzel az udvar kavicsos járósíntje (SE 101) egyenletes, dél felé lejtő felületet kapott. Alatta kavicsos járósínt (SE 082) jelent meg, amelyet L15/L16 szelvényben gödör (SE 119) vágott át, de az L16 szelvény sarkáig markánsan folytatódott. A kavicsos szint (SE 082), amely az egész udvar legkorábbi járósíntjét jelentette, végighúzódtott az L14–L16 szelvényekben, az L16 szelvény délnyugati sarkában definiáltuk (SE 031).

M13 szelvény északi felében agyagréteget bontottunk ki (SE 065=L13/SE 019). Ezt délről az L13 szelvény keleti metszetsfala előtt lévő kvádertől induló, mintegy 30 cm mélységben futó, kelet-nyugati irányú falkiszedés határolja (SE 157, fölötté lévő betöltése: SE 059). 30 cm mélységben előkerült a kavicsos falalapozás teteje, amely a kapubejáró keleti folytatása volt, 3,30 m hosszúságban. Ez a fal jelenti az udvar északi zárófalanak a kapubejárótól keletre húzódo szakaszát. Az SE157 metszetsfala előtt beköt SE 041 észak-déli irányú falba, amely egyben a kb. 9 m szélességű udvar keleti zárófala volt. Tőle keletre, tehát az udvaron kívül, sárga agyagos felületet (SE 091) értünk el. Ezt a réteget átvágtuk és megállapítottuk, hogy a fal 60 cm mélységben a talapzatig folytatódott. Ezen a szinten (SE 159) megálltunk.

A falon túl a falkiszedés (SE 157) egészen biztosan nem folytatódik. Egy észak-déli irányú falat (SE 141) 4,70 m hosszúságban feltártunk, déli folytatását egy árok (SE 123) az M14 szelvényben elvágta (betöltése: SE 090). Az árok az M15 szelvényben is folytatódott (M15/SE 121, betöltése: SE 097), sőt az M16 szelvény déli metszetsfaláig nyomom követhető volt.

Az ároktól (SE 121) keletre sárga felület (SE 096) jelentkezett, amely az M13/M14 szelvényben megfigyelt (SE 091) déli folytatása. Ettől keletre észak-déli irányú falkiszedés (SE 067) jelentkezett az M16 szelvény keleti metszetsfala előtt (betöltése: SE 066). A fal (SE 041) és a falkiszedés (SE 067) párhuzamosan futott egymással észak-déli irányban, a közöttük lévő sárga felület (M15/M16–SE096, M13/M14–SE 091) egy újabb sikátor járósíntje lehetett, a falkiszedés (SE 067) pedig a következő épület nyugati zárófalát jelezte ugyanezen *insulán* belül.

Csatorna

Ebbe a felületbe (SE 083 és SE 031) vágták bele a csatornát (SE 033), amely az SE 093 számú, kőből faragott és áttört díszű, de töredékes állapotban előkerült összefolyótól indult. A csatornától keletre is megtaláltuk a legkorábbi kavicsos járósíntet (SE 082, SE 031). A 2011-ben már kibontott, észak-déli irányú ároktól (SE 024) nyugatra sóderes, kavicsos réteg (SE 105) (=SE 032, SE 082, SE 031) került elő. Ebbe a sóderes rétegbe SE 024-gyel párhuzamosan egy másik, északról induló, kövekkel kirakott oldalú csatornát vágtek (SE 151, betöltése: SE 150) (keleti fala–SE 040, nyugati fala–SE 130). Megfigyelésünk szerint a csatorna (SE 151) SE 033 összefolyójáig halad szintén észak-déli irányban, az általa elvezetett vizet talán átvette SE 033 csatorna az összefolyónál. Erre a pontra azonban már nem bontottunk rá. Megfigyeltük azt is, hogy SE 151 csatorna észak felé emelkedett, és a felületbe rakott *tegula* peremének irányából következően kelet felé elkanyarodott. Az SE 151 csatorna kanyarulatától délre habarccsal kikent lenyomatokat mutató *tegulák* (SE 136) helyezkedtek el, amelyek követték az SE 151 számmal jelölt vízvezető lejtését, amelynek szélessége 28–36 cm volt.

A kavicsos felületet (SE 032) a csatorna (SE 033) aljáig 2 m hosszú szondával átvágtuk. Alatta a következő szinteket határoztuk meg: egysoros kövekből rakott felület (SE 135) falkiszedéssel (SE 024) vagy árokkal észak-déli irányban párhuzamosan; ennek átvágása után kavicsos/sóderes felület (SE 149) jelentkezett SE024 és SE033 csatorna között, teljes felületben; majd ennek átvágása alatt szürke agyagos réteget (SE 134), ez alatt pedig SE 033 csatorna mellett sárga/sóderes réteget (SE 148) értünk el, a csatorna aljával azonos szinten. SE 033 csatornától nyugatra, a csatorna nyugati oldalfalát átvágva gödör (SE 119) jelentkezett, amelynek alja a csatorna alja alatt 54 cm-re volt.

1. kép: Mercuriust ábrázoló ólomvotív öntőformája (fotó: Bartus D.)
 Abb. 1: Gussform einer Bleivotivstatue von Mercurius (Foto: D. Bartus)

A kősortól (SE 040) (SE151 csatorna keleti oldala) vályogtéglákból álló omladékot (SE 050) bontottunk ki, amelynek sárga és fekete vályogtéglái négy sorban megmaradtak. Ezt az omladékot megfigyelhetjük SE 033 csatorna betöltésében is.

Pince

Eredetileg az L16 szelvény délkeleti sarkában bontottunk rá a kezdetben beásásként, majd pinceként definiált objektum északnyugati sarkára. Az L16 és M16 szelvények közötti metszettel (SE 104) eltávolítása után rábontottunk a pince északi részére (SE 103: pince, SE 100: ennek betöltése). A pincében annak felszíni jelentkezésétől 170 cm mélységig mélyítettük a bontásunkat; a kezdeti szinttől 60 cm-re jelent meg a pince oldalfala, és 110 cm mélységig bontottunk a belsejében. A betöltés (SE 100) bontása során elértünk egy agyagos réteget (SE 113), ebben találtunk egy jó állapotban megőrződött, körülbelül 40 cm széles, 60 cm hosszú deszkát (SE 128). Az agyagos rétegben (SE 113) további szerves maradványokra is bukkantunk: a pince északkeleti sarkában növényi magvak, gyümölcsök kerültek elő, részben szárral (olajbogyó?, datolya?, almamag?). A réteg növényi maradványokat tartalmazó földjét átszitáltuk, több vödör földet kiemeltünk, majd e réteg (SE 113) elbontása során sárga agyagréteget értünk el, amelyben fekete gerendalenyomatokat figyeltünk meg (SE 154). Megjegyzendő, hogy az L17 szelvényt, ahol a pince folytatása várható, 2009-ben már kutattuk, de erre a szintre nem bontottunk rá. 2013-ban mindenképpen érdemes lesz az L16/L17/M16 szelvényeket újra, az M17 szelvényt pedig újonnan megnyitni a pince teljes feltárása érdekében.

Fémműves műhely kemencékkel, árkokkal

Amint azt előzőekben említettük, az utóbbi években a K és L jelzésű szelvényekből olyan leletek (félkész termékek, bronz öntecsek) kerültek elő, amelyek egy a közelben működött fémműves műhely jelenlétére engedtek következtetni. Mivel 2011-ben az udvar szintjét átvágó, idén SE 024 számon definiált falkiszedés betöltésében viaszmodell készítésére használt segédnegatívok töredékei kerültek elő, a kutatás egyik céljaként 2012-ben a műhely megtalálását tűztük ki. A 2012. évi ásatás során kezdettől fogva előkerültek olyan leletek, amelyek előre jelezték, hogy a műhelyt megtaláljuk. Erre utalt az óriási mennyiségben előkerült salak, de az agyagomladék (SE 050) bontása során előkerült, ép, égetett agyag, Mercuriust ábrázoló ólomvotív öntőforma.³ (1. kép) A szelvényekhez tartozó meddőben (SE 004) fémkeresővel talált, talán Fortunát ábrázoló töredékes ólomvotív egyértelműen jelezte, hogy nagyon közel lehetünk a műhelyhez, ugyanerre utalt a barna agyagos réteg (SE 064) bontása során talált, 140 g súlyú, bronz nyersanyagtömb is.

A fémműves műhely az udvaron helyezkedett el, amelynek felületét, miután felhagyták a műhelyt, egymással párhuzamosan futó árkok szeltek át. Ezek rendszerét és a kemencékhez való viszonyát a következőképpen lehetett meghatározni.

Az M14 szelvényben SE 123 ároktól nyugatra, azal párhuzamosan, további árkot találtunk (SE 122, betöltése: SE 064), amely tovább folytatódik az M15/M16 szelvényekben (árok: SE 115, betöltése: SE 098). Az árok betöltésében freskóomladékot találtunk (SE 114), amelyet nem bontottunk ki, annak felszedését a 2013. évi ásatási időnyre hagytuk.

³ BARTUS 2014, 161–168.

Megfigyeltük, hogy az árok (SE 115) déli irányban folytatódik, az M16 szelvény déli részében a pince fölött eléri a déli metszetsfalat. Ez a betöltés (SE 080) azonos az árokbetöltéssel (SE 098).

Az M14 szelvényben a két árkot (SE 123, SE 122) kb. 30 cm keskeny sáv (SE 089) választja el egymástól, amely az M15/M16 szelvényekben is folytatódott észak-déli irányban (M15/M16–SE 095).

Ezekről az árkokról, illetve a közöttük lévő részben található égett agyagfoltokról megállapítottuk, hogy az árkok egy eredetileg fémmegmunkáló műhelyként definiálható objektum kemencéit metszeték.

Az árkok, illetve az udvart észak felől határoló kelet-nyugati irányú fal (SE 157) által metszett kemencék közül kettőt sikerült feltárnunk: az M13 szelvényben a fal (SE 157) két égett foltot (SE 058, SE 060) metszett, az M14 szelvényben észak-déli irányú árok (SE 122) metszette (?) a kemencét (SE 088) a délnyugati sarokban. Ezt a kemencét több rétegben átvágtuk (SE 124, SE 127, SE 131).

Az égett agyagsávról (SE 089) a két árok (SE 122, SE 123) között nem dönthető el, hogy a kemence (SE 088) megmaradt keleti sávja/részei-e vagy egy másik kemence két árok által történt „feldarabolásának” a maradéka.

Az L15/L16 és M15/M16 szelvények találkozásánál egy újabb kemencét (SE 133) tártunk fel, amely az észak-déli irányú árok (SE 115) feletti, tehát későbbi. A kemence részei: agyagpadka (SE 126), kavicsos alapozás (SE 125), agyagos tapasztás (SE 132) (elbontottuk), kör alakú folt (SE 146) (elbontottuk), feketére égett agyag (SE 147) (nem bontottuk el). A kemencétől (SE 133) keletre laza sóderes foltot (SE 152) bontottunk ki sárga agyagfelületben (SE 096).

Megfigyeltük, hogy a falkiszedés(?) (SE 024) vágja a kemence (SE 133) nyugati padkáját. Mivel a falkiszedés(?) betöltésében 2011-ben viaszmodell készítésére használt segédnegatívok töredékei kerültek elő, a falkiszedés(?) az összes kemencéhez képest is későbbinek tekinthető.

Az árkok (SE 115, SE 121) között jelentkező égett agyagsáv (SE 095) az M15/M16 szelvényekben hasonló jelenség (megsemmisített kemence) lehetett, mint az M14 szelvényben az SE 122 és SE 123 között lévő égett agyagsík (SE 089).

Déli szektor: Udvar, falak, falkiszedések (4–5. tábla)

Az I. *insula* 1. épületének déli részére vonatkozó legfontosabb megfigyelésünk az, hogy a D19 szelvény teljes felületében folytatódott az a kavicsos udvarszint (SE 108), amelyet az előző években már megtaláltunk, és ismét megállapítottuk, hogy a kavicsos udvarfelületet a legkésőbbi fázisban kőlapokkal burkolták. A kőburkolatot később elbontották, mindössz-

sze egy kőlap (SE 158) maradt meg eredeti helyén, az SE 068 rétegben. Az elbontás idejére utalhat az A19/B19/C19/D19 szelvénytörésben talált 1795. évi 6 krajcáros (SE 012 rétegben), illetve az 1800. évi 1 krajcáros (SE 013 réteg).

A kavicsos udvari járósínt (SE 108) északnyugati sarkában észak-déli irányú falkiszedés (SE 144) határolta (betöltése: SE 143); a falkiszedésig terjedően 2×2m-es szondát nyitottunk, amelynek szintjét a sárga agyagfelületig (SE 145) mélyítettük. A bontást ezeken a felületeken befejeztük.

A falkiszedéstől (SE 144) nyugatra, a C19 szelvény egész felületét betöltő fekete agyagfelületen (SE 118) befejeztük a bontást, ebben sárga foltok jelentkeztek (vályogtégla lenyomatok). Ezt a felületet (SE 118) az északnyugati és a délkeleti sarokban két 2×2 m-es szondával átvágtuk. Ez mélysége mintegy 20 cm volt, mivel azonban új felületet nem értünk el, a jelenlegi felszíntől mért 130-135 cm-es mélységben megálltunk a bontással.

Megállapítottuk, hogy az udvartól északabbra nyitott szelvényekben az 1990-es években megfigyelt, egymással párhuzamosan futó falak, köztük két épületet elválasztó síkattal, itt nem folytatódnak; a fentebb említett falkiszedés (SE 144) alapján – legalábbis ebben a szektorban – úgy tűnik, hogy nem két, hanem egy épületről van szó.

A falkiszedés (SE 144) és tőle nyugatra, az A19 szelvényben feltárt, észak-déli irányú falak közötti felületben (SE 053) a faltól (SE 053) keletre az egész felületet beborító, apróra tört, átégett *tegula*- és *imbret*-töredékekből álló, 30-50 cm vastag tetőomladék (SE 051) került elő, amelynek elbontása után sárgásbarna agyagréteget (SE 052) bontottunk ki, mindkét szelvény (A19, B19) teljes felületében. Ezt a réteget az A19 és B19 szelvények déli felében a falig (SE 053) 2 méter szélességben átvágtuk. Alatta levő kemény, barna agyagfelületen (SE 155) befejeztük a bontást. Épületmaradványokat, járósínt 140 cm mélységben nem találtunk. A bontás során feltűnően kevés lelet került elő.

Az A19 szelvényben feltártuk az észak-déli irányú kőfalat (SE 053), amelybe az A19 szelvény délnyugati sarkában kelet-nyugati irányú falszakasz (SE 139) köt be. A falnak (SE 053), amelyet északi irányban jelentősen visszabontottak, lábazata (SE 138) is előkerült. Ez a fal északi irányban falkiszedés formájában folytatódott (SE 084; betöltése: SE 083). A betöltés (SE 083) elbontása után megtaláltuk a lábazattal (SE 138) azonos falalapozási szintet, amely vízszintes felület formájában északi irányban folytatódott. Ezt teljesen kibontottuk. A fal (SE 053) északi folytatását 2007-ben az A18 szelvényben már kibontottuk, a faltól nyugatra, az A19 szelvényben SE 141 és SE 142 fekete agyagrétegek által határolt, észak-déli irányú vályogfal (SE 140) húzódik, amelynek folytatását az A18 szelvényben 2007-ben már megtaláltuk.

BÉLYEGES TÉGLÁK

A 2012. évi ásátási idényben a Szőny-Vásártér le-
lőhelyen összesen 14 bélyeges téglá került elő, ame-
lyek közül valamennyi felirattal ellátott. A téglabé-
lyegek az előző évektől kissé eltérő képet és összeté-
telt mutatnak. A polgárváros területén 2012-ben elő-
került katonai téglabélyegek között (összesen 13 da-
rab =92,8%) nagy számban képviseltetik magukat a
Brigetióban állomásozó különböző katonai egységek.
Bár 2 bélyeg (1–2) csak *legio* szó töredékét tartalmaz-
za, valószínűsíthető, hogy mindkettő a Brigetióban
leghosszabb ideig állomásozó *legio I Adiutrix Pia
Fidelis* bélyegeként oldható fel. Ezáltal az említett
csapat négy bélyeggel (28,5%) (1–4) van jelen a 2012.
évi anyagban. Egy bélyeg a Brigetio helyőrségét Kr.
u. 105–114 között adó *legio XXX Ulpia Victrix*hez
köthető (0,78%) (5). Egy további bélyeg (14) jelenle-
gi ismereteink szerint feloldhatatlan, de valószínűleg
valamely csapattesthez, esetleg egy *legió*val hozható

kapcsolatba. Ritkaság számba megy auxiliáris bélye-
gek előkerülése a polgárváros területén, bár a koráb-
bi években időről időre volt rá példa.⁴ A tárgyalt ása-
tási idényben ebből a sorozatból nagy valószínűség-
gel a *cohors VII Breucorum* egy bélyegének a töredé-
ke került elő (0,78%) (6). Összesen hat, mindig nega-
tívan nyomott, általában gyatra minőségűnek mon-
dható és csak egy esetben (7) *tabula ansatával* kerete-
zett bélyeg erejéig képviselteti magát a brigetiói flot-
ta, a *Classis Flavia Histrica* (42,8%) (7–12). A ma-
gán tégláégetők bélyege – amennyiben a 14. bélyeget
a katonai bélyegek közé soroljuk – mindösszesen egy
darabon figyelhető meg (0,78%) (13), nevezetesen a
Vásártér területén ugyancsak jól ismert, szépen és
mélyen nyomott, szabályos *tabula ansatában* elhe-
lyezkedő, karcsú betűkkel jellemezhető, carnuntumi
székhelyű, feltehetőleg Kr. u. 2. századi⁵ *Atiliae fir-
ma* bélyegének töredéke.

KATALÓGUS

1. *Tegula* töredéke (6. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.025.63.

Méretek: *tegula*: 108×63, 6×24,5 mm; bélyeg:
64×42,4 mm.A téglabélyeg feloldása: *Leg[io] I Ad[iutrix] P[ia]
F[idelis]?*.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat.
1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15,
további szakirodalmi hivatkozásokkal.2. *Tegula* töredéke (6. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.025.061.

Méretek: *tegula*: 116×104×24 mm; bélyeg: 96×43
mm.A téglabélyeg feloldása: *Leg[io] I Ad[iutrix] P[ia]
F[idelis]?*.Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század.

Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat.
1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15,
további szakirodalmi hivatkozásokkal.3. *Tegula* töredéke (6. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.025.67.

Méretek: *tegula*: 108×168×22,4 mm; bélyeg:
66,3×40,4 mm.A téglabélyeg feloldása: *[Leg[io] I] A[diutrix] ° P[ia]
° F[idelis]*.Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.Keltezés: Kr. u. 2–3. század. Ugyanebből a réteg-
ből a Kr. u. 2. század első negyede–3. század közötti
időszakra keltezhető Dressel 24/Zeest 90 *amphora*
fültöredéke került elő (lásd *amphorák* katalógusa:
4).Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat.
1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15,
további szakirodalmi hivatkozásokkal.4. *Imbex* töredéke (6. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.036.33.

Méretek: *imbex*: 102×122×25 mm; bélyeg: 19×17
mm.A téglabélyeg feloldása: *[Leg[io] I A[diutrix]] P[ia]
F[idelis]*.Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.Keltezés: Kr. u. 2–3. század. Ugyanebből a réteg-
ből a Kr. u. 1. század közepe–2. század közepe kö-
zötti időszakra keltezhető rhodosi *amphora* fül- és
oldaltöredéke került elő (lásd *amphorák* katalógusa:
2).Irodalom: BARTUS–BORHY et al. 2012, 9–11, Kat.
1–10; BARTUS–BORHY et al. 2013, 12–14, Kat. 1–15,
további szakirodalmi hivatkozásokkal.5. *Tegula* töredéke (6. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.008.8.

Méretek: *tegula*: 27×29×32 mm; bélyeg: 16×16 mm.⁴ *C(ohors) I(prima) A(lpinorum) (BORHY 2005, 104,
Kat. 1.20.)* Lásd még: SZILÁGYI 1952, 201–203.⁵ SWOBODA 1964, 116.

A téglabélyeg feloldása: [Leg(io) XXX U(lpia) V(ictrix)].

Megjegyzés: A téglabélyeget valószínűleg *tabula ansata* keretezi.

Keltezés: A *legio XXX Ulpia Victrix* Kr. u. 105–114 között állomásozott Brigetióban. Ugyanebben a rétegben a Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje közöttre keltezhető üveg pohár peremtöredéke⁶ került elő (lásd üvegek katalógusa: 16). (12. tábla 15) Ugyaninnen egy talán Domitianus korára(?) keltezhető érem is származik (lásd érmek katalógusa: 2).

Irodalom: BARKÓCZI 1944–1951, 70; MÓCSY 1962, Sp. 615; BORHY 2012, 25. Lásd még: RIU 383; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14, Kat. 16.

6. Tegula töredéke (6. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.025.62.

Méretetek: *tegula*: 117×142×23 mm; bélyeg: 73×36 mm.

A téglabélyeg feloldása: *C(ohors) ° V[Call(aecorum) Luc(ensium)]* vagy *C(ohors) ° V[II Breucorum equitata c(ivium) R(omanorum)]*. Bár az első helyen említett, Crumerumban (Nyergesújfalu, Brigetio keleti *territoriumán*) – sőt, Szilágyi J. szerint⁷ Kr. u. 124-ben minden bizonnyal magában Brigetióban is – állomásozó egység egy katonájának, az *azalius* származású Dasmusenak a Kr. u. 149-re keltezhető katonai diplomája Szőnyből került elő,⁸ Barkóczi L. szerint valószínűbb az utóbbi feloldás, hiszen a dél-pannoniai Lugióban állomásozó *cohors VII Breucorum* „téglaküldeményeivel (...) több ízben támogatta a brigetioi helyőrséget”.⁹ Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a *cohors* nevének *c(ohors)* rövidítése eltér a *cohors VII Breucorum* eddig ismert *coh(ors)*, illetve *cohor(s)* változataitól.¹⁰

Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi.

Keltezés: Kr. u. 2–3. század. Lőrincz B. szerint a *cohors VII Breucorum* többek között Brigetióból ismert bélyegei a Kr. u. 3. század első felére keltezhetők „egészen biztosan”.¹¹

Irodalom: A *cohors V Callaecorum Lucensium* történetére és feliratos emlékéanyagára, téglabélyegeire lásd: CICHORIUS 1900, 265–266; BARKÓCZI 1944–1951, 18–19; RIU 749, 751 (Nyergesújfaluból [Crumerum], Brigetio keleti *territoriumáról*); LŐRINCZ 2001, 238–240 (téglabélyeg Gerulatáról). A *cohors VII Breucorum* történetére és feliratos emlékéanyagára, téglabélyegeire lásd: CICHORIUS 1900, 259–260; RIU 1041, 1043 (mindkettő Dunaszekesről); SZILÁGYI 1933, 88–91; SZILÁGYI 1952, 202–203; LŐRINCZ 1977, 17–20; LŐRINCZ 1979, 29–31; LŐRINCZ 2001, 242–243.

⁶ RÜTTI 1991, Form AR 98.

⁷ SZILÁGYI 1952, 202 (7).

⁸ CIL XVI, 97.

⁹ BARKÓCZI 1944–1951, 18–19; SZILÁGYI 1952, 203.

7. Imbrex töredéke (6. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.025.65.

Méretetek: *imbrex*: 83×105×21 mm; bélyeg: 70×30 mm.

A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrica)?* Megjegyzés: A téglabélyeget *tabula ansata* keretezi, amely azonban csak a bélyeg bal oldalán látszik valamennyire. A betűk eltérő méretűek, a betűtávolság is egyenetlen, mindez azt a benyomást kelti, mintha az egyes betűket külön-külön nyomták volna bele az agyagfelületbe.

Keltezés: Kr. u. 3. század első harmada.

Irodalom: CIL III, 11415; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

8. Imbrex töredéke (7. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.002.4.

Méretetek: *imbrex*: 97×106×20 mm; bélyeg: 44×23 mm.

A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrica)?* Megjegyzés: Keskeny, nyúlánk betűk, ferdén nyomtak az agyagfelületbe. A betűszarak lefelé mélyülnek, felső részük kevésbé mélyen nyomódott a felületbe (vö.: 11).

Keltezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada.

Irodalom: CIL III, 11415; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

9. Imbrex töredéke (7. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.025.66.

Méretetek: *imbrex*: 93×125×19,5 mm; bélyeg: 46,8×24,9 mm.

A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrica)?* Keltezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada. Ugyanebből a rétegből a Kr. u. 2. század első negyede–3. század közötti időszakra keltezhető Dressel 24/Zeast 90 *amphora* fültöredéke került elő (lásd *amphorák* katalógusa: 4).

Irodalom: CIL III, 11415; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

10. Imbrex töredéke (7. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.078.37.

Méretetek: *imbrex*: 73×90×18 mm; bélyeg: 41×20 mm. A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) H(istrica)?*

¹⁰ *Coh(ors)*: SZILÁGYI 1933, T. XXIII, 18–20, 22–24; *cohor(s)*: SZILÁGYI 1933, T. XXIII, 21.

¹¹ LŐRINCZ 1979, 29–31, Abb. 7, Taf. 12.5.

Kelkezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada. Ugyanebben a rétegben Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe közöttre keltezhető üvegpohár¹² peremtöredéke (lásd üvegek katalógusa: 11) (12. tábla 10.) került elő.

Irodalom: CIL III, 11415; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

11. *Imbrex* töredéke (7. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.076.41.

Méreték: *imbrex*: 49×71×18 mm; bélyeg: 22×24 mm.

A téglabélyeg feloldása: *[C(lassis)] F(lavia) H(istrica)?*

Kelkezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada. Ugyanebben a rétegben szálrátétes díszítésű üvegek hely¹³ Kr. u. 3. század első felére keltezhető töredékei kerültek elő (lásd üvegek katalógusa: 7) (12. tábla 6)

Megjegyzés: Keskeny, nyúlánk betűk, ferdén nyomottak az agyagfelületbe. A betűszarak lefelé mélyülnek, felső részük kevésbé mélyen nyomódott a felületbe (vö.: 8).

Irodalom: CIL III, 11415; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

12. *Imbrex* töredéke (7. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.024.64.

Méreték: *imbrex*: 85×119×19 mm; bélyeg: 20×20 mm.

A téglabélyeg feloldása: *C(lassis) F(lavia) [H(istrica)]?*

Kelkezés: Analógiák alapján Kr. u. 3. század első harmada.

Irodalom: CIL III, 11415; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 13; BARTUS–BORHY et al. 2013, 14–15, Kat. 17–22, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

13. *Tegula* töredéke (7. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2012.C19–D19.070.17.

Méreték: *tegula*: 50×46×26 mm; téglabélyeg: 49×20 mm.

A téglabélyeg feloldása: *[Atilia]e ° f̄ir[ma]*.

Kelkezés: A 2010-ben előkerült, hasonló bélyegeket kísérő *terra sigillata* leletek alapján 2–3. század fordulója. Az 2011-ben az *Atiliae firma*-típusú bélyeggel azonos rétegből előkerült közép-galliai, rheinzaberni, westendorfi és pfaffenhofeni *terra sigillata* leletek kronológiai spektruma az Antoninus-kor–késő Severus-kor között helyezkedik el. A bélyegtípus tömeges carnuntumi előkerülése miatt E. Swoboda a téglaegető ottani működését feltételezte, és tevékenységét a Kr. u. 2. századra tette.¹⁴ Magyarország területéről – Brigetión kívül – csak Aquincumban, illetve a Carnuntumhoz közeli Bezenye-Büdöskút-dűlői örutoronyból ismert. Lőrincz B. tévesen *Atilia (!) Firma* olvasattal közölte ezt a típust.¹⁵ Ugyanebből a rétegből üvegfazék¹⁶ Kr. u. 1–2. századra keltezhető peremtöredéke (lásd üvegek katalógusa: 62) került elő.

Irodalom: CIL III, 11414; SZILÁGYI 1933, 108, Nr. 35a, XXX. T.; LŐRINCZ 1981, 52–53; BARTUS–BORHY et al. 2012, 11, Kat. 11–12; BARTUS–BORHY et al. 2013, 15, Kat. 25, további szakirodalmi hivatkozásokkal.

14. *Tegula* töredéke (2. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2012.A19–B19.052.11.

Méreték: *tegula*: 92×70×30 mm; téglabélyeg: 52×33 mm.

A téglabélyeg: *-- -]A(---) ° (?) C(---)*.

Kelkezés: Kr. u. 1–3. század. Ugyanebből a rétegből a Kr. u. 2. század első negyede–3. század közötti időszakra keltezhető Dressel 24/Zeest 90 típusú *amphora* peremtöredéke (lásd *amphorák* katalógusa: 3) és egy üvegpohár¹⁷ Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe közöttre keltezhető peremtöredéke (lásd üvegek katalógusa: 14) (12. tábla 13) került elő. Megjegyzés: A bélyeget *tabula ansata* keretezi. Elvben számításba jöhet *[leg(io) I] A(diutrix) ° (?) C(laudiana)*, noha ezt a császárnévből képzett kitüntető jelzőt csakis az Aquincumban állomásozó *legio II Adiutrix Claudiana* nevéből ismerjük,¹⁸ a brigetiói *legio I Adiutrix*ében pedig még egy II. Claudius uralkodására (Kr. u. 269) keltezhető, csapatnevet is említő feliraton¹⁹ sem fordult elő. Természetesen azonban nem lehet kizárni egy magán téglaegető tulajdonosa *tria nominá*jának rövidítését sem.

Irodalom: FITZ 1983, 199, No. 774–775.

¹² RÜTTI 1991, Form AR 99.

¹³ BARKÓCZI 1988, Form 80; BARKÓCZI 1981, 35–62; SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001, 92; BARAG 1967, 63–65; LAZAR 2003, 115–116; STERN 2001, 138–139.

¹⁴ SWOBODA 1964, 116.

¹⁵ LŐRINCZ 1981, 52–53.

¹⁶ COOL-PRICE 1995, Kat. Nr. 809–810.

¹⁷ RÜTTI 1991, Form AR 99.

¹⁸ CIL III, 3525–10492; *TitAquinc 12*.

¹⁹ CIL III, 4289.

HELYI KERÁMIA

A 2012. évi ásatáson a korábbi évekhez hasonlóan nagy mennyiségű, helyi készítésű kerámia került elő. (1. táblázat) A 7189 töredék típusait és arányait tekintve megegyezik az előző feltárások anyagával.²⁰

A kerámiaanyag legnagyobb részét a szürke házi kerámia 4765 töredéke (66,28%) adja. Anyaguk durva, homokkal és kavicsal soványított, felületük érdes. Változatos égetési minőséget képviselnek: a sötétszürke, kemény anyagú áruk mellett a szürke világos árnyalataira égetett, puhább anyagú edények egyaránt jelen vannak. A töredékek a Pannoniában általánosan jellemző formákhoz tartoztak: tányérok, fedők, fazekak, *caccabusok*, korsók, kancsók, poharak, hombárok. A poharak között ritkább forma a „*Faltenbecher*”, amely lekerekített, duplán profilált, kihajló peremmel és „*Karniesranddal*”, az edény testétől árkolással elválasztott, erősen profilált peremkiképzéssel jelentkezett.²¹

1282 töredék (17,83%) nyers színű házi kerámiához tartozott. Anyaguk a sárga különböző árnyalataira égetett, homokkal, apró kavicsal soványított, ritkán fehér mészszemcséket és fekete zárványokat is tartalmaz. Formájukat tekintve korsók, kancsók, fedők, tálak, poharak részeit képezték. A Szőny-Vásártérről ismert, 2011-ben előkerült, nyers színű, pohár formájú szűrőt²² a 2012-es év ásatási anyaga egy további, kisméretű töredéssel bővítette (1). (8. tábla 1)

344 töredéket brigetiói sávós kerámiaként (4,79%) lehetett meghatározni. A Flavius-korban megjelenő és a Kr. u. 2. század közepén virágkorát élő típus²³ az elnevezését a pannoniai leletanyag legjelentősebb lelőhelyéről kapta. Műhelye is azonosítható Brigetióban a *legiotábortól* északkeletre fekvő, katonai irányítású Szőny-Gerhát fazekastelepen, amely a Hadrianus kortól Kr. u. 230-ig működött.²⁴ Az edények közös jellemzője a világos, barnássárgára, halvány sárgára vagy sárgászörszínre égetett anyagon az edény felső kétharmadában vagy közepén megjelenő narancssárga, vörös, barnászörszínű festés. A festés lehet díszítés nélküli vagy az anyag színét szabadon hagyó karcolt vízszintes vonalakkal, hullámvonalakkal, illetve rovátkolásokkal (*Rädchenverzierung*) ta-

Kerámiatípus	Darab
Szürke házi kerámia	4765
Nyers színű házi kerámia	1282
Brigetiói sávós kerámia	344
Dörzstál	186
Vörös bevonatos kerámia	170
Pompeii vörös tál utáinzata	146
Ún. „Firnaware”	139
Mázás kerámia	60
Pannoniai szürke kerámia	50
Füstölőtál	37
Márványozott kerámia	7
Arcos edény	3

1. táblázat: A helyi kerámiák százalékos megoszlása
Tab. 1: Verteilung der lokalen Keramik

golt. A nyakat plasztikus, rovátkolt bordataggal díszíthették. A kerámiatípust feldolgozó Bónis Éva a típuson belül fül nélküli, egy- és kétfülű korsókat, bő szájú kancsókat, vízszintes peremű, tojás alakú fazekakat, gömbtestű edényeket és háromfülű edényeket különített el.²⁵ A szőny-vásártéri leletanyag töredékei halvány sárgára égetettek, homokot és fehér mészszemcsét tartalmaznak. Többségük leginkább karcolt vízszintes vonallal és fogazással tagolt, nagyméretű edények, korsók vagy fazekak oldaltöredékei lehettek. Díszítésében érdekesebb az az oldaltöredék, amelyen a festett sávokat tojásfüzér szerű motívummal kapcsolták össze (2). (8. tábla 2) Biztosan korsóhoz tartozott egy aljtöredék²⁶ és négy peremtöredék.²⁷ A vízszintes peremű, tojás alakú fazekak kétféle peremkiképzéssel jelentkeztek: sima²⁸ (3) (8. tábla 3) vagy bordázott²⁹ felülettel (4). (8. tábla 4) Plasztikus bordatag egy vízszintes peremű fazék peremtöredékén (4) és egy karcolt fogazással díszített ol-

²⁰ BARTUS–BORHY et al. 2013, 27, 4. kép.

²¹ Lekerekített: *ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.008.99, 2012.L13–L14.022.18; duplán profilált: ltsz.: KGYM 2012.L16–M16.113.216–218.; kihajló: ltsz.: KGYM 2012.M15–M16.014.179.; „Karniesrand”: ltsz.: KGYM 2012.M15–M16.080.92–93, 97.*

²² BARTUS–BORHY et al. 2013, Kat. 2, 13. tábla 2.

²³ PÓCZY1957, 41; BÓNIS 1970, 80.

²⁴ BÓNIS 1970, 71.

²⁵ BÓNIS 1970, 71–85.

²⁶ *Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.064.186.*

²⁷ *Ltsz.: KGYM 2012.L16–M16.113.279, 2012.L13–L14.025.133, 2012.L13–L14.078.51, 2012.M15–M16.081.23.*

²⁸ *Ltsz.: KGYM 2012.M13–M14.009.981, 2012.L16–M16.075.68, 2012.L16–M16.100.16, 2012.M15–M16.011.199, 2012.M15–M16.011.206, 2012.M15–M16.035.209.*

²⁹ *Ltsz.: KGYM 2012.L16–M16.050.24, 2012.L16–M16.082.82, 2012.L16–M16.010.416, 2012.L13–L14.077.9.*

daltöredéken³⁰ figyelhető meg. Párhuzamai a 2011-es szőny-vásártéri ásatás vízszintes peremű fazekán³¹ és a brigetiói eredetű Fleissig-gyűjtemény fül nélküli korsóján³² ismert.

2012-ben 186 *mortarium*, azaz dörzstál töredéke (2,59%) került elő. Többségük nyers színű vagy vörös bevonatos, néhány mázas, és a raetiai dörzstálakra jellemző lángolt festésű perem is jelentkezett. Nyers színű, mázas és lángolt peremű dörzstálak a Szőny-Gerhát fazekastelepen is készültek.³³

Az anyagban 170 vörös bevonatos kerámiatöredék (2,36%) található, amelyek leginkább korsókhoz, tálakhoz és poharakhoz tartoztak. Anyaguk a sárga különböző színeire égetett, homokot, kis számban vörös zárványokat tartalmazó, porózus vagy keményre égetett agyag. Vörös bevonatuk a világosnarancssárgás színtől a barnászvörösre terjed. A tálak között befelé hajló peremű tálak,³⁴ egy kisméretű, befelé hajló peremű, talpgyűrűs tál (5), (9. tábla 1) a Pó-vidéki Drag. 24/25 *terra sigillata* formára visszavezethető³⁵ gyűrűs tálak („*Leistenschale*”) (6),³⁶ (9. tábla 2) az itáliai eredetű Consp. 20 (7),³⁷ (9. tábla 3) és a galliai eredetű Drag. 37 *terra sigillata*³⁸ forma utánzatai jelentek meg. Az anyagban egy Drag. 54 *terra sigillata* pohárutánzatot (8) (9. tábla 4) lehetett meghatározni. A szőny-vásártéri vörös bevonatos kerámiák között a Szőny-Gerhát fazekastelep termékei közül szerepelnek a gyűrűs tálak³⁹ és a Drag. 37 *terra sigillata* utánzatok.⁴⁰ A Consp. 20 tálutánzat párhuzama a Szőny-Vásártér 1994-es ásatási anyagában található,⁴¹ Drag. 54 pohárutánzat a Járóka temetőből,⁴² a Sörházkeri temetőből,⁴³ Petrovics I. gyűjtéséből,⁴⁴ a Gerhát temetőből⁴⁵ és a Kállay-gyűjteményből ismert.⁴⁶

146 töredék (2,03%) képviseli a „*pompeii vörös tálak*” utánzatait (9). (10. tábla 1) 14 esetben lehetett az edények teljes profilját kiszerkeszteni.⁴⁷ A tálakat enyhén behúzott perem és íves oldalfal jellemzi, belső oldalukon és a külső peremsávban vörösre festettek. Anyaguk téglaszínűre, vörössesárgára égetett, porózus, homokot, apró kavicsot, vörös zárványokat tartalmaz. Egy aljtöredéket három koncentrikus körrel díszítettek.⁴⁸ A „*pompeii vörös tálak*” utánzatai a Flavius-kortól jellemzőek Pannoniában.⁴⁹ A vörös festésű utánzatokat a Kr. u. 2. század közepétől fokozatosan a forma szürke változatai váltották fel.⁵⁰ A kerámiatípus a Szőny-Gerhát fazekastelep termékei között is szerepel.⁵¹

139 vékony falú, a vörös különböző árnyalataira festett pohártöredék, az úgynevezett „*Firnisware*” helyi, pannoniai utánzatainak tekinthető. A „*Firnisware*” a Flavius-kortól megjelenő, fémes fényű, barnászvörös bevonatú importedények, utánzataik az Antoninus-kor egyik legkedveltebb kerámiái közé tartoztak. Formájuk tojásdad vagy „*Faltenbecher*”, faluk lehet sima vagy agyagszembeszórásos. A típus a Kr. u. 2. században a rajnai és dunai *limes* mentén végig jellemző volt, a Kr. u. 2. század végéig, 3. század elejéig keltezhető.⁵² A szőny-vásártéri anyagban többféle peremkiképzéssel jelentkeztek: *Karniesrand* (10), (10. tábla 2) kihajló (11), (10. tábla 3) lekerekített (12) (10. tábla 4) és vízszintesen kihajló, lekerekített (13) (10. tábla 5) perem.

A 2012. évi kerámiaanyag kis részét teszik ki a mázas (60 töredék, 0,83%), a pannoniai szürke kerámiák (50 töredék, 0,70%) és a füstölőtálak (37 töredék, 0,51%). A pannoniai szürke kerámi-

³⁰ Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.077.10–13.–2012.L13–L14.078.54.

³¹ BARTUS–BORHY et al. 2013, 27, 29, Kat. 6, 13. tábla 6.

³² BÓNIS 1970, 74, 84, 5. ábra 2=6. ábra 2.

³³ BÓNIS 1979, Abb. 6:17, Abb. 16:12, 13.

³⁴ Ltsz.: KGYM 2012.M13–M14.009.960., 2012.M15–16.014.136.

³⁵ GABLER 1977, 163–164.

³⁶ Ltsz.: KGYM 2012.M13–M14.009.124., 2012.L16–M16.075.75.

³⁷ Ltsz.: KGYM 2012.M13–M14.064.17, 2012.M13–M14.065.225.

³⁸ Ltsz.: 2012. L13–L14.076.8, 2012.M15–16.015.91, 2012.M15–M16.048.15, 2012.M15–M16.080.84.

³⁹ PÓCZY 1957, 45; BÓNIS 1975, 7. ábra 2=10. ábra 12, 7. ábra 3=12. ábra 13, 8. ábra 12=10. ábra 20, 8. ábra 7=10. ábra 22.; BÓNIS 1979, Abb. 6:16.

⁴⁰ BÓNIS 1979, Abb. 9:2, Abb. 15:2, 9, Abb. 16:3.

⁴¹ FÉNYES 2003, 127, 159, Kat. 4/c/45, Abb. 27/5.

⁴² FÉNYES 2003, 159, Kat. 4/c/3, Abb. 24/2.

⁴³ FÉNYES 2003, 159, Kat. 4/c/7, 32, 33, 34, Abb. 24/4, Abb. 26/6, 7, 8.

⁴⁴ FÉNYES 2003, 159, Kat. 4/c/21, 22, 27, Abb. 25/7, 8, Abb. 26/2.

⁴⁵ FÉNYES 2003, 159, Kat. 4/c/37, 38, Abb. 26/11, Abb. 27/1.

⁴⁶ FÉNYES 2003, 159, Kat. 4/c/35, 39, 40, 41, Abb. 26/9.

⁴⁷ Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.988, 2012.M13–14.009.119, 2012.M13–14.009.992, 2012.M13–14.042.99, 2012.M13–14.061.185–2012.M13–14.064.113, 2012.M13–14.065.30, 2012.M13–14.065.209, 2012.M13–14.065.210, 2012.M15–16.011.248, 2012.M15–16.014.34, 2012.M15–16.014.37, 2012.M15–16.014.96, 2012.M15–16.014.124–127, 2012.M15–16.014.134, 2012.M15–16.014.195, 2012.M15–16.014.123, 2012.M15–16.014.516, 2012.M15–16.035.460, 2012.M15–16.035.461, 2012.M15–16.080.83.

⁴⁸ Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.065.127.

⁴⁹ GABLER–HORVÁTH 1996, 153.

⁵⁰ GABLER 1977, 163; GABLER 1989, 476; GRÜNEWALD 1979, 41, Taf. 25, 4–5.

⁵¹ BÓNIS 1979, Abb. 6:8.

⁵² GABLER 1977, 160.

ák (*Pannonische Glanztonware*) anyaga sötét-, barnás- vagy világosszürkére égetett, homokot, több esetben fehér mészemcsét tartalmaz, bevonatuk matt vagy fényes sötétszürke. Formailag egy Drag. 37 *terra sigillata* utánzatot (14) (11. tábla 1) és egy pátkai típusú tálát (15) (11. tábla 2) lehetett meghatározni. Két oldaltöredéken pecsételt motívumok láthatóak: egyiken levéldísz (16), (11. tábla 3) másikon két sávban egy széles, rovátkolt patkó(?) egy osztott körmotívummal, alatta levélsorral (17). (11. tábla 4) A pannoniai szürke kerámia gyártása a Kr. u. 1. században kezdődött meg, és ez a tartomány a típus fő elterjedési területe is. Virágkorát a Kr. u. 2. század közepén élte, majd a rheinzaberni és westendorfi *terra sigillata* megjelenésével a Kr. u. 3. század közepére pannoniai forgalma megszűnt.⁵³ Brigetiói gyártásukat Nagy Lajos vetette fel, a műhely fennállását Kr. u. 120 és 180 közé keltezte.⁵⁴ Később a Szőny-Gerhát fazekastelep feltárásával a kerámiatípus helyi gyártása bizonyítottá vált.⁵⁵

A füstölőtálak (*turibula*) szürke és nyers színű változata is jelen van a szőny-vásártéri anyagban. Formájuk alacsony vagy magas, megnyúlt, díszítésük azonos a Római Birodalom többi részéről ismert füstölőtálakéval: a szájperemet és a has külső oldalát 2–5 sorban, ritkábban a talp szélét vagy a magas talp közepét plasztikus hullámsorok, szögletes bevagdostott bordatagok, esetleg fogazás díszíti, gyakori a belső fogazott peremléc is. A *turibulum* itáliai eredetű forma. A Kr. u. 1. században jelent meg Pannoniában, a provincián belüli elterjedése követte a tartomány római meghódításának és megszervezésének folyamatát. Leginkább a Kr. u. 2–3. században jellemző, de a római uralom végéig megtalálható.⁵⁶ E. Gose, a Rajna-vidéki kerámiaanyag feldolgozója szerint a füstölőtálak formai fejlődése a meredekebb felső részű, karcsúbb edények felé mutat,⁵⁷ Brigetióban azonban ilyen formai fejlődést jelenleg nem lehet ki-

mutatni. Gyártásuk a szőny-kurucdombi és Szőny-Gerhát fazekastelepen is folyt.⁵⁸

A kerámiaanyagban mindössze hét márványozott festésű töredék (0,07%) található. Készítéstechnikájuk megegyezik a korábbi években tapasztaltakkal: a rossz minőségű, sárgára égetett anyagra közvetlenül vitték fel ecsettel a vörös márványozást. Az edények formáját egy esetben sem lehet pontosabban meghatározni: egy oldaltöredék gyűrűs tálhoz,⁵⁹ két talpgyűrűtöredék talán *terra sigillata* utánzathoz tartozhatott (18).⁶⁰ (11. tábla 5) Márványozott festésű edények a Kr. u. 1. századtól az Antoninus-korig általánosan jellemzőek voltak Pannoniában,⁶¹ a technikát a Szőny-Gerhát fazekastelepen is használták.⁶²

2012-ben három töredéssel (0,04%) bővült a brigetiói arcos edények száma (19). (11. tábla 6). Sárgára égetett, jó minőségű anyagukat kopott, vörös bevonat fedi. Bár a töredékek nem illenek össze, anyaguk és hasonló kivitelezésük alapján egy edény részeinek tekinthetőek. A perem egyenes, lekerekített, a nyakat három borda tagolja. A két oldaltöredék hajfürtöt ábrázol, az egyiken egy fül is látható. A szőny-kurucdombi és Szőny-Gerhát fazekastelepen is készített,⁶³ ritka figurális díszítésű edények az utóbbi időszakban évről évre jelentkeznek a szőny-vásártéri kerámiaanyagban.

Összességében megállapítható, hogy a Szőny-Vásártéren 2012-ben előkerült, helyi készítésű kerámiaanyag a Pannonia szerte általánosan megfigyelhető típusokat és formákat öleli fel. A 2–3. századra jellemző edények többsége a *canabae* területén fekvő katonai irányítású, szőny-kurucdombi és Szőny-Gerhát fazekastelepeken készülhetett. A leletanyagból kiemelendők a Consp. 20 és Drag. 54 formájú *terra sigillata* utánzatok és az arcos edény töredékek, amelyek csekély számban ismertek Brigetióból.

KATALÓGUS

1. Nyers színű kerámia oldaltöredéke (8. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.025.134.

Leírás: Nyers színű szűrő oldaltöredéke. Anyaga sárgára égetett, apró kavicszemcséket tartalmaz.

Méreték: m=2 cm, sz=3,6 cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

2. Brigetiói sávós kerámia oldaltöredékei (8. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.061.190–191, 2012.M13–14.061.195.

Leírás: Brigetiói sávós kerámia három oldaltöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, apró kavicsot, fekete szemcséket tartalmaz, enyhén porózus. Külső oldalát

⁵³ PÓCZY 1957, 37; KARNITSCH 1957, 116; FÉNYES 2003, 120, 124.

⁵⁴ NAGY 1942, 258; MARÓTI 1991, 379.

⁵⁵ BÓNIS 1979, Abb. 8:5–7.

⁵⁶ HARSÁNYI 2012, 247–248.

⁵⁷ GOSE 1984, 38.

⁵⁸ BÓNIS 1976, 78; BÓNIS 1979, Abb. 7:17, 18, Abb. 9:9–11, Abb. 15:15–17.

⁵⁹ Ltsz.: KGYM 2012.L16–M16.050.22.

⁶⁰ Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.097.22, 2012.M13–M14.065.14.

⁶¹ BÓNIS 1942, 22; PÓCZY 1956, 42; GABLER 1977, 161; GABLER 1989, 495.

⁶² BÓNIS 1979, Abb. 6:14–15, Abb. 9:1, 5–6, 8, Abb. 14:6, 9, Abb. 15:13–14, Abb. 17:7.

⁶³ BÓNIS 1977, Abb. 3:9; BÓNIS 1979, Abb. 18:9, Abb. 23:3.

barnásvörös sávok díszítik, amelyek között az agyag színét mutató, 1,2 cm-es sávot festett, vörösbarna, íves, tojásfüzér szerű motívum tagolja.

Méretek: $m=10,4$ cm, $sz=7,8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

3. *Brigetiói sávós kerámia peremtöredéke* (8. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.981.

Leírás: Brigetiói sávós, vízszintes peremű fazék peremtöredéke. Vörössárgára égetett, enyhén porózus anyagú, külső oldalán perem alatt barnásvörös bevonattal és az anyag színét szabadon hagyó karcolt, vízszintes vonallal díszített.

Méretek: $m=3,1$ cm, $sz=5,2$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=10$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,6$ cm.

4. *Brigetiói sávós kerámia peremtöredéke* (8. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.061.190–191, 2012.M13–14.061.195.

Leírás: Brigetiói sávós fazék vízszintes, három bordával tagolt peremtöredéke. Anyaga halványsárgára égetett, apró mészszemcséket tartalmaz, enyhén porózus. Külső oldala perem alatt vörösre festett, nyakán tagolt bordataggal, alatta két sor karcolt fogazással díszített

Méretek: $m=4,2$ cm, $sz=6,2$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=12$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

5. *Vörös bevonatos tál peremtöredéke* (9. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.961–962.

Leírás: Vörös bevonatos, befelé hajló peremű, talpgyűrűs tál öt profil- és aljtöredéke. Anyaga sárgásvörösre égetett, kevés apró kavicsot, homokot tartalmaz, enyhén porózus. Külső és belső oldalát kopott vörös bevonat fedi.

Méretek: $m=3,5$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=14$ cm, $\hat{a}_{\text{alj}}=11$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

6. *Vörös bevonatos tál töredékei* (9. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.075.75.

Leírás: Vörös bevonatos gyűrűs tál („*Leistenschale*”) peremtöredéke. Anyaga réteges, kívül barnássárgára, magjában vörössárgára égetett, apró kavicsot és homokot tartalmaz, enyhén porózus. Belső oldalát és a perem külső részét vörös bevonat fedi.

Méretek: $m=6,7$ cm, $sz=12,6$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=34$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,8$ cm.

7. *Vörös bevonatos tál peremtöredéke* (9. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.065.225.

Leírás: Vörös bevonatos tál peremtöredéke, Consp. 20 *terra sigillata* forma utánzata. Anyaga sárgásbarnára égetett, jól iszapolt. Külső és belső oldalát barnásvörös bevonat fedi.

Méretek: $m=2,2$ cm, $sz=4,2$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=12$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,7$ cm.

8. *Vörös bevonatos pohár perem, alj- és oldaltöredékei* (9. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.090.87, 2012.M13–14.090.89–90, 2012.M13–14.090.294–295.

Leírás: Vörös bevonatos pohár hat részben összeálló perem, alj- és oldaltöredékei. Drag. 54 *terra sigillata* forma utánzata. Anyaga sárgásvörösre égetett, homokot tartalmaz. Belső oldalát mattvörös, külső oldalát fényes, narancssárgás vörös bevonat fedi.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=4,5$ cm, $\hat{a}_{\text{alj}}=3,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

9. *„Pompeii vörös tál” utánzatának profiltöredékei* (10. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.061.185, 2012.M13–14.064.113.

Leírás: „*Pompeii vörös tál*” utánzatának összeálló profiltöredékei. Anyaga barnásvörösre égetett, apró kavicszemcséket, vörös zárványokat, homokot tartalmaz. Külső peremszegélyén és belső oldalán kopott vörös bevonttal. Másodlagosan égett.

Méretek: $m=5$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=26$ cm, $\hat{a}_{\text{alj}}=20$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,8$ cm.

10. *Vörös bevonatos, vékony falú pohár perem- és oldaltöredékei* (10. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.090.81–84, 2012.M13–14.090.95–96, 2012.M13–14.090.280, 2012.M13–14.090.292.

Leírás: Vörös bevonatos, vékony falú „*Faltenbecher*” nyolc, részben összeálló perem és oldaltöredéke. Pereme *Karniesrand*. Anyaga vörössárgára égetett, jól iszapolt. Külső és belső oldalát mattvörös, helyenként barnásvörös bevonat fedi. Perem alatt vízszintes hornyolattal tagolt.

Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,35$ cm.

11. *Vörös bevonatos, vékony falú pohár peremtöredéke* (10. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.1409.

Leírás: Vörös bevonatos, vékony falú „*Faltenbecher*” kihajló peremtöredéke. Anyaga téglaszínűre égetett, matt, kívül barnásvörös, belül vörös bevonattal. Perem alatt vízszintes hornyolattal tagolt.

Méretek: $m=2,4$ cm, $sz=3,6$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,35$ cm.

12. *Vörös bevonatos, vékony falú pohár perem- és oldaltöredékei* (10. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.100.20–21.–2012.L16–M16.100.136.

Leírás: Vörös bevonatos, vékony falú „*Faltenbecher*” négy perem- és oldaltöredéke. Pereme lekerekített. Anyaga sárgásvörösre égetett, homokot tartalmaz, enyhén porózus. Kívül fényesebb, belül mattvörös bevonat fedi. Perem alatt vízszintes hornyolattal díszített.

Méretek: $m=10$ cm, $sz=6,4$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,35$ cm.

13. *Vörös bevonatos, vékony falú pohár peremtöredéke* (10. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.025.124.

Leírás: Vörös bevonatos, vékony falú pohár vízszintesen kihajló, lekerékített peremtöredéke. Anyaga barnássárgára égetett, apró kavicsot tartalmaz. Külső oldalon vörösbarna, belső oldalán vörös bevonat fed. Külső oldala agyagszembeszórással díszített.

Méretetek: $m=3,9$ cm, $sz=5,5$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=9$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,35$ cm.

14. *Pannoniai szürke kerámia perem és oldaltöredéke* (11. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.984, 2012.M13–14.009.987.

Leírás: Pannoniai szürke, Drag. 37 formájú *terra sigillata* tálutánzat perem- és oldaltöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, apró kavicsot, homokot tartalmaz, enyhén porózus. Külső és belső oldalán világosszürke bevonattal, perem alatt két sorban, alj külső oldalán négy sorban karcolt fogazással díszített.

Méretetek: $m=5,5$ cm, $sz=9,5$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=36$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,75$ cm.

15. *Pannoniai szürke kerámia peremtöredéke* (11. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.035.233.

Leírás: Pannoniai szürke, pátkai típusú tál peremtöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, apró kavicsot, homokot tartalmaz, enyhén porózus. Külső és belső oldalát világosszürke bevonat fed.

Méretetek: $m=5,9$ cm, $sz=10,45$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=30$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,75$ cm.

16. *Pannoniai szürke kerámia oldaltöredéke* (11. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.C19–D19.013.55.

Leírás: Pannoniai szürke kerámia pecsételt díszítésű oldaltöredéke. Anyaga világosszürkére égetett, homokot tartalmaz. Külső és belső oldalát világosszürke bevonat fed, külső oldalán bepecsételt levélmotívummal, alatta karcolt fogazással díszített.

Méretetek: $m=2,4$ cm, $sz=4,85$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,6$ cm.

17. *Pannoniai szürke kerámia oldaltöredéke* (11. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.C19–D19.013.61.

Leírás: Pannoniai szürke kerámia pecsételt díszítésű oldaltöredéke. Anyaga vörössárgára égetett, apró kavicsot, homokot tartalmaz, enyhén porózus. Külső oldalán két sávban díszített pecsételt technikával, felső sávban egy széles, rovátkolt patkó(?) látható egy osztott körmotívummal, alatta levélsor töredéke.

Méretetek: $m=2,3$ cm, $sz=4,3$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,8$ cm.

18. *Márványozott festésű kerámia aljtöredéke* (11. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.097.22.

Leírás: Márványozott festésű tál talpgyűrűs aljtöredéke. Anyaga vörössárgára égetett, apró kavicsot, homokot tartalmaz. A tál belső oldala vörös alapon az agyag színét mutató márványozással díszített.

Méretetek: $m=1,9$ cm, $sz=8,9$ cm, $\hat{a}_{\text{alj}}=9$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,8$ cm.

19. *Arcos edény perem- és oldaltöredékei* (11. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.036.46–48.

Leírás: Arcos edény sárgára égetett, jól iszapolt anyagú perem- és oldaltöredékei. Külső oldalukat kopott, barnászörös bevonat fed. A perem egyenes, lekerékített, a nyakat három vízszintes borda tagolja. Az oldaltöredékek hajfürtöket ábrázolnak, egyiken fülábrázolás látható.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

ÜVEGLELETEK

A lelőhelyen 2012-ben folytatott feltárás során a megelőző évekhez hasonló arányban kerültek elő üvegedénytöredékek, összesen 259 darab. A korábbi évek leletanyagához hasonlóan elsődleges cél volt az apró töredékekből legalább a funkció kategória szerinti meghatározása, abban az esetben is, amikor a pontos tipológia nem volt megállapítható, mivel ezek az adatok fontos információval szolgálnak az egykori üveghasználat mértékéről és milyenségéről. Ehhez a korábbi évekhez hasonlóan a S. M. E. van Lith és K. Randsborg tanulmányában közölt felosztást használtuk fel az edények tekintetében,⁶⁴ kiegészítve az ablaküvegek, valamint az egyéb üvegtárgyak cso-

A tárgyak színe	Arány
Színtelenített	56%
Üvegzöld	17%
Sötétzöld	0,36%
Fűzöld	3,46%
Kékeszöld	20%

2. táblázat: Az üvegek szín szerinti megoszlása
Tab. 2: Verteilung der Glasfunde nach Farbe

⁶⁴ VAN LITH–RANDSBORG 1985. A katalógusban csak a legalább funkciókategóriába sorolható töredékeket

tüntettük fel, így a meghatározhatatlan oldaltöredékeket nem szerepeltettük.

Funkció	Arány
Tálak	12,50%
Poharak	43,70%
Tároló- és szállítóedények	29,10%
Illatszeres üvegek	5,20%
Ablaküvegek	5,20%
Ékszerek, viseleti tárgyak	4,10%

3. táblázat: Az üvegek funkció szerinti megoszlása
Tab. 3: Verteilung der Glasfunde nach Funktion

portjával, amelyeket célszerűnek láttuk jelen összefoglalóba belevenni.

Az üvegedénytöredékek kivétel nélkül áttetszőek, ezért ezt a katalógusban nem tüntettük fel külön. A tárgyak színének megoszlását vizsgálva láthatjuk, hogy túlnyomó többségük, mintegy 56%-uk szintelenített, továbbá 17%-uk üvegzöld árnyalatú. Emellett csak egy-egy esetben jelentek meg más tónusok, mint a sötétzöld (0,36%), a fűzöld (3,46%). A korábbi évek vásártéri ásatásain feltűnő volt a kékeszöld árnyalatú üvegek hiánya (1-2% körüli értéket tett ki), amely Pannoniában a Kr. u. 1. századra és a 2. század első felére jellemző árnyalat. A 2012-es évben ehhez képest feltűnően nagy számban került elő ezen árnyalat, az üvegedénytöredékek 20%-a volt ilyen. (2. táblázat)

A leletek közül 96 töredéket sikerült funkcionális kategóriába sorolni, az összes lelet 38%-át. (3. táblázat) Az asztali edények csoportjába 54 edénytöredéket sorolhattunk be, (12–13. tábla) ezen belül jelentős számú a tálforma, összesen 12 került elő. Pohárformák ugyancsak jelentős számban láttak napvilágot, 36 töredék sorolható ebbe a csoportba. Az italfelhasználó edényt vagy töredékét ebben az idényben nem találtunk. A tároló- és szállítóedények kategóriájába 28 üveg került, amelyek palackok töredékeire korlátozódtak. Ezen túl egy fazék pereme látott napvilágot. Az illatszeres üvegek közé 5 üveg töredéke sorolható. Ablaküvegtöredékek is ismertek, összesen öt darab. Az ékszerek és viseleti tárgyak körébe négy lelet tartozik. Összefoglalóan elmondható, hogy a leletek nagy része, 45%-a az asztali edények körébe sorolható, amelyeken belül elsősorban a pohárformák vannak túlsúlyban (43,7%). A tároló- és szállítóedények jelentős csoportot képviselnek, 28% sorolható

ide, míg az illatszeres üvegek és az ablaküvegek azonos mennyiségben kerültek elő (5,2%). Az itt levő katalógusban 77 tárgy szerepel.

A tipológiai párhuzamokat tekintve minden meghatározható töredéknél igyekeztünk megadni a leginkább elterjedt, C. Isings által kidolgozott típust és az ezt kiegészítő, trieri anyagból származó meghatározásokat,⁶⁵ de emellett sok töredék párhuzamát találtuk meg B. Rütty munkájában.⁶⁶ Ahol lehetett, természetesen megadtuk a Barkóczi László katalógusában szereplő analógiákat is.⁶⁷

Ha a meghatározó típusokat vizsgáljuk, a tálak között jelentősek a félgömb alakú tálak (1–2), (12. tábla 1–2) nagyon gyakran vésett díszítések különböző variánsaival. Különösen szép példányok a több sorban vésett oválisokkal, közöttük elválasztó pálcátagokkal díszített darabok, összesen hét ilyen töredék került elő.⁶⁸ Ezek általános jellemzője az, hogy a többi edénytípushoz és kis méretükhöz viszonyítva relatív nagy a falvastagságuk (3–4 mm között), kivétel nélkül szintelenített, jó minőségű alapanyagból készültek. A korábbi évek ásatásainak gyakori lelete a szőnyi Vásártéren.⁶⁹ Ezeket a vésett díszítésű tálakat korábban Barkóczi elemezte és három csoportba sorolta.⁷⁰ A Vásártéren előkerült darabok közül a legtöbb Barkóczi második csoportjába tartozik, ezek változatos mintakincsű darabok, a sorokba rendezett, vésett oválisokat egymástól egyes vagy kettes pálcátagok választják el, az oválisok közepén a legtöbb esetben kis dudor figyelhető meg, míg a gondosan sorokba rendezett oválisokat egymástól vízszintesen futó vésett szalagok választják el.⁷¹ Barkóczi véleménye szerint az állandó mintacsoportok és változatok használata, az egységes kidolgozás, valamint állandó szín helyi, önálló üvegművességre utal. Alapvetően két mintacsoport hatása figyelhető meg ezeken: egyrészt a Rajna–Duna vízi út kapcsán nyugati, másrészt syriai. Emellett, mivel gyakran kerülnek elő a pontosan datálható, rátétes díszítésű kelyhekkel együtt, gyártásuk ugyanerre az időszakra datálható (Kr. u. 3. század első fele), ezen belül is Barkóczi feltételezte, hogy egy rövidebb, 25-30 éves periódushoz rendelhetők hozzá.⁷² Az ekképp díszített tálak, poharak a Kr. u. 2. század végén–3. század első felében egész Nyugat-Európában elterjedtek Skandináviától Britanniáig, Galliától és Germaniától kezdve Hispaniáig és Italiáig, megállapítható azonban, hogy Köln környékén nagyobb számban vannak jelen. A keleti területeket illetően Pannoniát, a syriai-palaestina területeket, Egyiptomot és a Pontus-

⁶⁵ ISINGS 1957; GOETHERT-POLASCHEK 1977.

⁶⁶ RÜTTI 1991.

⁶⁷ BARKÓCZI 1988.

⁶⁸ BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56, 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI

1997, 100–101; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

⁶⁹ DÉVAI 2011, 135.

⁷⁰ BARKÓCZI 1986, 166–189.

⁷¹ BARKÓCZI 1986, 167.

⁷² BARKÓCZI 1986, 181–182.

vidéket kell megemlítenünk.⁷³ Ha a típus elterjedési területét és sűrűsödési pontjait nézzük, megállapítható, hogy négy zónában gyártották ezeket: a Rajna-vidéken (talán Kölnben), Pannoniában, Syriában (lehetséges, Dura Europosban), ezen kívül a Pontus-vidéken, Tanaisban.⁷⁴

Jelen vannak a kisebb méretű, kifelé hajtott, csőszerű, melegen lekerekített peremmel rendelkező, szabadon fűjt, díszítetlen tálformák, (12. tábla 3–4) amelyek jellemzőek a Kr. u. 1. század második felétől a 2. század második feléig.⁷⁵

A leggyakrabban előkerülő pohárforma továbbra is a függőleges falú, enyhén megvastagodó szájpereemű, hengeres testű pohár, amelynél mind melegen lekerekített, mind vágott peremkialakítás megtalálható, főként díszítetlen kivitelben, de néha plasztikus szálrátéttel ellátott változata is megfigyelhető (12, 15–25, 27–39).⁷⁶ (12. tábla 11, 14–15; 13. tábla 1–9, 11–12, 14–21) Ez a típus megfeleltethető Barkóczi katalógusában a 60–62., Drag. 30-as *terra sigillatara* emlékeztető formával, amelyek üvegváltozatai Pannoniában a Kr. u. 2. század végére és a Kr. u. 3. századra datálhatóak,⁷⁷ míg augsti párhuzamaik a Kr. u. 2. század közepétől a Kr. u. 3. századig tehető.⁷⁸ Egy-egy díszített változatán előfordulhat a perem alatt bekarcolt vonaldísz, illetve becsiszolt szalagdíszítés is. A vásártéri poharak döntő többsége ebbe a típusba sorolható.⁷⁹

A 2012-es idényben előkerült néhány plasztikus szálrátéttel díszített kehelytöredék, amelyek egyébként a lelőhely jellegzetes leletei (7–10).⁸⁰ (12. tábla 6–9) Ez a díszítési technika a kerámiák barbotinos díszítéséből ered.⁸¹ Ezek az üvegek a Kr. u. 2. század második felében jelennek meg mind keleten, mind a birodalom nyugati felén. Az első műhelyt, amely valószínűleg Syriában lehetett, még nem azonosították pontosan. A nyugati területeken legalább két műhelykört lehet elkülöníteni, az egyik a Rajna-vidékre, valószínűleg Kölnbe lokalizálható (ezenkívül például Észak-Galliában is lehetett egy a kölninél alacsonyabb színvonalon gyártó műhely), a másik pedig valahol Pannoniában működhetett.⁸² A pannoniái rá-

tétdíszes kelyheket Barkóczi elemezte, és négy csoportot állított fel.⁸³ A most előkerült töredékek az edény alapanyagából készült szintelenített díszítéseket tartalmaznak, amelyek inda- és levélmotívumokat formáznak, az indák felszíne rovátkolt, míg a levéldísz bepecsételt körmotívumokat mutat. A töredékek Barkóczi második csoportjába sorolhatóak.⁸⁴

Néhány töredéke látott napvilágot annak a Kr. u. 2. század közepétől a 3. század közepéig jellemző pohárformának, amely szintelenített és melegen lekerekített pereme alatt az edény alapanyagából készült, vékony szálrátét díszítés figyelhető meg (11, 13–14, 26).⁸⁵ (12. tábla 10, 12–13; 13. tábla 10) Érdekes az a szintelenített üvegből készült, félgömbös pohárforma, amelynél az edény oldalfalából kiképzett bütykök és bordák figyelhetőek meg (29). (13. tábla 13) A típus töredékei a vásártéri ásatásokon rendszeresen előkerültek.⁸⁶ A forma használata a Kr. u. 2. század közepétől 3. század közepéig jellemző.⁸⁷

Érdekesség, hogy a 2012-es idényben egyértelműen asztali italfelhasználó edényhez tartozó töredék nem látott napvilágot. Noha a korábbi években sem találtunk nagyszámú, ebbe a kategóriába sorolható töredéket, néhány példány ez idáig minden ásatási idényben előkerült.⁸⁸ Érdekes megemlíteni emellett, hogy a korábbi évektől eltérően nagyszámban kerültek elő hasábos testű palackok töredékei, csaknem kivétel nélkül kékeszöld árnyalatban (48–59).⁸⁹ (14. tábla 3–8) A formába fűjt tároló- és szállítóedények alján gyakran jellegzetes mintákat figyelhetünk meg.⁹⁰ A 2012-ben talált darabok között két töredéken figyelhető meg minta (53, 57), (14. tábla 5–6) mindkettő egyszerűbb, csupán az edény alján, annak stabilitását növelő mintázatot mutat. Az egyik körív mellett a saroknál elhelyezkedő kör figyelhető meg, a másik esetben szintén körív, emellett a saroknál téglalap mintázat látható. Ez a változatos formájú, alján gyakran névbélyeggel ellátott edénytípus az első számú szállítóedénynek számított, amely üvegből készült. Reliefábrázolásokról, szarkofágokról és sírkövekről is ismerjük használatának módját.⁹¹ Jelentősége abban állt, hogy szögletes formája

⁷³ STERN 2001, 137.

⁷⁴ STERN 2001, 137; PAOLUCCI 1997, 68.

⁷⁵ RÜTTI 1991, Form AR 107, AR 109.1; GOETHERTPOLASCHEK 1977, Form 22; ISINGS 1957, Form 46a, 44a.

⁷⁶ RÜTTI 1991, Form AR 98.1, AR 98.2; ISINGS 1957, Form 85b; GOETHERTPOLASCHEK 1977, Form 47a.

⁷⁷ BARKÓCZI 1988, Form 29. (Brigetiából és Intercisából származó edények.)

⁷⁸ RÜTTI 1991, Form AR 98.1, AR 98.2.

⁷⁹ DÉVAI 2011, 137; BARTUS–BORHY et al 2012, 13; BARTUS–BORHY et al 2013, 17.

⁸⁰ DÉVAI 2011, 137; BARTUS–BORHY et al 2012, 14.

⁸¹ BARAG 1967, 65.

⁸² STERN 2001, 138–139.

⁸³ BARKÓCZI 1981, 35–62.

⁸⁴ BARKÓCZI 1981, 35–62

⁸⁵ RÜTTI 1991, Form AR 99; BARTUS–BORHY et al 2012, 17, Kat. 16.

⁸⁶ DÉVAI 2011, 136; BARTUS–BORHY et al 2013, 17.

⁸⁷ RÜTTI 1991, Form AR 60.3; ISINGS 1957, Form 96b; BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 132. Barkóczi katalógusában hasonló díszítés egy intercisai, a Kr. u. 3. század első felére datálható töredéken figyelhető meg.

⁸⁸ DÉVAI 2011, 139.

⁸⁹ RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

⁹⁰ CHARLESWORTH 1966, 26–40.

⁹¹ ROTTLOFF 1999, 42. Például a Simpelfeldből származó szarkofágon.

révén szorosan egymás mellé lehetett helyezni belőle sok darabot, akár a háztartásbeli használatban polcra sorakoztatva, akár a kereskedelemben faládákba, fonott kosarakba praktikus és helytakarékosan elhelyezhető volt,⁹² vastag fala révén pedig biztonságos szállítást biztosított értékes tartalmának. Ezek az edények készítmény technikájukat tekintve formába fújással készültek,⁹³ a leglényegesebb tulajdonságuk viszont az, hogy újra felhasználhatóak voltak. A forma anyagának minőségétől függően sorozatgyártásra is alkalmas volt. A legérdekesebb kérdés nyilvánvalóan az, hogy milyen termékeket szállítottak bennük. Sokáig tartotta magát az a nézet, amely szerint a palackokban bort szállítottak és tároltak volna. Azonban szerencsére számos esetben maradt meg szerves maradvány az üvegekben, és ezek természettudományos vizsgálata igazolta, hogy nem bort, hanem olajat vagy valamilyen olajos szubsztanciát tartalmaztak. Tehát vagy egyszerűen olajat szállítottak bennük, vagy valamilyen, olajban oldott illatszert, testápolásra használatos szert.⁹⁴ Habár ezek jellegzetes leletei a vásártéri ásatásoknak, ritka, hogy ennyire nagy példányszámban forduljanak elő, és általában a későbbi időszakra valószínűsíthető, üvegzöld árnyalatban jelentkeztek.⁹⁵ Ezeket a hasábos testű palackokat a Kr. u. 1. századtól a 4. századig használták,⁹⁶ azonban mivel a katalógusban szereplő töredékek kivétel nélkül kékeszöld árnyalatúak, amely árnyalat elsősorban a Kr. u. 1. és 2. századra volt jellemző, valószínűnek tartjuk, hogy ezek a töredékek is erre az időszakra datálhatóak. Fazékformának csupán egyetlen töredéke látott napvilágot (62), a melegen lekerekített, befelé visszahajtott töredék a Kr. u. 1–2. század tipikus lelete.⁹⁷

Illatszeres üvegek töredékei nem jelentkeztek nagy számban, csupán néhány töredék sorolható ide (63–67). (14. tábla 9–11) Érdekes darab egy középen osztott, kettős testű illatszeres edény aljtöredéke (63). (14. tábla 9) A pontos forma nem határozható meg, mivel csupán egy kis aljtöredék maradt fenn belőle. Annyi bizonyos, hogy osztott testű illatszeres üveghez tartozott, amely már a Kr. u. 1. században feltűnt, de néhány formája még a késő római időkben is kimutatható, ritka leletnek számít a Római Birodalomban.⁹⁸ Ezen kívül egy kónikus testű illatszeres edénykét említhetünk meg (67). (14. tábla 11)⁹⁹

Ablaküvegtöredék mindössze öt került elő (68–72): üvegzöld, sárgászöld és fűzöld színű öntött üvegek. Átlagos vastagságuk 0,2 és 0,4 cm között váltakozik. A helyi igényeknek megfelelően egy

homokkal felszórt keretbe öntötték az üvegmasszát, hogy azt a kihűlés után könnyen el tudják távolítani. Ennek következtében az ablaküvegek egyik fele érdekes, apró buborékok figyelhetők meg rajta, míg a másik oldaluk teljesen sima felszínű.

Egyéb kisleletként egy üvegzöld játékkorongot (73), egy sötétzöld hatszögletű (74), egy üvegzöld bordázott (75) (2. kép) és egy sárgászöld, bot alakú üvegyöngyöt (76) kell megemlítenünk. A bordázott üvegyöngyöket a brigetioi üvegműhely is gyártotta. Párhuzamát ennek a rendkívül érdekes formának a római kori üvegyöngyök között nem találtuk. Ezekkel a példányokkal megegyező forma került elő a Wielbark-kultúra területén a Barbaricumban, Nyugat-Pomerániában, továbbá a Visztula alsó szakaszán, Brandenburgban és Mecklenburgban. Előfordulása nagyon ritka, opak és áttetsző változata egyaránt létezett.¹⁰⁰ Az eddigi példányok egy rövid

2. kép: Bordázott üvegyöngy
Abb. 2: Glasperle mit Rippen

időszakra datálhatóak, a Kr. u. 2. század 2. felétől a 3. század első évtizedéig, a brigetioi üvegyártó műhely is ebben az időszakban működött.¹⁰¹ A katalógus utolsó tétele pedig egy jellegzetes gyártási hulladék töredéke (77).

Összefoglalásként elmondható, hogy a korábbi évekhez hasonló arányban kerültek elő üvegedény töredékek, a jellemző típusok is megegyeznek az eddigiekkel. Az egyetlen különbség az, hogy ezen edényben nem kerültek elő italfelhasználó edények, valamint különösen nagy súllyal szerepelnek a kékeszöld árnyalatú tároló- és szállítóedények, az

⁹² ISINGS 1957, 63. Pompeiből a Casa del Menandroból ismerünk faládát, amelyben hasábos palackot tartottak.

⁹³ COTTAM–PRICE 1998.

⁹⁴ ROTTLOFF 1999, 49.

⁹⁵ DÉVAI 2011, 139; BARTUS–BORHY et al 2012, 14.

⁹⁶ RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

⁹⁷ COOL–PRICE 1995, Kat. Nr. 809–810.

⁹⁸ COOL–PRICE 1995, 203, Kat. Nr. 2258; GOETHERT–POLASCHEK 1977, 224.

⁹⁹ BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 204; RÜTTI 1991, Form AR 135; ISINGS 1957, Form 82.

¹⁰⁰ TEMPELMANN–MACZYŃSKA 1985, 41–43.

¹⁰¹ DÉVAI–GELENCSEY 2012, 73.

ablaküvegtöredékek aránya is némileg kevesebb az eddig megszokottól. A korábbi évek vásártéri ásatásain feltűnő volt a kékeszöld árnyalatú üvegek hiánya (1-2% körüli értéket tett ki), amely Pannoniában a Kr. u. 1. századra és a 2. század első felére jellemző árnyalat. A 2012-ben ehhez képest feltűnően nagy mennyiségben került elő ezen árnyalat, az üvegedénytöredékek 20%-a. Csaknem mind egyik kékeszöld töredék hasábos testű palackhoz tartozik. Ez felveti annak lehetőségét, hogy a 2012-ben

feltárt M13–M14, L13–L16 szelvényekben talált épületmaradványok kevésbé tartoztak lakóépületekhez, inkább kiszolgáló, műhely- vagy kereskedelmi tevékenységekhez köthetjük őket. A hasábos palackok töredékeinek egy része az L15–L16 szelvényekben található pince feletti rétegekből származik, így a jellegzetes tárolóedény nagyobb számú jelenlétét ebben az ásatási idényben a pince közelsége is magyarázhatja.

KATALÓGUS

1. Tál töredékei (12. tábla 1)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56, AR 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.043.17–19.

Leírás: Félgömb alakú tál töredékei, vésett díszítéssel. A vízszintesen futó, vékony, kerékvésett vonal alatt facettált, keskenyebb oválisok, alatta körök láthatóak.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,21$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Kelkezés: Kr. u. 3. század első fele.

2. Tál töredékei (12. tábla 2)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 25. a–b; ISINGS 1957, Form 96; RÜTTI 1991, Form AR 56, AR 60.1; HARTER 1999, Form A 16; HOFFMANN 2002, Form C3.3.1.9; PAOLUCCI 1997, 100–101; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, Taf. 3.23–24; ŠARANOVIC–SVETEK 1986, Tab. I.4,8.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.64–65, 2012.M13–14.009.71–72.

Leírás: Félgömb alakú tál töredékei, vésett díszítéssel, ívelt, vágott, csiszolt peremmel. A vízszintesen futó, két vékony, kerékvésett vonal alatt facettált, vízszintesen álló oválisok, ez alatt pedig kör alakú vésetek láthatóak, közepükön dudorral. Ezeket egyes pálcátágok választják el, amelyek lezárása szintén facettált oválisokból áll.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,21$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Kelkezés: Kr. u. 3. század első fele.

3. Tál peremtöredéke (12. tábla 3)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.22.

Leírás: Tál melegen lekerekített, kifelé visszahajtott peremtöredéke.

Méretetek: $v_{\text{peremfal}}=0,43$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Kelkezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

4. Tál peremtöredéke (12. tábla 4)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 107; ISINGS 1957, Form 46a.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.96.

Leírás: Tál melegen lekerekített, kifelé visszahajtott peremtöredéke.

Méretetek: $v_{\text{peremfal}}=0,38$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Kelkezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század első fele.

5. Tál talpgyűrűtöredéke (12. tábla 5)

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.104.5.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel ellátott.

Méretetek: $\acute{a}=6,62$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,18$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

6. Tál talpgyűrűtöredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.014.5.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel ellátott.

Méretetek: $\acute{a}=6,4$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

7. Szálrátétes díszítésű kehely töredékei (12. tábla 6)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 80; BARKÓCZI 1981, 35–62; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, 92; BARAG 1967, 63–65; LAZAR 2003, 115–116; STERN 2001, 138–139.

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.076.3–4.

Leírás: Szálrátétes díszítésű kehely oldaltöredékei. Az indamotívumokból álló rátét az edény alapanyagából készült, színtelenített.

Méreték: $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.
 Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

8. Szálrátétes díszítésű kehely töredékei (12. tábla 7)
 Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 80; BARKÓCZI 1981, 35–62; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, 92; BARAG 1967, 63–65; LAZAR 2003, 115–116; STERN 2001, 138–139.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.061.7.
 Leírás: Szálrátétes díszítésű kehely oldaltöredékei. Az indamotívumokból álló rátét az edény alapanyagából készült, színtelenített.

Méreték: $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.
 Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

9. Szálrátétes díszítésű kehely töredéke (12. tábla 8)
 Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 80; BARKÓCZI 1981, 35–62; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, 92; BARAG 1967, 63–65; LAZAR 2003, 115–116; STERN 2001, 138–139.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.23.
 Leírás: Szálrátétes díszítésű kehely oldaltöredékei. Az indamotívumokból álló rátét az edény alapanyagából készült, színtelenített, a levéldíszeken körmotívumokkal.

Méreték: $v_{\text{átlagos}}=0,1$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.
 Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

10. Szálrátétes díszítésű kehely töredékei (12. tábla 9)
 Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Form 80; BARKÓCZI 1981, 35–62; SAKL-OBERTHALER–TARCSAY 2001, 92; BARAG 1967, 63–65; LAZAR 2003, 115–116; STERN 2001, 138–139.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.061.6.
 Leírás: Szálrátétes díszítésű kehely oldaltöredékei. Az indamotívumokból álló rátét az edény alapanyagából készült, színtelenített. Az indák felszíne rovátkolt.

Méreték: $v_{\text{átlagos}}=0,15$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.
 Keltezés: Kr. u. 3. század első fele.

11. Pohár peremtöredéke (12. tábla 10)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.
 Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.078.2.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke, a perem alatt vízszintesen futó szálrátét díszítéssel.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,22$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.
 Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

12. Pohár peremtöredéke (12. tábla 11)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
 Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.014.3.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,62$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,22$ cm.
 Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

13. Pohár peremtöredéke (12. tábla 12)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.
 Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.061.13.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke, a perem alatt vízszintesen futó szálrátét díszítéssel.

Méreték: $\hat{a}=6,2$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,22$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

14. Pohár peremtöredéke (12. tábla 13)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.
 Ltsz.: KGYM 2012.A19–B19.052.5.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke, a perem alatt vízszintesen futó szálrátét díszítéssel.

Méreték: $\hat{a}=6,6$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,13$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

15. Pohár peremtöredéke (12. tábla 14)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
 Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.059.2.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=9$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,24$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
 Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

16. Pohár peremtöredéke (12. tábla 15)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
 Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.008.3.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=10,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,22$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

17. Pohár peremtöredéke (13. tábla 1)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
 Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.075.167.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=9,62$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,42$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

18. Pohár peremtöredéke (13. tábla 2)
 Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
 Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.027.6.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=12,8$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

19. Pohár peremtöredéke (13. tábla 3)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.075.168.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=8,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,53$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,15$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

20. Pohár peremtöredéke (13. tábla 4)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.043.9.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,42$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,15$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

21. Pohár peremtöredéke (13. tábla 5)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.043.10.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,32$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,1$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

22. Pohár peremtöredéke (13. tábla 6)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.75.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=6,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,32$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

23. Pohár peremtöredéke (13. tábla 7)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.003.74.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,36$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,1$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

24. Pohár peremtöredéke (13. tábla 8)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.010.2.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,42$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: fűzőld.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

25. Pohár peremtöredéke (13. tábla 9)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.090.17.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=9,8$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.

Színmeghatározás: fűzőld.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

26. Pohár peremtöredéke (13. tábla 10)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 99.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.043.4.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke, a perem alatt vízszintesen futó szálrátét díszítéssel.

Méreték: $\hat{a}=6,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,21$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,09$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

27. Pohár peremtöredéke (13. tábla 11)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.042.1.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,41$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

28. Pohár peremtöredéke (13. tábla 12)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.L16–M16.113.6.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $\hat{a}=11,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

29. Pohár oldaltöredéke (13. tábla 13)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 60.3; ISINGS 1957, Form 96b; BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 132.

Ltsz.: KGYM 2012.L16–M16.113.3.

Leírás: Pohár oldaltöredéke, kicsípett bordadíszítéssel.

Méreték: $v_{\text{átlagos}}=0,24$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század közepe.

30. Pohár peremtöredéke (13. tábla 14)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.064.42, 2012.M13–14.064.47–48.

Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.

Méreték: $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

31. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 15)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.064.43.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $\acute{a}=11,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

32. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 16)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.064.358.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $\acute{a}=11,2$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

33. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 17)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.95.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $\acute{a}=11,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

34. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 18)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.17.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

35. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 19)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.10.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $v_{\text{peremfal}}=0,42$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

36. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 20)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.97.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $v_{\text{peremfal}}=0,44$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

37. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 21)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.74.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $\acute{a}=6,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,24$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,12$ cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

38. *Pohár peremtöredéke* (13. tábla 21)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.75.
Leírás: Pohár megvastagodó, melegen lekerekített peremtöredéke.
Méretek: $v_{\text{peremfal}}=0,34$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

39. *Pohár oldaltöredéke* (14. tábla 1)
Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 98.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.064.45.
Leírás: Pohár ívelt oldalának töredéke, egymás alatt két vízszintesen futó, kerékvéselt vonaldíszítéssel.
Méretek: $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.
Keltezés: Kr. u. 2. század közepe–3. század eleje.

40. *Pohár talpgyűrű töredéke* (14. tábla 2)
Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.039.2.
Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, külön bogból fűjt, csőszerű talpgyűrűvel. A fúvócső nyoma látható.
Méretek: $\acute{a}=4,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,11$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

41. *Talpgyűrű töredéke*
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.061.3.
Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.
Méretek: $\acute{a}=3,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.
Színmeghatározás: üvegzöld.

42. *Talpgyűrű töredéke*
Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.
Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.7.
Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.
Méretek: $\acute{a}=2,8$ cm.
Színmeghatározás: színtelenített.

43. Talpgyűrű töredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.064.359.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.

Méretetek: $\hat{a}=3,8$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

44. Talpgyűrű töredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.CD–19.045.2.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, csőszerű, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.

Méretetek: $\hat{a}=5,8$ cm.

Színmeghatározás: szintelenített.

45. Talpgyűrű töredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.014.6.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.

Méretetek: $\hat{a}=6,4$ cm.

Színmeghatározás: szintelenített.

46. Talpgyűrű töredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.C19–D19.070.07.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, csőszerű, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.

Méretetek: $\hat{a}=5,2$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

47. Talpgyűrű töredéke

Meghatározás: A forma pontosan nem határozható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.010.1.

Leírás: Talpgyűrű töredéke, megvastagodó, egyenes, enyhén benyomott aljjal, csőszerű, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.

Színmeghatározás: szintelen.

48. Hasábos testű palack töredékei (14. tábla 3)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.106.1.

Leírás: Hasábos testű palack oldalának és bordázott szalagfülének töredékei az alsó *attache* megvastagodó részével.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,25$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

49. Hasábos testű palack töredékei (14. tábla 4)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.050.1.

Leírás: Hasábos testű palack oldalának, hengeres nyakának és bordázott szalagfülének töredékei.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,47$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

50. Hasábos testű palack töredékei

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.050.5–10.

Leírás: Hasábos testű palack oldaltöredékei.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,32$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

51. Hasábos testű palack töredékei

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.082.1.

Leírás: Hasábos testű palack oldaltöredékei.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,25$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

52. Hasábos testű palack töredékei

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.073.1–4.

Leírás: Hasábos testű palack oldaltöredékei.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,20$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

53. Hasábos testű palack töredékei (14. tábla 5)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.090.16.

Leírás: Hasábos testű palack oldal- és aljtöredéke. A megvastagodó alj formába fűjt mintájából a szélső körív, valamint a saroknál egy téglalap töredéke látható.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,75$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

54. Hasábos testű palack töredékei

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.056.5–8.

Leírás: Hasábos testű palack oldaltöredékei.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,25$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.
Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

55. Hasábos testű palack töredékei

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.056.1–4.

Leírás: Hasábos testű palack oldaltöredékei.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,25$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

56. Hasábos testű palack töredékei

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.102.1.

Leírás: Hasábos testű palack oldaltöredékei.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,3$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

57. Hasábos testű palack aljtöredéke (14. tábla 6)

Meghatározás: RÜTTI 1991, Form AR 156; ISINGS 1957, Form 50.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.8.

Leírás: Hasábos testű palack mintás aljtöredéke. Egy körív és egy pont maradt meg a formába fújt mintából.

Színmeghatározás: kékeszöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század–2. század.

58. Palack pereme, oldal- és fültöredékei, nem meghatározható (14. tábla 7)

Meghatározás: A forma pontosan nem meghatározható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.CD–19.070.5–6.

Leírás: Palack melegen lekerekített, befelé visszahajtott pereme, bordázott szalagfülének és oldalának töredékei.

Méretetek: $\hat{a}=4,4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,64$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,22$ cm.

Színmeghatározás: kékeszöld.

59. Palack aljtöredéke, nem meghatározható

Meghatározás: A forma pontosan nem meghatározható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.LM–16.113.2.

Leírás: Palack aljtöredéke. Az aljon fúvócső nyoma látható.

Színmeghatározás: üvegzöld.

60. Palack bordázott szalagfülének töredéke (14. tábla 8)

Meghatározás: A forma pontosan nem meghatározható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.A19–B19.052.4.

Leírás: Palack bordázott, széles, rövid szalagfülének töredéke.

Színmeghatározás: fűzöld.

61. Palack bordázott szalagfülének töredéke, nem meghatározható

Meghatározás: A forma pontosan nem meghatározható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.036.6.

Leírás: Palack bordázott szalagfülének töredéke.

Színmeghatározás: fűzöld.

62. Fazék peremtöredéke

Meghatározás: COOL–PRICE 1995, Kat. Nr. 809–810.

Ltsz.: KGYM 2012.CD–19.070.4.

Leírás: Fazék peremtöredéke, melegen lekerekített, befelé visszahajtott.

Méretetek: $\hat{a}=4$ cm, $v_{\text{peremfal}}=0,4$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,06$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1–2. század.

63. Kettős testű illatszeres edény töredéke (14. tábla 9)

Meghatározás: COOL–PRICE 1995, 203, Kat. Nr. 2258; GOETHERT-POLASCHEK 1977, 224.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.065.4.

Leírás: Középen osztott, kettős testű illatszeres edény aljtöredéke, az aljon tartórúd nyomával. A fúvócső leválasztásának helyén egy szintelen üvegcsépp visszamaradt. Az alj egyenes, megvastagodó.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,25$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1–4. század.

64. Illatszeres üveg nyaka (14. tábla 10)

Meghatározás: A forma pontosan nem meghatározható meg.

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.104.6.

Leírás: Illatszeres üveg hengeres nyakának töredéke.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,14$ cm.

Színmeghatározás: szintelen.

65. Illatszeres üveg alj- és oldaltöredéke

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.043.7.

Leírás: Hasábos testű illatszeres üveg aljának és oldalának töredéke.

Méretetek: $v_{\text{átlagos}}=0,17$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

66. Illatszeres üveg alj- és oldaltöredéke (14. tábla 11)

Meghatározás: BARKÓCZI 1988, Kat. Nr. 204; RÜTTI 1991, Form AR 135; ISINGS 1957, Form 82.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.063.2.

Leírás: Kónikus testű illatszeres üveg aljának és oldalának töredéke. Az alj benyomott, tartórúd nyoma látható rajta.

Méretetek: $\hat{a}=2,62$ cm, $v_{\text{átlagos}}=0,07$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

67. Illatszeres üveg aljtöredéke

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.014.7.

Leírás: Illatszeres üveg aljtöredéke, a forma nem határozható meg. Az alj egyenes, benyomott, rajta tartórúd nyomával, plasztikus szálrátét talpgyűrűvel.

Méretek: $\hat{a}=2,24$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század második fele–2. század vége.

Méretek: $v_{\text{átlagos}}=0,22$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

73. Játékkorong

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.065.9.

Leírás: Sík felületre öntött, díszítetlen, ovális játékkorong.

Méretek: $\hat{a}=1,2$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

68. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.036.5.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű, a szélénél megvastagodó, lekerekített éllel.

Méretek: $v_{\text{átlagos}}=0,4$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

74. Hatszögű hasáb alakú üvegyöngy

Meghatározás: SWIFT 2000, 102.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.043.8.

Leírás: Hatszögű hasáb alakú üvegyöngy.

Méretek: $axis=1,1$ cm, $basis=0,3$ cm, $diameter=1,2$ cm.

Színmeghatározás: sötétzöld.

Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–3. század közepe.

69. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.9.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű. A szélénél megvastagodó, lekerekített éle van.

Méretek: $v_{\text{átlagos}}=0,55$ cm.

Színmeghatározás: sárgászöld.

75. Bordázott üvegyöngy

Meghatározás: TEMPELMANN-MACZYŃSKA 1985, 41–43.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.065.2.

Leírás: Hat bordával ellátott, hosszúkás üvegyöngy.

Méretek: $axis=2,6$ cm, $basis=0,8$ cm, $diameter=1,2$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

70. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.037.1.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.

Méretek: $v_{\text{átlagos}}=0,3$ cm.

Színmeghatározás: üvegzöld.

76. Bot alakú üvegyöngy

Meghatározás: SWIFT 2000, 102.

Ltsz.: KGYM 2012.LM–16.113.1.

Leírás: Bot alakú üvegyöngy.

Méretek: $axis=1,6$ cm, $basis=0,2$ cm, $diameter=0,4$ cm.

Színmeghatározás: sárgászöld.

Keltezés: Kr. u. 2. század második fele–3. század eleje.

71. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.096.1.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű. A szélénél megvastagodó, lekerekített éle van.

Méretek: $v_{\text{átlagos}}=0,35$ cm.

Színmeghatározás: fűzöld.

77. Fúvócsőről származó műhelyhulladék

Ltsz.: KGYM 2012.001.4.

Leírás: Fúvócsőről származó műhelyhulladék. Vékony, hengeres üvegcső, mindkét vége letörött.

Méretek: $\hat{a}=1,2$ cm.

Színmeghatározás: színtelenített.

Keltezés: Kr. u. 3. század eleje.

72. Ablaküveg töredéke

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.063.3.

Leírás: Öntött ablaküveg töredéke. Az egyik fele érdes, a másik sima felszínű.

IMPORT KERÁMIÁK ÉS MÉCSESEK

A 2012-es feltárás során sok *terra sigillata* és az előző évhez képest több, egyéb importból származó kerámiafajta került elő, összesen 82 töredék. Jelen beszámolóban csak a *terra sigillata*kon kívüli, egyéb kerámiafajtákat közöljük.

Legnagyobb mennyiségben (52 töredék, 64%) fekete bevonatos kerámia (*Schwarzfirniskeramik*) tö-

redékek kerültek elő. Ezen belül az egyes töredékek bevonatának, törésfelületének, minőségének vizsgálatával összesen 23 különböző individuumot lehetett elkülöníteni. Az eredetileg 23 edényből 17 volt pontos formai csoportba sorolható, a többi töredék formája fragmentáltságuk miatt nem volt megállapítható. 11 pohárhoz tartozó töredék a Niederbieber 33-as

típusba,¹⁰² ezen belül kettő a 33a típusba (7, 9), (15. tábla 7, 9) három a 33c (4–5, 8) (15. tábla 4–5, 8) típusba, három pedig a 33d típusba (1, 3, 6) (15. tábla 1, 3, 6) volt sorolható, míg a többi töredék alcsoportba sorolása a fragmentáltságuk miatt nem volt lehetséges. Az 52 töredék közül összesen 11-en volt fehér barbotin díszítés megfigyelhető, ezeket a Künzlféle *Typ 1*-be¹⁰³ tartozó, 4 külön individuumhoz lehetett rendelni (1–3, 6). (15. tábla 1–3, 6) Ezen belül egy a Künzlféle 1.3.2-es (1) (15. tábla 1), kettő pedig az 1.3.3-as típusba sorolható (3, 6). (15. tábla 3, 6) A fent említett edénytípusok asztali készlethez tartozó ivópoharak. Kivétel nélkül hasas formák meredek, kónikus nyakkal, lekerekített, félköríves, megvastagodó peremmel. Harsányi Eszter szerint az anyagvizsgálatok eredményei alapján a Pannoniában, illetve Noricumban megjelenő edények nagy része a trieri műhely terméke lehet.¹⁰⁴ Az ásatás során előkerült töredékek a Künzlféle *Gruppe II*-be sorolhatóak, amelyek gyártása Kr. u. 240-ben indulhatott és a 260–265-ös évekig tarthatott.¹⁰⁵

Általánosságban jellemzőjük a csengően keményre égetett, kiváló minőségű, vékony, néhány milliméteres falvastagság. Anyaguk színét tekintve egyaránt megfigyelhetőek téglavörösre, sötétbarnás vörösre, rétegesen vörös-szürke-vörösre, foltosan vörös-szürkére, illetve szürkére égetett töredékek. Bevonatuk jó minőségű, színük változatos: megjelennek a fémesen fényes sötétszürkés feketére, fényes feketére, fényes barnásfeketére, illetve szürkére és szürkés zöldes színűre égetettek egyaránt.

Érdekes négy oldaltöredék, amelyek egy kihalasodó edényhez/pohárhoz tartoznak (10) (15. tábla 10), szürke színűre, keményre égetettek, finom anyagúak. Bevonatuk zöldesszürke színű, barbotinnal és fogaskérmotívummal díszítettek. Csupán az oldaltöredékek alapján a pontos formába sorolásuk nem volt lehetséges. Ez az edénytípus eddig nem ismert Brigetióból. Formája és a díszítése – barbotinból felrakott inda és levéldísz – alapján párhuzamba állítható a R. Symonds-féle *Group 21*-be tartozó edényekkel.¹⁰⁶ Rontott darabok ismertek Közép-Galliából, Lavoy és Les Allieux területéről.¹⁰⁷ Párhuzamok ismertek Trierből és Kölnből, illetve megfigyelhető, hogy maga a díszítőmotívum megjelent a Trierben készült, fehér barbotinnal díszített edényeken egyaránt.¹⁰⁸

Az úgynevezett raetiai kerámia vagy más néven *geometrisch verzierte Glanztonware* csoportjába összesen 29 töredék (35%) sorolható, amelyen belül 13 különböző individuumot lehetett elkülöníteni, ezek közül 11 esetben lehetett típust megállapítani. A F. Drexel által a faimingeni leletanyag alapján 1929-ben felállított,¹⁰⁹ majd Th. Fischer révén a regensburgi leletek alapján finomított tipológiát¹¹⁰ alapul véve egy oldaltöredék (14) (16. tábla 1) sorolható a Drexel 1 típusba,¹¹¹ amelyen egy barbotinból formált patkó egyik fele, illetve egy szintén barbotinból felrakott keresztmotívum barbotin pöttyben végződő egyik szára figyelhető meg. Négy edényhez tartozó töredék (15–18) (16. tábla 2–5) sorolható a Drexel 2 típusba,¹¹² ezen belül is a 2b csoportba, amelyet fogaskérmotívummal díszített sávok, közöttük pedig barbotinból formált patkósor(ok) díszítenek. Hét edény a Drexel 3 típusba sorolható,¹¹³ ezen belül egy a Drexel 3a, hat pedig a Drexel 3b típusba. Egy edény (20) (16. tábla 7) esetében a töredékessége miatt biztonsággal nem dönthető el, hogy a Drexel 2b vagy Drexel 3b típusba tartozik. Formájukat tekintve többnyire elvékonyodó, enyhén kihajló peremű, kihasasodó testű, elkeskenyedő talpú pohárformák. Kivételt két edény képez (18, 23). (16. tábla 5, 10) Az előbbihez tartozó töredékek esetében méretük, illetve vastagságuk alapján valamilyen nagyméretű pohár/korsó, míg utóbbinál levágott, vízszintesen kihajló, lekerekített peremmel ellátott tálka/csésze feltehetően. Anyagukat tekintve finomak, jó minőségűek, nyers színűre, illetve halványvörösre égetettek. Bevonatuk vonatkozásában megfigyelhetőek sötét barnásfeketés, vörösésbarnás, lilásbarnás, ezüstösen csillogó sötétlilás-barnás, illetve ezüstös barnás színű töredékek egyaránt. Fő elterjedési területük Raetia, Noricum és Pannonia. Ismert gyártási központjaik: Aislingen, Schwabmünchen, Phoebiana,¹¹⁴ Sorviodorum,¹¹⁵ Straubing és Westerndorf.¹¹⁶ A Drexel 1 típus gyártása a Kr. u. 2. század második negyede körül indulhatott meg, a 2. típus az Antoninuskor végétől, vele párhuzamosan pedig a 3. típus gyártása is folyhatott, amely körülbelül a Kr. u. 3. század közepéig található meg a provinciában.

Egy peremtöredék (11) (15. tábla 11) anyaga (szürkére égetett, fényes, sötétfekete bevonattal) és minősége alapján az észak-italiai vékony falú csészékhez sorolható, de kis mérete miatt a pontos típusba sorolása nem volt lehetséges.

¹⁰² OELMANN 1914, 40–41.

¹⁰³ KÜNZL 1997, 21

¹⁰⁴ HARSÁNYI 2013, 2.

¹⁰⁵ HARSÁNYI 2013, 54.

¹⁰⁶ SYMONDS 1992, *Group 21*, nos. 344–450, *Figure 16*.

¹⁰⁷ SYMONDS 1992, 35; CHENET 1941, 84, *Pl. XVII*, no.

334, a–d)

¹⁰⁸ SYMONDS 1992, 35, *Figure 29*, *Group 36*.

¹⁰⁹ DREXEL 1911, 80–81.

¹¹⁰ FISCHER 1990, 56–57.

¹¹¹ DREXEL 1911, 80; FISCHER 1990, 56–57.

¹¹² DREXEL 1911, 80; FISCHER 1990, 57.

¹¹³ DREXEL 1911, 80–81; FISCHER 1990, 57.

¹¹⁴ WEBER 1982, 185, CZYSZ–SOMMER 1983, 22–23.

¹¹⁵ WALKE 1965, 44.

¹¹⁶ KELLNER 1980, 178.

Az ásatás során 34 mécses-töredék látott napvilágot, amelyből 33 különböző individuumot lehetett elkülöníteni. 30 töredék a firmamécsesek közé sorolható, amelyből a formailag értékelhető darabok Loeschcke X=Iványi XVII típusba sorolhatók,¹¹⁷ egy levél alakú fogótöredék (13) (15. tábla 13) egy több lángnyílású, Loeschcke III=Iványi III–IV típusú mécseshez tartozhatott.¹¹⁸ Egy indával, szőlőfürtökkel és levelekkel díszített válltöredék (12) (15. tábla 12) az Iványi X=Broneer XXVII¹¹⁹ típusba sorolható mécses-töredéke lehet.¹²⁰ A formát trapéz alakú orrlezárás és az áttört kör alakú fogó jellemzi. Broneer szerint ez a típus a görög területeken jelent meg a Kr. u. 1. század végén, majd a Hadrianus és Antoninus-kortól lett általános, a Kr. u. 3-4. századra pedig számos változata fejlődött ki.

Összegzésként elmondható, hogy a 2012-es feltárás során előkerült import kerámiatípusok be-

leillenek az eddigi kerámiáspektrumba. Legnagyobb mennyiségben *Schwarzfirnis*keramik töredék (52 darab) került elő, amelyen belül 23 külön individuumot lehetett elkülöníteni. Raetiai kerámiából 29 darabot találtunk, ebből 13 különböző individuumot választottunk szét, észak-italiai vékony falú csészék csoportjába pedig mindössze egy töredék tartozott. A formailag értékelhető darabok ivásra szolgáló, kis-méretű poharak közé sorolhatók, illetve a raetiai kerámiák közül egy vastagabb falú, nagyméretű edény, talán korsóforma határozható meg. Mindemellett 30 firmamécses-töredék (Loeschcke X=Iványi XVII), egy levél alakú mécsesfogótöredék (Loeschcke III=Iványi III–IV) és egy Iványi X=Broneer XXVII típusú mécseshez tartozó, szőlőfürttel és indákkal díszített válltöredék került elő.

KATALÓGUS

1. *Trieri Spruchbecher* töredékek (15. tábla 1)

Meghatározás: KÜNZL 1997, Typ 1.3.2.

Ltsz.: KGYM 2012.M15–M16.035.235–267, 2012.M15–M16.014.493–494, 2012.M15–M16.080.204, 2012.M15–M16.014.532.

Leírás: Foltosan vörös-szürkére, csengően keményre égetett, finom anyagú. Kívül-belül fémesen fényes, sötétszürke bevonatos. Lekerekített, félkörösen megvastagodó peremű, kónikus nyakú, kihasasodó testű pohár. A has és nyak találkozásánál hullámvonalas barbotindíztetés. A has alsó és felső szélén fogaskarcolt sávval, közötté pedig kör alakú horpasztásokkal tagolt. A horpasztás közepén két fehér barbotinpöttyből álló díztetés, a has alsó felén barbotin betű töredéke, talán „B” betű. Az alsó fogaskarcolt szalag alatt egy sor haránt irányú, barbotin vonalából álló díztetés fut körbe.

Méretetek: m=14,7 cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=8$ cm, v=0,3 cm.

2. *Trieri Spruchbecher* töredékek (15. tábla 2)

Meghatározás: KÜNZL 1997, Typ 1.

Leltári szám: KGYM 2012.M15–M16.035.491, 2012.M15–M16.035.226, 2012.M15–M16.035.228–229, 2012.M15–M16.035.231.

Leírás: Rétegesen, helyenként foltosan vörös-szürke-vörös színűre, csengően keményre égetett. Lekerekített, félkörösen megvastagodó peremű, kónikus nyakú, hasas pohár. Belső oldalán fehér barbotin maradványa, ez alapján feltételezhetően *Spruchbecher*

lehetett, de az edény hasrészé, amelyen a barbotin díztetés megfigyelhető lenne, hiányzik.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=8$ cm, $\hat{a}_{\text{talp}}=4,5$ cm, v=0,3 cm.

3. *Trieri Spruchbecher* váll- és oldaltöredéke (15. tábla 3)

Meghatározás: KÜNZL 1997, Typ 1.3.3.

Leltári szám: KGYM 2012.C19–D19.046.15.

Leírás: Rétegesen halványvörös-halványszürke-halványvörös színűre égetett, kívül-belül fényes, sötétbarnás-feketés bevonattal. Kónikus nyakú, kihasasodó pohár hosszanti irányú, keskeny horpasztással tagolt és fehér barbotinpöttyel díszített oldaltöredéke.

Méretetek: $\hat{a}=1,7 \times 2,2$ cm, v=0,24 cm.

4. *Schwarzfirnis* pohár oldaltöredéke (15. tábla 4)

Meghatározás: OELMANN 1914, Niederbieber 33c.

Leltári szám: KGYM 2012.M13–M14.009.1411.

Leírás: Téglaszínűre égetett, sötétbarna, fémesen fényes bevonatos. Kónikus nyakú, kihasasodó, hosszanti horpasztásokkal tagolt pohár töredéke. Vízszintesen egy sor keskeny, fogaskarcolt sávval díszített. Jó minőségű, finom anyagú.

Méretetek: $\hat{a}=2,6 \times 1,7$ cm, v=0,2 cm.

5. *Schwarzfirnis* pohár oldaltöredéke (15. tábla 5)

Meghatározás: OELMANN 1914, Niederbieber 33c.

Leltári szám: KGYM 2012.C19–D19.070.181.

¹¹⁷ IVÁNYI 1935, 16–19; LOESCHCKE 1919, 255–257.

¹¹⁸ IVÁNYI 1935, 11–12; LOESCHCKE 1919, 222–224.

¹¹⁹ BRONEER 1930, 93.

¹²⁰ IVÁNYI 1935, 13–14. (Párhuzama Intercisából: IVÁNYI 1935, 98, Nr. 873, Taf. XXXV. 5.)

Leírás: Halvány téglaszínűre, keményre égetett. Külső-belső oldala egyaránt sötétfekete, fémesen fényes bevonatos. Kónikus nyakú, kihasasodó, kör alakú horpasztással tagolt pohár töredéke.
Méretek: $\hat{a}=2,3 \times 2,3$ cm, $v=0,2$ cm.

6. *Trieri Spruchbecher pohár töredékei* (15. tábla 6)

Meghatározás: KÜNZL 1997, Typ 1.3.3.
Leltári szám: KGYM 2012.M15–M16.11.272, 2012.L15–L16.027.66, 2012.M13–M14.003.8.
Leírás: Rétegesen fekete-téglavörös-fekete színűre, keményre égetett, kívül-belül fémesen fényes, sötétbarnás-szürkés bevonatos. A vörösre égett sávban apró fehér szemcsék figyelhetők meg. A has hosszanti horpasztásokkal tagolt, amelynek alsó részén fehér barbotinból álló csepp alakú díszítés látható.
Méretek: $\hat{a}_{\text{talp}}=4,2$ cm, $v=0,25$ cm.

7. *Schwarzfirnis pohár töredékei* (15. tábla 7)

Meghatározás: OELMANN 1914, Niederbieber 33a.
Leltári szám: KGYM 2012.M13–M14.043.182, 2013.M13–M14.009.951.
Leírás: Sötét téglaszínűre égetett, mátrixában apró, fehér szemcsékkal. Külső oldalán fényes fekete, belső oldalán fényes, sötétbarnás-feketés bevonattal ellátott, kónikus nyakú pohárforma. Két sor rovátkolt szalaggal díszített.
Méretek: $v=0,2$ cm.

8. *Schwarzfirnis pohár töredékei* (15. tábla 8)

Meghatározás: OELMANN 1914, Niederbieber 33c.
Leltári szám: KGYM 2012.M15–M16.035.225, 2012.M15–M16.080.88.
Leírás: Rétegesen vörös-szürke-vörös színűre, keményre égetett. Külső-belső oldalán fényes barna bevonatos. Hasát kisméretű, kör alakú horpasztások tagolják, összesen hét horpasztás lehetett.
Méretek: $\hat{a}_{\text{talp}}=5$ cm, $v=0,25$ cm.

9. *Schwarzfirnis pohár töredékei* (15. tábla 9)

Meghatározás: OELMANN 1914, Niederbieber 33 a.
Leltári szám: KGYM 2012.M1–M14.043.95, 2012.M15–M16.011.270, 2012.M13–M14.065.61, 2012.M13–M14.061.203, 2012.M15–M16.098.7, 2012.M15–M16.014.120.
Leírás: Szürke színűre, keményre égetett, kívül-belül fényes, szürke bevonatos. Rövid, kónikus nyakú, vékony falú, kihasasodó testű pohárforma. A has alsó-felső részét két-két, keskeny párhuzamosan futó rovátkolt szalag díszíti.
Méretek: $\hat{a}_{\text{perem}}=9$ cm, $v=0,2$ cm.

10. *Barbotindízes, vékony falú pohár töredékei* (15. tábla 10)

Meghatározás: SYMONDS 1992, Group 21, no. 347. (?)

Leltári szám: KGYM 2012.M15–M16.035.232, 2012.M15–M16.014.119, 2012.L16–M16.113.249, 2012.L13–L14.008.82.

Leírás: Szürke színűre, keményre égetett, külső oldalán sötétszürkés-zöldes bevonatú, belső oldalának felülete lepattogott. Finom anyagú. A díszítését szürke barbotinnal rakták fel, amelynek anyaga megegyezik az edény anyagával, és felületét ugyanaz a bevonat borítja, mint az edény teljes felületét.

A hason két sor fogaskerékdíszítés fut, közöttük, illetve rajtuk pedig barbotinból formált levelek és indák, ezek egy része már szintén lepattogott. A töredékek alapján valamilyen kihasasodó pohárforma lehet.

Méretek: $m=7,9$ cm, $v=0,2$ cm.

11. *Észak-italiai(?) csésze peremtöredéke* (15. tábla 11)

Meghatározás: Nem meghatározható.
Leltári szám: KGYM 2012.L13–L14.025.127.
Leírás: Szürke színűre égetett, fényes, fekete bevonatos, enyhén kihajló, lekerekített peremű csésze/pohár(?) töredéke, a vállon egy sor rovátkolt szalaggal díszített.
Méretek: $\hat{a}=2,5 \times 2,4$ cm, $v=0,3-4$ cm.

12. *Mécses válltöredéke* (15. tábla 12)

Meghatározás: IVÁNYI 1935, Typ X; BRONEER 1930, Typ XXVII.
Leltári szám: KGYM 2012.M13–M14.009.1236.
Leírás: Szürkésbarna színűre égetett mécses válltöredéke. A vállon reliefes szőlőfürt- és szőlőindadíszítéssel.
Méretek: $\hat{a}=5 \times 1,8$ cm.

13. *Levél alakú mécsesfogó töredéke* (15. tábla 13)

Meghatározás: LOESCHCKE 1919, Typ III; IVÁNYI 1935, Typ III–IV.
Leltári szám: KGYM 2012.M13–M14.009.60.
Leírás: Nyers színűre égetett, levél alakban végződő mécses fogójának töredéke.
Méretek: $\hat{a}=2,98 \times 2$ cm.

14. *Raetiai pohár oldaltöredéke* (16. tábla 1)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 1; FISCHER 1990. Ltsz.: KGYM 2012.L13–L14.025.123.
Leírás: Halvány téglaszínűre égetett, kívül sötétbarna, belső oldalán világosabb vörösesbarnás, helyenként megfolyt, sötétbarna bevonatos pohár oldaltöredéke. Oldalát patkó, illetve barbotinpettyben végződő kereszt díszíti.
Méretek: $\hat{a}=2,5 \times 1,9$ cm, $v=0,3$ cm.

15. *Raetiai pohár töredékei* (16. tábla 2)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 2b; FISCHER 1990.
Leltári szám: KGYM 2012.L13–L14.022.13, 2012.L13–L14.036.49, 2012.L13–14.037.19.

Leírás: Halvány vörössárgás színűre égetett, finom, jó minőségű, kihajló peremű, külső oldalán sötétbarna, belső oldalán vörösbarnás bevonatos, körte alakú pohár. Oldalán vízszintesen két sor fogazott szalag, alatta egy sor barbotinból formált patkó van, ez alatt pedig legalább még egy sor fogazott szalagdísz fut körbe a testen.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=8,5$ cm, $\hat{a}_{\text{talp}}=4$ cm, $v=0,3$ cm.

16. Raetiai pohár töredékei (16. tábla 3)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 2b; FISCHER 1990.

Leltári szám: KGYM 2012.A19–B19.052.143–145.

Leírás: Sárgásbarnás színűre égetett, kívül ezüstösen csillogó, sötétbarna bevonatos, belső oldalán narancsosbarnás színű bevonat figyelhető meg. Kihajló peremű, hasas pohárforma. Vízszintesen három sor rovátkolt szalaggal, alatta egy sor patkódíszszel, majd ismét egy sor rovátkolt szalaggal díszített, ez alatt pedig egy újabb sor barbotinból formált patkósor látható.

Belső oldalán narancsosbarnás színű bevonat figyelhető meg.

Méretetek: $v=0,2$ cm.

17. Raetiai pohár töredékei (16. tábla 4)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 2b; FISCHER 1990.

Ltsz.: KGYM 2012.M1–M16.096.3–4, 2012.L15–L16.026.23, 2012.M13–M14.064.166.

Leírás: Halványvörösre égetett, kívül-belül helyenként vörös, helyenként sötétbarna színű bevonattal. Kihajló peremű, széles szájú, hasas pohár. A vállaktól lefelé több sorban, vízszintesen futó, fogaskarcolt szalagok és barbotin patkósorok díszítik. A perem alatt, a nyak és a váll találkozásánál a bevonat patkó alakban elszíneződött, amely talán égetés során egy másik, hasonló díszítésű edénnyel való érintkezés miatt keletkezhetett.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=11,5$ cm, $v=0,2$ cm.

18. Raetiai pohár töredékei (16. tábla 5)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 2b; FISCHER 1990.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.059.6, 2012.M13–14.065.60, 2012.L15–M16.113.213.

Leírás: Halványtégla színűre égetett, nagyméretű pohár/korsó töredékei. Anyaga apró, pici, fehér szemcsés. Belső oldalán halványbarna, külső oldalán sötétbarnás, ezüstös csillogású bevonattal. Barbotin patkókkal és keskeny, fogaskarcolt szalaggal díszített.

Méretetek: $v=0,4$ cm.

19. Raetiai pohár töredékei (16. tábla 6)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 3b; FISCHER 1990.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.112.3, 2012.M13–M14.065.64, 2012.L15–L16.027.2.

Leírás: Halvány téglaszínűre égetett anyagú, kihajló peremű, kihasasodó testű pohár töredékei. Külső oldalán fémesen fényes, ezüstösen csillogó barnáslila bevonattal. Belső oldalán áttetsző, barnás bevonat, amely helyenként megfolyott. A has két sor keskeny, rovátkolt szalaggal díszített.

Méretetek: $v=0,2$ cm.

20. Raetiai pohár töredékei (16. tábla 7)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 2b vagy 3b; FISCHER 1990.

Ltsz.: KGYM 2012.C19–D19.108.7, 2012.C19–D19.013.64, 2012.C19–D19.070.179, 2012.C19–D19.070.180.

Leírás: Nyers színűre égetett, finom anyagú, külső oldalán sötétbarna színű, kopottas bevonattal, amely helyenként ezüstösen csillogó. Belső oldalán csak a száj környéke sötétbarna bevonatos, a többi részen a bevonat világosbarna. Enyhén kihajló peremű, kihasasodó pohárforma lekerekített, kissé elkeskenyedő peremmel. A has felső részén legalább két sor rovátkolt szalag fut egymás mellett.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=9$ cm, $v=0,3$ cm.

21. Raetiai pohár töredékei (16. tábla 8)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 3b; FISCHER 1990.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–L16.075.72, 2012.M15–M16.035.191, 2012.M13–M14.043.184, 2012.L13–14.037.20.

Leírás: Halvány téglaszínűre égetett, sötét lilásbarna színű, helyenként ezüstösen csillogó bevonatos, körte formájú pohár. Belső oldalán a bevonat színe és vastagsága változó: helyenként áttetsző, vörösbarnás színű, helyenként pedig sötétlilás, ezüstös csillogású. Oldalán legalább három sor, 1 cm széles, rovátkolt szalagdíszítés fut körbe.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=9$ cm, $m=11$, 2 cm.

22. Raetiai pohár töredékei (16. tábla 9)

Meghatározás: DREXEL 1911, Typ 3b; FISCHER 1990.

Ltsz.: KGYM 2012.M13–M14.065.207–208, 2012.M13–M14.061.200, 2012.M13–M14.090.290.

Leírás: Halvány téglaszínűre égetett, kívül-belül sötétlilás, barnás, helyenként ezüstösen csillogó bevonatos, kisméretű, körte alakú pohár, kihajló, elkeskenyedő peremmel. Legalább három sor rovátkolt szalag fut körbe a testen. Vékony falú, porózus anyagú.

Méretetek: $\hat{a}_{\text{perem}}=7$ cm, $m=9,5$ cm, $v=0,2$ cm.

23. Raetiai tál/pohár töredékei (16. tábla 10)

Meghatározás: Nem meghatározható.

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.029.1, 2012.L13–14.036.51.

Leírás: Halvány sárgásbarnás színűre égetett, fényes, kissé ezüstösen csillogó, barna bevonatos. Vágott,

vízszintesen kihajló, lekerekített peremmel. A hason legalább egy sor fogaskarcolt díszítéssel.

Méreték: v=0,3 cm.

AMPHORÁK

A 2012-es ásatás során kilenc darab, karakterisztikus *amphoralelet* került elő. (4. táblázat) Az *amphorák* elemzése hozzájárul a város polgárainak étkezési szokásairól, kereskedelmi kapcsolatairól való ismereteink további bővüléséhez.

Dressel 2-4 típus

Pannonia provinciába, Brigetio polgárvárosába jó minőségű bor többek között Dressel 2-4 típusú¹²¹ (3. kép) *amphorákban* érkezett. Ezt támasztja alá a 2012-ben folyt feltárásokból származó peremtöredék is (1). (17. tábla 1)

A kora császárkorban az egyik legelterjedtebb borszállító *amphoratípus* volt ez, a Római Birodalomban számtalan helyen gyártották: Britanniában, Hispaniában (Baetica, Tarraconensis) Gallia Narbonensis területén, Italiában (Etruria, Latium, Campania, Adriai-tenger partvidéke), Egyiptomban, a Földközi-tenger keleti partvidékén és feltételezhetően az Isztriai-félszigeten.¹²² Nagy volumenű előállításuk a Kr. e. 1. század közepétől a Kr. u. 2. század közepéig tartott, de néhány helyen elvétve még a Kr. u. 3. századra keltezhető rétegekből is napvilágra kerültek.¹²³

A bemutatott peremtöredék törésfelülete világosvörös színű, alapanyagában kisméretű fehér és barna összetevők figyelhetők meg. A Pannonia provinciában előkerült Dressel 2-4 *amphorák* származási helye Hispania Tarraconensis,¹²⁴ Dél-Gallia¹²⁵ és Italia,¹²⁶ néhány esetben Kos szigete¹²⁷: a Brigetióból előkerült leletet is ezen területek egyikén gyártották.

Pannoniában a Kr. u. 1. század közepe és Antoninus Pius uralkodása között¹²⁸ számolhatunk ilyen típusú borszállító *amphorákkal*.¹²⁹ Általánosan

a Vespasianus kor után jelentek meg,¹³⁰ ez alól csak a Sallában¹³¹ és Savariában¹³² talált töredékek képeznek kivételt. A korábban publikált brigetiói darabok Domitianus és Antoninus Pius uralkodása közé keltezhetőek.¹³³

Rhodosi típus

A Dressel 2-4 *amphorák* mellett a kora császárkorban a rhodosi típusúakban is bort szállítottak.¹³⁴ Egy 2012-ben előkerült fül- és oldaltöredék azt bizonyítja, hogy Brigetióban volt igény a rhodosi *amphorákban* tárolt bor behozatalára. A polgárváros területéről ez az első ilyen típusú publikált lelet (2). (17. tábla 2)

Típus	Darab-szám	Datálás
<i>bor</i>		
Dressel 2-4	1	Kr. u. 1. század közepe–2. század közepe
rhodosi	1	Kr. u. 1. század közepe–2. század közepe
Dressel 24/Zeast 90	2	Kr. u. 2. század első negyede–3. század
<i>olívaolaj</i>		
Dressel 6B	2	Kr. u. 1. század közepe–2. század első negyede
<i>nem azonosítható</i>	3	

4. táblázat: Az *amphoratöredékek* típusmegoszlása
Tab. 4: Typen der Amphorenfragmente

¹²¹ Az *amphorák* tipologizálásához lásd: DRESSEL 1899.

¹²² Britannia: CASTLE 1978, 386; Hispania: TCHERNIA-ZEVI 1972, 35; Gallia Narbonensis: LAUBENHEIMER 1989, 106; Italia: TCHERNIA 1986, 127–129; Egyiptom és a Földközi-tenger keleti partvidéke: EMPEREUR-PICON 1989, 227; Isztriai-félsziget: MARION-STARAC 2001, 119.

¹²³ BEZECZKY 2005, 38.

¹²⁴ BEZECZKY 1995a, 159; BEZECZKY 1997, 173; BEZECZKY 1998a, 364; KELEMEN 1988, 116.

¹²⁵ BEZECZKY 1991, 133; BEZECZKY 1997, 173; BEZECZKY 1999, 65.

¹²⁶ BEZECZKY 1991, 133; BEZECZKY 1997, 173; BEZECZ-

KY 1999, 65; HÁRSHEGYI 2009, 61; HÁRSHEGYI 2010, 51; KELEMEN 1988, 116.

¹²⁷ BEZECZKY 1994, 122; HÁRSHEGYI 2008, 173.

¹²⁸ BEZECZKY 1991, 133.

¹²⁹ A Dráva–Száva völgyében (Mursa, Cibalae, Acuminum, Gomolava, Bononia, Sirmium) valószínűleg hamarabb megjelentek, de a leletek pontos datálása még nem történt meg. (BRUKNER 1981.)

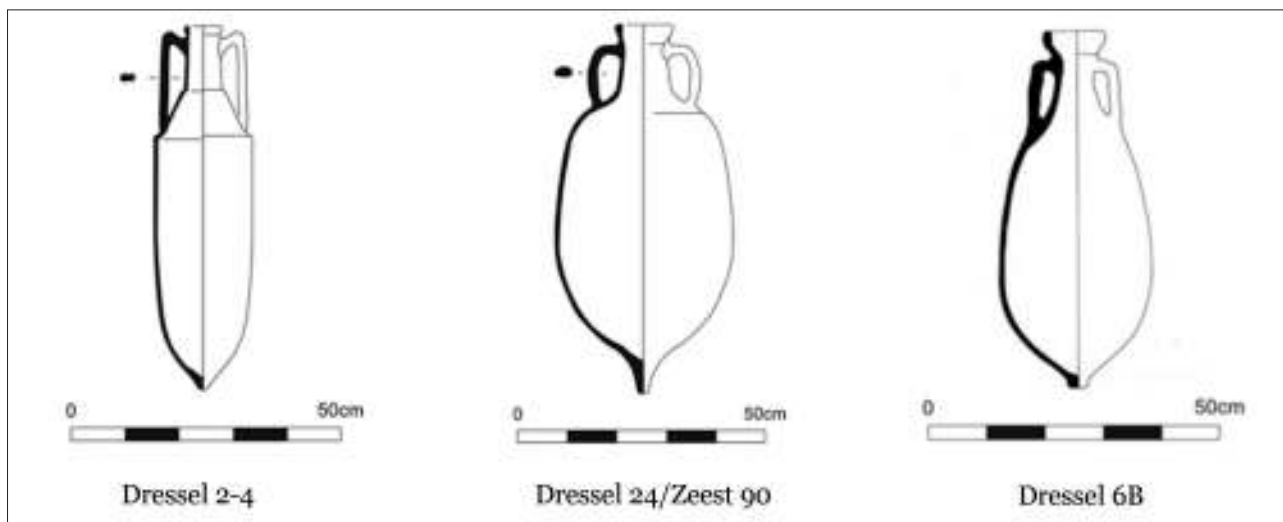
¹³⁰ BEZECZKY 2005, 38.

¹³¹ BEZECZKY 1987, 4.

¹³² KELEMEN 1988, 123.

¹³³ BEZECZKY 1999, 65; HÁRSHEGYI 2004, 113; BARTUS-BORHY et al. 2012, 24–25.

¹³⁴ BEZECZKY 2005, 41.

3. kép: A 2012-ben előkerült amphoratöredékek típusai (A Penny Copeland által készített rajzok forrása a Southampton University Amphora Project online elérhető adatbázisa: http://archaeologydataservice.ac.uk/archives/view/amphora_ahrb_2005/)

Abb. 3: Typen der Amphorenfragmente aus dem Jahre 2012

Bár a névadó szigeten nagy volumenű gyártás folyt, nem kizárólag csak oda lehet kötni a rhodosi *amphorák* előállítását. A környező szigeteken (hét kisebb szigeten és a Loryma-félszigeten)¹³⁵ és Asia Minor (talán Caria)¹³⁶ partvidékén is voltak műhelyek. Harminc anyagmintát megvizsgálva David Peacock hat csoportot különböztetett meg, amelyek közül csupán kettő köthető Rhodoshoz, a többi égeikumi eredetet sugall.¹³⁷ David Williams az égeikumi gyártást erősítette meg azzal, hogy egy hetedik csoportot is azonosított.¹³⁸ Az itt bemutatott töredék anyagszerkezetéről megállapítható, hogy egyenetlen eloszlásban találhatóak kvarcsemcsék, fehér összetevők és ritkán barna szemcsék a világos vöröses színű alapanyagban.

A Kr. e. 1. századtól a Kr. u. 2. század közepéig volt használatban ez a típus.¹³⁹ Az egykori Római Birodalom területén nagyon sok polgári település és katonai tábor Kr. u. 1. századra keltezhető rétegeiben megtalálhatóak a rhodosi töredékek.¹⁴⁰ Ez Pannoniára is igaz, a provinciában a leggyakrabban előforduló boros *amphora*.

Pannoniába a Kr. u. 1. század közepén kezdték el behozni a rhodosi *amphorákban* tárolt bort. Bár a Kr. u. 2. század első negyedére-felére datálható

rétegekből is előkerültek (például Vindobonában),¹⁴¹ használatuk a Kr. u. 1. századra jellemző.¹⁴² A jelen írásban bemutatott rhodosi töredék is ebben az igen szűk időintervallumban érkezett Brigetio polgárvárosába.

Dressel 24/Zeest 90 típus¹⁴³

A Komárom–Szöny, vásártéri ásatásokról előkerült *amphorák* között gyakori leletnek számítanak a Dressel 24/Zeest 90 (3. kép) *amphoratöredékek*.¹⁴⁴ 2012-ben két ilyen típusú lelet került elő (3–4). (17. tábla 3–4) A Dressel 24/Zeest 90 *amphorák* tartalmát tekintve a kutatók között nincs egyetértés: valószínűleg görög bort tároltak ezekben az edényekben,¹⁴⁵ de néhány felirat alapján feltételezik, hogy olaj, osztriga szállítására is használták az ókorban.¹⁴⁶

Az itt bemutatott peremtöredék (3) világos vörösesbarna alapanyagában nagyon ritkák az apró, fehér színű összetevők. A Dressel 24/Zeest 90 fültöredék (4) világosvörös mátrixában az előző lelethez képest több összetevő fedezhető fel, amelyek szintén kisméretűek és fehér, valamint sárga színűek. A Opaït a dobrudzsai leletek alapján a típus két vari-

¹³⁵ EMPEREUR–PICON 1989, 224–225.

¹³⁶ PEACOCK 1977, 268.

¹³⁷ PEACOCK 1977, 266–270.

¹³⁸ WILLIAMS 1985, 162–163.

¹³⁹ BEZECZKY 2005, 41.

¹⁴⁰ BEZECZKY 1994, 115.

¹⁴¹ BEZECZKY 2005, 41, No. 22.

¹⁴² BEZECZKY 1989, 645.

¹⁴³ Az *amphorák* tipologizálásához: DRESSEL 1899; ZEEST 1960.

¹⁴⁴ Az eddig Brigetióból publikált töredékekhez: HÁRSHEGYI 2004, 116–118; BARTUS–BORHY et al. 2012, 25–26; BARTUS–BORHY et al. 2013, 26.

¹⁴⁵ NIKOLIC–ĐORĐEVIĆ 2000, 137.

¹⁴⁶ DYCZEK 2001, 192.

ánsát különítette el,¹⁴⁷ a 2012-ben talált töredékek – az eddig publikált brigetiói töredékekhez hasonlóan – az A csoportba sorolhatóak. Bár a gyártóközpontok kevésbé ismertek, valószínűleg az Égeikum térségéből és a kis-ázsiai partvidékről érkezett a Dressel 24/Zeest 90 *amphorákban* tárolt szállítmány a városba, újabban a khiosi műhely termékeinek anyagát vizsgálták.¹⁴⁸

Pannoniában a dunai *limes* mentén, (Brigetio,¹⁴⁹ Aquincum,¹⁵⁰ Intercisa¹⁵¹) Hadrianus korában jelentek meg,¹⁵² nagyobb importjukkal a Kr. u. 2. század végétől lehet számolni. A Római Birodalomban a Kr. u. 3. században is kereskedtek még a bennük tárolt anyaggal.¹⁵³

Dressel 6B típus

Egy fültöredék és egy aljtöredék a Dressel 6B olívaolajat tároló típusba (3. kép) sorolható (5–6). (17. tábla 5–6)

Annak ellenére, hogy kevés gyártóközpontot találtak meg, a Dressel 6B *amphorák* előállítás helye, az Isztriai-félsziget és Észak-Italia biztosra vehető. Kiemelkedő jelentőséggel bír a Pula melletti Fažana területén feltárt műhely, amely a Laecanius *senatori* család birtokában állt.¹⁵⁴ Valószínű, hogy a nem messze fekvő loroni villával szemben, Cervarban szintén készítettek Dressel 6B *amphorákat*: francia, olasz és horvát régészek együttműködve próbálják lokalizálni a kezdetben Statilius Taurus Sisennához, majd Calvia Crispinillához kapcsolódó műhelyt.¹⁵⁵ Téglas és *amphorabélyegek*, kőfeliratok alapján valószínűsíti a kutatás, hogy a mai Capodistriában, valamint Padova és Verona környékén szintén gyártottak Dressel 6B edényeket.¹⁵⁶ Az *amphorák* műhelyhez való kötésének első lépése a vizuális jellemzők rögzítése: a fültöredék (5) halványbarna színű alapanyagában rengeteg kisméretű kvarcsemese található. Az aljtöredék (6) sokkal homogénebb anyagszerkezetű, a rózsaszín alapanyagban nagytóval nem figyelhető meg összetevők. További petrográfiai vizsgálatok után lehet megállapítani, mennyire illenek bele a Bezeczy Tamás és Maria A. Mange által megállapított csoportokba.¹⁵⁷

A Dressel 6B *amphorák* gyártását a késő Augustus korban kezdték meg, Pannoniában Tiberius ural-

kodásától kezdve jelentek meg. Vespasianus korában császári kézbe kerültek a műhelyek, és ezek nagyobb változtatások nélkül Hadrianus uralkodásával bezárólag termeltek exportra.¹⁵⁸ Az isztriai műhelyek ekkor vagy a baeticai olajjal már nem tudták felvenni a versenyt,¹⁵⁹ vagy elfagytak az olajfáik,¹⁶⁰ vagy mást kezdtek el termelni.¹⁶¹ Minden valószínűség szerint az itt bemutatott Dressel 6B *amphorák* a Kr. u. 1. század eleje és a 2. század első negyede között érkeztek Brigetióba az Isztriai-félszigetről.

Nem azonosítható töredékek

Négy töredék rendelkezik olyan formával, amely a tipológiai besorolást nem tette lehetővé (7–9). (17. tábla 7–9) Ezen leletek anyagszerkezeti megfigyeléseinek rögzítése jövőbeli kutatások kiindulópontja lehet: esetleg műhelyhez, az alapján pedig típushoz lehet majd kötni őket.

Egy perem- és nyaktöredék (7) nagyon halványbarna alapanyagában elvéve helyezkednek el kisméretű, kör alakú, sötétbarna színű szemcsék. Különösebb adalékanyag nélkül készült ez az *amphora*. A következő peremtöredék (8) halványbarna színű mátrixában apró pórusokat, helyenként még kisebb, csillámló szemcséket lehet felfedezni. Az előző lelethez hasonlóan homogén anyagszerkezettel rendelkezik. Kisméretű pórusok láthatóak az utolsó nyaktöredék (9) nagyon halványbarna alapanyagában. Kifejezetten ritkák a kvarcsemesék és az apró, barna színű összetevők a mátrixban.

A 2012-ben előkerült Dressel 2-4, rhodosi, Dressel 24/Zeest 90 és Dressel 6B típusú *amphoratöredékek* bizonyítékul szolgálnak arra vonatkozóan, hogy voltak olyan brigetiói polgárok, akik igényt tartottak az edényekben tárolt, kifejezetten jó minőségű mediterrán borra és olívaolajra, amelyek a római életmód elengedhetetlen részét képezték. Hajlandóak voltak megfizetni a drága szállítási költségüket. Számukra ezek a javak egzotikumnak számítottak, nagymértékben eltértek a provinciális étrendtől. Az áruk a borostyánkőúton, majd a Savariából vezető úton és a Dunán érkeztek a városba.

¹⁴⁷ OPAIT 1980, 296.

¹⁴⁸ OPAIT–TSARAVOPOULOS 2010, 26.

¹⁴⁹ KELEMEN 1993, 46–47.

¹⁵⁰ HÁRSHEGYI 2004, 116–118; HÁRSHEGYI 2008, 174; HÁRSHEGYI 2009, 64; KELEMEN 1993, 46–47.

¹⁵¹ KELEMEN 1993, 46–47.

¹⁵² HÁRSHEGYI 2009, 64.

¹⁵³ PEACOCK–WILLIAMS 1986, 213.

¹⁵⁴ BEZECZKY 1995b, 41–64; BEZECZKY 1998b; BEZECZKY 2001, 421–424; BEZECZKY–PAVLETIC 1996, 143–163.

¹⁵⁵ TASSAUX 1996, 500.

¹⁵⁶ BEZECZKY 2005, 50.

¹⁵⁷ BEZECZKY–MANGE 2006, 438, Fig. 5, 441, Fig. 6.

¹⁵⁸ BEZECZKY 2005, 50–51.

¹⁵⁹ TASSAUX 1982, 266.

¹⁶⁰ BEZECZKY 1998b, 10.

¹⁶¹ TASSAUX 1982, 266.

KATALÓGUS

1. Dressel 2-4 peremtöredék (17. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.011.111.

Méretek: $m=3,2$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=24$ cm, $v_{\text{perem}}=1,5$ cm.

Szín: 2.5YR 6/8 (világosvörös).

Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–2. század közepe.

2. Rhodosi fül- és oldaltöredék (17. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.036.53.

Méretek: $2,8$ cm \times $2,8$ cm (kerek).

Szín: 5YR 6/4 (világos vörösesbarna).

Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–2. század közepe.

3. Dressel 24/Zeest 90 peremtöredék (17. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.A19–B19.052.17.

Méretek: $m=7,4$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=18$ cm, $v_{\text{perem}}=1,9$ cm.

Szín: 2.5YR 6/4 (világos vörösesbarna).

Keltezés: Kr. u. 2. század első negyede–3. század.

4. Dressel 24/Zeest 90 fültöredék (17. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.025.110–111.

Méretek: $f_m=1,8$ cm \times $3,7$ cm (ovális).

Szín: 2.5YR 6/6 (világosvörös), bevonat: 2.5Y 7/3 (halványbarna).

Keltezés: Kr. u. 2. század első negyede–3. század.

5. Dressel 6B fültöredék (17. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.125.

Méretek: $f_m=2,6$ cm \times $4,4$ cm (ovális).

Szín: 2.5Y 8/3 (halványbarna).

Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–2. század első negyede.

6. Dressel 6B aljtöredék (17. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.081.41.

Méretek: $m=2,4$ cm.

Szín: 5YR 7/4 (rózsaszín).

Keltezés: Kr. u. 1. század közepe–2. század első negyede.

7. Perem- és nyaktöredék (17. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2012.L15–16.032.32.

Méretek: $m_{\text{perem}}=9,6$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=8$ cm, $v_{\text{perem}}=1,3$ cm.

Szín: 10YR 8/4 (nagyon halványbarna).

Keltezés: bizonytalan.

8. Peremtöredék (17. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2012.L16–M16.100.143.

Méretek: $m=4$ cm, $\hat{a}_{\text{perem}}=16$ cm, $v_{\text{perem}}=1$ cm.

Szín: 2.5Y 8/3 (halványbarna).

Keltezés: bizonytalan.

9. Nyaktöredék (17. tábla 9)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.035.143.

Méretek: $m=7,5$ cm.

Szín: 10YR 8/4 (nagyon halványbarna).

Keltezés: bizonytalan.

BRONZTÁRGYAK

A 2012. évi ásatáson tizenöt bronztárgy került elő, amely meghatározható és besorolható valamely használati tárgytypusba. A korábbi évek ásatásaihoz hasonlóan a leletanyagban ládikatarozékok, edénytöredékek, áttört veretek és egyéb használati tárgyak jelennek meg. A ládikatarozékok között egy úgynevezett harang alakú fogantyú¹⁶² (1), egy kúpos fejű szegecs (2), egy félgömbfejű szegecs (3) és egy sarokpánt (4) található. Ezek a tárgyak gyakori díszítőelemei a római kori ládikáknak. Harang alakú fogantyú a korábbi évekből is ismert a lelőhelyről,¹⁶³ azonban a 2012-ben előkerült darab különlegessége, hogy a felületén megfigyelhető sorják és öntési hibák alapján egyértelműen egy rontott darabról van szó. A tárgy az M15–16 szelvények területéről került elő, ahonnan további fémművességre utaló leletek is felszínre kerültek, például egy feltehetően ládikafogantyú készítéséhez használatos öntőforma,¹⁶⁴ bronz olvadékok, valamint a szomszédos szelvényekben öntőtégely pe-

remtöredékeket is találtunk.¹⁶⁵ A leleteken kívül a területen feltárt kemencék, illetve nagy mennyiségű fémsalak is bronzművességre utal.

Az előkerült tárgyaknál bizonyos esetekben nehéz a funkció meghatározása. Ilyen például az egyik kerek bronzkorong (5), amelynek recézett a széle és közepén kisméretű lyuk található. Elképzelhető, hogy valamilyen alátétkorongként, esetleg lószerszám darabjaként szolgálhatott. Szintén kétséges a funkciója annak a tárgynak (8), amelynek egyik vége töredékes, másik, hegyes vége azonban talán valamilyen szerszámként való használatra utal.

A leletanyagban több bronztárgy található, amely feltehetően valamilyen edényhez tartozhatott. A kerek lemez (6) láthatóan esztergálással készült, a koncentrikusan kialakított hornyolások alapján talán egy kisméretű edény, talán *pyxis* alja lehet. A másik kerek bronzlemez (7), amelynek felszínét koncentrikus körök díszítik, valószínűleg szintén egy bronz

¹⁶² A harang alakú fogantyút D. Bondoc bútoralkatrészként határozta meg. (BONDOC 2003, 37, 27.)

¹⁶³ SEY 2006, 31. Kat. 97–98; BARTUS–BORHY et al 2013, 59, Kat. 4.

¹⁶⁴ SEY 2013, 50, Kat. 75.

¹⁶⁵ SEY 2013, 51, Kat. 77–78.

pyxis töredéke lehet, ehhez hasonlót Aventicumból is ismerünk.¹⁶⁶

Ezen kívül egy kerek lyukkal ellátott edénytöredék (9) és egy szűrőedény töredékei (10) kerültek elő a lelőhelyről. A tárgyak töredékessége nem teszi lehetővé, hogy funkciójukon túl pontosabban meghatározhassuk az edénytípusokat.

A viseleti tárgyak közé tartozik egy fibula tűje, illetve spiráljának töredéke (11), amely hiányossága miatt nem határozható meg pontosabban. Szintén ide sorolható egy bronzgyűrű (12), amelynek vállát enyhén szögletesen alakították ki. Hasonló darabot ismerünk az évreux-i gyűjteményből is.¹⁶⁷

Valószínűleg katonai övkészlethez tartozhatott a lelőhelyről előkerült övveret (13), amelynek áttört része hiányzik, valamint egy másik tárgy (14) és egy szíjvég is (15). A korábbi évekhez hasonlóan tehát megfigyelhető a katonai viselethez tartozó tárgyak

jelenléte a leletanyagban. A bemutatott tárgyakra általánosan jellemző, hogy a töredékességük, illetve általános elterjedésük miatt nem keltezhetőek.

A 2012-es bronz leletanyagot vizsgálva megállapítható, hogy a korábbi évekhez hasonlóan a hétköznapi élethez tartozó használati tárgyak kerültek elő a lelőhelyről. A különböző használati tárgyak lelőköri körülményei nem teszik lehetővé, hogy a használatukra nézve további információt nyerjünk, illetve pontosan keltezhessük. A bemutatott tárgyak között található rontott darab azonban fontos információval szolgál a helyi bronzműveléssel kapcsolatban. Az iparos tevékenységekre utaló tárgyak mellett az objektumok is alátámasztják, hogy a településnek ezen a részén fémmegmunkálás folyt. A műhely működési idejének pontos meghatározásához további kutatások szükségesek a területen.

KATALÓGUS

1. *Bronz fogantyú* (18. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.005.10.

Leírás: Harang alakú, öntött fogantyú, oldalán és alján sorjás maradványokkal, tetején öntési hibákkal.

Méretetek: á=2,2 cm, m=3 cm.

2. *Bronzveret* (18. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.090.4.

Leírás: Kúpos fejű, lemezből készült bronzveret, egyik széle hiányzik.

Méretetek: á=2,5 cm, m=1,5 cm; v=0,1 cm.

3. *Bronz szegecs* (18. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.005.4.

Leírás: Félgömb alakú fejjel ellátott bronzszegecs, négyzetes átmetszetű tüskével.

Méretetek: h=3,3cm, á=1,5 cm, v=0,3 cm.

4. *Bronzpánt* (18. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012. M15–16.014.1.

Leírás: L alakban hajlított bronzpánt, sarokrészénél négyzetes lappal.

Méretetek: h=4,1 cm, sz=2 cm, v=0,4 cm.

5. *Bronz korong* (18. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2012. M13–14.061.2.

Leírás: Kerek, bronz korong, recézett széllal, közepén kisméretű lyukkal, enyhén ívelt felülettel.

Méretetek: á=4 cm, v=0,1 cm.

6. *Bronz korong* (18. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.043.3.

Leírás: Kerek bronz korong, felületén koncentrikus

hornyolásokkal, közepén lyukkal. Széle enyhén lefelé hajlik.

Méretetek: á=4,3 cm, v=0,1 cm.

7. *Bronz korong* (18. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.4.

Leírás: Kerek, bronz korong, felületén bekarcolt koncentrikus körökkel, széle enyhén ívelten kihajló.

Méretetek: á=3,6 cm, v=0,1 cm.

8. *Bronz tárgy* (18. tábla 8)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.005.2.

Leírás: Lapos, hosszúkás bronzpálcika, egyik vége kihegyesedik, másik vége töredékes.

Méretetek: h=10,3 cm, sz=0,6 cm, v=0,15 cm.

9. *Bronz tárgy* (19. tábla 1)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.035.4.

Leírás: Kerek füllel ellátott, kerek, lapos peremű bronztárgy töredéke.

Méretetek: h=4,1 cm, sz=1,8 cm, v=0,3 cm.

10. *Bronz szűrőedény töredékei (4 db)* (19. tábla 2)

Ltsz.: KGYM 2012.AB19.051.?

Leírás: Vékony lemezből készült, kerek lyukakkal áttört bronztárgy töredékei.

Méretetek: h=4,5 cm, sz=1,5 cm, v=0,1 cm.

11. *Bronz fibula tűje* (19. tábla 3)

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.003.1.

Leírás: Egyik végén hegyes, másik végén spirálisan hajlított bronztű.

Méretetek: h=3,2 cm, sz=0,5 cm, v=0,15 cm.

¹⁶⁶ KAPPELLER 2003, 129, Pl. 28/170.

¹⁶⁷ FAUDUET 1992, 91, 495–497.

12. *Bronz karika* (19. tábla 4)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.035.1.

Leírás: Bronz karika, egyik oldalán lekerekítetten szögletes vállakkal.

Méretek: á=2 cm, sz=0,2 cm, v=0,25 cm.

13. *Bronz veret* (19. tábla 5)

Ltsz.: KGYM 2012. M13–14.009.2.

Leírás: Négyszögletes, áttört bronzveret töredéke, felületén a felerősítéshez szükséges lyuk látható.

Méretek: h=2,8 cm, sz=2,7 cm, v=0,1 cm.

14. *Bronz veret* (19. tábla 6)

Ltsz.: KGYM 2012.CD19.045.1.

Leírás: Bronz karika, két oldalán egy-egy pálcikával.

Méretek: h= 3,7 cm, sz=1,94 cm, v=0,2 cm.

15. *Bronz szíjvég* (19. tábla 7)

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.005.9.

Leírás: Kiszélesedő lapokból álló szíjvég, végén profilált gombbal, felső szélén *peltaszerű* díszítéssel. A szíj befogására alkalmas lemezek egyike töredékes. A másikon kis lyuk látható, amely a szíj rögzítésére szolgálhatott.

Méretek: h=4 cm, sz=1,2 cm, v=0,5 cm.

ÉREMLELETEK

A legkorábbi, 2012-ben előkerült érem egy *subaeratus denarius*, amelyet Vespasianus vagy Títus uralkodása alatt vertek Domitianusnak mint caesarnak. Bár az érme korábbi, mint a Vásártér pénzforgalmának Domitianustól Trebonianus Gallusig tartó időszaka, felbukkanása nem meglepő, hiszen a kincsleletek tanúsága szerint a római korban akár több száz éves veretek is foroghattak.

Viszonylag alacsony az Antoninus-kori érmek aránya (2 darab), a legkésőbbi érem pedig

Maximinus Thrax *denarius*a. A Severus-kori pénzek hiánya nagyon meglepő, mivel ezek teszik ki általában az itteni ásatási érmek nagy részét.

Technikai szempontból érdekes Hadrianus *denarius*a (4). Az érmét először hibásan verték, a hátlapon az előlap negatív képe szerepelt (*incus*), de a hibát észrevették, és újbóli veréssel javították, ezért a hátlapon a korábbi negatív éremképnek csak a körvonalai, valamint egy nagyon csekély bemélyedés fedezhető fel.

KATALÓGUS

1. *Domitianus Caesar*

Ltsz.: KGYM 2012.M15–16.115.1.

Av.: [...A]VG F –DOMITIAN[...], babérkoszorús fej jobbra.

Rv.: [...], ?

denarius (*subaeratus*); 2,22 g; Roma¹⁶⁸; Kr. u. 69–81; RIC²?2. *Domitianus?*

Ltsz.: KGYM 2012.L13–14.008.1.

Av.: [...], babérkoszorús fej jobbra.

Rv.: [...], ?

as; 6,33 g; Roma?; Kr. u. 81–96?; RIC²?3. *Traianus*

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.043.90.

Av.: [IMP CAES] NERVA TRAIAN AVG GERM, babérkoszorús fej jobbra.

Rv.: [...], Hercules-oltáron szemben áll, jobbójában bunkó, baljában oroszlánbőr.

denarius; 1,76 g; Roma; Kr. u. 100; RIC II, 37/45/49.4. *Hadrianus*

Ltsz.: KGYM 2012.A19–B19.006.2

Av.: IMP CAESAR TRAIAN–HADRIANVS AVG, babérkoszorús mellkép jobbra, bal vállán *paludamentum*.

Rv.: P M TR P–COS III, Securitas jobbra áll, jobbójával koszorút tesz a fejére, baljában pálma.

denarius; 2,99 g; Roma; Kr. u. 119–122; RIC II, 85.5. *Hadrianus?*

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.009.1.

Av.: [...]VS–[...]?, portré jobbra.

Rv.: [...], két álló alak?

as; 5,53 g; Roma?; Kr. u. 125–138; RIC?

6. *Faustina Minor*

Ltsz.: KGYM 2012.M15.035.2.

Av.: FAVSTINA–AVGVSTA, ruhás mellkép jobbra.

Rv.: AVGVSTI–PII FIL, Venus balra áll, jobbójában Victoria, balja sisakra állított pajzson támaszkodik.

denarius; 2,56 g; Roma; Kr. u. 145–161; RIC III, 495a.

¹⁶⁸ *Hamisítványok esetén – az egyértelmű meghatározás érdekében – mindig az utánzott, eredeti érem készítési helyét adjuk meg.*

7. *Faustina Minor*

Ltsz.: KGYM 2012.M13–14.064.12.
Av.: FAVSTINA AVGVSTA, ruhás mellkép jobbra.
Rv.: FECVND AVGVSTAE, Fecunditas két lány között balra áll, karjaiban egy-egy újszülött.
denarius; 2,36 g; Roma; Kr. u. 161–175; RIC III, 676.

Bartus Dávid
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: bartusdavid@gmail.com

Borhy László
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: lborhy@hotmail.com

Delbó Gabriella
Klapka György Múzeum
Komárom
E-mail: delbogabi@gmail.com

Dévai Kata
MTA–ELTE Interdiszciplináris
Régészettudományi Kutatócsoport
Budapest
E-mail: kata.devai@gmail.com

Kis Zita
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: zitus.kis@gmail.com

8. *I. Maximinus*

Ltsz.: KGYM 2012.001.1.
Av.: IMP MAXIMINVS PIVS AVG, babékoszorús, páncélos, *paludamentum*os mellkép jobbra.
Rv.: PAX–A–VGVSTI, Pax balra áll, jobbában ág, baljában *sceptrum*.
denarius; 2,40 g; Roma; Kr. u. 235–236; RIC IV/II, 12.

Nagy Anna
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: anna.quickening@gmail.com

Sey Nikoletta
ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Budapest
E-mail: seyniki@gmail.com

Számadó Emese
Klapka György Múzeum
Komárom
E-mail: emese@jamk.hu

Vida István
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest
E-mail: vida.istvan@hnm.hu

IRODALOM

- BARAG 1967 Barag, D. P.: „*Flower and Bird*” and *Snake-Thread Glass Vessels*. *Annales AIHV* 4 (1967) 55–66.
- BARKÓCZI 1944–1951 Barkóczi, L.: *Brigetio*. *DissPann Ser. II. Vol. 22*. Budapest 1944–1951.
- BARKÓCZI 1981 Barkóczi, L.: *Kelche aus Pannonien mit Fadenaufgabe und Gravierung*. *Acta ArchHung* 33 (1981) 35–70.
- BARKÓCZI 1986 Barkóczi L.: *A 3. sz. első feléből származó vésett díszű üvegek Pannoniában*. *ArchÉrt* 113 (1986) 166–189.
- BARKÓCZI 1988 Barkóczi, L.: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. (*Studia Archaeologica IX.*) Budapest 1988.
- BARTUS 2014 Bartus D.: *Terrakotta öntőforma ólom Mercurius szobrok készítéséhez Brigetióból*. In: (Szerk. Balázs P.) *Fiatal Római Koros Kutatók III. Konferencia kötete*. Szombathely 2014, 161–168.
- BARTUS–BORHY et al 2012 Bartus D.–Borhy L.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Szórádi Zs.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2010-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről*. *KMMK* 18 (2012) 7–56.
- BARTUS–BORHY et al 2013 Bartus D.–Borhy L.–Delbó G.–Dévai K.–Kis Z.–Nagy A.–Sey N.–Számadó E.–Szórádi Zs.–Vida I.: *Jelentés a Komárom–Szőny, Vásártéren 2011-ben folytatott régészeti feltárások eredményeiről*. *KMMK* 19 (2013) 9–94.

- BEZECZKY 1987 Bezczky, T.: *Roman Amphorae from the Amber Route in Western Pannonia*. BAR-IS 386 (1987).
- BEZECZKY 1989 Bezczky, T.: *Roman amphorae along the Amber Route*. In: Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne 22–24 mai 1986. Collection de l'École Française de Rome 114 (1989) 645–647.
- BEZECZKY 1991 Bezczky T.: *A tribunus laticlavusok háza az aquincumi 2–3. századi legiótáborban*. *Amphorák*. BudRég 28 (1991) 133–137.
- BEZECZKY 1994 Bezczky, T.: *Aegean amphorae in Pannonia*. *FolArch* 43 (1994) 115–127.
- BEZECZKY 1995a Bezczky, T.: *Roman amphora trade in Pannonia*. In: (Ed. Hajnóczy, G.) *La Pannonia e l'Impero Romano*. Atti del convegno internazionale. Accademia d'Ungheria e l'Istituto Austriaco di Cultura (Roma, 13–16 gennaio 1994). Milan 1995, 155–175.
- BEZECZKY 1995b Bezczky, T.: *Amphorae and amphora stamps from the Laecanius workshop*. *JRA* 8 (1995) 41–64.
- BEZECZKY 1997 Bezczky, T.: *Amphorae from the south area of the auxiliary fort at Carnuntum (Preliminary report)*. In: (Hrsg. Kandler, M.) *Das Auxiliarkastell Carnuntum 2*. Wien 1997, 173–181.
- BEZECZKY 1998a Bezczky, T.: *Wine export to Noricum and Pannonia*. In: II Colloqui Internacional d'Arqueologia Romana. El vi a l'Antiguitat. Economia, producció i comerç al Mediterrani occidental (Badalona 1998). Badalona 1998, 364–369.
- BEZECZKY 1998b Bezczky, T.: *The Laecanius Amphora Stamps and the Villas of Brijuni*. Wien 1998.
- BEZECZKY 1999 Bezczky, T.: *New amphora finds from Brigetio*. *Antaeus* 24 (1999) 65–72, 600–601.
- BEZECZKY 2001 Bezczky, T.: *The chronology of the end of the Laecanius workshop*. In: (Hrsg. Leitner, F. W.) *Carinthia romana und die römische Welt*. Festschrift für Gernot Piccottini zum 60. Geburtstag. Klagenfurt 2001, 421–424.
- BEZECZKY 2005 Bezczky, T.: *Roman amphorae from Vindobona*. In: (Hrsg. Krinzing, F.) *Vindobona*. Beiträge zu ausgewählten Keramikgattungen in ihrem topographischen Kontext. Wien 2005, 35–109.
- BEZECZKY–MANGE 2006 Bezczky, T.–Mange, M. A.: *Petrography and provenance of Laecanius Amphorae from Istria, Northern Adriatic region, Croatia*. *Geoarchaeology* 21 (2006) 429–460.
- BEZECZKY–PAVLETIC 1996 Bezczky, T.–Pavletic, M.: *New objects from the figlina of C. Laecanius Bassus*. *JÖAI* 65 (1996) 143–163.
- BONDOC 2003 Bondoc, D.: *Bronzuri Figurate Romane Muzeul Romane Ţiului Caracal*. *Bronzuri Figurate Romane de la Romula*. Craiova 2003.
- BÓNIS 1942 Bónis É.: *A császárkori edényművéség termékei a terra sigillátakon kívül. A korai császárkor anyaga*. *DissPann Ser II. No. 20*. Budapest 1942.
- BÓNIS 1970 B. Bónis É.: *A brigetioi sávós kerámia*. *FolArch* 21 (1970) 71–86.
- BÓNIS 1975 B. Bónis É.: *A brigetioi katonaváros fazekastelepei*. *FolArch* 26 (1975) 71–88.
- BÓNIS 1976 B. Bónis É.: *Edényraktár a brigetioi katonaváros fazekastelepén*. *FolArch* 27 (1976) 73–86.
- BÓNIS 1977 B. Bónis, É.: *Das Töpferviertel am Kurucdomb von Brigetio*. *FolArch* 28 (1977) 105–139.
- BÓNIS 1979 B. Bónis, É.: *Das Töpferviertel „Gerhát” von Brigetio*. *FolArch* 30 (1979) 99–155.
- BORHY 2005 Borhy, L.: *Instrumenta inscripta Latina aus Brigetio (FO: Komárom/Szőny–Vásártér)*. *Grabungskampagnen 1992–1997*. *SEB* 10 (2005) 99–147.
- BORHY 2012 Borhy, L.: *Die legio XI Claudia im pannonischen Brigetio (Komárom/Szőny, Ungarn)*. *SEP* 4 (2012) 23–36.
- BRONEER 1930 Broneer, O.: *Corinth, Vol. IV, Part. 2. Terracotta Lamps*. Cambridge 1930.
- BRUKNER 1981 Brukner, O.: *Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. Beograd 1981.
- CASTLE 1978 Castle, S. A.: *Amphorae from Brockley Hill, 1975*. *Britannia* 9 (1978) 383–392.
- CHARLESWORTH 1966 Charlesworth, D.: *Roman Square Bottles*. *JGS* 8 (1966) 26–40.
- CHENET 1941 Chenet, G.: *La céramique gallo-romaine d'Argonne du IV e siècle et la terre sigillée décorée à la molette*. Mâcon 1941.
- CICHORIUS 1900 Cichorius, C.: *s.v. Cohors*. In: Pauly–Wissowa–Kroll: *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* 4.1 (1900) Sp. 231–356.
- COOL–PRICE 1995 Cool, H. M. E.–Price, J.: *Roman vessel glass from excavations in Colchester, 1971–1985*. *ColchArchRep* 8 (1995).
- COTTAM–PRICE 1998 Cottam, S.–Price, J.: *Romano-British glass vessels: A handbook*. York 1998.
- CZYSZ–SOMMER 1983 Czysz, W.–Sommer, S.: *Römische Keramik aus der Töpfersiedlung von Schwabmünchen im Landkreis Augsburg*. München 1983.
- DÉVAI 2011 Dévai K.: *A komárom/szőny-vásártéri ásatások római kori üvegleletei*. *KMMK* 17 (2011) 133–150.
- DÉVAI–GELENCSEÉR 2012 Dévai K.–Gelencsér Á.: *Római kori lakóépület és üvegyártó műhely Brigetióból*. *KMMK* 18 (2012) 59–101.

- DRESSEL 1899 Dressel, H.: *Corpus Inscriptionum Latinarum XV*. Berlin 1899.
- DREXEL 1911 Drexel, F.: *Das Kastell Faimingen*. ORL B 66 c, 1929.
- DYCZEK 2001 Dyczek, P.: *Roman Amphorae of the 1st–3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology*. Warszawa 2001.
- EMPEREUR–PICON 1989 Empereur, J.-Y.–Picon, M.: *Les régions de production d'amphores impériales en Méditerranée Orientale*. In: Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Collection d'École Française de Rome 114 (1989) 223–248.
- FAUDUET 1992 Fauduet, I.: *Musée D'Évreux. Collections Archéologiques. Bronzes Gallo-Romains. Instrumentum*. Évreux 1992.
- FÉNYES 2003 Fényes G.: *Untersuchungen zur Keramikproduktion von Brigetio*. Acta ArchHung 54 (2003) 101–163.
- FISCHER 1990 Fischer, Th.: *Das Umland des römischen Regensburg*. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 42 (1990).
- FITZ 1983 Fitz, J.: *Honorific Titles of Roman Military Units in the 3rd Century*. Budapest–Bonn 1983.
- GABLER 1977 Gabler D.: *A dunai limes I–II. századi történetének néhány kérdése*. ArchÉrt 104 (1977) 145–175.
- GABLER 1989 (Ed. Gabler, D.) *The Roman Fort at Ács–Vaspuszta (Hungary) on the Danubian limes*. BAR-IS 531 (ii). Oxford 1989.
- GABLER–HORVÁTH 1996 Gabler D.–Horváth F.: *A szakályi terra sigillaták és helyük a bennszülött telep kerámiáspektrumában*. WMMÉ 19 (1996) 115–190.
- GOETHERT-POLASCHEK 1977 Goethert-Polaschek, K.: *Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseums Trier*. Mainz am Rhein 1977.
- GOSE 1984 Gose, E.: *Gefässtypen der römischen Keramik im Rheinland*. Beihefte der Bonner Jahrbücher 1 (1984).
- GRÜNEWALD 1979 Grünwald, M.: *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum. (Grabungen 1968–1974)*. RLÖ 29 (1979).
- HARSÁNYI 2012 Harsányi E.: *A füstölőtálak megjelenésének és eltűnésének okai a provinciális leletanyagban*. In: (Szerk. Bíró Sz.–Vámos P.) FiRKÁK II. Fialat Római Koros Kutatók II. konferenciakötete. Győr 2012, 247–260.
- HARSÁNYI 2013 Harsányi, E.: *Die Trierer schwarz engobierte Ware und ihre Imitationen in Noricum und Pannonien*. Austria Antiqua 4 (2013).
- HÁRSHEGYI 2004 Hárshegyí, P.: *Roman amphorae from the civil town of Brigetio/Szőny-Vásártér 1992–2001*. CommArchHung (2004) 113–121.
- HÁRSHEGYI 2008 Hárshegyí, P.: *Roman amphorae from the East along the ripa Pannonica*. RCRF Acta 40 (2008) 173–178.
- HÁRSHEGYI 2009 Hárshegyí, P.: *Eastern Mediterranean amphorae in Aquincum*. In: Gabler, D.–Hárshegyí, P.–Lassányi, G.–Vámos, P.: Eastern Mediterranean import and its influence on local pottery in Aquincum. Acta ArchHung 203 (2009) 61–65.
- HÁRSHEGYI 2010 Hárshegyí, P.: *Amphorae from early Roman contexts. The case of Viziváros (Budapest, Hungary)*. RCRF Acta 41 (2010) 51–54.
- HARTER 1999 Harter, G.: *Römische Gläser des Landesmuseums Mainz*. Wiesbaden 1999.
- HOFFMANN 2002 Hoffmann, B.: *Römisches Glas aus Baden-Württemberg*. Stuttgart 2002.
- ISINGS 1957 Isings, C.: *Roman Glass*. Groeningen–Djakarta 1957.
- IVÁNYI 1935 Iványi D.: *Die pannonischen Lampen. Eine typologisch-chronologische Übersicht*. DissPann Ser. 2. No. 2. Budapest 1935.
- KAPELLER 2003 Kapeller, A.: *La vaiselle en bronze d'Avenches/Aventicum*. BPA 45 (2003) 83–146.
- KARNITSCH 1957 Karnitsch, P.: *Ein Gefäßbruchstück mit eingestempelten Verzierungen aus ein pannonischen Töpferei*. Germania 35 (1957) 115–117.
- KELEMEN 1988 Kelemen, M.: *Roman amphorae in Pannonia II (Italian Amphorae II)*. Acta ArchHung 40 (1988) 111–150.
- KELEMEN 1993 Kelemen, M.: *Roman amphorae in Pannonia IV*. Acta ArchHung 45 (1993) 45–73.
- KELLNER 1980 Kellner, H.-J.: *Beobachtungen in Westerdorf St. Peter 1976*. Jahresbericht der Bayerischen Bodendenkmalpflege 21 (1980) 175–181.
- KÜNZL 1997 Künzl, S.: *Die Trierer Spruchbecherkeramik. Dekorierete Schwarzfirniskeramik des 3. und 4. Jahrhunderts n. Chr.* TrZ 21 (1997).
- LAUBENHEIMER 1989 Laubenheimer, F.: *Les amphores gauloises sous l'Empire. Recherches nouvelles sur leur production et leur chronologie*. In: Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Siennne 22–24 mai 1986. Collection de l'École Française de Rome 114 (1989) 105–138.
- LAZAR 2003 Lazar, I.: *Rimsko Steklo Slovenije/The Roman Glass of Slovenia*. Ljubljana 2003.
- LOESCHCKE 1919 Loeschcke, S.: *Lampen aus Vindonissa. Ein Beitrag zur Geschichte von Vindonissa und des antiken Beleuchtungswesen*. Zürich 1919.
- LÓRINCZ 1977 Lőrincz, B.: *Pannonische Stempelziegel I. Limes-Strecke Annamatia-Ad Statuas*. DissArch Ser. II. No. 5. Budapest 1977.

- LŐRINCZ 1979 Lőrincz, B.: *Pannonische Stempelziegel II. Limes-Strecke Vetus Salina-Intercisa*. DissArch Ser. II. No. 7. Budapest 1979.
- LŐRINCZ 1981 Lőrincz, B.: *Pannonische Ziegelstempel III. Limes-Strecke Ad Flexum-Ad Mures*. DissArch Ser. II. No. 9. Budapest 1981.
- LŐRINCZ 2001 Lőrincz, B.: *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit, Teil I: Die Inschriften*. Wiener Archäologische Studien. Band 3. Wien 2001.
- MARION–STARAC 2001 Marion, Y.–Starac, A.: *Les amphores*. In: (Eds. Matijašić, R.–Kovačić, V.–Tassaux, F.) *Loron (Croatie). Un grand centre de production d'amphores à huile istriennes*. Bordeaux 2001, 97–125.
- MARÓTI 1991 Maróti É.: *A római kori pecsételt kerámia és a Resatus-kérdés*. StudCom 22 (1991) 365–427.
- MÓCSY 1962 Mócsy, A.: *s.v. Pannonia*. In: Pauly–Wissowa–Kroll: *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* Suppl. 9 (1962) Sp. 516–776.
- NAGY 1942 Nagy L.: *A római kor*. In: (Szerk. Alföldy A.–Nagy L.) *Budapest Története I*. Budapest 1942, 135–178.
- NIKOLIĆ–ĐORĐEVIĆ 2000 Nikolić–Đorđević, S.: *Antička keramika Singidunuma*. Singidunum 2 (2000) 11–244.
- OELMANN 1914 Oelmann, F.: *Die Keramik des Kastells Niederbieber*. (Materialen zur römisch-germanischen Keramik I.) Frankfurt am Main 1914.
- OPAİŢ 1980 OpaîŢ, A.: *Considerații preliminare asupra amforelor romane și romano-bizantine di Dobrogea*. Peuce 8 (1980) 291–327.
- OPAİŢ–TSARAVOPOULOS 2010 OpaîŢ, A.–Tsaravopoulos, A.: *A Chiote pottery workshop of the Roman period*. RCRF Acta 41 (2010) 23–28.
- PAOLUCCI 1997 Paolucci, F.: *I vetri incisi dall'Italia settentrionale e dalla Rezia. Nel periodo medio e trado imperiale*. Firenze 1997.
- PEACOCK 1977 Peacock, D. P. S.: *Roman Amphorae: Typology, Fabric and Origins*. In: *Méthodes classiques et méthodes formelles dans l'étude des amphores*. Acts du colloque de Rome, 27–29 mai 1974. Collection de l'École Française de Rome 32 (1977) 261–278.
- PEACOCK–WILLIAMS 1986 Peacock, D. P. S.–Williams, D. F.: *Amphorae and the Roman Economy. An Introductory Guide*. London 1986.
- PÓCZY 1956 Sz. Póczy, K.: *Die Töpferwerkstätten von Aquincum*. Acta ArchHung 7 (1956) 73–136.
- PÓCZY 1957 Sz. Póczy K.: *Keramik*. In: (Red. Alföldi, M.–Barkóczi, L.) *Intercisa II*. ArchHung 26 (1957) 29–139.
- RIC II Mattingly, H.–Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. II. Vespasian to Hadrian*. London 1926.
- RIC III Mattingly, H.–Sydenham, E. A.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. III. Antoninus Pius to Commodus*. London 1930.
- RIC IV/II Mattingly, H.–Sydenham, E. A.–Sutherland, C. H. V.: *The Roman Imperial Coinage. Vol. IV. Part II. Macrinus to Pupienus*. London 1938.
- RIC² Carradice, I. A.–Buttrey, T. V.: *The Roman Imperial Coinage. Volume II – Part 1. Second fully revised edition. From AD 69–96. Vespasian to Domitian*. London 2007.
- ROTTLOFF 1999 Rottloff, A.: *Römische Vierkantkrüge*. In: (Red. Klein, M. J.) *Römische Glas Kunst und Wandmalerei*. Mainz 1999, 41–49.
- RÜTTI 1991 Rütli, B.: *Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst*. FiA 13 (1991).
- SAKL–OBERTHALER–TARCSAY 2001 Sakl–Oberthaler, S.–Tarcsay, K.: *Römische Glasformen aus Wien*. FW 4 (2001) 78–112.
- ŠARANOVIC–SVETEK 1986 Šaranović–Svetek, V.: *Antičko staklo u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije*. Novi Sad 1986.
- SEY 2006 Sey N.: *Római kori bronztárgyak Brigetióból. (Komárom/Szőny–Vásártér, 1992–2005.)* (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 2006.
- SEY 2013 Sey N.: *A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései*. (Doktori disszertáció. ELTE.) Budapest 2013.
- STERN 2001 Stern, E. M.: *Römisches, byzantinisches und frühmittelalterliches Glas. 10 v. Chr.–700 n. Chr. Sammlung Ernesto Wolf*. H. n. 2001.
- SWIFT 2000 Swift, E.: *Regionality in Dress Accessories in the Late Roman West*. (Monographies Instrumentum 11.) Montagnac 2000.
- SWOBODA 1964 Swoboda, E.: *Carnuntum. Seine Geschichte und seine Denkmäler*. (Römische Forschungen in Niederösterreich I.) Graz–Köln 1964.
- SYMONDS 1992 Symonds, R. P.: *Rhenish wares. Fine Dark Coloured Pottery from Gaul and Germany*. Oxford 1992.
- SZILÁGYI 1933 Szilágyi, J.: *Inscriptiones tegularum Pannonicarum*. DissPann Ser. II. No. 1. Budapest 1933.
- SZILÁGYI 1952 Szilágyi, J.: *Roman Garrisons Stationed at the Northern Pannonian-Quad Frontier-Sectors of the Empire*. ActaArchHung 2 (1952) 189–222.
- TASSAUX 1982 Tassaux, F.: *Laecanii. Recherches sur une famille sénatoriale d'Istrie*. MEFRA 94 (1982) 227–269.
- TASSAUX 1996 Tassaux, F.: *Loron (Poreč): villa maritime*. MEFRA 108 (1996) 500.
- TCHERNIA–ZEVI 1972 Tchernia, A.–Zevi, F.: *Amphores vinaries de Campanie et de Tarraconaise à Ostie*. In: *Recherches sur les amphores romaines*. Collection de l'École Française de Rome 10 (1972) 35–68.

- TCHERNIA 1986 Tchernia, A.: *Le vin de l'Italie romaine. Essai d'histoire économique après les amphores*. Rome 1986.
- TEMPELMANN-MACZYŃSKA 1985 Tempelmann-Maczyńska, M.: *Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum*. Mainz 1985.
- VAN LITH–RANDSBORG 1985 van Lith, S. M. E.–Randsborg, K.: *Roman Glass in the West: A Social Study*. BROB 35 (1985) 413–533.
- WALKE 1965 Walke, N.: *Das römische Donaukastell Straubing Sorviodurum*. (Limesforschungen 3.) Berlin 1965.
- WEBER 1982 Weber, G.: *Neue Ausgrabungen am „Apollo-Grannus Heiligtum“ in Faimingen*. *Zwischenbericht*. BRGK 62 (1982) 103–186.
- WILLIAMS 1985 Williams, D.: *Petrological examination of amphorae from Colchester Sheepen*. In: (Ed. Sealey, P. R.) *Amphoras from the 1970 excavations at Colchester Sheepen*. BAR 142 (1985).
- ZEEST 1960 Zeest, I. B.: *Keramicszeszkaja tara Boszpora. – Ceramic containers from the Bosporus*. Moscow 1960.

BERICHT ÜBER DIE ERGEBNISSE DER IN BRIGETIO (FO: KOMÁROM–SZÓNY, VÁSÁRTÉR)
IM JAHRE 2012 GEFÜHRTEN ARCHÄOLOGISCHEN AUSGRABUNGEN

DÁVID BARTUS–LÁSZLÓ BORHY–GABRIELLA DELBÓ–KATA DÉVAI–ZITA KIS–ANNA NAGY–NIKOLETTA SEY-
EMESE SZÁMADÓ–ISTVÁN VIDA

Die 21. Grabungskampagne der in der Zivilstadt von Brigetio (FO: Komárom–Szöny, Vásártér) fand in Zusammenarbeit des Lehrstuhls für Klassische und Provinzialrömische Archäologie der Eötvös Loránd Universität, Budapest und des Klapka György Museums, Komárom im Zeitraum zwischen dem 2. Juli 2012 und 27. Juli 2012 (20 Arbeitstage) unter Teilnahme von StudentInnen, DoktorandInnen, wissenschaftlichen MitarbeiterInnen und AssistentInnen der o. g. Institutionen bzw. der Forschungsgruppe für Interdisziplinäre Archäologie der Ungarischen Akademie der Wissenschaften sowie Gäste aus dem In- und Auslande (u. a. aus China, Deutschland, Wales) (insgesamt 52 TeilnehmerInnen) statt.

Ziel der Grabungen des Jahres 2012 waren die weitere Erforschung der städtischen Struktur und die Feststellung ihrer Bauphasen im Munizipium von Brigetio. Daher haben wir in zwei Bereichen, einerseits im östlichen Sektor des nördlichen Bereiches des Fundortes „Vásártér“ (Schnitte L13, L14, L15, L16, M13, M14, M15, M16 mit einer Gesamtfläche von 140 m²), andererseits im südlichen, sog. „wirtschaftlichen Trakt“ des Platzes (Schnitte A19, B19, C19, D19, mit einer Gesamtfläche von 72 m²) geöffnet.

Die Ergebnisse lassen sich wie folgt zusammenfassen. Im nördlichen Bereich haben wir einen grossen Hof, dessen Gehniveau aus einer hart gestampfter Kieselschicht, das in der letzten Bauphase mit Steinplatten ausgelegt wurde, freigelegt. Die ostwestlich orientierte, 9 m breite Nordmauer des Hofes verfügte über eine 2,45 m breite, beidseitig mit Quadersteinen flankierte Toranlage. Der südliche Teil des sich nach Süden leicht absenkenden Gehniveaus des Hofes wurde durch die Erosion stark beschädigt. Östlich der Ostmauer des Hofes verlief

eine schmale Gasse, die durch die Westmauer der nächsten, östlich von diesem Komplex liegenden Gebäude darstellte. Unterhalb des Gehniveaus des Hofes konnten wir die Fortsetzung und den aus einer mit Blattmuster durchbrochenen, jedoch fragmentarischen Steinplatte bestehenden Zusammenfluß der Kanalisation (Breite: 0,28–0,36 m) finden, deren südliche Fortsetzung während der früheren Grabungskampagnen bereits freigelegt wurde.

Es kam weiterhin die nordwestliche Ecke eines Objektes (Schnitte L16/M16) ans Tageslicht, das nicht anders als ein Keller definiert werden konnte. Während der Freilegung kamen viele organische Überreste (ein 60 cm langes, 30–40 cm breites Holzbrett, weiterhin Apfel-, Datteln-, Olivenkerne, teilweise sogar mit mineralisiertem Fruchtfleisch und überraschend gut erhaltenem Stengel) ans Tageslicht.

Infolge unserer früheren Beobachtungen (Vorkommen von Metallabfällen, Schmelztiegelfragmenten, halbfertigen Produkten, Hilfsnegativen) konnte man die Anwesenheit metallurgischer Tätigkeit in der Umgebung der mit „K“ und „L“ markierten Schnitte zumindest behaupten. Deswegen war eine der Zielsetzungen der Grabungskampagne 2012 die bewusste Erforschung dieser Grabungsfläche, um die Metallwerkstatt finden zu können. Im Laufe der diesjährigen Grabungen ist uns nicht nur gelungen, eine vollständig erhaltene Terrakotta-hilfsnegative für die Herstellung Mercuriusfiguren aus Blei, weiterhin ein die Göttin Fortuna darstellendes Bleivotiv bzw. ein 140 g schweres Rohstoffblock aus Bronze finden zu können, sondern kamen sogar drei Schmelzöfen, in denen verschiedenes Metall – Blei, Bronze und Eisen – sicherlich bearbeitet wurde, ebenfalls ans Tageslicht. Die Schmelzöfen lagen vom Norden nach Süden im östlichen Bereich

des oben behandelten Hofes, dessen Oberfläche – nachdem die Metallurgiewerkstatt aufgegeben und ausgeräumt wurde – durch drei, parallel zu einander verlaufende Gräben gestört wurde.

Im südlichen, sog. „wirtschaftlichen Trakt“ der Häuser, im Schnitt D19 kam die mit Kiesel bedeckte, in der letzten Benutzungsphase jedoch mit Steinplatten ausgelegte Oberfläche eines grossen Hofes ans Tageslicht. Eine im Jahre 1795. geprägte österreichische Bronzemünze (6 Kreuzer) liefert uns einen Hinweis darauf, wann diese Steinplatten, von denen jedoch eine einzige noch erhalten geblieben ist, entfernt worden sein dürfen. Man konnte weiterhin feststellen, dass die schmale Gasse, die die beiden Gebäude im nördlichen Bereich der Wohnhäuser voneinander trennte, sich hier nicht fortsetzt. Im Schnitt A19 kam eine massive, 30-50 cm dicke Dachschuttschicht, aber ohne architektonischer Kontext ans Tageslicht.

Während der zu behandelnden Grabungskampagne sind insgesamt 14 bestempelte Ziegel ans Tageslicht gekommen, von denen die Mehrzahl (13 Stück=92,8%) zu den in Brigetio stationierten Militäreinheiten zuzuschreiben sind. 4 davon erwähnen die seit dem 2. Jh. n. Chr. ständige Garnison von Brigetio, die *legio I Adiutrix Pia Fidelis* (28,5%, Ziegelstempelkatalog 1–4), 1 gehört der *legio XXX Ulpia Victrix*, die zwischen 105–114 n. Chr. in Brigetio stationiert wurde (0,78%, Ziegelstempelkatalog 5). Ein fragmentarischer Stempel erwähnt eine Auxiliareinheit, mit grosser Wahrscheinlichkeit die *cohors VII Breucorum* aus dem 3. Jh. n. Chr. (0,78%, Ziegelstempelkatalog 6). In auffallend hoher Zahl (6 Stück, 42,8%, Ziegelstempelkatalog 7–12) sind die Stempel der danubischen Flotteneinheit, der *Classis Flavia Histrica* vertreten, die alle durch einen immer negativ in die Oberfläche eingedruckten Stempel von äusserst schlechter Qualität charakterisiert werden können. Schliesslich, durch ein einziges Stück (0,78%, Ziegelstempelkatalog 13) sind sogar Privatfirmen anwesend, nämlich die mit dem Stempel *Atiliae firma* versehenen Produkte einer Privatziegelei, die vermutlich im 2. Jh. n. Chr. in Carnuntum tätig war. Zwar kann ein einziger Stempel nicht aufgelöst werden (Ziegelstempelkatalog 14), wird theoretisch zu den Stempeln militärischen Inhaltes zugeschrieben.

Das in Brigetio hergestellte Keramikmaterial stellt alle Typen der römerzeitlichen Keramik des 2. und 3. Jhs. n. Chr. dar. Die meisten Produkte dürfen in der Töpfersiedlung von Szöny-Kurucdomb bzw. Szöny-Gerhát hergestellt worden sein. Von den Funden des Grabungsjahres 2012 ragen Fragmente eines Gesichtsgefässes, bzw. Imitationen von Drag. 54 und Consp. 20 Terrasigillatengefässe hervor.

Das Vorkommen von Gläsern, sowohl von Anzahl, als auch von charakteristischen Typen kann mit den vorigen Grabungskampagnen verglichen

werden. Doch fallen einerseits das Fehlen von Tafelgeschirr für Getränke, andererseits die überwiegende Zahl der Speichern- und Transportgefässen von blaugrüner Farbe ins Auge. Auch die Anzahl von Fragmenten von Fensterscheiben ist etwas geringer als in den früheren Grabungsjahren. Während der vorigen Grabungskampagnen war die geringe Anzahl (1-2% des gesamten Glasmaterials) der blaugrünen Gläser, die im Grabungsmaterial von 2012 in wesentlich höherer Zahl (20% des Gesamtmaterials) vertreten werden. Fast jedes Fragment von blaugrüner Farbe gehört zu den Viereckflaschen, und die meisten stammen aus Schichten oberhalb des Kellers (Schnitte L15 und L16). Damit kann diese prozentuell gesehen höhere Anzahl der blaugrünen Produkte vielleicht mit der Anwesenheit des Kellers erklärt werden.

Die im Laufe der Grabungskampagne 2012 ans Tageslicht gebrachte Importkeramik fügt sich ins bisherige Keramikspektrum gut ein. In grössten Zahl kamen Fragmente der Schwarzfirniskeramik (52 Stück) vor, unter denen 23 Individuen bestimmt werden konnten. Die rätische Keramik wird durch 29 Fragmente (13 Individuen) vertreten, während ein einziges Stück mit der norditalischen Dünnwandschalen in Verbindung gebracht werden kann. Was die Form der Gefässe angeht, kann man feststellen, dass einerseits die Fragmente der kleinförmigen Becher zum Trinkservice gehörten, andererseits ein grossformatiges Gefäß mit etwas dickerer Wand vielleicht als Krug bestimmt werden kann, der zur Gruppe der rätischen Keramik gehört. Es kamen weiterhin 30 Firmenlampenfragmente (Loeschcke X=Iványi XVII), ein blattförmiger Öllampenhenkel (Loeschcke III=Iványi III, Iványi IV), bzw. ein mit Weintraube und Rankenmotiv verziertes Schulterfragment einer Öllampe vor, die dem Typ Iványi X=Broneer XXVII gehörte.

Während der Grabung 2012 kamen 9 Amphorenfragmente vor. In den Amphoren von Typ Dressel 2-4 wurde aus Hispania Tarraconensis, Südgallien und Italien Wein von guter Qualität zwischen Mitte des 1. und Mitte des 2. Jhs. n. Chr. nach Pannonien transportiert. In den Amphoren Dressel 24/Zeest 90 kam Wein, Ostern oder Olivenöl zwischen Ende des 1. und Ende des 2. Jhs. n. Chr., vermutlich aus dem ägäischen Raum oder von der kleinasiatischen Küste in der Provinz an. Ein Amphorenfragment aus Rhodos beweist, dass man mit einer Import von griechischem Wein zwischen Mitte des 1. und 2. Jhs. n. Chr. in Brigetio ebenfalls rechnen muss. Die Bewohner von Brigetio konsumierten Olivenöl aus der istrischen Halbinsel.

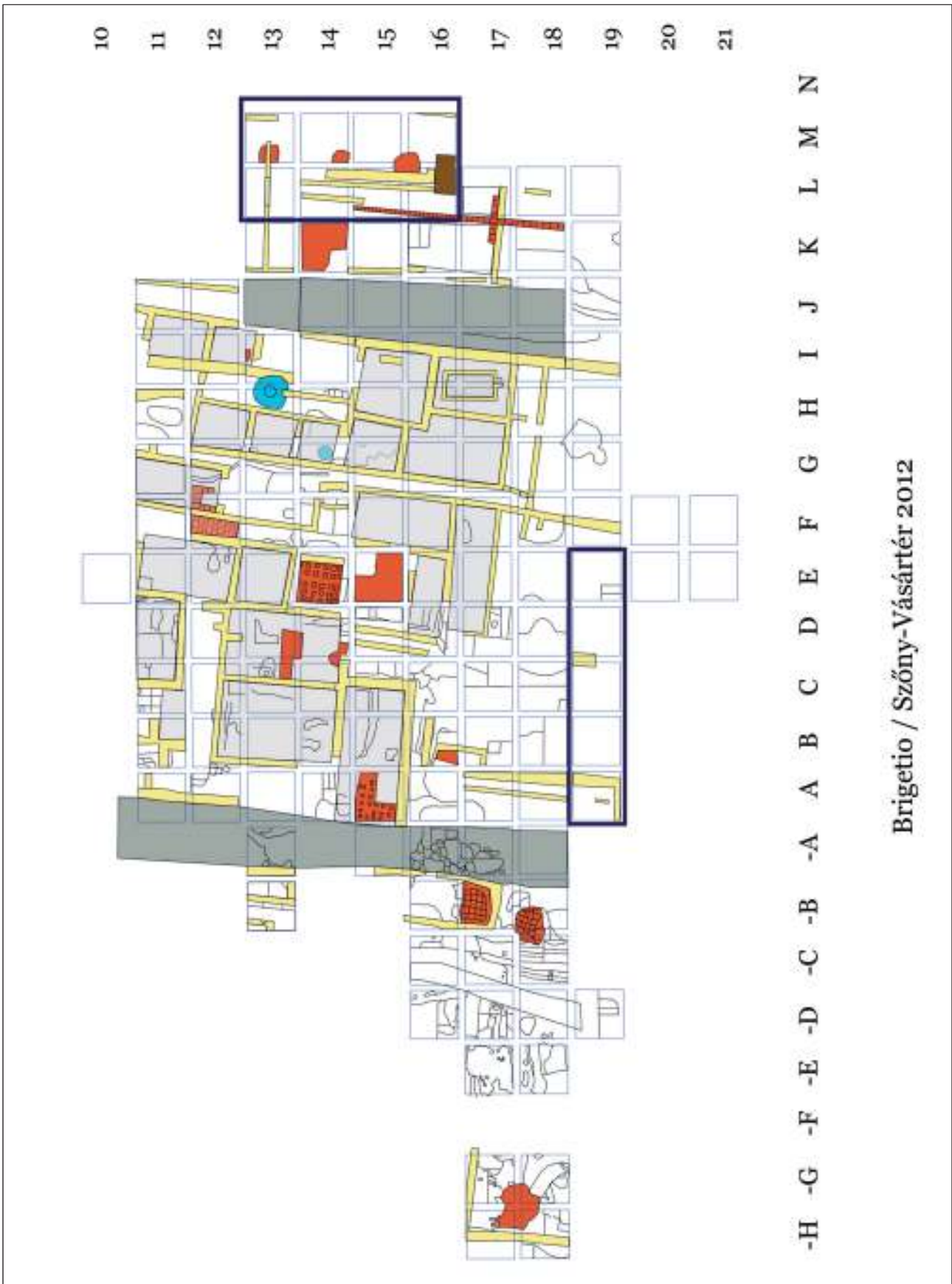
Untersucht man das Fundmaterial der Grabungskampagne 2012, kann man feststellen, dass Ähnlich zu den früheren Grabungsjahren, die Kleinfunde mit dem Alltagsleben in Verbindung gebracht werden können. Doch ermöglichen uns die Fund-

umstände nicht, von ihrer ursprünglichen Funktion bzw. Datierung mehr Details erfahren zu können. Trotzdem liefern uns die Fehlprodukte wichtige Informationen hinsichtlich der lokalen Bronzeindustrie. Gegenstände, die mit der Metallurgie in Verbindung gebracht werden können, zusammen mit Objekten wie Schmelzöfen beweisen die Metallbearbeitung in diesem Bereich der Zivilsiedlung. Um die genaue Chronologie dieser Tätigkeit bestimmen zu können, muss man hier weitere Forschungen durchführen.

Das chronologische Spektrum der Münzen erstreckt zwischen Vespasian oder Titus bis Maximinus Thrax. Das früheste Stück stellt ein Denarius dar, welcher unter Vespasian oder Titus dem Domitian als Caesar geprägt wurde. Die verhältnismä-

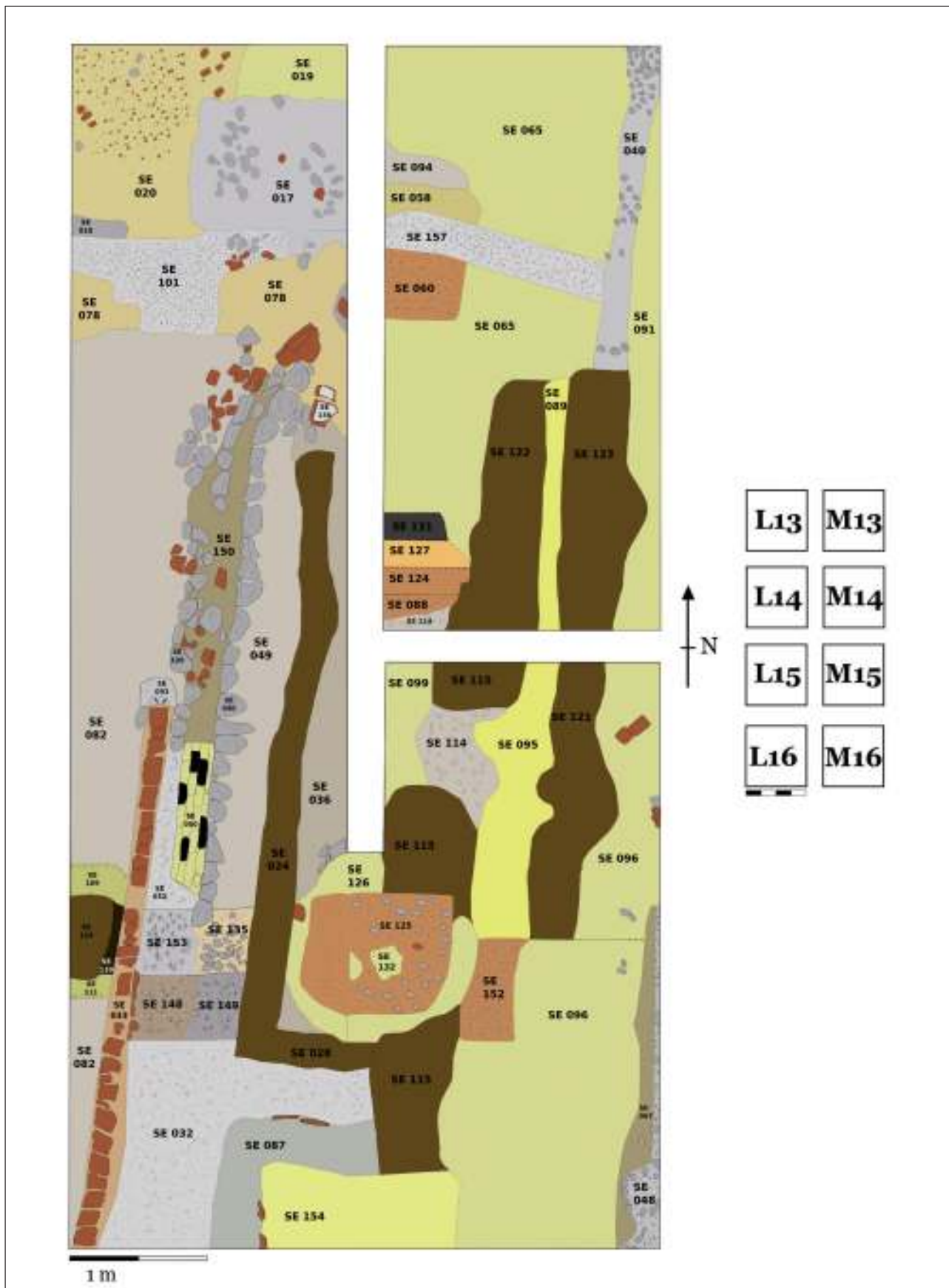
sig geringe Anzahl der antoninischen Münzen, die durch zwei Stücke vertreten sind, fällt genauso ins Auge, wie das absolute Fehlen der Münzen der Severerzeit, die in der Regel die Mehrzahl der Münzfunde in diesem Fundort darstellen. Technisch gesehen stellt einen interessanten Fund ein Denarius des Hadrians (Münzkatalog 4) dar. Diese Münze wurde zunächst fehlerhaft geprägt, da ihre Rückseite das negative Münzbild der Vorderseite (incus) aufweist, das später erkannt und durch erneute Prägung korrigiert wurde; deswegen sind auf der Rückseite nur der Umriss des ursprünglichen negativen Münzbildes, bzw. eine ganz leichte Eintiefung zu entdecken.

Übersetzt von László Borhy

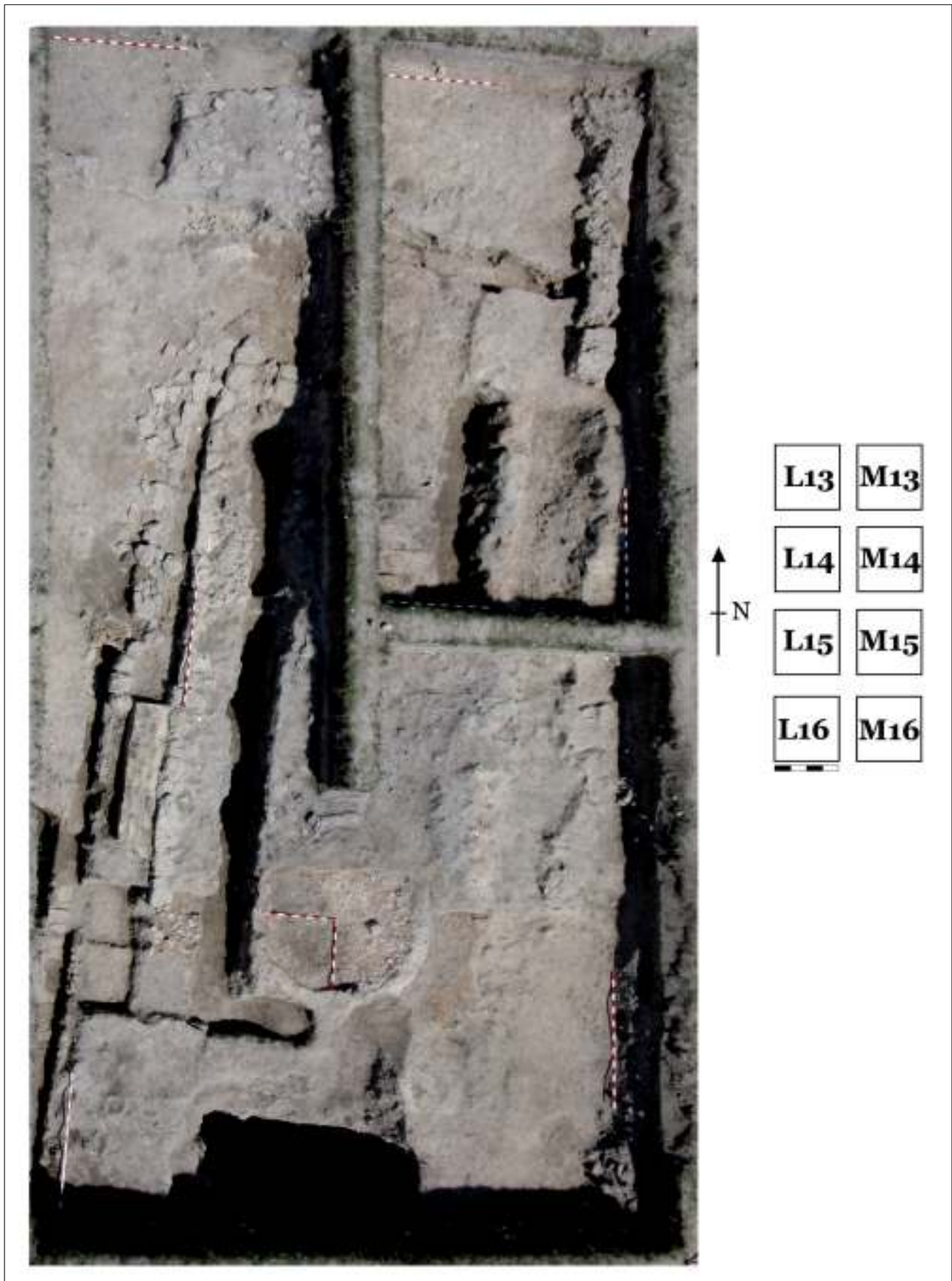

Brigetio / Szőny-Vásártér 2012

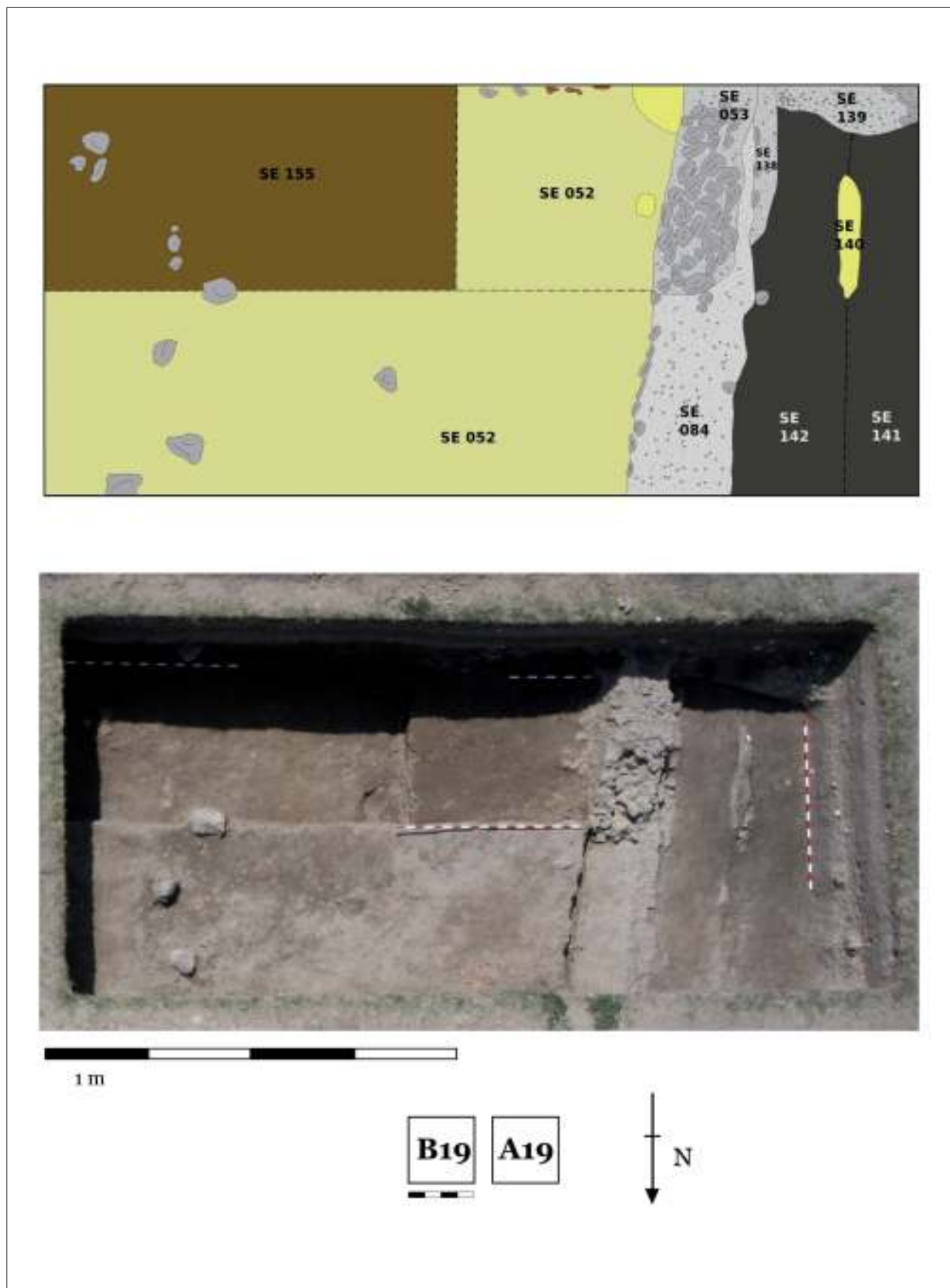
1. tábla: A 2012. évben feltárt szelvények rendszere az összesítő alaprajzon (rajz: Bartus D.)
 Taf. 1: Die im Jahre 2012 freigelegten Schnitte auf dem Gesamtgrundriss (gez. von D. Bartus)

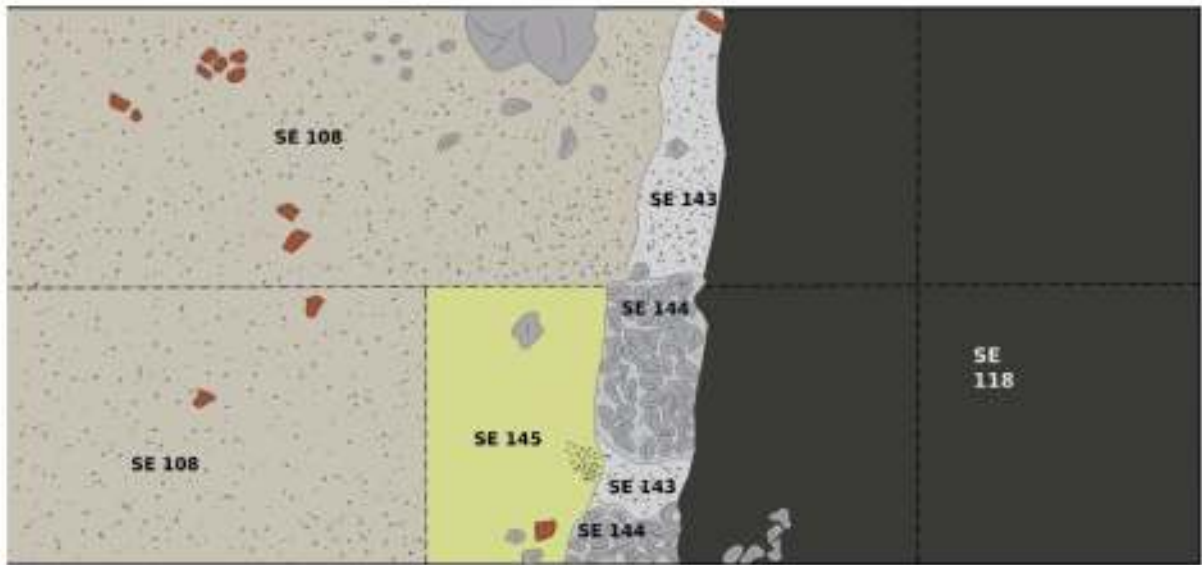
2. tábla: Az L13, L14, L15, L16, M13, M14, M15, M16 szelvények összesítő felszínrajza (rajz: Bartus D.)
 Taf. 2: Die Schmitte L13, L14, L15, L16, M13, M14, M15, M16 (gez. von D. Bartus)

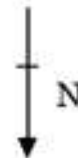
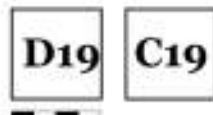
3. tábla: Az L13, L14, L15, L16, M13, M14, M15, M16 szelvények összesítő fotója (fotó: Bartus D.)
Taf. 3: Die Schnitte L13, L14, L15, L16, M13, M14, M15, M16 (Foto: D. Bartus)

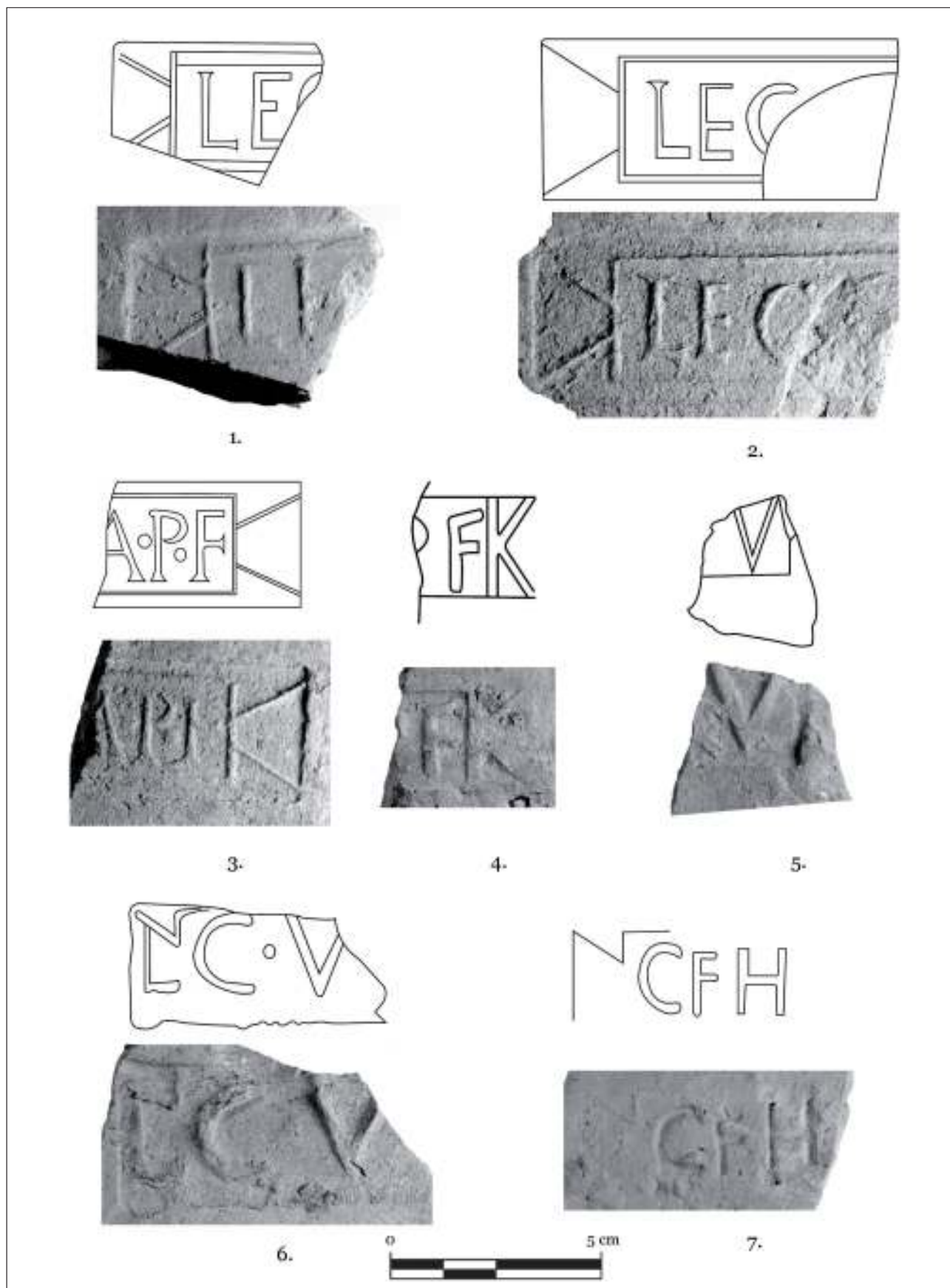
4. tábla: Az A19, B19 szelvények összesítő fotója és felszínrajza (fotó és rajz: Bartus D.)
Taf. 4: Die Schmitte A19 und B19 (Foto und gez. von D. Bartus)

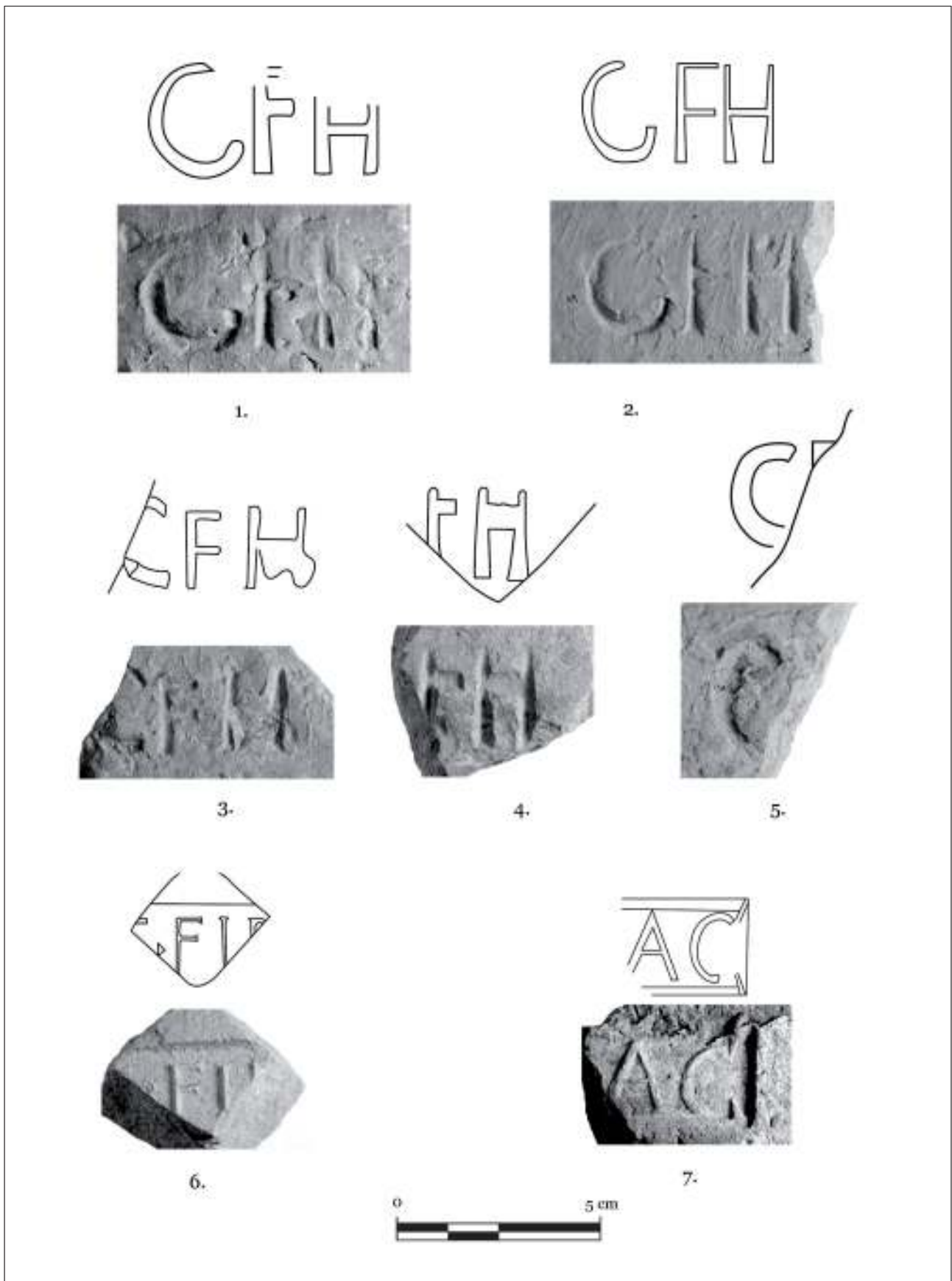
1 m

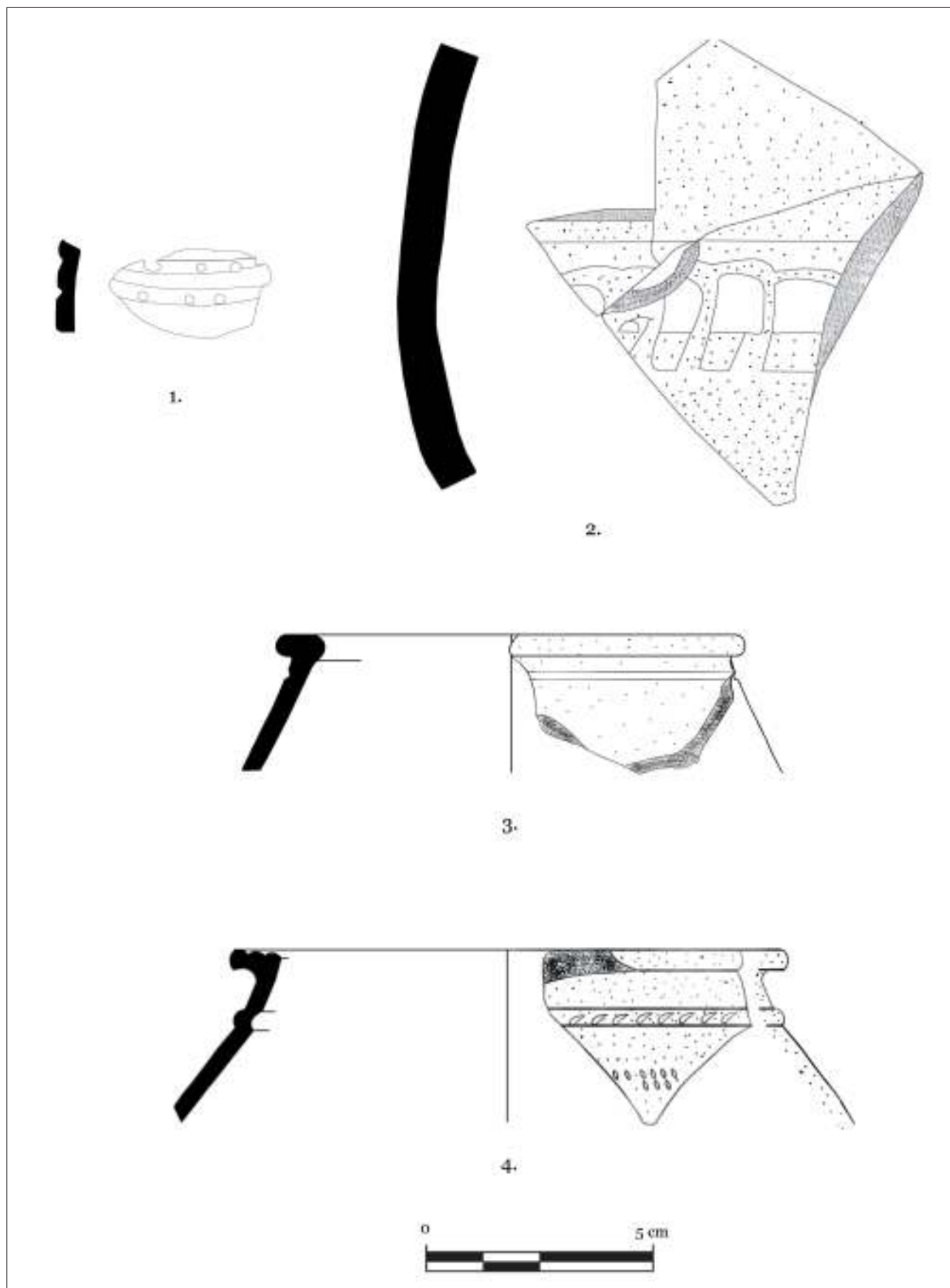
5. tábla: A C19, D19 szelvények összesítő fotója és felszínrajza (Fotó és rajz: Bartus D.)
Taf. 5: Die Schnitte C19 und D19 (Foto und gez. D. Bartus)

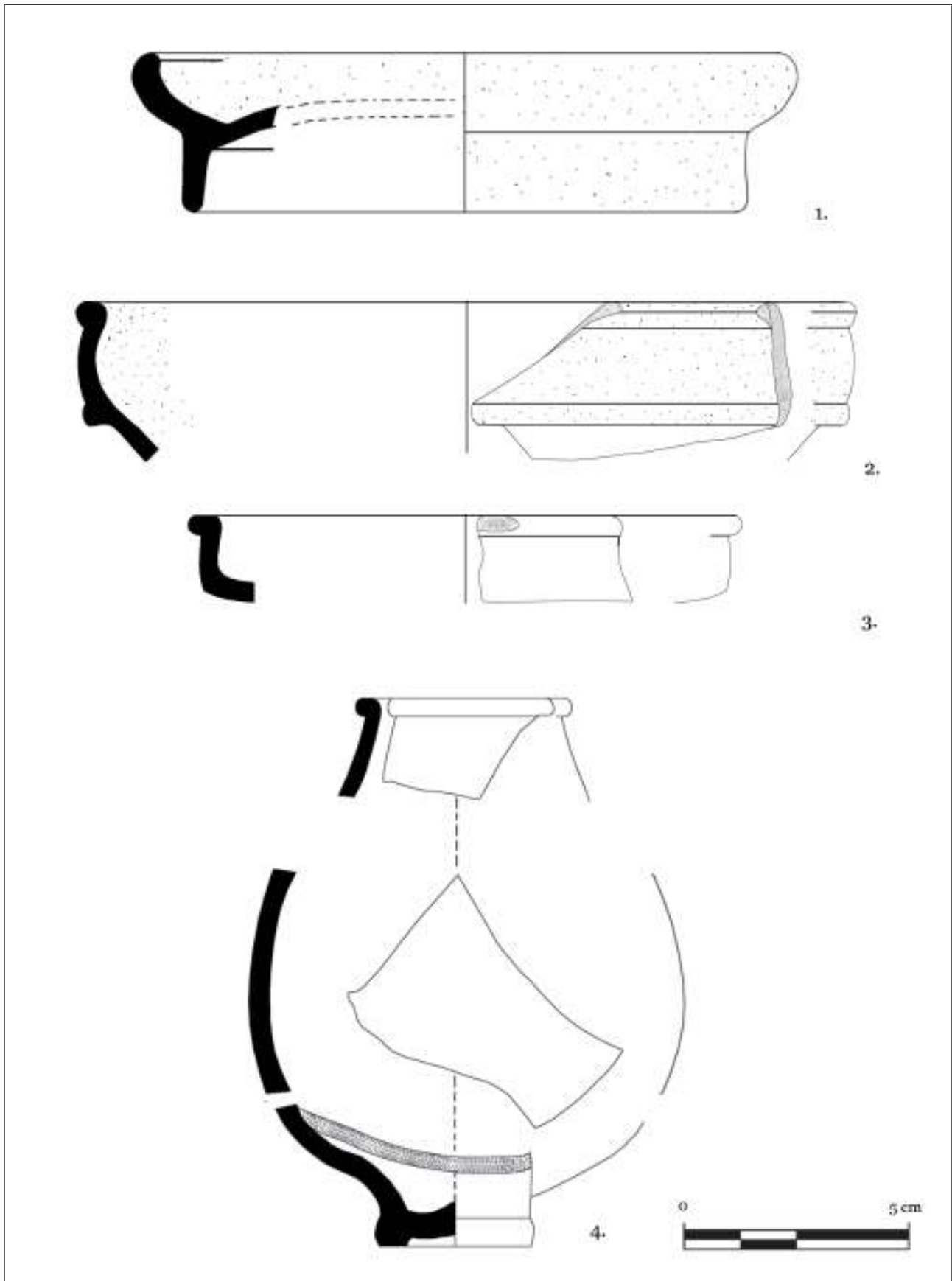
6. tábla: Téglabélyegek 1. (rajz: Borhy L.)
Taf. 6: Ziegelstempeln 1 (gez. von L. Borhy)

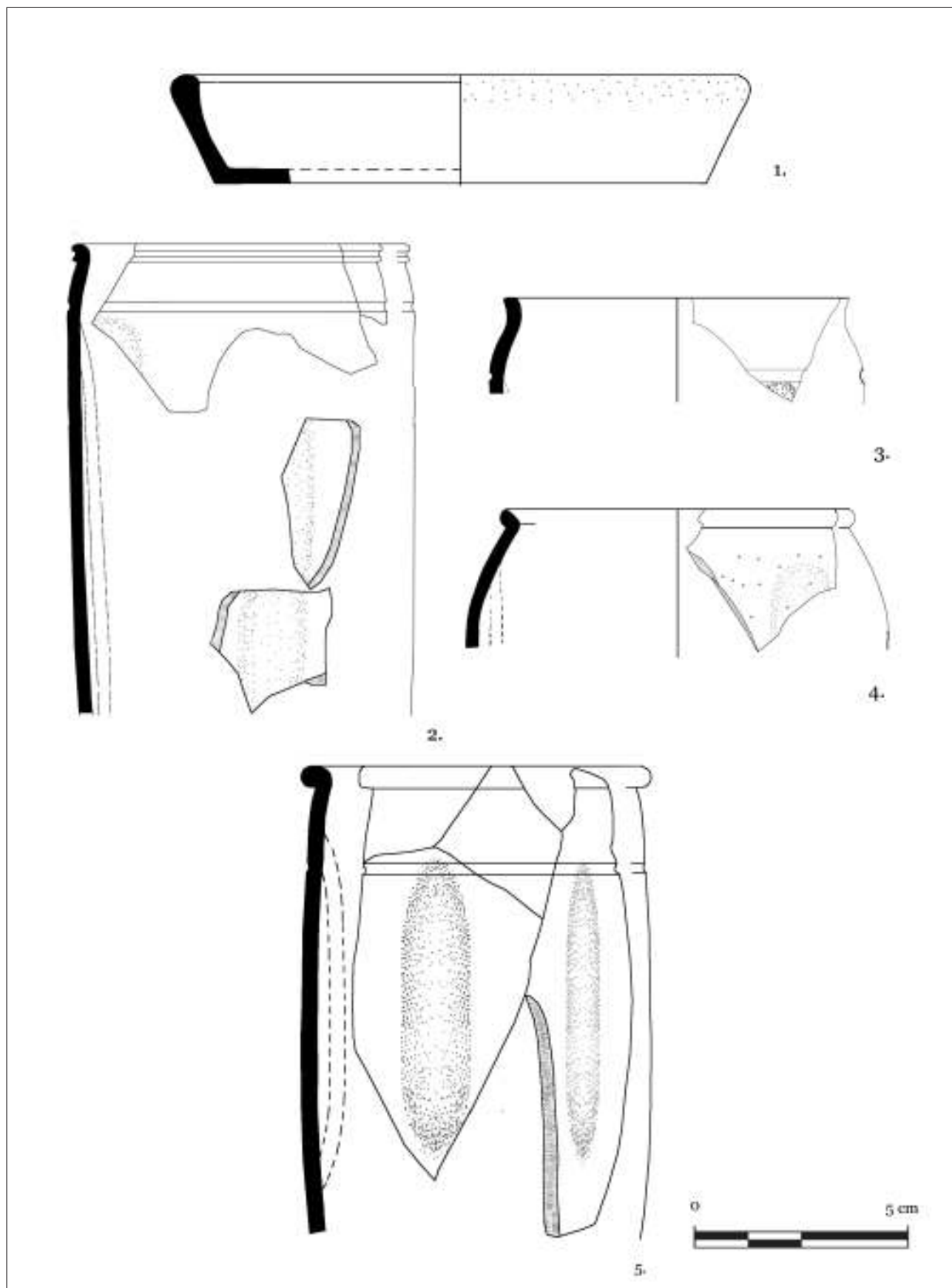
7. tábla: Téglabélyegek 2. (rajz: Borhy L.)
 Taf. 7: Ziegelstempeln 2 (gez. von L. Borhy)

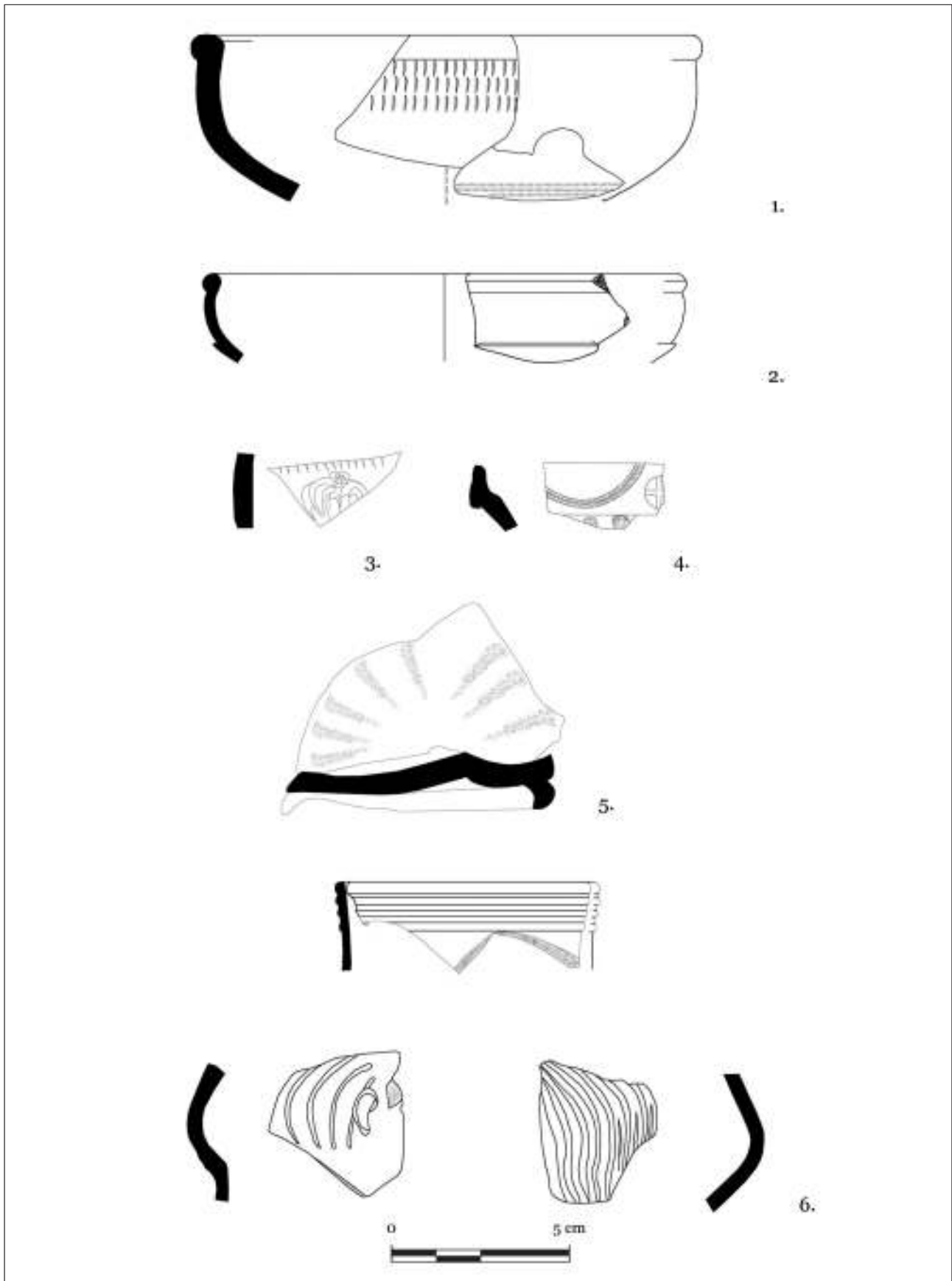
8. tábla: Helyi kerámiák 1. (rajz: Delbó G.)
Taf. 8: Lokale Keramik 1 (gez. von G. Delbó)

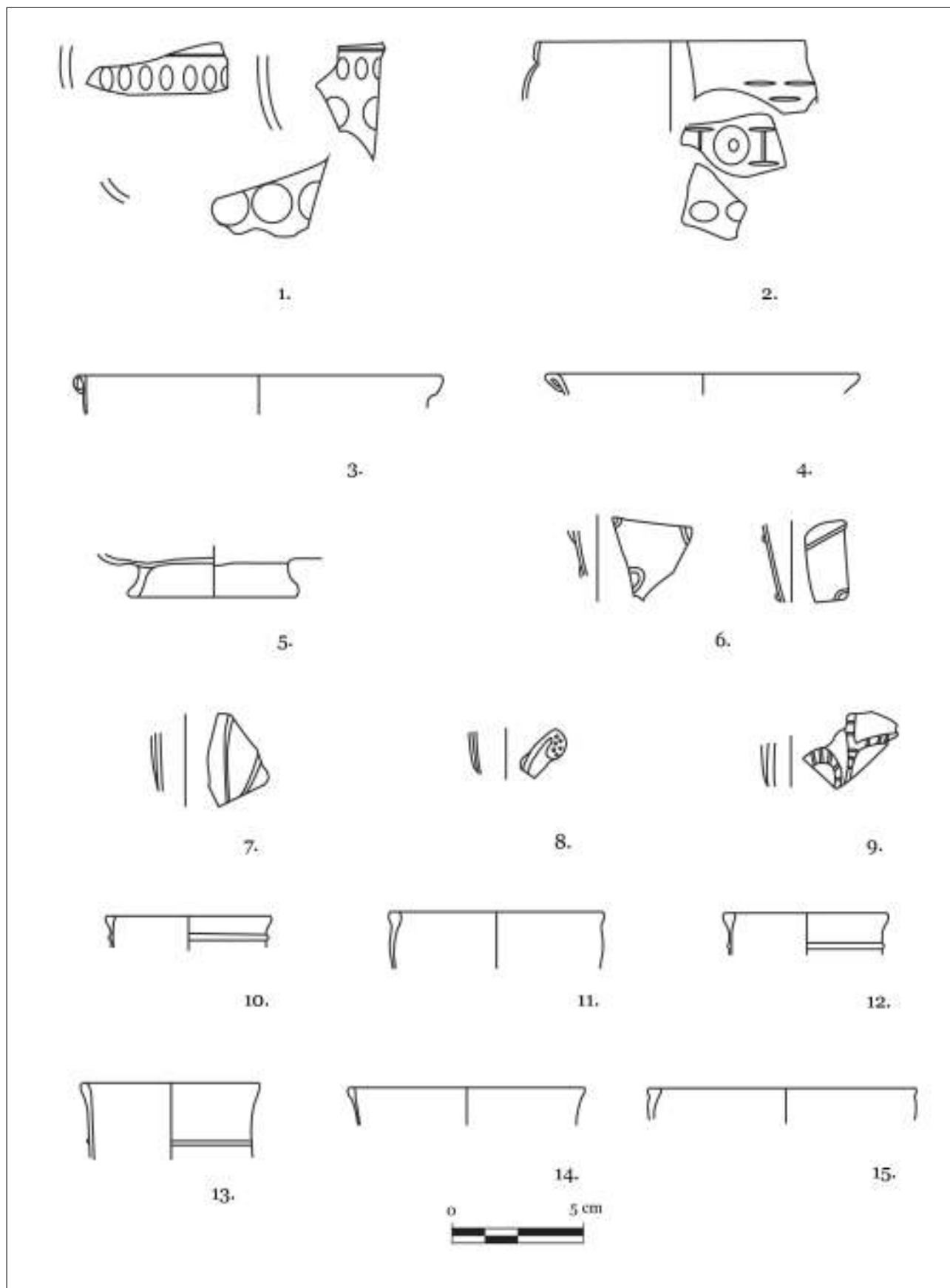
9. tábla: Helyi kerámiák 2. (rajz: Delbó G.)
Taf. 9: Lokale Keramik 2 (gez. von G. Delbó)

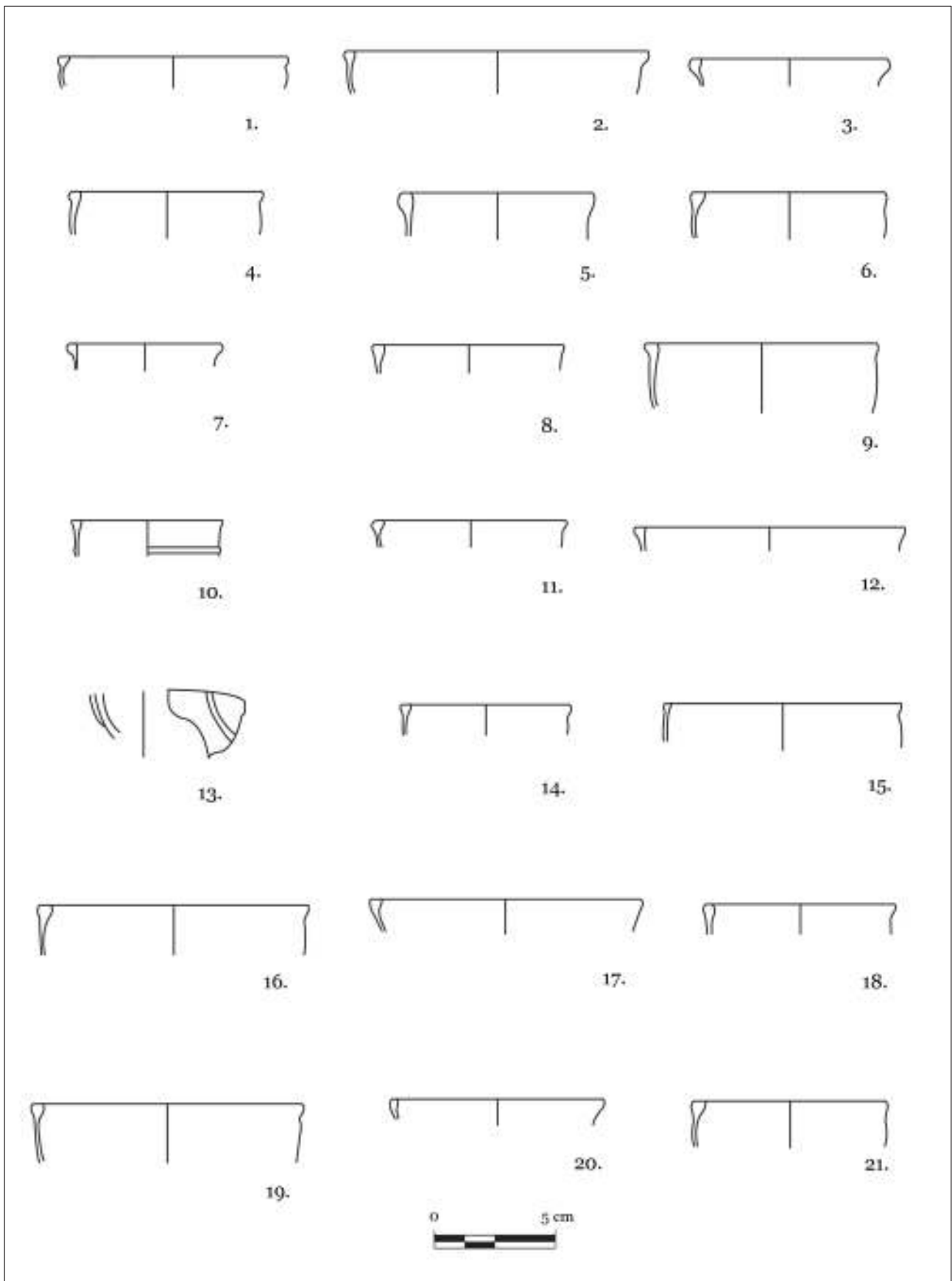
10. tábla: Helyi kerámiák 3. (rajz: Delbó G.)
Taf. 10: Lokale Keramik 3 (gez. von G. Delbó)

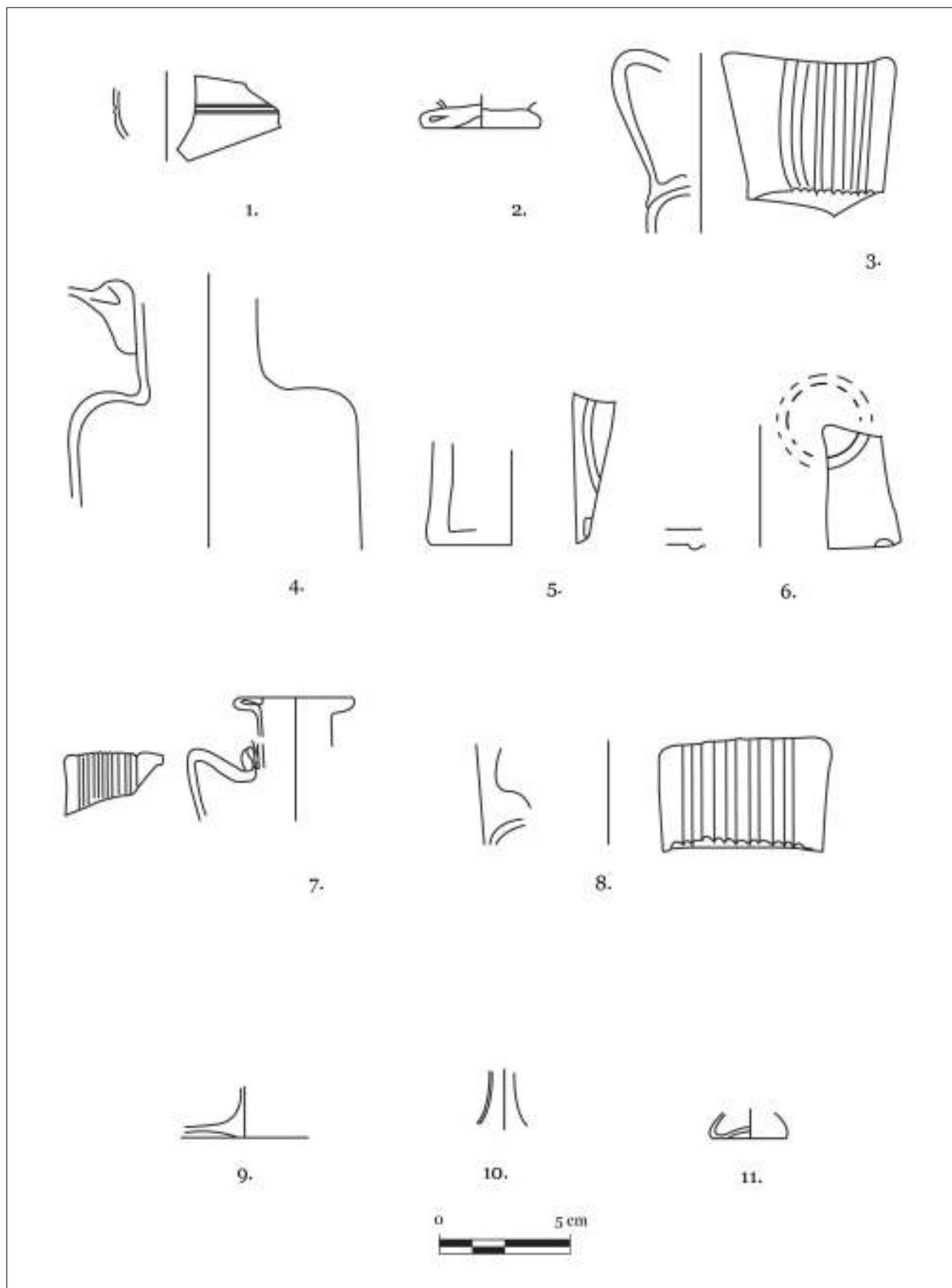
11. tábla: Helyi kerámiák 4. (rajz: Delbó G.)
Taf. 11: Lokale Keramik 4 (gez. von G. Delbó)

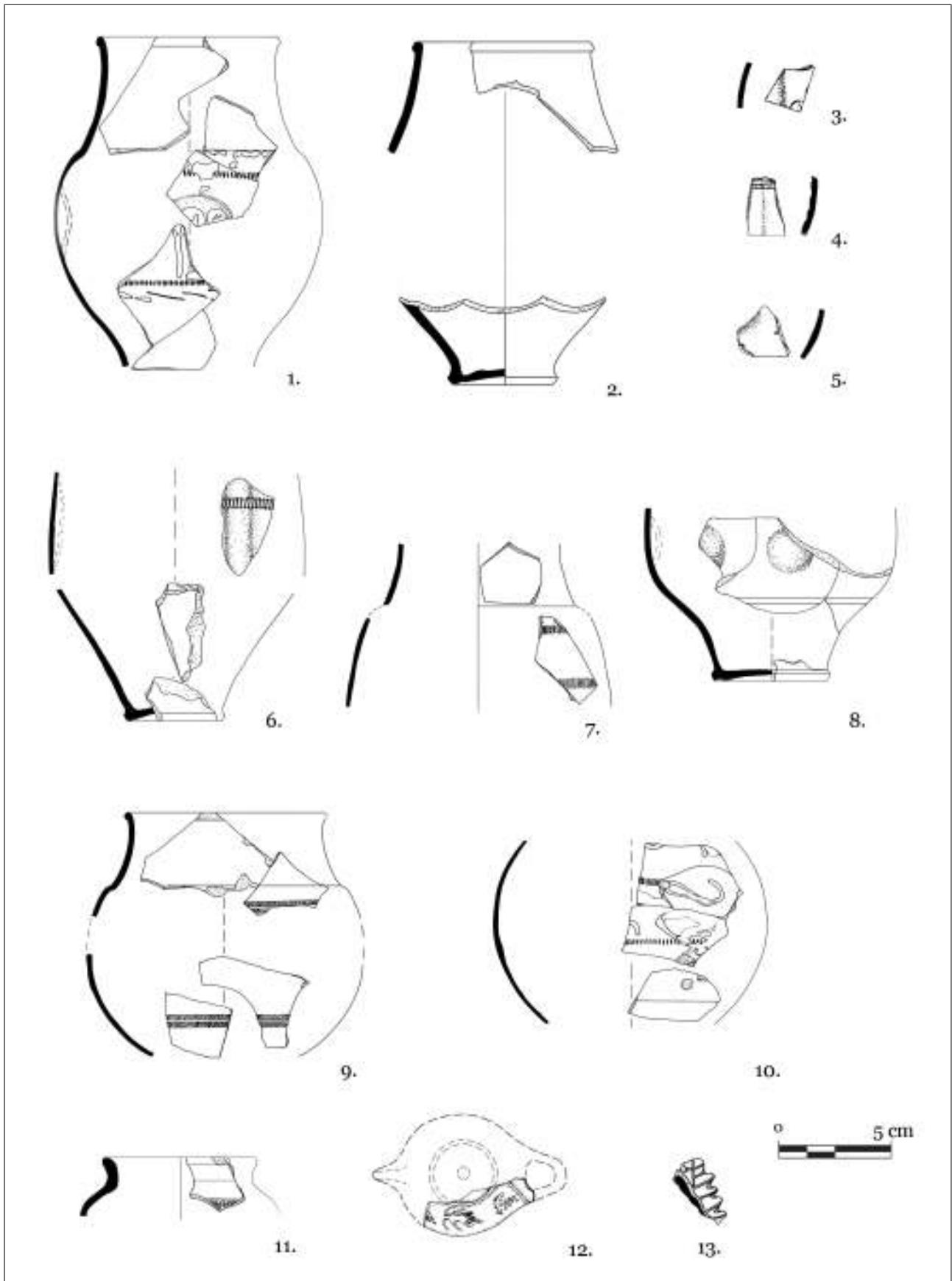
12. tábla: Üvegleletek 1. (rajz: Dévai K.)
Taf. 12: Glasfunde 1 (gez. von K. Dévai)

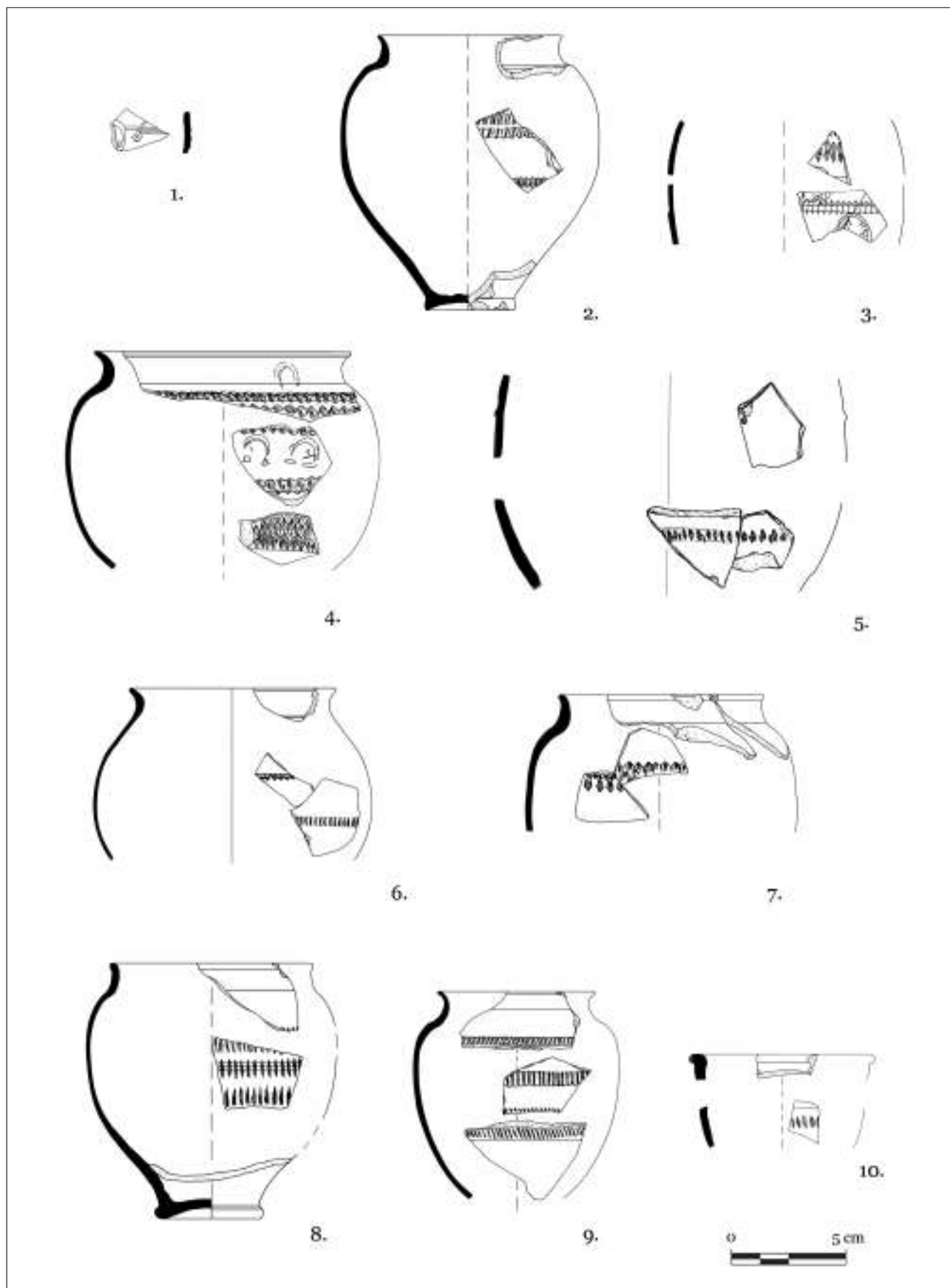
13. tábla: Üvegleletek 2. (rajz: Dévai K.)
 Taf. 13: Glasfunde 2 (gez. von K. Dévai)

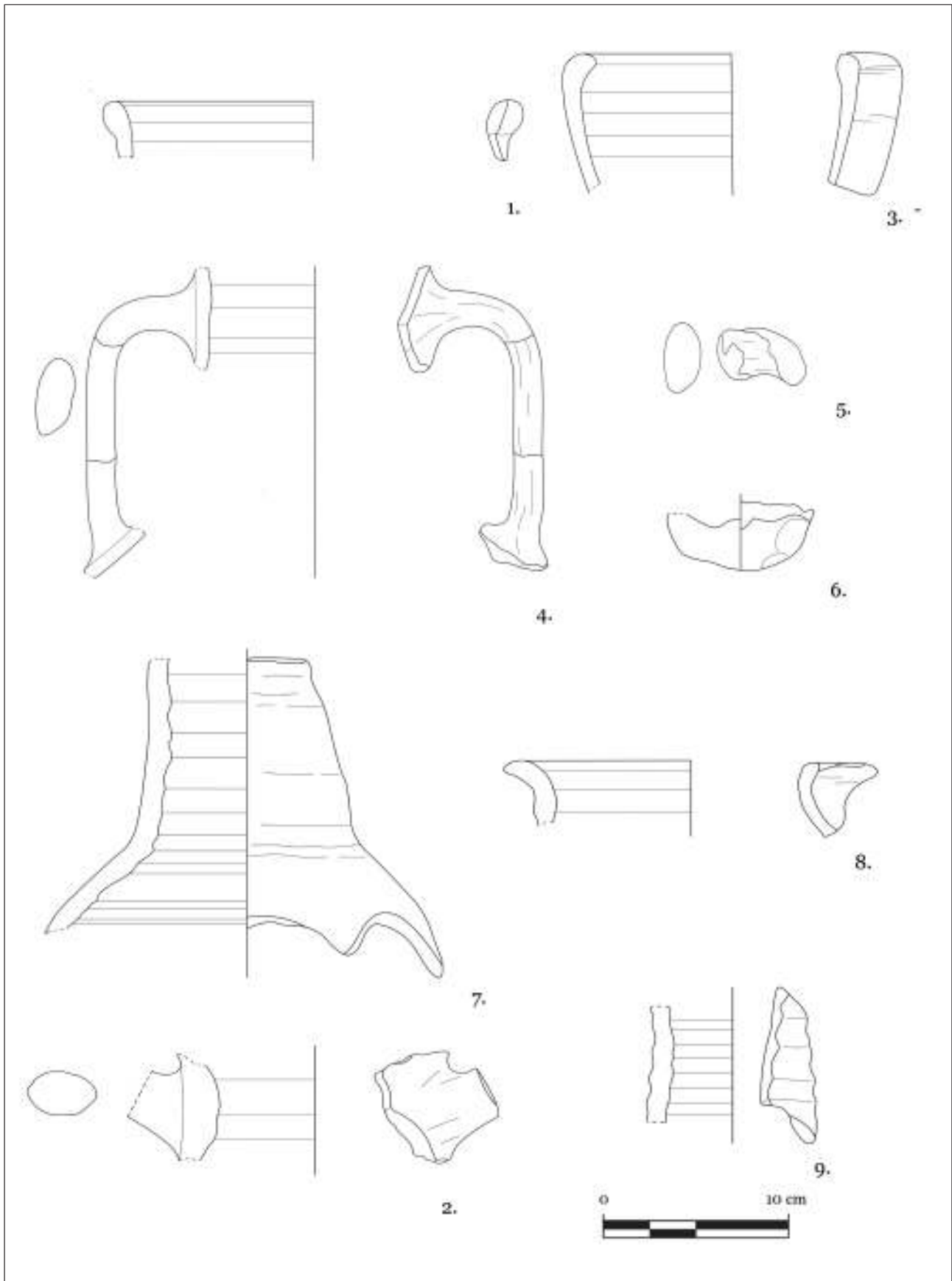
14. tábla: Üvegleletek 3. (rajz: Dévai K.)
Taf. 14: Glasfunde 3 (gez. von K. Dévai)

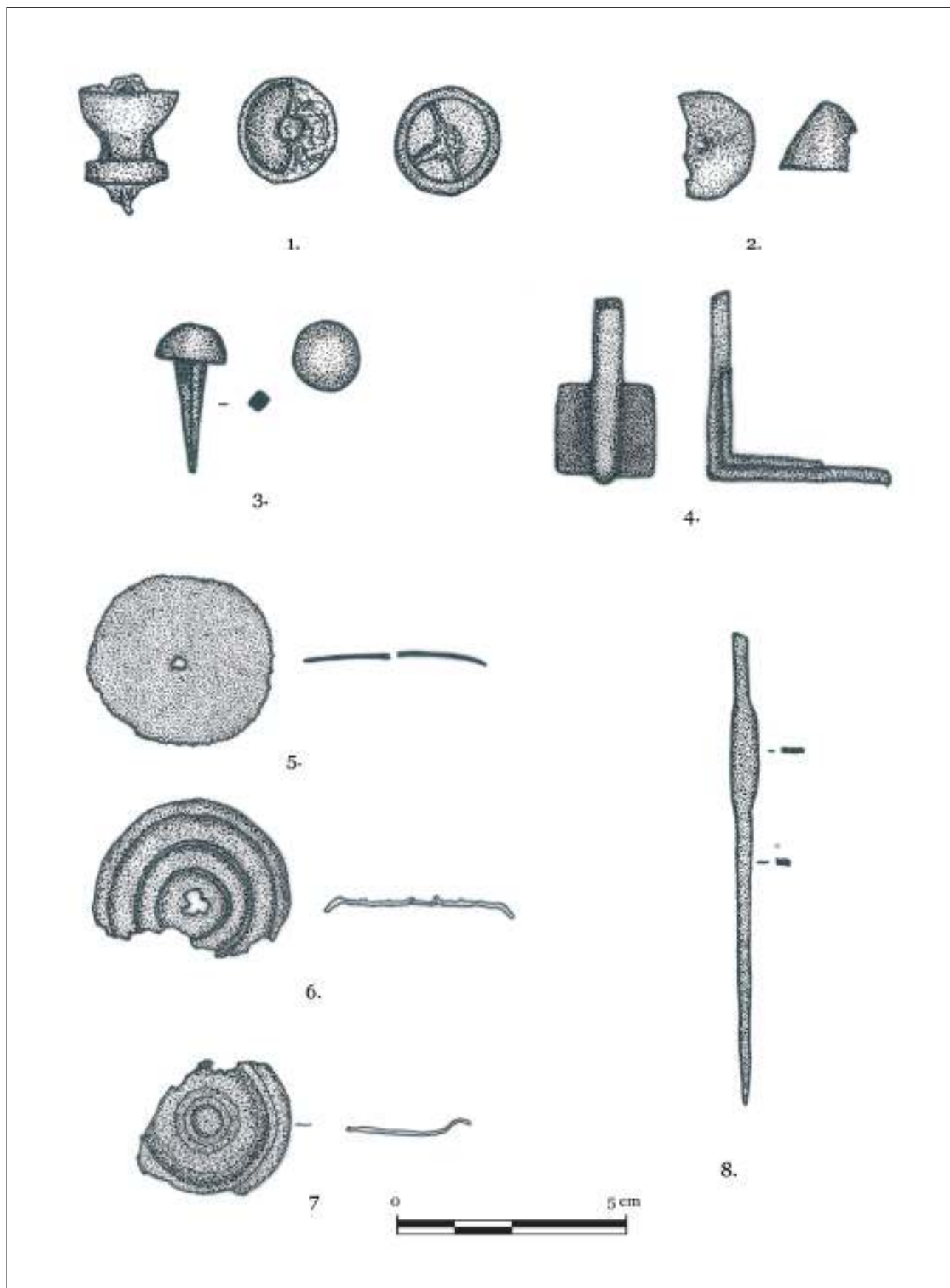
15. tábla: Import kerámiák és mécsek 1. (rajz: Kis Zita)
 Taf. 15: Importkeramik und Öllampen 1 (gez. von Z. Kis)

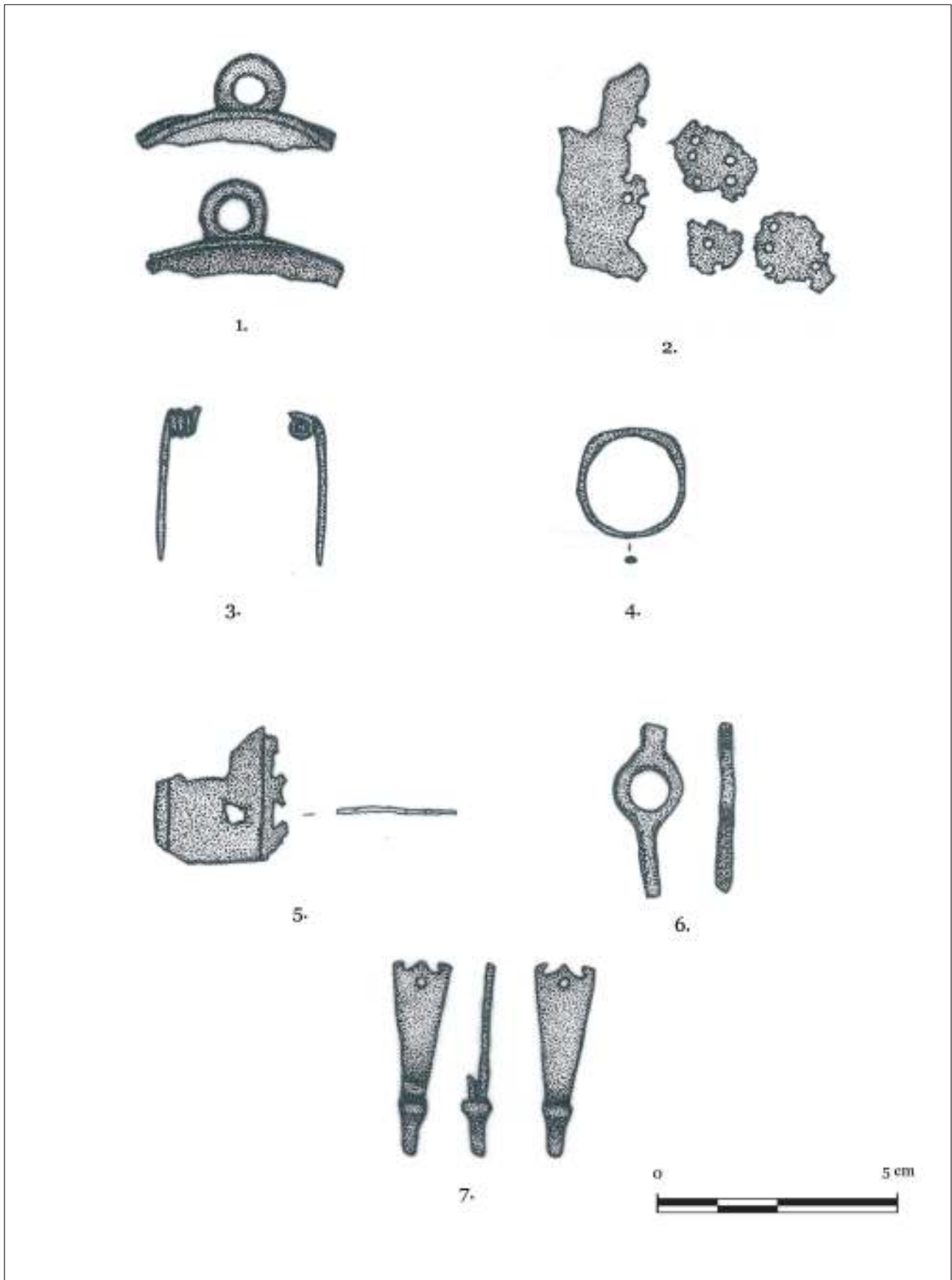
16. tábla: Import kerámiák és mécsesek 2. (rajz: Kis Zita)
 Taf. 16: Importkeramik und Öllampen 2 (gez. von Z. Kis)

17. tábla: Amphorák (rajz: Nagy A.)
 Taf. 17: Amphoren (gez. von A. Nagy)

18. tábla: Bronztárgyak 1. (rajz: Sey N.)
Taf. 18: Bronzefunde 1 (gez. von N. Sey)

19. tábla: Bronztárgyak 2. (rajz: Sey N.)
Taf. 19: Bronzefunde 2 (gez. von N. Sey)

AZ AVAR KORI GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK¹

BALOGH CSILLA

A kora avar ékszerek egyik jellegzetes csoportját alkotják az antik előképekre visszavezethető, az avar emlékanyag bizánci eredetű leletcsoportjába tartozó, fordított gúla alakú csüngővel díszített fülbevalók. Kétféle technológiával készültek; öntéssel és ezt követően véséssel vagy üvegberakással díszítve, vagy lemezből préseléssel, forrasztással kialakítva, majd granulációval, rekeszekkel és préselt félgömbökkel,

illetve ezek különböző variációival ékesítve. A két típus példányainak száma az elmúlt években előkerült darabokkal és a régóta múzeumi gyűjteményekben elfekvő példányokkal mintegy háromszorosára duzzadt, ezért megérett a helyzet újabb áttekintésükre. A két típus közös formai előképekre, eredetre vezethető vissza, így elemzésükre egy tanulmányban célszerű sort keríteni.

A KORÁBBI KUTATÁSOK EREDMÉNYEINEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

A kutatók figyelmét sokáig csak az arany gúlacsüngős fülbevalók kötötték le, a szerényebb kivitelű öntött fülbevalók első, rövid áttekintésére csak alig egy évtizeddel ezelőtt került sor.²

Az 1871-ben napvilágra került, nagyméretű, préselt félgömbökkel gazdagon díszített szentendrei gúlacsüngős fülbevalópár alapján a kutatás már régen az avarokhoz kötötte az ékszer típust,³ mégis első elemző áttekintésükre csak az 1950-es években került sor, amikor eredetükkel is foglalkozott Zdenko Vinski a Velika Kladušából származó fülbevaló kapcsán.⁴ Az akkoriban a szakirodalomból már ismert öntött és préselt-granulált Kárpát-medencei darabok mellett a Mediterráneumból is összegyűjtötte a késő antik analógiákat és a feltételezett formai előzményeket Babiloniától Egyiptomig, az Etruszk Birodalmon át a Görög Birodalomig. Zdenko Vinski felfigyelt egyes Fekete-tenger környéki párhuzamokra is. Méret alapján végezte el a fülbevalók egyfajta rendszerezését. Az avarföldi darabok kronológiai helyét alapvetően jól határozta meg a 6. század végétől a 7. század közepéig.⁵

Később Bóna István a szegvár-sárpoldali lovas sír granulációkkal kitöltött felületű gúlacsüngős fülbevalójának tárgyalásakor gyűjtötte fel a hasonló darabokat.⁶ A fülbevalók között három típust különböztetett meg (Szegvár-, Deszk- és a Szentendre-típus).

E három eltérő típust már Hampel József is egymás mellett mutatta be egy-egy, a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményéből kiválasztott, ismeretlen lelőhelyű példával, illusztrálva az ékszer csoport sokszínűségét.⁷ Bóna István a honfoglaló avarok viseletéhez tartozónak vélte a gúlacsüngős fülbevalókat, az első, legfeljebb a második generáció emlékanyagához sorolta, és a Kárpát-medencei darabokat a Kaukázus és a Volga–Oka vidéki darabokkal egy közös bizánci eredetre vezette vissza.⁸ Ugyanakkor az avarföldi darabokat — a Bizánci Birodalom területéről származó analógiák hiányában — helyben dolgozó bizánci mesterek termékeinek tartotta. Garam Éva az avar emlékanyag legkorábbi, ázsiai eredetű lelethorizontjába sorolta ezt a tárgytípust, és az arany darabok 6. század végi/7. század eleji keltezését valószínűsítette.⁹

Bálint Csanád az avar honfoglalás régészeti kutatásának problémáit elemző munkájában mindhárom típus képviselőit összegyűjtötte, és térképen ábrázolta lelőhelyeiket, a Kárpát-medencei darabok mellett a kelet-európai darabokat is szerepeltetve. Ezekben a lelőhelylistákban számos téves adat szerepel, amelyek a leletek akkor még döntően közöletlen voltak tudhatók be.¹⁰

A Szentendre-típus lelőhelylistáját H. Tóth Elvira is összeállította, azonban ebbe a felsorolásba is szá-

¹ A tanulmány az OTKA K-109510 pályázat támogatásával készült. Köszönetet mondok mindazon kollégáknak, akik a tanulmány elkészítéséhez segítséget nyújtottak: Bálint Mariannának (HM) a hajdúböszörményi függőre vonatkozó adatokért és Hajdú Tamásnak (HM) a tárgyfotóért; László Jánosnak (KDM) az oroszlányi fülbevaló fotójáért; Lőrinczy Gábornak a szegvár-óromdűlői fülbevalók adataiért; Pópity Dánielnek (MFM) a csanádpalotai, Rosta Szabolcsnak (KJM) a bugaci és Szentpéteri Józsefnek (MTA BTK) a solti fülbevalók közlésének lehetőségéért. A Deszk-T, 43. sír korpuszrajzát Kürti Béla bocsátotta rendelkezésemre, amelyért fogadja köszönetem. A tanulmány át-

tekintéséért, kritikai észrevételeiért Lőrinczy Gábornak tartozom köszönettel.

² GARAM 2001, 28–29, Taf. 10.

³ PULSZKY 1874; a további vonatkozó hivatkozásokat lásd: BÓNA 1983, 98–104.

⁴ VINSKI 1955.

⁵ VINSKI 1955, 74–76.

⁶ BÓNA 1980, 39–42.

⁷ HAMPEL 1894, LVIII. tábla 7–9; HAMPEL 1905, Taf. CCLXXXVI. 7–9.

⁸ BÓNA 1980, 42.

⁹ GARAM 1992, 150.

¹⁰ BÁLINT 1993, 217–218, Fundliste 2. Karte 2.

mos hiba csúszott.¹¹ Alapvetően Bóna István adataira hivatkozott, valamint Kárpát-medencén kívüli analógiákat is felsorolt, hivatkozások nélkül.

A tárgy típus kutatásában alapműnek tekinthető Garam Évának a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében lévő aranytárgyak katalógusát adó munkája, amelyben először került sor az abban lévő gúlacsüngős fülbevalók méreteikkel ellátott leírásának és rajzának közreadására, illetve néhány esetben a függők lelőhelyére és ezek megtalálási körülményeire vonatkozó korábbi adatok korrigálására.¹² A Budapest területéről különböző gyűjteményekbe került darabok lelőhelyeire vonatkozóan a későbbiekben ezeket az adatokat Nagy Margit egészítette ki.¹³

Garam Éva munkájában újabb típus elkülönítésével finomította a gúlacsüngős fülbevalók addigi tipológiáját; a Szegvár-típusú daraboktól leválasztotta az oldalukon háromszög alakú cellával tagolt példányok csoportját („2. Gruppe”).¹⁴ A Szentendre-típusú darabokat¹⁵ az éleken lévő nagy, préselt félgömbök alapján összekapcsolta az arany álcatok körével.¹⁶ E gondolat nem előzmény nélküli, hiszen László Gyula már korábban felvetette, hogy e típus képviselői a kagáni műhely termékei.¹⁷

A préselt gúlacsüngős fülbevalók kutatásában Zdenko Vinski munkája óta a következő mérföldkövet Ormándy János dolgozata jelentette, amelyben összefoglalta egyes típusok formai, technikai jellemzőit, vizsgálta kapcsolatukat, és röviden áttekintette kutatásuk történetét is.¹⁸ Csak a Szegvár-, Deszk- és Szentendre-típusokkal számolt, annak ellenére, hogy ekkorra már a Szegvár-típusból az oldalcellás darabok leválasztásra kerültek. Összeállított lelőhelylistái alapvetően Bálint Csanád és a Szentendre-típusnál ezen kívül H. Tóth Elvira felsorolása alapján készültek, sajnos azok adatainak ellenőrzés nélküli átvételének következtében tovább hordozták azok hibáit, és ebből adódóan a dolgozat néhány levont következtetése is vitathatóvá vált. Munkájának egyik alapvető célkitűzése a granulációs díszítések tipologizálása és

elemzése volt, de ezeket mélységében mégsem vizsgálta, hanem csak az egyes típusokról egy elnagyolt leírást adott. Nem vizsgálta a kísérőleleteket, a kronológiát, a technológiai és kompozicionális kérdéseket sem. E tanulmány megjelenése óta a préselt gúlacsüngős fülbevalótípussal nem foglalkoztak.

Az 1990-es évek végétől datálhatjuk az öntött gúlacsüngős fülbevalók kutatásának kezdetét. Az addig nagyon elszórtan megismert avarföldi példányokat Heinz Winter gyűjtötte össze, és az ausztriai sír- és szórványleletek között lévő darabok közreadásával jelentősen bővítette listájukat.¹⁹ Áttekintette a lemezes típusokra vonatkozó korábbi kutatások eredményeit, de az öntött fülbevalókkal érdemben nem foglalkozott.

Ezután született meg az öntött gúlacsüngős darabok rövid, máig egyetlen összefoglaló áttekintése. Garam Éva a 6–7. századi avar emlékanyag bizánci eredetű tárgyai között tárgyalta a fülbevalótípust, azonban a Heinz Winter által közölt darabokat teljesen figyelmen kívül hagyva mindössze hat tömör és két üvegbetétes gúlacsüngős fülbevalót sorolt fel.²⁰ A tárgy típus eredetére és analógiáira vonatkozóan röviden összegezte Zdenko Vinski korábbi megállapításait. Újat hozott a tárgy típus keletkezésében: az öntött darabokat – amelyeket korábban Bóna István a Keszthely-Fenekpuszta II. bazilika anyagában lévő példány alapján 568–630 közé,²¹ majd később a 6. század legvégére–7. század elejére datált²² – a 6. század végétől a 7. század első feléig keletzte, valamivel idősebbnek tartva azokat a kora avar kori kis és nagy gúlacsüngős arany fülbevalóknál. Az azóta megjelent anyagközlések és feldolgozó munkák is mind erre az alapmunkára hivatkoznak, de azok egyike sem foglalkozik mélységében ezzel a tárgy típussal.²³

Az elmúlt évtizedben az öntött gúlacsüngős fülbevalók kutatásának új eredménye volt, hogy az avar kori pannoniai romanizált lakosság emlékanyagába sorolták a fülbevalótípust,²⁴ illetve időbeli helyüket újabb kronológiai érvek bevonásával a 6. század második felétől a 7. század elejéig határozták meg.²⁵

A GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK EREDETE

A gúlacsüngős fülbevalók ismert példányai a 6. század második felétől a Kaukázus és a Kárpát-medence közötti nagy területen szóródnak. For-

mai előképeik a késő antik–kora bizánci függők között keresendők, (1. kép 5–8) de a gúlacsüngős forma népszerűsége egészen a hellénisztikus kultúráig

¹¹ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, Anm. 426.

¹² GARAM 1993.

¹³ NAGY 1998, 101–103, Taf. 83. C: 1–3, Taf. 98. B: 1–2.

¹⁴ GARAM 1993, 23–24.

¹⁵ Garam Évánál Inota–Szentendre-típus. (GARAM 1993, 23.)

¹⁶ GARAM 1993, 24.

¹⁷ LÁSZLÓ 1942, 786.

¹⁸ ORMÁNDY 1995.

¹⁹ WINTER 1997, 24–30.

²⁰ GARAM 2001, 28–29, Taf. 10.

²¹ BÓNA 1979, 33.

²² BÓNA 1983, 119.

²³ MÜLLER 2010, 197; VIDA 2011, 403–404; MÜLLER 2014, 117–118.

²⁴ BIERBRAUER 2004, 51–72; VIDA 2008, 31–38; VIDA 2011, 404.

²⁵ VIDA 2011, 403.

1. kép: 1–7. A gúlacsüngős fülbevalók antik előzményei és bizánci analógiái: 1. Trákia – Kr. e. 4. század (<http://www.pinterest.com/pin/475129829409374572>); 2. Egyiptom – Kr. e. 3–1. század; 3. Szófia – Kr. u. 2–3. század (RUSEVA-SLOKOSKA 1991 nyomán); 4. Budapest III. Folyamőr u. – Kr. u. 3–4. század (FACSÁDY 2009, No. 270 nyomán); 5. Róma – Kr. u. 1–3. század (Harvard Art Museums, <http://www.harvardartmuseums.org/art/178642>); 6. Marchélepot (Somme) – 6–7. század (BOULANGER 1909 nyomán); 7. Suuk Su – 6. század (AJBABIN 1990 nyomán); 8: Bizánc – 4–6. század (<http://www.edgarlowen.com/b4554.jpg>); 9: Gúlacsüngős fülbevaló öntőmintája Skibintsyből (MENGHIN 2007 nyomán)

Abb. 1: 1–7: Antike Vorbilder und byzantinische Analogien pyramidenförmiger Ohrgehänge: 1. Thrakien – 4. Jh. v. Ch. (<http://www.pinterest.com/pin/475129829409374572>); 2. Ägypten – 3–1. Jh. v. Ch.; 3. Sofia – 2–3. Jh. n. Ch. (nach RUSEVA-SLOKOSKA 1991); 4. Budapest III. Folyamőr Straße – 3–4. Jh. n. Ch. (nach FACSÁDY 2009, No. 270); 5. Rom – 1–3. Jh. n. Ch. (Harvard Art Museums, <http://www.harvardartmuseums.org/art/178642>); 6. Marchélepot (Somme) – 6–7. Jh. (nach BOULANGER 1909); 7. Suuk Su – 6. Jh. (nach AJBABIN 1990); 8: Byzanz – 4–6. Jh. (<http://www.edgarlowen.com/b4554.jpg>); 9: Gussform eines pyramidenförmigen Ohrgehänges aus Skibintsy (nach MENGHIN 2007)

nyomon követhető. (1. kép 1–2) A forma a római kori ékszeranyagban hellénisztikus hagyománynak tekinthető, még akkor is, ha elsősorban lapos, háromszögletű idomként élt tovább. (1. kép 3) A késő antik–kora bizánci fülbevalókon megjelentek a piramis alakban összerendezett granulációdíszek, (1. kép 4) amelyek a gúlacsüngős fülbevalók közvetlen formai előzményei voltak.

A kutatók többségnek véleménye megegyezik abban, hogy az avar emlékanyagban lévő gúlacsüngős fülbevalók eredete a Pontusz-vidéken keresendő, és

a legkorábbi példányok ott működő bizánci műhelyekből kerülhettek ki.²⁶ Ezt főként a Suuk-Suból²⁷ és Skalistoeból²⁸ előkerült, a 6. század második felétől keltezhető, nagyszámú előfordulásuk igazolja. Ezek között az öntött és a granulációdíszes darabok analógiáit is fellelhetjük. A Taman-félszigetről egy gúlacsüngős fülbevaló előállítására szolgáló, az 5. század legvégére keltezett öntőminta is ismert.²⁹ (1. kép 8)

Egyedül a Szegvár-típusú fülbevalók eredetével kapcsolatosan vetődött fel más vélemény: Garam Éva ezeket az avarság ázsiai eredetű leletei közé so-

²⁶ NIEDERLE 1930, 131–134; KOVRIG 1963, 108; BÓNA 1980, 42; KÜRTI 1983, 31–32; KÜRTI-LÓRINCZY 1991, 10; BÁLINT 1993, 217–218; GARAM 2001, 28.

²⁷ AJBABIN 1990.

²⁸ VEJMARN-AJBABIN 1993.

²⁹ HAVLJUK 1974, ris. 5. 9.

rolta.³⁰ A Fekete-tenger környéki analógiák és a Volgától keletre a fülbevalótípus előfordulásának teljes hiánya alapján ez ugyan nem bizonyítható, de egykori véleményének objektív megítéléséhez az is hozzátartozik, hogy a pontuszi analógiák munkája megszületésekor még nagyrészt közöletlenek voltak.

Az avarok valószínűleg a kisméretű gúlacsüngős fülbevalókkal a Kaukázus és a Fekete-tenger vi-

dékén ismerkedhettek meg, ugyanakkor a Deszk-típusú, nagyobb méretű, éleiken nagyobb, oldalakon kisebb, háromszög alakba rendezett granulációkkal díszített darabokat korlátozott területi szóródásuk alapján helyben kialakult, „*elavarosodott*” típusnak határozta meg a kutatás.³¹

A GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK TIPOLÓGIÁJA

A fülbevalók rendszerezését először Z. Vinski végezte el, egy másodlagos jellemző, a méret alapján kis, közepes és nagy változatokat különített el.³² Ezzel szemben Bóna István kategorizálása a lemezes daraboknál alapvetően szerkezet és díszítés alapján történt.³³ Az általa szétválasztott három típust finomította Garam Éva a Szegvár-típusból leválasztott celladíszes újabb csoporttal.³⁴ A következőkben e klasszifikációt követve és bővítve tárgyaljuk az egyes típusokat.

A fülbevalók rendszerezésénél elsődleges szempontnak a technológiát, másodlagosnak a díszítéstechnikát, illetve a díszítések rendszerét tekintettük. Technológiai alapon két fő típusba soroltuk a függőket: öntött és lemezből készült darabok különíthetők el. Az öntötteken belül három típus választható szét: tömör, tömör, az oldalán üvegbetétes és áttört oldalúak.

A lemezes fülbevalókat a díszítés jellege és technológia alapján 5 típusba soroltuk: Szegvár-, Velika

Kladuša-, Oroszlány-, Deszk- és Szentendre-típus. A típusokba nem sorolható egyedi darabok egy külön csoportba kerültek. Az elkülönített új típusok a szakirodalomban eddig alkalmazott elnevezésekhez igazodva a legismertebb lelőhelyről kapták nevüket, illetve a préselt granulációtáncos darabok típusa arról kapta a nevét, amely alapján a többi, töredékes példányt is rekonstruálhattuk.

A típusokon belül változatokat írtunk le a markáns jellegzetességek alapján; a Deszk-típusú függőkön belül a granulációdíszítés jellege alapján hármat és a Szentendre-típuson belül az oldallapokon kialakított *cloisonné* rendszere alapján is hármat különítettünk el.

Egyes függőtípusok egy vagy akár több típus felé is kapcsolatot mutatnak, de ettől függetlenül az egyes típusok egymástól határozottan megkülönböztethetők, az egyes példányok besorolása egyértelmű.

ÖNTÖTT GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A fülbevalótípus jellemzője az öntött, fordított gúla alakú, tömör gömbben végződő csüngőtag és a vele egybeöntött, többnyire kerek függesztő fül. (1–2. tábla) Hét esetben előkerült a fülbevalók karikája is, amelyek sima bronz huzalból hajlított, oldalt nyitott fülkarikák.

Garam Éva gyűjtésében mindössze nyolc lelőhellyel rendelkező és egy szórvány öntött gúlás darab szerepelt.³⁵ Listája a munkájából kimaradt, illetve az azóta előkerült darabokkal együtt háromszorosára bővíthető: ma a Kárpát-medencéből — az egy ismeretlen lelőhelyű szórvány mellett — 27 lelőhelyről ismerjük ezt a típust.

Sajnos mindösszesen csak 11 darab leletösszefüggéseiről van információnk. Egy kivétellel — Kölked-

Feketekapu B-438. sírjában Inf. II. (leány)gyermek mellől került elő³⁶ — női sírból származnak, a többi szórványelet. Az *in situ* helyzetben lévő darabok alapján párosan viselt ékszertípusról van szó.

Öntött, tömör gúlacsüngős fülbevalók (1. tábla)

1. Au am Leithaberge-Edelbachäcker (Ausztria), szórvány (1. tábla 11)³⁷
2. Budakalász-Dunapart, 1528. sír³⁸
3. Csákberény-Orondpuszta, 69. sír (1. tábla 12)³⁹
4. Halbtturn-Große Straßensöllneräcker (Ausztria), szórvány (1. tábla 10)⁴⁰
5. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (1. tábla 2)⁴¹

³⁰ GARAM 1990, 253.

³¹ KÜRTI-LŐRINCZY 1991, 10; BÁLINT 1993, 256. ff.

³² VINSKI 1955, 69–73.

³³ BÓNA 1980, 39–42.

³⁴ GARAM 1993, 23–24.

³⁵ Vö.: GARAM 2001, 28. Taf. 10.

³⁶ KISS 2001, 140–141.

³⁷ WINTER 1997, 93, Taf. 1. 2.

³⁸ PÁSZTOR 2008, Abb. 2.

³⁹ FETTICH 1965, Abb. 166; GARAM 2001, Taf. 10. 4.

⁴⁰ WINTER 1997, 137, Taf. 31. 24:2.

⁴¹ GARAM 2001, Taf. 10. 7.

2. kép: Az öntött, tömör gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 2: Fundorte der voll gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänge

6. Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd fal, 1970/4 sír (1. tábla 1)⁴²
7. Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, 18. sír (1. tábla 5)⁴³
8. Kölked-Feketekapu B-438. sír (1. tábla 6)⁴⁴
9. Parndorf-Westlich des Ortes (Ausztria), szórvány (1. tábla 3)⁴⁵
10. Petronell-Tiergarten (Ausztria), szórvány (1. tábla 8)⁴⁶
11. Szekszárd-Bogyiszlói út, 295. sír (1. tábla 9)⁴⁷
12. Zamárdi-Rétiföldek, 1394. sír (1. tábla 7)⁴⁸
13. Závod, 83. sír (1. tábla 4)⁴⁹

A Kárpát-medencéből 12 lelőhelyes és egy ismeretlen lelőhelyű szórvány öntött, tömör gúlacsüngős fülbevaló ismert, az előbbieket közül nyolc sírleletből származik és négy lelőhellyel rendelkező szórványlelet. Ez a típus csak a Dunántúlon, az egykori Panno-

nia területén fordul elő. (2. kép). A lelőhelyek a Fertő-tó környékén mutatnak koncentrációt, két lelőhely Keszthely közvetlen környékén található. A többi olyan temetőben bukkan fel, amelyek leletanyagában markáns a Meroving-kultúrkör jelenléte.

A fülbevalók formailag egységesek: a háromoldalú gúlacsüngők végén egy-egy tömör gömbtag van. A csüngők nagysága 1,5–2,2 cm között váltakozik. Kisebbség nagyobb méretével, valamint a gúla és a zárógömb közötti három kisebb, tömör gömbtaggal formailag a csakberényi 69. sír csüngőpárja tér el a többitől. (1. tábla 12)

A többség oldalanként három-három, néhány azonban csak egy-egy bemélyedő pontkörrel díszített. (1. tábla 4–12) Az ismeretlen lelőhelyű és a parndorfi szórvány függő oldalélei keresztben rovátkolással tagoltak. (1. tábla 2–3) A halbtorni és a kölkedi függőkön a két díszítés együtt jelentkezik.

⁴² MÜLLER 1987, 110, Abb. 4; MÜLLER 1992, 260, Taf. 1. 70/4:1. Garam Éva munkájában tévesen 71/85. sír-számmal szerepel. (GARAM 2001, 28, Taf. 10. 3.)

⁴³ BARKÓCZI 1968, 285, Pl. LXVIII. 4–5; VIDA 2011, Taf. 15, 18: 1–2.

⁴⁴ KISS 2001, 140, Taf. 81, B 438: 3–4.

⁴⁵ WINTER 1997, 160, Taf. 45, 37: 1.

⁴⁶ WINTER 1997, 100, Taf. 3, 3d: 1.

⁴⁷ ROSNER 1999, 41–42, Taf. 19, 295: 3.

⁴⁸ BÁRDOS–GARAM 2009, 184, Taf. 162, 1394: 1.

⁴⁹ HAMPEL 1897, 398, CCLX. tábla 83: 1–2; HAMPEL 1905, III. Taf. CCL. 1–2.

(1. tábla 6–10) A Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd-fal, 1970/4 sír függőpárja (1. tábla 1) és a budakalászi 1528. sírban másodlagos felhasználásban a gyöngyök közé csüngőként felfűzött függő⁵⁰ díszítetlen.

A Keszthely környéki fülbevalók szegényes leletgyűjtésű női sírokból származnak, vas- és bronzkarperecekkal együtt fordulnak elő. Ezek figyelembe vételével sorolták be a függőtípust a pannoniai romanizált lakossághoz köthető leletanyagba.⁵¹ A keszthely-fenekpusztai temetők alapján keltezték a típust a 6. század utolsó harmadára/végére, legfeljebb a 7. század elejére.⁵² Legutóbb Vida Tivadar a horreumi fülbevalópár 568 utáni keltezéséről írt.⁵³

A többi sírleletből származó darabot is figyelembe véve ennél összetettebb helyzettel kell számolnunk.

A budakalászi és a csákerényi fülbevalók rá-tétdíszes (úgynevezett szemes) gyöngyök társaságában kerültek elő, amelyek aligha kapcsolhatók össze a romanizáltak ízlésvilágával. A gyöngysoraikban egyáltalában nem találjuk a késő antik maradványlakkosság anyagára annyira jellemző monochrom gyöngyöket.

A kölkei és a zamárdi sírokból vagdaló kések (*Hack-* vagy *Küchenmesser*) voltak, amelyek feltűnése az avar kori emléanyagban a tovább élő gepida népességgel hozható kapcsolatba.⁵⁴ Ezek a formájukat tekintve Meroving-típusú kések a gepida temetők⁵⁵ és a hegykői 18. langobard sír⁵⁶ mellett Kelet-Pannónia, a Maros-völgy erdélyi szakasza és a Közép-Tisza vidék kora avar kori temetőiben fordulnak elő,⁵⁷ ahol egyéb germán/gepida tárgytypusokkal együtt a népesség gepida tradíciójával hozhatók összefüggésbe.

Szintén a Meroving-kultúra irányába mutat a kölkei sírból származó, a deréktájon viselt Cividale-típusú fibula és a bal lábfej mellett előkerült egyoldalas csontfésű is.⁵⁸ A fibula analóg darabja a Kölked-Feketekapu B-85. avar kori⁵⁹ és a hegykői 18. langobard⁶⁰ sírból való. A fibulákat a 6. század első

felétől, az utánzataikat — amelyek közé a kölkeiek is sorolhatók — a 6. század utolsó harmadától legfeljebb a 7. század elejéig kelteznek.⁶¹

A Kölked-Feketekapu B-438. sír T alakú áttörésekkel tagolt csontfésűjének párhuzamai szórva-nyosan késő római, nagyobb számban alemann és langobard temetőikben fordulnak elő.⁶² A fésű áttört díszítésmódja római hagyományokra vezethető vissza, analóg darabjai alapján a 6. század utolsó harmadára datálható.⁶³

Korabeli gúlacsüngős fülbevalót öntött kivitelben a Kárpát-medencei darabokon kívül alig ismerünk. A Bizánci Birodalom területéről egyetlen szórvány adat van, az észak-macedoniai Gradište Gradište lelőhelyről.⁶⁴ Eddig elkerülte a kutatás figyelmét a Ringelsdorf-Langfeld (Ausztria) langobard temetőjéből származó szórványlelet.⁶⁵

A Kárpát-medencétől keletre, a Krím-félszigetről két lelőhelyről ismerjük öntött formában ezt a fülbevalóformát. Lučistoeben két temetkezésben fordul elő,⁶⁶ Skalistoeben gyakori típusnak tartható.⁶⁷ Azonban mindkét lelőhelyen csak a 7. század első felére tehető horizontban találkozunk ezzel az ékszer-típussal.⁶⁸

Öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók (2. tábla 1–9)

1. Bad-Deutsch Altenburg-Burgfeld (Ausztria), szórvány (2. tábla 1)⁶⁹
2. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány. (3. kép 3; 2. tábla 5) A terület műszeres leletfelderítése során került elő, egyéb avar és honfoglalás kori leletek társaságában. Leírás: 1 db bronzból öntött függő. A gúla alsó végén három kisebb és egy nagyobb, a gúlával egybeöntött, tömör gömbtag van. A gúla oldalain kettős gyöngysor-keretben háromszög alakú üvegbetét ül. A függő kerek füle a gúlacsüngővel egybeöntött. Felü-

⁵⁰ PÁSZTOR 2008, Abb. 2.

⁵¹ BIERBRAUER 2004, 51–72; VIDA 2008, 31–38; VIDA 2011, 403.

⁵² BÓNA 1983, 118–119; KISS 2001, 210.

⁵³ VIDA 2011, 414.

⁵⁴ KISS 1992, 54; KISS 1996, 266–267; GARAM 1995, 383.

⁵⁵ KISS 1992, Liste 16.

⁵⁶ BÓNA 1971, Abb. 15. 6; BÓNA–B. HORVÁTH 2009, Taf. 8. 7.

⁵⁷ Vö.: KISS 1992, Liste 15; KISS 1996, Liste 44. Közép avar környezetben Tiszafüred-Majoros 7 sírjában találjuk meg (219., 278., 335., 480., 515., 685. és 792. sír), amely temetkezéseket Garam Éva a temető első kronológiai fázisába, a temetőt a 7. század közepe táján megnyitó, első temetkezések közé sorolta. (GARAM 1995, 383.)

⁵⁸ KISS 2001, Abb. 41. 438, Taf. 81. 2, 5.

⁵⁹ KISS 2001, Taf. 29. 10.

⁶⁰ BÓNA–B. HORVÁTH 2009, Taf. 8. 7–8.

⁶¹ BÓNA 1960, 241; WERNER 1962, 70; MARTIN 1986, 188.

⁶² KISS 2001, 202.

⁶³ KISS 2001, 202–203.

⁶⁴ MIKULČIČ 2002, 300. Abb. 199. 1. Idézi: VIDA 2011, 403.

⁶⁵ ALLERBAUER 2000, 703.

⁶⁶ 44. sírkamra 11. temetkezés és 238. sírkamra 12. temetkezés. (AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009, Taf. 117. 7. Abb. 13. 18–19.)

⁶⁷ Vö.: VEJMARN–AJBABIN 1993.

⁶⁸ AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009, Abb. 13, Abb. 18; VEJMARN–AJBABIN 1993, 183.

⁶⁹ WINTER 1997, 165. Taf. 47. 41: 2.

3. kép: 1–3. Öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír; 2. Csanádpalota-országhatár (M43 56. lh.), szórvány; 3. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány; 4–5. Öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók: 4. Solt-Tételhegy, id. Csete János telke, szórvány; 5. Baja, szórvány (SZ. WILHELM 2014, 7. kép 6 nyomán); 6. Préselt üvegbetétes gúlacsüngős fülbevaló az oroszláný-borbálatelepi 40. sírból

Abb. 3: 1–3. Gegossene pyramidenförmige Ohrgehänge mit Glaseinlage: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, Grab 8; 2. Csanádpalota-Staatsgrenze (M43 FO. 56), Streufund; 3. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, Streufund; 4–5. Gegossene durchbrochene pyramidenförmige Ohrgehänge: 4. Solt-Tételhegy, Grundstück von János Csete d. Á., Streufund; 5. Baja, Streufund (nach SZ. WILHELM 2014, Bild 7. 6); 6. Gepresstes pyramidenförmiges Ohrgehänge mit Glaseinlage aus dem Grab 40 in Oroszlány-Borbálatelepe

- letén foltokban aranyozás nyoma látszik. H=3,2 cm (2,6 cm).⁷⁰
3. Csanádpalota-országhatár (M43 56. lelőhely), szórvány. (3. kép 2; 2. tábla 3.) Szarmata település régészeti feltárása során, műszeres leletfelderítés alkalmával került elő. Leírás: 1 db öntött bronz, az élén gyöngysorkeretet utánzó díszítéssel tagolt, a végén tömör gömbben végződő függő. Oldalain bemélyedő háromszögletű foglalásban szintelen üvegbetétek ülnek. Az ovális alakú fül a csüngővel egybeöntött. Egy üvegbetét hiányzik. H=2,6 cm (2,1 cm). Ltsz.: MFM 2013.1.4836.
 4. Gols-Wiesenäcker/Äußere Eroffäcker (Ausztria), szórvány (2. tábla 6)⁷¹
 5. Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő, 2000/160. sír⁷²
 6. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír (3. kép 1; 2. tábla 3)⁷³
 7. Kiskunhalas-Balotapuszta, szórvány (2. tábla 9)⁷⁴
 8. Petronell-Johannesbreite (Ausztria), szórvány (2. tábla 2)⁷⁵
 9. Potzneusiedl-Bubanat (Ausztria), szórvány (2. tábla 7)⁷⁶
 10. Sokorópáka-Harangozóhegy, Bótorok-völgy, szórvány (2. tábla 8)⁷⁷

Tíz lelőhelyről került eddig elő olyan öntött gúlacsüngős fülbevaló, amelynél a gúla olda-

⁷⁰ A méretadatoknál zárójelben mindig a függőtagok fül nélküli hossza szerepel. A fülbevalók fülkarikával együtt mért adatai nem szerepelnek.

⁷¹ WINTER 1997, 105. Taf. 6. 3k: 1.

⁷² MÜLLER 2014, 79. Taf. 29. 160: 7. A fülbevaló a restaurálás során elkallódott.

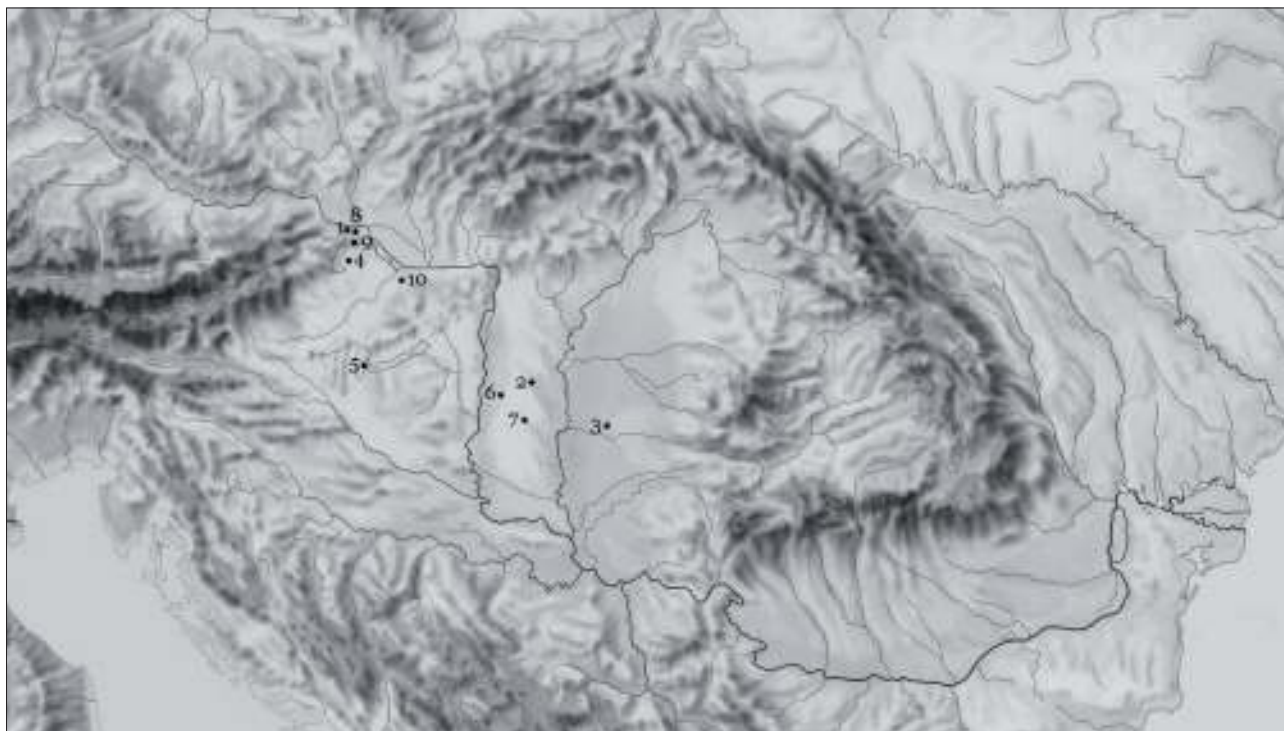
⁷³ TÖRÖK 1975, 286. Fig. 2. 8: 3–4.

⁷⁴ HAMPEL 1905, 719–720. Abb. 1.

⁷⁵ WINTER 1997, 102. Taf. 4. 3e: 1.

⁷⁶ WINTER 1997, 165. Taf. 47. 41: 2.

⁷⁷ MESTER 2009, 7. kép 2.

4. kép: Az öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 4: Fundorte der gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänge mit Glaseinlage

lait üvegbetétek díszítik. A fülbevalótípus lelőhelyei az öntött, tömör típushoz képest nagyobb területen szóródnak. (4. kép) E típusnál is a legnagyobb lelőhelykoncentráció a Fertő-tó környékén jelentkezik, és figyelemre méltó előfordulása a Duna–Tisza köze középső harmadában három lelőhelyen is. A dunántúli többi és a Maroshoz közeli felbukkanásuk egyelőre csak szórványjelenség.

Formában, arányaiban és a kivitelezés technikájában is igen különböző igénnyel készült darabokról van szó. Az előbbi típushoz hasonlóan ezek a darabok is tömör, bronz öntvények, a gúlával egybeöntötték a szintén tömör gömbös végződést. Gyakoribb köztük, hogy a gúla és a zárógömb között három kisebb tömör gömb is van. A gúla éllei minden esetben díszítettek, egyes daraboknál szakaszosan, (2. tábla 2, 4) másoknál teljes hosszukban (2. tábla 1, 8–9) rovátkolással tagoltak, vagy egy-, illetve kétszeres, öntött gyöngysorkerettel díszítettek. (2. tábla 3, 5–7) Ez utóbbi megoldás az apró granulációs, az oldalukon üres cellával díszített Velika Kladaša-típusú függőkkel mutat hasonlóságot.

A zöld vagy színtelen üvegberakások a gúla oldalain bemélyedő mezőben ülnek. A berakások három-

szög alakúak, a Bad Deutsch Altenburgból származó szórvány függőn kerek. (2. tábla 1)

A függesztőfülek a csüngő taggal egybeöntöttek. Ettől eltérő lehetett a Kiskunhalas-Balotáról származó fülbevaló függesztőtárgya, (2. tábla 9) amelyen – a Hampel Józseftől fennmaradt leírás és rajz alapján – egy a fedlapra forrasztott, bordázott, átlukasztott ezüst henger volt.⁷⁸ Ez a megoldás a bágyogyúrhegyi áttört, lemezes gúlacsüngős fülbevalónál is megfigyelhető, (5. tábla 3) és később, a 7. század közepe után a nagylemezgömbös fülbevalóknál is találkozunk vele.⁷⁹

A kiskunhalasi függőt a felfüggesztés megoldása és a fedlap sarkaira felforrasztott lemezgömbök⁸⁰ is a Szentendre-típusú fülbevalókkal rokonítják. Az öntött, üvegbetétes gúlacsüngős fülbevalók között a golsi szórvány öntött függőn is megtaláljuk a lemezgömb díszeket. (2. tábla 6)

Az öntött tömör gúlacsüngős fülbevalókhöz képest az üvegberakásos típus példányain a felület tűzi aranyozása markáns különbségként jelentkezik. A jelenleg ismert 10 üvegberakásos darab közül csak a kiskőrösi (3. kép 1) és a csanádpalotai (3. kép 2) fülbevalókon nem találjuk aranyozás nyomát, illetve a Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlőből

⁷⁸ „Und in der Mitte erhebt sich ein kleiner Cylinder, dessen Aussenseite mit wagerechten parallelen Rillen geziert ist; in der oberen Vertiefung des Cylinders sass vielleicht gleichfalls eine kleine Silberperle.” (HAMPEL 1905, 720. ff. Abb. 1.)

⁷⁹ Például: Hajós-Cifrahegy, 66. és 145. sírok; Városföld, 47. sír (BALOGH–PINTÉR 1998, VIII. tábla 47: 1).

⁸⁰ „In jeder Ecke der oberen Fläche sitzt ein Kugelsegment aus Silberblech.” (HAMPEL 1905, 719.)

és a Sokorópátkáról származó fülbevalópárról (2. tábla 8) nem rendelkezünk erre vonatkozóan információval.⁸¹

A fülbevalótípus — technológiai kérdéseken túli — vizsgálatát erősen terheli az, hogy a kilenc példányból hét szórványlelet. Így elsősorban a fennmaradó két sír leletösszefüggései jelenthetnek fogódzót a további elemzéséhez. Mindkét sírban két-két azonos fülbevaló került elő, ez elég kevés adat ahhoz, hogy ezek alapján a többi esetben is biztosan párosan viselt függőkre gondoljunk.

A Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő 2000/160. női sírjából az öntött fülbevalópár mellett egy ovális átmetszetű, ferde vésett rovátkákkal díszített végű bronzkarperec és egy bronzkarikával záródó, színes gyöngnyaklánc került elő.⁸² A kora Keszthely-kultúrához köthető, a 6. század utolsó harmadától a 7. század első harmadáig keltezett temetőben⁸³ előforduló gyöngysorok közül e sír hosszú füzére a késő antik és germán (többnyire Meroving-kori nyugati germán) kapcsolatokat mutató, de avar stílusú gyöngysorok közé tartozik.⁸⁴ A késő antik típusokat a monochrom kísérőgyöngyök, két mozaikszemes gyöngy és egy háromszínű gyöngytöredék, valamint egy-egy nagyméretű, gerezdelt és hosszú henger alakú, fekete alapon cikcakk és a furatnál vonalfolyatott rátétdíszes üvegyöngy képviseli. A gyöngysorban lévő bronzspirálok a pannoniai langobard és kora avar kori nyakláncokon is megtalálhatók.⁸⁵ A gyöngysor fehér alapon kék spirálisan folytatott, hengeres gyöngye egy ritka típus, analógiái főként langobard leletgyűttesekből származnak.⁸⁶ A gyöngyök között lévő hasábos millefiori gyöngytípus főként a 6. század középső harmadától vált divattossá, leginkább a 6. század végi–7. század eleji Meroving divatban vált jellemzővé.⁸⁷ A többségében hu-

rokfolyatott és rátétdíszes üvegyöngyök hosszú életű típusai találhatók a gyöngysorban, közülük a legfiatalabb gyöngytípus (vörös alapon fehér-kék és sárga dudoros, a furatoknál fehér vonalfolyatott gyöngy) alapján Pásztor Adrien a gyöngysor kronológiai helyét 590/600–620/630 közötti időszakban határozta meg.⁸⁸

A Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő 8. sírből az üveggerakásos gúlacsüngős fülbevalón kívül átlukasztott római érem, rátét és folytatott díszes színes gyöngysor, öntött ezüst karperec, vascsat, kétoldalas csontfésű töredéke, vaskés, orsógomb és egy tükrök került elő.⁸⁹ Az üvegbetétes fülbevalópárt Török Gyula a Pontusz-vidéki darabok utánzatának tartva keltezte a síregyüttest a 7. század első felére.⁹⁰

A sírleletből származó tükrök és kétoldalas csontfésű azért ennél a tág intervallumnál pontosabb keltezésre is alkalmas.⁹¹

A tükröt valószínűleg ép állapotban temették el, sírbeli helyzetét nem ismerjük, feltételezésünk szerint használati eszköz volt.⁹² A bronzból vagy tükröfém-ből készült tükrök ritkán fordulnak elő a Kárpát-medence avar kori anyagában, Tobias Bendeguz szakdolgozatában mindössze 18 síregyüttesből álló listát állított össze.⁹³ Listáját csak Kiskőrös tágabb környezetéből, a Duna–Tisza közének az északi felől további 9 sírral egészíthetjük ki.⁹⁴

A kiskőrösi sima tükrök a bácsandrászállási 20., a kunpeszérei 29. és a kundombi 260. sírok sima tükrökkel rokon, további avar kori példák a münchenendorfi 1.⁹⁵ és az edelstali 24. sírokból⁹⁶ említhetők. A sima tükrök a Kárpát-medencében nagy számban a provinciális római⁹⁷ és a szarmata anyagban⁹⁸ fordulnak elő. Keleten, az Észak-Kaukázusban, Oszétiában és Dagesztánban mintegy 20 sima tükrök került eddig elő, néhány Kr. u. 3–4. századi darabon kívül többsé-

⁸¹ TÖRÖK 1975, 286. Fig. 2. 8: 3–4.

⁸² MÜLLER 2014, 79–80. Taf. 29. 160: 6–8.

⁸³ MÜLLER 2014, 160.

⁸⁴ PÁSZTOR 2014, 275.

⁸⁵ PÁSZTOR 2014, 279.

⁸⁶ KOCH 2001, 208–209.

⁸⁷ KOCH 1977, 218: Stufe 3 (565/590–600).

⁸⁸ PÁSZTOR 2014, 279.

⁸⁹ TÖRÖK 1975, 286.

⁹⁰ TÖRÖK 1975, 298.

⁹¹ Mindkét tárgytypussal csak olyan mértékig foglalkozik jelen tanulmány, amennyiben azok a keltezés pontosításához adalékkul szolgálnak. Az avar kori sírokból származó fésűk és tükrök feldolgozásának eredményeiről a szerző egy másik tanulmány keretében számol majd be.

⁹² Az avar kori sírokból sokkal nagyobb számban fordulnak elő tükrötöredékek, amelyeket bajelhárítóként a nyakra fűzve viseltek, vagy a tarsolyban a többi „hasznos holmi” között hordtak. Lelőhelyeiket összegyűjtötte és a témát e szempontból tárgyalta Tobias

Bendeguz. (TOBIAS 2003, 51–57.) A szakdolgozatot a szerző szívességből ismerem, amelyért fogadja köszönetem.

⁹³ Újabbán került publikálásra a Zamárdi-Rétiföldek 205. sír. (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 25.)

⁹⁴ Topolya-Bánkert, Vágóhid/Bačka Topola-Bankert, Klanica (Szerbia), 11. és 42. sír; Bácsandrászállás-Moravicai út/Bački Sokolac, Moravicki put (Szerbia), 20. és 55. sír; Hajós-Cifrahegy, 101. sír; Kunpeszér-Felsőpeszérei út, Homokbánya, 5. és 29. sír (H. TÓTH 1996, 406, 410) és Szeged-Kundomb, 260. sír. Ez utóbbi síregyüttest a kutatók egy része 5. századnak véli. (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 34; PINTYE 2011.) Véleményem szerint a szemes és folytatott gyöngyök, az esztergályozott csont tütartó és a geometrikus karcolt mintázatú tojáshéj alapján a sír az avar temetőhöz tartozónak tartható.

⁹⁵ BACHNER 1985, Taf. I. 5.

⁹⁶ TOBIAS 2003, 325.

⁹⁷ RADNÓTI 1957, 228.

⁹⁸ ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993, 12–13.

gük azonban nem korábbi a 8. század közepénél, inkább a 9–10. századra jellemzők.⁹⁹ Említésre érdemes ugyanakkor, hogy még keletebbre, Közép-Ázsiában, a késő hun–korai türk emlékműnek tartott Dzhetyasar-kultúra területén nagyszámban fordulnak elő sima tükrök, formailag a kiskőrösivel teljesen megegyezők, vagyis a tükrrel egybeöntött rövid nyelnyújtványiak.¹⁰⁰

A kiskőrösi és a kunpeszéri 29. sírok tükeit a fülknél fogva az övről lógatták le. A bácsandrászállási tükröknek valószínűleg szerves anyagból készült nyele lehetett, hasonló eddig csak a tiszavalki 4. szarmata sírban sikerült megfigyelni.¹⁰¹

A tükrök a ritka avar kori előfordulásuk alapján nem voltak általános használt eszközök a korszakban. További alapos vizsgálatokra van szükség annak eldöntéséhez, hogy vajon hogyan kerültek Avarföldre. A kaukázusi előfordulásuk alapján akár hozhatták magukkal keletről, bár ennek némileg ellentmond, hogy a Tiszántúl kora avar kori anyagában egyetlen darab sincs, pedig a Kaukázus és a kelet-európai sztyeppe 6. századi tárgytípusai nagy számban fordulnak elő ezen a területen. Érdemes számba venni akár gepida, akár langobard (kulturális?) hatást, hiszen körükben nem volt ismeretlen a tükrök használata,¹⁰² s nem ez lenne az egyetlen átvett tárgytípus. De végső soron a kereskedelmi árucikk lehetőségét sem zárhatjuk ki.

A kunpeszéri és a kundombi tükrös síregyüttesek gyöngyei között a legtovább divatban maradó típus a vörös alapon fehér hullámvonalfoltozott és kétrétegű szemesgyöngy, s ennek divatja alapján e sírok keltezésének felső időhatáraként legfeljebb a 7. század középső harmada adható meg.¹⁰³ A kunpeszéri sírlelet keltezése a közepén kiszélesedő szárú csipesz¹⁰⁴ és a préselt hólyagos fejű aranygyűrű analógiái¹⁰⁵ alapján a 6. század végétől a 7. század első harmadáig pontosítható.

A tükrökhöz hasonlóan a csontfésűk sem tartoznak az avar korban gyakori leletek közé, elszórt Duna–Tisza közti (Óbecse-Pionir u./Bečej, Pionir ul. (Szerbia), 16. sír¹⁰⁶) és tiszántúli (Szegevár-Oromdűlő, 1. sír¹⁰⁷) példányok kivételével a Kelet-Dunántúl germán kapcsolatokkal rendelkező temetőiben (Kölked-Feketekapu A, Környe, Szekszárd-Bogyiszlói út, Zamárdi-Rétiföldek stb.) fordulnak elő, s a kora avar korban a gepida továbbéléssel hozhatók kapcsolatba.¹⁰⁸ A 7. század elejére, első évtizedeire tehető lelet-horizontba tartozó tárgytípus.

A Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházidűlői, a kiskőrösi síregyüttesek keltező értékű leletei az öntött, tömör, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók kronológiai helyét a 6. század vége–7. század első harmada közötti intervallumban adják meg. A golsi fülbevalóval egy lelőhelyről származó, préselt háromkaréjos, szintén szórvány bronzveret¹⁰⁹ és a potzneusiedlival talált öntött, ívelt hosszoldalú, vésett maszkos díszítésű szíjvég¹¹⁰ kronológiai helye is erősíti ezt a keltezést.

Öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók (2. tábla 10–13)

1. Baja, szórvány (3. kép 5; 2. tábla 12)¹¹¹
2. Keszthely-Fenek, szórvány (2. tábla 10)¹¹²
3. Keszthely-Fenekpuszta, szórvány (2. tábla 11)¹¹³
4. Szarvkő-Mekota/Hornstein-Mekota (Ausztria), szórvány¹¹⁴
5. Solt-Tételhegy, id. Csete János telke, szórvány. (3. kép 4; 2. tábla 13). Műszeres leletfelderítés során szórványként talált fülbevaló. Leírás: 1 db öntött bronz fülbevaló töredéke. A fordított gúla alakú csüngőrész oldalsó szárai háromszög átmetszetűek, a háromból egy letört. Külső éleiket vésett rovátkolás tagolja, a rovátkák két végén egy-egy beütött ponttal. A függő végén lévő tömör gömb-

⁹⁹ KOVALEVSKÁĀ et al. 2006.

¹⁰⁰ LEVINA 1994, ris. 176–185.

¹⁰¹ GARAM–H. VADAY 1990, 176.

¹⁰² TOBIAS 2003, 296–328.

¹⁰³ PÁSZTOR 2011, 236.

¹⁰⁴ Balatonfűzfő 2. (FETTICH 1965, Abb. 165. 13); Dévényújfalú/Devinská Nová Ves (Szlovákia) 305. (EISNER 1952, Obr. 45. 1); Kölked-Feketekapu A-108. (KISS 1996, Taf. 36. 16); Mezőbánd/Band (Románia) 60. (KOVÁCS 1913, 46. kép 4); Peszér-Adács (HAMPEL 1905, Taf. 269. 11); Kunpeszér 29.; Péterréve/Bački Petrovo Selo, Čik (Szerbia) 92. (BUGARSKI 2009, Tab. XV) és Várpalota-Unió homokbánya 20. (BÓNA 2000, Taf. V. 4) sírok.

¹⁰⁵ Kölked-Feketekapu A-52. (KISS 1996, Taf. 28); Környe 86. (SALAMON–ERDÉLYI 1971, Taf. 14); Keszthely-Fenekpuszta, déli erődfal, 26. (MÜLLER 2010, Taf. 84. 10) sír és Keszthely városi temető, szórvány (HAMPEL 1894, CXXII. 9).

¹⁰⁶ Óbecse-Pionir u./Bečej, Pionir ul. (Szerbia), 16. sír. (ANTONIĆ 2012, T. VIII. 16:3.)

¹⁰⁷ Szegevár-Oromdűlő, 1. sír. (LŐRINCZY 1991, IV. t. 8.)

¹⁰⁸ KISS 1992, 53.

¹⁰⁹ WINTER 1997, Taf. 30. 22: 4.

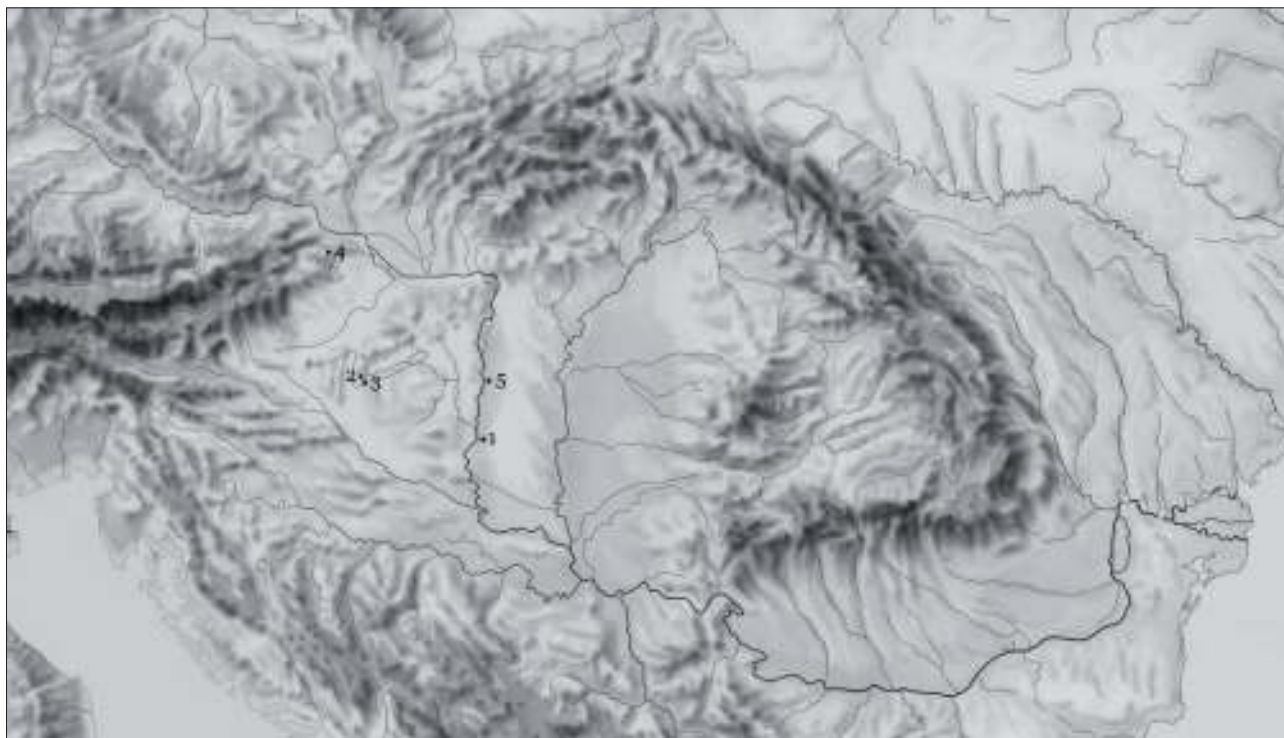
¹¹⁰ WINTER 1997, Taf. 47. 41: 1. A formailag analóg darabok leginkább a Krím-félsziget és a Kaukázus nyugati oldalán lelhetők fel, ez az egyetlen Kárpát-medencei darab, amely egyben a típus legnyugatibb előfordulása. (BALOGH 2004, 250) Az avar környezetből származó öntött maszkos veretek biztosan nem helyben készültek, hanem azokat részben kelet-európai tulajdonosaik hozták magukkal, részben zsákmány vagy kereskedelmi áruk lehettek. (Vö.: BALOGH 2004, 263.)

¹¹¹ SZ. WILHELM 2014, 7. kép 6.

¹¹² GARAM 2001, Taf. 10. 2.

¹¹³ SÁGI 1961, 434, Taf. XVIII. 8.

¹¹⁴ WINTER 1997, 202.

5. kép: Az öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 5: Fundorte der gegossenen, durchbrochenen, pyramidenförmigen Ohrgehänge

tagot egy öntött, három függőleges barázdával tagolt apró gömb kapcsolja a gúla csúcsához. A gúla megmaradt szárjai között öntési hibák figyelhetők meg. $H_{\text{szártörredék}}=3,4$ cm, $a_{\text{gömb}}=0,9$ cm.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók között öt esetben az oldalakon áttörések láthatók, amely részlet eddig teljesen elkerülte a kutatás figyelmét. Ezt új típusként különíthetjük el. Nem zárható ki, de kevésbé tűnik valószínűnek, hogy ezekben üvegbetétek lettek volna, mert technikailag meglehetősen nehézkes lett volna ezt a megoldást kivitelezni.

Az áttört oldalú fülbevalók legmarkánsabb különbsége a tömör öntvényekhez képest az, hogy a gúlatest üreges. Ebből adódóan a tömör gúlacsüngős daraboktól eltérő módon, valószínűleg viaszveszejtési módszerrel készülhettek, ami részben meg is magyarázza, hogy miért különbözőek a példányok, s részben ezen ötvöstechnikából következően nem is tömeggyártmányokkal van dolgunk.

Az eddig ismertté vált darabok szórványleletek. (5. kép) Szarvkon a fülbevaló terepbejárás során lokalizált római település területén került elő, egyéb kora avar szórványleletek – szíjvég készítésére szol-

gáló bronz préselőmag és egy préselt rozetta – társaságában. A leletek közöletlenek, H. Winter hivatkozásából ismerjük.¹¹⁵ A Keszthely-Fenéről származó szórvány a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található, feltehetően vásárlás útján került a múzeumba.¹¹⁶ A fenépusztai szórvány fülbevalót Sági Károly a II. bazilikánál feltárt temetkezésekből vagy azok közeléből származónak vélte.¹¹⁷ A solti és a bajai függők is műszeres leletfelderítés alkalmával kerültek elő.

Az áttört függők legjobb analógiáit Skalistoeből sorakoztathatjuk fel, ahol leginkább a kerek áttörésű, alul három kisebb és egy nagyobb tömör gömbben végződő fenéki darabhoz találunk jó párhuzamokat,¹¹⁸ bár a nagy számban előforduló sima, tömör és granulációdíszes darabokhoz képest, az áttörtek száma elenyésző.

Konkrét leletösszefüggések hiányában a Kárpát-medencei öntött, áttört darabok időrendi helyzete egyelőre csak a másik két öntött típus alapján adható meg, azokkal egy időszakra keltezve. Amennyiben elfogadjuk Sági Károly véleményét, hogy a többi szórvánnyal együtt, a fenépusztai öntött, áttört gúlacsüngős fülbevaló is a II. bazilikában lévő sírokhoz

¹¹⁵ WINTER 1997, 202–203.

¹¹⁶ „A Balaton déli szélén Fenéken lelt La Tène ízlésű és népvándorlaskori apróbb régiségeket szereztünk vétel útján.” (HAMPEL 1897, 277.)

¹¹⁷ SÁGI 1961, 434.

¹¹⁸ 108. és 150. kriptá. (VEJMARN–AJBABIN 1993, ris. 5. 108 1–2, ris. 9. 150: 21.)

köthető, a tágabb leletkörnyezet (1. és 3. langobard sír, a szórványok között lévő szögletes, profilált keretű, áttört díszű, pajzstestű bizánci csatok analógiái¹¹⁹) alapján ezt a darabot akár közvetlenül az avar kor elé is keltezhetjük, de kronológiai helyzetének felső határát a 6. század legvégénél későbbre biztosan nem tehetjük.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók készítési technológiája

A fülbevalók mikroszkópos és egyéb metallurgiai vizsgálatának hiányában a következőkben csak a szabad szemmel is tanulmányozható részletekről esik szó, nagyjából az előállítás egyes lépéseinek sorrendjében. A későbbiekben műszeres és természettudományos vizsgálatok pontosíthatják a leírtakat.

A fülbevalók összetett alapformájának kialakítása legegyszerűbben kéttagú formában való öntéssel történhetett,¹²⁰ a tömör és az üvegberakásos példányoknál is ezt az eljárást valószínűsíthetjük. Az áttört öntvények előállítása ezeknél összetettebb munkafolyamatokat igényelhetett, a bonyolultabb forma miatt a viaszveszejtéses öntéstechnika is szóba jöhet.¹²¹ Talán épp ennek a technikának köszönhető — az előállítás időigényes és minden darabhoz új formát kell készíteni — az igen kevés darabszám, így szorozatgyártásukra nem volt mód.¹²²

Az öntés után az öntési varratok eltávolítására és a hibák, egyenetlenségek javítására kerülhetett sor.

Egyes daraboknál a gúla éleinek gyöngysorral (3. kép 2–3; 2. tábla 1, 3, 5–7) vagy rövid, rovátkolással történő tagolása (3. kép 1, 5; 2. tábla 2, 4, 8–9, 12) már az öntés során kialakult, amelyet utólagos véséssel igazíthattak, csinosíthattak. Ugyanakkor egyes daraboknál, mint a fenéki vagy a solti áttört függőnél (3. kép 4; 2. tábla 10, 12) a gúla fedlapjának pereménél jelentkező rovátkolást csak utólag alakították ki, valószínűleg véséssel.

A fülbevalók jellegzetes pont-kör díszítését utólagosan poncoló vagy fúró alkalmazásával készítették. Ez az antik motívum kedvelt a bizánci ötvöskészítményeken (csatok, veretek), de a csont és szarufaragványokon (fésűk, tarsolyzárók) is gyakori.

Az inkrusztációval díszített függőknél a zöld vagy színtelen üvegberakások drága- vagy féldrágakövek imitációjának tarthatók: a zöld a smaragd, aventurin vagy a jade, míg a fehér a hegyikristály vagy a holdkő hatását kelti. Míg kék és zöld színű kőberakásra az avar anyagban nincsen példa, addig e két szín és árnyalatai fordulnak elő leggyakrabban az üvegberakásos tárgyakon.¹²³ A gyakori és kedvelt piros gránát (almandin) berakáshoz hasonló színű üvegbetétre alig találunk példát a korai anyagban.¹²⁴

A fülbevalókon a foglalatok bemélyednek. Technológiai szempontból egyrekeszes technikáról van szó, amelyet a kutatás bizánci eredetűnek tart.¹²⁵ Az üvegberakás az ornamentika része, azzal egy közös kompozíciót alkot.¹²⁶

Az üvegberakásos darabok között a csanádpalotai, a potzneusiedli függőkből részben kihullottak az üvegbetétek, s ez teszi lehetővé a berakás számára kialakított fészek tanulmányozását. Ezekon kívül még a kiskőrösi fülbevalók esetében nyílt lehetőség az üvegbetét befoglalásának vizsgálatára.

A gúlák oldalainak közepén elhelyezkedő foglalatok függőleges fallal, viszonylag mélyen sülyedtek az oldallapokba. (6. kép 1–2, 4) Ezeknél már az öntés során kialakították a foglalat helyét (a formában), s utólag legfeljebb finomították, az üveglap biztonságosabb befogadására alkalmasabbá tették a felületet fúrással, véséssel.¹²⁷

Az eddig ismert tíz öntött, tömör gúlacsüngős fülbevaló közül hét aranyozott. Az elkallódott pusztaszentegyházi-dülői függőpár bevonatára vonatkozóan nincs adatunk, a kiskőrösi és a csanádpalotai kopott példányokon aranyozás nyoma nem fedezhető fel.

¹¹⁹ SCHULZE-DÖRRLAMM 2002, 146–156, *Chronologietabelle Typ D1–D3*.

¹²⁰ A két- vagy többrészes formába öntés technikai leírására lásd: LÁSZLÓ 1970, 88; HEINRICH-TAMÁSKA 2002, 247. Thorsten Capelle és Hayo Vierck szerint a népvándorlás és a kora középkori Európában ez az öntési technika dominált a viaszveszejtéses eljárással szemben. (CAPELLE–VIERCK 1971, 89–90.)

¹²¹ Birgit Bühler a bonyolultabb felületű tárgyak öntésénél ezt a technikát feltételezte. (BÜHLER 1999, 442.) A technika leírását lásd: HEINRICH-TAMÁSKA 2002, 248–249; az ezzel kapcsolatos elméleti és kísérleti rekonstrukciókról: BÜHLER 1999, 430; AUFLEGER 1996, 621.

¹²² Vö.: GOLDMANN 1985, 56.

¹²³ Az alapüveghez használt színezékekről lásd: HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 142, 1. táblázat. A zöld üveg-

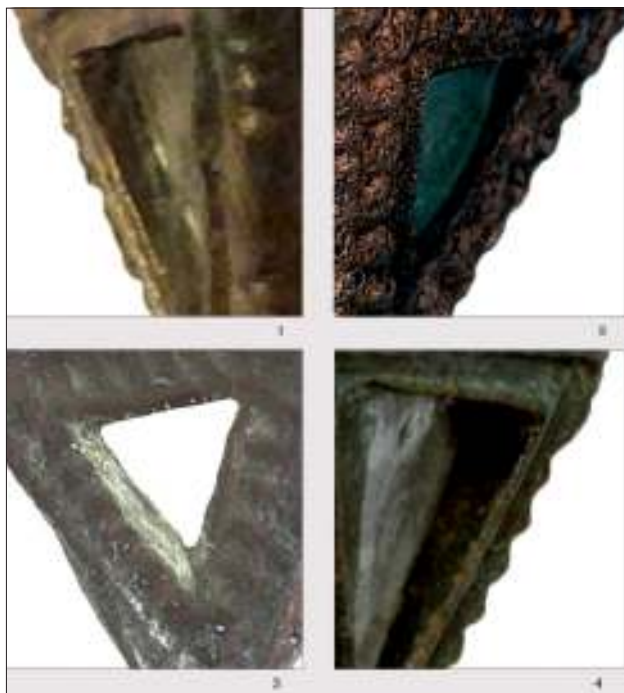
berakás a pannoniai langobard anyagban is rendkívül ritka, mindössze a rácalmási (BÓNA 1960, 167.) és a bezenyi (BÓNA 1956, 192. XLIV. tábla) temetők korongfibuláin található meg.

¹²⁴ Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, 4. sír. (HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 35. j)

¹²⁵ WERNER 1984, 20.

¹²⁶ Heinrich-Tamáská Orsolya által körülírt 3. csoport. Vö.: HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 139.

¹²⁷ A poysdorfi langobard ötvössírból származó S-fibula öntőmintája jól illusztrálja azt, hogy a foglalatok alakját és méretét már az öntőmintán kialakították. A madáralakok szemei az öntés utáni, de még a foglalatok keményítése előtti tömör állapotot mutatják. (ARRHENIUS 1985, 77–78. 82. ábra) Ugyanilyen tömör foglalatok figyelhetők meg a mohácsi langobard temető 2. sírjának fibuláján. (KISS–NEMESKÉRY 1964, 8. kép 8.)

6. kép: Üvegberakások technikai részletei: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír; 2. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány; 3. Oroszlány-Borbálatelep, 40. sír; 4. Csanádpalota-országhatár (M43 56. lh.), szórvány
 Abb. 6: Technische Details der Glaseinlagen: 1. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, Grab 8; 2. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, Streufund; 3. Oroszlány-Borbálatelep, Grab 40; 4. Csanádpalota-Staatsgrenze (M43 FO. 56), Streufund

A kora avar kori anyagban a kő- és üvegberakásokkal főként arany, ritkábban ezüst tárgyakkal találkozunk, az öntött darabok döntő többsége fogazással díszített, és szinte mindegyikénél megtaláljuk az aranyozást: vagyis a nemesfém felület (vagy annak utánpótlása bevonással) és az inkrusztáció szoros összetartozása mutatható ki. A kora avar kori anyagban öntött, aranyozott bronztárgyak (főként fogazásosak) a Dunántúlon és a Duna–Tisza közéneki északi felében fordulnak elő, aranyozott ezüstök viszont

csak a Dunántúlon. A Tiszántúl korai anyagából ezek hiányoznak. Ebbe a területi szóródásba jól beleillik az öntött, tömör, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók területi elhelyezkedése.

A kora avar kori tárgyakon az aranyozás valószínűleg minden esetben tűzi aranyozás.¹²⁸ Theofilus Prespyttertől maradt ránk e technológia leírása is: az aranyamalgámból és higanyból álló pasztaszerű kenéct felvitték a felületre, majd a tárgyat felhevítve a felesleges higany elpárolgott.¹²⁹ A felületet ezután felpolírozták, fényesítették. Ez alapján biztos, hogy a fülbevalók aranyozását az üvegbetét beillesztése előtt végezték el, mert a hevítést az üvegbetétek már nem bírták volna el.

A gúlacsüngős fülbevalókba berakott üveglapok síkfelületűek; függetlenül a foglalás módjától a kő- és üvegberakásos technikáknál a 6. századi Európában ez volt a meghatározó.¹³⁰ A facettált, vagyis minden oldalukon sík lapú, 1-1,5 mm vastagságú üvegberakások szilárd, formázott állapotban kerültek a foglalatba. Különösen az oroszlányi és a kiskőrösi fülbevalók üvegbetéteinek egyenetlen oldalsík lapján látszódik, hogy az üveglapból feltehetően karcolásos-töréses technikával vágták kellő méretre a betéteket: azaz egy a formára vágandó anyagnál keményebb (az üveg esetében kvarc, esetleg gyémánt¹³¹) anyaggal rajzolták ki a kívánt formát. A tanulmányozható példányok egyenetlenségei egyértelműen kizárják üvegcsiszoló műhelyből való származásukat.¹³²

A Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő 8. sírnál és a csanádpalotai szórvány fülbevalóknál egyértelműen meg lehet figyelni, hogy az üveglapokat tenaxal rögzítették, annak szürkésárga, repedezett nyomai a foglalat fala és az üvegbetét között keletkezett hézagoknál jól láthatók.¹³³

Szabad szemmel nem sikerült megállapítani, hogy a tenax és az üveglap közé került-e alátét fólia vagy sem, ez pedig a műhely hagyomány szempontjából kulcsfontosságú lenne, ugyanis míg az alátét fóliás berakással díszített darabok Meroving-hatást tükröznek,¹³⁴ a fólia nélküli, lapos berakásos daraboknál antik–bizánci hagyomány feltételezhető.¹³⁵

¹²⁸ Legtöbbször sikerül a higanytartalmat is kimutatni. (KÖLTŐ 1982, 16.)

¹²⁹ BREPOHL 1987, 116. Kap. 38. Részletesebb technológiai leírása: HEINRICH-TAMÁSKA 2002, 258–259.

¹³⁰ HORVÁTH 2006, 51.

¹³¹ A gyémánt szerszámként való alkalmazásáról már Plinius is megemlékezik Természetrájában: „Ha szerencsésen sikerül a gyémántot szétörni, olyan kis szemekre hullik szét, hogy látni alig lehet. Ezeket a kömetzők összeszedik, vasba foglalják és nincs az a kemény anyag, amit könnyedén ki ne vésnének vele.” (Plinius XXXVII. könyv XV. 60.) (DARAB–GESZTELYI 2001, 320.)

¹³² Ezzel szemben Horváth Eszter a várpalotai langobard temető fibuláin lévő gránátberakások vizsgálatára so-

rán arra a megállapításra jutott, hogy méretük szinte szabványos, oldaluk tökéletes síkokkal határoltak, feltehetően speciális kőcsiszoló műhelyben alakították ki őket, ahonnan kereskedelmi úton juthattak a felhasználóhoz. (HORVÁTH 2006, 52) A 6. században leginkább a Mediterráneumban feltételezik antik hagyományú csiszolóközpontok működését. (ARRHENIUS 1985, 123) A kora középkori Európa kőcsiszoló műhelyeiről: ARRHENIUS 1985, 97–98.

¹³³ A tenax készítéséről, tulajdonságairól Theophilus Presbyter „A különféle mesterségekről” című munkájában részletes beszámolt. (BREPOHL 1987, 167–168) A tenax összetételéről: ARRHENIUS 1984, 30–34.

¹³⁴ HEINRICH-TAMÁSKA 2006, 148.

¹³⁵ BÁLINT 1995, 83. Bálint Marianna inkább sztyeppe kapcsolatokra gondolt. (BÁLINT 2000, 125–134.)

A potzneusiedli fülbevalónál az üvegbetét tenax ággal történő rögzítésére a foglalat sekély mélysége miatt nem volt alkalmas, az üveglapot másként ragasztották be a foglalatba. A kiesett üvegbetét helyén látható a foglalat sarkaiban kialakított ragasztási pont.¹³⁶ A foglalat közepén bemélyedő kisebb, háromszög formájú, ferde oldalsíkú mező a fénytörés fokozásának egy másik technikai megoldása lehet.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók keletkezése

Az öntött, tömör gúlacsüngős fülbevalók vizsgálata során világossá vált, hogy ezek nem köthetők kizárólag a pannoniai romanizált lakosság régészeti emlékanyagához — ahogyan ezt Volker Bierbrauer¹³⁷ s az ő nyomán Vida Tivadar¹³⁸ vélte —, hanem az avar kori germán/gepida nők körében is előfordultak, együtt a kisgömbös fülbevalók öntött változatával.¹³⁹

A fülbevalótípus legkorábbi darabjai a sima, tömör példányok és az áttört darabok voltak, ezek a 6. század közepső harmadára kelezhetők (Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, 18. sír; Keszthely-Fenekpuszta, II. bazilika és Ringelsdorf), a pont-kör díszes darabok többsége a 6. század végére/7. század elejére datálható, vagyis Bóna István, majd Vida Tivadar kelezése továbbra is szilárdnak tűnik.¹⁴⁰

Az üvegbetétes darabok sem tehetők azonban a 7. század első harmadánál későbbre. Tévedett Ormándy János, amikor a bronz gúlacsüngős fülbevalók sírba kerülését a 7. század második felére tette.¹⁴¹ Garam Éva a 7. század közepéig kelezte ezeket a darabokat,¹⁴² de a leletösszefüggések alapján ez sem támasztható alá.

Az eredet, a műhelyek kérdése

A kora avar kori leletanyagra kevésbé jellemző az öntött technika,¹⁴³ a biztosan nem a Kárpát-medencében készült tárgyak (bizánci öv- és tarsolycsatok, maszkos veretek, fogazásos veretek, áttört korongos fülbevalók, félhold alakú fülbevalók, kúpos fejű gyűrűk, öntött kürtös végű karperecek, bronz láncok)

és az avaroktól eltérő kultúrát hordozók emlékanyagában (stílustűk, keresztek) találkozunk nagyobb számban öntött anyaggal. Többségében a Dunántúlra jellemzők.

Ma még nem egyértelmű, hogy a kora avar kori öntési technika milyen eredetű. Fettich Nándor kelet felé kereste az előzményeket.¹⁴⁴ A germán korszakból ismert nagyszámú öntött tárgyat figyelembe véve (bár azok többsége ezüst) és a langobard szállásterületről előkerült öntőmintákból, valamint ötvössírokból (például Poysdorf) tükröződő magas fokú ötvöstechnikai hagyomány alapján számolhatunk egy nyugati, elsősorban Meroving-hagyomány-nyal.¹⁴⁵

Ezek mellett a helyi, római-késő antik hagyomány sem zárható ki. Természetesen a helyi, regionális tradíciókat nem kell feltétlenül összekapcsolni az etnikai továbbélés kérdésével, mert a technológiai tudás őrzéséről, átadásáról etnikumtól függetlenül is lehet szó.¹⁴⁶

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók pontuszi-bizánci eredetűek. Ma még a bizánci öntési technikáról viszonylag kevés információval rendelkezünk. A Balkán bizánci erődítéseiben folytatott feltárások során azonban egyre nagyobb számban kerülnek elő bizánci fémművesszerszámok (üllő, kalapács, véső, olló, mérleg, súlyok és nem utolsósorban öntőminták),¹⁴⁷ amelyek azt mutatják, hogy a kora bizánci ötvösségben az öntési technikának nagyobb szerepe lehetett, mint ahogyan eddig véltük. A préselési technika újjáéledésére — hiszen késő római előzménye volt — a 7. század legelején kerülhetett sor,¹⁴⁸ s a Bizánci Birodalom legkorábbi préselemintái és préselet veretei sem kelezhetők a 6. század végénél korábbra.¹⁴⁹ A dunai *limes* mentén egy 6. századi bizánci ötvösműhelyre utalnak a romániai Drobeta-Turnu Severinben, a Theodora-toronyban talált öntött, félkész termékek és az aláhajlított lábú fibulák, valamint Salona-Histria-típusú csatok előállítására szolgáló kétrészes öntőminták.¹⁵⁰ A Stara B'lgarija Gyűjteményben lévő, Északkelet-Bulgáriában felszíni gyűjtések során nagy tömegben talált öntvények, fél-

¹³⁶ WINTER 1997, Taf. 47. 41:2.

¹³⁷ VIDA 2011, 403.

¹³⁸ VIDA 2011, 403.

¹³⁹ Például: Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd fal, 1963/28., 1963/36., 1976/15 és 1999/30 sírok (MÜLLER 2010, Taf. 37. 21; Taf. 38. 3; Taf. 62. 2–3, Taf. 84. 18); Környey, 101. sír (ERDÉLYI–SALAMON 1971, Taf. 17. 101: 28); Zamárdi-Rétiföldek, 452., 960., 1041. és 1490. sírok (BÁRDOS–GARAM 2009, Taf. 51. 452: 1; Taf. 112. 960: 2, Taf. 118. 1041: 1, Taf. 166. 1490: 1).

¹⁴⁰ BÓNA 1983, 119; MÜLLER 2010, 197; VIDA 2011, 403–404; MÜLLER 2014, 117–118.

¹⁴¹ ORMÁNDY 1995, 58. j.

¹⁴² GARAM 2001, 29.

¹⁴³ BÜHLER 1999, 434; GARAM 2001, 114.

¹⁴⁴ FETTICH 1929, 54. ff.

¹⁴⁵ PAULSEN 1933, 186–188; MARTIN 1996, 67–72.

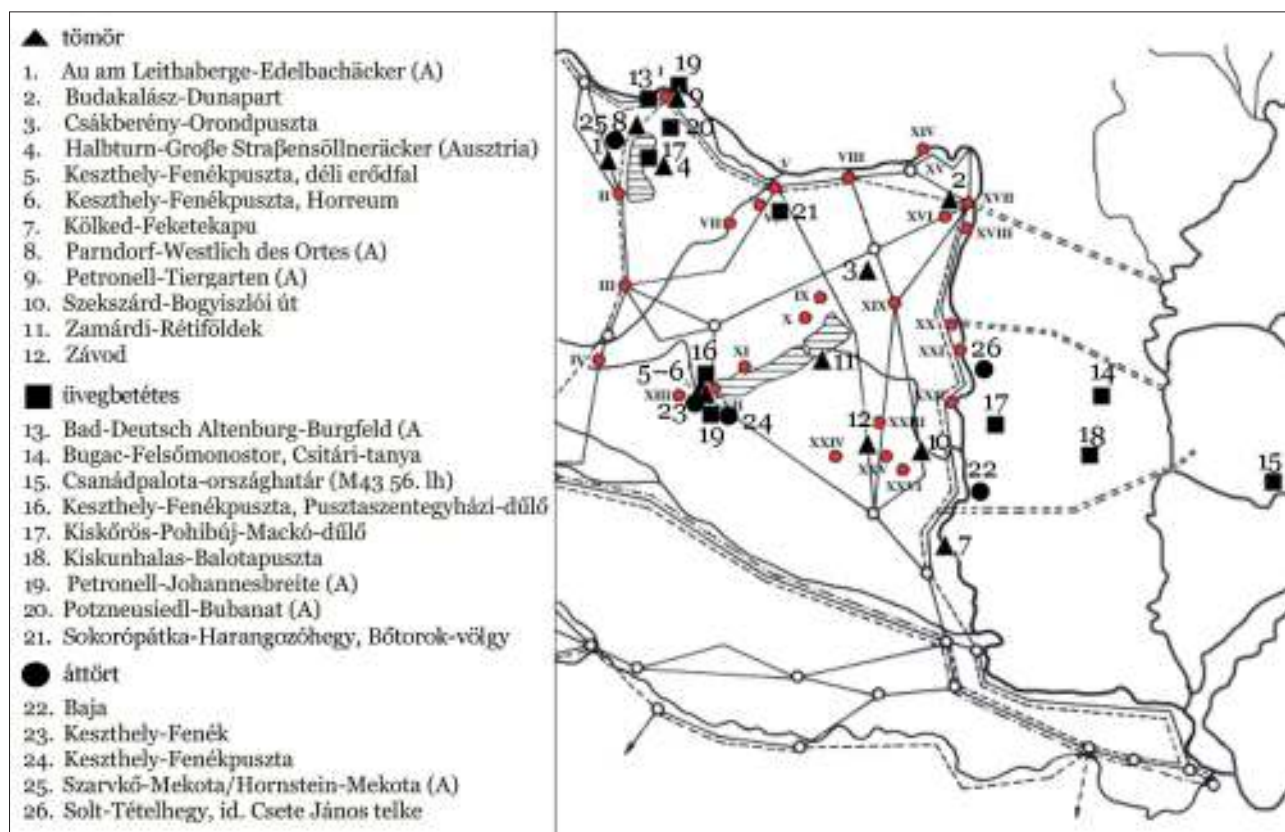
¹⁴⁶ Elsőként Nagy Margit hívta fel a kutatás figyelmét az avar kori ötvösségben egy helyi hagyomány lehetőségére. (NAGY 1992, 384–386.) A kora avar kori ötvösségben megmutatkozó különböző hagyományokról bővebben: HEINRICH-TAMÁSKA 2005, 131–135.

¹⁴⁷ UENZE 1992, 530–531, T. 23–25; MIKULČIĆ 2002, 186, 78. kép 1–4; VAVANT et al. 1990, no. 208–210, 214–215, 296, 299–306.

¹⁴⁸ ROTH 1986, 52.

¹⁴⁹ EGER 2003, 424.

¹⁵⁰ BEJAN 1976.

7. kép: Az öntött gúlac süngős fülbevalók lelőhelyei és a Pannoniában azonosított római kori bronzműhelyek (az alap-térkép MÓCSY–FITZ 1990; a római bronzműhelyek SEY 2013 nyomán)
 Abb. 7: Die Fundorte der gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänges und die römerzeitlichen Bronzwerkstätte in Pannonien (Grundkarte nach MÓCSY–FITZ 1990; die Bronzwerkstätte nach SEY 2013)

kész és rongtott tárgyak, öntő és préselőminták is bizánci ötvösműhelyek működésére utalnak.¹⁵¹

Az öntött, tömör gúlac süngős függők – közeli, Kárpát-medencén kívüli analógiák hiányában – helyben készültek, az üvegbetétes típus pedig helyben alakult ki. Az üvegberakásos darabok előállítására olyan ötvöstechnikai tudásról árulkodik, amelynek nincs helyi előzménye,¹⁵² s e tudás – bizánci ötvösök révén – a Pontusz-vidék felől érte el a Kárpát-medencét.

Az öntött gúlac süngős fülbevalók előkerülésének súlypontja egyértelműen Dunántúlra tehető, de a Duna–Tisza köze középső harmadában is jelentke-

zik egy kisebb koncentráció. (17. kép 1) A dunántúli lelőhelyeik olyan területeken szóródnak, ahol a közelben római bronzöntő műhelyeket azonosítottak. (7. kép)¹⁵³ A lelőhelyek koncentrációja alapján Keszthely–Fenekpuszta és a Fertő-tó környékének (valószínűleg Carnuntum, esetleg Scarbantia) valamelyik ötvösműhelyében készülhettek öntött gúlac süngős fülbevalók, az utóbbi területen talán üvegberakásos darabok is. Carnuntum tágabb környékéről kerültek elő olyan préselőtövek, amelyek ezen a környéken a 7. század első felében komolyabb fémművesség jelenlétére utalnak.¹⁵⁴ A Keszthely környéki műhely lehetőségére már Lőrinczy Gábor is utalt.¹⁵⁵ Mindkét ré-

¹⁵¹ A gyűjtemény Kr. u. 1–12. századi anyagának feldolgozása teammunka keretében történt. A 6–8. századi anyag leírását és feldolgozását jelen munka szerzője végezte. (BALOGH et al. 2012.)

¹⁵² Az újabb kutatások meggyőzően bizonyították, hogy a Kárpát-medence 6. századi germán anyagában, főként a langobard leletek között, az üvegberakás jelenléte – a kőberakáshoz képest – jóval kisebb mértékű, mint azt korábban feltételezték. (HORVÁTH 2006, 55.)

¹⁵³ SEY 2013.

¹⁵⁴ Carnuntum (WINTER 1997, Taf. 8. 4); Jois-Strassäcker (WINTER 1997, Taf. 34. 26c: 1); Ringelsdorf-Kuse (WINTER 1997, Taf. 19. 12:1); Fertőzug/Seewinkel (GSCHWANTLER–WINTER 1992, 109. Taf. 1. 1); Petronell-Tiergarten (WINTER 1997, Taf. 4. 3d: 9) és egy lelőhely nélküli ausztriai szórvány (WINTER 1997, Taf. 50. 48: 3).

¹⁵⁵ LŐRINCZY 1992, Anm. 12.

gióban komoly bronzöntő műhelyek működtek a római korban.¹⁵⁶ Az ezek jelentette technológia hagyomány mellett legalább olyan fontos tényező lehetett, hogy a közelben a római települési és kézműves előzmények következtében a legfontosabb nyersanyagforrás, a különböző ókori bronztöredék is könnyebben fellelhető volt.

A fülbevalók kelet-dunántúli szórt felbukkanása alapján valószínűleg más késő antik műhelyekben is készülhettek (például Sopianae és Aquincum–Brigetio–Gorsium környékén) hasonló függők.

Az üvegberakásos fülbevalók Duna–Tisza közti példányain kívül a kiskunhalasi főgimnázium gyűj-

teményébe került, pálmalevél alakú préselőminta,¹⁵⁷ a Szeged-Kolozsvári térről szórványként ismert aranyozott, öntött, bronz nagygömbös fülbevaló,¹⁵⁸ a Szeged-Kundomb 262. sír áttört, aranyozott, bronz gúlacsüngős fülbevalója¹⁵⁹ és a tágabb környéken eddig ismertté vált, nem túl jó minőségű, kora avar kori, aranyozott bronz öntvények — a csanyteleki és a petőfiszállási aranszerelések, kardos vezérek fogazott díszű, csuklós szerkezetű csatjai¹⁶⁰ — a Duna–Tisza közének középső részén, a 7. század középső harmadában dolgozó gátéri ötvösnél korábban, a 7. század első harmadában itt tevékenykedő ötvösmesterre vagy kisebb műhelyre utalnak.

LEMEZES GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

A gúlacsüngős fülbevalók között az öntötteknél népeesebb és sokszínűbb típuscsoportot alkotnak azok a fülbevalók, amelyeknek gúlatagja lemezből készült, forrasztással. Az üreges gúlához illeszkedő gömbdíszek préseltek, tehát szintén üregesek.

45 lelőhelyes és 11 ismeretlen lelőhelyű lemezes fülbevalót ismerünk. A legtöbb töredékes példány esetében is el tudtuk dönteni, hogy mely típusba sorolható. Az egyetlen fülbevalótöredék, amelynek típusba sorolása nem lehetséges, a Békéscsaba-Repülőtérről előkerült női sír¹⁶¹ fülbevalótöredékei. A fülkarikához közvetlenül hozzáforrasztott rövid, keresztben bordázott hengeres összekötőtagokhoz hasonlóak a Szegvár-típusú fülbevalók nagyobb méretű képviselőinél (3. tábla 4–7) és a Velika Kladaša-típus darabjainak többségénél (4. tábla 1–2, 8–10) fordulnak elő. Ha a két függőtípus eddig ismert példányainak területi elhelyezkedését is figyelembe vesszük (9–10. kép), akkor nagyobb a valószínűsége annak, hogy a békéscsabai fülbevalók Szegvár-típusú-

ak lehettek. A fülbevalótípusok keltezése szempontjából a békéscsabai sír „értékes” lehetett volna, ha a függőtípus egyértelmű lenne, hiszen a síregyütttest *post quem* keltezi az innen származó, félbevágott Heraclius (616–625) solidus.

A lemezes gúlacsüngős fülbevalók között a gúlaalakra felrakott díszítések jellege alapján a következő típusok különíthetők el.

*Szegvár-típus*¹⁶² (3. tábla 1–9)

1. Adony, szórvány (3. tábla 2)¹⁶³
2. Deszk-T. 24. sír (8. kép 1; 3. tábla 8) Kelet-nyugati tájolású fülkesírba a női csontvázat a fülkébe fejjel előre tolták be. A koponya mögött birka-csontok voltak. A függőkön kívül a sír egyéb melléklete trapéz alakú vascsat, szemes, hurokfolyatott és lecsapott sarkú hasáb alakú monochrom opak gyöngyök és orsókarika volt. Leírás: 2 db arany gúlacsüngős fülbevaló. A fülkarika kerek

¹⁵⁶ A fenékpusztai erőd északi kapujának feltárása során előkerült nagymennyiségű fémlelet (ládikaverek, bronzedények maradványai, javított darabok, hulladékok stb.) alapján az ásató azt feltételezte, hogy a késő római időszakban itt egy leginkább edényjavításra és egyéb egyszerű fém munkákra specializálódott műhely működhetett. (MÜLLER 1978, 11, 26, 29; SEY 2013, 65) Carnuntumban a légiós tábor (Bad Deutsch-Altenburg, Ausztria) és a polgárváros (Petronell, Ausztria) területén több műhelyt is sikerült azonosítani, fegyver-, szobor- és plasztika-, valamint fibulakészítő műhelyeket. (SEY 2013, 59–61.)

¹⁵⁷ FETTICH 1926, 33. VII. t. 6.

¹⁵⁸ MFM ltsz.: A.55.123.1.

¹⁵⁹ Lásd lejjebb, az egyedi préselt darabok közt.

¹⁶⁰ KÜRTI 1990, 1. kép 3; BALOGH–WICKER 2012, 6. kép 3.

¹⁶¹ MRT/10, 185. 101. tábla 6, 8. „Ezeknek eredetileg közepes méretű gúla alakú csüngőrészük volt, de a találók levagdosták, s elveszték.”

¹⁶² Az arany, lemezes gúlacsüngős fülbevalók többsége számos kiállításon szerepelt, fotójuk a kiállításhoz kapcsolódó vezetőben, katalógusban megjelent. Ezekre csak abban az esetben hivatkozunk, ha a tárgyról leírást vagy legalább a méret és tömegadatait tartalmazza a katalógus szócikke. A típus lelőhelylistáját először Bóna István állította össze (BÓNA 1980, Anm. 13), az egyik függő lelőhelyként Budapest-Angyalföld szerepelt. Ezt a téves lelőhelyet Bálint Csanád is feltüntette. (BÁLINT 1993, Fundliste 2b) A fülbevaló itt ismeretlen lelőhellyel szerepel. A legújabb katalógust Ormándy János közölte, ezekkel egy típusba sorolta az oldalukon háromszög alakú üres foglalattal tagolt darabokat is. (Vö.: ORMÁNDY 1995, 154–155.) Ez egy olyan markáns jellemző, hogy ez utóbbiakat külön típusba soroltuk. (Lásd Velika Kladaša-típus.)

¹⁶³ OrnJank 10.; BÓNA 1980, Abb. 6. 1; GARAM 1993, 51, Taf. 1. 5.

8. kép: 1–2. Szegvár-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Deszk-T, 24. sír; 2. Üllő(?), szórvány; 3. Velika Kladuša-típusú fülbevaló Erdélyből (Románia)

Abb. 8: 1–2. Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szegvár-Typs: 1. Deszk-T, Grab 24; 2. Üllő(?), Streufund; 3. Ohrring nach Velika Kladuša-Typs aus Transsylvanien (Rumänien)

átmetszetű, egyik vége elhegyesedik, a másik öntött tokban végződik. A háromoldalú gúlacsüngő oldalait apró granulációk fedik. A gúla alsó csúcsához négy apró préselt lemezgömb és alattuk egy nagyobb, két félből összeállított lemezgömb csatlakozik. A fedlap sarkain piramis alakban elrendezett granulációdíszek (három kisebb tetején egy nagyobb granuláció) ülnek. A gúlacsüngő a fedlapra forrasztott, keresztben bordázott arany lemezből hajlított hengeres tagba fűzött, bordázott lemezfüllel kapcsolódik a fülkarikához. A függesztőtag forrasztási helyét a fedlapon granulációkkal takarták el. H=5,8 cm (3,5 cm) és 5,1 cm (3,3 cm), s=11,21 g, 11,88 g. Ltsz.: MFM A.55.122.1., A.55.131.1.

3. Fadd (3. tábla 5)¹⁶⁴
4. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (3. tábla kép 6–7)¹⁶⁵
5. Körösladány-Dózsa Tsz (3. tábla 9)¹⁶⁶
6. Szegvár-Oromdúló, 1. sír (3. tábla 3)¹⁶⁷
7. Szegvár-Sápoldal, 1. sír (3. tábla 1)¹⁶⁸
8. Üllő (?), szórvány (8. kép 2; 3. tábla 4)¹⁶⁹

Az e csoportba tartozó függők elsődleges jellemzője, hogy a gúlatagok egész felületét apró granulációk borítják. (3. tábla 1–9)

A Szegvár-típusú fülbevalók aranyból készültek. A csüngőrészek nagysága 1,8–3,3 cm között változik. A legkisebb az adonyi szórvány és a töredékes állapotú szegvár-oromdúlói függő, s szintén a kisebb darabok közé sorolható a szegvár-sápoldali 1. sír fülbevalója is.¹⁷⁰ A típus példányai között a legnagyobb a Deszk-T. 24. sír fülbevalópárja. A többi közel azonos, köztes méretű.

A gúlacsüngők végére két préselt félből összeállított nagyobb lemezgömb kapcsolódik, átmérőjük 0,5–1,1 cm között változik. A gúla és a lemezgömb közé, a forrasztás eltakarására 3-4 nagyobb granulációt vagy kisebb lemezgömböt illesztettek. A gömbök érintkezési felületét gyakran ugyancsak apróbb granulációkkal díszítették.

A fedlapok sarkain 3-4 kisebb és egy nagyobb granulációból álló díszítőtagok ülnek.

A függők rögzítése a fülkarikához többféle módon történt. A sápoldali függőnél a csüngőtagot függesztőfül nélkül, közvetlenül a fülkarikára forrasztották. (3. tábla 1) Az adonyi, az oromdúlói és a valószínűleg Üllőről származó daraboknál a gúla

¹⁶⁴ BÓNA 1980, Anm. 50. Abb. 6. 10.

¹⁶⁵ GARAM 1993, 68. Taf. 32. 3–4. A fülbevalópár lelőhelyeként Bóna István korábban Budapest-Angyalföldet jelölte meg (BÓNA 1980, Anm. 51), Garam Éva leletkatalógusában már ismeretlen lelőhelyüként szerepel (GARAM 1993, 68). Bóna István téves információját tisztázta: NAGY 1998, 101–103.

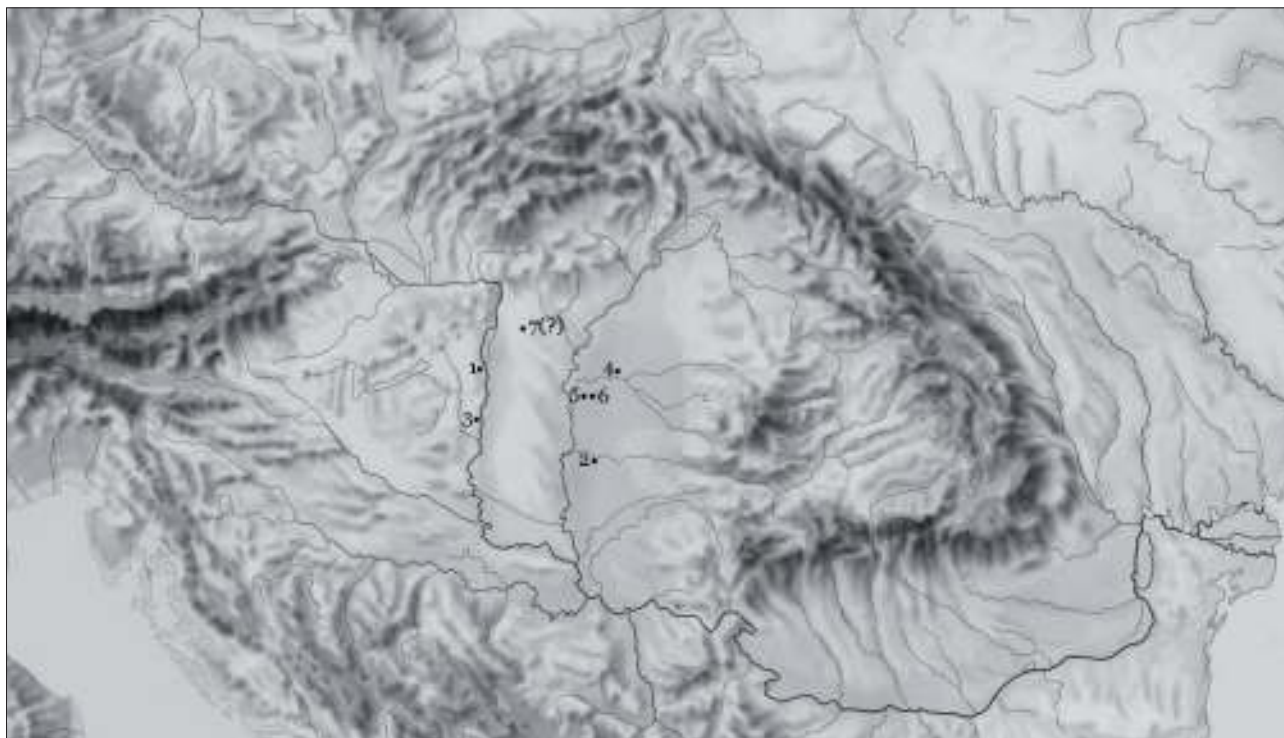
¹⁶⁶ JUHÁSZ 1973, 111. 7. kép.

¹⁶⁷ LŐRINCZY 1991, 128. III. t. 4.

¹⁶⁸ BÓNA 1979, 5. 2. kép 3; BÓNA 1980, Abb. 7.

¹⁶⁹ HAMPEL 1894, 62; BÓNA 1980, Anm. 53. Abb. 6. 3–4; GARAM 1993, 68. Taf. 32. 1–2.

¹⁷⁰ Bóna István a fülbevalótípuson belül nagyközepes, közepes és kicsi változatokat különített el. (BÓNA 1980, 41.)

9. kép: A Szegvár-típusú gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 9: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Szegvár-Typs

fedlapjára egy lemezből készített, henger alakú tagot rögzítettek és az közvetlenül kapcsolódott a fülkarikához. A hengeres tag mindkét végén a forrasztás nyomait apró granulációkkal fedték el. A faddi fülbevalóknál a hengeres nyakrészre egy lemezgömböt ültettek, s a fülkarikát ezen húzták át. (3. tábla 5) A deszki, a körösladányi (5. kép 12) és az ismeretlen lelőhelyű (3. tábla 6–9) fülbevalóknál egy bordázott pántból hajlított hurokfűlet húztak át a kilyukasztott fedlapon, a fül két szárvégét alul széthajtották. A hurokfűl szára köré keresztben bordázott, hengeres lemezpalástot hajlítottak. A deszki függőkön jól látható, hogy a fedlap tetején a függesztőfül tövét forrasztással is megerősítették, s ennek nyomait granulációkkal takarták el. Valószínűleg hasonló módon jártak el a másik kettőnél is.

A fülbevalók karikája között az oldalt nyitott mellett a felül nyitott (3. tábla 2, 5) és a tokos záródás (3. tábla 2, 6) is bizánci jellegzetesség.

Párosan és páratlanul is viselt ékszer volt. Biztosan női sírból került elő a szegvár-orumdülői és a deszki függő, a szegvár-sárpoldali férfisírból való. A

többi szórvány vagy közelebbi adatok nélküli temetkezésből származik.

A fülbevalótípus eddig ismert 8 példánya a kora avar szállásterület központi részén, a Duna jobb partján, többsége a Közép-Tisza vidék tágabb környezetében került elő. (9. kép)

A fülbevalók keltezése

A fülbevalótípus 6–7. századi pontuszi analógiái jól ismertek.¹⁷¹ (3. tábla 10–24) Bóna István ezeket a Kárpát-medencei rokon példányokkal egyidejűnek tartotta, s ez alapján feltételezett egy közös bizánci előzményt.¹⁷² A felül nyitott és a hurkos-kampós záródású fülkarika eléggé egyértelművé teszi, hogy a fülbevalótípus eredetét bizánci ékszerek között kell keresnünk, és ezek a darabok maguk is bizánci mesterek vagy bizánci hagyományú műhelyek produktumai lehetnek.

Ugyanakkor a keleti és az avarföldi függők egyidejűségével van némi probléma, ugyanis ha tüzetesen áttekintjük kísérőleleteiket, akkor megállapíthatjuk, hogy ez idáig mindössze Suuk Suban (1. kép 6) és Skalistoeban (3. tábla 21–24) fordulnak elő a 6.

¹⁷¹ VINSKI 1955, 74; BÓNA 1980, 40; BÁLINT 1993, 218.

¹⁷² BÓNA 1980, 42.

század végétől keltezhető darabok, női sírokból, párosan és páratlanul is.¹⁷³ Csak egyetlen darab került elő éremmel *post quem* keltezhető temetkezésből: a 771. kriptából II. Tiberius (578–582) és Mauricius Tiberius (582–602) 7 darab átlukasztott érme származik.¹⁷⁴

Az arcybaševoi (3. tábla 13)¹⁷⁵ és Klin Yar III. 29. katakombájából származó (3. tábla 14)¹⁷⁶ darabok kísérőleleteik alapján nem keltezhetők a 7. század első harmadánál korábbra. Mindkettő férfisírból, egyesével került elő. Ezekkel közel egyidősek lehetnek a kamuntai függők is.¹⁷⁷ (3. tábla 10–12)

A Kaukázustól északra lévő Mokraya Balka 5–10. századi temetkezőhelyéről eddig 5 katakombából került elő gúlacsüngős fülbevaló,¹⁷⁸ (3. tábla 15–17, 19) amelyek közül három arany, egy bronz és egy pedig bronz öntvény. (3. tábla 19) Az egyik arany és a bronz öntött függő mellől származó érmek *post quem* adják meg a fülbevalók kronológiai helyét. A 20. katakombából származó II. Huszrau Parvív (Khosrau II.) szasszanida uralkodó (590–628), a 117. katakombából Heraclius és Heraclius Constantinus (613–641) érmei származnak.¹⁷⁹ A temetőt közlő szerzőpáros a granulált gúlacsüngős függőket a temető 7. század második felétől a 7./8. század fordulójáig keltezett horizontjába tette.¹⁸⁰ Ez a keltezés az érmek alapján azonban indokolatlanul késői.

A típus legkésőbbi – és egyben legnagyobb, nagyobb granulációval díszített – példányát Kelegejből (3. tábla 18) ismerjük,¹⁸¹ amely már Malaja Pereščepino köréhez tartozik, s így a 7. század középső harmadára datálható.¹⁸² A nagyobb méretű granulációk és a fülkarika belső gyöngydíszével ezzel rokonítja az egyik kamuntai függőt. (3. tábla 20)

A fülbevalótípus legkésőbbi előfordulását a 7. század végére/8. század elejére keltezett zachepilovkai sírleletből ismertük,¹⁸³ azonban a leletegyüttes nemrégiben történt teljes közlése és feldolgozása alapján¹⁸⁴ törölhetjük a sorból, a leletek között való szerepeltetése téves.

A Kárpát-medencei darabok közül a Mauricius Tiberius (582–602) *solidus*ának utánzatával *post quem* a 6. század utolsó évtizedére keltezett sápadli¹⁸⁵ és a valamivel korábbra, a 6. század második felére/harmadik negyedére datált oromdűlői 1. sír¹⁸⁶ a típus kisebb méretű példányainak kronológiai helyzetét elég szilárdan mutatja.

A nagyobb méretű darabok közül csak a Deszk-T. 24. sírról rendelkezünk bővebb információval. A sírleletben lévő gyöngyök közül a lecsapott sarkú hasáb alakú, kék színű *monochrom* gyöngyök jellegzetes római típusok, amelyek leginkább a 3–4. században voltak kedveltek, de az 5. századi késő római temetőkben is megtalálhatók, sőt Bizánc peremterületein egészen a 6. század utolsó harmadáig kedveltek voltak.¹⁸⁷ A barnásfekete alapon négy fehér-kék szemes és fehér hurokfolyatott gyöngyök a 7. század elejének gyöngysoraiban fordulnak elő.¹⁸⁸ A síregyüttes a gyöngyök alapján a 7. század első harmadára keltezhető. Bár egyetlen sírlelet alapján a nagyobb méretben készült Szegvár-típusú gúlacsüngős fülbevalók a kisebbeknél korábbi keltezése nem áll szilárd alapon, újabb hiteles leletek igazolhatják az eltérő változatok kronológiai egymásutánosságát. Az ékszertípusnál a méretbeli növekedés a keleti analógiák között is megfigyelhető tendencia.

Velika Kladuša-típus (4. tábla)

1. Dávod, szórvány (4. tábla 10)¹⁸⁹
2. Erdély/Transilvania (Románia), szórvány (8. kép 3; 4. tábla 1)¹⁹⁰
3. Fadd (?), szórvány (4. tábla 4)¹⁹¹
4. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (4. tábla 2)¹⁹²
5. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (4. tábla 3)¹⁹³
6. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány (4. tábla 8)¹⁹⁴

¹⁷³ 130., 132., 169., 220., 285., 336., 412., 414., 416., 471., 771., 760. és 772. kriptá. (VEJMARN–AJBABIN 1993, ris. 8. 20, 24, ris. 9. 28, 30, 33, ris. 16. 8, ris. 20. 25, ris. 35. 17, ris. 52. 11, ris. 68. 4, ris. 69. 2–3, 10–11, ris. 85. 5–7, 10, 12, ris. 118. 27, ris. 121. 19, ris. 122. 4.) A temetőt közlő szerzőpáros a granulációs és az öntött gúlacsüngős fülbevalókat indokolatlanul későre és nagyon tág határok közé, a 7. század második felétől a 9. századig keltezte. (VEJMARN–AJBABIN 1993, 183.)

¹⁷⁴ KROPOTKIN 1965, 177. No. 65.

¹⁷⁵ MONGAJT 1951, ris. 42–45.

¹⁷⁶ FLĚROV 2000, 138–140. ris. 37–39.

¹⁷⁷ CHANTRE 1887, Pl. XIV. 3–4, 6.

¹⁷⁸ 20., 21., 33., 59. és 117. katakomba. (AFANAS'EV–RUNIČ 2001, ris. 35. 6, ris. 37. 6, ris. 50. 6, ris. 75. 5, ris. 134. 8.)

¹⁷⁹ AFANAS'EV–RUNIČ 2001, 41.

¹⁸⁰ AFANAS'EV–RUNIČ 2001, 237.

¹⁸¹ FETTICH 1937, Taf. CXXIX. 25.

¹⁸² A lelethorizont datálásáról: KISS 1991, 193–210; GAVRITUHIN 2005, 406–411. Legutóbb részletes kutatástörténeti áttekintéssel: KOMAR 2006, 118, 230–240.

¹⁸³ Vö.: BÁLINT 1989, Abb. 41. 2; RAŠEV 2007, Tab. 83.

¹⁸⁴ KOMAR–HARDAJEV 2012.

¹⁸⁵ BÓNA 1980, 92

¹⁸⁶ LÓRINCZY 1991, 137.

¹⁸⁷ IVANIŠEVIĆ et al. 2006, 83–84.

¹⁸⁸ Felsorolt példakkal: PÁSZTOR 1997, 192.

¹⁸⁹ GARAM 1993, 30. Taf. 3. 7.

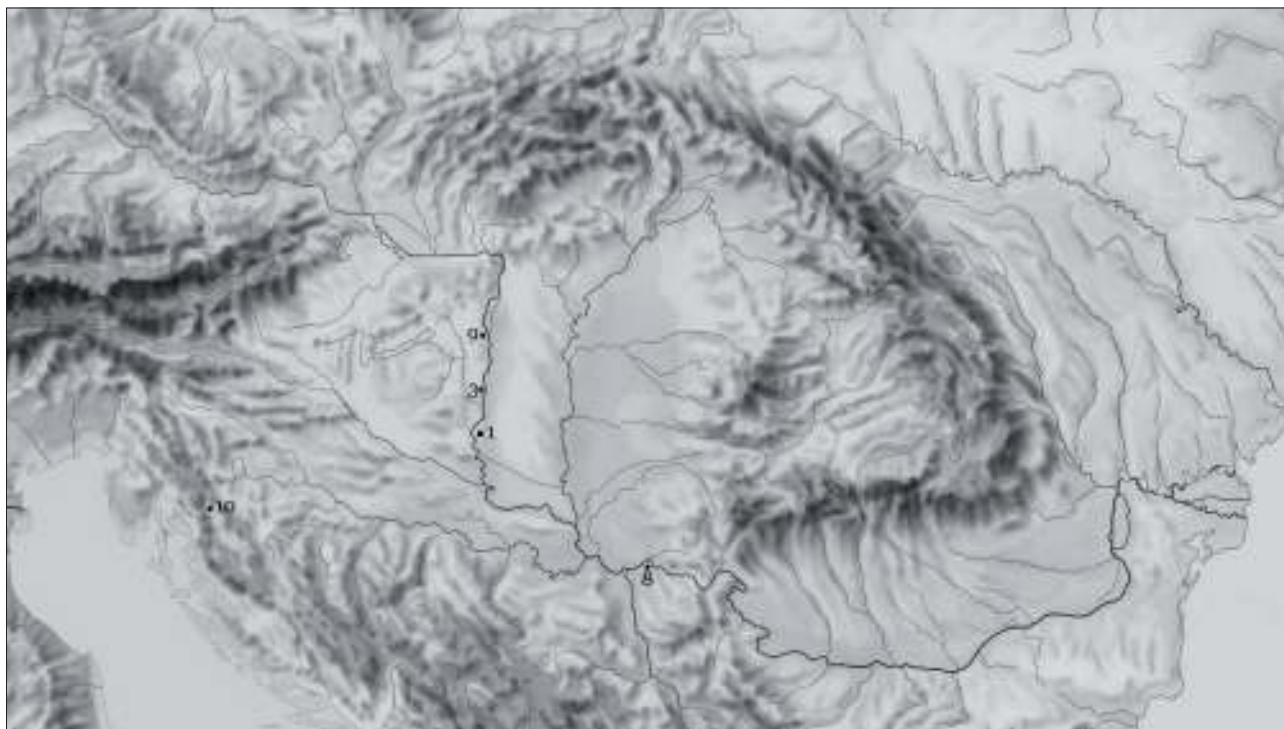
¹⁹⁰ BÓNA 1986, Abb. 30. 3; GARAM 1993, 64. Taf. 29. 4–5.

¹⁹¹ GARAM 1993, 64–65, Taf. 31. 8.

¹⁹² OrnJank 7.; HAMPEL 1894, 61. LVIII. tábla 7; GARAM 1993, 67–68, Taf. 2. 7.

¹⁹³ GARAM 1993, 67, Taf. 2. 6.

¹⁹⁴ OrnJank 8.; GARAM 1993, 69, Taf. 71. 6.

10. kép: A Velika Kladuša-típusú gúlaacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 10: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Velika Kladuša-Typs

7. Ismeretlen lelőhely (Nyugat-Magyarország), szórvány (4. tábla 9)¹⁹⁵
8. Ram (Szerbia), szórvány (4. tábla 5)¹⁹⁶
9. Rácalmás, szórvány (4. tábla 7)¹⁹⁷
10. Velika Kladuša (Bosznia-Hercegovina), szórvány (4. tábla 6)¹⁹⁸

A gúla oldallapjain granulációkkal díszített fülbevalók között önálló típust képviselnek azok a darabok, amelyeknek oldalait üres foglalatok tagolják. (4. tábla) Ezeket Garam Éva már önálló típusként körvonalazta.¹⁹⁹ Ormándy János mégis a Szegvár-típusban sorolta fel őket, de területi elkülönülésükre felfigyelt.²⁰⁰

Az aranyból készült függők mérete 2,6–3,8 cm között mozog, közel azonosak a Szegvár-típus közepes nagyságú darabjaival. Az alap, amelyre a konstrukciót felépítették, egy sima lemezből összeforrasztott, háromoldalú gúla. Az oldalak közepére arany szalagból hajlított, az oldalsíkra merőleges, háromszögletű cellát forrasztottak. Ezt körben a gúla oldalélig szabályos sorokba rendezett apró granulációkkal keretelték.

Ettől eltérő az Erdélyből származó fülbevalópár, (4. tábla 1) amelynél a cellafal külső oldalára került

kettős granulációkeret nem tölti ki a felületet. Hasonló kis gömböcskékből álló szegély húzódik az oldalak felső szélénél és a fedlap pereménél is, azonban a gúla oldalélelén sorakozó granulációk nagyok.

A függők gúlatagjának végére három kisebb lemezgömb közbeiktatásával egy nagyobb, 0,7–1 cm átmérőjű lemezgömböt illesztettek. A fedlap közepére sima vagy keresztben barázdált, rövid hengeres tagot forrasztottak, s azt közvetlenül a fülkarikához rögzítették. A forrasztás helyeit a zárólapon és a fülkarikánál is apró granulációkkal takarták el.

A Jankovich-aranyak között lévő fülbevalónál (4. tábla 2) egy rövid hengeres összekötőtag tetejére ültetett három kiscsöggel rögzítették a fülkarikát, amelynek a belső ívére egy kisebb lemezgömböt illesztettek.

A fülbevalók fedlapjának sarkain felforrasztott díszítő tagok ülnek: egyeseknél piramis alakzatban felrakott, 3-4 kisebb és felül egy nagyobb granuláció, (4. tábla 1–4) másoknál préselt lemezgömb, amely hosszában barázdált, nyomott formájú nyakon ül. (4. tábla 5–6, 9–10) A rácalmási függő (4. tábla 7) fedlapjára rövid kúpos nyakú, öntött, tömör gömböcskéket forrasztottak, amely az oroszlány-borbálatelepi 40. sír öntött, aranyozott ezüst, üveg-

¹⁹⁵ KISS 1985, 148. Taf. 4. 1.

¹⁹⁶ VINSKI 1955, Tab. I. 2; VINSKI 1958, Tab. IV. 14; DIMITRIJEVIĆ et al. 1962, 121. Tab. XII. 2.

¹⁹⁷ OrnJank 9.; GARAM 1993, 103, Taf. 71. 7.

¹⁹⁸ VINSKI 1958, 73, Tab. XI. 13.

¹⁹⁹ GARAM 1993, 23: 2. Gruppe.

²⁰⁰ ORMÁNDY 1995, 155.

berakásos fülbevalójának díszeihez hasonló. (3. kép 6)

A fülbevalókat kerek átmetszetű, kerek alakú, oldalt nyitott fülkarikákra függesztették fel. Az erdélyi fülbevalópár fülkarikája tokos záródású. (4. tábla 1)

A fülbevalók mindegyike szórványlelet, csak az erdélyi páros, a többi szőlóban előkerült ékszer. 5 fülbevalónak legalább tágabban ismerjük a származási helyét, amely a fülbevalótípus közvetlen Duna menti előfordulását mutatja. (10. kép) A Kárpát-medencén kívül ismert egyetlen darab a Velika Kladušából ismert szórvány. Analógiák hiányában valószínűleg Avarföldön készült ékszertípusról van szó. A Rácalmás és Dávod közötti alig több mint 100 km-re eső három előfordulásából e szakasz közelében működő műhelyre következtethetünk.

A fülbevalók keltezése

A fülbevalók kronológiai helyzetének kérdését – leletösszefüggések hiányában – egyelőre csak stíluskritikai alapon közelíthetjük meg.

A fülbevalók közeli rokonságban állnak a Szegvár-típusú függőkkel, méretben azok nagyobb képviselőivel. Fentebb láttuk, hogy hiányzik egyelőre a meggyőző mennyiségű adatsor ezek keltezéséhez. A Deszk-T 24. sír példányát a sír gyöngyei alapján feltételeztem a 7. század első harmadára.

A dávodi fülbevaló (4. tábla 10) háromszögletű cellájának közepét kitöltő kerek belső cella a Szentendre-típusú fülbevalók A változata felé mutat kapcsolatot, (vö.: 8. tábla 3–10) de távoli rokonság fedezhető fel a Deszk-típus C változatára jellemző díszítéssel is. (6. tábla 1–3)

Sajnos azonban a Szentendre-típusú függők A változatainak keltezésével is gondban vagyunk, mert négy szórványlelet, a többi mellől jellegtelen leletanyagot ismerünk, vagy egyáltalában nem ismerjük a leletösszefüggéseket. A kunpeszéri temető kora avar kori sírjai között mindkét változat megtalálható, ami azonos kronológiai horizonthoz való tartozásukat sugallja. A következőkben, a típus tárgyalásakor majd részletezésre kerülő érvek alapján ezt a fülbevalótípust a 7. század második negyedére/középső harmadára keltezhetjük.

Az Erdélyből származó fülbevalópáron az élek nagyobb granulációkkal való szegélyezése a Deszk-típus jellemzője. (Vö.: 6–7. tábla)

Összességében a Velika Kladuša-típusú gúlacsüngős fülbevalók tehát a 7. század első felénél pontosabban egyelőre nem datálhatók. Újabb hiteles leletek napvilágra kerülésével a jövő feladata lesz a keltezés pontosítása.

Oroszlány-típus (5. tábla 2–5)

1. Bágyog-Gyűrhegy (?) (5. tábla 3)²⁰¹
2. Makó, Mikócsa-halom, 17. sír (5. tábla 4) észak-északkelet-déldélnyugati tájolású padmalyos sír. A 30–35 éves nő mellékletei: borostyán és *monochrom* gyöngyök, vascsat, orsókarika, kézzel formált edény, juh hosszúfartó, egy-egy részleges borjú és birka, illetve két részleges marha temetkezés. Leírás: A fülbevalópár a koponya két oldalánál került elő. Bronz lemezből készült, töredékes állapotú függőpár. A gúla oldalain háromszög alakú áttörések vannak, amelyeket kivágással alakítottak ki. Az oldallapok szélénél préselt gyöngysor húzódik. A vastagabb bronzlemezről kinyírt fedlapot felforrasztották. Ennek közepén széles bronzpántot húztak át hurokszerűen, végei a fedlap alján két oldalra hajlítottak. Az egyik darabnál a függesztőhurokba egy lapos huzalból készített bronzkarikát és abba egy vastagabb, kerek átmetszetű bronzkarikát fűztek be. A másik fülbevaló karikája elpusztult. $A_{karika} = 1,3$ és 1,7 cm. Ltsz.: MFM 2012.9.127.
3. Oroszlány-Borbálatelep 40. sír (3. kép 6; 5. tábla kép 2)²⁰²
4. Péterréve/Bačko Petrovo-Selo, Čik (Szerbia), 101. sír (5. tábla 5)²⁰³

A gúlacsüngős fülbevalókon belül ez négy olyan példányt magába foglaló típus, amelynél nemcsak a függő alkotóelemeit, hanem a gúla díszítését is préseléssel alakították ki. (5. tábla 2–5) Az oroszlányi ezüstműből, a többi bronzlemezről készült. Párosan viselt függők voltak, a péterrévei férfi, a másik kettő női sírból származik.

Vékony anyaguk és áttört felületeik miatt sérülékenyek, a makói és a péterrévei töredékesek. Az oroszlányi függőpár alapján a töredékes, hiányos darabok fomáját és a készítésük menetét is rekonstruálhatjuk.

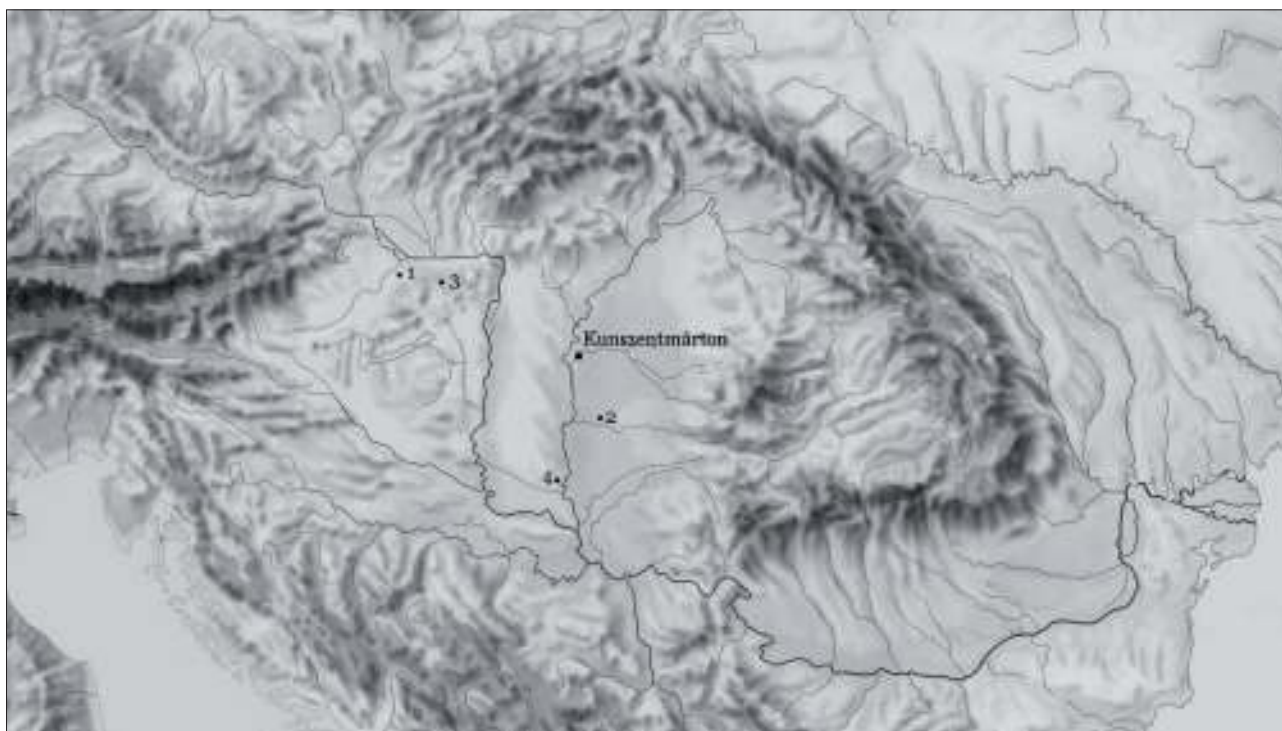
A függők összeállítását a következők szerint képzelhetjük el. A bronz lemezre előrajzolták a gúla szétterülő mintáját, feltehetően valamilyen sablon és karcoló segítségével, majd préseléssel alakították ki a granulációkat utánozó gyöngysordíszeket. Ilyen fülbevaló előállítására sablonként és préselómintaként a kunszentmártoni ötvössír mintái között fellelhető bronzöntvényhez (5. tábla 1) hasonló tárgy is alkalmas lehetett.

Az oldallapok közepét még az oldalak hajtogatása, forrasztása előtt kinyírták. (6. kép 3) A makói és a péterrévei fülbevalóknál a fedlapra előbb rászertették a függesztőfület, s ezután az összehajtott és forrasztással rögzített gúlaalpra a fedlapot felforrasztották.

²⁰¹ TOMKA 2008, Abb. 11. 1.

²⁰² SZATMÁRI 1980, Abb. 3.

²⁰³ BUGARSKI 2009, 40. T. V. 30: 4.

11. kép: Az Oroszlány-típusú gúlacsőngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 11: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Oroszlány-Typs

tották. A makói fülbevalóknál a vastag bronzlemez-
 ből kinyírt, háromszögletű lapot középen átlyukasz-
 tották, és abba hurkosra hajlított, széles bronzsala-
 got húztak, amelynek rögzítése a végek széthajlítá-
 sával történt. (5. tábla 4) Hasonlókra a Deszk-típusú
 gúlacsőngős fülbevalók között találunk példát. (Vö.:
 6–7. tábla)

A péterrévei daraboknál a közölt illusztráció nem
 elegendő egy megalapozott technikai rekonstrukció-
 hoz. A rajz alapján a függesztőfül és a fedlap sarkain
 lévő applikációk is alulról kerültek rögzítésre. Ehhez
 a gúlacsőngős fülbevalók között nem találtunk más
 példát.

A bágyog-gyűrhegyi fülbevalónál (5. kép 3) a
 fedlapra egy hengeres függesztőtagot forrasztottak,
 s abba egy furat segítségével akasztották be a fülka-
 rikát. Ez a függesztőfülforma a Szentendre-típusú
 gúlacsőngős fülbevalókon előforduló formával csak
 nagyon távoli hasonlóságot mutat, főként inkább a
 nagy- és kislemezgömbös fülbevalóknál találkozunk
 hasonló megoldással.²⁰⁴

Az oroszlányi fülbevalónál (5. tábla 2) egy leke-
 rekített végű téglalap alakú, lyukkal átütött fület sze-

reltek fel. A fülforma az öntött gúlacsőngős fülbeva-
 lókéval rokon. (Vö.: 1–2. kép)

A bágyog-gyűrhegyi, oroszlányi és a péterrévei
 függők zárólapjának sarkaira csonkakúpos nyakon
 ülő gömbdíszek kerültek, amelyek a Rácalmásan a
 Dunánál talált Velika Kladaša-típusú fülbevalón (4.
 tábla 7) lévőkhöz hasonlóak.

A fülbevalók közül csak az oroszlányiaknál ke-
 rültek szintelen üveglapok a gúla oldallapjainak át-
 törésébe, amelyeket hátulról ragasztotta be, a gúla
 külső felületének füstaranyozása után. Mivel sem a
 makói, sem a péterrévei sírokban nem volt nyoma
 üvegbetétnak, ezért valószínű, hogy ezeket és talán
 a bágyogi fülbevalópárt sem díszítette üvegbekakás.

A fülbevalótípust csak a Kárpát-medencéből ismer-
 jük, helyi készítmények lehetnek. (11. kép)

A fülbevalók keltezése

A makói 17. és a péterrévei 101. sírokban nincsen
 pontosabb keltezésre alkalmas lelettípus, az utóbbi
 esetében a temető egészének kora avar korra kelte-
 zése²⁰⁵ alapján lehet a temetkezés kronológiai helyét
 nagyjából megadni. A Makó, Mikócsa-halomnál fel-

²⁰⁴ Kiragadott példaként említjük: Alattyán-Tulát 70.,
 166., 211. és 433. (KOVRIK 1963, Taf. VI. 70: 1–2, Taf.
 XIV. 166: 18, Taf. XVII. 211: 27, Taf. XXIX. 433: 1); Póka-
 szepetk 243. (CS. SÓS–SALAMON 1995, Pl. XVII. 243:
 2); Sommerein (Ausztria) 21. (DAIM–LIPPERT 1984,
 Taf. 21. 21: 3); Szeged-Fehértó A. 11. (MADARAS 1995,
 Pl. 2. 11: 1); Vác-Kavicsbánya 158. (TETTAMANTI

2000, Taf. 6. 158: 1) és Zamárdi-Rétiföldek 543. (BÁR-
 DOS–GARAM 2009, Taf. 71. 543: 3) sírokat.

²⁰⁵ BUGARSKI 2009, 137. Ivan Bugarski 567–670 között
 határozta meg a temető használatát, véleményem sze-
 rint 6. századra datálható temetkezések nincsenek, és
 a 7. század középső harmadánál későbbi leletanyag
 sem fordul elő.

tárt temető jelenleg ismert része a 6. század harmadik harmadától a 7. század első harmadáig keltezhető anyagot tartalmaz.²⁰⁶

A fülbevalótípus keltezéséhez a magántulajdonban lévő bágyog-gyűrhegyi függőpárral ugyanazon sírból származó szűrőkanál²⁰⁷ vizsgálatával, az oroszlányi fülbevaló kísérőleleteinek áttekintésével és a préselési technika figyelembevételével juthatunk közelebb.

A Kárpát-medencében biztosan a 6. századra keltezhető préselőmintát nem ismerünk. Ez, valamint a legkorábbi avar kori ötvössírok (Kláralfalva-B 60.,²⁰⁸ Jutas 166.,²⁰⁹ Kölked-Feketekapu B, 80.²¹⁰ sír és kisújszállás-nagykerti²¹¹ sírok) alapján a préselési technika elterjedésével a Kárpát-medencében a 7. század első negyedétől számolhatunk. Tehát a préselt gúlacsüngős fülbevalók a 7. század elejénél korábban biztosan nem készültek.

A bágyogi fülbevaló mellől származó, a kanálfejnél laposra nyújtott, majd a vége felé kerek átmetszettű nyéllal ellátott kanál a szűrőkanalak legnépesebb, C típusába tartozik (B variáns).²¹² Az ilyen típusú szűrőkanalat tartalmazó Szentendre 3. sír 607–610 között vert Phocas *solidusa* – amely verdefényessége alapján nem sokkal verése után kerülhetett a sírba²¹³ – a típus *post quem*jeként tekinthető. Hosszú életű

típus, amelynek használata a közép avar kor elejéig kimutatható.²¹⁴

Az oroszlány-borbálatelepi 40. sír közöletlen, a sír leleteiről annyit tudunk, amennyi a leletegyüttesről közzétett fotóról²¹⁵ leolvasható. A gúlacsüngős fülbevalópár mellett még három fülkarika, néhány darab apró, *monochrom* gyöngy és egy bronz spirálokból, közéjük felfűzött, trapéz alakú, préselt díszű lemezcsüngőkből és bronz huzalból hajlított, kettős spirál alakú csüngőkből álló nyakék volt. Ez utóbbi az avar kori leletanyag bizánci eredetű emlékcsoportjába, a bronz és ezüst lemezcsüngős nyakékek közé tartozik,²¹⁶ amelyek a bizánci töbtagú csüngős nyakékek utánzataként készültek. A nagyobb számú Közép-Dnyeper vidéki hasonló darabokkal egy időben voltak divatban, legfeljebb a 7. század első harmadának végéig, a legegyszerűbb, már gyöngysorba fűzött változatok is csak legfeljebb a 7. század közepéig.²¹⁷ A bronz spirálok közé felfűzött oroszlányi nyakék a korábbi képviselők egyike. A trapéz és a kettős spirál alakú csüngőinek legjobb Kárpát-medencei analógiái Pécs környékén fordulnak elő, olyan lelőhelyeken (Gyód, Pécs-Köztemető és Závod),²¹⁸ ahol egyéb bizánci eredetű ékszertípusok (csillagcsüngős fülbevaló, kereszt, kürtös végű karperec, spirális lemezgyűrű és fejes gyűrű) is nagyobb számban fordulnak elő.

²⁰⁶ A szerző ásatása, jelenleg feldolgozás alatt. Előzetes összefoglalás: BALOGH 2014.

²⁰⁷ TOMKA 2008, 247. Abb. 11. 1.

²⁰⁸ BALOGH 2004, 266–267, 15–18. kép.

²⁰⁹ RHÉ-FETTICH 1931, 32. IV. és VIII. t.

²¹⁰ KISS 2001, 25–26, Taf. 24–27.

²¹¹ RÁ CZ 2014, 161–164, Taf. 23–33.

²¹² TOBIAS 2001, 171–172, 174, Abb. 5; LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

²¹³ BÓNA 1983, 104.

²¹⁴ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 15. j. A szerzőpáros által a hasonló szűrőkanalat tartalmazó Gyula-Dobos, 1. sír 7. század harmadik harmadára és a szeged-kundombi 308. sír 7. század második felére való keltezését érdemes újragondolni. (LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.) A gyulai sír a leletek között lévő sarló alapján került a közép avar korba. (LŐRINCZY 1998, 349) Bár a sarlók avar sírokban való megjelenését hagyományosan a közép avar időszaktól kezdve tekintjük általánosnak, de munkaeszközként való sírba kerülésük kora avar kori jelenség (SOMOGYI 1982, 194), és szórva-ványosan a gepida (Kiszombor B. 133. és 87. sír: TÖRÖK 1936, XLIX. t, LVII. t.) és langobard (Szentendre-Pannóniatelep, 11. sír: BÓNA–B. HORVÁTH 2009, Taf. 37. 11: 1) temetkezésekben is feltűnik hasonló funkcióban. Kiragadott példák: Szeghegy/Lovcenac (Szerbia) (SOMOGYI 2002, 288); Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia) 107. és 37. sír (BUGARSKI 2009, cl. 25, cl. 65); Szeged-Fehértó A. 3. sír (MADARAS 1995, 75, Pl. 1. 3: 8) és Vaskút-Kossuth utca 433. (BALOGH 2013, 503. kép 3) A gyulai sírban a sarlótöredék a lábfejsontoktól

25–30 cm-re került elő. A sírt a találók megbolygatták, így biztosan nem dönthető el, hogy milyen funkcióban került a sírba. A leletek között lévő öntött bronz, kürtös végű és a szintén öntött, készülő végű, vésett karperec is kora avar típus. A rövid gyöngysorban a legkésőbbi típus a vörös alapon fehér hurokfolyatott és a furatoknál sárga hurokfolyatott opak gyöngy, amely nyugat-európai (alemann, frank) kereskedelmi áru, és a 6. század végétől a 7. század második harmadáig fordul elő az avar kori gyöngyanyagban. (PÁSZTOR 1995, 75; PÁSZTOR 1996, 46–47) Mindezek alapján a gyulai sír esetében inkább a 7. század második negyedére/harmadára való keltezés tűnik megfelelőnek. A kundombi 308. sír esetén a szerzők a szemesgyöngyök közt lévő egyetlen dinnyemag alakú gyöngy alapján valószínűsítették a késői keltezést. A gyöngyfajta igazán a 7. század végétől vált kedveltté, de a kutatás a – főként a Tiszántúlon felbukkanó – nagyobb, lapos, tojásdad alakú, fehéres, illetve világoszöld színű darabokat Szegvár-Sápoldal II. Constans ezüst éremutánzata (SOMOGYI 1997, 110, 125) alapján a 7. század közepe-középső harmada időszakára teszi. (PÁSZTOR 2008, 317.) A sír egyéb leletei (ezüst nagylemezgömbös fülbevalópár és préselt rozetta) szintén inkább a kora avar korra jellemző lelettípusok. A dinnyemag alakú gyöngy alapján a sírlelet 7. század középső harmadára való keltezése elfogadhatóbbnak tartható.

²¹⁵ SZATMÁRI 1980, Abb. 3.

²¹⁶ GARAM 2001, 45–46; további hivatkozással a korábbi szláv, s az újabb bizánci eredet kérdéséről.

²¹⁷ GARAM 2001, 46.

²¹⁸ Vö.: GARAM 2001, Taf. 23–24.

Ezek alapján a fülbevalótípus 7. század első harmadának végére/második negyedére való keltezése látszik valószínűnek.

*Deszk-típus*²¹⁹ (12. kép; 6–7. tábla)

1. Alibunar-Schliessel J. kertje (Szerbia), szórvány (7. tábla 2)²²⁰
2. Deszk-D, 170. sír (12. kép 3; 7. tábla 1)²²¹
3. Deszk-H, 12. sír (12. kép 1; 7. tábla 3) Északkelet-délnyugati tájolású fülkesírba eltemetett felnőtt nő mellől borostyángyöngyök, vascsat és orsókarika, tojás és disznócsontok mellett 2 db arany gúlacsüngős fülbevaló került elő. Leírás: Az aranylemezből összeforrasztott, háromoldalú, fordított gúla alakú csüngők végén három-három kisebb és alul egy-egy nagyobb, két félből összeállított, forrasztott lemezgömb van. A kisebb gömbök érintkezési felületén apró granulációk sorakoznak. A háromoldalú gúla oldalain, a szélek közelében háromszögletű, alig kiemelkedő bordakeret húzódik. (12. kép 1) Ennek belső oldalát granulációkból álló gyöngysor kíséri. Az oldalapok közepén apró szemű, háromszög alakzatban elrendezett granulációk vannak, amelyek felső két sarkához egy-egy, az alsóhoz háromszögben rendezett három granuláció csatlakozik. A gúla oldalélein nagyobb, a felső szélénél apró granulációkból álló perem húzódik. A fedlap csúcsaira három-három kisebb és a tetejükre ültetett nagyobb granulációból álló díszet forrasztottak. A hosszában bordázott aranypántból kialakított hurokfűlet a fedlap áttörésével rögzítették, töve körül granulációkeret található. H=3,6 cm (3,1 cm), $s_{\text{össz}}=13,91$ g. Ltsz.: MFM A.53.15.79.
4. Deszk-Sz,²²² 3. sír (12. kép 2; 7. tábla 5) Keletnyugati tájolású aknasírban nyugvó nő csontváza mellől arany függőpár, *monochrom* gyöngyök, egybeöntött pajzstestű bronzcsat, téglalap alakú vascsat, esztergályozott csont tűtartó kerültek elő. Leírás: 2 db gúlacsüngős fülbevaló aranyból. A lemezből készített, háromoldalú gúla oldalapjain préselt háromszög alakú gyöngysorkeret fut, azon belül apró granulációkból Y alakzatot rak-

tak ki. Az egyik csüngő egyik oldalán a granulációk szabálytalan háromszöget és annak felső két sarkához kapcsolódó egyenes szárat alkotnak. A gúla oldaléleit nagyobb szemű granulációsor takarja. A gúla alsó csúcsához három kisebb és egy nagyobb préselt lemezgömböt illesztettek, a gömbök érintkezési felületeit granulációsorral fedték. A vastagabb aranylemezből kinyírt háromszögletű fedlap felforrasztása után sarkait a gúla oldalainak sarkaira visszahajlították. A fedlap pereme alá apró granulációból álló gyöngysort illesztettek. A fedlap tetején, a sarkokra keresztben bordával tagolt hengeres tagra préselt lemezgömböt ültettek. A hengeres tag tövére is granulációk kerültek. Egy gömbös tag az egyik függőről hiányzik. A fedlapra egy bordázott aranyzalagból hajlított hurkafűlet forrasztottak úgy, hogy két szárat ellentétes irányba széthajlították. A forrasztás nyomait nagyobb méretű granulációkkal fedték le. A fülbevalók karikája hiányzik. H=4 cm (3,5 cm), $s_{\text{össz}}=15,65$ g. Ltsz.: MFM A. 55.132.1.

5. Gyula-Szentbenedek (6. tábla 1)²²³
6. Hajdúböszörmény–Vidipusztá, Erdős-tanya (12. kép 7; 6. tábla 5)²²⁴ Homokbányászás során sírok kerültek elő, amelyek egyikéből egy arany fülbevaló került elő. Leírás: Az aranylemezből forrasztott gúla alakú tag oldalaira a széléhez közel, háromszögletűre hajlított keskeny, ugyanakkor vastag aranypántot forrasztottak, az oldalapok közepére egy hasonló kisebbet. (13. kép 1) A külső pánt belső, a belső pánt külső oldalát körben kisebb granulációkból álló gyöngysorral kísérték, ez utóbbi alsó sarkához rombusz alakban négy, kicsit nagyobb granulációt illesztettek. Az oldalapok közepére háromszög alakzatban rendezett granulációk kerültek. A gúla felső peremét és az oldaléleket nagyobb granulációkból álló sorral zárták le. A gúla alsó végéhez három kisebb és egy nagyobb, két félből összeállított lemezgömb illeszkedett. A vastag aranylemezből kinyírt fedlapot sarkainak az oldalélekre való ráhajtásával rögzítették. A fedlap peremét kisebb granulációsor szegélyezi, a sarkokon négy, piramis alakban egymásra illesztett, nagyobb granuláció ül.

²¹⁹ A típus első lelőhelylistáját Bálint Csanád állította össze (BÁLINT 1993, Fundliste 2c), az alábbi tévedésekkel: 1. Dávod, Ram, Velika Kladuša példányai az oldalakon lévő háromszögletű cellák alapján más típusba tartoznak. 2. A kiskunhalas-balotai öntött, az oroslány-borbálatelepi 40. sír függői préselték, de mindkettő üvegbetétes. 3. Szeged-Kundomb 262. sírjában áttört, préselt technikával készített függőpár volt. (Lásd később, az egyedi fülbevalóknál) 4. A Budapest–Pesterzsébet lelőhelyről említett függő a Szentendre-típusba tartozik. 5. Tószeg-Laposhalomról lemezgömbös fülbevaló származik, törlendő a gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei közül. Ormándy János lelő-

helylistájában szerepel a Szegvár-Oromdűlő, 866. sír is (ORMÁNDY 1995, 154), Lőrinczy Gábor szóbeli közlése szerint azonban nem ilyen, hanem Szentendre-típusú függő származik a sírből.

²²⁰ GARAM 1993, 52. Taf. 2. 1–2.

²²¹ CSALLÁNY 1943, 162. XXVII. t. 2; LŐRINCZY–STRÁUB 2003, 17. 2. kép 1.

²²² A lelőhely egyéb elnevezése Deszk-Ambrus, Klárafalva-Kukutyin. (Vö.: ADAM 2002, 112.)

²²³ MOGYORÓSSY 1870; a lelőhely azonosításáról: LISKA 1997.

²²⁴ FEKETE 1959, 14, 6. ábra. Mivel a hivatkozott első közlésben a fülbevaló leírása nem pontos, ezért a leírást itt adjuk.

12. kép: Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Deszk-H, 12. sír; 2. Deszk-Sz, 3. sír; 3. Deszk-D, 170. sír; 4. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 5. Magyarmajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia); 6. Ismeretlen lelőhely/Mokrin(?) (Kikindai Múzeum, Szerbia), szórvány; 7. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 8. A fülbevalótípus keleti párhuzama a Tamam-félszigetről (MENGHIN 2007 nyomán)

Abb. 12: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Deszk-H, Grab 12; 2. Deszk-Sz, Grab 3; 3. Deszk-D, Grab 170; 4. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 5. Majdan-Neuer Friedhof (Serbien); 6. Unbekannter Fundort/Mokrin(?) (Kikindaer Museum, Serbien), Streufund; 7. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 8. Östliche Analogie aus der Halbinsel Tamam (nach MENGHIN 2007)

A fedlap közepére bordázott aranypántból hajlított hurokfület forrasztottak. A fül szárainak kifelé hajlított végei talpként tartották a függesztő hurkot. A lábazat körül téglalap alakzatba rendezett kisebb granulációkból álló gyöngysorral a forrasztás nyomait takarták el. A függesztőfülbe

vastag, ovális alakú, deformált, oldalt nyitott fülkarikát fűztek. Az alsó lemezgömbök mára letörttek, elkallódtak. Fülkarikával együtt: h=5,6 cm (4,4 cm/3,4 cm), s=15,76 g. Ltsz: HM 53.6.1.

7. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (6. tábla 2)²²⁵
 8. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (6. tábla 4)²²⁶

²²⁵ OrnJank 6.; GARAM 1993, 68, Taf. 32. 6.

²²⁶ GARAM 1993, 68, Taf. 32. 5.

9. Ismeretlen lelőhely (Magyarország)/Kisújszállás (?) (6. tábla 6–7)
10. Ismeretlen lelőhely/Mokrin (?) (Kikindai Múzeum, Szerbia) (12. kép 6; 7. tábla 6)
11. Ismeretlen lelőhely/egykori Torontál vármegye, szórvány. (12. kép 4; 6. tábla 3; 7. tábla 4) Vétel útján került a szegedi múzeumba 2 db aranylemezről készített, gúlacsüngős fülbevaló.²²⁷ Az egyik függőnél a háromoldalú gúla oldalain egy préseléssel kialakított, az oldal síkjától 2 mm-re bemélyedő háromszög alakú mező van, amelynek szélét granulációból álló gyöngysor keretezi. Ebben a mezőben granulációból álló geometrikus kompozíció található: két koncentrikusan elhelyezett kör és a háromszögű keret sarkainál háromszögbe rendezett granulációk. (13. kép 6) Az alsó sarokban lévőhöz alulról még három, háromszögben rendezett granuláció kapcsolódik. Az oldaléleket nagy granulációkkal rakták ki, az oldallapok felső szélénél apró granulációból álló gyöngysor húzódik. A gúla csúcsához négy, nagyobb granuláció és alul két félből összerakott, préselt lemezzömb csatlakozik. A nagyobb granulációk érintkező felületén apró granulációsor van. A fedlapot lemezből nyírták ki, amelyet felforrasztottak a gúlaalapra. Sarkain négy kisebb granuláción egy-egy nagyobb ül. Az egyik dísztag hiányos. A fülbevaló felfüggesztése a fedlapon áthúzott, bordázott aranyzalagból kialakított hurokkal történt. Szárára bordázott, hengeres palástot hajlítottak, amelynek tövét és a hurok felé eső peremét is apró granulációkkal keretezték. (13. kép 5) A másik függőnél az oldallapokon préseléssel keskeny, keresztben rovátkolt léckeretet alakítottak ki, azon belül granulációból álló háromszög alakzatot, amelynek külső sarkaihoz fent két-két, lent öt-öt sorba rendezett, granulációból álló nyúlvány kapcsolódik. (13. kép 2) A kompozíció közepén granulációból álló háromszög helyezkedik el, amelynek sarkaihoz még három-három, háromszögben elrendezett granuláció kapcsolódik. Az oldaléleken nagyobb granulációból álló szegély húzódik. A gúla csúcsához nagyobb granulációkkal préselt lemezzömböt illesztettek. A fedlap és az oldalélek közé keskeny aranyzalag került, amely körben háromszögbe rendezett granulációkkal díszített. A fedlap sarkain négy-négy kisebb és rajtuk egy-egy nagyobb granulációból összeállított dísztag ül. A fedlapon bordázott aranypántból hajlított hurokfület húztak át, és szárát bordázott, hengeres palásttal vették körbe, amelynek lábát granu-

lációkkal övezték. A fülbevaló gúlatagjának alsó része sérült. H=4,5 cm (3,8 cm), 4,5 cm (3,9 cm), $S_{össz}=18,36$ g. Ltsz.: MFM A. 53.145.1.

12. Magyarmajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia) (12. kép 5; 7. tábla 7)²²⁸

A fülbevalótípust az éleken futó nagyobb granulációsor és az oldallapok kisebb granulációból összeállított geometrikus díszítése jellemzi. Az ismert 12 fülbevaló közül 6 szórványlelet, közülük kettő ismeretlen lelőhelyű. A sírleletként előkerült függők közül is csak 4 leletegyüttese vizsgálható. Az eddigi adatok alapján nők által, párosan viselt fülbevalótípusról van szó. (14. kép)

A fülbevalókban közös, hogy a háromoldalú gúla csúcsához 3-4 nagyobb granulációval vagy kisebb lemezzömbdel illeszkedik egy nagyobb lemezzömb. Ezek mérete 0,9–1,1 cm között váltakozik, az egyik ismeretlen lelőhelyű, (6. tábla 2) hajdúböszörményi függőn (6. tábla 5) kisebb, 0,5 cm átmérőjű lemezzömb van. A függők csüngőtagjának mérete közel azonos, 3,1–3,8 cm között mozog.

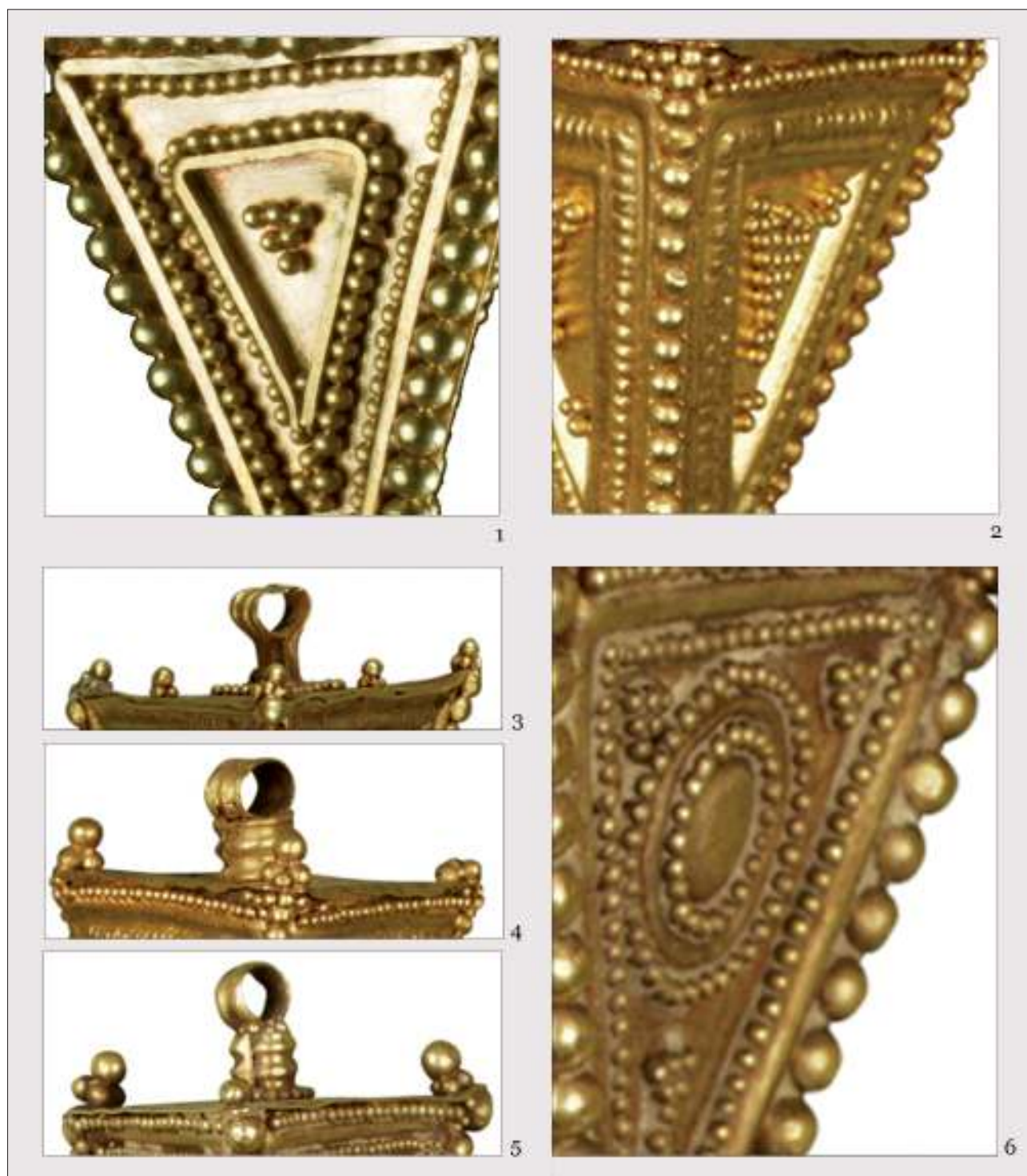
Öt fülbevalónál maradt meg a fülkarika, valamennyi oldalt nyitott, a két végén egyenesen záródó.

A gúlacsüngők függesztőfülének kialakításában többféle megoldás fordul elő. A leggyakrabban bordázott aranyzalagból hajlított hurokfüllel függesztették fel a csüngőt a fülkarikára. A Deszk környékéről származó daraboknál (7. tábla 1, 3–5) és a hajdúböszörményi fülbevalón (6. tábla 5) a meghajlított hurokfül széthajtott végeit a fedlapra ráforrasztották, és a forrasztási helyeket apró granulációkkal takarták el. (13. kép 3) A többi függőnél a hurokfület a fedlap átlukasztásával a lemezen áthúzták, és két végét a fedlap alján hajlították szét. Ezeknél a függesztőfül szárára keresztben, bordázott lemezből hengeres palástot húztak, amelyet a tövével forrasztással rögzítettek. (13. kép 4–5) A forrasztás nyomait granulációkkal fedték el. (13. kép 5) Ez a lemezzömb az egyébként mozgó függesztőfület stabilizálta, a kiszakadását megakadályozta.

Egyetlen függőnél találkozunk ezektől eltérő megoldással. A Jankovich-aranyak között lévő, ismeretlen lelőhelyű fülbevalónál (6. tábla 2) a gúla zárólapjára egy sima lemezhengert forrasztottak, tövére körben granulációból álló gyöngysort ültettek, és a gúla oldalainak irányába a henger falát háromszög alakzatba rendezett granulációkkal díszítették. A függőt ennél a hengeres tagnál fogva az arany fülkarikára forrasztották, majd a forrasztás nyomát granulációkkal fedték, és végül a csüngőtag felett, a

²²⁷ A megszerzés körülményeiről közelebbi adatok nem állnak rendelkezésre. A származási helyként megadott Torontál megye elnevezésből az 1920-as évek előtti vételeire gondolhatunk, mert 1923 után már Csanád, Arad

és Torontál k. e. e. vármegye néven szerepelt volna. Torontál vármegye a Maros-Tisza-Duna szögben 1918-ig létező közigazgatási egység volt.
²²⁸ LŐRINCZY 1998, 349–350, 13. kép 1.

13. kép: Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók technikai részletei: 1. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 2., 4–6. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 3. Deszk-D, 170. sír

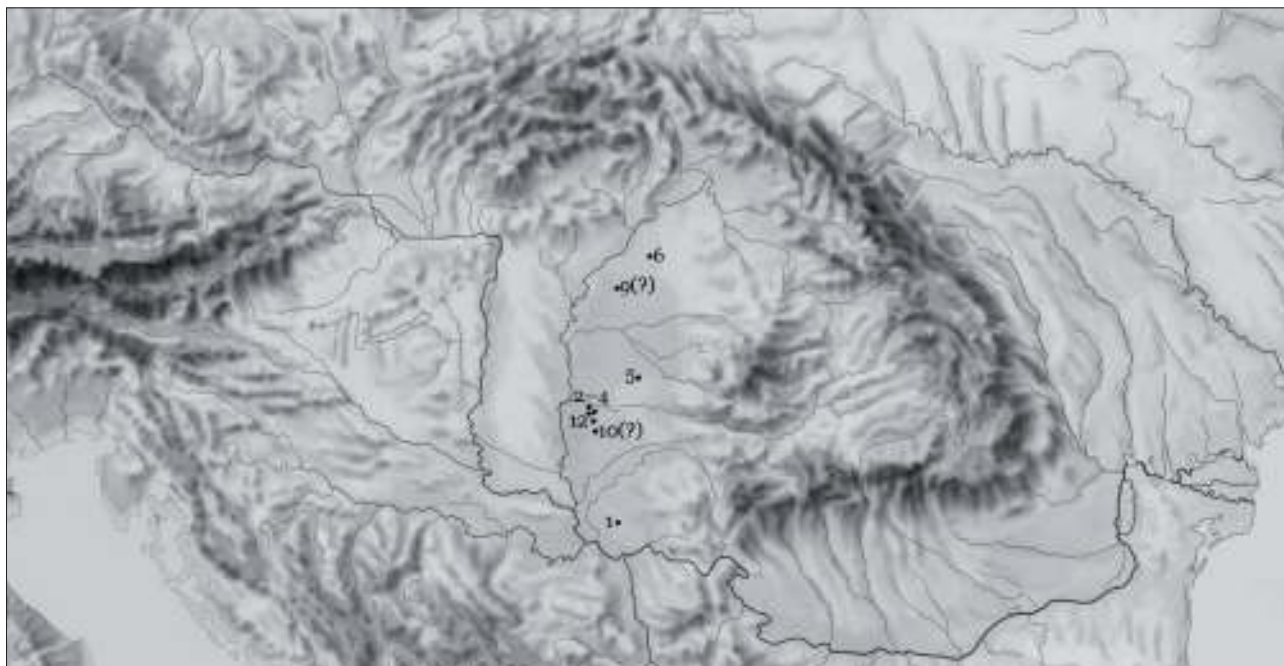
Abb. 13: Technische Details pyramidenförmiger Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 2., 4–6. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 3. Deszk-D, Grab 170

fülkarika belső ívére is egy nagyobb granulációt illesztettek.

A fülbevalók fedlapjait a sarkoknak a gúla éleire való visszahajtásával rögzítették. Az egykori Torontál vármegyéből származó függőpár egyik tagján ettől eltérő rögzítést láthatunk: a gúla és a fedlap közé

egy vékonyabb aranypántot forrasztottak, amelyet piramis alakban elrendezett apró granulációkból álló díszekkel raktak ki. (12. kép 4)

A fülbevalók többségén a fedlapok sarkain piramis alakban elrendezett granulációk ülnek. Két ismeretlen lelőhelyű függő (feltehetően egy pár) eseté-

14. kép: A Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei
 Abb. 14: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Deszk-Typs

ben a zárólap sarkaira rövid lemezhangert erősítettek, tetejükön — a Szentendre-típus képviselőinek analógiájára — valószínűleg lemezgömbök ültek. (6. tábla 6–7)

A Deszk-D, 170. sír és a kérdőjelesen a mokrini avar temetőhöz kötött függőkön a fedlapokra további granulációkat helyeztek. Az előbbinél a zárólap oldalainak közepére három kisebb és egy nagyobb granuláció került, (7. tábla 1) a másikonál a függesztőfültől a zárólap sarkai felé két-két, rombusz alakzatba elrendezett granulációcsoportot illesztettek. (7. tábla 6)

Az oldallapok díszítéstechnikája és az alapkompozíció alapján három változat választható szét.

A változat

A díszítmények préseléssel és granulációs technikával készültek. A kompozíció egy préselt (sima vagy gyöngyözött), kissé kidomborodó keretbe foglalt, háromszögbe elrendezett granulációkból áll, amelyek sarkaihoz háromszög vagy rombusz alakzatban elrendezett granulációk kapcsolódnak. (13. kép 2) Ezekhez hasonló préselt gyöngydrótkeret díszíti a Deszk-Sz, 3. sír fülbevalópárjának oldalát is (12. kép 2) azzal a különbséggel, hogy ezen belül a granulációk a sarkok felé futó háromágú alakzatot alkotnak.

Az oldalak központi díszítménye alapján ehhez a változathoz sorolható az alibunari (7. tábla 2) függőpár is, amelyen a keretet nem préseléssel, hanem apró granulációkkal alakították ki. Ez a fülbevalópár technikai részleteiben is eltér a hasonló darabok-

tól. A gúla oldalainak felső szélét kétszeres, nagy granulációkból álló keret veszi körbe, eltérően a többitől, ahol csak egysoros a zárókeret. Az ezekre rögzített fedlap köré egy, a sarkait érintő, kerekre hajlított aranszalagot forrasztottak, amelyet szimmetrikusan elhelyezett 8 aranygömbbel díszítettek.

A Deszk-típusú fülbevalók e változata csak a Marostól délre lévő lelőhelyeken fordul elő. Az idesorolt 7 függő közül 6 lelőhelye közvetlenül a Tisza–Maros–Aranka szögében, egy kb. 20x30 km-es területen került elő. Az alibunari függő ezektől légvonalban mintegy 100–120 km-re, délre került elő, egyben a Deszk-típusú fülbevalók legdélebbi előfordulása.

B változat

A fülbevalókon csak granulációkból alakították ki a díszítést (6. tábla 1–3): egy az oldallapok széle közelében futó, háromszögletű granulációkeret felső, szélesebb részén két, koncentrikusan elhelyezett gyöngysorkarika a központi motívum. A keret sarkai közelében ezeken is megtaláljuk a rombusz vagy háromszög alakzatba összerendezett granulációdíszeket. (13. kép 6)

Az idetartozó három fülbevaló közül pontosan csak egynek ismerjük a lelőhelyét, amely Gyulától délnyugatra, a Kétegyházára vezető út mellett fekvő Szentbenedeken (Pusztaszentbenedek) került elő. (6. tábla 1) A függő nincs meg, csak az Archaeologiai Értesítőben 1870-ben közölt rajza maradt fenn.²²⁹ Egy hasonló függő — amely egy A változathoz tarto-

²²⁹ MOGYORÓSSY 1870, 1. ábra.

zó darabbal együtt került a szegedi múzeumba — lelőhelyként Torontál vármegye szerepel (12. kép 4), s ez alapján csak annyi biztos, hogy a Marostól délre eső területről származik. A harmadik darab a Jankovich-aranyak között található, (6. tábla 2) lelőhelyére vonatkozóan semmi adat nincs, azonban stíluskritikai alapon elképzelhető, hogy ez is valahol a Dél-Alföldön került elő. A másik két fülbevalótól eltérő függesztőtagjára már fentebb utaltunk.

C változat

Az oldallapok díszítése többszörös háromszögletű granulációkeretből és középen egy, granulációkból összerendezett háromszögalakzathból áll. (6. tábla 4–7) A belső keretek alsó csúcsánál megtaláljuk a 3-4 granulációból álló díszítményeket is.

Valamennyi Deszk-típusú fülbevaló közül kiemelkedik eltérő technikai kialakításával a Hajdúböszörmény-Vidipusztáról származó aranyfüggő. (12. kép 7) Ennél ugyanis a gúla oldallapjaira kettős, háromszögűre formált, keskeny, ugyanakkor vastag aranypántot forrasztottak fel, és a granulációkeretek a külsőt belülről a belsőt kívülről kísérték. (13. kép 1) A többi függőnél jelentkező préselt keretek ennek a cellafalnak az imitációi lehetnek.

A hajdúböszörményi lelőhelyét ismerjük, illetve az egyik, ismeretlen lelőhelyű, töredékes függőpár esetében (6. tábla 6–7) Garam Éva az egykori tulajdonosok kisújszállási illetősége miatt egy annak környéki származás lehetőségét vetette fel.²³⁰ E kettő alapján a kompozícióegyezés okán elképzelhető, hogy a Magyar Nemzeti Múzeumba került másik ismeretlen lelőhelyű függőtöredék is valahonnan a Közép-Tisza vidékről származhat.

A Deszk-típusú fülbevalók területi elterjedése korlátozott, csak a Tiszántúlon fordulnak elő. (14. kép) A Marostól délre, a Tisza–Maros–Aranka szögében, Deszk és Kiszombor térségében jelentkezik lelőhelykoncentráció.

A három, díszítés alapján szétválasztott változat közül az A és a C zárt területi tömbökben fordult elő, az előbbi a Maros–Tisza–Duna szögében, az utóbbi a Közép-Tisza vidéken. A B változat egyetlen lelőhelyes példánya a Marostól északra került elő, egy másik pedig feltételezésünk szerint délre. Ha ebben igazunk van, akkor az A és B változatok elterjedési területe részben fedi egymást.

Műhelyek és mesterek

A függők nagyobb számú Kárpát-medencei előfordulása alapján helyi, „*elavarosodott*” típusnak határozták meg.²³¹ Bár kis számban, de keleti analógiák is ismertek. Függőinkkel távolabbi rokonságban áll a Z. Vinski által Dél-Oroszországból közölt függő. (10. kép 3)²³² A Taman-félszigetről származó, leletösszefüggések nélküli függő azonban technikai részleteiben a hajdúböszörményi fülbevaló legközelebbi párhuzama.²³³ (12. kép 8) Oldallapjaira keskeny aranylemezt forrasztottak, amelynek belső falához egy granulációsor illeszkedik. Az oldalakon feltűnik a Kárpát-medencei példányokon is szinte kötelezőnek mondható díszítőelem, a granulációkból álló háromszög. Kamuntából két függő²³⁴ is rokonságba hozható a Deszk-típusú fülbevalókkal: az egyiknél kerek, granulációkeretes inkrusztáció, (10. tábla 2) a másikon annak utánzata díszíti (10. tábla 1) a gúla oldallapjait. Ezek a Deszk-típusú fülbevalók B változatához állnak közel, és a Kárpát-medencei darabokkal nagyjából egyidősek. A glodosy leletből (10. tábla 4)²³⁵ és a djursoi 248. sírből (10. tábla 5)²³⁶ származó, hasonló kompozíciójú, üvegberakásos példányok a fülbevalótípus 7. század közepe utáni jelenlétéről tanúskodnak. A djursoi az egyetlen férfisírből származó példány. A glodosy hamvasztásos sírleletet az orosz kutatás előbb a 8. század elejére, később a 7. század végére datálta,²³⁷ és általában a kazár előrenyomuláshoz kapcsolta.²³⁸ Ezzel a késői keltezéssel szemben Bálint Csanád egy 7. század középső harmadára való datálás lehetőségét vetette fel.²³⁹

A Kárpát-medencei darabokkal egyidős keleti analógiák alapján nem zárható ki, hogy a Szegvár-típusú fülbevalókhöz hasonlatosan ezzel a típussal az avarok már a Kaukázusban megismerkedtek.

Ettől függetlenül a Kárpát-medencei darabok lelőhelyeinek elhelyezkedése, technikai részleteik különbözősége és az egyes változatok zárt területi szóródása alapján biztosra vesszük, hogy ilyen típusú fülbevalókat helyben készítettek, és nem csak egy mester kezéből kerültek ki.

A hajdúböszörményi fülbevalón a felforrasztott aranypánt a bócsai álsatos övgarnitúra veretein, a tépei álsaton, a bócsai és a Kölked-Feketekapu B, 85. sír rombuszfejes gyűrűin és a csepel-kavicsbányai kard koptatóján is feltűnik, de elmaradhatatlan tartozéka a Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevalók-

²³⁰ GARAM 1993, 68.

²³¹ Lásd: KÜRTI-LŐRINCZY 1991, 10; BÁLINT 1993, 256. ff.

²³² VINSKI 1955, Tab. V. 35.

²³³ MENGHIN 2007, I.34.1.

²³⁴ CHANTRE 1887, Pl. XIV. 1–2.

²³⁵ RASEV 2007, Tab. 80. 3.

²³⁶ KOMAR 2006, ris. 30, 28–29.

²³⁷ Vö.: AMBROZ 1971, 116; AMBROZ 1981, 13; AJBÁBIN 1985, 197–202; GAVRITUHIN 2005, 406–413; KOMAR 2006, 12–125.

²³⁸ KOMAR 2006, 18.

²³⁹ BÁLINT 1993, 36. A csontmaradványokból 2010-ben C¹⁴ mérések történtek. A két minta kalibrált adata egybehangzóan Bálint Csanád felvetését támasztja alá (1410±30 BP; 1465±30 BP). A mérési eredmények értelmezése folyamatban van, Alex Komar–Balogh Csilla–Lőrinczy Gábor–Türk Attila végzi.

nak is. Olyan műhely/mester termékéről lehet szó, amelyből/akitől az álcsatos-kör vereteinek egy része is kikerült.

Ugyanakkor a szerényebb kivitelű kisújszállási és a hasonló, ismeretlen lelőhelyű fülbevalók inkább helyi megrendeléseket kiszolgáló, „vidéki” mesterek készítményei, de nagyfokú hasonlóságuk alapján valószínűleg egy helyben készültek.

Az alibunari függőpár feltehetően a dunai *limes* mentén működő egyik ötvösműhely készítménye lehet, talán épp azé, amelyre az öntött fülbevalók kapcsán már utaltunk a Drobeta-Turnu Severinben talált öntőminták és félkész termékek kapcsán, vagy amelyekből az ugyancsak Alibunarból származó, szórvány Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevaló is kikerült. (15. kép 5)

Valószínűnek látszik, hogy a Maros tágabb környezetéből származó fülbevalók helyben, ezen a környéken működő mesterek készítményei. A hasonlóságok ellenére a függőkön megfigyelhető apró különbségek más-más mesterre utalnak.

A fülbevalótípus Kárpát-medencei készítésének kézenfekvő bizonyítéka a kunszentmártoni ötvössír préselemintái között fellelhető préselem. (5. tábla 1) Csallány Dezső a Deszk-D, 170. sír fülbevalója kapcsán annak préselemintájaként a kunszentmártoni mintára hivatkozott.²⁴⁰ Ahhoz természetesen nem férhet kétség, hogy a kunszentmártoni préselemintán gúlacsüngős fülbevaló gúlatagját lehetett elkészíteni, de nem tartom valószínűnek, hogy bármelyik eddig ismertté vált Deszk-típusú fülbevaló ezen készült volna, ugyanis azon csak 1,5 cm széles és 1,8 cm hosszú oldalélű gúlat lehetett előállítani, miközben a függők gúlatagjának hossza 2,8–3,2 cm közötti, vagyis azok lényegesen nagyobbak.

A fülbevalók keltezése

A fülbevalótípus kronológiai helyzetének meghatározásához elsősorban stíluskritikai alapon közelíthetünk, mert kísérőleleteik szegényesek. Csak a deszki és a majdáni fülbevalók mellől ismert egyéb lelet, de a többségnek (vascsat, orsókarika, tűtartó, kézzel formált edény) nincs kronológiai értéke.

Mindhárom deszki női sírban volt néhány szemgyöngy, ugyanakkor köztük egyetlen, jellegzetes avar készítménynek tartott, rátétdíszes („szemes”) darab sincsen. A hengeres és hasábos, fehér, narancs és

kék színű, valamint az egy hosszú, orsó alakú monochrom gyöngy mind késő antik hagyományra vezethető vissza.²⁴¹ A *monochrom* gyöngyök általában kísértőgyöngyök a kora avar kori gyöngysorokban; főként a Keszthely környéki kora avar temetőkben gyakori jelenség az, hogy csak ezekből áll a lánc.²⁴²

A gyöngyök között kronológiai értékkel bír a Deszk-Sz, 3. sír sötétzöld és a Deszk-D, 170. sír feketésbarna, kétszeresen összetett *monochrom* gyöngye. Ez a gyöngytípus a 7. század második negyedében kezdett gyakrabban feltűnni az avar gyöngyviseletben.²⁴³

Szintén ebből a síregyüttesből való egy drapp alapon többszörös barna folytatott, nyomott gömb alakú opak gyöngy, amely a korai gyöngyök között a Meroving-kultúra felé mutató elem.²⁴⁴ Főként a 6. század végétől a 7. század közepéig fordulnak elő a színes láncokon.²⁴⁵ Valószínűleg nyugat-európai (frank, alemann) műhelyekből származó kereskedelmi áru lehet.

A Deszk-H, 12. sírből szabálytalan magformára csiszolt borostyángyöngyök kerültek elő, a medence környékéről. Helyzetük alapján elképzelhető, hogy tarsolyt díszítő gyöngyök voltak. A borostyángyöngyökkel díszített tarsolyviseletnek gepida sírleletek között találjuk meg az előzményeit.²⁴⁶ A borostyángyöngyök az avar kori leletanyagban inkább a korai időszakra jellemzőek. Általában más típusú gyöngyökkel egy láncban fordulnak elő, viseletük a 7. század végéig kimutatható.²⁴⁷ Gyöngysorok viszonylag ritkán állnak csak ebből, példákat főként Keszthely–Fenekpuszta, Horreum temetőjéből ismerünk.²⁴⁸ Ezenkívül nagyobb arányban vannak jelen a Szekszárd–Bogyiszlói úti temetőben is.²⁴⁹ Avar környezetben való előfordulásukat a korabeli késő antik-kora bizánci és a Meroving-kori germán nyakláncokon a sokoldalú kereskedelmi kapcsolatok viseleti divatban megjelenő elemeként értékelhetjük.

A Deszk-D, 170. sírből egy préselt, kerek bronz boglár került elő. Egyedi darab, a többi kora avar kori boglár alapján keltezhetjük a 7. század második negyedére.²⁵⁰ Ezt a keltezést — az eddigi kutatások alapján — a sírban lévő bronzlánc,²⁵¹ ecsettubus²⁵² és a bronz szűrőkanál (D típus A változata²⁵³) is lehetővé teszi.

Bár nem tartjuk valószínűnek, hogy bármelyik eddig ismertté vált Deszk-típusú csüngő a kunszent-

²⁴⁰ CSALLÁNY 1943, 165.

²⁴¹ PÁSZTOR 1995, 72.

²⁴² Például: Keszthely-Fenekpuszta, Horreum (PÁSZTOR 2011); Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd fal (PÁSZTOR 2010); Keszthely-Fenekpuszta, Pusztaszentegyházi-dűlő (PÁSZTOR 2014). A tiszántúli kora avar kori anyagban a szegvár-oromdűlői temetőben is több síregyüttesben önállóan alkotnak láncot. (PÁSZTOR 2014.)

²⁴³ PÁSZTOR 2008, 316–317.

²⁴⁴ Vö.: KOCH 1977, 207.

²⁴⁵ PÁSZTOR 1995, 75; PÁSZTOR 2001, 141–142.

²⁴⁶ B. TÓTH 1994, 296–297.

²⁴⁷ PÁSZTOR 1997, 189–190.

²⁴⁸ PÁSZTOR 2011.

²⁴⁹ PÁSZTOR 2001.

²⁵⁰ Vö.: BALOGH 2000, 226.

²⁵¹ GARAM 2002, 174.

²⁵² TOBIAS 2007, 335–336.

²⁵³ LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

mártoni ötvössír préselómintáján készült volna, de az elég biztosnak tűnik, hogy az a préselóminta hasonló típusú, azaz az oldallapokon préselt kerettel díszített gúlacsüngős fülbevaló előállítására volt alkalmas. Így a kunszentmártoni ötvössír keltezése a fülbevalótípus keltezésénél nem lehet érdektelen.

A leletegyüttest Csallány Dezső a 7. század közepére tette.²⁵⁴ Ha a szerszámkészletben lévő préselómagokat tekintjük, akkor a Martynovkastílusú, pont-vonal mintás préselóminták készítése tehető a legkorábbra, a 7. század elejére. Az éremmel keltezett sírokból származó lemezgömbös fülbevalók alapján valószínű, hogy a fülbevaló készítésére szolgáló félgömb alakú minta és talán a lószerszámveretekhez tartozó darabok is szintén ekkor készültek. Viszont a többi préselómag – a kettőspajzs alakú veretek megjelenésének általánosan elfogadott időpontja alapján – már a 7. század második negyedére tehető. Tehát Csallány keltezésével alapvetően egyetérthetünk, a préselóminták földbe kerülése a 7. század második negyedére, legfeljebb a század közepére tehető.

A Deszk-típusú fülbevalók olyan letetgyüttesek részeként fordulnak elő, amelyekben egyéb bizánci eredetű tárgyak (boglár, bronzlánc, ecsettubus, szűrőkanál), késő antik-kora bizánci ízlésű, rövid gyöngysorok fordulnak elő. Ezek, valamint a kunszentmártoni ötvössír alapján jelenleg a fülbevalótípus 7. század második negyedére való keltezését látjuk megalapozottnak.

*Szentendre-típus*²⁵⁵ (8–9. tábla)

1. Alibunar (Szerbia), szórvány (15. kép 5; 9. tábla 8)²⁵⁶
2. Budapest XIII., Angyalföld (8. tábla 9)²⁵⁷

²⁵⁴ CSALLÁNY 1933, 48.

²⁵⁵ A fülbevalótípus lelőhelylistáját összeállította Bálint Csanád (BÁLINT 1993, 256–257), ezt átvette és kiegészítette Ormándy János (ORMÁNDY 1995, 154–155). E két listában a következő pontatlanságok és tévedések vannak: 1. A Békéscsaba-Repülőtér lelőhely e típusba sorolása téves. (Vö.: GARAM 1990, 150.) 2. A hódmezővásárhelyi függő lelőhelye nem Hódmezővásárhely-Majdán (vö.: BÁLINT 1993, 256), hanem Vásártér/Szabadságtér. (LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 276–277.) 3. Iregszemcse törlendő a listából, Iregszemcse–Felsőíreg, Téglagyár női sírjából egy granulációdíszes, nagylemezgömbös, arany fülbevaló származik. (LŐRINCZY–STRAUB 2003, 176, 4. kép 1–2.) 4. Oroszlamos-Podlukány-dűlő/Banatsko Aranđjelovo (Szerbia) 2. sír (?) fülbevalójának típusa Tömörkény István leírása alapján nem határozható meg egyértelműen, csak a szentendrei sírokban fellelhető párhuzamokat említi (TÖMÖRKÉNY 1904, 269), amely egyaránt vonatkozhat az 1. és 3. sírok lemezgömbös és a 2.

3. Budapest XIII., Angyalföld, Gömb u.–Üteg u. (15. kép 3; 8. tábla 8)²⁵⁸
4. Budapest XVIII., Erzséberfalva (15. kép 6; 9. tábla 6)²⁵⁹
5. Búj-Gózmalom (8. tábla 10)²⁶⁰
6. Deszk-G, 15. sír. (15. kép 1; 8. tábla 1) Északkelet-délnyugati tájolású fülkesírban fekvő nő csontváza mellől bronz peckű vascsat, egy borostyán- és szemesgyöngyök, valamint 2 db arany fülbevaló került elő. Leírás: A fülbevalók gúlacsüngőjének alapját egy aranylemezből készített háromoldalú gúla alkotja. Az oldallapok közepére vékony aranszalagból háromszög alakú cellafalat forrasztottak. E köré, a gúla éleire nagyobb préselt aranygömbök kerültek. A gúla aljára három kisebb és egy nagyobb, préselt lemezgömböt illesztettek. A vékony aranylemezből kinyírt háromszögletű zárólapot a sarkoknál az éleken lévő lemezgömbökre hajlítva rögzítették. A fedlapot átlukasztva, azon egy hurkosra hajlított bordázott szalagot húztak át, hurkos végébe egy hasonló pánthból hajlított kisebb karikát akasztottak. Ezzel függesztették a fülbevalót a vastag, kerek átmetszetű, oldalt nyitott fülkarikára. A zárólap sarkaira keresztben bordázott hengeres tagra préselt lemezgömböt ültettek. Az egyik fülbevaló függesztőfüle kiszakadt, a fülkarika elveszett. H=6 cm (3,8 cm), s_{össz}=10,88 g. Ltsz.: MFM A. 53.18.25.
7. Erdély/Transilvania (Románia, Düsseldorf Múzeum) (9. tábla 6)²⁶¹
8. Hódmezővásárhely-Szabadságtér, 3. sír (15. kép 6; 8. tábla 5)²⁶²
9. Inota (8. tábla 2)²⁶³
10. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (9. tábla 3)²⁶⁴
11. Ismeretlen lelőhely (Magyarország) (9. tábla 1)²⁶⁵
12. Kula (Szerbia) (8. tábla 3)²⁶⁶

sír gúlacsüngős fülbevalóira is (vö.: BÓNA 1983, 99–100). A Móra Ferenc Múzeum gyűjteményében és a Régiségügyi Naplóban sem lehet kiegészítő információkat fellelni, ezért mi nem vettük be a katalógusba.

²⁵⁶ HAMPEL 1894, 61–62, LVIII. t. 8; GARAM 1993, 52, Taf. 2. 1–2.

²⁵⁷ NAGY 1998, 101–103, Taf. 83. C: 1, Taf. 159. 13–14.

²⁵⁸ GARAM 1993, 57–58, Taf. 2. 3; NAGY 1998, 101–103, Taf. 83. C: 2–3, Taf. 159. 15–16.

²⁵⁹ GARAM 1993, 64, Taf. 29. 6–7; NAGY 1998, 139, Taf. 98. B, Taf. 168. 6–7.

²⁶⁰ JÓSA 1904; ALMÁSSY et al. 1997, 81.

²⁶¹ LEHOCZKY 1905, 428.

²⁶² B. NAGY 1984, 250; LŐRINCZY–SZALONTAI 1996, 276–277, 18. kép 1.

²⁶³ GARAM 1993, 67, Taf. 2. 3.

²⁶⁴ VINSKI 1955, Tab. III. 23. A képaláírásban Peszéradacs olvasható, de attól eltérő cellakompozíciójú tárgyról van szó. Ezért ismeretlen lelőhelyüként szerepeltetjük.

²⁶⁵ VINSKI 1955, Tab. IV. 25.

²⁶⁶ VINSKI 1958, 21. Tabla X. 11–12.

15. kép: Szentendre-típusú gúlaesüngős fülbevalók: 1. Deszk-G, 15. sír; 2. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya, 1. sír; 3. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb u.–Üteg u.; 4. Hódmezővásárhely-Szabadságtér, 3. sír; 5. Alibunar (Szerbia), szórvány; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva

Abb. 15: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szentendre-Typs: 1. Deszk-G, Grab 15; 2. Kunpeszér-Felsőpeszéri Straße, Sandgrube, Grab 1; 3. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb Straße–Üteg Straße; 4. Hódmezővásárhely-Szabadságplatz, Grab 3; 5. Alibunar (Serbien), Streufund; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva

13. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya, 1. sír (15. kép 2; 8. tábla 7)²⁶⁷
 14. Peszéradacs (9. tábla 5)²⁶⁸
 15. Rábapordány-Patyi domb (9. tábla 2)²⁶⁹

16. Szegvár-Oromdűlő, 866. sír²⁷⁰
 17. Szegvár-Oromdűlő, 870. sír (9. tábla 4)²⁷¹
 18. Szentendre, 2. sír (9. tábla 7)²⁷²
 19. Szentes-Sárgapart, Felsőcsordajárás (8. tábla 4)²⁷³

²⁶⁷ H. TÓTH 1988, 46.

²⁶⁸ HAMPEL 1897, 480–481, CCCXXVI. t. 5; GARAM 1993, 93, Taf. 40.5. A lelőhely Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbányával azonos. (Vö.: H. TÓTH 2012.)

²⁶⁹ FETTICH 1943, 6, I. t. 4; TOMKA 2008, 241, Abb. 12. 5.

²⁷⁰ Lásd GARAM 1993, 52, Taf. 2. 1–2.

²⁷¹ LÓRINCZY-STRAUB 2004, 314–315, 15. kép 1–2.

²⁷² HAMPEL 1894, 55, LII. t. 5–6; BÓNA 1983, 6. kép 1–2; GARAM 1993, 105, Taf. 91. 1–2.

²⁷³ CSALLÁNY 1934, LXVIII. t. 6.

A típus legfőbb jellemzője, hogy a gúlacsüngő oldallapjaira felforrasztott üres cellák körül, az éleken préselt gömbök sorakoznak. A gúla aljára három kisebb és egy nagyobb lemezgömb került, érintkező felületüket apró granulációsorok fedik. A fülbevalók fedlapján a sarkoknál és néha az oldalak közepén is keresztben vagy hosszában bordázott hengeres lemezdíszeken préselt lemezgömbök ülnek. A függőt a fedlap közepére forrasztott hosszú, keresztben bordázott hengeres függesztőtaggal illesztették a fülkarikához. Ezek alsó és felső szélénél a forrasztás nyomait granulációk takarják. A Szegvár-Oromdűlő, 870. sírból származó, hasonló, bordázott tagú fülbevalótöredékhez feltehetően ilyen típusú gúlacsüngő kapcsolódhatott. (9. tábla 4)

A Deszk-G, 15. sírból származó fülbevalópáron²⁷⁴ a Deszk-típusú fülbevalókra jellemző, bordázott szalagból hajlított hurokfület látjuk. (8. tábla 1) Ez az egyetlen függő, amelynek ezüst a fülkarikája, a többi aranyból készült.

A függőtípus képviselőinek oldallapjait – egy kivételével – *cloisonnészerű* cellarendszer tagolja s egyben díszíti is. A geometrikus formájú cellákat különálló lemezekből alakították ki, és forrasztással állították össze a kompozíciót. Az erzsébetfalvi függőnél ezzel szemben áttört cellatechnikát (*à jour*) láthatunk, amelynél egy lemez áttörésével alakították ki a díszítést, s ezt a lemezt a cellafal tetejére forrasztották. (15. kép 6)

A fülbevalók között a cellák kompozíciója alapján három változatot figyelhetünk meg.

A változat

Az oldalak közepén lévő háromszögletű cella belsejébe, annak oldalait érintő, kerek cella került. Ezt a konstrukciót 8 függőn láthatjuk. (8. tábla 3–10)

B változat

3 fülbevalónál a háromszögletű cella belsejébe egy kisebb került, s annak sarkaihoz kerek cellák kapcsolódnak. Az alapkompozíció a peszéradácsi függőn látható. (9. tábla 5) A hasonló díszítésű másik két darabnál a kerek alakú cellák tömörek, kőbetétutánzatként hatnak. Az ismeretlen lelőhelyű függőnél ezek kisebb méretű, félgömbös rátétdíszítésként jelennek meg. (9. tábla 1) A rábapordányinál a kerek rekeszutánzatok körül granuláció vagy azt utánzó keret látható. (9. tábla 2)

C változat

4 fülbevalónál a háromszögű cella belsejébe több, érintkező kerek cellából álló kompozíció került. Az Erdélyből származó, de a düsseldorfi múzeum anyagából közzétett függőn három kerek cella van, (9. tábla 6) a többi darabon négy: egy középső, nagyobb körül a keret sarkaihoz illeszkedő három kisebb. (9. tábla 3, 7–8) Az alibunari fülbevalóknál a kisebb kerek díszek nem üres cellák, hanem azokba kissé domború, gyöngysorszegélyes aranylemezeket illesztettek, (15. kép 5) a rábapordányi fülbevalóhoz hasonlóan.

Ezekon kívül még két egyedi celladíszes darab is van a típus példányai között. A Deszk-G, 15. sír fülbevalópárjára csak egy tagolatlan belsejű, háromszög alakú cella került, (8. tábla 1) míg az Inotáról származó függőnél a háromszög alakú cella közepére egy ellentétes állású kisebb háromszög alakú foglalat került. (8. tábla 2)

Ha a fülbevalók csüngőtágjának méreteit nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a B változat példányai nagyobbak (5,7–5,8 cm), mint a többi függő (3,5–4,6 cm). Ugyanakkor az egyes változatok előfordulásában területi elkülönülés nem mutatkozik.

A Kárpát-medencéből 17 lelőhelyes és 2 ismeretlen helyről származó fülbevalót ismerünk. Lelelőhelyek két helyen mutatnak nagyobb leletkoncentrációt: a Dunakanyartól a Pesti-síkságon és a Köröstől délre, kicsivel túl a Maroson, a Tisza bal oldalán sorakoznak. (16. kép) A többi lelőhely szórványnak tekinthető.

A lelőhelyes darabok között 11 esetben függőpárról van szó, 6 szóló darab. Eddig csak női sírokban fordult elő ez a típus, párosan viselték. A 17 lelőhelyes függő/függőpár közül 11 esetében a kísérőleletekről semmilyen információ nem áll rendelkezésre.

A Szentés-Sárgaparttól előkerült aranyfüggő elveszett, csak Csallány Dezső dolgozatából ismerjük fotóját.²⁷⁵ Z. Vinski munkájában a rajzos táblákon²⁷⁶ szerepel két olyan fülbevaló, (9. tábla 1, 3) amelyekről semmilyen információt nem sikerült összegyűjteni. Az ottani hivatkozások, amelyek a peszéradácsi függő 1905-ös publikációjára vonatkoznak, nyilván hibásak. Mivel egyik ismert fülbevalóval sem azonosíthatók ezek a darabok, ismeretlen lelőhelyüként szerepeltetjük őket.

A fülbevalótípusnak kevés analóg darabját ismerjük, közülük kettő a Bizánci Birodalom peremterületéről származik; a Louvre-ba került egy Ciprusról (10. tábla 7)²⁷⁷ és egy másik az ukrajnai Ustie

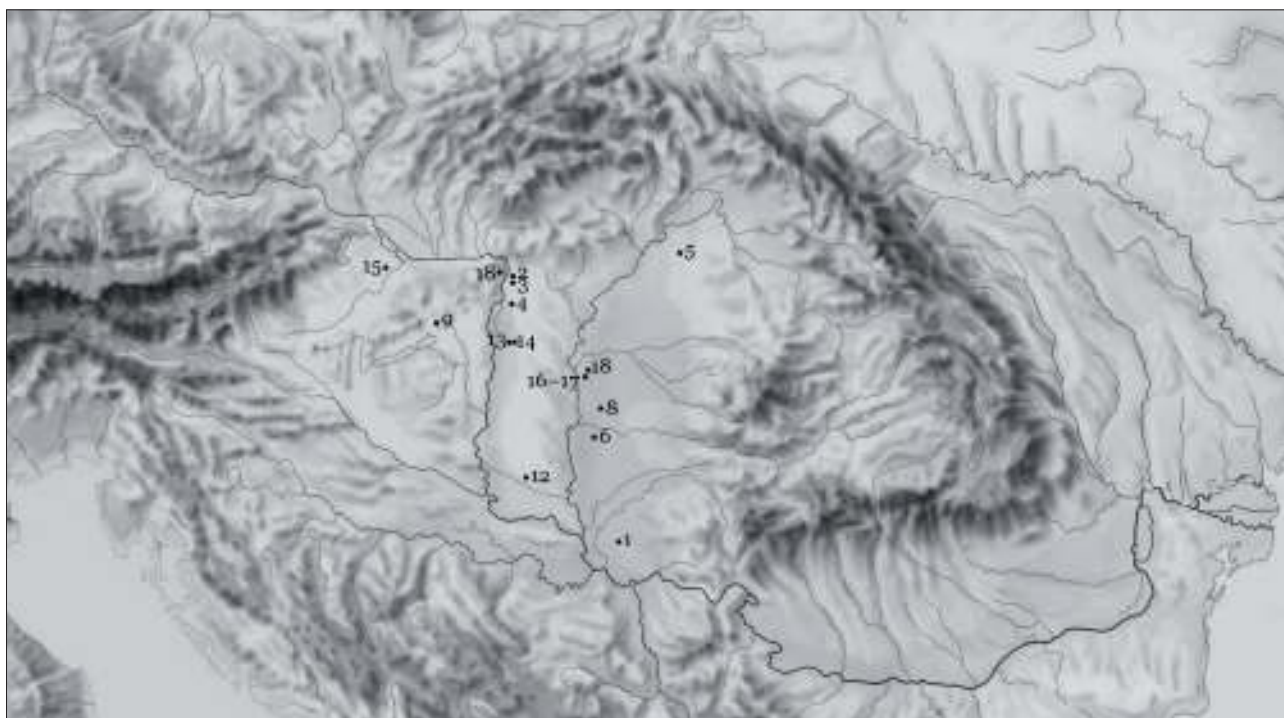
²⁷⁴ A leltárkönyvi bejegyzésre hivatkozva Ormány János három darabról tett említést (ORMÁNDY 1995, 153), ami azonban csak az egyik függő töredékes voltából adódott. Csallány Dezsőnek a sírról a terepen készített leírása szerint „feje mellett jobb felől a helyén fülbevaló (?) ezüst karikán, a másik legurulva fele a mel-

lén másik fele a lábánál.” (MFM RégAd. leltározatlan Csallány-hagyaték)

²⁷⁵ CSALLÁNY 1934, LXVIII. t. 6.

²⁷⁶ VINSKI 1955, Tab. III. 23, Tab. IV. 25.

²⁷⁷ VINSKI 1955, Tab. IV. 28.

16. kép: A Szentendre-típusú gúlaesüngős fülbevalók lelőhelyei
Abb. 16: Fundorte der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Szentendre-Typs

Biskupijéből (10. tábla 6)²⁷⁸ való. Az előbbi és a san franciscoi szépművészeti múzeumban lévő, hozzá hasonló arany függő (10. tábla 8) az inotai fülbevaló közeli párhuzama. A lengyelországi Michalkowból Z. Vinski által közölt nagyméretű aranyfüggő (10. tábla 9) a peszéradáci közeli rokona. A kevés Kárpát-medencén kívüli példány ellenére a függőtípus alapvetően az avar emlékanyagra jellemző, valószínűleg helyben készültek.

A fülbevalók keltezése

A fülbevalók viszonylag szegényes, egyszerű mellékletű sírokból származnak. A bújai fülbevaló mellől származó orsókarika és a szentesivel együtt a múzeumba került, szegeccsel átütött bronzlemez töredéke keltező értékkel nem bír. A hódmezővásárhelyi függő mellől egyéb lelet nem került elő. A kunpeszéri 1. sír fülbevalója egy homokkitermelés során megsemmisített sírból származik.

Mindössze 5 fülbevalós síregyüttest és/vagy a lelőhely egészének leletösszefüggéseit vizsgálhatjuk meg, hogy a kronológia kérdéséhez közelebb jussunk.

A Deszk-G, 15. sír függőpárjának kísérőleletei egy vascsat, egy mag alakú borostyán és rátétdíszes gyöngyök voltak. A gyöngyök többsége a 6. század végétől a 7. század közepéig divatos, viszonylag hosz-

szú életű típus (vörösesbarna és fekete alapon kétrétegű dudoros, fekete alapon kétrétegű dudoros és fehér hurokfolyatott gyöngyök).²⁷⁹ Kronológiai értékkel bír azonban a lánc vörös alapon fehér hurokfolyatott és sárga rátétdíszes gyöngye, amelynek párhuzamai főként a Meroving-anyagban tűnnek fel, és amelyeket a 6. század végétől a 7. század első évtizedéig kelteznek.²⁸⁰

A szentendrei 2. sírból a fülbevalókon kívül *monochrom* és rátétdíszes gyöngyök származnak, valamint egy pár, nem túl jó minőségű, ezüst, kürtös végű lemezkarperec.²⁸¹ Bizonytalan a II. Iustinus (565–578) kopott *tremissis* származási helye; előkerülhetett az 1. és a 2. sírből is. Bóna István az előbbi tartotta valószínűbbnek.²⁸²

A sír gyöngyei közül a kétszeresen összetett *monochrom* gyöngynek van keltező értéke, ez a típus a 7. század második negyedében jelenik meg az avar kori gyöngyviseletben.²⁸³ A kétszeresen összetett rátétdíszes gyöngyök hosszú életű típusok, a 7. század közepéig előfordulnak.²⁸⁴

A kürtös végű lemezkarpercek többsége a 7. század első felére keltezhető, de a 7. század utolsó harmadáig számolhatunk előfordulásukkal.²⁸⁵

A Szegvár-Oromdúló, 870. fülkesír leletei között és a peszéradáci együttesben pipereeszközök

²⁷⁸ BÁLINT 1989, Abb. 51. 3.

²⁷⁹ PÁSZTOR 1996, 123–124.

²⁸⁰ KOCH 1977, Farbtaf. 2.

²⁸¹ BÓNA 1983, 6. kép.

²⁸² BÓNA 1983, 104.

²⁸³ PÁSZTOR 2008, 316–317.

²⁸⁴ PÁSZTOR 1997, 195.

²⁸⁵ GARAM 2001, 72. Például. Gyenesdiás (MÜLLER 1989, 147) és Stejanovci (Szerbia) (MINIČ 1982, 43–46).

is feltűnnek. A szegvári bronz szűrőkanál az A típus A variánsai közül való.²⁸⁶ A típus kronológiai helyét Lőrinczy Gábor és Straub Péter a kora avar kor középső szakaszában határozta meg:²⁸⁷ a típus képviselőivel együtt előforduló bronzláncok, bizánci bronz lámpafüggesztő, Deszk-típusú nyakék, tekerceslt díszű, tokos fülkarika, hajtű alapján a 6. század végétől a 7. század első harmadáig terjedő időszak ez. A peszéradácsi lelet ezüst kanala a szűrőkanalak C típusába tartozik (B variáns).²⁸⁸ Ez a típus Avarföldön nagy területen terjedt el, hosszú időn keresztül használatban volt.²⁸⁹

Ez utóbbi leletegyüttesben a piperekészlet egyéb tartozékai is megtalálhatók. Az ezüst lancetta köröm- vagy fogpiszkáló lehetett.²⁹⁰ A szűrőkanalakkal ellentétben a spatulák csak kora avar kori leletkörnyezetben fordulnak elő, egyetlen, biztosan a 7. század közepe utánra datálható példány sem ismert eddig.²⁹¹ A szentendrei 3. sír Phocas 607–610 között vert, verdefényes *solidusa* jól keltezi a tárgytypust.

Érdekes az innen származó, kiszélesedő szárú ezüst csipesz.²⁹² Hasonlókat csak néhány avar kori női sírból ismerünk.²⁹³ Ami az eredetüket illeti, a kölkedi pont-kör díszes darab és a viminaciumi késő antik romanizált lakosság temetőjének 103. és 151. sírjaiból²⁹⁴ származó példányok hasonlósága adja meg erre a választ: ezeknek a sajátos formájú szőrscsipeszeknek az előzményei késő antik-kora bizánci környezetben keresendők, de Kárpát-medencei előfordulásuk alapján feltehetően az avarokhoz gepida közvetítéssel kerültek. Keltezésük a Kölked-Feketekapu, A-108. sír²⁹⁵ leletei (pávás fülbevaló, korongfibula, tausirozott vasszék)²⁹⁶ és a Várpalota-

Unió homokbányai temető alapján²⁹⁷ a 6. század végére/7. század első harmadára tehető.

Kuriózum a leletegyütteshez tartozó P alakú ezüst tarsolyfűl.²⁹⁸ Ugyanerről a lelőhelyről, abból a 26. női sírből került elő legjobb párhuzama,²⁹⁹ amelyből az előbb említett díszített ezüst csipeszek egyike is származik. E tarsolyfülek legismertebb analógiája a 7. század középső harmadára keltezett kunbábonyi vezéri sírből származik. A sír monografikus feldolgozásában a lemezfüleket a wesselowi lelet analógiájára tarsoly vagy erszény füleként rekonstruálták.³⁰⁰

Mindezeket egybevetve a deszki, a peszéradácsi és a szegvár-romdűlői 870. sír fülbevalóját a 7. század első harmadára keltezhettük. A szentendreit kicsit későbbre, a 7. század második negyedére tehetjük.

A rábapordányi fülbevaló lelőhelyéről származó, aranylemezből préselt, Mezőszilas-típusú csüngő³⁰¹ a Kárpát-medencei párhuzamai alapján a 7. század középső harmadára való keltezés³⁰² lehetőségét is magában hordozza. A rábapordányi fülbevalón már nemcsak az üres cellarendszer fordul elő, hanem feltűnnek rekeszutánzatok is, amelyek kőbetéteket imitálnak. Valószínű, hogy a gúlacsüngős fülbevalók B változatának rekeszutánzatos példányai (Alibunar, Rábapordány és egy ismeretlen lelőhelyű függő) későbbiek, mint a hasonló cellakompozíciójú többi függő, s egyben ezek a Szentendre-típusú fülbevalók közül is a legkésőbbiek, a 7. század középső harmadára keltezhettek.

Tehát a fülbevalótípus hosszú életű volt, a 7. század első két harmadában viselték.

EGYEDI GÚLACSÜNGŐS FÜLBEVALÓK

1. Jutas (5. tábla 6)³⁰³
2. Szeged-Kundomb, 262. sír. (5. tábla 7–8)³⁰⁴ 2 db bronz lemezből préselt, aranyozott, gúlacsüngős fülbevaló. A négylapú gúla élein keskeny, keresztben bordázott szegély húzódik. Az oldalak egy

központi kerek és köré rendezett hatkaréjos átöréssel díszítettek. A gúla alsó csúcsához három kisebb és alattuk egy nagyobb, két-két préselt félgömbből összeforrasztott lemezgömböt illesztettek. A kisgömböket felülről ívelt, gyöngydrótpánt

²⁸⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

²⁸⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

²⁸⁸ Vö.: LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

²⁸⁹ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

²⁹⁰ MARTIN 1984, 130. A nagyobb méretűek por vagy kenőcs adagolására, keverésére alkalmas eszközök is lehetnek. (GRÜNEWALD 1988, 97.)

²⁹¹ Vö.: TOBIAS 2001, 177, Abb. 6.

²⁹² HAMPEL 1905, Taf. 269. 11.

²⁹³ Balatonfűzfő 2. (FETTICH 1965, Abb. 165. 13); Dévényújfalú/Devinská Nová Ves (Szlovákia) 305. (EISNER 1952, Obr. 45. 1); Kölked-Feketekapu A. 108. (KISS 1996, Taf. 36. 16); Mezőbánd/Band (Románia) 60. (KOVÁCS 1913, 46. kép 4); Várpalota-Unió homokbánya 20. (BÓNA 2000, Taf. V. 4); Péterréve/Bačko

Petrovo Selo, Čik (Szerbia) 92. sír (BUGARSKI 2009, Tab. XV.) és Kunpeszér 26. és 29. sírok.

²⁹⁴ IVANIŠEVIĆ et al. 2006, Fig. 17. 5.

²⁹⁵ KISS 1996, 42–44, Taf. 36.

²⁹⁶ KISS 1996, 270.

²⁹⁷ BÓNA 2000, 154.

²⁹⁸ HAMPEL 1897, CCCXXVI. t. 4.

²⁹⁹ H. TÓTH 1984, 11.

³⁰⁰ H. TÓTH–HORVÁTH 1992, 152–154, Abb. 64.

³⁰¹ TOMKA 2008, Abb. 12.

³⁰² BALOGH 2012, 284.

³⁰³ RHÉ–FETTICH 1931, Abb. 17.

³⁰⁴ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 34, Pl. 31. 262: 1. A publikációban nincs tárgyleírás, a hiányosságot pótolva itt kerül sor erre.

keretezi. A bronz fedlapra, a gúla sarkaira ketős lapított gömböt formázó tagot forrasztottak, amelyek tetején egy-egy kisebb, két félből álló préselt gömb ül. A függesztőfülek letörtek. A fülbevalópár sérült, deformálódott. H=4,7 cm. Ltsz.: MFM 53.1.755.

A fülbevalókat a préselési technika és az áttört díszítés köti csak össze, de valójában két egyedi darabról van szó.³⁰⁵

A jutasi bronzfüggőt a préselt granulációutánzat díszítése – az oldallapok szélén és a középen lévő, áttört, kerek mező peremén – a gúlacsüngős fülbevalók Oroszlány-típusával rokonítja. Míg ezek az oldalak háromszögletű áttörésével az öntött, üvegberakásos darabokhoz hasonlatosak, a jutasi fülbevaló oldallapjain a háromszögletű mező közepén a kerek díszítmény a Szentendre-típusú fülbevalók A változatára jellemző kompozícióval egyezik meg, (vö.: 8. tábla) azok közül is a pestszenterzsébeti fülbevalók széles rekeszfalaihoz áll a legközelebb. (8. tábla 6) A fülbevaló oldalait díszítő kompozíció az áttört cellatechnika (*á jour*) imitációja. Ennél a rekesztechnikánál egy fémlapot vágtak ki egy többrekeszes rendszer szerint és a berakásokat hátulról illesztették be, majd egy fémlappal zárták le. A tárgy elveszett, a szűkszávú leírásból pedig sajnos nem derül ki, hogy volt-e itt eredetileg kő- vagy üveglap. A technikát az avar kori anyagban csak az álcsatos leletkör néhány darabján figyelhetjük meg,³⁰⁶ antik–mediterrán műhelyhagyományokra vezetnek vissza.³⁰⁷

A fülbevaló fedlapjának csúcsain lévő, hengeres tagon ülő nagyobb lemezgömbök is a gúlacsüngős fülbevalók Szentendre-típusával rokon vonások.

A jutasi, sírszám nélküli temetkezésből származó, áttört gúlacsüngős fülbevaló kísérőleleteinek elnagyolt leírása alapján a temetkezés keltezésével nem tudunk érdemben foglalkozni.

Annak ellenére, hogy bronzból készült, egyedi szépségű a kundombi 262. sír préselt, áttört fülbevalópárja. A négyoldalú gúla oldalait egy kisebb, központi, kerek áttörés köré rendezett, hatkaréjos kompozíció tölti ki. (5. tábla 7) A karéjokat elválasztó ívek árkolással hangsúlyozottak. (5. tábla 8) A gúla élein préselt, keresztben rovátkolt lécek húzódnak, amely az öntött fülbevalóknál öntéssel vagy utánvással kialakított díszítmények préselt kivitelezésű megfelelője. A gúla aljára illesztett három kisebb lemezgömb forrasztási nyomait gyöngydróttal fedték el. A

fedlap sarkain lévő préselt gömbök szintén a Szentendre-típusú gúlacsüngős példányok némelyikén felismerhető, keresztben bordázott hengeres tagra emlékeztetnek. A fedlapon sérülés jelzi a függesztőfül helyét, a bágyog-gyűrhegyihez hasonlóan felforrasztott, hengeres függesztőtagra gondolhatunk. A függőpár áttört, légies megjelenését a felület tűzaranyozásával emelték ki. Mára az aranyozás csak nyomokban maradt meg.

A fülbevaló kompozíciójának áttört kivitelezésű változata nagyon szűk körben és kis területen szórván forduló az avar kori leletanyagban. Elsőként a területileg és kompozicionálisan is legközelebbi párhuzamként a Szegvár-Oromdűlő, 134. fülkesír³⁰⁸ áttört boglárpárját említhetjük. (11. tábla 2) A préselt bronz, tűzaranyozott boglár koncentrikus díszítményének központi eleme egy áttört, négykaréjos, kerek mező. A kundombi fülbevalónál is megfigyelt módon vékony árkolás teszi kontúrosabbá a karéjok ívelt szarát. A boglárpár áttört díszítésével és a hátoldalra felforrasztott fül szögletes formájával is egyedi megjelenésű példány az avar kori préselt boglárak között.

A Tisza jobb oldalán, Kundombtól légvonalban kb. 60 km-re délre lévő, péterrévei/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia) kora avar kori temető 101. sírjából³⁰⁹ származó, préselt bronz, négyküllős korongon (11. tábla 4) ugyanez a kompozíció jelenik meg. A veret közepén lévő rombusz alakú, bordával hangsúlyozott központi mező kissé bemélyed. A rombusz csúcsainak folytatásaként jelentkeznek a peremig húzódo küllők. A veretet, mivel azt a sír közepe táján lelték, az anyagot közlő Ivan Bugarski az öntött tarsolykorongokhoz való formai hasonlósága és a sírbéli helyzete alapján tarsolydíszként értelmezte.³¹⁰ Úgy vélhető, hogy ennek, az áttörésekkel egyébként is meggyengített kis préselt veretnek a funkcióját nem lehet az öntött, masszív bronzkorongok analógiájára meghatározni. A veret egyébként sokkal kisebb is (á=1,7 cm), mint a hivatkozott korongok.

Hasonló kompozíciójú korongdíszeket, csüngőként, túszerkezettel ellátva fibulaként a Fekete-tenger északi részéről, női sírok ékszerkollekciónak részeként ismerünk, (11. tábla 6–14) amelyek között áttört és rekeszes technikájú darabokat is találunk. A legismertebb köztük talán a glodosi hamvasztásos sírleletben lévő, láncos csüngő. (11. tábla 13) A legkeletibb közép-ázsiai előfordulásukra az ufai 2. sírből (Baskíria)³¹¹ és Altyn Asar (Ka-

³⁰⁵ Salamon Ágnes a fülbevalót önálló típusként (Kundomb-típus) különítette el. (SALAMON–CS. SEBES-TYÉN 1995, note 47.)

³⁰⁶ A kumbányi csat veretrészén (H. TÓTH–HORVÁTH 1992, Abb. 1) és a Jankovich-aranyak közt található, egyik ismeretlen lelőhelyű arany álcsaton. (GARAM 1993, Taf. 41. 1.)

³⁰⁷ WERNER 1984, 20–22; ARRHENIUS 1985, 81–82.

³⁰⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 307–309, 7–8. kép.

³⁰⁹ BUGARSKI 2009, 166, T. XIV.

³¹⁰ BUGARSKI 2009, 103.

³¹¹ A szegvár-oromdűlői 1. sír ovális csüngői kapcsán idézi Lőrinczy Gábor (LŐRINCZY 1991, 135), a Mezőszilas-típusú csüngők egyik formai előzményeként foglalkozik jelen sorok szerzője az ufai sírleletben lévő, nagyméretű, kerek csüngőkkel (BALOGH 2012, 280).

zahsztán)³¹² kurgántemetőjéből egyelőre csak szórvány példák vannak. (11. tábla 6–7)

Az áttört, karéjos koronghoz további, közeli párhuzamként még a tépei arany kardtokveret említhető. (11. tábla 1)³¹³ A tokvereten hosszában, frízmintaként megjelenő díszítmény rovátkolt peremű, négykaréjos korongokból és közéjük fűzött, áttört, kisebb karikákból áll.

Ezzel kimerítettük az alapmotívum áttört, préselt kivitelezésű példáinak sorát. A közeli rokonságban álló négy tárgy lelőhelyeinek közvetlenül a Tisza mentén való elhelyezkedése (11. tábla 15) talán nem véletlen, de következtetések levonására csak teljes körű anyaggyűjtés után kerülhet sor. Megjegyzésként azért még ide kívánczok, hogy talán az sem véletlen, hogy a szegvár-omrodülői 134. sír boglárpárján a középső karéjos díszítés körül látható, az ékvésést utánzó cikcakk díszítés analógiája is épp a tépei álcson tünik fel.

A karéjos kompozícióval tömör, préselt formában a keszthelyi korongfibulákon³¹⁴ és a részben azok mintakincsével megegyező, préselt, kerek boglárokon,³¹⁵ öntött áttört kivitelben a tarsolykorongok korábbi csoportjában³¹⁶ és a csillagsüngős fülbevalókon³¹⁷ találkozunk, s felbukkan kardellenzőn is *cloisonné* rekesztechnikás kivitelben.³¹⁸

A kompozíció késő antik–bizánci eredetét jól illusztrálja a Ljubljánából (Szlovénia) származó, 6. századi, arany fejesgyűrűn filigrán technikával való megjelenése. (11. tábla 3)³¹⁹

A kundombi fülbevaló és a fentebb bemutatott motívumanalógiák elhelyezkedése olyan szűk területre lokalizálódik, hogy felvetődik annak lehetősége, hogy valahol a Tisza mentén tevékenykedő ötvös tevékenységéhez kössük.

A szeged-kundombi 262. sír áttört, aranyozott bronz gúlacsüngős fülbevalója *adultus* életkorú nő sírjából származik. A függőkön kívül a sírból csak

kézzel formált edénytöredékek származnak.³²⁰ A temetőről térkép nem maradt ránk, így a temetkezés – és benne a fülbevaló – kronológiai helyzetére vonatkozóan horizontálistatigráfiai vizsgálatra nincs lehetőség. A temetőből a 7. század második negyedénél korábbi temetkezések nem ismertek.³²¹ Az egyedi függőt stíluskritikai alapon kísérlelhetjük meg pontosabban keltezni.

Az oldallapok karéjos, áttört díszítésének párhuzamaként említett tépei kardtokveret csak tágan keltezhető, hiszen egy – arany álcsonból, ezüst pohárból és az aranyozott ezüst táldarabból álló – kincslelet része.³²² A kincs ismert legkorábbi darabja az a finom bizánci ezüsből készült tál, amelynek készítését újabban a Iustinianus korából származó pecsétek alapján 547–556 közé teszik.³²³ Álcsonja viszont a típus egyik legfiatalabb képviselője, a 7. század közepe tájára datálható.³²⁴ Így a kincs földbekerülésével is csak ekkortájt számolhatunk.³²⁵ A tokveret az aranyszerelések kardok alapján a 7. század első felére keltezhető, ami egyelőre analógiák hiányában nem pontosítható.

A szegvár-omrodülői 134. sírban egy, a nyakrészénél a szár két oldalán ívelten kiszélesedő, domború kiemelkedéssel díszített szűrőkanál (A típus A változat) volt,³²⁶ amely a 6. század végétől a 7. század első harmadáig keltezhető.³²⁷

A síregyütttest azonban az ennél későbbi, különleges fülbevalója alapján keltezhetjük. A 25–30 év körüli nő fülében egy ezüst fülbevalót viselt, amelynek karikájához négy, préselt lemezgömbös kapcsolótaggal egy hurokba hajlított huzalra felfűzött kisebb fél lemezgömb és egy nagy kék színű, kerek üvegyöngy kapcsolódott.³²⁸ A nagygyöngycsüngős fülbevalók a kora avar kor második felében, a 7. század második negyedében jelennek meg, a köznépi divatban a kora avar kor végét jelentő divatváltozás egyik reprezentánsai. A szegvári fülbevaló a

³¹² LEVINA 1994, ris. 165. 27.

³¹³ Nagy Margit a tépei összekötött tárcsasort az avar ornamentika geometrikus elemei között, a frízminták csoportjában tárgyalja. (NAGY 1998, 350, 13. kép.)

³¹⁴ Például: Keszthely–Alsópáhok, Keszthely–Fenekpuszta. (GARAM 1993, 8. kép 5–9.)

³¹⁵ Például: Dunapentele–Öreghegy, 12. sír; Kiskőrös–Város alatt, 2. sír; Alattyán, 84. sír; Sommerein (Ausztria), XXI. sír; Szeged–Fehértó, B. 41. sír (BALOGH 2000, 1. kép).

³¹⁶ Például: Káptalantóti, 33. sír (BAKAY 1973, XXXIX. t. 11); Tiszafüred–Majoros, 28., 72., 308., 1106. sír (GARAM 1995, Abb. 181. 2–3, 8–9); Zamárdi, 311., 646., 681., 1334. és 1397. sír (BÁRDOS 1996, I. tábla 6–11).

³¹⁷ Például: Gács/Halič (Szlovákia); Pács–Köztemető, 59. sír (GARAM 2001, Taf. 4. 2, Taf. 5. 1).

³¹⁸ Kiragadott példák: a bócsai (LÁSZLÓ 1976, III. tábla 3–4) és a petőfiszállási aranyszerelések kardok apró, U alakú ellenzője. (BALOGH–WICKER 2012, 8. kép 3.)

³¹⁹ MRKOBRA 1980, sl. XVIII. 4.

³²⁰ SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 34.

³²¹ A temető monográfiájában a szerzők a temetkezések kora avar koron belül pontosabb keltezését nem adják. A temető legkorábbi horizontjába kis- és nagylemezgömbös fülbevalók, négyszögletes, tákácsomóval díszített pártaveretek, Alpi- és Fönlak-típusú veretek, préselt szalagfonatos szíjvégek, pszeudoveretek és félgömb fejű pitykék tartoznak. A legkorábban megásott temetkezések: 9., 63., 64., 76., 79., 80., 102., 213., 260., 262., 275., 276., 281., 283., 284., 289., 291., 293., 303. és 308. sírok.

³²² A tépei leletegyüttesről a korábbi vélemények és irodalom részletezésével: GARAM 1993, 36–37.

³²³ DODD 1961, No. 11.

³²⁴ GARAM 1993, 37.

³²⁵ GARAM 2001, 173.

³²⁶ LŐRINCZY–STRAUB 2005, Katalógus.

³²⁷ LŐRINCZY–STRAUB 2005, 130.

³²⁸ LŐRINCZY–STRAUB 2004, 308, 7. kép 1–2.

nagygyöngycsüngős fülbevalók csoportjában a merevsüngős darabok közé tartozik, de egyedi példány, ugyanis az ezen kívül ismert többi merev tengelyű nagygyöngycsüngős fülbevalóknál a fülkarika alatt lévő, 3-4 préselt lemezgömbből álló taghoz egy bordázott pánntal (vagy kettővel) körbefogott, nagyméretű, ovális alakú gyöngycsüngő kapcsolódik.³²⁹ Garam Éva a tiszakécske-óbögi szórvány fülbevalópár kapcsán a nagy, nemesfém gömbcsüngős fülbevalók legfiatalabb variánsának határozta meg ezt a típust.³³⁰ A típus rokonságát a nagylemezgömbös fülbevalókkal a gátéri 11. ötvössírban lévő, bronz lemezből készített hasonló fülbevaló félkész része mutatja.³³¹

A szegvári fülbevaló a nagylemezgömbös fülbevalók és a nagygyöngycsüngősök között egy különleges láncszemet képez, a 7. század harmadik negyedére datálható merev csüngőtágos nagygyöngycsüngős fülbevalóknál korábbi.

A LEMEZES GÚLACSSÜNGŐS FÜLBEVALÓK ÉS A KÁRPÁT-MEDENCEI ÖTVÖSSÍROK

A préselt gúlacsüngős fülbevalók egyes típusainak elterjedését és Kárpát-medencén kívüli párhuzamaikat figyelembe véve nagyon valószínű, hogy az ismert darabok többsége — a Szegvár-típus vagy annak legalábbis legkisebb és feltehetően korábbi példányai kivételével — Avarföldön készült.

A fülbevalók készítéséhez szükséges eszközök számbavétele és összevetése a kora avar kori ötvössírok eszközkészleteivel további adalékokkal szolgálhat a készítés kérdéséhez.

Mindezek alapján a kundombi fülbevalópár 7. század második negyedére, legfeljebb közepére való datálását látjuk valószínűnek.³³²

A kundombi függő áttört kompozíciójának keleti analógiái tágabb intervallumban mozognak. Az áttört ufaí és mihaelsfeldi csüngők — a nagy, ovális, üvegberakásos medallionok alapján — a 6. század második felére/harmadik negyedére keltezhetők.³³³ A Fekete-tenger északi partvidékének tágabb környékéről származó, már üvegberakásos példányok a 6. század második felétől a 7. század első harmadáig keltezett Szuhovo–Novaja Odessza-horizontba tartoznak.³³⁴ A mokraya balkai, fibulaként megjelenő változat (11. tábla 11) a temető 7. század második negyedétől a század végéig datált horizontjába tartozik.³³⁵

A két préselt, áttört gúlacsüngős fülbevaló — a részletezett érvek figyelembevételével — nem korábbi a 7. század második negyedénél.

Nyersanyag

A lemezes gúlacsüngős fülbevalók döntő többsége aranyból készült. Az aranytárgyak kora avar kori gyakoribb előfordulását a Bizánc ellen viselt hadjáratokból szerzett hadizsákmánnyal és a birodalomból érkező évjáradékkal szokták összefüggésbe hozni.³³⁶

A gúlacsüngős fülbevalók aranyalapanyagára vonatkozóan figyelemre méltó az Ormándy János kérésére Bertalan Ákos által végzett anyagösszetételvizsgálat, amely a szegedi múzeum gyűjteményében lévő, arany gúlacsüngős fülbevalókra terjedt ki. Megállapításuk szerint a fülbevalók aranyfi-

³²⁹ Alattyán, 153. és 176. sír (KOVRIK 1963, Taf. 13. 6–7, Taf. 14. 67–68); Budakalász, 372. sír (VIDA 2000, Taf. 46. 2); Bugyi-Úrböpuszta, 7. sír (BÓNA 1957, 30. kép 16); Tiszakécske-Óbög, szórvány (GARAM 1991, 8. kép 1–2). A legnyugatibb és egyben legkésőbbi előfordulása a vösendorfi (Ausztria) 140. sírből származó, ezüst karikájú, de már bronzból készült darab. (SAUER 2007, 83.)

³³⁰ GARAM 1991, 138.

³³¹ KADA 1906, 216–217

³³² A kundombi 262. sírt Kürti Béla a temető legkorábbi temetkezései közé sorolta. (KÜRTI 1983, 189.) Az általa megjelölt sírok és a felsorolt tárgytipusok ennyire korai keltezése ma már nem elfogadható. A 180. sír (SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995, 28, Pl. 25–26) a benne lévő Tarnaméra-típusú veretes öv alapján (GARAM 2001, 145–146) a 7. század középső harmadára, közepére tájára datálható. A sír keltezését némileg bonyolítja a leletegyüttes öntött, indás szíjszórítójú csatja. A 293. sír lándzsája a nagyméretű levél alakú lándzsák (CSIKY 2007, III. csoport) közé tartozik, amelyek a 7. század

első felében voltak használatban. (CSIKY 2007, 314.) A 289. sírből általa kapának említett szalu a sír Tarnaméra-típusú szíjvége alapján biztosan nem keltezhető a 7. század második harmada elé, még akkor sem, ha a mellette lévő Fönlak-típusú veretek elfogadott keltezése a 7. század első harmada. (GARAM 2001, 119.) Vélhetően ezek a gyenge minőségű veretek a típus legkésőbbi példányai közé sorolhatók. A Kürti Béla által sorolt további tárgytipusok (nagygömbös fülbevaló, sima csont tűtartó, korai jellegű kettőspajzs alakú veretek) sem lehetnek érvek a temetkezések megkezdésének ennyire korai datálása mellett. Eleve a préselt technika megjelenését az avar anyagban nem tehetjük korábbra a 7. század elejénél, ugyanis eddig a 6. századra keltezhető préselőminta még nem került elő.

³³³ Az ufaí sírokat R. B. Ahmerov a 7. század végére/8. század elejére tette. (AHMEROV 1951, 137.)

³³⁴ KOMAR 2006, 355–358, ris. 47.

³³⁵ AFANAS'EV–RUNIĆ 2001, ris. 101.

³³⁶ BÓNA 1971, 28; KÜRTI 1983, 182; LŐRINCZY–KÜRTI 1991, 10.

nomsága elmarad a bizánci érmekétől.³³⁷ A vizsgálat kimutatott rézzel történt ötvözés az aranyat megmunkálhatóbbá, szilárdabbá tette. Mivel a mért réz-cink szennyezettségi arányt megegyezőnek találták a fülbevalóknál és a bizánci *solidusoknál*, ezért arra gondolunk, hogy az érmek beolvasztása után már nem ötvözték az anyagot, hanem csak felhasználták.

Az eddig megismert ötvössírokban nincsenek aranydarabok vagy érmek, amelyek közvetlenül az arany feldolgozásra utalnának, de a jutásban³³⁸ és a kunszentmártoniban³³⁹ lévő kétkarú mérlegek a feldolgozásra szánt arany lemérésére (is) szolgálhattak, így közvetett bizonyítéknak tekinthetők az aranyművességhez.

A gúlacsüngős fülbevalók között bronzból és ezüsből készített darab csak az Oroszlány-típusúak között fordul elő. A bronz alapanyagot gyakrabban bronzlemez és bronzrúd,³⁴⁰ ritkábban rontott tárgy,³⁴¹ római bronztárgytöredék,³⁴² esetleg salak és olvadékcsepp³⁴³ formájában találjuk meg az ötvössírok anyagában.

*Eszközök*³⁴⁴

A fülbevalók készítése — munkafázisok szert — az alábbi eszközök használatával történhetett: az érmek és a bronz nyersanyagok beolvasztása után előbb kialakították a bádogot, amelyhez egyengetőlapra, üllőre, kalapácsra, fogóra és a nyújtáshoz hevítésre volt szükség.³⁴⁵ Üllő a csákberényi, a kunszentmártoni és a kisújszállási ötvössírokban fordul elő.³⁴⁶ Mindhárom vasból készített, csonka gúla alakú, munkafelületük meglehetősen kicsi, 4x6 cm körüli. Alsó végüket valószínűleg kőbe vagy farrönkbe foghatták.

A bádog alakítására, egyengetésére alkalmas nagyságú és formájú kalapácsok a csákberényi, a

kölkedi, a kisújszállási, a kunszentmártoni, a klárafalvi és a gátéri ötvössírok anyagában is megtalálhatók.³⁴⁷ Az egészen kis méretű ötvöskalapácsok finomabb munkákra, cizellálásra, esztétikai hibák kijavítására voltak alkalmasak. A jutasi, csákberényi, kisújszállási, aradkai és kunszentmártoni eszközök között ismerhetünk fogókat, fogótöredékeket,³⁴⁸ amelyek a megmunkálás, a hevítés során kézi rögzítőeszközök voltak.

A gondosan előkészített lemezre kijelölték a készítendő gúla formáját, amihez használhattak rajzeszközt és esetleg sablont is. Ilyen sablon lehetett a kunszentmártoni leletek között lévő, háromoldali gúla készítésére szolgáló minta is (9. kép 1) annak ellenére, hogy hagyományosan eddig csak préselőmintaként értelmezték.³⁴⁹

Előrajzoláshoz használhatták a jutasi sírból előkerült krétadarabot,³⁵⁰ rajztű vagy karcoló lehetett a kisújszállási ötvössír 15 cm hosszú, hegyes bronzszerszáma is.³⁵¹ Ezeken kívül a kunszentmártoni ötvössír keskenyebb poncolórúdja is alkalmas volt bádogra rajzolásra, karcolásra.³⁵²

A gúlaalapnak, a Velika Kladuša-, a Deszk- és a Szentendre-típusú daraboknál felbukkanó, a cellákat alkotó aranszalagoknak és a fedlapokra rögzített, hengeres tagoknak a kialakítása lemezvágó olló használatával történt. A jutasi, kisújszállási, aradkai és kunszentmártoni eszközök között találjuk meg a lemezvágásra alkalmas ollókat, és a klárafalvi eszközök között is sikerült azonosítani egy töredéket.³⁵³

A vágási éleket finomabb reszelőkkel vagy dörzskövekkel dolgozták el, a lemezek egyenetlenségeit kikalapálták. A jutasi sírban legalább három, a kisújszállásban kettő reszelő volt.³⁵⁴ A klárafalvi eszközök között lévő, hengeres csontmarkolatú, vastórként közölt tárgyat³⁵⁵ a kisújszállási ötvössír egyik eszköze alapján Rácz Zsófia reszelőként azonosította.³⁵⁶

³³⁷ A fülbevalók aranyfinomságát a *Phocas-solidusokkal* hasonlították össze. Sajnos az anyagvizsgálatról szóló dokumentáció, amelyre Ormándy János hivatkozott, nincs a Móra Ferenc Múzeum Régészeti adattárában, így a vizsgálatokról csak a közölt következtetéseket vehettük alapul. (ORMÁNDY 1995, 59. j.)

³³⁸ RHÉ-FETTICH 1931, VIII. t. 16–17.

³³⁹ CSALLÁNY 1933, IV. tábla 6.

³⁴⁰ CSALLÁNY 1933, V. tábla 1, 2, 4, 10, 12, 15, 18, 22, 33, 42; KISS 2001, Taf. 25. 6, Taf. 26. 47; RHÉ-FETTICH 1931, VIII. t. 15, 19.

³⁴¹ KISS 2001, Taf. 24. 24, 36–37.

³⁴² Római bronzüst töredékei a klárafalvi ötvössírból (BALOGH 2004, 18. kép 7); római érmek, akasztók, tál és szobor (?) töredéke a kölkedi ötvös mellől (KISS 2001, Taf. 24. 23, 36–37, 42–43, 45–46).

³⁴³ CSALLÁNY 1933, V. tábla 55–56, 60.

³⁴⁴ Az avar kori ötvös és kovácszerszámokkal részletesen Rácz Zsófia foglalkozott. (RÁ CZ 2004; RÁ CZ 2009; RÁ CZ 2014.)

³⁴⁵ LÁ SZLÓ 1970, 170.

³⁴⁶ RÁ CZ 2009, 10. kép 3; CSALLÁNY 1933, VI. tábla 3; RÁ CZ 2004, XXXI. t. 1.

³⁴⁷ RÁ CZ 2009, 13. kép 2, 4; KISS 2002, Taf. 25. 7–8, 10; RÁ CZ 2009, 13. kép 5; CSALLÁNY 1933, V. tábla 37–38; BALOGH 2004, 17. kép 2; KADA 1905, 370, 1. kép.

³⁴⁸ RHÉ-FETTICH 1931, IV. tábla 13; RÁ CZ 2004, VI. tábla 2, VII. tábla 1; RÁ CZ 2004, XXIV. tábla 1; NAĐ 1959, Tab. V. 3; CSALLÁNY 1933, V. tábla 30.

³⁴⁹ CSALLÁNY 1933, 7, 25–26; RÁ CZ 2004, 60, 162.

³⁵⁰ RHÉ-FETTICH 1931, VIII. tábla 2.

³⁵¹ RÁ CZ 2004, XXXII. tábla 1.

³⁵² CSALLÁNY 1933, III. tábla 2.

³⁵³ RHÉ-FETTICH 1931, IV. tábla 14; RÁ CZ 2009, 14. kép 2; NAĐ 1959, Tab. V. 6; CSALLÁNY 1933, V. tábla 32; BALOGH 2004, 18. kép 7.

³⁵⁴ RHÉ-FETTICH 1931, IV. tábla 16–18; RÁ CZ 2009, 16. kép 5–6.

³⁵⁵ BALOGH 2004, 17. kép 3.

³⁵⁶ RÁ CZ 2004, 149, XLIII. tábla 1.

Dörzskövek eddig csak a klárafalvi leletek közt fordulnak elő.³⁵⁷

Egyes gúlacsüngők — az Oroszlány- és a Deszk-típus A változatához tartozók — elkészítéséhez préselómintákra is szükség volt. Az eddig ismert fülbevalók közül azonban egyetlen egyről sem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy a kunszentmártoni ötvössírből származó gúlacsüngő előállítására alkalmas préselőtön készült volna. Csallány Dezső ugyan felvetette, hogy a Deszk-D, 170. sír függőpárja annak felhasználásával készült,³⁵⁸ de a függők és a préselőtő méretkülönbsége ezt egyértelműen kizárja. Ha az eddig ismertté vált függőkből indulunk ki, akkor a kunszentmártoni mintát inkább az Oroszlány-típusú függő készítésére alkalmas sablonnak tarthatjuk alkalmasnak. Az ötvényen látható, háromszögletű, domború keretek az oldallapok áttöréseinek kijelölésére, kialakítására szolgáltak. Mivel a fentebb már hivatkozott, eddig előkerült lemezvágó ollók ilyen finom felületek kinyírására biztosan nem voltak alkalmasak, ezért valamiféle hidegvágó alkalmazására gondolhatunk. Erre alkalmas lehetett egy keskenyebb véső is, mint amilyet a Kölked-Feketekapu, B-80. sír egyenletesen keskenyedő, másik végén négyszögletű eszközében azonosítottak.³⁵⁹ De a kunszentmártoni eszközök közül a legkeskenyebb poncolórúddal is elvégezhető lehetett ez a feladat.³⁶⁰

A gúlák végére és a fedlapokra került lemezgömböket, valamint a Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevalók esetében a gúlák éleire illesztett gömböket préseléssel alakították ki, amelyhez préselómintára és kisebb, trébelő kalapácsra volt szükség. A fülbevalók végén lévő nagyobb lemezgömbök mérete mindössze 0,5–1,1 cm, a Szentendre-típushoz tartozó daraboké 1–2,1 cm közötti. A kisebb méretűek készítésére szolgáló préselőmag csak a kunszentmártoni ötvös mellől került eddig elő.³⁶¹ 1 cm-nél nagyobb lemezgömböt készíthettek a főnlaki és egyes kunszentmártoni préselómintákon.³⁶² Valószínűleg préselómintaként használható volt a kisújszállási ötvössír csontból, kőből és mészkőből készült, félgömb alakú tárgya is.³⁶³ A jutasi ötvössírből származó préselt félgömb is utalhat arra, hogy az ötvös készített hasonlókat.³⁶⁴

Az Oroszlány-típusú függők gúlatagján a gyöngy-sordíszítést olyan préselóminta alkalmazásával készítették, amilyen a kunszentmártoni minták között

is fellelhető.³⁶⁵ Szintén préseléssel alakították ki a függők pántfüleinek bordázott díszítését.

A fülbevalók függesztőfüleinek helyét a makói préselt, áttört oldalú fülbevalónál, a Deszk-típus több példányán, a Deszk-G, 15. sír Szentendre-típusú függőjén és a jutasi egyedi függőn a fedlap átylukasztásával alakították ki. Ehhez alátétlemezre és lyukasztóra volt szükség.

A kunszentmártoni leletek között lévő átylugatott ólomlapot már Csallány Dezső is a poncolásnál, lyukasztásnál használt alátétlemeznek határozta meg.³⁶⁶ A kisújszállási leletekben lévő nagy bazaltdarab is alkalmas volt ilyen funkcióra.³⁶⁷ Lyukasztásra is alkalmas lehetett a kunszentmártoni eszközök között található, hengeres, elhegyesedő végű vasszerszám.³⁶⁸

A fülbevalók alkotórészei, a gúlák és a lemezgömbök végleges formájukat forrasztással nyerték el, s a függők összeállítása is így történt. A gúlacsüngős fülbevalók díszítései közül az üres cellákat, a Szentendre-típusúakon a gúla élein sorakozó lemezgömböket, a fedlapra ültetett, hengeres tagra rögzített lemezgömböket mind forrasztással illesztették a függőre. A korabeli forrasztóanyagokról alig van információnk. Kevés helyen tanulmányozható, mert gondosan ügyeltek a forrasztóanyagok eltüntetésére, legfőképpen granulációkkal. A forrasztások vizsgálatához mikroszkópos és metallurgiai vizsgálatok szükségesek.

A fülbevalókon megjelenő másik applikációs díszítés a granuláció. Rácz Zsófia a kisújszállási ötvössír eszközei között két tárggyal kapcsolatban felvetette, hogy azok a granuláció elkészítésének segédeszközei lehetnek.³⁶⁹ Az egyik a leletek közt lévő, egyik oldalán átégett bazaltdarab, amely a faszénfészek szerepét tölthette be. A másik egy hosszú, lapos, hegyes végű bronzpálca, amely rajztű lehetett, de a granulációk igazítására, az arany golyócskák fémalapra helyezésére is alkalmas lehetett.

Két ötvössírből kis fúvócsövek is előkerültek, amelyek az eddigi kutatások szerint a tűz szítására, élesztésre szolgáltak.³⁷⁰ A kunszentmártoni két egymásba csúsztatható,³⁷¹ a kisújszállási fúvócső pedig egy szimpla darab.³⁷² Mindkettő bronzlemezéből készült, egyik végük felé kissé összeszűkülő, a másik végüknél peremük merőlegesen kihajlik, láthatóan valami pusztuló anyagból készült részhez kapcsolódott. A csövek fújtató fúvókáiként való rekonstrukciójának ötletét Hayo Vierckctől vette át Rácz Zsófia.³⁷³

³⁵⁷ BALOGH 2004, 18. kép 4–6.

³⁵⁸ CSALLÁNY 1943, 165; elfogadja RÁ CZ 2014, 83–84.

³⁵⁹ RÁ CZ 2004, 154.

³⁶⁰ CSALLÁNY 1933, V. tábla 3.

³⁶¹ CSALLÁNY 1933, II. tábla 4, 6.

³⁶² FETTICH 1926, V. tábla 34–35; CSALLÁNY 1933, II. tábla 5, 7–10.

³⁶³ RÁ CZ 2004, 146, XXXI. tábla 2–4.

³⁶⁴ RHÉ–FETTICH 1931, VIII. t. 14.

³⁶⁵ CSALLÁNY 1933, I. tábla 16.

³⁶⁶ CSALLÁNY 1933, 11.

³⁶⁷ RÁ CZ 2004, 83.

³⁶⁸ CSALLÁNY 1933, V. tábla 26.

³⁶⁹ RÁ CZ 2009, 86.

³⁷⁰ RÁ CZ 2009, 71, 4. kép.

³⁷¹ CSALLÁNY 1943, IV–V. tábla 35.

³⁷² RÁ CZ 2004, 145, XXXI. tábla 5.

³⁷³ RÁ CZ 2009, 71.

Emellett elképzelhetőnek tartható, hogy a kis csövek a granulációkészítéshez is használhatók voltak, a granulációk felhasználásáig azok hevítésére szolgáló, fűtatószerű eszköz fűvöcsövei is lehettek.

Itt egy eddig ismeretlen, hasonló fűvöcsövecskére érdemes felhívni a figyelmet, amely a Deszk-T temető 43. sírjából származik, méretében és jellegében is nagyon hasonlít a már ismert kettőhöz. A bronzlemezről készített, egyik vége felé szűkülő, a másikon kihajló és bevagdosott peremű töredékes cső (12. tábla 4) a férfiváz jobb felkarcsontja mellől került elő. A sír leletei között olyan eszközt nem találunk, amely arra utalna, hogy a sírban ötvösmestert temettek volna el. Azonban figyelemre érdemes az, hogy a csövecske közelében ismeretlen rendeltetésű, töredékes, szegecselt bronzpántokat találtak, amelyek bronz nyersanyagok lehettek, (11. tábla 5) így mégis érdemes számításba venni azt, hogy a sírba esetleg fémmegmunkálással foglalkozó egyént temettek el.³⁷⁴

A fülbevalók közül csak kevésnek van meg a fülkarikája. Háromnál (5. kép 8, 10–11; 8. kép 1–2) tokos záródású a karika, amelyeket öntéssel készítettek. Ehhez használható öntőforma ötvössírjainkból nem ismert, az öntőkanál is ritka lelet. A kunszentmártoni eszközök között egy egyszerű kivitelű, bronzpántból kialakított öntőkanál van,³⁷⁵ szintén egyszerű forma a csákberényi 369. sír³⁷⁶ és a klárafalvi ötvös öntőkanala³⁷⁷ is.

A sima drótkarikákat kovácsolással és dróthúzó szerszám segítségével is kialakíthatták. A karikák készítésének módját csak mikroszkópos vizsgálatokkal állapíthatnánk meg, erre egyelőre nem adódott lehetőség. A dróthúzás kora középkori mesterek körében való alkalmazásáról tanúskodik a kölkedi ötvössír átluggatott vaslemeze.³⁷⁸

A gúlacsüngős fülbevalók összeállítása, díszítése és a fülkarika felszerelése után nem maradt más hátra, mint az ékszer felpolírozása, fényesítése. Ehhez a finom aranytárgyknál aligha használtak fenő- vagy csiszolókövet, inkább valamilyen fényesítő pasztára gondolhatunk, az ötvösleletek között azonban erre utaló nyomot nem ismerünk.

A fülbevalók elkészítéséhez szükséges eszközök sorba vétele után azt megállapíthatjuk, hogy e fülbevalók elkészítéséhez olyan eszközök szükségeltettek, amelyek majd mindegyik kora avar ötvössírban fellelhetők, különösen a kisújszállás-nagykerti és a kunszentmártoni ötvösmesterek szinte valamilyen nélkülözhetetlen eszközzel rendelkeztek. Ennek ellenére csak a kunszentmártoni ötvösmester esetében tekinthetjük bizonyítottnak – a fülbevaló préselőmintája alapján –, hogy készíthetett gúlacsüngős fülbevalót, a fülbevalótípusok területi elterjedése alapján valószínűleg Oroszlány- és Deszk-típusút is akár.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kétféle technikával készült fülbevalók valamilyen ismert példányának számbavételével elvégeztük tipologizálásukat. Az öntött gúlacsüngős fülbevalók között az eddig ismert tömör és üvegbetétes példányok mellett elkülönítettük az öntött, áttört darabok csoportját.

A tömör, nők által párosan viselt példányok (17. kép) csak a Dunántúlon fordulnak elő (2. kép). Lelőhelyeik Keszthely és a Fertő-tó környékén koncentrálnak. A kísérőleleteik alapján semmiképpen sem tarthatjuk kizárólag a pannoniai romanizált lakosságra jellemző ékszertípusnak, mert Meroving- és gepida tradíciókra visszavezethető lelettípusokkal

(vagdalkés, Cividale-típusú fibula) is feltűnnek. A típus legkorábbi Kárpát-medencei előfordulása pedig a ringelsdorfi langobard temetőből ismert.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalóknak csak kevés Kárpát-medencén kívüli analógiája ismert, az egyetlen balkáni darab (Gradište Gradište) mellett kis számban a Krím-félszigeten (Lučistoe, Skalistoe) találjuk meg őket, de ezek a Kárpát-medencei daraboknál későbbiek, a 7. század első felére keltezett lelethorizontokban fordulnak elő.

Szintén a Fertő-tó környékén kerültek elő eddig nagyobb számban üvegbetétes, öntött gúlacsüngős

³⁷⁴ A sír leírása: tájolása: északkelet-délnyugat. $H_{csontváz}=162$ cm, $m=125$ cm. Aknasír. A délnyugati sarokban részleges ló, marha és birka csontok kerültek elő. A sírban hanyatt nyugvó férfi váza mellől származó mellékletek: 1. Vascsat (12. tábla 1) a medencében. $H=3,3$ cm, $sz=2,4$ cm. 2. Pontkördíszes csont tarsolyzáró (12. tábla 2), töredékes állapotban. $H=8,8$ cm, $sz=1,4$ cm. 3. Ezüst szerelések, D fülű, egyélű, egyenes hátú vaskés (12. tábla 8). $H=18$ cm, $sz=2,5$ cm, $\hat{a}_{fül}=4$ cm. 4. Római bronzérem (12. tábla 3). 5. Lemezből ké-

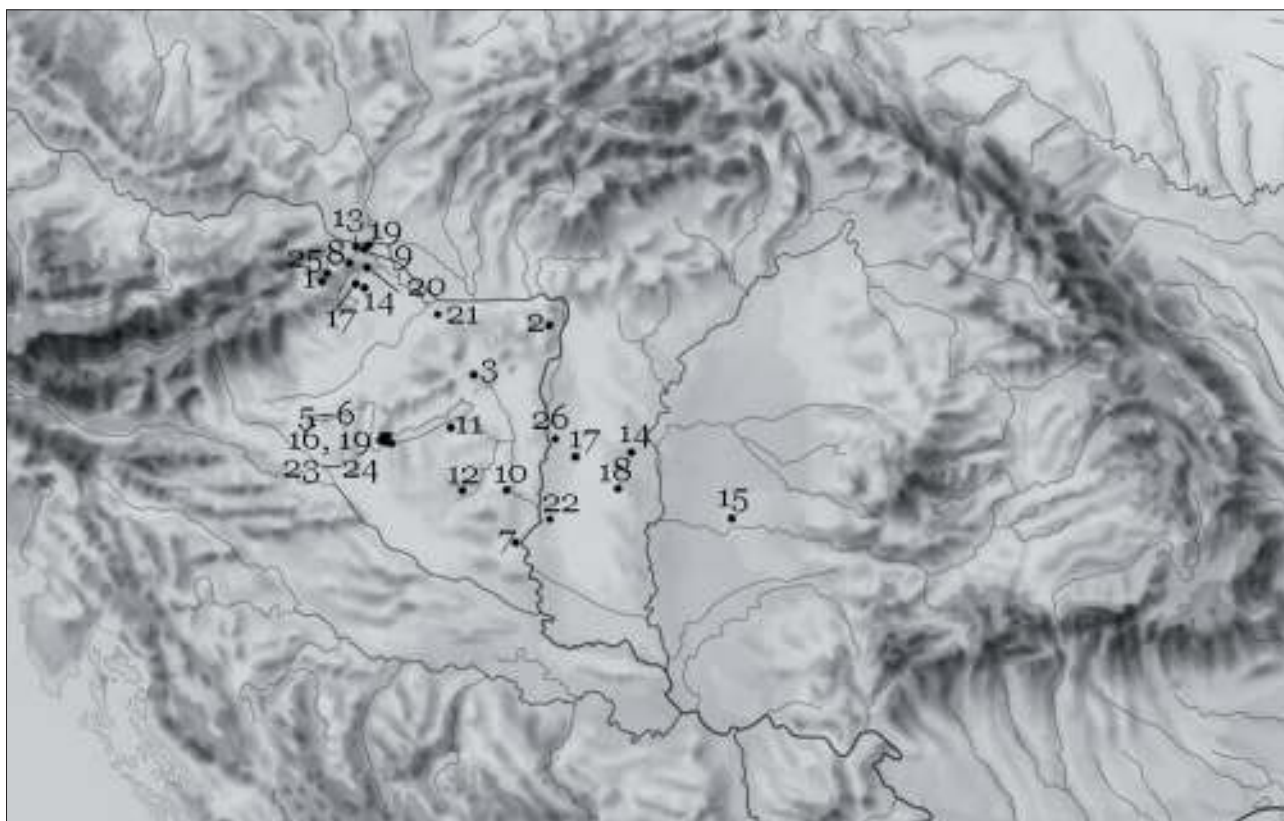
szített, egyik vége felé szűkülő, a szélesebbnél merőlegesen kihajló és bevagdosott peremű, töredékes bronzcső (12. tábla 4) a jobb felkar mellett. $\hat{A}=2,6-1,8$ cm. 6. Szegecselt bronz pánttöredékek a jobb könyök környékéről (12. tábla 5). $Sz=0,9$ cm. Ltsz.: MFM 53.16.103–109.

³⁷⁵ CSALLÁNY 1933, V. tábla 14.

³⁷⁶ RÁCZ 2004, 125–126. VIII. tábla 1.

³⁷⁷ BALOGH 2004, 267, 18. kép 1.

³⁷⁸ KISS 2001, Taf. 25. 11; RÁCZ 2004, 91.

17. kép: Az öntött gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei (a lelőhelyszámok a 7. kép számaival egyeznek meg)
 Abb. 17: Fundorte der gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehänge (die Zahlen sind mit den Zahlen auf dem Bild 7 identisch)

fülbevalók (8), (2. tábla 1–9) de három a Duna–Tisza közének középső harmadából való. (4. kép)

Az öntött gúlacsüngős fülbevalókon belül új típusként különítettük el az áttört, öntött darabokat (2. tábla 10–13), amelyek 5 lelőhelyről ismertek. (5. kép)

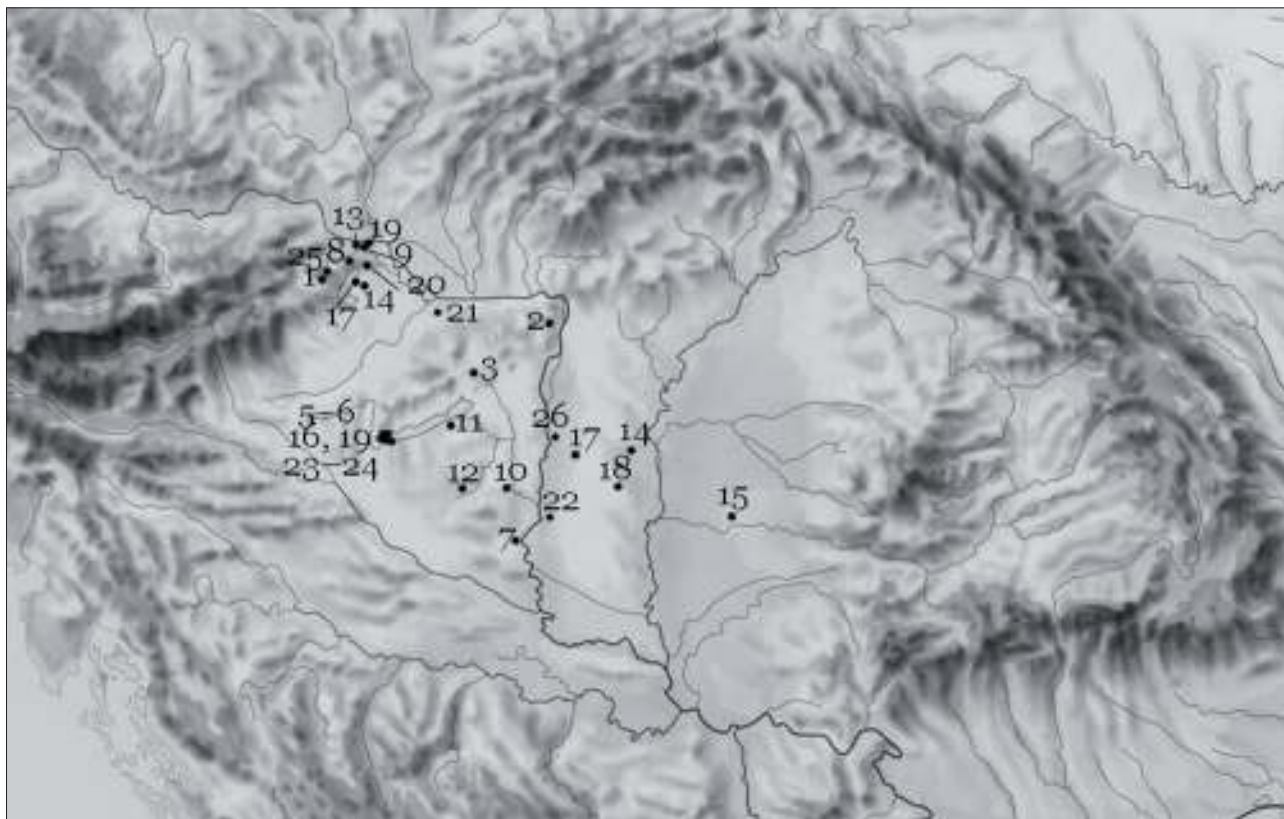
Az öntött gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyeit összevetve a Pannoniában eddig ismertté vált római bronzöntő műhelyekkel (7. kép) elég valószínűnek tűnik, hogy a fülbevalók Keszthely-Fenekpuszta és Petronell (Carnuntum) környékén működő, késő antik hagyományú ötvösműhelyekben készültek. A Duna–Tisza közti darabokat kis területen való szóródásuk, valamint a technikailag hasonló, aranyozott bronz ötvények alapján egy ezen a környéken a 7. század első harmadában tevékenykedő ötvösmesterhez kötöttük.

Az öntött gúlacsüngős fülbevalók között a legkorábbi darabok a 6. század középső harmadára keltezhető sima példányok, a pont-kör díszesek kicsit későbbre, a 6. század végére/7. század elejére tehető, ahogyan ezt Bóna István és nyomában Vida Tivadar már megállapította. Az üvegbetétes fülbevalók kísérőleleteinek (gyöngyök, lemezcsüngős nyakék, tükör és csontfésű) vizsgálata alapján sikerült pontosítanunk azok időrendi helyzetét, azok sem tehető a 7. század első harmadánál későbbre.

A gúlacsüngős fülbevalók másik technológiai alapon kialakított nagy csoportjába a lemezből készített darabok tartoznak. (18. kép) Az eddig ismert Szegvár- (3. tábla 1–9), Deszk- (6–7. tábla) és Szentendre-típusok (8–9. tábla) mellett Velika Kladuša-típusnak (4. tábla) neveztük el az oldalukon üres háromszögletű cellával és körülötte apró granulákkal díszített példányokat. Külön csoportba soroltuk és Oroszlány-típusként neveztük meg a bronz lemezből készített, préselt díszítésű, áttört oldalú függőket, (5. tábla 2–5) illetve külön soroltuk fel az egyedi, egyik típusba sem tartozó fülbevalókat (Jutas, Szeged-Kundomb, 262. sír). (5. tábla 6–8)

A Szegvár-típusú gúlacsüngős fülbevalók közül a méretben legkisebb példányok (Szegvár-Oromdűlő 1. sír és Szegvár-Sárpoldal) a legkorábbiak, a 6. század második felére/harmadik negyedére datálhatók. Ezeket még férfiak és nők is hordták, egyesével. Valószínűleg ezeket tulajdonosaik még keletről hozták magukkal. Ezek hasonlítanak leginkább méretben és arányaikban a Suuk-Suból és Skalistoeből származó, 6. század végére tehető darabokhoz. A nagyobb, nők által, párosan viselt példányok már a Kárpát-medencében készültek, a datálásuk a Deszk-T, 24. sír gyöngyfüzérére keltezhető értékű darabjai alapján a 7. század első harmadánál nem korábbi.

A típusnak bár igen közeli formai analógiáit ismerjük a Kaukázus vidékéről, (3. tábla 10–24) de

18. kép: A lemezes gúlacsüngős fülbevalók lelőhelyei: 1. Adony; 2. Alibunar (Szerbia); 3. Bágyog-Gyűrhegy; 4. Budapest XIII. Angyalföld; 5. Budapest XIII. Erzsébetfalva; 6. Búj-Gőzmalom; 7. Dávod; 8–12. Deszk D, G, H, Sz, T; 13. Erdély(?); 14. Fadd; 15. Gyula-Szentbenedek; 16. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 17. Hódmezővásárhely-Szabadságtér; 18. Inota; 19. Jutas; 20. Kisújszállás(?); 21. Körösladány-Dózsa TSz; 22. Kula (Szerbia); 23. Kunpeszér-Felsőpezséri út, Homokbánya (Peszéradacs); 24. Magyarajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia); 25. Mokrin-Vodoplav-dűlő (Szerbia); 26. Makó, Mikócsa-halom; 27. Oroszlány-Borbálatelep; 28. Péterréve/ Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia); 29. Ram (Szerbia); 30. Rácalmás; 31. Szeged-Kundomb; 32. Szegvár-Oromdűlő; 33. Szegvár-Sáppoldal; 34. Szentendre; 35. Szentes-Sárgapart; 36. Üllő(?); 37. Velika Kladuša (Bosznia-Hercegovina)

Abb. 18: Fundorte der blechern pyramidenförmigen Ohrgehänge: 1. Adony; 2. Alibunar (Serbien); 3. Bágyog-Gyűrhegy; 4. Budapest XIII. Angyalföld; 5. Budapest XIII. Erzsébetfalva; 6. Búj-Gőzmalom; 7. Dávod; 8–12. Deszk D, G, H, Sz, T; 13. Transsylvanien(?); 14. Fadd; 15. Gyula-Szentbenedek; 16. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 17. Hódmezővásárhely-Szabadságplatz; 18. Inota; 19. Jutas; 20. Kisújszállás(?); 21. Körösladány-Dózsa TSz; 22. Kula (Serbien); 23. Kunpeszér-Felsőpezséri Straße, Sandgrube (Peszéradacs); 24. Majdan-Neuer Friedhof (Serbien); 25. Mokrin-Vodoplav-dűlő (Serbien); 26. Makó, Mikócsa-Hügel; 27. Oroszlány-Borbálatelep; 28. Bačko Petrovo Selo, Čik (Serbien); 29. Ram (Serbien); 30. Rácalmás; 31. Szeged-Kundomb; 32. Szegvár-Oromdűlő; 33. Szegvár-Sáppoldal; 34. Szentendre; 35. Szentes-Sárgapart; 36. Üllő(?); 37. Velika Kladuša (Bosnien und Herzegowina)

azok nagy része a Kárpát-medenceiekénél későbbre, a 7. század első és második harmadára keltezhetők.

A Velika Kladuša-típusú csüngők mindegyike szórványlelet, a 10 példányból 5-nek legalább a tágabb lelőhelyét ismerjük. Duna menti előfordulásuk (10. kép) helyi készítést, a közelben működő ötvöst vagy műhelyt valószínűsít. A típust leletösszefüggések hiányában stíluskritikai alapon próbáltuk pontosabban keltezni, de a 7. század első felénél jobban időrendi helyzetét nem sikerült leszűkíteni.

Az eddig csak három példányban ismert, a többi típustól eltérően bronzból készült, préselt, áttört Oroszlány-típusba sorolt fülbevalók keltezésénél a préselési technika Kárpát-medencei elterjedését figyelembe véve és a bágyog-gyűrhegyi függő mellől származó, C típusú szűrőkanál alapján a 7. század

második negyedében történt készítésüket valószínűsítjük. A kunszentmártoni ötvössír leletei között lévő, gúla előállítására alkalmas préselőtő ilyen típusú függők előállítására (is) alkalmas volt, mint sablon. Párosan viselt függőtípus volt, női és férfisírból is ismerjük. (11. kép) Kárpát-medencén kívüli analógiáinak teljes hiánya alapján a függőtípust helyi terméknek, a Velika Kladuša-típusúak préselt utánzatának tartjuk.

Ezzel ellentétben a Deszk-típusú fülbevalók eddig csak női sírokból kerültek elő. Köztük a granulációdíszek kompozíciója alapján 3 változatot különítettünk el (A–C), a B változat csak a Közép-Tisza-vidéken fordul elő, a másik kettő területe részben fedi egymást, döntő többségük a Tisza–Maros–Aranka szögben látott napvilágot. (14. kép) A függők

nagyobb számú Kárpát-medencei előfordulása alapján nagyon valószínű, hogy helyben készültek, de készítésük nem csak a Maros környékén tevékenykedő ötvösökhöz kötődik. A hajdúböszörményi fülbevaló eltérő technikai részletei alapján az álcsatos körhöz kapcsolható, azokkal egy műhelyben/mester által készülhetett. A szerényebb kivitelű, talán Kisújszállás környékéről a Magyar Nemzeti Múzeumba került függők ennek utánzatai, egy „vidéki” mester készítményei. Az alibunari függőpár feltehetően a dunai *limes* mentén működő egyik ötvösműhelyből kerülhetett ki.

A fülbevalótípus Kárpát-medencei készítésének bizonyítékaként a kunszentmártoni ötvössír préselemintájára (5. tábla 1) való hivatkozás nem feltétlenül helytálló, ugyanis a préseletővön csak az ismert Deszk-típusú fülbevalóknál sokkal kisebb gúlát lehetett készíteni.

Ugyanakkor a Taman-félszigetről származó közeli analógiája, valamint a típus néhány keleti, az Avarföldiekkel egyidős párhuzama (10. tábla 1–5) felveti annak a lehetőségét is, hogy a Szegvár-típushoz hasonlóan ezt a típust, leginkább a B és C változatokat az avarok már a Kaukázusban megismerték, s az Avar Kaganátusban készült darabok azok utánzatai, amelyeknél a kőbetéteket és a filigrándíszeket préseléssel utánozták. Az A változat azonban helyben alakult ki. A Kárpát-medencében rövid életű fülbevalótípussal ellentétben a Kaukázus környékén hosszabb ideig volt használatban (Glodos és Djurso 248. sír), és férfiak is viselték.

A fülbevalók szegényes kísérőleletekkel (*monochrom* és rátétdíszes gyöngyök, préselt, kerek boglár, bronz lánc, szűrőkanál, ecsettubus) kerültek elő, de ezek közelebbi vizsgálata a típus 7. század második negyedére való keltezését mutatták.

A gúlacsüngős fülbevalók között a legnépesebb csoportot (17) a női sírokból származó, párosan viselt Szentendre-típusú függők alkotják, amelyeknek oldallapjain a cellarendszerek kompozíciója alapján három változatot különítettünk el, ezek mellett a Deszk-G, 15 sír darabját egyedinek találtuk. A változatok területi elkülönülést nem mutatnak. A fülbevalók elterjedésében a Duna-kanyar–Pesti-síkság és a Köröstől délre, a Tisza bal oldala mentén jelentkezik koncentráció. (16. kép) A fülbevalótípust a kevés Kárpát-medencén kívüli analógia (10. tábla 6–9) ellenére helyi készítménynek tartjuk.

Általában szegényes mellékletű sírokból származnak. Kísérőleleteik vizsgálatával a legkorábbi, a 7. század első harmadára tehető daraboknak a deszki, a peszéradácsi és a szegvár-oromdűlői 870. sírok függőjét találtuk. A peszéradácsi függő kompozíciója alapján egy csoportba tartozik a rábapordányi,

alibunari és egy további, ismeretlen lelőhelyű függővel, de azokkal mégsem egy kronológiai horizontba sorolható. Az utóbbiak a cellákban megjelenő rekeszutánzatok és a Rábapordányból származó, Mezőszilas-típusú csüngő alapján a 7. század középső harmadára tehetőek, s a Szentendre-típusú fülbevalók legfiatalabb képviselői. A szentendrei 2. sírból származó függőt a kísérőleletek között lévő, keltező értékkel bíró, kétszeresen összetett *monochrom* gyöngy alapján nem tartjuk korábbinak a 7. század második negyedénél. A gúlacsüngős fülbevalók között a leghosszabb életű a Szentendre-típus volt, valószínűleg a többihez képest nagyobb száma ezzel hozható összefüggésbe.

A két egyedi gúlacsüngős fülbevaló közül részletesebben a kundombi 262. sír függőjét (5. tábla 7–8) tudtuk vizsgálni. Préselt, áttört karéjos díszítésének Avarföldi és keleti analógiái alapján kelteztük a 7. század második negyedére.

A gúlacsüngős fülbevalókon belül Ormándy János egy fejlődési sort állított fel, amelyet a forma egyszerűsödése jellemez.³⁷⁹ Legkorábbinak tartotta a Szegvár-típusú darabokat, korábbi kutatókra hivatkozva³⁸⁰ ezek feltűnését az avar honfoglalástól 600 tájáig keltezte. Valószínűsítette, hogy ezekkel párhuzamosan jelen volt a Szentendre-típus készítése és használata, amelyeket alapvetően a szentendrei 2. sír alapján a 6. század vége és a 7. század első két évtizede közötti időszakra keltezett, legkésőbbi sírba kerülésükkel — a peszéradácsi lelet és H. Tóth Elvira keltezése alapján³⁸¹ — a 7. század közepéig számolt. Ugyanakkor a Deszk-típus divatját, amelyet a Szegvár- és a Szentendre-típus elemeiből kialakuló, Kárpát-medencei típusnak tekintett, szintén egyidősnek tartotta a Szentendre-típuséval. A legkésőbbieknek az öntött bronz darabokat (néhány tömör, pont-kör díszes és üvegbetétes példányt felsorolva) határozta meg, amelyek szerinte a Deszk-típus elemeit felhasználva, azok utánzataiként értékelhetők. Megjelenésüket a bizánci aranybeáramlás lecsökkenésével hozta kapcsolatba. Ezek sírba kerülésével a 7. század második felében számolt.

A típusonkénti vizsgálataink ezt a fejlődési sort egyáltalában nem igazolták. Az öntött és a lemezes gúlacsüngős fülbevalókat csupán közös formai előképeik kötik össze, de külön utat bejáró, eltérő típusokról van szó. A legnagyobb tévedés az öntött bronz példányok a fejlődési sor végére kerülése általi késői keltezése.

A lemezes gúlacsüngős fülbevalók közül a Szegvár- és a Deszk-típussal az avarok már a Kaukázus környékén megismerkedhettek, de ez utóbbinak az A változata csak a Kárpát-medencében alakult ki. A Szegvár-típusúak legkisebb és egyben legkorábbi da-

³⁷⁹ ORMÁNDY 1995, 163, 7. kép.

³⁸⁰ BÓNA 1980, 39–42; GARAM 1988, 149.

³⁸¹ H. TÓTH 1984, 17.

rabjait tulajdonosaik még keletről hozhatták magukkal, majd itt helyben formailag velük megegyező, de nagyobb példányok készültek, a 7. század első harmadában. A Szegvár-típus nagyobb méretű példányaiból helyben alakult ki a Velika Kladaša-típus. Mivel valamennyi közülük szórványlelet, ezért kronológiai helyzetüket csak az előzményüknek tartott Szegvár-típus alapján adhatjuk meg a 7. század második negyedében, párhuzamosan az ezek utánzatának vélt Oroszlány-típussal. A Deszk-típusú függők viselete is erre az időszakra tehető, rövid életű, kis területen elterjedt fülbevalótípusnak tarthatjuk, ellentétben a Szentendre-típussal, amely — a Kárpát-medencén kívüli szórvány analógiák ellenére — szintén helyben kialakult típus. Hosszabb életű függőtípus volt, amelyet a 7. század első két harmadában viseltek.

A fülbevalótípusokat csak felnőttek viselték. A Szegvár- és a Szentendre-típusúak egy része, valamint a Deszk-típusú függők többsége olyan sírból vagy legalábbis olyan temetőből származik, amely a temetkezési szokások alapján (keletészakkelet-nyugatészaknyugati tájolás, fülkesír, részleges állattemetkezések³⁸²) egy kelet-európai sztyepei eredetű népesség régészeti hagyatékának tartható. A Szentendre-típusú függők másik területi csoportja, a Duna-kanyartól a Pesti-síkságon húzódó lelőhelyeik a kora avar kori vezéri sírok által a Duna–Tisza közének középső harmadában kirajzolt kagáni székhely északnyugati szomszédságában található. A peszéradacsi és kunpeszéri darabok pedig arról a Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya lelőhelyről valók, amelynek kora avar sírjai a kunbányai vezéri sírral hozhatók kapcsolatba.

Az egyes típusok kialakulásának helyétől függetlenül valamennyi típus Kárpát-medencei készítését valószínűsíthetjük. A fülbevalók előállításához szükséges eszközök számbavétele és az ismert kora avar ötvössírok eszközkészleteinek összehasonlítása alapján arra jutottunk, hogy majdnem mindegyik ötvössírban megtaláljuk a készítésükhöz nélkülözhetetlen eszközök egy részét, de csak a kisújszállás-nagykerti és a kunszentmártoni ötvösmesterek rendelkeztek valamennyi eszközzel. Mégis csak az utóbbi esetében tekinthetjük bizonyítottnak — a többször hivatkozott préselóminta alapján — hogy készítették a gúlacsüngős fülbevalót.

Lőrinczy Gábor vetette fel, hogy az öntött, bronz gúlacsüngős fülbevalók és az arany granulációdíszesek készítése és használata közös kulturális gyökerekkel rendelkező, azonban különböző területről származó, eltérő társadalmi helyzetű csoportokhoz köthetők.³⁸³ Az öntöttökre úgy utalt, mint a granulációdíszesek utánzataira.³⁸⁴

Amint láttuk, az öntött és a lemezből készített típusok között a kaukázusi, késő antik-kora bizánci formai előképeken túl egyéb közös vonás nem lelhető fel. Az öntöttök bizonyosan nem utánzatai az arany példányoknak. Feltűnésük valószínűleg megelőzi az avarok Kárpát-medencei feltűnését, amelyet ma még csak a ringelsfeldi langobard környezetből származó függő és a keszthely-fenekpusztai II. bazilikából, langobard sírok közeléből származó, áttört öntött darab alapján feltételezünk.

A viselőjüket illetően már csak az öntött darabok esetében sem beszélhetünk közös kulturális gyökerekkel rendelkezőkről, nem csak a pannoniai romanizált lakosság körében voltak használatosak, de avar kori germán temetkezésekben (Kölked-Feketekapu B, 85. és Zamárdi, 1394. sír) is megtaláljuk őket. A viselők társadalmi helyzetére vonatkozóan még nincs elég információnk. Többnyire szegényes leletanyagú temetkezésekből származnak, de a Kölked-Feketekapu B, 85. sírban nyugvó, fülében egyszerű, öntött, bronz gúlacsüngős fülbevalót viselő nő kiemelkedő szépségű ékszerei és viseleti tartozékai alapján biztosan közösségében a leggazdagabbak közé tartozott.

A Szegvár-típusúak legkisebb és legkorábbi példányairól, valamint a Deszk-típusúakról mondhatjuk azt, hogy a Tiszántúl kelet-európai sztyepei eredetű népességére jellemzőek. De a Szegvár-típus nagyobb példányai, amelyek időben a kisebb daraboknál későbbiek és helyi készítmények is, már a Duna mentén is feltűnnek. A szegvár-oromdűlői 1. sír és a szegvár-sápoldali lovassír régészeti anyaga a Körösöktől délre húzódó terület kora avar sírleletei között gazdagnak, a sápoli talán az eddig ismert leggazdagabbnak tekinthető. Ugyanakkor már a Deszk-típusú fülbevalók átlagos gazdagságú (például Deszk D, 170. sír), néha pedig szinte szegényes leletanyagú (például Deszk H, 12., Gyula-Szentbenedek stb.) temetkezésekből kerültek elő. Ezek alapján társadalmi helyzetükre, sőt még csak a közösségükben betöltött szerepükre sem tudunk következtetni.

A Szentendre-típusú fülbevalóknak a Duna-kanyar és a Duna–Tisza közének északnyugati szegletében előforduló darabjai szintén olyan sírokból származnak, amelyekben az igen tekintélyes méretű (akár 4 *solidus* súlyú) arany függőkön kívül előforduló leletanyag szegényes (orsókarika, gyöngyök), bár a teljes képhez hozzátartozik, hogy nagyrészt szórvány tárgyakról van szó. A szentendrei 2. sírban és a peszéradacsi leletegyüttesben tűnnek csak fel — az avarokhoz valószínűleg germán közvetítéssel került — késő antik–bizánci eredetű szépítkezési-higiéniai kultúrára utaló pipereeszközök. A nem túl változatos és szegényesebb kísérőleletek ellenére a terüle-

³⁸² LŐRINCZY 1992, 164–165; LŐRINCZY 1998, 352.

³⁸³ LŐRINCZY 1992, 12. j.

³⁸⁴ LŐRINCZY 1992, 106.

ti szóródásuk és a Duna–Tisza közének felső harmadába lokalizálható kora avar kagáni központ közelsége miatt elképzelhető, hogy a társadalmi hierarchia élén állók asszonyai ezzel reprezentáltak. Függetlenül a hatalmi elit számára a préselt, gömbsordízes arany álcátokat és vereteket, a rombusz fejű gyűrűket készítő ötvösműhely(ek) remekei.

Nyugat-Európában a préselési technikának bár voltak későbbi római előzményei, annak újjáéledése csak a 7. század elején következett be.³⁸⁵ Ez a váltás

a bizánci ötvösségben is tetten érhető, hiszen a legkorábbi préselőminták és préselt díszítmények csak a 6. század végére, a 7. század legelejére keltezhetők.³⁸⁶ Az avar kori régészeti anyagban ez a váltás szintén jól tapintható, legmarkánsabban a préselt övveretek nagyarányú elterjedésével érzékelhető. Az ékszerdivatban nehezebb kimutatni ezt a technológiai változást, de épp az előzőekben vizsgált gúlacsüngős fülbevalók összetett csoportja az egyik jó példa ennek illusztrálására.

Balogh Csilla

Szegedi Tudományegyetem TTIK Földtani és Őslénytani Tanszék

Szeged

Medenyet Üniversitesi Tarih Bölümü

Isztambul

E-mail: csillabal@gmail.com

IRODALOM

- ADAM 2002 (Hrsg. Szentpéteri, J.) *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*. *Varia ArchHung* 13. Budapest 2002.
- AFANAS'EV–RUNIČ 2001 Афанасьев, Г. Е.–Рунич, А. П.: *Мокрая Балка. Выпуск 1 Дневник раскопок – Мокрая Балка Сметеры 1. Journal of excavation*. Москва–Moscow 2001.
- AHMEROV 1951 Ахмеров, Р. В.: *Уфимские погребения VI–VIII веков наций эры*. КСИИМК 40 (1951) 125–137.
- AJBABIN 1985 Айбабин, А. И.: *Погребения хазарского войска*. SA 3 (1985) 191–205.
- AJBABIN 1990 Айбабин, А. И.: *Хронология могильников Крума позднерымского и ранне-средневекового времени*. Сымферопол 1990.
- AJBABIN–CHAJREDINOVA 2009 Ajbabin, A. I.–Chajredinova, É. A.: *Das Gräberfeld beim Dorf Lučistoe Bd. 1. Ausgrabungen der Jahre 1977, 1982–1984*. JRGZM Band 83. Mainz 2009.
- ALLERBAUER 2000 Allerbauer, S.: *Ringelsdorf-Langfeld*. FÖ 39 (2009) 703.
- ALMÁSSY et al. 1997 (Szerk. Almásy K.–Istvánovits E.–Kurucz K.) *Aranyak a Jósa András Múzeumban*. (Régészeti gyűjtemények Nyíregyházán 1.) Nyíregyháza 1997.
- AMBROZ 1971 Амброз, А. К.: *Проблемы ранне-средневековой хронологии Восточной Европы*. SA 1971/2 (1971) 96–123.
- AMBROZ 1981 Амброз, А. К.: *Восточноевропейская и сренехазарская степы V–первой половины VIII вв.* In: Сепы Евразии в эпоху средневековья. Москва 1981, 10–23.
- ANTONIČ 2012 Antonič, B. M.: *Nekropola iz perioda Avarske Dominacije. Lokalizacija Pionirska ulica u Bečeju*. Gradski Muzej Bečej Glavna 25. Bečej 2012.
- ARRHENIUS 1984 Arrhenius, B.: *Cloisonné-Technik*. In: (Hrsg. Jankuhn, H.–Beck, H.) *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 5. Berlin–New York (1984) 30–34.
- ARRHENIUS 1985 Arrhenius, B.: *Merovingian Garnet Jewellery. Emergence and Social implication*. Stockholm 1985.
- AUFLEGER 1996 Aufleger, M.: *Metallarbeiten und Metallverarbeitung*. In: (Hrsg. Wiczorek, A.–Périn, P.–v. Welck, K.–Menghin, W.) *Die Franken. Wegbereiter Europas*. Ausstellungskatalog. Mannheim 1996, 618–628.
- BACHNER 1985 Bachner, M.: *Das awarische Gräberfeld von Münchendorf, Nö.* In: (Hrsg. Freisinger, H.–Daim, F.) *Die Bayern und ihre Nachbarn II*. Wien 1985, 69–122.
- BAKAY 1973 Bakay K.: *Az avar kor időrendjéről. Újabb avar temetők a Balaton környékén*. SMK 1 (1973) 5–86.
- BALOGH 2000 Balogh Cs.: *Avar kori padmalyos sírok a Duna-Tisza közén*. In: (Szerk. Petercsák T.–Váradi A.) *Heves Megyei Régészeti Közlemények 2. A népvándorláskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája*. Eger 2000, 111–124.
- BALOGH 2004 Balogh Cs.: *Martinovka-típusú övgarnitúra Kecelről. A Kárpát-medencei maszkos veretek tipokronológiája*. MFMÉ – StudArch 10 (2004) 241–303.

³⁸⁵ ROTH 1986, 52.

³⁸⁶ EGER 2003, 424.

- BALOGH 2012 Balogh, Cs.: *A Mezőszilas type pendant from Grave 14 of the Mélykút–Sáncdűlő cemetery*. In: (Szerk. Vida T.) *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest 2012, 269–286.
- BALOGH 2014 Balogh, Cs.: *Orta Tisa bölgesi'nde avar çađi'na ait bir mezarlik (Makó, Mikócsahalom, Macaristan. XVII. Ortaçağ-türk kazilari ve sanat tarihi arařtirmalari sempozyumu (02-05.10.2013/Istanbul)*. Istanbul 2014, baskıda.
- BALOGH et al. 2012 Cs. Balogh–L. Bende–G. Csiky–P. Langó–A. Patay-Horváth–O. Pelevina–B. Totev–A. Türk: *Стара България Музейна Сбирка Варна – The Old Bulgaria Collection Varna*. (Eds. Cs. Balogh–O. Pelevina–B. Totev–A. Türk) Manuscript 2012.
- BALOGH–PINTÉR 1998 Balogh Cs.–Pintér L.: *Avar sírok Városföldről*. *Cumania* 15 (1998) 93–131.
- BALOGH–WICKER 2012 Balogh Cs.–Wicker E.: *Avar nemzetségfő sírja Petőfiszállás határából*. In: (Szerk. Vida T.) *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest 2012, 551–579.
- BARKÓCZI 1968 Barkóczy, L.: *A 6th century cemetery from Keszthely-Fenekpuszta*. *Acta ArchHung* 20 (1968) 275–311.
- BÁLINT 1989 Bálint, Cs.: *Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert*. Köln 1989.
- BÁLINT 1993 Bálint, Cs.: *Probleme der archäologischen Forschung zur awarischen Landnahme*. In: (Hrsg. Müller-Wille, M.–Schneider, R.) *Ausgewählte Probleme der europäischen Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. (Vorträge und Forschungen 41.) Sigmaringen 1993, 195–273.
- BÁLINT 1995 Bálint Cs.: *Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai (Régészeti tanulmányok)*. Szeged 1995.
- BÁLINT 2000 Bálint M.: *Az avarkor kőbetétes övei*. In: (Szerk. Váradi A.–Petercsák T.) *Héves Megyei Régészeti Közlemények 2. A népvándorláskor Kutatóinak Kilencedik Konferenciája*. Eger 2000, 125–134.
- BÁRDOS 1996 Bárdos E.: *Az avarkori öntött bronz korongok viseleti szokásához a zamárdi avar temető alapján*. *SMK* 12 (1996) 47–106.
- BÁRDOS–GARAM 2009 Bárdos, E.–Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Zamárdi-Rétiföldek*. *MAA* 9. Budapest 2009.
- BEJAN 1976 Bejan, A.: *Un atelier metalurgic din sec VI. e.n. de la Drobeta-Turnu Severin*. *Acta MusNap* 13 (1976) 257–278.
- BIERBRAUER 2004 Bierbrauer, V.: *Die Keszthely-Kultur und die romanische Kontinuität in Westungarn (5.–8. Jh.)*. *Neue Überlegungen zu einem alten Problem*. In: (Hrsg. Deibert, H.–Thoma, G.) *Von Sachsen bis Jerusalem. Menschen und Institutionen im Wandel der Zeit*. München 2004, 51–72.
- B. NAGY 1984 B. Nagy K.: *Az avar kaganátus*. In: (Szerk. Nagy I.–Szigeti J.) *Hódmezővásárhely története. Hódmezővásárhely 1984*, 229–256.
- BÓNA 1956 Bóna, I.: *Die Langobarden in Ungarn. Die Gräberfelder von Várpalota und Bezenye*. *Acta ArchHung* 7 (1956) 183–244.
- BÓNA 1957 Bóna I.: *Az őrbbpusztai avar temető*. *ArchÉrt* 84 (1957) 155–173.
- BÓNA 1960 Bóna I.: *Langobard temető Rácalmáson*. *AR* 1 (1960) 167–170.
- BÓNA 1971 Bóna I.: *A népvándorlás kora Fejér megyében*. (Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5.) Székesfehérvár 1971.
- BÓNA 1979 Bóna I.: *A szegvár-sárpoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz*. *ArchÉrt* 106 (1979) 3–32.
- BÓNA 1980 Bóna, I.: *Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár*. *ActaArchHung* 32 (1980) 31–95.
- BÓNA 1983 Bóna I.: *A XIX. század nagy avar leletei*. *SzMMÉ* 1982–1983 (1983) 81–160.
- BÓNA 1986 Bóna I.: *Daciától Erdőelvéig. Erdély és a Kelet-Alföld a népvándorlás korában (271–895)*. In: (Szerk. Köpeczi B.) *Erdély története I–III*. Budapest 1986, 107–234.
- BÓNA 2000 Bóna, I.: *Ein frühawarisches Gräberfeld in der Unio-Sandgrube von Várpalota*. *CommArchHung* 2000, 123–160.
- BÓNA–B. HORVÁTH 2009 Bóna, I.–B. Horváth, J.: *Langobardische Gräberfelder in West-Ungarn*. *MGAH* 6. Budapest 2009.
- BOULANGER 1909 Boulanger, C.: *Le cimetière franco-mérovingien et carolingien de Marchélepot (Somme): étude sur l'origine de l'art barbare*. Paris 1909.
- BREPOHL 1987 Brepohl, E.: *Theophilus Presbyter und die mittelalterliche Goldschmiedekunst*. Leipzig 1987.
- B. TÓTH 1994 B. Tóth Á.: *Kora népvándorlás kori sírok Tápé-Szénteglaégetőn*. In: (Szerk. Lőrinczy G.) *A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára*. Szeged 1994, 285–308.

- BUGARSKI 2009 Bugarski, I.: *Nekropole iz goda antike i ranog srednje veka na lokaliteti Čik. – Cemeteries from Antiquity and Early Middle Ages at Čik.* Belgrad 2009.
- BÜHLER 1999 Bühler, B.: *Untersuchungen zu Guss, Oberflächenbearbeitung und Vergoldung an frühmittelalterlichen Bunt- und Edelmetallgegenständen.* ArchAust 82–83 (1998–1999) 429–478.
- CAPELLE–VIERCK 1971 Capelle, Th.–Vierck, H.: *Modeln der Merowinger- und Wikingerzeit. Frühmittelalterliche Studien 5* (1971) 42–100.
- CHANTRE 1887 Chantre, E.: *Recherches anthropologiques dans le Caucase.* Paris–Lyon 1887.
- CSALLÁNY 1933 Csallány D.: *A kunszentmártoni avarkori ötvössír.* Szentés 1933.
- CSALLÁNY 1934 Csallány G.: *Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban.* Dolg 9–10 (1933–1934) 221–250.
- CSALLÁNY 1943 Csallány D.: *A Deszk D számú temető avar sírjai.* ArchÉrt 56 (1943) 160–173.
- CSIKY 2007 Csiky G.: *A kora avar kori lándzsák tipológiája.* ArchÉrt 132 (2007) 305–323.
- CS. SÓS–SALAMON 1995 Cs. Sós, Á.–Salamon, Á.: *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th Centuries A. D. at Pókaszeptk. Appendix by Bökönyi, S. and Matolcsi, J.* Budapest 1995.
- DAIM–LIPPERT 1984 Daim, F.–Lipper, A.: *Das awarische Gräberfeld von Sommerein am Leitha-gebirge, NÖ.* (Studien zur Archäologie der Awaren 1.) Wien 1984.
- DARAB–GESZTELYI 2002 (Fordította, a jegyzeteket és a névmagyarázatot készítette Darab Á.–Gesztelyi T.) Plinius Secundus – Idősebb Plinius: *Naturalis Historia – Természetrájz. Az ásványokról és művészetekről (XXXIII–XXXVII. könyv).* Budapest 2002.
- DIMITRIJEVIĆ et al. 1962 Dimitrijević, D.–Kovačević, J.–Vinski, Z.: *Seoba Naroda. Arheološki nalazi jugoslovenskog Podunavlja.* Zemun 1962.
- DODD 1961 Dodd, A. C.: *Byzantine Silver Stamps.* Washington 1961.
- EGER 2003 Eger, Ch.: *Reiten auf Delphinen. Byzantinische Pressblechmodel für Sattel- und Zaumzeugbeschläge aus dem Nationalmuseum von Algier.* Madrider Mitteilungen 44 (2003) 412–425.
- EISNER 1952 Eisner, J.: *Devínska Nová Ves. Slovanské pohřebiště.* Bratislava 1952.
- ERDÉLYI–SALAMON 1971 Erdélyi, I.–Salamon, Á.: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe.* StudArch 5. Budapest 1971.
- FACSÁDY 2009 Facsády A.: *Aquincumi ékszerek – Jewellery in Aquincum.* Aquincumi Múzeum Gyűjteménye 1 – Aquincum Collection 1. Budapest 2009.
- FEKETE 1959 Fekete P.: *Vid középkori falu története, régészeti leletei.* A Hajdúböszörményi Hajdúsági Múzeum Kiadványai 5. Hajdúböszörmény 1959.
- FETTICH 1926 Fettich N.: *Az avarkori műipar Magyarországon.* ArchHung 1. Budapest 1926.
- FETTICH 1929 Fettich, N.: *Bronzeguss und Nomadenkunst.* Prag 1929.
- FETTICH 1937 Fettich, N.: *Die Metallkunst der landnehmenden Ungarn.* ArchHung 21. Budapest 1937.
- FETTICH 1943 Fettich N.: *Győr a népvándorlásokkorban.* (Győr szab. kir. város monográfiái 3. Győr története a XII. század közepéig. Régészeti emlékek.) Győr 1943.
- FETTICH 1965 Fettich, N.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Pilismarót-Basaharc.* StudArch 3. Budapest 1965.
- FLĚROV 2000 Флёрков, В. С.: *Аланы центрального Предкавказья V–VIII. веков обряд обезвреживания погребенных.* Москва 2000.
- GARAM 1990 Garam, É.: *Bemerkungen zum ältesten Fundmaterial der Awarenzeit. I.* (Hrsg. Freisinger, H.–Daim, F.) Typen der Ethnogenese unter besonderer Berücksichtigung der Bayern. II. Wien 1990, 253–272.
- GARAM 1991 Garam, É.: *Die awarenzeitlichen Funde aus Ungarn im Römisch-Germanischen Zentralmuseum.* (Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer. Band 25.) Bonn 1991.
- GARAM 1992 Garam, É.: *Die münzdatierten Gräber der Awarenzeit.* In: (Hrsg. Daim, F.) *Awarenforschungen I.* (Archaeologia Austriaca Monographien.) Wien 1992, 135–250.
- GARAM 1993 Garam, É.: *Katalog der awarenzeitlichen Goldgegenstände und der Fundstücke aus den Fürstengräbern im Ungarischen Nationalmuseum.* (Catalogi Musei Nationalis Hungarici. Seria Archeologica 1.) Budapest 1993.
- GARAM 1995 Garam, É.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred.* Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary. Vol. 3. Budapest 1995.
- GARAM 2001 Garam, É.: *Funde byzantinischer Herkunft in der Awarenzeit vom Ende des 6. bis zum Ende des 7. Jahrhundert.* MAA 5. Budapest 2001.
- GARAM 2002 Garam, É.: *Ketten und Schlüssel in frühawarenzeitlichen Frauengräbern.* CommArchHung 2002, 153–176.
- GARAM–H. VADAY 1990 Garam, É.–H. VADAY, A.: *Sarmatische Siedlung und Begräbnisstätte in Tiszavalk.* CommArchHung 1990, 171–219.

- GAVRITUHIN 2005 Гавритухин, И. О.: *Хронология эпохи становления Хазарского каганата. Элементы ременной гарнитуры*. In: (Ed. Petrukhin, V.–Moskovich, W.–Fedorchuk, A.–Kulik, A.–Shapira, D.) *Хазары. Евреи и славяне*. Tom. 16. Moskva — Khazars. Jews and Slavs. Vol. 16. Jerusalem 2005, 378–426.
- GOLDMANN 1985 Goldmann, K.: *Bronzegusstechniken im prähistorischen Mitteleuropa*. In: (Hrsg. Born, H.) *Archäologische Bronzen, Antike Kunst, Moderne Technik*. Berlin 1985, 52–58.
- GRODDE 1990 Grodde, B.: *Zeichen der Vorzeit – Formen der Frühzeit. Westfälisches „Design“ archäologischer Fundstücke*. In: (Hrsg. Capelle, Th.–Grodde, B.) *Urdesign. Frühes Handwerk in Westfalen*. Münster 1990, 6–23.
- GRÜNEWALD 1988 Grünewald, Ch.: *Das alemanische Gräberfeld von Unterthürheim, Bayerisch-Schwaben*. (Materialhefte zur bayerischen Vorgeschichte 59.) Kallmünz 1988.
- GSCHWANTLER–WINTER 1992 Gschwantler, K.–Winter, H.: *Feinschmiedehandwerk im österreichischen Teil der Avaria*. RÖ 19–20 (1991–1992) 105–121.
- HAMPEL 1894 Hampel J.: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban I*. Budapest 1894.
- HAMPEL 1897 Hampel J.: *A régibb középkor emlékei Magyarhonban II*. Budapest 1897.
- HAMPEL 1905 Hampel, J.: *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III*. Braunschweig 1905.
- HAVLJUK 1974 Хавлюк, П. И.: *Раннеславянские поселения в бассейне Южного Буга*. Ранне-средневековые древности Ленинград 1974.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2002 Heinrich-Tamáška O.: *Megjegyzések a kora avar kori ötvösművészethez a fogazással díszített leletek kapcsán*. MFMÉ–StudArch II (2002) 245–282.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2005 Heinrich-Tamáška, O.: *Studien zu den awarenzeitlichen Tauschierarbeiten*. Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 11. Wien 2005.
- HEINRICH-TAMÁSKA 2006 Heinrich-Tamáška, O.: *Die Stein- und Glasinkrustationskunst des 6. und 7. Jahrhunderts bei den Awaren*. MAA 8. Budapest 2006.
- HORVÁTH 2006 Horváth E.: *A langobard ékkő- és üvegberakás technológiai sajátosságainak vizsgálata a várpalotai és a jutasi fibulákon*. VMMK 24 (2006) 49–66.
- H. TÓTH 1984 H. Tóth E.: *Korai avar vezetőréteg családi temetője a kunbábonyi kagán szállásterületén*. MKBKM 1984 (1985) 10–20.
- H. TÓTH 1988 H. Tóth E.: *Kora avar kor 568–670*. In: Horváth A.–H. Tóth E.–V. Székely Gy.: *Elődeink a Duna–Tisza közén. A Kiskunság és környéke története a régészeti leletek tükrében*. Kecskemét 1988, 43–46.
- H. TÓTH 1996 H. Tóth, E.: *Frühawarische Gräber aus Kunpeszér*. In: (Ed. Daim, F.) *Reitervölker aus dem Osten. Hunnen+Awaren. Begleitbuch und Katalog*. Eisenstadt 1996, 404–410.
- H. TÓTH 2012 H. Tóth E.: *A „peszéradaci” leletek lelőhelye*. In: (Szerk. Vida T.) *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére – Archaeological Studies in Honour of Éva Garam*. Budapest 2012, 299–307.
- H. TÓTH–HORVÁTH 1992 H. Tóth, E.–Horváth, A.: *Kunbábony. Das Grab eines Awarenkhagans*. Kecskemét 1992.
- ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 1993 Istvánovits E.–Kulcsár V.: *Tükrök a császárkori és a kora népvándorlás kori barbár népeknél a Kárpát-medencében*. HOMÉ 30–31/2 (1993) 9–57.
- IVANIŠEVIĆ et al. 2006 Ivanišević, V.–Kazanski, M.–Mastykova, A.: *Les nécropoles de Vimina-cium à l'époque des Grandes Migration*. (Monographies du Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance 22.) Paris 2006.
- JÓSA 1904 Jósa A.: *Avar fülbevaló Bújról*. ArchÉrt 38 (1904) 254–255.
- JUHÁSZ 1973 Juhász I.: *Néhány Békés megyei avarkori leletről*. BMMK 2 (1973) 99–115.
- KADA 1905 Kada E.: *Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból*. ArchÉrt 25 (1905) 360–384, 402–407.
- KADA 1906 Kada E.: *Gátéri (Kun-kisszállási) temető a régibb középkorból*. ArchÉrt 26 (1906) 135–155, 207–221.
- KISS 1985 Kiss, G.: *Funde der Awarenzeit aus Ungarn in Wiener Museum 2*. ArchAu 65 (1985) 147–163.
- KISS 1991 Kiss, A.: *Zur Zeitstellung des „münzdatierten” awarenischen Fürstengrabes von Kunágot*. JPMÉ 36 (1991) 67–84.
- KISS 1992 Kiss, A.: *Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken*. In: (Hrsg. Daim, F.) *Awarenforschungen I. Studien zur Archäologie der Awaren 4*. Wien 1992, 35–134.
- KISS 1996 Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. MFMA 2, *Studien zur Archäologie der Awaren 5*. Innsbruck 1996.
- KISS 2001 Kiss, A.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Kölked-Feketekapu B. I–II*. MAA 6. Budapest 2001.
- KISS–NEMESKÉRY 1964 Kiss, A.–Nemeskéry, J.: *Das langobardische Gräberfeld von Mohács*. JPMÉ 1964, 95–127.
- KOCH 1977 Koch, U.: *Das Reichengräberfeld bei Schretzheim I–II*. (Germanische Denkmäler der Völkerwanderungszeit. Serie A Band 13.) Berlin 1977.

- KOCH 2001 Koch, U.: *Das alemannisch-fränkische Gräberfeld bei Pleidelsheim*. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 60. Stuttgart 2001.
- KOMAR 2006 Комар, А. В.: *Перецепинской комплекс в контексте основных проблем истории и культуры кочевников восточной Европы VII–нач VIII. в. — Pereshchepina complex in the context of the pivotal problems of history and culture of the nomads in Eastern Europe (VII–early VIII c.)*. In: *Степы Европы в эпоху средневекоя* Том. 5. — *The European steppes in the Middle Age Vol. 5*. Донецк — Donetsk 2006, 7–244.
- KOMAR–HARDAJEV 2012 Комар, А. В.–Хардаев, В. М.: *Зачепиловский („Новосанжарский“) комплекс рубежа VII–VIII. вв. — Zachepilovka („Novosanzharskij“) complex of turn of 7th–8th c.* In: *Степы Европы в эпоху средневекоя* Том. 9. — *The European steppes in the Middle Age Vol. 9*. Донецк — Donetsk 2012, 243–296.
- KOVALEVSKAĀ et al. 2006 Ковалевская, В. Б.–Албегова, З. Х.–Пьянков, А. В.–Евсюков, А. Н.: *Компьютерное картографирование массовых типов раннесредневековых металлических зеркал с центральной петелькой*. Археология и геоинформатика (CD-ROM) Вып. 3. Москва 2006.
- KOVÁCS 1913 Kovács I.: *A mezőbándi ásatások*. *Dolg* 4 (1913) 265–389.
- KOVRIG 1963 Kovrig, I.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyan*. *ArchHung* 40. Budapest 1963.
- KÖLTŐ 1982 Költő L.: *Avar kori bronztárgyak röntgenemissziós analízise*. *SMK* 5 (1982) 5–67.
- KROPOTKIN 1965 Кропоткин, В. В.: *Новые находки византийских монет на территории СССР*. *VV* 26 (1965) 166–189.
- KÜRTI 1983 Kürti B.: *Az avarok kora (567/568–805)*. In: (Szerk. Kristó Gy.) *Szeged története I/1*. Szeged 1983, 162–218.
- KÜRTI 1990 Kürti B.: *Avar sírleletek Csanytelekről és Gerláról*. *SzMMÉ* 1990, 79–86.
- KÜRTI–LŐRINCZY 1991 Kürti B.–Lőrinczy G.: *„avarnak mondták magukat”. — „they called themselves Avars”*. *Vezető a Móra Ferenc Múzeum kiállításában*. Szeged 1991.
- LÁSZLÓ 1942 László Gy.: *Budapest a népvándorlás korában*. In: (Szerk. Szendy K.) *Budapest története I. 2*. Budapest 1942, 781–818.
- LÁSZLÓ 1970 László Gy.: *A népvándorlaskor művészete Magyarországon*. Budapest 1970.
- LÁSZLÓ 1976 László Gy.: *A bócsai fejedelmi sír és a keceli kard*. *Cumania* 4 (1976) 87–114.
- LEHOCZKY 1905 Lehoczky T.: *Újabban előkerült bronzkori leletek*. *ArchÉrt* 25 (1905) 424–428.
- LEVINA 1994 Левина, Л. М.: *Джетыясарская культура. Часть 3–4. Могильника Алтынасар* Москва 1994.
- LISKA 1997 Liska A.: *Egy 7. századi avar temető emlékei Gyula határában. Egy régen elfeledettnek hitt lelőhely azonosítási kísérlete*. *Múzeumi Híradó* 1997/1. Békéscsaba 1997, 5–7.
- LŐRINCZY 1991 Lőrinczy G.: *A Szegvár-ormodülői kora avar kori temető 1. sírja*. *MFME* 1984/85-2 (1991) 127–154.
- LŐRINCZY 1992 Lőrinczy G.: *Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.–7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdülő. (Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Awarenzeit)* *CommArchHung* 1992, 81–124.
- LŐRINCZY 1998 Lőrinczy G.: *Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez*. *MFME – StudArch* 4 (1998) 343–372.
- LŐRINCZY–STRAUB 2003 Lőrinczy G.–Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez I*. *MFME – StudArch* 9 (2003) 171–187.
- LŐRINCZY–STRAUB 2004 Lőrinczy G.–Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II*. *MFME – StudArch* 10 (2004) 305–319.
- LŐRINCZY–STRAUB 2005 Lőrinczy G.–Straub P.: *Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III*. *MFME – StudArch* 1 (2005) 127–145.
- LŐRINCZY–SZALONTAI 1996 Lőrinczy G.–Szalontai Cs.: *Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi történetéhez II*. *MFME–StudArch* II (1996) 269–298.
- MADARAS 1995 Madaras, L.: *The Szeged-Fehértó „A” and „B” Cemeteries*. (Das Awarische Corpus – Avar Corpus Füzetek III.) Debrecen–Budapest 1995.
- MARTIN 1984 Martin, M.: *Weinsiebchen und Toiletterät*. In: Alföldi-Rosenbaum, E.–Cahn, H. A.–Kaufmann-Heinimann, A.: *Der spätrömische Silberschatz von Kaiseraugst*. *Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte* 9 (1984) 97–132.
- MARTIN 1986 Martin, M.: *Das Frühmittelalter*. In: *Chronologie: Archäologische Daten der Schweiz. — Datation archéologique en Suisse*. *Antiqua* 15. Veröffentlichungen der Schweizerischen Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte. Basel 1986, 99–197.
- MARTIN 1996 Martin, M.: *Zu den tauschierten Gürtelgarnituren und Gürtelteilen der Männergräber von Kölked-A*. In: Kiss, A.: *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*. *MFMA* 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Innsbruck 1996, 345–361.

- MENGHIN 2007 (Hrsg. Menghin, W.) *Merowingerzeit. Europa ohne Grenzen. Archäologie und Geschichte des 5. bis 6. Jahrhundert.* Berlin 2007.
- MESTER 2009 Mester A.: *Régészeti kutatások Sorokópátka, Harangozó-hegyen.* In: (Szerk. Kisfaludi J.) *Régészeti kutatások Magyarországon* 2008. Budapest 2009, 91–109.
- MIKULČIČ 2002 Mikulčić, I.: *Spätantike und frühbyzantinische Befestigungen in Nordmakedonien. Städte – Vici – Refugien – Kastelle.* MBV 54. München 2002.
- MINIČ 1982 Minič, D.: *The Grave Inventory from Stejanovci near Sremska Mitrovica.* Sirmium 4 (1982) 43–48.
- MÓCSY-FITZ 1990 Mócsy A.–Fitz J.: *Pannonia régészeti kézikönyve.* Budapest 1990.
- MOGYORÓSSY 1870 Mogyoróssy J.: *Az 1859-dik évi békésmegyei pusztaszentbenedeki lelet.* ArchÉrt 3 (1870) 280–282.
- MONGAJT 1951 Mongajt, A. L.: *Archeologičeskije zametki. 1. Mogila usadnika u. s. Arcybaševa.* KSIE 41 (1951) 124–130.
- MRKOBRAD 1980 Mrkobrad, D.: *Archeološki nalazi seobe naroda u Jugoslaviji.* Fontes ArchIug 3. Monografije 6. Beograd 1980.
- MRT/10 (Szerk. Jankovich B. D.) *Magyarország Régészeti Topográfiaja 10. Békés és Békéscsaba környéke I–II.* Budapest 1998.
- MÜLLER 1978 Müller R.: *V. századi bronzművesműhely maradványai Keszthely-Fenékpusztáról.* ArchÉrt 105 (1978) 11–29.
- MÜLLER 1987 Müller R.: *Megjegyzések Fenékpuszta történetéhez.* ZM 1 (1987) 105–122.
- MÜLLER 1989 Müller, R.: *Vorbericht über die Freilegung des Grabes eines hohen Militärs aus der Mittelawarenzeit in Gyenesdiás.* Comm-ArchHung 1989, 141–164.
- MÜLLER 1992 Müller, R.: *Neue archäologische Funde der Keszthely-Kultur.* In: (Hrsg. Daim, F.) *Awarenforschungen I.* (Archaeologia Austriaca Monographien.) Wien 1992, 251–307.
- MÜLLER 2010 Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* CPP 1. Budapest 2010.
- MÜLLER 2014 Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur.* CPP 5. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2014.
- NAGY 1992 Nagy M.: *Kora avar kori sírleletek Budapestről. Megjegyzések az avarkori állatornamentikához.* ArchÉrt 119 (1992) 15–42.
- NAĐ 1959 Нађ, III.: *Некропола код Араџа из раног средњег века.* Рад Војвођанских музеја 8 (1959) 45–109.
- NAGY 1998 Nagy, M.: *Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II.* MAA 2. Budapest 1998.
- NIEDERLE 1930 Niederle, L.: *Príspevky k vyvoji byzantskych perku ze IV.-X. století.* Praha 1930.
- ORMÁNDY 1995 Ormándy J.: *Granulációs díszítés avar kori tárgyakon. Gúla- és lemezgömbcsüngős arany fülbevalók.* MFMÉ – StudArch 1 (1995) 151–181.
- OrnJank *Ornatus pretiosi aurei et argentei, graeci, romani, et medii aevi e Collectione Spblis Dni Nicolai Jankovich Museo Nationali Hungarico resignati 1838.*
- PAULSEN 1933 Paulsen, P.: *Stand der Forschung über die Kultur der Wikingerzeit.* BRGK 22 (1933) 182–254.
- PÁSZTOR 1995 Pásztor A.: *A kora és közép avar kori gyöngyök és a bizánci éremleletes sírok kronológiai kapcsolata.* SMK 11 (1995) 69–92.
- PÁSZTOR 1996 Pásztor A.: *A csákerény-orondpusztai avar kori temető gyöngyleleteinek tipokronológiai vizsgálata.* Savaria 22/3 (1992–1995) 37–83.
- PÁSZTOR 1997 Pásztor A.: *A tiszavasvári–koldusdombi avar kori temető gyöngyleteiről.* JAMÉ XXXVII–XXXVIII (1995–1996) 189–203.
- PÁSZTOR 2001 Pásztor A.: *A Szekszárd-Bogyiszlói úti avar kori temető gyöngyletei.* WMMK 23 (2001) 115–160.
- PÁSZTOR 2008 Pásztor, A.: *Ergebnisse der typochronologischen Untersuchung awarenzeitlicher Perlenfunde in Ungarn.* Antaeus 29–30 (2008) 307–324.
- PÁSZTOR 2010 Pásztor, A.: *Die Perlenfunde aus den Gräbern der Keszthely-Kultur in der Nekropole vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* In: Müller, R.: *Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* CPP 1. Budapest 2010, 349–362.
- PÁSZTOR 2011 Pásztor, A.: *Die Perlenfunde aus dem Gräberfeld Keszthely-Fenékpuszta, Horreum. Anhang des Beitrages Vida, T., Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta.* In: (Hrsg. Heinrich-Tamáská, O.) *Keszthely-Fenékpuszta im Kontexte spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia.* CCP 2. Budapest 2011, 438–442.
- PÁSZTOR 2014 Pásztor, A.: *Perlenfunde aus dem frühawarenzeitlichen Gräberfeld von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur.* In: Müller, R.: *Die Gräberfelder von Keszthely-Fenékpuszta, Ödenkirche-Flur.* CPP 5. Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden/Westf. 2014, 257–373.
- PINTYE 2011 Pintye G.: *Egy elfeledett sírről, avagy a szeged-kundombi avar temető „különce” (A 260. számú sír)* Győr-Moson-Sopron Megyei Múzeumok Igazgatósága Tanulmányok 3. Győr 2011, 71–81.

- PULSZKY 1874 Pulszky F.: *A magyarországi avar leletekről.* (Értekezések a történelmi tudományok köréből III/7.) Budapest 1874, 1–12.
- RADNÓTI 1957 Radnóti A.: *Néhány megjegyzés a mártélyi avar szíjvégen látható ábrázoláshoz.* ArchÉrt 84 (1957) 79–81.
- RAŠEV 2007 Рашев, Р.: *Прабългарите през V–VII век.* Велико Търново 2007.
- RÁCZ 2004 Rác Zs.: *Az avar kori ötvössírok.* (Doktori disszertáció. ELTE Történettudományi doktori iskola.) Budapest 2004.
- RÁCZ 2009 Rác Zs.: *Avar kori ötvös- és kovács-szerszámok.* In: (Szerk. Nagy Z.–Szulyovszky J.) *A vasművesség evezredei a Kárpát-medencében.* Szombathely 2009, 67–96.
- RÁCZ 2014 Rác, Zs.: *Die Goldschmiedegräber der Awarenzeit.* MonRGZM Band 116. Mainz 2014.
- RHÉ–FETTICH 1931 Rhé, Gy.–Fettich, N.: *Jutas und Öskü. Zwei Gräberfelder aus der Völkerwanderungszeit in Ungarn.* Prag 1931.
- ROSNER 1999 Rosner, Gy.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Szekszárd-Bogyiszlói Straße.* MAA 3. Budapest 1999.
- ROTH 1986 Roth, H.: *Kunst und Handwerk im frühen Mittelalter. Archäologischen Zeugnisse von Childerich I. bis zu Karl dem Großen.* Stuttgart 1986.
- RUSEVA-SLOKOSKA 1991 Ruseva-Slokoska, L.: *Roman jewellery. A Collection of National Archaeological Museum, Sofia.* Sofia 1991.
- SALAMON–CS. SEBESTYÉN 1995 Salamon, Á.–Cs. Sebestyén, K.: *The Szeged-Kundomb Cemetery.* In: (Ed. Madaras, L.) *Das awarische Corpus–Avar Corpus Füzetek IV.* Debrecen–Budapest 1995, 8–109.
- SAUER 2007 Sauer, F.: *Die archaologischen Grabungen auf der Trasse der S1. Fundstelle Vösendorf-Laxenburgerstrasse.* Bad Vöslau 2007.
- SÁGI 1961 Sági, K.: *Die zweite altchristliche Basilika von Fenékpuzta.* Acta Anthung 9 (1961) 397–459.
- SCHULZE-DÖRRLAMM 2002 Schulze-Dörrlamm, M.: *Byzantinische Gürtelschnallen und Gürtelbeschläge im Römisch-Germanischen Zentralmuseum I.* Kataloge Vor- und Frühgeschichtlicher Altertümer Band 30. Mainz 2002.
- SEY 2013 Sey N.: *A pannoniai római kori bronzművesség műhelykérdései.* (ELTE Doktori disszertáció. Kézirat.) Budapest 2013.
- SOMOGYI 1982 Somogyi P.: *A Kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete.* ArchÉrt 109 (1982) 191–200.
- SOMOGYI 1997 Somogyi, P.: *Byzantinische Fundmünzen der Awarenzeit.* MFMA 5. Innsbruck 1997.
- SOMOGYI 2002 Somogyi, P.: *Das „Reitergrab“ von Szeghegy (heute Lovćenac, Serbien) – eine Neubewertung.* MFMÉ – StudArch 8 (2002) 283–289.
- SZATMÁRI 1980 Szatmári, S.: *Das Gräberfeld von Oroszlány und seine Stelle in der frühawarenzeitlichen Metallkunst.* Acta ArchHung 32 (1980) 97–116.
- SZ. WILHELM 2014 Sz. Wilhelm G.: *„Akiket nem akartak karddal elpusztítani, tűzben elégették.” Az 1241. évi pusztítás nyomai Szank határában.* In: (Szerk. Rosta Sz.–V. Székely Gy.) *„Carmen miserabile” – A tatárjárás magyarországi emlékei.* Tanulmányok Pálóczi Horváth András 70. születésnapjára. Kecskemét 2014, 81–110.
- TETTAMANTI 2000 Tettamanti, S.: *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Vác–Kavicsbánya.* MAA 4. Budapest 2000.
- TOBIAS 2001 Tobias, B.: *Die awarenzeitlichen Sieblöffel im Karpatenbecken.* CommArchHung 2001, 161–182.
- TOBIAS 2003 Tobias, B.: *Awarenzeitliche Tascheninhalte und Gürtelgehänge im Karpatenbecken.* Universität Wien, Institut für Ur- und Frühgeschichte. Diplomarbeit. Wien 2003.
- TOBIAS 2007 Tobias B.: *Néhány érdekes tárgy a Zillingtal–Unterer Kapellenberg D 41. sírból. Csatfibulák és ecsetek.* ArchÉrt 132 (2007) 325–341.
- TOMKA 2008 Tomka, P.: *Die Lehre der Bestattungsbräuche.* Antaeus 29–30 (2008) 233–263.
- TÖMÖRKÉNY 1904 Tömörkény I.: *Az oroszlámosi leletről és ásatás a Körösi-éri iskolánál.* ArchÉrt 24 (1904) 263–277.
- TÖRÖK 1936 Török Gy.: *A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között.* Dolg 12 (1936) 101–154, 155–177.
- TÖRÖK 1975 Török, Gy.: *The Kiskörös Pohibuj-Mackó-dűlő Cemetery.* In: (Ed. Kovrig, I.) *Avar Finds in the Hungarian National Museum.* Budapest 1975, 283–304.
- UENZE 1992 Uenze, S.: *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien). Ergebnisse der deutsch-bulgarisch-österreichischen Ausgrabungen 1934–1937.* MBV 43. München 1992.
- VAVANT et al. 1990 (Ed. Vavant, B.–Kondić, V.–Spiecer, J.-M.) *Caričin Grad II. La quartier sud-ouest de la villa haute.* (Collection de l'École Française de Rome 75.) Belgrade–Rome 1990.
- VEJMARN–AJBABIN 1993 Веймарн, Е. В.–Айбабин, А. И.: *Скалистинский могильник.* Киев 1993.
- VIDA 2000 Vida, T.: *Die Ziergehänge der awarenzeitlichen Frauen im Karpatenbecken.* Acta ArchHung 51 (1999–2000) 2000, 367–377.

- VIDA 2008 Vida, T.: *Conflict and Coexistence: The Local Population of the Carpathian Basin under Avar Rule (sixth to seventh century)*. In: (Ed. Curta, F.) *The Other Europe in the Middle Ages. Avars, Bulgars, Khazars and Cumans*. Leiden–Boston 2008, 13–46.
- VIDA 2011 Vida, T.: *Das Gräberfeld neben dem Horreum in der Innenbefestigung von Keszthely-Fenékpuszta*. In: (Hrsg. Heinrich-Tamáska, O.) *Keszthely-Fenékpuszta im Kontexte spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia*. CCP 2. Budapest 2011, 397–437.
- VINSKI 1955 Vinski, Z.: *Nalaz iz Velika Kladaša i problem naušnica tipa okrenute piramide*. *Arheologija* 10 (1955) 63–90.
- VINSKI 1958 Vinski, Z.: *O nalazima 6. i 7. stoljeća u Jugoslaviji s posebnim obzirom na arheološku ostavštinu iz vremena prvog Avarskoga Kagana*. *OpArch* 3 (1958) 13–67.
- WERNER 1962 Werner, J.: *Die Langobarden in Pannonien. Beiträge zur Kenntnis der langobardischen Bodenfunde vor 568*. München 1962.
- WERNER 1984 Werner, J.: *Der Grabfund von Malaja Pereščepina und Kuvrat, Kagan der Bulgaren*. München 1984.
- WINTER 1997 Winter, H.: *Awarische Grab- und Streufunde aus Ostösterreich. Ein Beitrag zur Siedlungsgeschichte*. (Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie 4.) Innsbruck 1997.

DIE AWARENZEITLICHEN PYRAMIDENFÖRMIGEN OHRGEHÄNGE CSILLA BALOGH

Eine typische Gruppe der Schmuckstücke aus dem 6./7. Jh. bilden die auf antike Vorbilder (Abb. 1) zurückführbaren, pyramidenförmigen Ohrgehänge byzantinischer Herkunft. Sie wurden mit zweierlei Technik hergestellt: es gibt gegossene und gepresste, blecherne Exemplare. Diese Ohrgehänge wurden meistens von Frauen paarweise getragen. Den Szegvár-Typ trugen auch Männer, aber einzelnweise.

Unter den gegossenen pyramidenförmigen Ohrgehängen konnte neben den vollen (Tafel 1) und den mit Glaseinlage (Tafel 2, 1–9) verzierten Stücken die Gruppe der gegossenen und durchbrochenen Exemplare (Tafel 2, 10–13) abgesondert werden. Die Mehrheit der gegossenen Typen kommt in Transdanubien, in der Umgebung von Keszthely und Neusiedlersee vor, sie konnten in Goldschmiedewerkstätten mit antiker Tradition gefertigt werden. (Abb. 2, 4–5, 7) Die durchbrochenen Stücke und die Exemplare mit Glaseinlage sind auch in der mittleren Donau–Theißgegend auffindbar.

Dieser Ohrgehängentyp ist für die pannonische, romanisierte Bevölkerung charakteristisch, aber er kommt auch in Gräberfeldern gepidischer Tradition vor.

Die einfachen Exemplare aus dem mittleren Drittel des 6. Jhs bilden die frühesten Vertreter des Typs; etwas später, Ende des 6.–Anfang des 7. Jhs. entstanden die Stücke mit Punkt-Kreis-Verzierung; die mit Glaseinlage waren spätestens im ersten Drittel des 7. Jhs. in Gebrauch. Außerhalb des Karpatenbeckens sind wenig Analogien bekannt, sie stammen aus Nordwestmazedonien (Gradište-Gradište) und von der Halbinsel Krim (Lučistoe, Skalistoe), aber diese sind jünger.

Die aus Blech gemachten pyramidenförmigen Ohrgehänge können fünf Typen zugeordnet werden, und daneben gibt es zwei einzigartige Exemplare.

Der Szegvár-Typ (Abb. 8, 1–2; Tafel 3, 1–9) kann ab der 2. Hälfte/3. Viertel des 6. Jhs. bis zum 1. Drittel des 7. Jhs. datiert werden. Sie kommen im Zentrum des awarischen Gebietes, entlang der Donau und der Theiß vor. (Abb. 9) Die kleinsten Exemplare wurden von ihren Besitzern noch aus Osten mitgebracht. Der grösste Teil der Analogien des Typs aus dem Kaukasusgebiet (Tafel 10–24) ist jünger als die Stücke aus dem Karpatenbecken.

Die Verbreitung des Velika-Kladaša-Typs (Abb. 8, 3; Tafel 4) ist entlang der Donau charakteristisch (Abb. 10), was auf einen in der Nähe arbeitenden Goldschmied oder auf eine Werkstatt hinweisen kann. Ohne Fundzusammenhänge datierten wir diesen Typ nach stilkritischen Grundlagen in die 1. Hälfte des 7. Jhs.

Die Exemplare des Oroszlány-Typs (Tafel 5, 2–5) sind von den anderen abweichend aus Bronze oder Silber gepresst. Aufgrund der Verbreitung der Prestechnik im Karpatenbecken und der Begleitfunde (Tafel 5, 1) des Goldschmiedgrabes von Kunszentmárton ist es anzunehmen, dass sie im 2. Viertel des 7. Jhs. gemacht wurden. (Abb. 11) Dieser Typ ist ein lokales Produkt, die gepresste Nachahmung des Velika Kladaša-Typs.

Innerhalb der Ohrgehänge des Typs Deszk (Abb. 12; Tafel 6–7) wurden aufgrund der Komposition der Granulationen 3 Varianten getrennt (A–C), die Variante B kommt nur in der mittleren Theißgegend vor, die Vertreter der zwei anderen Gruppen kamen in der Nähe der Flüsse Theiß, Maros und Aranka zum Vorschein. (Abb. 14) Die Ohrgehänge sind lokale, aber von mehreren Goldschmieden oder Werkstätten hergestellte Produkte. Eine nahe Analogie von der Halbinsel Tamam (Abb. 12, 8) und einige östliche, mit den awarenzeitlichen Stücken gleichzeitige Parallelen (Tafel 10, 1–5) weisen auch auf die Möglichkeit hin, dass die Awaren die Variante B und

C dieses Typs – dem Szegvár-Typ ähnlich – schon im Kaukasus kennenlernten, und die hier hergestellten Exemplare sind ihre Nachahmungen. Dieser Ohrgehängentyp war im Karpatenbecken nicht lange in Gebrauch, aber in der Umgebung des Kaukasus (Glodos und Djurso, Grab 248) wurden sie länger, auch von Männern getragen.

Die Ohrgehänge kamen mit ärmlichen Beigaben zum Vorschein, ihre nähere Untersuchung wies auf eine Datierung in die 2. Hälfte des 7. Jhs. hin.

Der Szentendre-Typ bildet die zahlreichste Gruppe. (Abb. 15; Tafel 8–9) Diese Exemplare konzentrieren sich auf die Donaukniegegend–Pester Tiefebene, auf die Gebiete südlich von Körös, und auf das linke Ufer der Theiß. (Abb. 16) Obwohl es außerhalb des Karpatenbeckens wenig Analogien (Tafel 10, 6–9) gibt, Vertreter dieses Typs halten wir für lokale Produkte. Sie kommen im allgemeinen in Gräbern mit ärmlichen Beigaben vor. Aufgrund der Begleitfunde waren sie im 1. und 2. Drittel des 7. Jhs. in Mode.

Von den zwei einzigartigen pyramidenförmigen Ohrgehängen (Tafel 5, 6–8) konnten wir das Ohrgehänge des Grabes 262 von Kundomb eingehend untersuchen. Aufgrund awarischer und östlicher Analogien (Tafel 11, 1–14) seiner gepressten, durchbro-

chenen, halbkreisförmigen Verzierung wurde es in die 2. Hälfte des 7. Jhs. datiert.

Es ist wahrscheinlich, dass alle Typen – unabhängig von dem Entstehungsgebiet – im Karpatenbecken gefertigt wurden. Unter den Werkzeugbeigaben der bekannten frühawarischen Goldschmiedgräber finden wir einen Teil der Geräte, die zur Fertigung der pyramidenförmigen Ohrgehänge unentbehrlich waren, aber nur die Meister von Kisújszállás-Nagykert und Kunszentmárton verfügten über alle nötigen Geräte. Trotzdem haben wir nur im letzteren Fall einen konkreten Beweis dafür, dass er solche Ohrgehänge herstellen konnte.

In Westeuropa hatte die Presstechnik spätromische Voraussetzungen, aber ihre Neugeburt begann erst Anfang des 7. Jhs. Dieser Wandel kann auch in der byzantinischen Goldschmiederei beobachtet werden. Im awarenzeitlichen archäologischen Material kann dieser Wandel in der weiten Verbreitung der gepressten Gürtelbeschläge erfasst werden. Es ist schwerer, diesen technologischen Wandel in der Schmuckmode nachzuweisen, aber dieser oben untersuchte Ohrgehängentyp ist ein gutes Beispiel dafür.

Übersetzt von János László

AVAR DÖNEMİNDEKİ PİRAMİT BİÇİMLİ KÜPELER CSILLA BALOGH

Kökenleri antik örneklere kadar geri giden Bizans kökenli piramit biçimli küpeler (1. resim), Erken Avar Dönemi mücevherlerinin tipik bir grubunu teşkil ederler. Döküm ve plaka olmak üzere, iki farklı teknikle hazırlanmış örnekleri bulunmaktadır. Bu küpeler, ikili olarak ve çoğunlukla kadınlar tarafından kullanılıyordu. Szegvár tipi diye adlandırılan türünü tekli olarak erkekler de kullanıyordu.

Piramit biçimli döküm küpeler (1. illüstrasyon) arasında şimdiye kadar bilinen cam kakmalı döküm küpeler yanında (2. illüstrasyon 1–8), yine döküm olan, fakat içi boşaltılmış piramit şeklindeki örnekleri de ayırt etme imkânımız oldu. (2. illüstrasyon 9–12) Bu küpelerin her iki türü de Tuna'nın batısında kalan bölgelerde karşımıza çıkıyor. Buldukları yerler, Keszthely ve Fertő Gölü çevresindeki antik geleneklere sahip kuyumcu atölyelerinde hazırlanmış olabilecekleri ihtimalini güçlendiriyor. (2. resim; 4–5. resimler; 7 resim)

Bu küpeler, Panonya bölgesinin Romanize olmuş halkına özgü olsa da, Gepid geleneklere sahip toplulukların mezarlıklarında da karşımıza çıkmaktadır. Bunlar arasında en eskileri 6. yüzyılın ikinci ve üçüncü çeyreğine tarihlenen basit örneklerdir. Ortasında noktalar olan dairelerle süslenmiş olanlar, 6. yüzyılın sonu ile 7. yüzyılın başlarına tarihlendirilebilir. Cam kakmalı olanlar ise en geç 7. yüzyıl-

de birinci çeyreğine kadar kullanılmışlardı. Karpat Havzası dışındaki örnekleri az sayıda Makedonya (Gradište Gradište) ve Kırım'da (Luçistoe, Skalistoe) bulunmuştur. Fakat bunlar Karpat Havzası'ndakilerden daha sonraki dönemlere aittirler.

Szegvár tipi olanlar (8. resim 1–2; 3. illüstrasyon 1–9), 6. yüzyılın ikinci yarısına veya üçüncü çeyreği ile 7. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki döneme tarihlendirilebilir. Bunlar çoğunlukla Avarların yerleşim alanının merkezi kısmında, Tuna ve Tisa kıyılarında görülüyorlar. (9. resim) En küçük örnekleri, sahipleriyle birlikte Doğu'dan gelmiş olmalı. Nitekim, bu türün Kafkasya bölgesinde (3. illüstrasyon 10–24) bilinen analogilerinin büyük bir bölümü Karpat Havzası'ndakilerden daha sonraki dönemlere aittirler.

Velika Kladaşa tipinin (4. illüstrasyon) Tuna kıyısı boyunca yayılmış olması (10. resim) o çevredeki bir kuyumcuya veya atölyeye işaret ediyor. Bu tip, buluntular arasındaki ortak özelliklerin eksikliği nedeniyle, biçimsel özelliklerinden dolayı 7. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilebilir.

Oroszlány tipine ait örnekler (5. illüstrasyon 2–5), ötekilerden farklı olarak bronzdan veya gümüşten, presleme tekniğiyle hazırlanmışlardır. Öncelikle presleme tekniğinin Karpat Havzası'ndaki yaygınlığı ve ayrıca Kunszentmárton'daki kuyum-

cu mezarından çıkan buluntular arasındaki piramit yapımı için kullanılan pres kabına (5. illüstrasyon 1) dayanarak bunların 7. yüzyılın ikinci yarısında hazırlanmış olduklarını tahmin ediyoruz. Karpat Havzası dışında örneklerinin görülmemesi sebebiyle bu küpeyi, Velika Kladuša tipinin preslenmiş taklidi olmakla birlikte, bölgeye has bir ürün olarak görüyoruz.

Desk tipi küpelerin (12. resim; 6–7. illüstrasyon), granülasyon süslerinden oluşan kompozisyonuna dayanarak üç türünü ayırt ettik (A–C); B değişkesi sadece Orta Tisa bölgesinde görülmektedir; öteki ikisinin yayılım alanı ise kısmen örtüşmektedir ve çoğunluğu Tisa–Maros–Aranka arasında kalan bölgede gün ışığına çıkmıştır (14. resim). Küpelerin, söz konusu bölgede üretildikleri ve pek çok kuyumcu ustasının veya atölyenin ürünü oldukları anlaşılıyor. Öte yandan Taman Yarımadası'nda bulunmuş en yakın analogileri (12. resim 8) ve Avarları'nunkiyle aynı döneme denk gelen Doğu'daki birkaç analogi (10. illüstrasyon 1–5), Avarların, Szegvár tipi gibi bu türü de — daha ziyade B ve C değişkeslerini — daha Kafkasya'da tanıdıkları ihtimalini ortaya atıyor. Karpat Havzası'nda hazırlanmış, taş kakmalarla ve filigran süslerle preslenerek taklit edilmiş örneklerin (Kafkasya'daki örneklerin) kopyaları olması yine ihtimal dahilinde gözüküyor. Bunlardan A değişkesi ise (Panonya'da, Karpat Havzası'nda) sözü edilen bölgede ortaya çıkmıştır. Karpat Havzası'nda kısa bir süre kullanımda kalan bu küpe tipinin tersine Kafkasya'daki — erkekler tarafından da kullanılan — (örnekleri) daha uzun süre kullanımda kalmıştır (Glodos ve Djurso 248 nolu mezar).

Söz konusu küpelere eşlik eden buluntuların sayısı oldukça azdır. Yakından incelendiğinde 7. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilebileceği görülmektedir.

Piramit biçimli küpelerin en kalabalık grubunu Szentendre tipi teşkil ediyor. (15. resim; 8–9. illüstrasyon) Bu küpeler, yayıldıkları alan bakımından

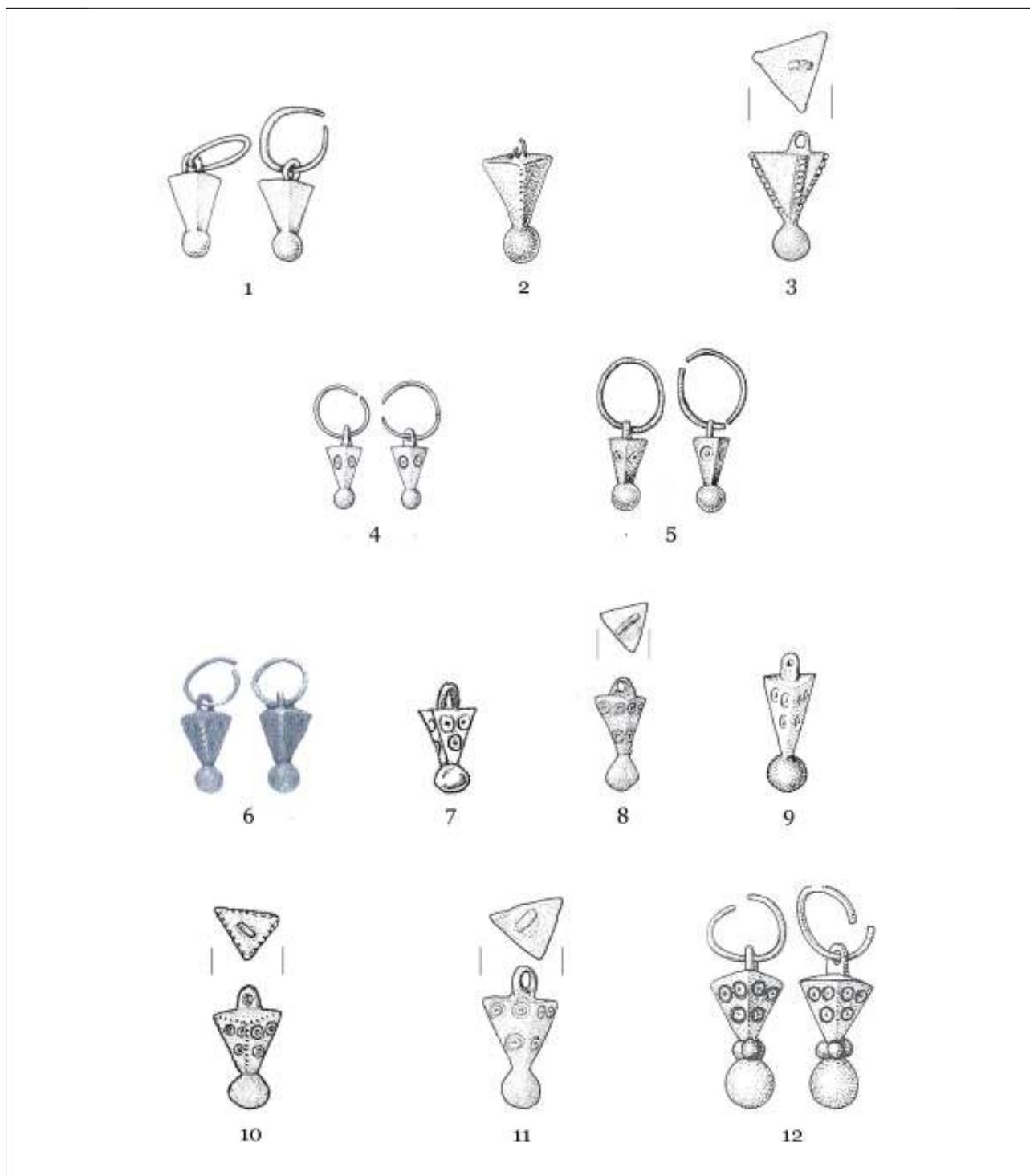
Tuna (Nehri'nin Budapeşte'nin kuzeyinde kalan) kıvrımı, Peşte Ovası ve Körös Nehri'nin güneyinde, Tisa'nın sol taraflarında yoğunlaşıyorlar. (16. resim) Karpat Havzası dışındaki az sayıdaki analogiye (10. illüstrasyon 6–9) rağmen bu küpe tipinin sözü edilen bölgeye özgü bir tip olduğunu düşünüyoruz. Bu tip, genellikle buluntuların çok az olduğu mezarlarda bulunmuştur. Beraberindeki buluntulardan bu tipin 7. yüzyılın ilk ve üçüncü çeyreğinde kullanıldığı anlaşılıyor.

Kendine özgü özellikler taşıyan piramit biçimli iki küpeden (5. illüstrasyon 6–8) Kundomb 262 nolu olanını yakından inceledik. Presleme tekniği ile yapılmış, ortası boş ve kavisli süslemesinin Avar bölgesindeki ve Doğu'daki analogilerine dayanarak (11. illüstrasyon 1–14) bu tipi 7. yüzyılın ikinci çeyreklerine tarihlendiriyoruz.

Bazı küpe tiplerinin ortaya çıkış yerlerini dik-kate almazsak, sözü edilen bütün örneklerin Karpat Havzası'nda üretildiğini tahmin etmek mümkün. Erken Avar Dönemi'ne ait bilinen kuyumcu mezarlarından çıkan aletler arasında piramit biçimli küpe yapımı için gerekli aletlerin bir kısmını görmek mümkünse de sadece Kisújszállás-Nagykert ve Kunszentmárton kuyumcu ustaları bu aletlerin hepsine sahipti. Buna rağmen sadece Kunszentmárton kuyumcu ustalarının bu türde küpeler üretmiş olabileceklerine dair somut kanıtlarımız mevcut.

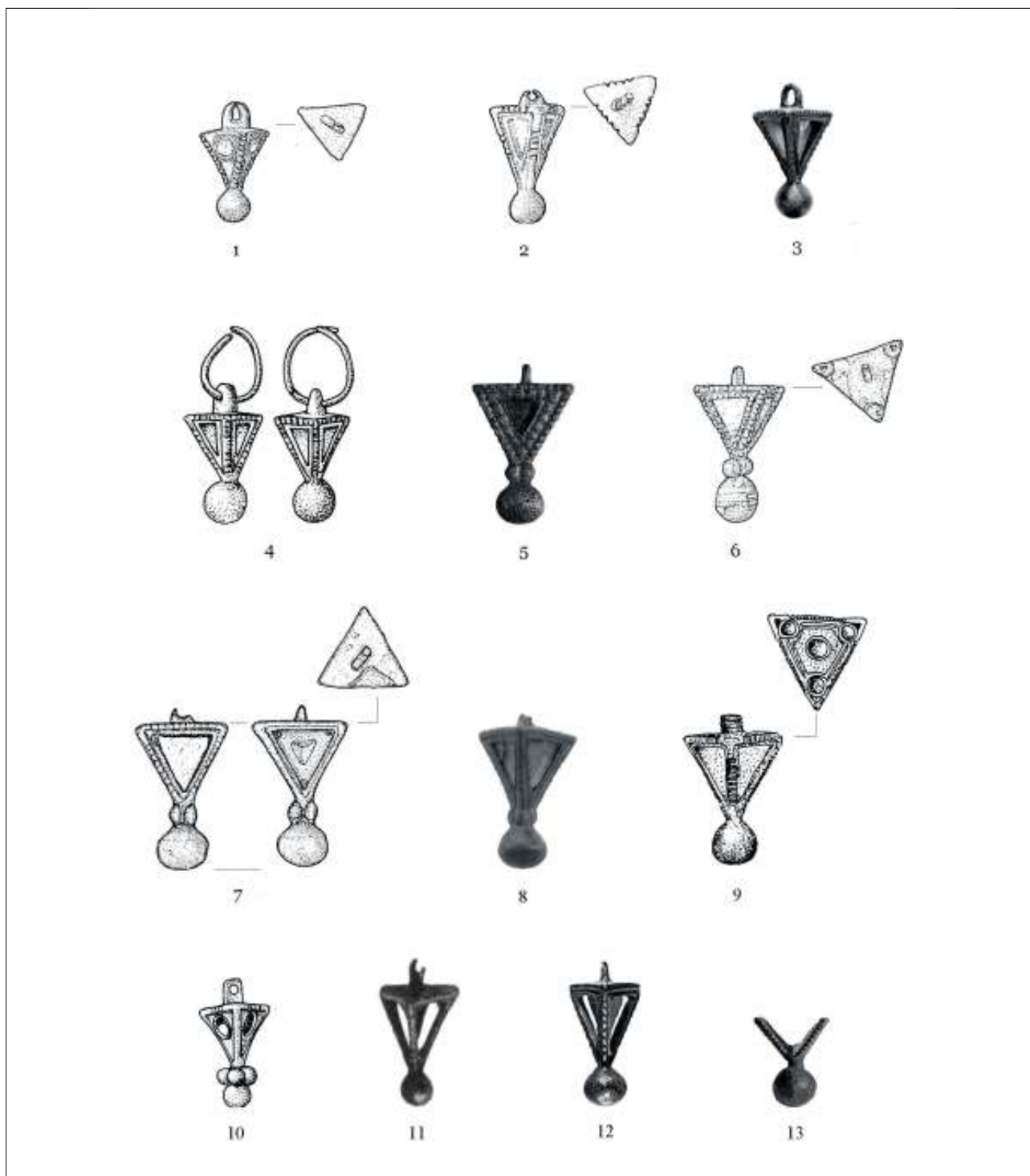
Batı Avrupa'da presleme tekniği geleneğinin kökleri Geç Roma Dönemi'ne kadar uzansa da bu tekniğin yeniden canlanması ancak 7. yüzyılda gerçekleşmiştir. Bu değişim Bizans kuyumculuğunda da yakından gözlemlenebilmektedir. Avar Dönemi arkeolojik buluntularında bu değişim, preslenmiş kemer süslerinin büyük oranda yaygınlaşmasıyla kendini gösteriyor. Mücevher üretiminde bu teknolojik değişimi göstermek daha zordur. Fakat bu çalışmada ele alınan küpe tipi, bu değişimin gösterilm.

Çeviren Csilla Balogh

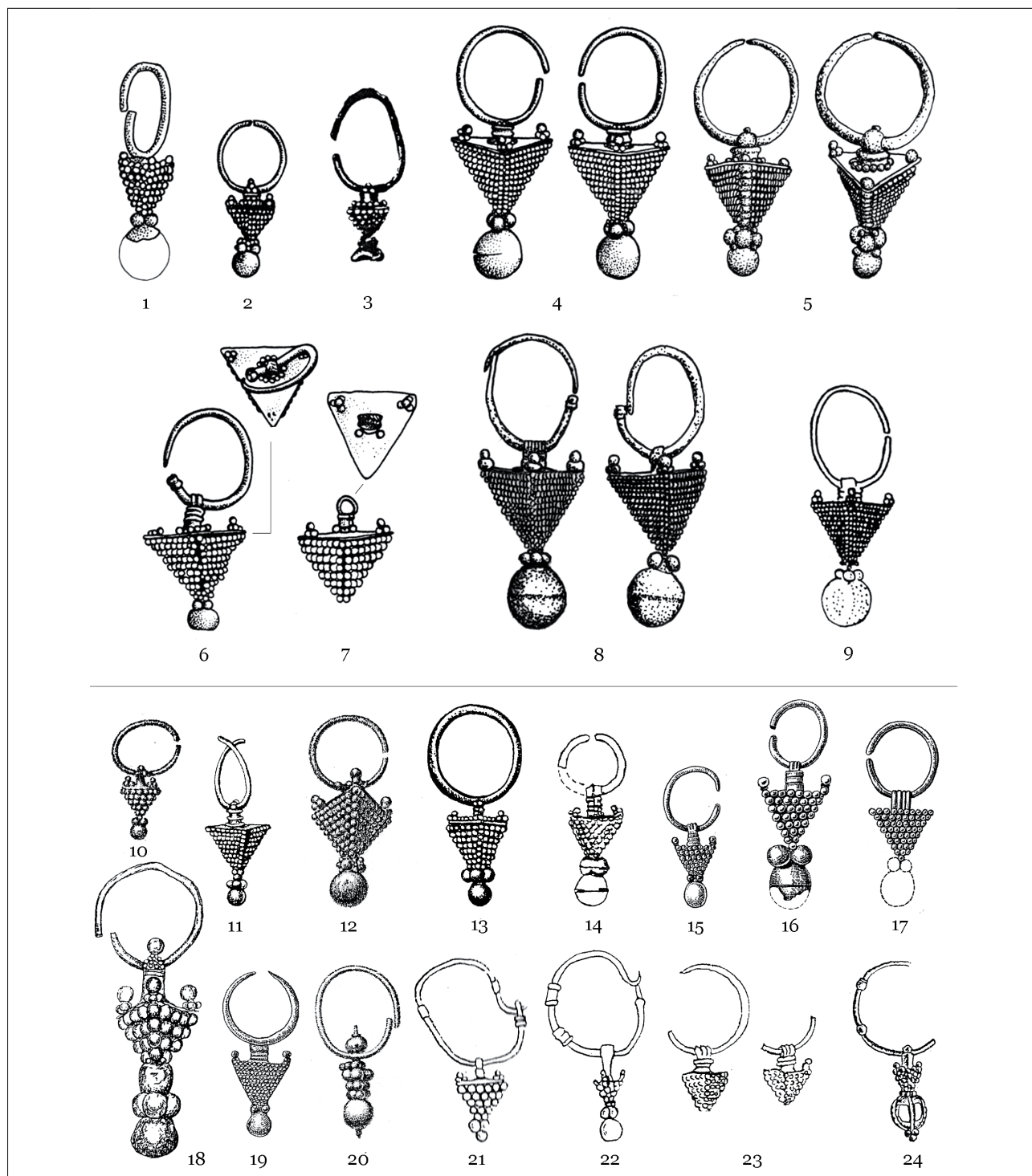

1. tábla: Öntött, tömör gúlacsőgős fülbevalók: 1. Keszthely-Fenekpuszta, déli erőd fal 1970/4; 2. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 3. Parndorf-Westlich des Ortes (Ausztria), szórvány; 4. Závod, 83. sír; 5. Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, 18. sír; 6. Kölked-Feketekapu B, 438. sír; 7. Zamárdi-Rétiföldek, 1394. sír; 8. Petronell-Tiergarten (Ausztria), szórvány; 9. Szekszárd-Bogyiszlói út, 295. sír; 10. Halbtorn-Große Straßensöllneracker (Ausztria), szórvány; 11. Au am Leithaberge-Edelbachacker (Ausztria), szórvány; 12. Csákerény-Orondpuszta, 69. sír

Taf. 1: Gegossene volle pyramidenförmige Ohrgehänge: 1. Keszthely-Fenekpuszta, südliche Festungsmauer 1970/4; 2. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 3. Parndorf-Westlich des Ortes (Österreich), Streufund; 4. Závod, Grab 83; 5. Keszthely-Fenekpuszta, Horreum, Grab 18; 6. Kölked-Feketekapu B, Grab 438; 7. Zamárdi-Rétiföldek, Grab 1394; 8. Petronell-Tiergarten (Österreich), Streufund; 9. Szekszárd-Bogyiszlói Straße, Grab 295; 10. Halbtorn-Große Straßensöllneracker (Österreich), Streufund; 11. Au am Leithaberge-Edelbachacker (Österreich), Streufund; 12. Csákerény-Orondpuszta, Grab 69

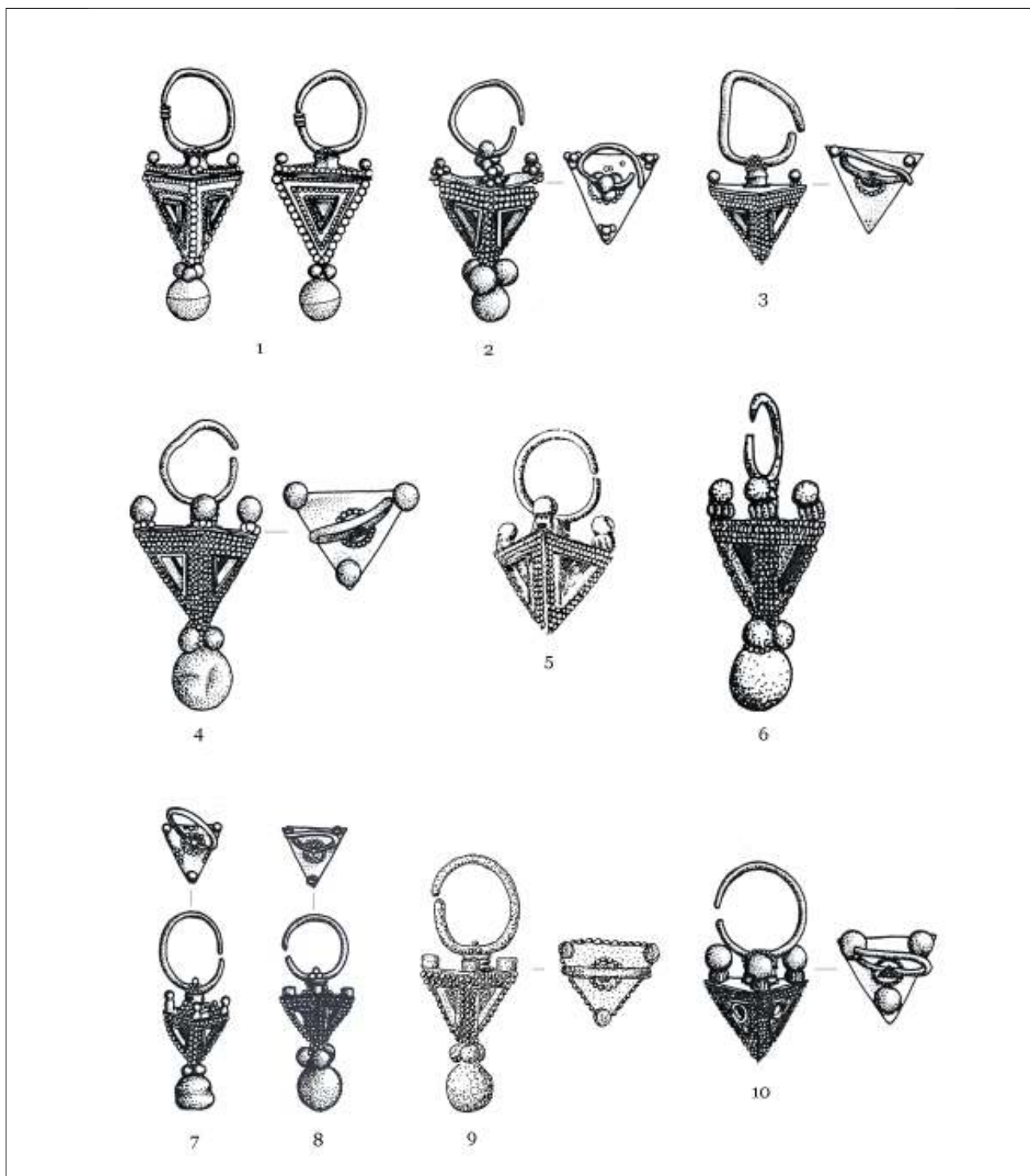

2. tábla: 1–9. Öntött, üvegberakásos gúlacsüngős fülbevalók: 1. Bad Deutsch Altenburg-Burgfeld (Ausztria), szórvány; 2. Petronell-Johannesbreite (Ausztria), szórvány; 3. Csanádpalota-országhatár (M43 56. lh.), szórvány; 4. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, 8. sír; 5. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, szórvány; 6. Gols-Wiesenächer/Äußere Eröffäcker (Ausztria), szórvány; 7. Potzneusiedl-Bubanat (Ausztria), szórvány; 8. Sokorópátka-Harangozóhegy, Bótorok-völgy, szórvány; 9. Kiskunhalas-Balotapuszta, szórvány; 10–13. Öntött, áttört gúlacsüngős fülbevalók: 9. Keszthely-Fenék, szórvány; 10. Keszthely-Fenékpuszta, szórvány; 11. Baja, szórvány; 12. Solt-Tételhegy, id. Csete János telke, szórvány
Taf. 2: 1–9. Gegossene pyramidenförmige Ohrgehänge mit Glaseinlage: 1. Bad Deutsch Altenburg-Burgfeld (Österreich), Streufund; 2. Petronell-Johannesbreite (Österreich), Streufund; 3. Csanádpalota-Staatsgrenze (M43 FO. 56), Streufund; 4. Kiskőrös-Pohibúj-Mackó-dűlő, Grab 8; 5. Bugac-Felsőmonostor, Csitári-tanya, Streufund; 6. Gols-Wiesenächer/Äußere Eröffäcker (Österreich), Streufund; 7. Potzneusiedl-Bubanat (Österreich), Streufund; 8. Sokorópátka-Harangozóhegy, Bótorok-völgy, Streufund; 9. Kiskunhalas-Balotapuszta, Streufund; 10–13. Gegossene, durchbrochene, pyramidenförmige Ohrgehänge: 9. Keszthely-Fenék, Streufund; 10. Keszthely-Fenékpuszta, Streufund; 11. Baja, Streufund; 12. Solt-Tételhegy, Grundstück von János Csete d. Á., Streufund

3. tábla: 1–9. Szegvár-típusú gúlaacsüngös fülbevalók: 1. Szegvár-Sárpoldal, 1. sír; 2. Adony, szórvány; 3. Szegvár-Oromdűlő, 1. sír; 4. Üllő(?), szórvány; 5. Fadd; 6–7. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 8. Deszk-T, 24. sír; 9. Kőrösladány-Dózsa TSz; 10–24. A Szegvár-típusú gúlaacsüngös fülbevalók keleti párhuzamai: 10–12, 20. Kamunta (CHANTRE 1887 nyomán); 13. Arcybaševo (MONGAJT 1951 nyomán); 14. Klin Yar III, 29. katakomba (FLĚROV 2000 nyomán); 15–17, 19. Mokraya Balka (AFANAS'EV–RUNIČ 2001 nyomán); 18. Kelegej (RAŠEV 2007 nyomán); 21–24. Skalistoe (VEJMARN–AJBABIN 1993 nyomán)

Taf. 3: 1–9. Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szegvár-Typs: 1. Szegvár-Sárpoldal, Grab 1; 2. Adony, Streufund; 3. Szegvár-Oromdűlő, Grab 1; 4. Üllő(?), Streufund; 5. Fadd; 6–7. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 8. Deszk-T, Grab 24; 9. Kőrösladány-Dózsa TSz; 10–24. Östliche Analogien der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Szegvár-Typs: 10–12, 20. Kamunta (nach CHANTRE 1887); 13. Arcybaševo (nach MONGAJT 1951); 14. Klin Yar III, Katakomba 29 (nach FLĚROV 2000); 15–17, 19. Mokraya Balka (nach AFANAS'EV–RUNIČ 2001); 18. Kelegej (nach RAŠEV 2007); 21–24. Skalistoe (nach VEJMARN–AJBABIN 1993)

4. tábla: Velika Kladuša-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Erdély (Románia), szórvány; 2–3, 8–9. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 4. Fadd(?), szórvány; 5. Ram (Szerbia); 6. Velika Kladuša (Bosznia-Hercegovina); 7. Rácalmás, szórvány; 10. Dávod, szórvány

Taf. 4: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Velika Kladuša-Typs: 1. Transsylvanien (Rumänien), Streufund; 2–3, 8–9. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 4. Fadd(?), Streufund; 5. Ram (Serbien); 6. Velika Kladuša (Bosnien und Herzegowina); 7. Rácalmás, Streufund; 10. Dávod, Streufund

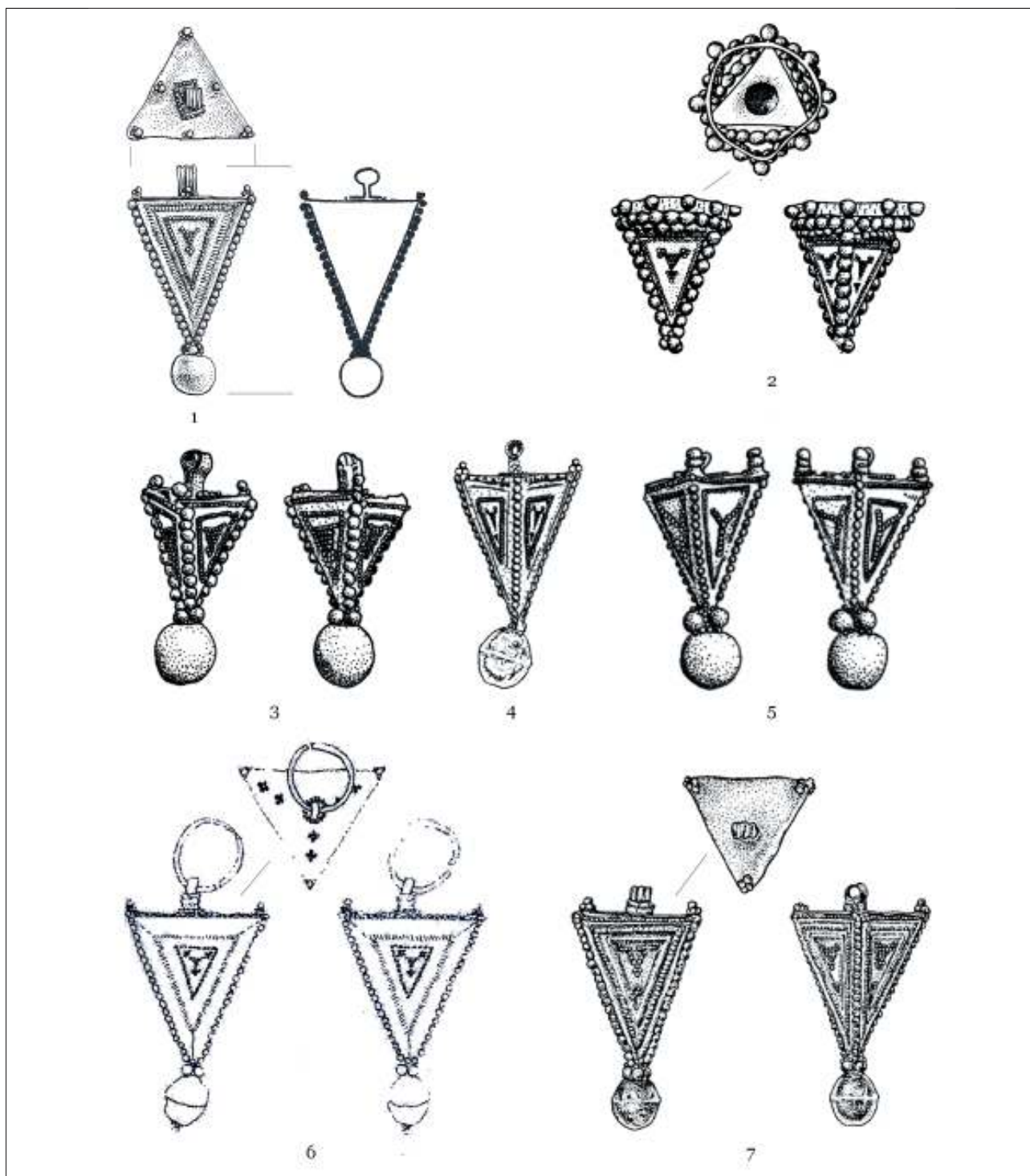
5. tábla: 1. Gúlaacsüngös fülbevaló készítésére szolgáló préselőminta a kunszentmártoni ötvössírból; 2–5. Oroszlány-típusú gúlaacsüngös fülbevalók: 2. Oroszlány-Borbálatelep, 40. sír; 3. Bággyog-Gyűrhegy; 4. Makó, Mikócsa-halom, 16. sír; 5. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia), 30. sír; 6–8. Egyedi préselt gúlaacsüngös fülbevalók: 6. Jutas; 7–8. Szeged-Kundomb, 262. sír

Taf. 5: 1. Pressform eines pyramidenförmigen Ohrgehänges aus einem Goldschmiedegrab von Kunszentmárton; 2–5. Pyramidenförmige Ohrgehänge des Oroszlány-Typs: 2. Oroszlány-Borbálatelep, Grab 40; 3. Bággyog-Gyűrhegy; 4. Makó, Mikócsa-Hügel, Grab 16; 5. Bačko Petrovo Selo, Čik (Serbien), Grab 30; 6–8. Einzelne gepresste pyramidenförmige Ohrgehänge: 6. Jutas; 7–8. Szeged-Kundomb, Grab 262

6. tábla: Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Gyula-Pusztaszentbenedek; 2. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 3. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 4. Ismeretlen lelőhely (Magyarország), szórvány; 5. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 6–7. Ismeretlen lelőhely/Kisújszállás(?)

Taf. 6: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Gyula-Pusztaszentbenedek; 2. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 3. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 4. Unbekannter Fundort (Ungarn), Streufund; 5. Hajdúböszörmény-Vidi puszta, Erdős-tanya; 6–7. Unbekannter Fundort/Kisújszállás(?)

7. tábla: Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Deszk-D, 170. sír; 2. Alibunar (Szerbia), szórvány; 3. Deszk-H, 12. sír; 4. Ismeretlen lelőhely (Torontál vármegye), szórvány; 5. Deszk-Sz, 3. sír; 6. Ismeretlen lelőhely/Mokrin(?) (Kikindai Múzeum, Szerbia), szórvány; 7. Magyarmajdán-Újtemető/Majdan (Szerbia)

Taf. 7: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1. Deszk-D, Grab 170; 2. Alibunar (Serbien), Streufund; 3. Deszk-H, Grab 12; 4. Unbekannter Fundort (Komitat Torontál), Streufund; 5. Deszk-Sz, Grab 3; 6. Unbekannter Fundort/Mokrin(?) (Kikindaer Museum, Serbien), Streufund; 7. Majdan-Neuer Friedhof (Serbien)

8. tábla: Szentendre-típusú gúlacsüngős fülbevalók: 1. Deszk-G, 15. sír; 2. Inota; 3. Kula (Szerbia); 4. Szentes-Sárgapart, Felsőcsordajárás; 5. Hódmezővásárhely-Szabadságtér, 3. sír; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva; 7. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Homokbánya, 1. sír; 8. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb u.-Üteg u.; 9. Budapest XIII. Angyalföld; 10. Búj-Gőzmalom

Taf. 8: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szentendre-Typs: 1. Deszk-G, Grab 15; 2. Inota; 3. Kula (Serien); 4. Szentes-Sárgapart, Felsőcsordajárás; 5. Hódmezővásárhely-Szabadságplatz, Grab 3; 6. Budapest XVIII. Erzsébetfalva; 7. Kunpeszér-Felsőpeszéri út, Sandgrube, Grab 1; 8. Budapest XIII. Angyalföld, Gömb Straße-Üteg Straße; 9. Budapest XIII. Angyalföld; 10. Búj-Gőzmalom

9. tábla: Szentendre-típusú gúlaacsüngős fülbevalók: 1. Ismeretlen lelőhely (Magyarország); 2. Rábapordány, szór-
vány; 3. Ismeretlen lelőhely (Magyarország); 4. Szegvár-Oromdűlő, 870. sír; 5. Peszéradacs; 6. Erdély/Transsilvania
(Románia, Düsseldorfi Múzeum); 7. Szentendre, 2. sír; 8. Alibunar (Szerbia), szórvány
Taf. 9: Pyramidenförmige Ohrgehänge des Szentendre-Typs: 1. Unbekannter Fundort (Ungarn); 2. Rábapordány,
Streufund; 3. Unbekannter Fundort (Ungarn); 4. Szegvár-Oromdűlő, Grab 870; 5. Peszéradacs; 6. Transsilvanien
(Rumänien, Düsseldorfer Museum); 7. Szentendre, Grab 2; 8. Alibunar (Serbien), Streufund

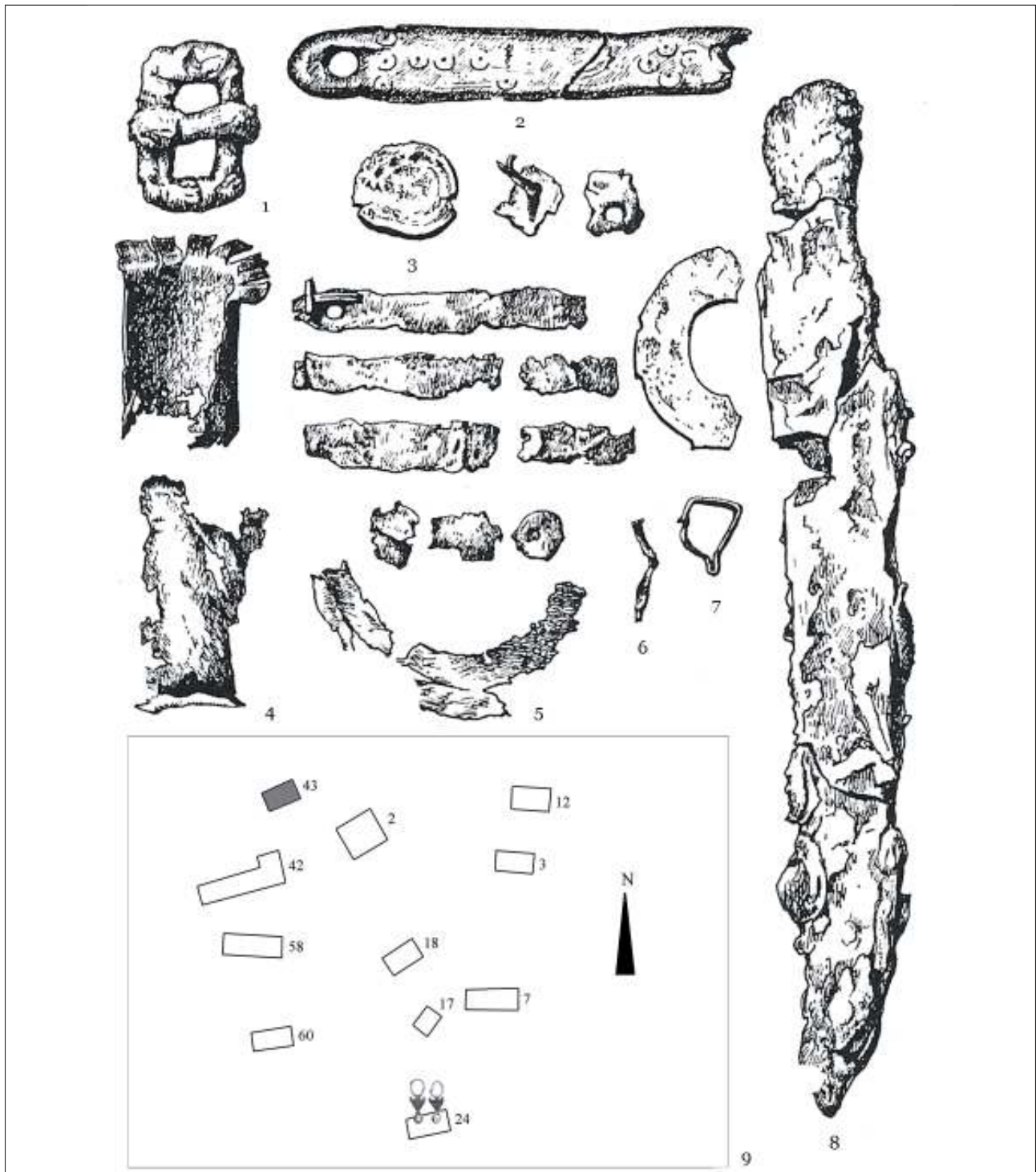

10. tábla: 1–5. A Deszk-típusú gúlacsüngős fülbevalók keleti párhuzamai: 1–2. Kamunta (CHANTRE 1887 nyomán); 3. Dél-Oroszország (VINSKI 1955 nyomán); 4. Glodos (KOMAR 2005 nyomán); 5. Djurso, 248. sír (KOMAR 2005 nyomán); 6–9. A Szentendre-típusú fülbevalók Kárpát-medencén kívüli párhuzamai: 6. Usti'e Biskupija (BÁLINT 1989 nyomán); 7. Ciprus; 8. San Francisco; 9. Michalkow (VINSKI 1955 nyomán)

Taf. 10: 1–5. Östliche Analogien der pyramidenförmigen Ohrgehänge des Deszk-Typs: 1–2. Kamunta (nach CHANTRE 1887); 3. Südrussland (nach VINSKI 1955); 4. Glodos (nach KOMAR 2005); 5. Djurso, Grab 248 (nach KOMAR 2005); 6–9. Analogien der Ohrgehänge des Szentendre-Typs außer dem Karpatenbecken: 6. Usti'e Biskupija (nach BÁLINT 1989); 7. Ciprus; 8. San Francisco; 9. Michalkow (nach VINSKI 1955)

11. tábla: 1–5. Áttört karéjos korongok a Kárpát-medencében: 1. Tépe; 2. Szegvár-Oromdűlő, 134. sír; 3. Ljubljana (Szlovénia), szórvány; 4. Péterréve/Bačko Petrovo Selo, Čik (Szerbia), 101. sír; 5. Szeged-Kundomb, 262. sír; 6–14. Az áttört karéjos korongok keleti párhuzamai: 6. Altynasar; 7. Ufa, 2. sír; 8. Klin Jar; 9. Hristoforovka; 10. Suhanovo; 11–12. Mokraya Balka; 13. Glodos; 14. Michaelsfeld. 15. Az áttört karéjos korongok lelőhelyei
Taf. 11: 1–5. Durchbrochene Scheiben mit Halbkreisen im Karpatenbecken: 1. Tépe; 2. Szegvár-Oromdűlő, Grab 134; 3. Ljubljana (Slovenien), Streufund; 4. Bačko Petrovo Selo, Čik (Serbien), Grab 101; 5. Szeged-Kunhügel, Grab 262; 6–14. Östliche Analogien der durchbrochenen Scheiben mit Halbkreisen: 6. Altynasar; 7. Ufa, Grab 2; 8. Klin Jar; 9. Hristoforovka; 10. Suhanovo; 11–12. Mokraya Balka; 13. Glodos; 14. Michaelsfeld. 15. Fundstellen der durchbrochenen Scheiben mit Halbkreisen

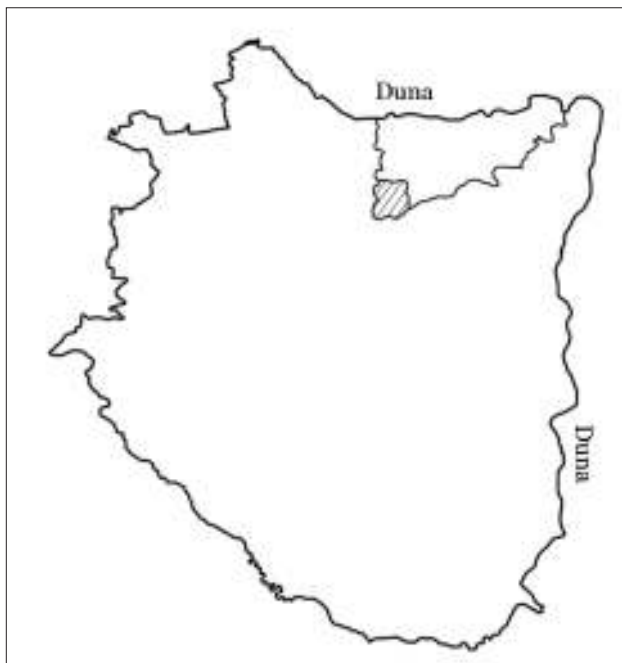

12. tábla: 1–8. Deszk-T, 43. sír leletei; 9. A Deszk-T temetőben lévő kora avar kori sírok elhelyezkedése
Taf. 12: 1–8. Deszk-T, Funde des Grabes 43; 9. Die frühawarischen Gräber im Gräberfeld Deszk-T

FEJEZETEK A BAKONYALJA RÉGÉSZETI-TÖRTÉNETI MÚLTJÁBÓL I.: SÚR

LÁSZLÓ JÁNOS

BEVEZETŐ

1. kép: A Bakonyalja Komárom-Esztergom megyei része
 Abb. 1: Nördliches Vorkomonyland im Komitat
 Komárom-Esztergom

A Bakonyalja Komárom-Esztergom, Veszprém, Fejér és Győr-Moson-Sopron megyék találkozásánál elterülő kistáj. Keleten a Móri-víz által kivájt Móri-árok, északkeleten a Bársonyos dombjai határolják, északon a Komárom–Esztergomi-síkság vízszintes felszínformája zárja le, délen a Keleti-Bakony magasabb kiemelkedései jelzik a tájegység határát, nyugaton pedig a jellegében hasonló Pannonhalmi-domb-ság vonulatai. Változatos, szemet gyönyörködtető dombvidék ez, amelynek képét erdők és szántóföldek teszik még vonzóbbá. Az írott történelem előtti időszakokban, amikor még a vidék erdőszülsége jóval

nagyobb, szinte teljes volt, a különböző régészeti kultúrák népei már benépesítették a környéket, s a magyar állam megalakulása után sorra alakultak itt is a kisebb-nagyobb települések, amelyek aztán előbb-utóbb megjelentek okleveles említésekben is. Az államszervezés során kialakult megyék közül a tájegység települései zömmel Veszprém megyéhez tartoztak, közülük aztán az 1950-es megyerendezés során többet Komárom-Esztergom megyéhez csatoltak.¹ (1. kép)

Talán az igazgatási és kulturális központoktól való távolság miatt a vidék a tudományos anyaggyűjtés, kutatás és feldolgozás vonatkozásában elhanyagolt területnek számított és számít mind a mai napig. Ha összehasonlítjuk vizsgálandó tájegységünket akár Tatabánya, akár a korábbi központ, Veszprém környékének régészeti és történeti kutatottságával, lényeges eltérést tapasztalhatunk utóbbiak javára, jóllehet a Bakonyalja is tartogat(hat) érdekes, vizsgálódásra lehetőséget nyújtó területeket.²

Mindezen előzmények után, 2009 őszétől a tatai Kuny Domokos Múzeum a tájegység Komárom-Esztergom megyei részének komplex kutatásába kezdett, amelynek első állomása a települések régészeti terepbejárásának megindítása volt. Ezzel párhuzamosan néprajzi gyűjtés is megindult a vidék falvaiban, a Tatabányai Múzeum aktív, kezdeményező közreműködésével.

Tettük mindezeket azért, hogy a még jószerével ismeretlen vidék, minden jellemzőjével bekerülhessen a tudományos kutatások vérkeringésébe, s ezáltal egyre ismertebbé válhasson.

A tanulmányosorozat első része Súr községet mutatja be. Részben azért, mert a vidék terepbejárásai a település közigazgatási területét érintették a legnagyobb mértékben, részben pedig azért, mert a falura vonatkozó kutatási eredményeket időszaki vándorkiállítás keretében is lehetőségünk volt bemutatni.³

¹ A tájegység települései közül a következők tartoznak Komárom-Esztergom megyéhez: Aka, Ácsteszer, Ászár, Bakonybánk, Bakonyszombathely, Csátka, Hánta (ma közigazgatásilag Kisbérhez tartozik), Kisbér, Réde, Súr. (DÖVÉNYI 2010, 585–589.) Ezek közül a megyerendezés során, 1950. március 16-i hatállyal Akát, Ácsteszért, Bakonybánkot, Bakonyszombathelyt, Csátkát, Hántát, Rédet és Súr-t csatolták a megyéhez, a 4343/1949/259 MT rendelet alapján.

² Két olyan középkori kutatható témát említenék például, amely mind régészeti, mind történeti vonatkozás-

ban rejteget(het) még meglepő tudományos eredményeket: a csatkai pálos kolostor kérdése, illetve a hiteles helyi tevékenységet is ellátó hántai prépostság régészeti és történeti kutatása.

³ „Egy táj, egy múlt, egy hagyomány – Egy bakonyalji település, Súr” címmel a tatai Kuny Domokos Múzeumban, a sári önkormányzati hivatalban, valamint a komáromi (SK) Duna Menti Múzeumban lehetett megtekinteni a kiállítást 2013 októberé és 2014 áprilisa között.

2. kép: Súr és környezete a település határaival
 Abb. 2: Súr und seine Umgebung, mit der Gemarkung der Gemeinde

TERMÉSZETI KÖRNYEZET

Súr a mintegy 3735 hektáros területével és 1232 fős lakosságával az átlagosnál kissé nagyobb méretű bakonyalji települések közé tartozik.⁴ (2. kép) Fényes Elek 1851-es monográfiájában a következőket írta a faluról: „Magyar-tót falu, Veszprém megyében. 696 katolikus, 720 evangélikus, 32 zsidó lakos. Katolikus és evangélikus parochia anyaeklézsiákkal. Nagy erdő. Sok legelő. Hegyes, középszerű határ.”⁵

A település külterületén megfigyelhető felszíni formák egyértelműen utalnak arra, hogy a Bakony karsztos fennsíkjához északon kapcsolódó hegység-előtéri dombságának részei. Laza üledékekből jöttek létre ezek az alakulatok, amelyeket északnyugat-délkeleti irányú hosszanti dombhátak, s a közöttük kialakuló, folyamatosan változó völgyek tagolnak.⁶ A

legmagasabb domborzati pont a Szőlőhegyen található, 322,5 méter magas, a mélyebben elhelyezkedő alakulatok mintegy 70–80 méterrel alacsonyabban helyezkednek el, tehát a szintkülönbség a külterületi pontok között nem jelentős.

A völgyekben kisebb-nagyobb vízhozamú patakok alakítják a felszínt, ezek a vízfolyások jelentettek jó telepítő tényezőt a települések számára a régészeti korokban is (például a Velegi-vízfolyás, a Feketeberki-vízfolyás, a Súri-patak, a Határ-patak, valamint az ezekkel ellentétesen, északnyugati irányba folyó Hajmás-patak).

A felszínt fedő talajok közül az agyagbemosódásos barna erdei talaj a leggyakoribb, többségük löszös üledékeken képződött,⁷ mindez arra utal, hogy a terület erdősültsége korábban jóval nagyobb volt,

⁴ MKH 2013, http://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2013.pdf (2014. június 10.).

⁵ FÉNYES 1851, 46.

⁶ MAROSI-SOMOGYI 1990, 656–657.

⁷ MAROSI-SOMOGYI 1990, 659.

szinte a település egész külterületét érintette. Az eredeti, erdővel borított részek csak a faluközponttól északra és keletre maradtak meg, a többi területen már a szántóföldi művelés a meghatározó, ezért az ismert régészeti lelőhelyek is főleg ezekre a részekre koncentrálnak. Az erdők csökkenésével a

nagy lejtőszögű területeken jelentőssé vált a talajerózió. Szemléletes példa erre a 2010. évi nagy esőzések után a településtől délre, a Pogánysánc mellett keletkezett, nagy és mély, kimosott árokrendszer, amely a világűrűből készült felvételeken jelenleg is jól látható.

A TELEPÜLÉS RÉGÉSZETI MÚLTJA (KUTATÁSTÖRTÉNET)

Mint a bevezető részben is szerepelt, sem a környék, sem a település maga nem büszkélkedhet régészeti kutatásokból fakadó, jelentős tudományos eredményekkel. Míg a 19. század végén sorra alakultak az országban a különböző múzeumi és (ezzel az idő tájt szinte egyet jelentő) régészeti egyletek, ezek gyűjtőtevékenysége – talán földrajzi távolságuk okán is – lényegében nem érintette sem a szomszédos falvakat, sem Súr.

A 19. század második felében a magyarországi régészetben meghatározó jelentőségű volt a tudományág iránt hatalmas érdeklődést mutató, elhivatottságot érző, jóllehet más irányú végzettséggel rendelkező tudós emberek tevékenysége. Témánk szempontjából a legkorábbi feljegyzés a magyar régészet atyjaként emlegetett Rómer Flóris tollából született 1860-ban. „*A Bakony*” című olvasmányos és lebilincselő stílusban megírt munkájában megemlékezett sári kirándulásáról is: a látogatás során a helyi evangélikus lelkész, Turcsányi Gyula római kori érmekezt mutatott neki. Az leírásából azonban már nem derült ki, hogy mindezt a település határában találták, vagy esetleg máshonnan került oda.⁸

Veszprém vármegye északi és Győr vármegye déli részén kifejtett tevékenysége miatt egy másik személyről is meg kell emlékeznünk, Mihálydy Istvánról, a közeli „*Bakony-magyar és német Szent László*” plébánosáról, később espereséről. 1865-től több helyszínen folytatott ásatást, ezeket precízen dokumentálta, mindenről feljegyzéseket készített, ezzel a század második felének meghatározó szakmai tekintélye lett a környéken. Tevékenysége azonban Súr területét nem érintette, köszönhető ez talán annak, hogy abban az időben a faluban nem kerültek elő sem embercsontok, sem olyan edények, edényegyüttesek, amelyek Mihálydy figyelmét ma-

gukra vonhatták volna. Kőeszközleltárában egy kőeszköz szerepel Súrról.⁹

A későbbiek során innen hosszú ideig csak szórványleleteket szolgáltatottak be múzeumoknak, például a Magyar Nemzeti Múzeumnak, amely már ekkor is országos gyűjtőkörrel rendelkezett. Zatkalik János csernyei evangélikus tanító például középkori nagy vaskulcsot, valamint egy őskori „*merítőedényt*” ajándékozott a közgyűjteménynek 1899-ben, mindkettő Csatárpusztáról származott. Pár évvel később, 1921-ben Brenner Ferenc adományozott egy római kori trombitafejes fibulát, amelynek származási helye szintén Súr volt.

A vármegye múzeumába, a veszprémi színtér elvétve került be leletanyag. Ringeisen Rezső egy római ezüstpénzt¹⁰ adott át 1916-ban, Dornyai Béla pedig 1918. július 26-án gyűjtött egy római bronzfibulát,¹¹ egyik esetben sem ismerjük a pontos lelőköörülményeket, s a lelőhellyel kapcsolatos információkat is fenntartásokkal kell kezelnünk.

Ezzel párhuzamosan 1894-ben – a vármegyére vonatkozó régészeti, történeti és néprajzi ismeretanyag pontosabb megismerése céljából – alispáni utasításra kérdőíveket küldtek szét a vármegye településeire,¹² amelyben a községi elöljáróknak össze kellett gyűjteni a településről rendelkezésre álló információkat, s ezeket a lapokat vissza kellett juttatni a vármegyei elöljáróknak. Ha megvizsgáljuk azt, ki is volt akkortájt Veszprém vármegye alispánja, már korántsem tűnik annyira meglepőnek és szokatlannak ez a szándék: a történész-oklevélkutató Véghely Dezső töltötte be ezt a tisztséget 1897-ben bekövetkezett haláláig. Tudós ember lévén szükségét látta annak, hogy a vármegye településeinek múltja és hagyományai összegyűjtésre és megörökítésre kerüljenek.¹³ Pár évvel később, 1903-ban a veszprémi múze-

⁸ RÓMER 1860, 91–92.

⁹ MITHAY 1978, 13. (Mihálydy-gyűjtemény I/169.)

¹⁰ LDM Szerzeményi napló I. kötet 4697.

¹¹ LDM Szerzeményi napló I. kötet 5004.

¹² 22792/X 94 körrendelet.

¹³ Szükséges felhívni a figyelmet arra, hogy az alispáni szándék, bármennyire is előremutató volt, esetenként megbicsaklott az alsóbb szinteken, ahol már nem feltétlenül a történelem és a múlt iránt fogékony embe-

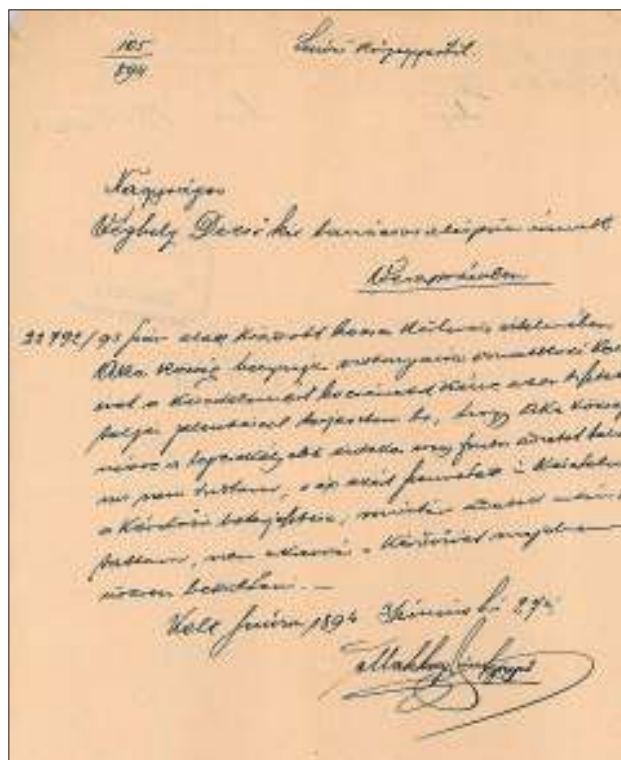
rek töltöttek be pozíciókat. Erre abból lehet következtetni, hogy a kérdőívek kitöltése nem volt zökkenőmentes, mint például Aka esetén, ahol Makkai József (sári) jegyző arra hivatkozott, mivel „a legcsekélyebb érdekes vagy fontos adatot találni nem tudott”, nem akarta „a kérdőívet majdnem üresen beküldeni...” (3. kép) (LDM Régészeti Adattára: 5321) Itt mondok köszönetet S. dr. Perémi Ágotának, hogy a Laczkó Dezső Múzeumban rendelkezésre álló adattári anyagot megismerhettem.

um megalapítója, Laczkó Dezső szintén ismeretgyűjtő úrlapokat küldött ki a vármegye településeire. A sári adatlapokat 1903 márciusában küldték be Veszprémbe. A Benis József községi bíró által elég szűkszavúan kitöltött négyoldalas formanyomtatványból értesülhetünk arról, hogy a Kisfaluhelyi-dűlőben 15-20 évvel ezelőtt bronz- és edénytöredékeket találtak, a községtől 300-400 méterre levő Pogánysáncot is ismerik, mint régi kor emléket, azonban régészeti feltárássra semmit sem javasoltak a helyiek.¹⁴ A következő években szórványadatokkal bővültek a faluról rendelkezésre álló régészeti ismeretek, 1911-ben már megemlítették, hogy Súrcsatárpusztán középkori épülettörmelék, embercsontok és edénytöredékek kerültek elő,¹⁵ egy 1912 augusztusában kelt feljegyzésből pedig arról értesülhetünk, hogy „az erdőszlak feletti magaslaton, a kavicsgödörök peremén” gyakori a melléklet nélküli embercsont.¹⁶

Ezek után hosszú ideig nem került a régészek látókörébe a környék. Az 1980-as évek közepén jeles várkutatóink, Sándorfi György és Dénes József a Komárom megyei várak kutatásába kezdtek a tatai múzeum támogatásával, ennek keretében több vár felmérését elvégezték. Így került sor a sári Pogánysánc felmérésére is, amelynek eredményeképp már 1987-re készen állt a várról egy minden tekintetben pontos, szintvonalas alaprajz.¹⁷

Az 1990-es eseménytelen évek után a 2000-es évek első felében terepbejárások történtek a falu külterületén. Ugyanis az akkori törvényi szabályozásoknak megfelelően a településeknek a településrendezési tervekhez úgynevezett örökségvédelmi hatástanulmányt kellett készíttetniük, ezek alapja pedig a régészeti terepbejárás volt. Múzeumi nyilvántartásban ennek a munkának nincs nyoma, csak annyit lehet tudni, hogy a tanulmány elkészült, s a közhiteles nyilvántartásba felvették azokat a régészeti lelőhelyeket, amelyeket a hatástanulmányban meghatároztak.

A Bakonyalja régészeti lelőhelyeinek megismerésére és feltérképezésére, valamint a fentebb említett terepbejárási lelőhelyek hitelesítésére 2010-ben a Kuny Domokos Múzeum terepbejárást indított Súron. Részben a rendelkezésre álló szűkös anyagi források, részben pedig az időjárás miatt csupán né-

3. kép: A sári jegyző levele Véghely Dezső alispánhoz 1894-ből

Abb. 3: Der Brief des Notars von Súr an den Vizegespan Dezső Véghely aus dem Jahre 1894

hány nap állt rendelkezésre: ez idő alatt egy rövid leletmentést is elvégeztünk a Sári-patak mente nevű lelőhelyen, amelyről még később lesz szó.¹⁸ A fentivel megegyező céllal folytattuk a munkálatokat 2014-ben, azonban ekkor csak a régi lelőhelyek beazonosítására fordítottunk figyelmet, illetve Súr külterületén egykoron létezett középkori települések nyomait próbáltuk meg fellelni.¹⁹ A földfelszíni kutatásokkal egy időben légi felvételeket is készítettünk újabb lelőhelyek felderítése reményében, erre irányuló törekvésünk kevés sikert hozott.²⁰ Az eddig rendelkezésre álló adatok még nem teljeseek, a terepi vizsgálatok folytatása hozzájárul majd a településtörténet pontosabb megismeréséhez, illetve a régészeti lelőhelyek számának növekedéséhez.

¹⁴ LDM Régészeti Adattára: 11794.

¹⁵ LDM Régészeti Adattára: 11795.

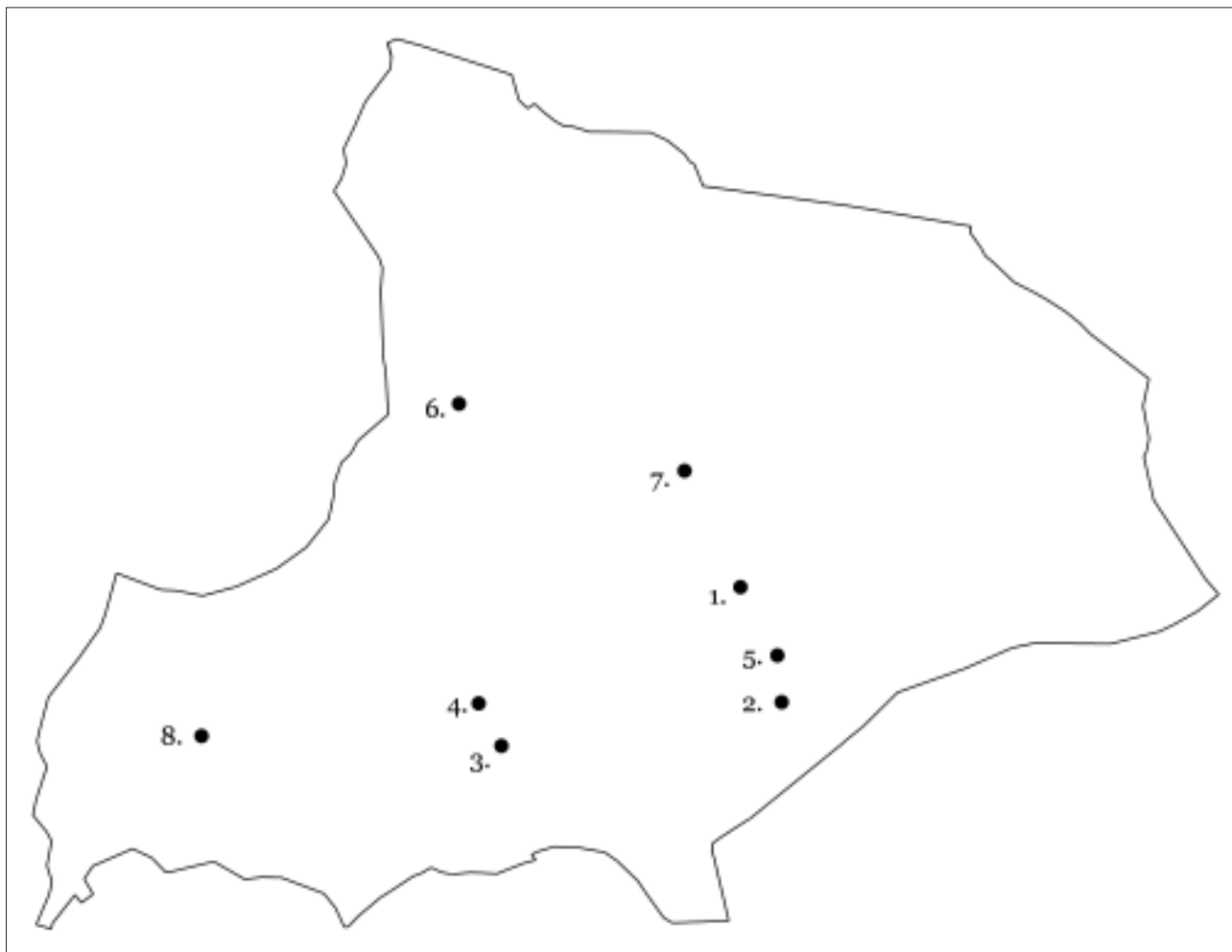
¹⁶ LDM Régészeti Adattára: 11794.

¹⁷ KDM Régészeti Adattára: 186-87.

¹⁸ KDM Régészeti Adattára: 2011.1.

¹⁹ KDM Régészeti Adattára: 2014.24.

²⁰ KDM Régészeti Adattára: 2013.23.

4. kép: Súr régészeti lelőhelyei: 1–Pogánysánc; 2–Mélyúti-dűlő; 3–Repce-dűlő 1.; 4–Repce-dűlő 2.; 5–Súri-patak mente 1.; 6–Kisfaluhelyi-dűlő; 7–Katholikus templom; 8–Csatár

Abb 4: Archäologische Fundorte in Súr: 1–Pogánysánc; 2–Mélyúti-dűlő; 3–Repce-dűlő 1.; 4–Repce-dűlő 2.; 5–Súri-patak mente 1.; 6–Kisfaluhelyi-dűlő; 7–Katholische Kirche; 8–Csatár

A RÉGÉSZETI LELŐHELYEK²¹

Pogánysánc (4. kép)

A lelőhely a településtől 500 méterre délre található, egy nagyjából északnyugat-délkeleti irányú dombhát északi végében. Ettől nyugatra egy viszonylag magas dombvonulat helyezkedik el, míg keletre és északra a Súri-patak süppedékes-zsombékos lapálya, délre pedig egy lapos, a patak ártéri szintje fölé magasodó terasz található.

A dombvonulat északi végén egy mély árkot vágta be, az elkülönülő rész átmérője mintegy 15 méter, az árok mélysége az alacsonyabbik, északnyugati oldalon 2 méter, míg a dombnyereg irányában 7 méter. (5. kép) A korábbi időszak talajművelésének következtében a felszíni formák vonalai már kissé elmosódtak, nehezen nyomon követhetőek.

A Pogánysánc már régóta felkeltette a figyelmet, Pesty Frigyes helynévtárában tűnt fel először, ott

²¹ A tanulmány megjelenésekor ismert régészeti lelőhelyek listája korántsem jelenti azt, hogy a későbbiek során újabb lelőhelyeket már nem lehet meghatározni, hiszen a falu területének teljes körű terepbejárása el- eddig még nem történt meg. Továbbá csak azokat a lelőhelyeket mutatjuk be, ahol valóban sikerült régésze-

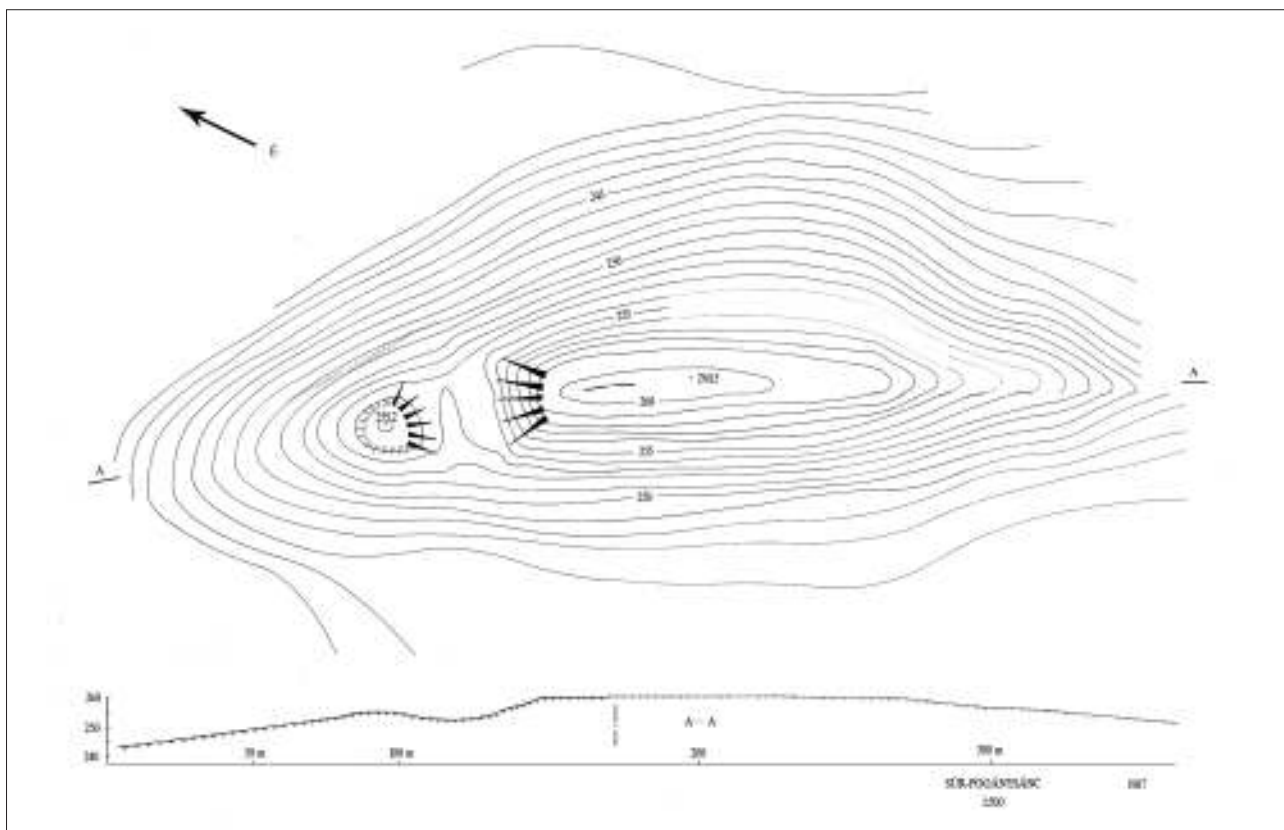
ti jelenségeket beazonosítani, így eltekintünk azoktól, amelyek hatósági nyilvántartásban szerepelnek, ugyanakkor területükön régészeti leleteket gyűjteni, jelenségeket meghatározni nem sikerült. (Ezek alapján kimarad a bemutatásból az örökségi nyilvántartásban szereplő 1/2004, 3/2004, 4/2004 (Nagy tábla IV.), valamint a Csépi-dűlő nevű lelőhely.)

5. kép: A dombhát, északi végén platóval és árokkal
Abb. 5: Der Hügelrücken, am nördlichen Ende ist das Plateau und der Graben

még Pogáncs néven szerepelt, és az adatgyűjtő szerint a helyiek a törökök által emelt sáncnak vélték.²² A kutatástörténetet bemutató részben már említett veszprémi kérdőív adatközlője is megemlítette, korát azonban nem nevezte meg.²³ A sánc alaprajzának publikációját az 1987-es felmérést követően jó pár évvel ismerhettük meg, ebben Nováki Gyula kora középkorinak határozta meg az építményt.²⁴ (6. kép)

Közvetlenül a sánc környékén sem a felszínen, sem az állatjárásokban nem találtunk olyan régészeti leleteket, amelyek bármiféle iránymutatást tartalmaztak volna a datáláshoz. Az 1950-es években, amikor még szántották a területet, sem került elő semmi.²⁵ Néhány római kori tárgyat ugyan korábban beszolgáltattak Pogásánc lelőhely meghatározással múzeumokba, de napjaink helyszínen végzett terepbejárásai a közvetlen közelben sehol sem igazolták római kori lelőhely létét. Ilyen, Pogásánc előkerülési helyű tárgy például a veszprémi múzeum korábban említett római pénze²⁶ vagy a Brenner Ferenc által a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozott, római kori trombitafejes fibula.²⁷ (7. kép)

6. kép: Pogánysánc (Sándorfi György felmérése)
Abb. 6: Pogánysánc (Vermessung von György Sándorfi)

²² NAGY 2000, 171.

²³ LDM Régészeti Adattára: 11794.

²⁴ NOVÁKI 2011, 175. Lázár Jenő Ha C–D (?) korúnak feltelezte a sáncot, azonban mind mérete, mind alakja alapján ezt nem valószínűsíthetjük. Az tanulmányá-

ból nem derült ki, mi alapján datálta erre az időszakra. (LÁZÁR 1956, 1–22.)

²⁵ NOVÁKI 2011, 172.

²⁶ LDM Szerzeményi napló I. kötet 4697.

²⁷ MNM 21/1921. Hivatkozik rá: KOVRIG 1937, VII. t. 68.

7. kép: Pogánysánc környéke(?), római fibula
(fotó: Mráv Zsolt)

Abb. 7: Römische Fibel aus der Umgebung(?)
von Pogánysánc (Foto: Zsolt Mráv)

A területen későbbiek során folytatandó ásítás tisztázhatná a sánccal kapcsolatos kérdéseket, első-sorban létesítésének idejét. Előzetesen talán nem tévedünk sokat, ha a hasonló formájú építmények alapján az Árpád-korra tesszük építésének idejét. Szerkezetének megismerése után jelenthető csak ki egyértelműen, hogy igazi mottéról, vagyis földhalomvárról van-e szó ebben az esetben, vagy annak egy módosulatáról. Magyarország területén gyakran találunk olyan kis erődített helyekkel, ahol az ereszkedő domboldalon alakítottak ki a mottékhoz hasonló, külső megjelenésükben hasonló építményeket. Ezek esetében kevés igazi feltöltéses földhalomt ismerünk. Ilyen például Pécsvárad–Kószavár sánca, ott a plató közepén – a Pogánysánccal ellentétben – megfigyelhető egy kisebb mélyedés, amely utalhat külső oldalán feltöltött toronyra, amely ráadásul inkább téglalap alakú.²⁸ De megemlíthetjük a Zala megyei Eszteregnye eddig még régészetiileg kutatatlan mottéját is, ahol a kissé alacsonyabban elhelyezkedő plató határozottan kör alakú.²⁹

Mélyúti-dűlő 1. (4. kép)

A településtől délre, a Súri-patak bal oldalán, a Bakonycsernyére vezető úttól nyugatra egy domboldal húzódik, amelynek déli oldalát még a településhatár előtt egy nádasos-zsombékos-vizenyős terület zárja le. A lankás domboldalon és a dombtetőn alacsony intenzitásban kerültek elő felszíni leletek, ezek a 13–14. századra keltezhetőek. Találunk közöttük vékony falú, finoman iszapolt, vörös, fehér és barnás színű, vékonyan bekarcolt csigavonaldíszű oldaltöredékeket, vékony, kihajló, profilált peremtöredékeket

is.³⁰ Minden valószínűség szerint itt egy rövid ideig lakott teleppel kell számolnunk.

Repce-dűlő 1. (4. kép)

A településtől nyugatra, a Szőlőhegytől délre változó magasságú, északnyugat-délkeleti irányú dombhátak uralják a táj képét. A lelőhely két szomszédos vonulat között található, a nyugati magasabb, meredekebb oldalú, a keleti pedig lankásabb, déli irányban fokozatosan lejt a felszíne: a kettő között kisebb, időszaki vízfolyás jelenik meg. E két dombhát oldalában és a közöttük levő területen alacsony intenzitásban gyűjthetők a felszínen 13–14. századi oldaltöredékek: jól iszapoltak, korongoltak, vörös, fehér, barnászöld színűek, található közöttük felhúzott, külső felületén bordázott korsóperem is.³¹

Feltételezhető, hogy az oklevelekből ismert Répce/Repce falu ennek a lelőhelynek a környékén volt. Tekintettel arra, hogy a felszíni leletsűrűség alacsony volt, a település központi része kissé távolabb helyezkedhetett el. Ha a 19. század második feléből származó kataszteri térképeket vizsgáljuk, „Répceze” határrészek, major stb. a mai Szőlőhegy területén volt, illetve a későbbi Frigyes-major területén, ezért a középkori település java része ezeken a területeken keresendő.³²

Repce-dűlő 2. (4. kép)

Az előző lelőhelytől északra egy magasabb dombtető zárja le a dombvonulatot, ennek hozzávetőlegesen nyugat-keleti irányú meredek oldala az egykori tehenészet irányából csörgedező vízgyűjtő patakocska medréig tart. Kelet-nyugati irányban ovális alakú, 150 méter hosszú és 70–80 méter széles területen gyűjthetők 13–14. századi edénytöredékek (kihajló, profilált peremek, barnászöld, fehér színű díszíttelen oldaltöredékek), amelyek valószínűleg a fentebb említett faluhely maradványai. Ezeken kívül két patintott kőeszközt, valamint elenyésző számban középső rézkori töredéket, közöttük egy tűzdelt barázdas díszű (*Furchenstich*) fültöredéket is találtunk.³³

Súri-patak mente 1. (4. kép)

A Pogánysáncától délre, a Súri-patak jobb oldalán egy nagyobb kiterjedésű, lapos plató található, amely a patak árterénél magasabb, ugyanakkor a vízfolyással párhuzamos dombnál alacsonyabb, annak lábánál helyezkedik el. Nagyobb esőzések idején a dombtól lefolyó csapadékvíz erősen erodálja a felszínt. Ez volt a helyzet 2010 nyarán is, az özvízszerű eső a

²⁸ SÁNDORFI 1986, 3–4.

²⁹ VÁNDOR 1990, 59, 65.

³⁰ KDM ltsz.: 2014.3.10.–2014.3.25.

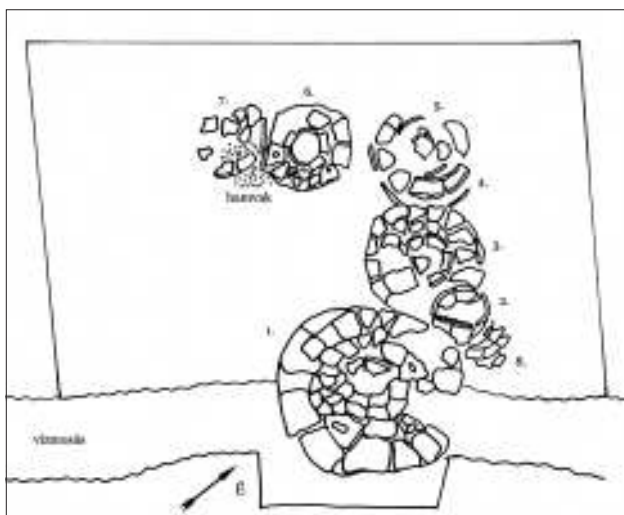
³¹ KDM ltsz.: 2014.5.1.–2014.5.20.

³² <http://mol.arcanum.hu/> (2014. július 12.).

³³ KDM ltsz.: 2014.6.1.–2014.6.16.

dombra vezető földútban 40 cm mély csatornát mossott ki. Ebben a mélyedésben az őszi terepbejárás idején edénytöredékeket találtunk, a területet akkor rögtön rövid leletmentés keretében fel is tártuk. A lezúduló vízmennyiség erejét mutatja az, hogy a leletek előkerülési helyétől a patak irányában még 50 méterre is gyűjtöttünk olyan edénytöredékeket, amelyek a leletegyütteshez tartoztak. A feltárást nagyban megnehezítette, hogy a felszínen nehéz mezőgazdasági gépek közlekedtek, ezek a földet jelentős mértékben összetömörítették, így a felszedéskor sok töredék jelentősen károsodott.

A teljes kibontás után egy 7 edényből álló, kora vaskori, hamvasztásos temetkezés maradványait tudtuk dokumentálni, a felszedés és a későbbi restaurálás során az edények száma – ha kettő töredék is volt csupán – nyolcra emelkedett. (8. kép) Sírfolt nyomát nem találtuk, az edények a sárgás, egészen keményre összetömörödött, homokos altalajban voltak. A hamvakból csak keveset gyűjthettünk össze, mivel a 7. számú edény, amelybe azt elhelyezhették, töredékes állapotú volt. Sírhalom léte utaló maradványokat sem találtunk.

8. kép: Súra-patak mente 1. A feltárt sír
Abb. 8: Súra-patak mente 1. Das freigelegte Grab

A sírba helyezett edények a következők voltak: (9. kép)

1. Nagyméretű urna. (1. tábla 1)³⁴ Apró kavicsal és homokkal soványított, kívül szürkésfekete, belül szürkésbarna színű. Vállában szélesedő, íveltlen cilindrikus nyakú, kihajló peremű edény. Vállán

³⁴ Itt mondok köszönetet Deminger Csillának a tárgyak lerajzolásáért.

³⁵ $M=37$ cm, $\hat{a}=46,4$ cm, $v=1$ cm; ltsz.: 2014.3.1.1.–2014.3.1.7. (A sír anyaga a tatai Kuny Domokos Múzeumba került.)

³⁶ $M=6$ cm, $\hat{a}=17$ cm, $v=1,1$ cm; ltsz.: 2014.3.2.

9. kép: Súra-patak mente 1. Fénykép a sírről
Abb. 9: Súra-patak mente 1. Foto von dem Grab

körbefutó hornyolat látható, alatta négy bütyökkel. Az edény alsó harmadán szintén négy téglatest alakú bütyök van.³⁵

2. Behúzott peremű tál. (1. tábla 2) Csillámos homokkal soványított, kívül szürkésbarna, perem mentén barnásvörös színű. A perem alatt négy kisebb bütyök található. Alja egyenes.³⁶
3. Nagyméretű urna. (2. tábla 1) Csillámos homokkal soványított, fekete színű, fényezett felületű edény. Nyaka kissé szűkülő, cilindrikus, pereme kihajló. Teste gömbös testű, alsó harmadánál elkeskenyedik. A vállon kisebb hornyolat fut körbe, amelyhez négy darab háromszög alakú bütyök csatlakozik, ezeket három V alakú árkolás veszi körbe. Alja egyenes.³⁷
4. Széles szájú mély tál. (1. tábla 4) Apró kavicsal és csillámos homokkal soványított, vörösesbarna színű. Kissé kihajló peremű, hengeres nyakú, nyomott gömbös testű. Peremből induló szalagfüle a vállra támaszkodik. A vállon kisebb hornyolat alatt három darab háromszög alakú bütyök, amelyet hat V alakú árkolás fog közre.³⁸
5. Tál. (1. tábla 3) Csillámos homokkal soványított, vörösesbarna színű edény. Kissé kihajló peremű, enyhén befelé szűkülő nyakú, félgömbös testű. Háromszög átmetszetű füle a peremből indul és a vállra támaszkodik.³⁹
6. Urna. (2. tábla 4) Apró kavicsal és homokkal soványított, vörösszürke színű, nyaka enyhén szűkülő, pereme kissé kihajló, teste nyomott gömbös, vállán négy bütyökkel.⁴⁰

³⁷ $M=36,5$ cm, $\hat{a}=37$ cm, $v=1,1$ cm; ltsz.: 2014.3.3.; 2014.3.9.

³⁸ $M=20$ cm, $\hat{a}=27,2$ cm, $v=0,7$ cm; ltsz.: 2014.3.4.1.–2014.3.4.2.

³⁹ $M=8,5$ cm, $\hat{a}=18,5$ cm, $v=0,5$ cm; ltsz.: 2014.3.5.

⁴⁰ $M=20$ cm, $\hat{a}=22,5$ cm, $v=0,5$ cm; ltsz.: 2014.3.6.1.–2014.3.6.2.

7. *Urna töredéke.* (2. tábla 3) Csillámos homokkal soványított, kívül fekete, belül szürke színű edény töredékei. Pereme kissé kihajló, nyaka enyhén szűkülő, vállban gömbölyödő.⁴¹
8. *Mély tálka töredéke.* (2. tábla 2) Csillámos homokkal soványított, vörösesbarna színű, enyhén kihajló peremű, gömbös testű.⁴²

A sír a kerámiamellékletek alapján a korai vaskorra keltezhető, annak is a legkorábbi fázisára (HC). Ha alaposan megvizsgáljuk az edények és urnák alakját és anyagát, megállapíthatjuk, hogy némely darabot még az urnamezős időszak késői szakaszában használták (HB), ugyanakkor néhány már kifejezetten a kora vaskor sajátos típusa, mind alakját, mind anyagát és készítechnikáját tekintve.

A kézzel formált, behúzott peremű tálak (2) (1. tábla 2) a BD periódustól a HC periódusig megtalálhatók, az urnamezős időszak legjellemzőbb darabjai.⁴³ Szintén az urnamezős kultúra formakincséhez sorolható a felhúzott, háromszög átmetszetű fül, amely egy kissé behúzott nyakú, enyhén kihajló peremű tálon található, (5) (1. tábla 3) továbbá a kihajló peremű mély tál. (8) (2. tábla 2)

A fekete színű, olykor grafitos, fényezett felületű, cilindrikus nyakú, enyhén kihajló peremű, kettős kúpos testű urnák szoros párhuzamait megtaláljuk az Északkelet-Dunántúl kora vaskori temetőiben.⁴⁴ (1. tábla 1; 2. tábla 1, 3) Ugyanígy ezen időszak sajátjai a nyakon található osztóvonal alatti körárkos, háromszög alakú bütykök. (1. tábla 4; 2. tábla 1)

Mindezek alapján az állapítható meg, hogy a sír egy olyan népesség temetkezési kultúrájának nyoma, amely még a kerámiakészítés hagyományát tekintve megőrzött elemeket az urnamezős korszakból, ugyanakkor már a vaskor egészen korai időszakában élt. Nagy a valószínűsége annak, hogy a területen további sírok kerülhetnek elő a későbbiekben, akár tervszerű feltárás keretében.

Kisfaluhegyi-dűlő (4. kép)

A lelőhely a településtől nyugatra fekszik, a Csátka felé vezető földes út két oldalán. Egy északnyugat-délkeleti irányú, déli oldalán lankás dombháton található, annak is inkább az alsóbb részén. A háromszög alakú területet északon és délen is alacsony vízhozamú patakok veszik közre, a régészeti korokban

ezek biztosíthaták a megfelelő vízutánpótlást. A felszínen nagy intenzitásban kerülnek elő késő bronzkori, urnamezős kultúrához tartozó edénytöredékek. Zömük kézzel formált, vastag falú házi kerámia, síkozott peremeket, valamint háromszög átmetszetű szalagfület is találunk köztük.⁴⁵ Az edénytöredékek mellett több helyen paticsdarabok is a gyűjthetők a felszínen, ezek inkább kemencékhez, semmint házfalak tapasztásához tartozhattak, mivel kisebb foltokban jelentek meg.

Már Pesty Frigyes helynévtárában is megjelent a lelőhely, ugyanígy Kisfaluhegy néven. Úgy tartották, hogy az elpusztult Súr falu állt ezen a helyen, sőt még 1790-ben is látni vélték templomának romjait.⁴⁶ Ismerve az itt előkerült leletanyag korát, két lehetőségre gondolhatunk: vagy az emlékezet összekeverte a távolabb állt, egykori csatári templom romjával – amelyről még később lesz szó –, vagy pedig a felszíni őskori kerámiaanyag alapján – nem lévén régészek – tévesen határozták meg a leletek korát. Az 1903-as kérdőpontok megválaszolásakor is utaltak arra, hogy ezen a helyen 15-20 évvel ezelőtt bronz- és edénytöredékeket találtak, ez a leírás már megbízható a terepbejárásán összegyűjtött leletek korának ismeretében.⁴⁷

Katolikus templom (4. kép)

A település katolikus temploma a falu központi részén található, ugyanakkor nem az egykori átmenő forgalmat biztosító főutcán, hanem attól kissé keletre, egy domb oldalában, az Árpád utcában.

A templom jelenlegi formájában 1785-ben épült, szabályosan keletelt, a 19. században többször átalakították. 2010. évi felújítása során vált ismertté, hogy az épületnek középkori előzményei vannak. Ugyan régészeti feltárás nem volt a templombelsőben, azt mégis meg lehetett állapítani a felújítandó padlózat felszedése után, hogy mind az északi, mind a nyugati, mind a déli mai templomfal alatt törtkő falazás húzódik, ennek falsíkja általában szabálytalan, tehát valószínűleg az alapozás részét képezhette. Mindebből arra is következtethetünk, hogy az egykori felszín erősen lekophatott. Ezt a falazatot az északi oldalon az épület sarkától 12,7 méteren lehetett nyomon követni. A hajó belsejében egy további, 137 cm széles és 5,7 méter hosszú falszakasz koronája mutatkozott, amelynek vonalát a szentély keleti részében

⁴¹ $V=0,6$ cm; ltsz.: 2014.3.7.1.–2014.3.7.4.

⁴² $V=0,6$ cm; ltsz.: 2014.3.8.1.–2014.3.8.2.

⁴³ PATEK 1968, 102.

⁴⁴ A teljesség igénye nélkül: Vaszar, 2. számú halomsír: HORVÁTH 1969, 125, 120, 16. kép; Süttő: V. VADÁSZ é. n., 82; Vaszar, Pörösrét, 11. számú halomsír: MITHAY 1980, 66, 12. kép. Továbbá: PATEK 1982–1983, 66.

⁴⁵ KDM ltsz.: 2014.4.1.–2014.4.50.

⁴⁶ NAGY 2000, 171.

⁴⁷ LDM Régészeti Adattára: 11794. A 2004-ben készült örökségvédelmi hatástanulmány a 2014-ben jól körülhatárolható lelőhelyterületnél jóval nagyobb kiterjedésűnek jelölte ezt a lelőhelyet, főleg északnyugati irányban.

már nem lehetett megfigyelni, nyugati részén pedig befordulva csatlakozott a templom északi fala alatt megfigyelt törtkő falazathoz. (10. kép)

10. kép: Katolikus templom. A korábbi templom alapfalai a mai templom alapozásában

Abb. 10: Katholische Kirche. Die Grundmauer der früheren Kirche in dem heutigen Fundament

Az eddigi megfigyelések alapján az állapítható meg, hogy a jelenlegi templom előzménye körülbelül 9,7×7,6 méteres hajóval rendelkezett, a szentélye pedig legalább 5,7 méter hosszú volt, szélessége pedig 5,5 méter. Szentélyzáródása az eddigi megfigyelések alapján nem állapítható meg. A megfigyelést végző régész keltező leletanyag híján a keletelés és a tisztán törtkő falazat alapján építési idejét a 15. századra tette, így a középkori Súr község plébániatemplomával azonosította.⁴⁸

Csatár (4. kép)

A mai Csatárpusztától délre találhatóak a középkori, hasonló nevű település maradványai. Mivel egykoron templommal is rendelkezett, s ennek maradványai sokáig láthatóak voltak, így hamar a régészeti figyelem középpontjába került a terület. A 2. katonai felmérés térképén is megtaláljuk az épület nyomait, egy erdős területen. (11. kép) Pesty Frigyes

helynévtárában szerepel az úgynevezett Szentegyházi-dűlő, „amely arról nevezetes, hogy ezen a dűlőn állott az elpusztított egykori falunak a temploma”.⁴⁹ A 19. századi kataszteri térképeken ennek a dűlőnévnek ugyan nincsen nyoma,⁵⁰ de a 20. század elején, a veszprémi múzeum jelentéseiben ismét felhívták a figyelmet a középkori falu, valamint templomának még jól látható nyomaira. Alapfalmaradványokat említettek, embersontokat és a környéken a felszínen gyűjthető késő középkori oldaltöredékeket.⁵¹ Valószínűleg ezen adatokra alapozva vette be Genthon István műemlékjegyzékébe a súrchatárpusztai romot.⁵²

11. kép: Csatár temploma a 2. katonai felmérés térképén

Abb. 11: Die Kirche von Csatár auf der Karte der 2. militärischen Aufnahme.

A pontos előkerülési helyét nem lehet megállapítani annak az őskori edénynek, amelyet 1899-ben ajándékoztak a Magyar Nemzeti Múzeumnak Csatárpusztáról.⁵³ Gyanítható azonban, hogy az ezzel az edénnyel együtt beszolgáltatót vaskulcs már ennek a lelőhelynek a lelete lehetett.⁵⁴

A TELEPÜLÉS MÚLTJA A TÖRÖK IDŐKIG⁵⁵

A Kárpát-medence sajátos társadalmi-gazdasági fejlődése folytán, valamint Magyarország történelmének alakulása miatt általánosan megfigyelhető tendencia az, hogy egy napjainkban létező település

területén – amelybe természetesen beleértjük a külterületi részeket is – a középkorban egy időben több, önálló falu vagy mezőváros, esetleg város létezett. Ugyanez a helyzet Súr esetén is, az okleveles ada-

⁴⁸ FÜLÖP 2012, 349–350. Az eredeti templomra az átépítés terveiből sajnos nem következtethetünk: [http://mol.arcanum.hu/terkep/opt/a121112htm?v=pdf&q=W](http://mol.arcanum.hu/terkep/opt/a121112htm?v=pdf&q=WORD%3D%28s%FAr%29&s=DAT&m=3&a=rec) ORD%3D%28s%FAr%29&s=DAT&m=3&a=rec (2014. november 16.)

⁴⁹ NAGY 2000, 148.

⁵⁰ <http://mol.arcanum.hu/> (2014. július 12.).

⁵¹ ÉVI JELENTÉS 1911, 24.

⁵² GENTHON 1951, 309.

⁵³ HAMPEL 1900, 88. Az őskori merítőedényként leírt tárgy (107/1899.1.) a 2. világháború idején eltűnt, az 1958. évi revízió idején már nem volt meg.

⁵⁴ HAMPEL 1900, 89.

⁵⁵ Köszönöm Schmidt Mayer Richárd értékes tanácsait, amelyekkel e fejezet írása során munkámat segítette.

tok alapján több településsel kell számolni a mai közigazgatási határon belül. A következőkben most ezeket tekintjük át, első okleveles említésüktől kezdve nagyjából a törökök itteni megjelenéséig, hiszen akkor a települések zöme elnéptelenedett, tehát egy jól kijelölhető időbeli határvonalat húzhatunk a településtörténeti összefoglalóban.

Az történeti összegzéshez kiindulópontul szolgálhatnak a Csánki-féle monográfia,⁵⁶ az egykori Veszprém megye településeinek vázlatos történetét bemutató helytörténeti lexikon,⁵⁷ valamint a megyei egyházas helyeit, templomait rendszerező-összefoglaló tanulmány adatai.⁵⁸

Csatár

A lelőhelyeket leíró részben már említett Csatár falu első okleveles említése a 15. század végéről maradt fenn, így a korábbi történetéről sajnos nem rendelkezünk adatokkal. Az országban több ilyen nevű lakott helyet is ismerünk, sőt Veszprém vármegyéből négyet is: a most tárgyalton kívül az egyik Csatár már csak a mai Tótvázsony külterületi részének elnevezésében maradt meg,⁵⁹ a másik Veszprém szőlőhegyének elnevezése,⁶⁰ a harmadik pedig Pápa környékén feltételezhető, mára teljesen eltűnt, még a helynévanyagban sem bukkan fel. Maga a településnév szláv eredetű, s csitár alakváltozatához hasonlóan pajzskészítőt jelentett. Az azonban már kérdéses, hogy a magyar nyelvben az átvett szláv jövevényszó ugyanezt jelentette-e.⁶¹ Ha igen, akkor ez esetben megengedhető az a feltételezés, hogy a településen pajzsokat készítő királyi szolgálónépek lakhattak.

A környék Árpád-kori múltja, a településtörténet kezdete bizonytalanságba vész. Földrajzi közelsége folytán feltételezhető, hogy a falu környéke a bakonyi erdőispánság területéhez tartozhatott, így kirá-

lyi birtok lehetett kezdetben.⁶² A falu legelső említése késői keltezésű, 1488-ból származik, ekkor már a fehérvári káptalan birtokai között tartották nyilván. Valószínűleg ezt megelőzően került egyházi tulajdonba, a király ugyanis ebben az időszakban több falut adományozott a fehérváriaknak, például a közelben fekvő Nána falut is. 1488-ban, Kálmáncsehi Domokos prépost⁶³ csatári földesurasága idején, a falu jobbágysai évente 11 forint adót fizettek.⁶⁴ Jobbágyokat is ismerünk a településről ebből az időből, a források megemlékeztek Nagy Sebestyént és Buzás Lászlót.⁶⁵ Egy, a következő évben, 1489. május 28-án kelt oklevélből szintén az tudható, hogy Csatár továbbra is a káptalan birtoka volt, mivel egy birtokba iktatási eljárás során Oszlopi Simon, Korcsmáros Mátyás és Csatári Gál képviselte a fehérvári káptalant mint annak Csatáron élő jobbágysai.⁶⁶ A következő írásos említés egy fontos, a falura vonatkozó információkat is tartalmazó, 1491. január 3-án kelt végrendelet. Ebben Koromlyai Miklós, az egyik szomszédos település vagyonos nemese, hagyatéki rendelkezése során több kedvezményezettet is megnevezett.⁶⁷ Így a vagyomból részesülnek a csatkaik pálosok vagy például a csatári illetőségű (valószínűleg egytelkes nemes) Kopasz János, aki egy emsét kap.⁶⁸ Ebből a forrásból értesülhetünk arról is, hogy a falunak ekkor már áll temploma, mivel az is részesül az adományból, egy ökröt, egy tehenet és négy emse disznót kap hagyatékként, sőt maga a csatári pap is, akinek egy egyforintos malacért cserébe misében kell megemlékeznie Koromlyairól.⁶⁹ A végrendelet végrehajtásával a csatkaik pálosok *vicariusát* bízta meg a végrendelező.⁷⁰

A 16. század első felében, 1536-ban ismét halunk Csatárról, hat lakott telkét még megadóztaták, valamint két szegény jobbágyát és három lakatlan portáját jegyezték fel, továbbra is a fehérvári

⁵⁶ CSÁNKI 1897.

⁵⁷ ILA-KOVACSICS 1964.

⁵⁸ KOPPÁNY 1967.

⁵⁹ ILA-KOVACSICS 1964, 154; ANJOU-KORI XII, 304.

⁶⁰ ILA-KOVACSICS 1964, 154; SOLYMOSSI 1984, 149.

⁶¹ KISS 1978, 157.

⁶² A bakonyi erdőispánság területi kiterjedése – mint Pesty Frigyes rámutatott – sosem volt állandó és meghatározott. (PESTY 1876, 298–299.) Így csak közvetetten következtethetünk arra, hogy Csatár környéke ehhez tartozhatott: például abból, hogy Garai Miklós nádor megparancsolta a bakonyi ispánnak és cseszneki várnagynak, hogy engedélyezze Ászár és Tótréde (tehát közelben fekvő) falvak lakosainak a favágást a Bakonyban. (PESTY 1876, 304.) Amennyiben nem tartozott volna az erdőispánság területéhez a környék, abban az esetben a bakonyi ispán nem lett volna jogosult ennek végrehajtására.

⁶³ Kálmáncsehi Domokos prépost 1474 tavaszától 1495-ig, tehát igen hosszú ideig állt a székesfehérvári Bol-

dogságos Szűz Máriáról elnevezett társaskáptalan élén. (SOLYMOSSI 1984, 134.)

⁶⁴ SOLYMOSSI 1984, 178; DL 28340.

⁶⁵ „Atque Sebastiano Nagh et Paulo Bwzas in Chathar commorantibus iobagionibus honorabilis Capituli Ecclesie in eorundem Capituli dominorum scilicet ipsorum personis.” (DL 19417.)

⁶⁶ „Symone Ozlop, Matheo Korchomaros et Gallo Chathary honorabilis Capituli Ecclesie Albensis in Chathar.” DL 19526.

⁶⁷ Koromla Csatka és Bakonyoszlop között még ma is megtalálható puszta.

⁶⁸ „Item Iohanni Copaz de Chathar lego unam scropham femellam.” (DL 19702.)

⁶⁹ „Ego Nicolaus Koromlyai (...) ecclesie parochiali de Chathar lego unum bovem et unam vaccam et quator scrophas femellas; sacerdoti vero de predicta Chathar lego unum porcum valentem florenum pro recommenda cicne.” (DL 19702.)

⁷⁰ „Huius autem rei executorem constitutus venerabilem patrem vicarium de Chatka.” (DL 19702.)

társaskáptalan birtokai között tartották számon. 10 évvel később, 1546-ban Choron András is birtokolt itt, ekkor már pusztaként említették. 1557-ből az itteni birtokosok között Farkas János nevét ismerjük.⁷¹ Csatár hosszú ideig nem is népesült be újra. Mint egyházi birtokot Palota várához csatolták a 16. század közepén, s azzal együtt jutott a Zichy-család kezére.⁷²

Répcse

Valamivel kevesebb adattal rendelkezünk Répcse faluról, lokalizálása a terepbejárásán megtörtént. Legkorábbi birtokosai nem ismertek, valószínűsíthető, hogy a település területe Csatárhoz hasonlóan – szomszédos településekről van szó – a bakonyi erdőispánság része, így királyi tulajdon lehetett. A 14. század közepén Újlaki Kont Miklós nádor birtokolt részt Répcén. Közvetett adatunk utal arra, hogy a csatka pálosok kolostoruk felszentelése után közvetlenül birtokot kaptak Újlakitól.⁷³ Mivel a monostor alapítása 1361-ben történt, az ajándékozás is ez idő tájt lehetett. 1390-ben a kolostoralapító utódai, Bertalan nevű fiának kivételével a Répcse faluban levő birtokot fel akarták osztani egymás között, és használni szerették volna, megfosztva a pálosokat jogos tulajdonuktól.⁷⁴ Ekkortól folyamatos volt a jogi huzavona a répcsei birtokrész körül. Az egész ügy lezárásaként 1393 augusztusában egy adománymegerősítés keretében Bertalan fia László és Imre megerősítették a pálosoknak tett adományt.⁷⁵ Egy 1417. november 9-én kelt okirat tanúsága szerint a faluban levő tulajdonrészük birtoklását újból elvitatták a pálosoktól, ezúttal Nemai Kolos (dictus) Jakab fiai Ambrus és Jeromos.⁷⁶ Még 1422 decemberében is arról kellett intézkednie Zsigmond királynak, hogy a pálosok visszatérhessenek Répcse birtokába örök jogon, a falu minden haszonvételével és tartozékával, a birtokba iktatás során a szomszédoknak és határosoknak is meg kellett jelenniük.⁷⁷ Utána sokáig nincs információnk a településről, egészen 1488-ig, amikor összeírták az itteni adóbevételeket is. 12 adóköteles jobbágyportát rögzítettek, s megtudható az adólajstromból az is, hogy a csatka pálosok birtoka volt,⁷⁸ te-

hát a 15. század elejei birtokviták kimenetele rendeződött a szerzetesek javára. Ők birtokolták még 1536-ban is, az akkori összeírás szerint 7 adófizető jobbágytelek volt a faluban, mellette 4 lakatlan porta, sőt megemlítettek még 7 szegény jobbágyot. A hátralékjegyzékben sorolták fel a falut, tehát nem fizették meg az adót.⁷⁹ Ez is arra utal, hogy lakói hamarosan teljesen elszegényedhettek, s a törökök támadásának egyébként is kitett falut a jobbágyok elhagyták. Utána sokáig nem is népesült be, s amikor ez pár száz évvel később megtörtént, már kevesen költöztek az egykori Répcébe.

Csép

A sári határban létezett egykori falvakkal kapcsolatban ki kell térnünk Csép falu kérdésére is. Csánki Dezső feltételezi azt, hogy mivel Szántói Kolos fia Jakab 1386-os birtokba iktatási eljárása során Dolosddal együtt Csép falut is megemlítették,⁸⁰ a Csatkától keletre levő hasonló nevű pusztát kell értenünk alatta.⁸¹

A ma használatos térképeken nem találunk ilyen elnevezést. Csupán a 19. század második feléből származó kataszteri térképek jeleznek Súr közvetlen szomszédságában, a falutól közvetlenül keletre, délkeletre Csép nevű határrészt. (12. kép) Ennek az egykori településsel való azonosítása kapcsán azonban óvatosságra int bennünket az a tény, hogy ezeken a területeken semmiféle középkori régészeti lelőhely nincs. Márpedig egy középkori falu a felszínen egészen jól felismerhető nyomokat hagy, mind régészeti leletek, mind objektumok vonatkozásában.⁸²

Súr

A település neve pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, az elnevezés eredete vitatott. Lehet akár török eredetű, ebben az esetben méltóságnévből származik, vagy talán lehet szlávból átvett is, ekkor pedig 'sógor' jelentésű.⁸³

A falu kialakulásának idejére nincsenek írásos adatok. Valószínűsíthető, mint a fentebb tárgyalt települések esetén is, hogy területe a bakonyi erdőis-

⁷¹ PÁKAY 1942, 83.

⁷² ILA-KOVACSICS 1964, 154. Arra nem ismerünk jelenleg adatot, hogy ekkorra már a székesfehérvári káptalan maradt-e az egyetlen földbirtokos itt, vagy a korábban ismertetett személyek rendelkeztek-e birtokrészekkel a faluban.

⁷³ ZsO I, 164; DL 7582. Azt viszont nem tudjuk, Kont Miklós nádor mikor vált birtokossá a faluban.

⁷⁴ ZsO I, 164; DL 7582.

⁷⁵ ZsO I, 334; DL 7886. („Repche non longe a dicto clastro.”)

⁷⁶ ZsO VI, 315; DL 10631.

⁷⁷ ZsO IX, 393; DL 11277.

⁷⁸ SOLYMOSI 1984, 182; DL 28340.

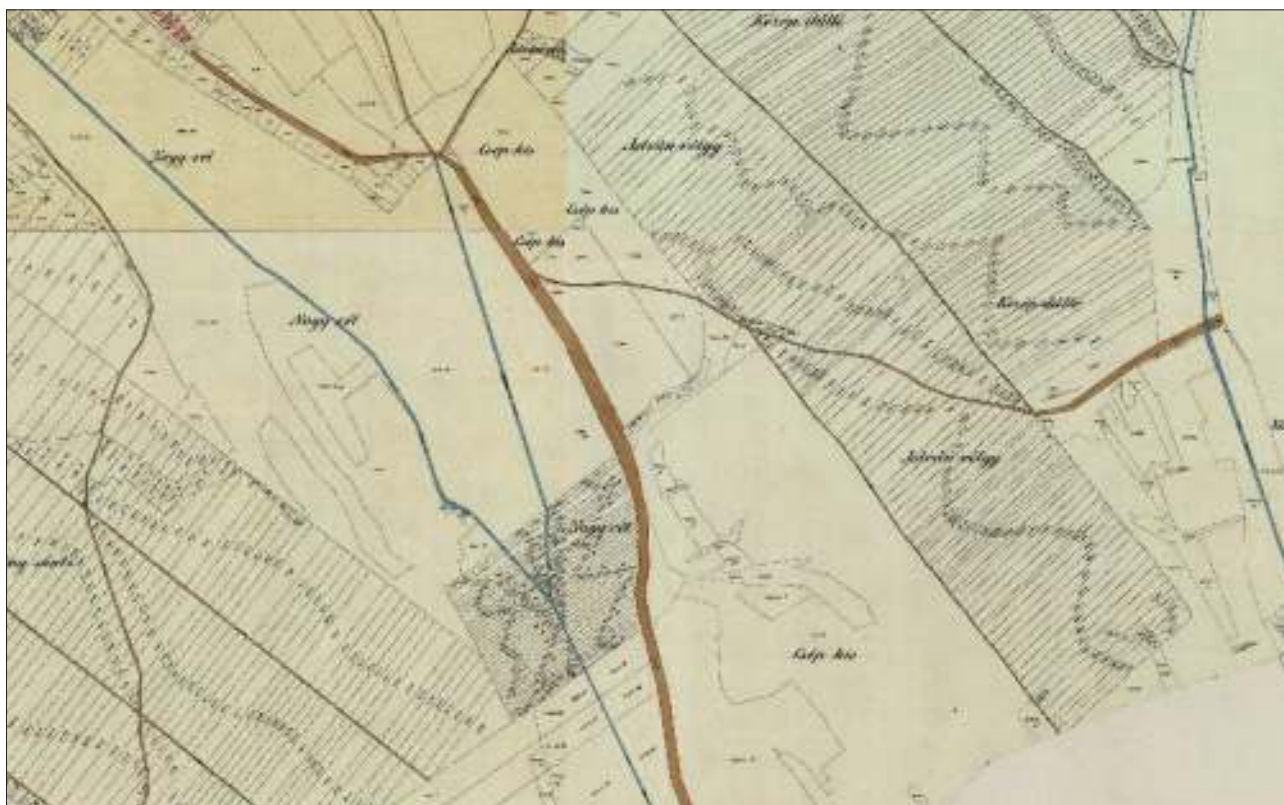
⁷⁹ PÁKAI 1942, 133.

⁸⁰ „Item Chep, Dolosd et Woryad appellatas in Wesprimiensi comitatibus existentes.” (HO III, 240.)

⁸¹ CSÁNKI 1897, 225.

⁸² Valószínűleg a Csánki-féle adat készíthette a 2004. évi régészeti-örökségvédelmi hatástanulmány elkészítőjét arra, hogy a Bakonycsernye felé vezető út melletti területen régészeti lelőhelyet határozzon meg, amely később 63304-es egyedi azonosító alatt került be a nyilvántartásba. Mint fentebb láthattuk, mindez tévedésen alapult.

⁸³ KISS 1978, 586–587.

12. kép: Csép határrész a falutól délkeletre (forrás: <http://mol.arcanum.hu>)
Abb. 12: Csép-Flur, südöstlich vom Dorf

pánság részeként királyi tulajdonban volt, ahonnan birtokadományként kerülhetett a településről elnevezett Súri-család birtokába. Zsigmond király 1436-ban Súri István fia Lőrincnek további jogokat adományozott a falu és a Komárom vármegyei Makk falura vonatkozásában.⁸⁴ Ismeretlen időpontban a Garaiak szereztek birtokot itt. Oklevélben szereplő közvetett adatunk utal ugyanis arra, hogy Garai Miklós nádor és fiai a porvai pálos kolostor alapításának szándékával – 1439-ben vagy 1440-ben – a szerzetesek számára adományt tettek, és ezek között volt minden bizonnyal Súr falu is. Garai Miklós és fia, Miklós halála után másik fia, Garai László a porvai pálos rend számára tett korábbi adományt megújította, ezt I. Ulászló király 1441. február 2-án megerősítette a porvai perjel kérésére.⁸⁵ A következő időszakból alig rendelkezünk a településre vonatkozó információval. Legközelebb 1488-ban hallunk róla,

amikor Koromlai Miklóst bepanaszolták a királynál többek között a Veszprém vármegyei Súrral kapcsolatban, mert oklevelet csalt ki a Súri-család két tagjától, Miklós fia Alberttól és Ambrustól, sőt ezek birtokainak egy részét el is foglalta.⁸⁶ Az ugyanebben az évben készült adóösszeírásokban Fábián Jánost nevezték meg itteni birtokosként, három adóköteles háztartást számoltak össze a faluban.⁸⁷ A három évvel később, 1491-ben keletkezett végrendeletben – amelyről Csatár esetén már esett szó – Koromlai Miklós súri birtokainak felét a falu másik birtokosára, Fábián Jánosra hagyta, továbbá az kapott még tíz disznót, hogy a végrendelező lelki üdvéért három misét mondasson majd. Ebben a végrendeletben említették meg a súri egyházat is, amely rengeteg állatot kapott,⁸⁸ így ez az első okleveles említésünk a súri templomról. Nem elképzelhetetlen az, hogy a Súri-család és Koromlai viszonyának ellentmondásossága

⁸⁴ DL 12931.

⁸⁵ „Idem Ladislaus banus indotem ipsius claustrum et sustentacionem victus et amictus dictorum fratrum certas suas villas seu possessiones, puta Wyfalw et Swr in Wesprimiensi...” (DL 13610.)

⁸⁶ DL 19433.

⁸⁷ SOLYMOSI 1984, 182, 187; DL 28340. Az adójegyzék szükségtelensége miatt egyéb információ nem nyerhető a feljegyzésből. Figyelemreméltó, hogy a jegyzék a Súri-család egyetlen tagját sem nevezi meg, mint a településen birtokkal rendelkezőt.

⁸⁸ DL 19702.

miatt támogatta végrendeletében Fábiánt, a faluban levő másik birtokost Koromlai. Ezek után egészen az újratelepítésig nem rendelkezünk a falura vonatkozó

adatokkal. Már az 1536-os rovásadóösszeírásokban sem szerepelt, tehát a környező településekhez képest korábban elnéptelenedhetett.

László János

Kuny Domokos Múzeum

Tata

E-mail: laszlo-j@freemail.hu

IRODALOM

- ANJOU-KORI XII (Szerk. Almási T.) *Anjou-kori oklevéltár XII. 1328*. Budapest–Szeged 2001.
- CSÁNKI 1897 Csánki D.: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. III. kötet*. Budapest 1897.
- DÖVÉNYI 2010 (Szerk. Dövényi Z.) *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest 2010.
- ÉVI JELENTÉS 1911 *A Veszprémvármegyei Múzeumi Bizottság és Múzeumegylet évi jelentése az 1911. évről*. Veszprém 1912.
- FÉNYES 1851 Fényes E.: *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülményesen leíratik III*. Pest 1851.
- FÜLÖP 2012 Fülöp A.: *Súr, Árpád utca, római katolikus templom*. In: (Szerk. Kisfaludy J.) *Régészeti kutatások Magyarországon 2010*. Budapest 2012.
- GENTHON 1951 Genthon I.: *Magyarország műemlékei*. Budapest 1951.
- HAMPEL 1900 Hampel J.: *A N. Múzeum Régiség-tár Gyarapodása*. ArchÉrt XX (1900) 88–89.
- HO III (Studio et opera Nagy, E.–Páur, J.–Ráth, K.–Véghely, D) *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Tom. III*. Iaurini 1866.
- HORVÁTH 1969 Horváth A.: *A vaszari és somlóvásárhelyi Hallstatt-kori halomsírok*. VMMK 8 (1969) 109–134.
- ILA–KOVACSICS 1964 Ila B.–Kovacsics J.: *Veszprém megye helytörténeti lexikona*. Budapest 1964.
- KISS 1978 Kiss L.: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest 1978.
- KOPPÁNY 1967 Koppány T.: *Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében*. VMMK 6 (1967) 117–150.
- KOVRIG 1937 Kovrig I.: *A császárkori fibulák főformái Pannoniában*. DissPann II. 4.
- LÁZÁR 1956 Lázár J.: *A magyarországi vaskor történetének kérdései*. AntTan (1956) 1–22.
- MAROSI–SOMOGYI 1990 (Szerk. Marosi S.–Somogyi S.) *Magyarország kistájainak katasztere I–II*. Budapest 1990.
- MITHAY 1978 Mithay S.: *Mihálydy István régészeti gyűjtőtevékenysége*. VMMK 13 (Történelem) (1978) 7–13.
- MITHAY 1980 Mithay S.: *A vaszari koravaskori temető és telephely*. ArchÉrt 107 (1980) 53–78.
- MKH 2013 *Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2013. január 1*. Budapest 2013.
- NAGY 2000 Ny. Nagy I.: *Pesty Frigyes kéziratos helységnévtára. Történelmi Veszprém vármegye*. Pápa 2000.
- NOVÁKI 2011 Nováki Gy.: *Négy középkori vár Komárom-Esztergom megyében*. In: (Szerk. Terrei Gy.–Kovács Gy.–Domokos Gy.–Miklós Zs.–Mordvin M.) *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Budapest 2011, 169–176.
- PATEK 1968 Patek, E.: *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*. Budapest 1968.
- PATEK 1982–1983 Patek, E.: *Die nordosttransdanubische Hallstattgruppe: ein Überblick*. Mitt-ArchInst 12–13 (1982–1983) 59–84, 305–330.
- PÁKAY 1942 Pákay Zs.: *Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján*. Veszprém 1942.
- PESTY 1876 Pesty F.: *A bakonyi erdő-ispánság*. Századok (1876) 296–305.
- RÓMER 1860 Rómer F.: *A Bakony, természetrajzi és régészeti vázlat*. Győr 1860.
- SÁNDORFI 1986 Sándorfi Gy.: *Három korai magyar motte*. Műemlékvédelem 30/1 (1986) 1–7.
- SOLYMOSI 1984 Solymosi L.: *Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle adószámítások*. In: (Szerk. Kredics L.) *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3. Veszprém 1984. 121–239.
- V. VADÁSZ é. n. V. Vadász É.: *Koravaskori kutatások Süttön*. In: (Főszerk. Gombkötő G.) *Komárom megye története 1. H. n., é. n., 79–105*.
- VÁNDOR 1990 Vándor L.: *A várépítészet kezdetei Zala megyében*. In: (Szerk. Horváth L.) *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században*. Gyöngyös 1989, 56–67.

ZsO I (Összeállította: Mályusz E.) *Zsigmondkori oklevéltár I. (1387–1399)* Budapest 1951.

ZsO VI (Szerk. Borsa I.–Mályusz E.) *Zsigmondkori oklevéltár VI. (1417–18)* Budapest 1999.

ZsO IX (Szerk. Borsa I.–C. Tóth N.) *Zsigmondkori oklevéltár IX. (1422)* Budapest 2004.

ABSCHNITTE AUS DER ARCHÄOLOGISCH-HISTORISCHEN VERGANGENHEIT DER VORBAKONY-
LAND I.: GEMEINDE SÚR
JÁNOS LÁSZLÓ

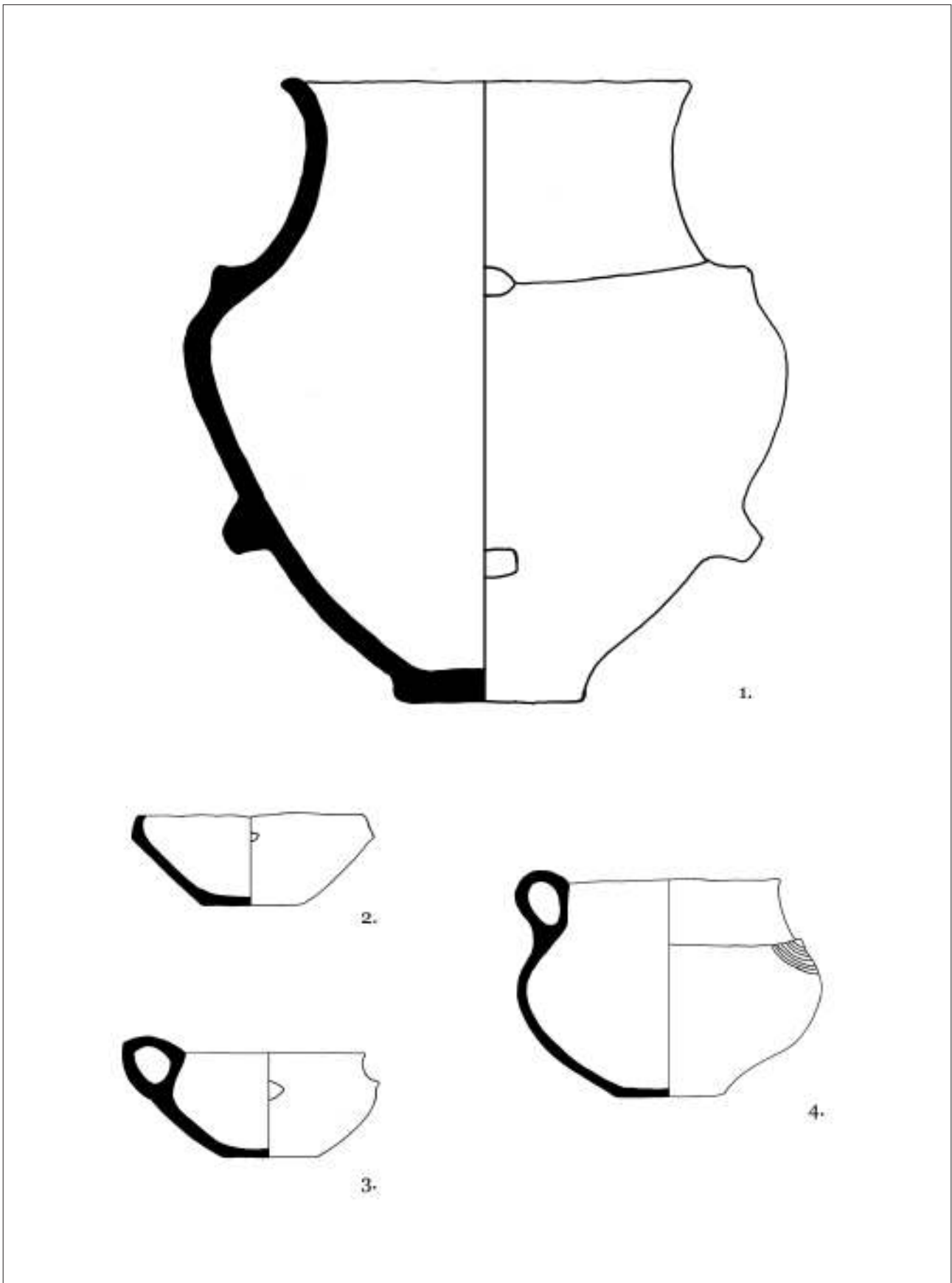
Súr ist ein kleines Dorf, etwa 50 km vom Tatabánya (Komitatszentrum) entfernt. Seine archäologische und historische Vergangenheit wurde bisher noch nicht bearbeitet.

In den Geländebegehungen der vorigen Jahre wurden 8 archäologischen Fundstellen gefunden, diese sind meist Arpadenzeitlich (10–13. Jh) oder vielleicht spätmittelalterlich, aber eine Fundstelle ist höchstwahrscheinlich spätbronzezeitlich. Bemerkenswert ist eine Kleinburg (sog. Motte) südlich des

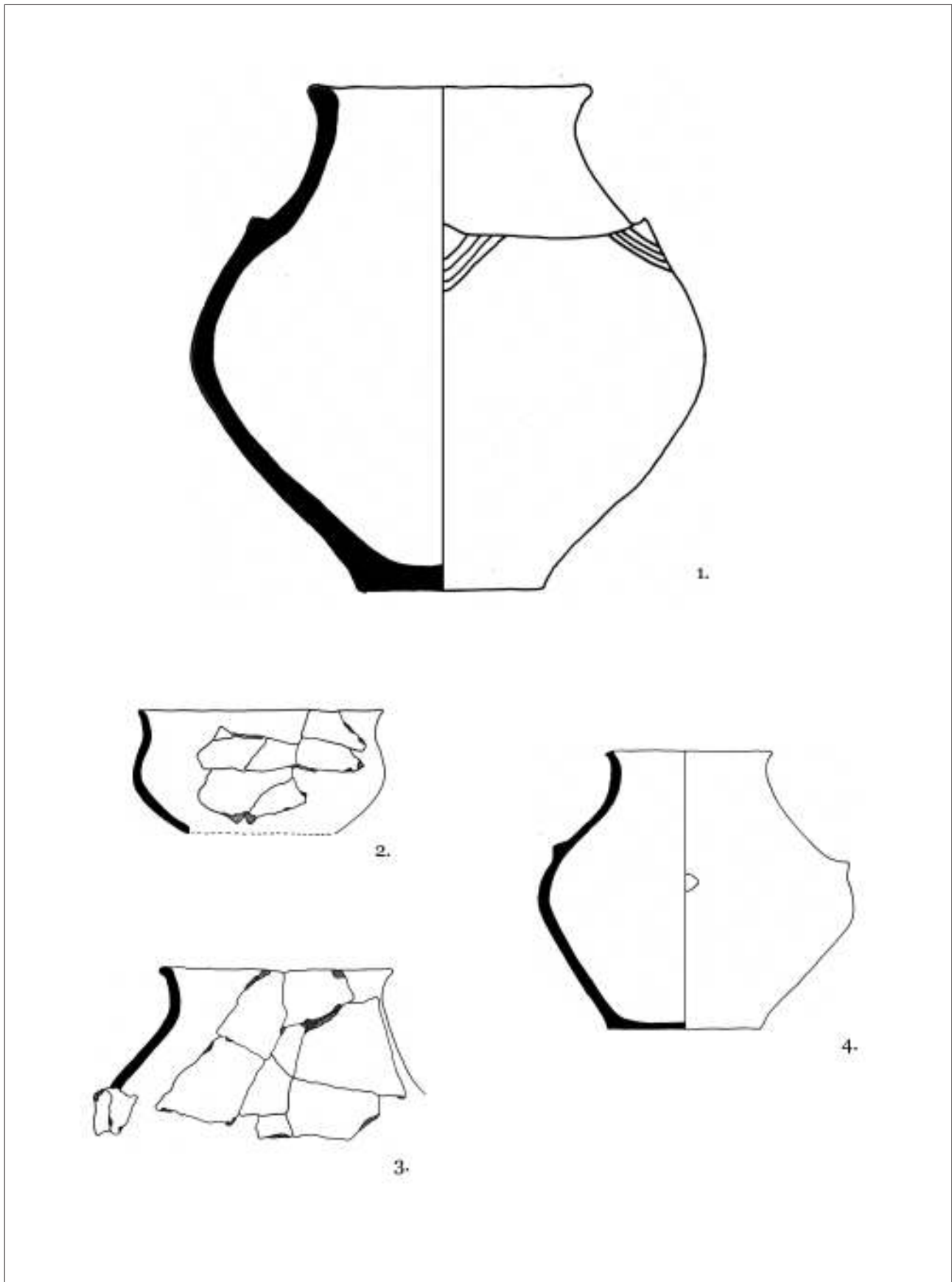
Dorfes, sie befindet sich auf einem langen und flachen Hügel.

Im Mittelalter existierten 3 (nach anderer Meinungen 4) Dörfer auf dem heutigen Gebiet des Dorfes. Ihre ersten bekannten urkundlichen Erwähnungen entstanden relativ spät: im 14. und 15. Jahrhundert. Weil wir keine früheren Urkunden kennen, sind wir unsicher, wann und wie diese Dörfer entstanden, wer und warum sie gründete.

Übersetzt von János László

1. tábla: Súr-patak mente 1. A sír edényei 1.
Taf. 1: Súr-patak mente 1. Gefäße des Grabes 1.

2. tábla: Súri-patak mente 1. A sír edényei 2.
Taf. 1: Súri-patak mente 1. Gefäße des Grabes 2.

A KRAKKÓI KERESKEDŐK ESETE AZ URBURAI SPÁNNAL¹

SKORKA RENÁTA

A 14. század folyamán a nemcsak diplomáciai, de dinasztikus téren is megélénkülő lengyel–magyar kapcsolatok legfontosabb gazdasági vetülete a nemes- és színesfém bányászat, illetve -kereskedelem területén keresendő. Az Északi-Kárpátokban a század folyamán egységes bányakerület jött létre, amely aranyban, ezüstben, valamint réz- és ólomércben olyannyira gazdag régióknak bizonyult, hogy hosszabb távon egyszerre látta el megfelelő mennyiségű és minőségű nyersanyaggal a fémipar különböző ágait, továbbá kielégítette az európai kereskedelem, valamint az egyes államok pénzügyi rendszerének szükségleteit és igényeit.² Ehhez az Északi-Kárpátokbeli bányakerülethez tartoztak a Felvidék területén fekvő bányavárosok. Ezek közül aranylelőhelye miatt kiemelkedett Körmöcbánya, az ezüstben gazdag Selmecbánya és a hozzá tartozó bányatelepek, illetve a rézérckészletei miatt Besztercebánya, továbbá a Szepesség területe. Lengyel oldalon elsősorban Krakkó városa játszott fontos szerepet. Krakkó a 14. században több tekintetben is központi szerepet töltött be, a város nemcsak a Łokietek Ulászló (1305/1320–1333) egyesítette Lengyel Királyság székhelye volt, de kulturális és tudományos központként 1364-től otthont adott Közép-Európa második egyetemének is. Krakkó gazdasági jelentősége egyrészt abból fakadt, hogy két jelentősebb kereskedelmi útvonal találkozási pontját képezte. A nyugat-keleti irányú, Nürnberget Lemberggel, illetve a Fekete-tengerrel összekötő, valamint az észak-déli irányú, a Magyar Királyság közép- és északi területeiről Torunig, illetve Danzigig vezető kereskedelmi utak ugyanis itt futottak össze.³ Krakkó gazdasági súlyának megalapozásához azonban nagyban hozzájárult az, hogy a város közvetlen környezetében gazdag ólomérclelőhelyek voltak. Ezekben az olkuszi és trzebinai ólomérclelőhelyekben folyó kitermelés elsősorban krakkói polgárok érdekkörébe tartozott.⁴ A több mint 15 ezer lakost számláló lengyel székhely a 14–15. század fordulóján élte vi-

rágkorát, ebből az időszakból maradt fenn a krakkói tanács vezette városkönyvben az a feljegyzés, amely a magyar gazdaságtörténetírás figyelmét eddig elkerülte, pedig nem csupán a lengyel–magyar gazdasági kapcsolatok figyelemre méltó epizódjáról tájékoztat, de a forrás betekintést enged a magyar pénzügyigazgatás működésének eddig ismeretlen részleteibe is.

A városkönyvi bejegyzés szerint 1396. október 9-én a Magyar Királysággal rendszeres gazdasági kapcsolatot ápoló krakkói kereskedők városuk tanácsosaihoz fordultak,⁵ hogy panasszal éljenek a nürnbergi származású Kamerer Ulrikkel szemben. A beszámoló szerint a Luxemburgi Zsigmond magyar király (1387–1437) szolgálatában álló, urburaispáni és harmincadispáni teendőket ellátó („*der des konigis von Ungern urbern und dreysigsten ynne hilt*”) nürnbergi nem csupán megemelte a harmincadot („*dy dreysigisten irhoet hette*”), de szakítva az eddigi gyakorlattal, egy korábban példa nélkül álló új és álnok rendszert vezetett be Magyarországon. Eddig ugyanis – részletezik a korábbi praxist a krakkóiak – a Magyarországról távozni kívánó kereskedők ellenőrzése úgy történt, hogy a becsületes kamaraispánok, akik Kamerer Ulrikhoz hasonlóan az urburaispánságot is kezükön tartották, a harmincadhivatalokban saját embereikkel és szolgálkival várták a kereskedőket, vizsgáltatták át azok áruját, s ha tiltott árut találtak náluk, elvették tőlük; amit azonban megengedett volt exportálni, azal a kereskedő továbbállhatott. A számukra kiheverhetetlen károkat okozó, Kamerer nevéhez köthető újítás lényegéről is tájékoztatnak a krakkóiak. Eszerint Kamerer megállapodást kötött a magyarországi urakkal („*lantherren*”), s rájuk bízta a kereskedők átvizsgálását azzal, hogy ha rezet és ezüstöt találnának valamelyiknél, azt vegyék el, és meghatározott összeg fejében adják át neki.⁶ Márpedig – magyarázzák

¹ A szerző kutatásait a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj-pályázat (BO/00099/12/2) támogatja. A tanulmány a 2012. június 13-án Tatán rendezett történetészkonferencián megtartott előadás írott változata.

² STROMER 1973–75, 85–86; STROMER 1968, 647, 652; MOLENDÁ 2001, 41.

³ BACZKOWSKI 2002, 15.

⁴ STROMER 1968, 652.

⁵ Az 1396. október 2-án történt eseményről két feljegyzés is született, mindegyikük lényegében ugyanazt rögzítette, csak az első bejegyzés, amelyet később áthúztak, vagyis töröltek, részletesebben és párbeszéd formában adta elő Kamerer Ulrik magyarázkodását,

a másik viszont pontosabban rögzítette a krakkói kereskedők válaszlépéseit Kamererrel szemben. Mindkét feljegyzést 1398. január 5-én vezették be a városkönyvbe, valószínűleg azért, mert az utána következő 1398. március 8-i bejegyzésnek, amelyben utalásképpen szó esett a Kamerer Ulrikkel történt megállapodásról, kívánták az előzmények bemutatásával jogi háttérrel szolgálni.

⁶ „Alzo das di lantheren, di do siczczin in Ungern, zullin bezuchin den koufman ume silbir und um kuppír, (...) wenen her eyn gedinge gemacht hat mit den lantherren, was se silbirs adír kuppírs nemen dem koufmannne, daz sulden se antwortin Ulrichen Cammerer ume eyn genant gelt.” (MMAe IV, 169.)

a sértettek – a szabad réz eddig szabad áru volt, és nem tartozott a királyi urburába.⁷

A forrásból az is kiderül, hogy a krakkói tanács előtt az esemény alkalmával megjelent a sokat emlegetett Kamerer Ulrik is, aki előbb tagadólag mentegetőzött, mondván az új rend nem az ő, hanem a magyar király találmánya, rövid unszolásra azonban az alábbi szavakkal ismerte be tettét: „*Ej jó, mi mást tehettem volna, mikor az uram elszámolást követelt tőlem, és megkérdezte, hogy lehet ily csekély, ami az urburispánságból folyik be.*” Kamerer saját bevallása szerint az alacsony bevételért az uralkodó előtt a kereskedőket tette felelőssé, akik kilopják az országból a nemesfémeket, sőt a király kérdésére még azt is hozzáfűzte, hogy az eddigi rend szerint ezt megakadályozni nem lehet. Emlékei szerint Zsigmond király ekkor felemelte hangját, és figyelmeztette őt, hogy egykor esküvel fogadta, miszerint tanáccsal és szavakkal fogja segíteni a királyt, ennek okán felszólította, találjon módot arra, hogy megmentse a jövedelmet.⁸ Ekkor tanácsolta azt az uralkodónak, hogy a kereskedők ellenőrzését bízza az urakra. Kamerer Ulrik magyarázatát hallva a krakkói tanács jobb híján – hiszen ítélkezni nem ítélkezhetett az ispán felett – neheztelését fejezte ki az új renddel kapcsolatban, hangsúlyozván, hogy Kamerer maga is kereskedő, ezért pontosan tudja, az urak és a kereskedők soha nem egyeznek. A krakkói kereskedők azonban nem hagyták ennyiben a dolgot, és megfenyegették Kamerert, hogy eljárása miatt bepanaszolják őt Nürnbergben, Velencében és mindenhol, ahol üzleti érdekeltségei vannak.⁹ Mire Kamerer ígéretet tett, hogy Gyertyaszentelő Boldogasszony napjáig, vagyis 1397. február 2-ig, mikorra reményei szerint a király is megérkezik az országba („*off unsern Vrowentak lichteweje so hofte her der konyng queme czu lande*”), minden tekintetben visszaáll a régi rend. A vállalásért cserébe a krakkói kereskedők is kilátásba helyezték, hogy ha mindez megvalósul, köztük és Kamerer között újra helyreáll a korábbi kereskedelmi kapcsolat.

A fentiekben ismertetett forrás önmagában is teljes képet nyújt a lengyel–magyar kereskedelmi kapcsolatok történetének 1396. évi epizódjáról, néhány részletét azonban érdemes külön megvilágo-

tásba helyeznünk ahhoz, hogy árnyaljuk az eseményeket. A Kamerer-család neve a 14. század közepén bukkant fel először a nürnbergi forrásokban. A windsheimi („*von Windßheimb*”) Marguard Kamerer fiát, Merckelt 1346-ban említették nürnbergi polgárként.¹⁰ Kamerer Ulrik mint nürnbergi polgár 1385-ben jelent meg a frankfurti városkönyvben, midőn felmentést kapott egy kölcsönügyletnél vállalt kezesség alól. 1389-ben ő adta át Speyerben a nürnbergiek vámkiváltságát, amely arra enged következtetni, hogy gazdasági érdekeit kezdetben a Rajna menti kereskedelmi úrvonalon próbálta érvényesíteni. 1390-ben társult a Sankt Gallenből származó Peter és Konrad Seilerrel, akik annak a Burkhard Seilernek voltak leszármazottai, aki 1375-ben vasolvastó medencét vásárolt Nürnbergben. A Kamerer-Seiler társaság nem csupán a fémfeldolgozásba, de a nemesfémkereskedelemben is bekapcsolódott. 1392-ben Kamerer Ulrik neve már a Velencében ezüsttel üzletelő német kereskedők között szerepelt, az adatok alapján kijelenthetjük, hogy vállalkozása a köztársaság egyik legjelentősebb ezüstbeszállítójává vált.¹¹ A cég ezüstkereskedelemben betöltött helyét tovább erősítette, hogy a Kamerer-Seiler társaság nem kis anyagi befektetések árán megvásárolta a 14. század közepének technikai újítását, egy csurgatókohót („*Saigerhütte*”). Ismert eljárás volt a középkorban az, hogy a kibányászott, ezüstöt tartalmazó rézércből a réz elszivárogtatásával nemesfémhez jutottak. A csurgatókohó segítségével az ismert eljárás az által, hogy nagy mennyiségben és gyorsan nyerték ki az ezüstöt, nyereségessé vált.¹² Az elszivárogtatás folyamatához szükség volt segédanyagként az ólomra. A vállalkozás számára fontos szempont volt, hogy minél magasabb ezüsttartalmú rézérc kerüljön a csurgatókohóba, hiszen annál nagyobb haszonnal kecsegtetett a vállalkozás. A délnémet nagytőke éppen ezért részesítette előnyben az Északi-Kárpátok bányakerületét, mert nem csupán a szükséges nemesfémek és ércek fordultak elő egymáshoz viszonylag közel, de a magyarországi rézérc ezüsttartalma jóval magasabb volt, mint más bányavidékeké.¹³

Kamerer Ulrik azon felnémet kereskedők egyike volt, akik a 14. század utolsó évtizedében tűntek fel a Magyar Királyságban. Nevével először a magyaror-

⁷ „*Und vrey cuppir, das vor vrey was und nicht geherte in dy urbar des konigs.*” (MMAe IV, 169.)

⁸ Az esetről maga Ulrich Kamerer ekként számolt be: „*meyn herre vorderte rechnunge von mir und vrogte mich, wi so wenig us seyn urbern gevile, do sprach ich her, der koufman vürt is allis weg vorstolin, das deyn gnodin nicht dorus wirt, do sprach der konig ey, mag man das nicht bewarin, do sprach ich man kan syn in zotener mooze als vor gewest ist nicht wol bewarin, do sprach der konig czu mir weystu yndert eyn weg das man is mochte bewarin und manet mich off meynen*

eyt gar hoch, den ich em gesworin habe, das ich em sulde sagin und ratin, do sagt ichs em.” (MMAe IV, 168.)

⁹ „*So welle wir uns dirklagin ken Noremborg, ken Venevien und obir all, wo seyne handlung ist*” (MMAe IV, 169.)

¹⁰ MÜLLNER 1972, 161–162.

¹¹ Ulrich Kamerer birodalmi pályafutásáról és a Kamerer-Seiler cég tevékenységéről lásd: STROMER 1970, 117–126.

¹² STROMER 1968, 648–652.

¹³ STROMER 1968, 647.

szági forrásanyagban a legrégebben fennmaradt kassai városkönyvben találkozunk az 1396. évben.¹⁴ A május 15-i bejegyzésből kiderül,¹⁵ hogy Jacob Stoyan, aki a 14–15. század fordulóján több ízben is ellátta Kassán a bírói feladatokat,¹⁶ Kamerer és cégtársai számára („*Ulrico Kamerer et sue societati*”) 774 aranyforintnyi tartozás fejében lekötött két posztónyíró kamrát („*duas cameras pannorum*”), vagyis üzlethelyiséget egy évre és egy napra. A kiugróan magas összeg valószínűsíti azt,¹⁷ hogy Kamererék a fent nevezett időszakra nem csupán a két posztóüzletet, de a posztó kis tételben történő árusításának jogát is megszerezték. Ez a kiváltság a városba érkező idegen kereskedőket rendszerint nem illette meg, hiszen azok végeknél rövidebb darabokra nem vághatták fel portékájukat, vagyis csak nagy tételben kereskedhettek.¹⁸ A Kamerer-Seiler vállalkozás Kassán a legjobb minőségű, vagyis a legdrágább németalföldi posztóval üzetelt. A cég posztókereskedelmi érdekeltségeit jól tükrözi, hogy Löwenben és Maastrichtban is tartózkodott állandó képviselőjük, arról nem is beszélve, hogy Kamerer közbenjárásának volt köszönhető: 1393-ban a nürnbergi kereskedők vámmentességet szereztek a Brabanti Hercegség teljes területére.¹⁹ A kassai bírói könyvből kiderül az is, hogy Kamerer olyan kereskedőcsoportokkal (Lankusch Nicolaus és Nicolaus de Eppres) és városi tímárokkal tartott kapcsolatot, akikről nyersbőrt vásárolt, a bejegyzések szerint egy hónapon belül 225 darabot.²⁰ A nürnbergi és vállalkozása a nemesfém-, posztó- és ökörbőr kereskedelem meghatározó szereplőjeként az 1396. esztendőben a Magyar Királyság pénzügyigazgatásának különböző területein is komoly befo-

lyásra tett szert bérlőként, csatlakozva ezzel azon felnémet kereskedőtökhöz, amely az addigi itáliai dominanciát leváltva új korszakot nyitott a magyar uralkodó gazdaságpolitikájában.²¹

A krakkói tanács 1396. évi feljegyzéséből jól látszik, hogy Kamerer a királyi jövedelmek közül két igen jelentősnek mondható bevételt bizonyosan élvezett, hiszen a forrás szerint egyaránt kezén tartotta a Magyar Királyság urbura- és harmincadispánságát („*der des konigis von Ungern urbern und dreisigsten ynne hilt*”). Ez utóbbi, vagyis az Árpád-kori eredetű²² külkereskedelmi vám, a harmincad, a 14. században az importált és exportált áru értékének harmincad részét tette ki, egyéb fennmaradt forrás alapján gyanítható, hogy Kamerer a királyság valamennyi harmincadhivatalának bevételét kezén tartotta.²³ Urburaispánként ugyanakkor felügyelhetett a királyi urbura, vagyis a bányabér beszedését, amely a 13. század második felétől a magyarországi nemesfémtermelésből származó királyi jövedelmek közé tartozott.²⁴

Bányabér alatt az arany, az ezüst és más fémek bányászata utáni, uralkodónak járó tized-, illetve nyolcadrészt kell értenünk. Egy évszám nélkül fennmaradt levél,²⁵ amelyet Kamerer Ulrik Csetneki György asztalnokmesterhez és rokonához, Csetneki Miklóshoz címzett, sejteti, hogy az urburaispán jövedelmeinek növelése céljából a bányabér szigorúbb beszedésével is próbálkozott. Levelében ugyanis Kamerer visszaütötte a Csetnekiek azon vádját, amellyel őt és társait („*me et meos socios*”) illették, nevezetesen, hogy dobsinai urburájukat szigorúbban szedték be.²⁶ Amennyiben elfogadjuk a Csetnekiek

¹⁴ Kamerer Ulrik évszám nélküli, Csetnekiekhez írott levelét, amelynek regesztája a Zsigmond kori oklevéltárban is olvasható, Mályusz Elemér tévesen 1394-re datálta, a levél helyes keletkezési évéről a későbbiekben lesz még szó. Lásd: ZsO I, 3398.

¹⁵ Kassa legrégebben fennmaradt városkönyvében: ACTA IUDICARIA.

¹⁶ Jacob Stoyan bírói tisztséget viselt 1393 novemberében (ZsO. I, 3219.), majd 1398-ban is (ACTA IUDICARIA 129.).

¹⁷ A kérdéses összeg nagyságának érzékeltetésére álljon itt néhány példa a középkori budai Posztómető utcából, ahol két posztóüzlet bérlésére vonatkozó adatunk maradt fenn, 1427-ben évi 4 aranyforintért vettek bérbe posztómetésre szolgáló kamrát, 1514-ben 32 aranyforintért. (Vö.: VÉGH 2006, 191–192.)

¹⁸ Az idegen kereskedők nagybani árusításának kötelezettsége – noha írott formában először 1405-ben találkozunk ezzel a szabállyal – általános érvényű lehetett a középkori Magyarországon már a Zsigmond uralkodása előtti időkben is. (Vö.: TRINGLI 2010, 1293.)

¹⁹ STROMER 1970, 123.

²⁰ A Kassán vásárolható bőr eredetéről: TEKE 2003, 390.

²¹ A magyar pénzügyigazgatásban bekövetkezett 14.

század végi szereplőváltásról: GYÖNGYÖSSY 2003, 14–15; továbbá: TEKE 1995, 144.

²² WEISZ 2011, 275–276.

²³ Kamerer magát „*tricesimator Regie Maiestatis*”-nak nevezi. (ZsO I, 3398.)

²⁴ WEISZ 2007, 250.

²⁵ Kamerer április 30-án született évszám nélküli levelét Mályusz Elemér az 1394. esztendőre datálta. (ZsO I, 3398.) A levélben asztalnokmesterként említett Csetneki György hivatalát az eddigi kutatások szerint 1387–1396 között látta el, utóda Korbáviai János már 1397 februárjában feltűnt a forrásokban. Ha elfogadnánk Mályusz feltevését, az nem csak azt jelentené, hogy Kamerer első magyarországi említésével állunk szemben, de azt is, hogy Kamerer harmincad- és urburaispáni tisztségviselésével már 1394 elejétől számolhatunk. A Kamererre vonatkozó írásos említések sora azonban csak 1396 elejétől kezdődik, és 1398 januárjáig tart. Ráadásul a kérdéses levél Kassán kelt, és tematikailag tökéletesen illeszkedik a krakkóiak sérelmeit felvonultató 1396-os bejegyzéshez. Mindez óvatosságra sarkall a 1394. évi datálással kapcsolatban, és az 1396. évre történő keltezés teszi valószínűbbé.

²⁶ „*Urbura vestra a vobis mediantibus litteris annum per presentem scripsistis seriusius protulisse.*” (WENZEL 1880, 393) Lásd még: ZsO I, 3398.

állítását, s Kamerer szavait a hivatali túlkapásoktól mentes urburaispán kötelező önvédelmének tekintjük, kijelenthetjük, hogy a Dobsina határain belül bányászott arany, ezüst, réz, vas és esetleg higany után²⁷ az urburaispán a királynak járó bányabérként nem a szokásos nyolcad-, illetve tizedrészet szedhette be, hanem ennél esetleg többet. Krakói forrásunk tanúsága szerint az urburaispán jövedelmeinek gyarapítása érdekében egyéb eszközöket is bevetett, hiszen az országból kiutazó kereskedőknél lévő ezüstöt és rezet elkoboztatta. A nemesfém elvétele ellen – jóllehet komoly érvágást jelenthetett – a krakkóiak nem emelték fel szavukat. Nem is teheték, hiszen az 1335. évi kamarabérleti szerződés óta ismert volt, hogy a Magyar Királyság határait ezüst és arany veretlenül nem hagyhatja el, s azokat az előírásoknak megfelelően a kereskedőknek is Magyarország területén be kellett váltaniuk.²⁸ A nemesfém beváltása nem az urburaispáni feladatok közé tartozott, hanem a kamaraispánéba, ezért ültek ott a kamaraispán emberei – ahogy a krakkóiak beszámolnak róla – a harmincadhivatalokban, mert ellenőrizték, hogy a kötelezően beváltandó nemesfémet nyers formában senki ne vigye ki az országból. Ezek szerint, midőn Kamerer Ulrik urburaispánként a bányászatból befolyó királyi jövedelmet, vagyis a bányabért a csempészáru elvételének szigorításával kívánta növelni, a kamaraispáni feladatkörbe avatkozott bele, ami nem tekinthető aggályosnak abban az esetben, ha maga is kamaraispán volt. A két hivatal összekapcsolása már csak azért sem lenne meglepő, hiszen az Anjou-korszakban a Magyar Királyság területén egységes pénzügyigazgatás alakult ki, amelynek keretében a kamaraispán egyként felelt a pénzverésért, a kamarai üzem működtetéséért, a kötelező pénzbeváltásért és felügyelte a bányaművelést, ideértve a bányabér behajtását is, vagyis az urburaispáni tisztséget is betöltötte.²⁹ A fennmaradt írásos források egyike sem nevezte azonban Kamerer Ulrikot kamaraispánnak, ami magyarázható lenne azzal, hogy a 14. század végén egyes személyek országos hatókörrel főkamaraispáni tisztségbe kerültek, s ilyenkor a kamarai székhelyeken újra megjelentek az urburaispánok.³⁰ Ez esetben az urburaispán új rendszere nem csupán kereskedői, de kamaraispáni érdekeket is sérthetett. Érdekesebb a kérdés, ha a né-

met kutatás nyomdokain haladva a krakkóiak kijelentését úgy értelmezzük, hogy Kamerer maga is kamaraispán volt.³¹ Ez azt jelentené, hogy az általa bevezetett új rendszerrel a saját kezéből vette ki a kereskedők ellenőrzésének jogát, ami viszont azzal magyarázható, hogy Kamerer nem csak a tiltott exportcikknek számító ezüstöt, de a rezet is elkoboztatta, amihez pedig hivatalosan joga nem volt.

A réz elvesztése, miként a krakkóiak írták, jóvátehetetlen károkat okozott nekik, hiszen a magyarországi rezet nagy mennyiségben exportálták, s vitték városukon keresztül az északi kereskedelmi úton Flandriába, ahol mint lengyel rezet értékesítették.³² A lengyel kereskedők kijelentése szerint a szabad réz („*urey cuppir*”) nem tartozott a magyar uralkodó urburajába, állításuk azonban valójában nem arra vonatkozott, hogy a Magyarországon kitermelt réz után nem kellett a királynak bányabért fizetni. A réz utáni urbura már I. Károly magyar király (1310–1342) 1312. évi oklevelében szerepelt, amikor is az Iglón bányászott réz után járó királyi urbura negyedét eladományozta Éliás fia Istvánnak.³³ A szabad réz fogalma alkalmasint azt takarja, hogy a rezet, az arannyal és ezüsttel ellentétben szabadon, beváltási kényszer nélkül lehetett szállítani akár az ország határain túlra is. Ezt a feltevést erősíti Kamerer korábban már idézett, Csetnekiekhez írott levelének másik pontja, amelyből kiderült, hogy Csetneki György asztalnokmester és rokona, Miklós nehezményezték azt is, hogy szabad rezüket („*cuprum vestrum liberum*”) Kamerer Ulrik nem engedte szabadon elvinni és szállítani, sőt Budán feltartóztatta azt.³⁴ Miként Kamerer válaszából kiderült, a kérdéses rezet nemrég – valószínűleg a Csetnekiek egyik embere – bizonyos Jacobus Jordan eladta,³⁵ így a szemrehányás, amely Kamerert ezúttal inkább harmincadosi tisztségében, mint urburaispánként érte, egyszerűen lepergett róla. A hírére kínosan ügyelő ispán okosan kifundált új rendszere szerint a szabadon szállítható rezet nem is az urburaispán, avagy a kamaraispán emberei kobozták el, hanem a saját vámszedési joggal rendelkező magyar nemesek. Az elvett árut ezután háttéralku keretében, meghatározott összeg fejében átadták Kamerernek, az átadott réz további sorsa könnyedén rekonstruálható.

²⁷ Dobsina bányászatáról: WENZEL 1880, 386–387; továbbá: KOLMANN 2010, 32.

²⁸ „Statimus vel fieri volumus in quibuslibet montanis unam domum regalem (...) in qua totum aurum et argentum ibi repertum ad finandum porletur et abinde ad nostram cameram, et non alias deferatur, et pro nova moneta nostra cambiatur modo prenotato.” (SZEGFŰ 1911, 8.)

²⁹ HÓMAN 1921, 202.

³⁰ GYÖNGYÖSSY 2003, 14.

³¹ Stromer 1396-ra teszi Kamerer szomolnoki és kassai kamaraispáni hivatalviselését. (STROMER 1973–75, 107.)

³² PAULINYI 2005, 29.

³³ Vö.: WEISZ 2007, 257.

³⁴ „Specialiter ipsum cuprum Bude nunc impedivissemus.” (ZsO I, 3398.)

³⁵ „Scitote, quod id cuprum a Iacobo Jordan dudum extiterat venditum.” (ZsO I, 3398.)

Kamerer Ulrik és a mögötte álló Kamerer-Seiler cég, miként fentebb láttuk, az ezüstkereskedelem terén komoly érdekeltségekkel bírt az Adriai-tenger partján. Kereskedő lévén talán Kamerer is megpróbálkozhatott a veretlen ezüst kicsempészésével az országhatáron túlra, vállalkozását azonban aligha lehetett hosszútávon a kicsent nemesfémre építeni. A több lábbon álló Kamerer-Seiler cég a korszak költséges és ritka találmányának, a csurgatókohónak a birtokában lényegében felkészült arra, hogy rézércből nyerje ki az ezüstöt. A magyarországi rézérc magas ezüsttartalma miatt sokak – közöttük előkelő helyen a krakkóiak – számára vonzó portéka volt, ráadásul korlátozás nélkül lehetett felvásárolni és kiszállítani az országból.³⁶ A nemesekkel kötött megállapodásnak köszönhetően Kamererék cége nyilván a piaci ár alatt jutott hozzá a rézhez és az ezüsthöz is. Az ezüsteel adott esetben el lehetett számolni a királynak, míg a réz útja a Kamerer-Seiler cég csurgatókohójába vezetett. Ezen a ponton indokoltnak tűnik a fentebb már több alkalommal említett Csetniekiekhez írott levél zársorainak felidézése. Kamerer Ulrik mondanóját ugyanis azzal zárta, hogy valamennyi réz, amely a Csetniekiek birtokáról származik, nem csak az alá rendelt harmincadhivatalokban, de kétségkívül egyéb helyeken is, ahol lehetősége nyílik rá, olyan gondos igyekezettel szándékozik kezelni, mint ha csak saját tulajdona lenne, s szavainak tevékenysége ismeretében komoly hitelt adhatunk.³⁷

A Kamerer nevéhez fűződő új rendszer működésének valószínűleg kedvezett, hogy Luxemburgi Zsigmond éppen nem tartózkodott a Magyar Királyság területén, hiszen az uralkodó már 1396 augusztusában Bulgáriába vonult,³⁸ majd szeptember 28-án Bajezid szultántól vereséget szenvedett Nikápolynál. Az ügy kirobbanásakor, vagyis 1396. október 9-én a vesztes csatát követően a magyar király menekülőben volt, ezért tartózkodási helyét nem ismerjük. Kamerer krakkói tanács előtt tett október 9-i kijelentése, amelyben kilátásba helyezi, hogy a király február 2-ig visszaérkezik az ország területére

(„*off unsern Vrowentak lichteweje so hofte her der konyng queme czu lande*”), egyrészt nem állt messze a valóságtól, hiszen Zsigmond 1397 márciusában tért vissza Magyarországra, másrészt arra is utal, hogy az urburaispán bevezette új rend működése az uralkodó távollétének időszakára tehető, és mivel a pénzügyigazgatás különböző pozícióinak egy esztendőre szóló bérleti szerződéseinek rendszerint február 2-án kötötték,³⁹ valószínűleg Kamerer első hivatali évének végéig fennállt. Az a tény, hogy a magyar király nem tartózkodott az országban, kétségkívül Kamerer malmára hajtotta a vizet, hiszen így a krakkóiak nem vihették panaszukat Zsigmond elé, vagyis Kamerer Ulrikkal, az urburaispánnal szemben nem igen tehettek semmit, felléptek hát Kamerer Ulrikkal, a kereskedővel szemben. Először vállalkozói hírnevének kívántak ártani, midőn megfenyegették, hogy erkölcstelen eljárása miatt üzleti partnereinek Nürnbergben, illetve Velencében beárujják. A forrásból azonban jól látszik, hogy a nyomásgyakorlás érdekében a hírnévrontásnál komolyabb eszközök is bevetettek, hiszen azt ígérték, hogy amint az urburaispán felhagy újításával, a köztük lévő kereskedelmi kapcsolatok is helyreállnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a krakkói polgárok kezében voltak azon olkuszi és trzebinai bányák, amelyek ólomkincsére mint az ezüst kiválasztásához elengedhetetlen segédanyagra Kamererék csurgatókohós vállalkozásának szüksége volt. Valószínűleg a krakkóiak igazi válaszlépése Kamerer újítására az volt, hogy felfüggesztették az ólom eladását a Kamerer-Seiler cég számára, amelynek képviselője, Klaus Kezinger már az 1390-es években Krakkóban tevékenykedett.⁴⁰ A gazdasági zsarolás célt ért, és Kamerer nem csupán a régi gyakorlatot volt kénytelen visszaállítani, de az új rendszer megszűnése, vagyis 1397 tava-sza után vállalkozása is hagyományosabb beszerzési formához tért vissza a réz tekintetében. Egy 1397. október 16-án kelt elszámolás ugyanis arról tájékoztat,⁴¹ hogy Kamerer és cége („*Ulrich Kamerer und sein geselschat*”) 1100 aranyforintért 200 má-

³⁶ *A krakkóiak esete alátámasztja Teke Zsuzsa megállapítását, amely cáfolja Ondrej Halaga azon nézetét, hogy a magyarországi rézexport lebonyolítása a magyar kereskedők kezében volt. (Vö.: TEKE 2003, 391.)*

³⁷ *„Omne cuprum vestris in gadibus ordinatum (...) non tantum nostris in tricesimis, sed indubie aliis*

ubicumque locorum, ubi nostra requisierit facultas, diligenti conatu volumus tamquam nostrum proprium gubernare.” (ZsO I, 3398.)

³⁸ ENGEL–C. TÓTH 2005, 72.

³⁹ HÓMAN 1921, 204.

⁴⁰ STROMER 1970, 110.

⁴¹ ACTA IUDICARIA 2931.

za finom rezet⁴² vásárolt Bartholomeo és Pietro de Guidottitól.⁴³

Kamerer Ulrik újítását alig élte túl hivatala, egy 1397. november 1-én kelt oklevélben Luxemburgi Zsigmond királysága területén lévő valamennyi harmincadhivatalt a következő év február 2-től Verebi Péter egykori erdélyi alvajdára bízta.⁴⁴ Verebi nagy valószínűséggel Kamerert követte a harmincadosi tisztségben. A váltás gyaníthatóan egyszerűen a nürnbergi urburaispáni pályafutásának vé-

gét is jelentette, bár a kassai bírósági könyvben 1399 áprilisáig találunk olyan kölcsönügyleteket, amelyek Kamerer és cége, valamint különböző kassai polgárok között kötöttek,⁴⁵ 1399 szeptemberére már bizonyosan elhagyta a várost és valószínűleg az országot is. 1401-ben a nemrég megválasztott Ruprecht német király (1400–1410) – akivel cége 1397 májusa óta állt üzleti kapcsolatban – megbízásából utazott Itáliába,⁴⁶ s a Magyar Királyságba csak 1411-ben tért újra vissza.⁴⁷

Skorka Renáta

Magyar Tudományos Akadémia
Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézet
Budapest
E-mail: renata.skorka@btk.mta.hu

IRODALOM

- ACTA IUDICARIA (Bearb. von Halaga, O. R.) *Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis 1393–1405*. München (Oldenbourg) 1994.
- BACZKOWSKI 2002 Baczkowski, K.: *Handelsbeziehungen zwischen Krakau und Oberungarn (der Slowakei) im 15. und 16. Jahrhundert (ca. 1471–1526)*. In: (Hrsg. Gömmel, R.–Denzel, M., A.) *Weltwirtschaft und Wirtschaftsordnung*. Festschrift für Jürgen Schneider zum 65. Geburtstag. VSWG Beihefte 159. Stuttgart 2002, 15–25.
- ENGEL–C. TÓTH 2005 Engel P.–C. Tóth N.: *Itineraria regnum et reginarum Hungariae (1382–1438)*. Budapest 2005.
- GYÖNGYÖSSY 2003 Gyöngyössy M.: *Pénzgazdálkodás és monetáris politika a késő középkori Magyarországon*. Budapest 2003.
- HÓMAN 1921 Hóman B.: *A Magyar Királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában*. Budapest 1921.
- KOLMANN 2010 Kolmann Ö. L.: *Dobsina a középkorban*. BKözl X (2010) 21–47.

⁴² A rézercet összetett kohászati folyamat során tisztították meg. Először pörköléssel leválasztották róla a használhatatlan kőzetrétegeket, majd az így kapott fekete-, avagy nyersrezt további tisztító eljárással finomították, hogy megszabaduljanak a réz használhatóságát hátrányosan befolyásoló egyéb fémelemektől. Az így megtisztított, de még ezüstöt tartalmazó rezet nevezték finom réznek. A Kamererek által megvásárolt finomréz mennyiségének nagyságrendjét jól érzékelteti egy 1385-ben Velence és a firenzei Medici-társaság között létrejött egyezmény, amely kötelezi a firenzeieket, hogy Magyarországon évente 2000–2500 mázsánál nem finomíthatnak több rezet. Becslések szerint a firenzei társaság évente 8000–10000 mázsa magyar rezet szállíthatott a köztársaságba. A besztercebányai számadáskönyvben fennmaradt, 14. század végére vonatkozó kimutatások alapján tudható, a feketerez mázsáját 4 aranyforinttal számolták (Vö.: PAULINYI 2005, 31, 38.), amely adat mellé jól illeszkedik, hogy ugyanebben az időszakban a Kamerer-Seiler cég 5 és fél aranyforintért vásárolt a feketeréznel tisztább finomrezt.

⁴³ A bolognai származású de Guidotti-, avagy Guidocti-család feje ez idő szerint az a Fillippo volt, aki pénz-

váltóként („campsor”) tevékenykedett Bolognában, ahol 1392-ben és 1394-ben is a város vezetői között találjuk. 1393-ban IX. Bonifác pápa a családot bízta meg a Kislendgyelország területén beszedendő pápai adók adminisztrálásával, amelyet a családfő fiai végeztek el. A magyarországi forrásokban három fivér, Bartolomeo, Pietro és Francesco nevével találkozhatunk, közülük a legnagyobb karriert kétségkívül Bartolomeo futotta be, aki 1395-ben tűnt fel Budán, ahol otthonosan mozgott az udvarban, hitelezője volt királynak, a magyar uraknak és az éppen ott tartózkodó mantovai követnek, miközben úgy tűnik, családi vállalkozás keretében érdekeltségeket szerzett a magyarországi rézbányászatban. 1402-ben rövid osztórák fogság után Zsigmond követe lett Velencében, ezen megbízatása 1403 novemberéig tartott.

⁴⁴ „Item assumptimus eidem universas tricesimas nostras ubique intra climate Regni nostri habitas in octavis festis Purificationis Virginis Gloriose nunc proxime affuturi similiter ad manus fideles eiusdem Magistri Petri dare.” (WENZEL 1880, 437.)

⁴⁵ ACTA IUDICARIA 1833, 2342, 2843.

⁴⁶ STROMER 1970, 213.

⁴⁷ ZsO III, 87.

- MMAe (Wydał Piekosiński, F.–Szujski, J.) *Monumenta Medii Aevi Historica res gestas Poloniae illustrantia I–XIX*. Cracoviae 1874–1927.
- MOLENDÁ 2001 Molenda, D.: *Polski olów na rynkach Europy Środkowej w XIII–XVII wieku*. Warszawa 2001.
- MÜLLNER 1972 Müllner, J.: *Die Annalen der Reichsstadt Nürnberg von 1623: von 1351–1469*. Nürnberg 1972.
- PAULINYI 2005 Paulinyi O.: *A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége*. In: (Szerk. Búza J.–Draskóczy I.) Paulinyi O.: *Gazdag föld – szegény ország. Tanulmányok a magyarországi bányaművelés múltjából*. Budapest 2005, 27–57.
- STROMER 1968 Stromer, W. von: *Nürnberger Unternehmer im Karpatenraum. Ein oberdeutsches Buntmetall-Oligopol 1396–1412*. Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 17 (1968) 642–662.
- STROMER 1970 Stromer, W. von: *Oberdeutsche Hochfinanz 1350–1450*. Wiesbaden 1970.
- STROMER 1973–75 Stromer, W. von: *Die ausländischen Kammergrafen der Stephanskronen – unter den Königen aus den Häusern Anjou, Luxemburg und Habsburg – Exponenten des Grosskapitals*. Hamburger Beiträge zur Numismatik 27/29 (1973/75) 85–106.
- SZEGFŰ 1911 Szegfű Gy.: *Oklevelek I. Károly pénzverési reformjához*. Budapest 1911, 7–11.
- TEKE 1995 Teke Zs.: *Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373–1403*. TSZ 37 (1995) 129–150.
- TEKE 2003 Teke Zs.: *Kassa külkereskedelme 1393–1405 között*. Századok 137 (2003) 381–404.
- TRINGLI 2010 Tringli I.: *Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon*. Századok 144 (2010) 1291–1344.
- VÉGH 2006 Végh A.: *Buda város középkori helyrajza I. (Monumenta Historica Budapestinensia 15.)* Budapest 2006.
- WEISZ 2007 Weisz B.: *A nemesérbányából származó királyi jövedelmek az Árpád-korban*. In: (Szerk. Révész É.–Halmágyi M.) *Középkortörténeti tanulmányok 5. Az V. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2007. június 7–8.) előadásai*. Szeged 2007, 249–259.
- WEISZ 2011 Weisz B.: *Az Árpád-kori harmincadvám*. In: (Szerk. J. Cabello–C. Tóth N.) *Erősségénél fogva várépítésre való. Tanulmányok a 70 éves Németh Péter tiszteletére*. Nyíregyháza 2011, 267–277.
- WENZEL 1880 Wenzel G.: *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest 1880.
- ZsO I (Összeállította Mályusz E.) *Zsigmondkori Oklevéltár I. (1387–1399)* Budapest 1951.
- ZsO III (Mályusz E. kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa I.) *Zsigmondkori Oklevéltár III. (1411–1412)* Budapest 1993.

THE MERCHANTS OF KRAKOW AND THE „URBURA ISPÁN” OF HUNGARY
RENÁTA SKORKA

The name of Ulrich Kamerer, burgher from Nuremberg, turns up for first time in the sources of medieval Hungary in 1396. The upper German merchant as the member of the firm ‚Kamerer-Seiler’ had a vested interest both in the import of silver into Venice and the trading with cloth of the finest quality from the Low Countries. Thus it is not by chance that Kamerer’s business in Hungary was connected to the emporium of Kassa (Slov. Košice) situated in the North Carpathian mining district, where alongside the valuable deposits of silver, copper and lead were represented also the richest gold fields of medieval Europe. It is known from the Acta Iudicaria of Kassa, that Kamerer in Hungary took part as well in commerce of oxleather, precious metals and cloth, and, moreover, he succeeded to obtain important posts in the royal financial administration. During the period 1396–1397 as ispán of the thirti-

eth and the urbura he collected considerable income from the toll on foreign trade and mining. As an office-holder in the service of the Hungarian king, Sigmund of Luxemburg, Kamerer introduced new customs procedures against the merchants of Krakow exporting Hungarian silver and copper, whose merchandise wasn’t controlled by the ispán of the chamber as before, but by the noblemen who had the right to take toll on their own estates. These noblemen came to an agreement with the ispán by virtue of which in return for some money they handed over to Kamerer the silver and copper forfeited from the merchants. The new system could work because the king was absent from the country and due to this reached the firm ‚Kamerer-Seiler’ significant extra profit.

Translated by Renáta Skorka

STIBORICI STIBOR SZEREPE A LENGYEL–MAGYAR KAPCSOLATOKBAN AZ 1409–1412-ES ÉVEKBEN¹

STANISLAW A. SROKA

A kujawi Stiborici Stiborról, aki az egyik legbefolyásosabb mágnás volt Magyarországon Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején, nemrég egy komoly monográfia jelent meg, Daniela Dvořáková szlovák kutató tollából.² Jelen tanulmányban a lengyel lovag eseményekben gazdag életének csupán egy kis részletére szeretnénk felhívni a figyelmet, mégpedig Stibor szerepére a lengyel–magyar kapcsolatokban a lengyelek és a Német Lovagrend közötti háború idején, azaz 1409–1411 között, egészen a lengyel–magyar békekötésig, amely 1412-ben történt. Mielőtt azonban rátérnénk az értekezés fő témakörére, érdemes néhány mondatban felidézni Stibor korábbi életét feltételezve, hogy életútja nem mindenki számára ismert.

Nehéz megállapítani Stibor Magyarországra érkezésének pontos dátumát. Ha igaz Szymon Starowolski állítása, miszerint Stibor részt vett I. Lajos bolgár és velencei hadjárataiban, akkor Stibor vajda megjelenését Magyarországon a 14. század hetvenes éveinek közepére tehetjük.³ A torinói békével véget érő velencei háború 1377-től 1381-ig tartott, azonban a bolgár hadjárat a hatvanas évek óta folyt a vidini bánóság területeiért.⁴ Ekkor Stibor nem egészen 20 éves lehetett. További részleteket Stibor magyarországi tartózkodásáról – Anjou Lajos idejéből – nem ismerünk. A királyi udvarhoz közel állhatott, ha a későbbi, őt említő írások már több éves királyi szolgálatáról tettek említést.

Nagy Lajos király 1382-ben bekövetkezett halála hosszan tartó harcot indított el a magyar trónért. Stiborici Stibor nagy szerepet vállalt Mária királynő kiszabadításában, amelyről hálával emlékezett Luxemburgi Zsigmond, s számos előkelő címmel ajándékozta meg. 1388-ban Stibor a királytól két nagy adományt is kapott (tizenegynéhány községet Pozsony és Nyitra vármegyében, valamint Bolondóc/Beckó várát Trencsén vármegyében)⁵. Stibor Bolondócot tette meg magyarországi székhelyül. Egy évvel később a stibori birtokhoz Luxemburgi Zsigmond hozzáadta Ugróc várát Nyitra vár-

megyében a 24 hozzá tartozó községgel, valamint pozsonyi ispáni címmel is megajándékozta őt.⁶ Az összes eddigi, Stibornak adományozott cím és birtok írásos megerősítéséből – amelyet Luxemburgi Zsigmond adott ki 1397-ben – Mária királynő kiszabadításán kívül az ispán további, a magyar királyságnak tett szolgálatáról is olvashatunk.⁷ Az osztrák hadsereg 1390-ben történt visszaszorításáról van itt szó. Ugyanebben az évben Stibor Luxemburgi Zsigmondtól további adományokat kapott. Ez alkalommal a Nyitra vármegyében található Vígvárt kapta és a Fejér vármegyei Torbágyot.⁸ A következő ispánságot Stibor 1394-ben kapta meg, ezúttal Trencsént.⁹ Még ebben az évben a király Stibornak további 5 várat adományozott, amelyet az adományozott három évvel korábbi, törökök elleni harcban tett szolgálataival indokolt: a Nyitra vármegyei Jókő és Berencs, valamint a Pozsony vármegyei Detrekő, Korlátkő és Éleskő várakat kapta meg.¹⁰ A csupán néhány év alatt felhalmozott stibori birtokhoz tizenegynéhány vár tartozott a hozzájuk kapcsolódó falvakkal. E hatalmas birtokkomplexumnak köszönhetően az ispán a királyság leggazdagabbjainak sorába került. 1395-ben Stiborici Stibor megkapta az egyik legfontosabb magyar tisztségviselői posztot¹¹: erdélyi vajdaként már a Magyar Királyság legbefolyásosabb mágnásai közé tartozott. Ezt a nézetet Paolo de Armaninis levelei is megerősítették, aki Francesco Monzaganak, Mantova hercegének követe volt, s 1395. november–december fordulóján a budai várban tartózkodott. Leveleiben Stibort – Kanizsay János esztergomi érseken és Szepesi János zágrábi püspökön kívül – az akkori idők legbefolyásosabb embereként említette Magyarországon.¹² A Luxemburgi Zsigmondtól kapott bőséges adományok Stibort az uralkodóhoz kötötték. Nem sokkal később a király megbizonyosodott arról, hogy a megfelelő emberbe fektette bizalmát, olyan valakibe, akire még a legtragikusabb helyzetekben is számíthatott.

E bevezetőt követően rátérnénk közvetlenül az 1409–1412-es évek eseményeire. 1409 februárjára

¹ *A tanulmány a 2012. június 13-án Tatán rendezett történészkonferencián megtartott előadás írott változata.*

² *Könyve szlovákul (DVOŘÁKOVÁ 2003) és magyarul is megjelent (DVOŘÁKOVÁ 2009).*

³ *STAROVOLSCI 1755, 59.*

⁴ *KRISTÓ 1988, 170–175.*

⁵ *WENZEL 1874, 2, 17–18; ZSO I, 389.*

⁶ *WENZEL 1874, 10–12; ZSO I, 1105–1106.*

⁷ *WENZEL 1874, 65.*

⁸ *WENZEL 1874, 13–16; ZSO I, 1529, 1456.*

⁹ *ENGEL 1996, 212.*

¹⁰ *WENZEL 1874, 34–52; ZSO I, 3440–3445, 3449–3451, 3961–3962; FEJÉR X/3, 144–147.*

¹¹ *ZSO I 4109.*

¹² *„Dominus Stiborius, qui est inter ceteros ex maioribus baronibus regni magnus, et dilectus a rege.” (WENZEL 1874, 14–15.); ZSO I, 4167; ÓVÁRY 1890, 58; THALLÓCZY 1905, 44–45; MÁLYUSZ 1984, 166, 12. j.; DVOŘÁKOVÁ 2003, 56.*

ban Luxemburgi Zsigmond a krakkói udvarba küldte Stibort egy megbízatással. Perényi Péter, a székelek volt ispánja kísérte útján, valamint lovagok egy csapata. E küldetés célja – bár tényét a fennmaradt források igazolják¹³ – nem ismeretes számunkra. Talán a magyar király próbálta enyhíteni a lengyelek és a keresztések közötti, barátinak nem nevezhető viszonyt, de a misszióknak gazdasági szerepe is lehetett, amelyre egy Krakkó városának számlái között talált feljegyzés utal: „*Item cursori ad Stiborium cum littera in causa mercatorum.*”¹⁴

A lengyel–lovagrendi háború idején (1409–1411) a Luxemburgi Zsigmond szolgálatában álló lengyel lovagok nehéz döntés elé kerültek.¹⁵ Honfitársaival ellentétben Stiborici Stibornak valószínűleg nem voltak túl nagy dilemmái. Zsigmond hűséges szolgálata, amely immár több, mint 20 éves múltra tekintett vissza – s melynek köszönhetően a legnagyobb méltóságokra és hatalmas vagyona is szert tett –, megerősítette azon meggyőződésében, hogy a magyar uralkodó mellett a helye, azaz a keresztések oldalán a közeledő konfliktusban. Zsigmond ezen kívül fontos szerepet is adott neki a közeledő háborúban.

Luxemburgi Zsigmond egy 1409. december 20-án kiadott oklevélben támogatásáról biztosította a Német Lovagrendet arra az esetre, ha Lengyelországgal hadba lépne. Jan Długosz és Eberhard Windecke krónikája szerint mindez azért történt, mert a keresztések 40 000 floren megfizetésére tettek ígéretet.¹⁶ Miután Lengyelország visszautasította IV. Vencel cseh király 1410. február 15-én kiadott kedvezőtlen döntését, Luxemburgi Zsigmond úgy határozott, békét próbál teremteni a lengyelek és a keresztések közötti viszályban, ezért Jagelló Ulászlót személyes találkozóra hívta meg. Cillei Hermann gróf közvetítésével – aki Jagelló Ulászló második feleségének, Annának volt rokona – megállapították, hogy Szepes vármegyében, Késmárkon kerül sor a találkozóra. A magyar király Kanizsai János esztergomi érsek és királyi kancellár, valamint Garai Miklós nádor társaságában már 1410. április 9-én megjelent a helyszínen.¹⁷ A magyar uralkodóval folytatandó tárgyalásokon Witold volt jelen, Ulászló azonban Újszandecban maradt, és ott várta a fejleményeket. Witold késmárki tartózkodása alatt tűz ütött ki a városban, az ott lakó polgárok pedig megpróbálták megölni a litván herceget, Zsigmond azonban

megmentette.¹⁸ Ő folytatta a további béketárgyalásokat is, ezúttal a nagymesterrel, azonban úgy döntött, mégsem utazik el személyesen Poroszországba, hanem követeket küld maga helyett, mégpedig Stiborici Stibor, Garai Miklós nádor és a sziléziai származású Krzysztof Gersdorf személyében. Egy 200 lovasból álló kíséret állt a követek rendelkezésére.¹⁹ A nagymesterrel való találkozás után, amelyre június 20-a körül kerülhetett sor, a küldöttek útra keltek a lengyel király Wolborzban állomásozó táborába, ahová június 26-án értek. Jagelló Ulászló elfogadta az előadott javaslatot a június 24-én lejáró fegyverszünet 10 nappal, azaz július 4-ig történő meghosszabbítására. Zsigmond követi július 5–6-án folytatták a tárgyalásokat Ulászlóval, annak Jezów melletti táborában. A lengyel király a keresztések által 1409-ben elbirtokolt dobrzyni földek visszaszolgáltatását követelte, valamint Szamogitia visszaadását Litvániának. A lengyel király feltételeit a nagymester visszautasította. A sikertelen tárgyalásokat követően Luxemburgi Zsigmond követi július 12-én a Dziadowo melletti Wysoka községben kézbesítették Frycz Reptkének, Ulászló követének a magyar király Lengyelország elleni háborús felhívását.²⁰ Zsigmond oklevelét Budán állították ki, s június 21-i dátum szerepel rajta.²¹ Ez a kutatókat arra a nagy valószínűséggel igaz hipotézis felállítására ösztönözte, miszerint Zsigmond követi már poroszországi útjukra is magukkal vitték a dokumentumot. Békeközvetítésük célja így csupán a közeledő háború kezdetének késleltetése volt.²²

A nagy háború, azaz a grünwaldi csata legnehezebb pillanatait Stibor Garai Miklós náddal együtt a malborki várban töltötte.²³ A magyar küldöttek július 18-a után hagyták el Poroszországot, és Magyarország felé vették útjukat, ahová augusztus 8-án értek.²⁴ Feljegyzéseket készítettek a grünwaldi csatáról, amelyet később a Német Lovagrend terjesztett Németország területén. Stiborra azonban elsősorban egy királyi megbízás várt, Lengyelország déli részét kellett megtámadnia. A megbízás a magyarok és a keresztések közötti, 1409 decemberében kötött megállapodás végrehajtását jelentette.

Stibor fegyveres akciójának lefolyását Jan Długosz krónikája tartalmazza. A lengyel történetíró szerint Lengyelország déli határát a magyarokkal szemben tavasztól a lublini Szczerkocini János vár-

¹³ „*Semet ipsum ad profiscendum cum viro magnifico Styborio alias wayuoda Transilvanensi in ambasciatis regiis versus Poloniam promptuare oportet.*” (ZsO II/2, 6603, 6590); WENZEL 1874, 87.

¹⁴ NAJSTARSZE KSIĘGI... 1878, 285.

¹⁵ GAŚIOROWSKI 1995, 498.

¹⁶ KODEKS DYPLOMATYCZNY... 1845, 13.; ANNALES... 1997, 54–55; ALTMANN 1893, 17; NOWAK 1964, 97.

¹⁷ ITINERAR... 1995, 83; ENGEL–C. TÓTH 2005, 91.

¹⁸ ANNALES... 1997, 55; BARTL 1973–1974, 79; NOWAK 1964, 98–99; NADOLSKI 1993, 27.

¹⁹ CRONICA... 1911, 16; ANNALES... 1997, 59; NOWAK 1964, 100; NADOLSKI 1993, 28.

²⁰ ANNALES... 1997, 61.

²¹ CDP III, 402.

²² NOWAK 1964, 101.

²³ DVOŘÁKOVÁ 2003, 286.

²⁴ NOWAK 1964, 103–104.

nagy irányítása alatt álló lovagság védte. Stibor rohamra a 12 bandériumával abban a pillanatban történt, amikor a virrasztásban megfáradt lengyel lovagok épp hazafelé tartottak. A magyarok támadásának eredményeképp Ószandec, valamint Újszandec elővárosa rommá lett. Erőik koncentrációja után a lengyel hadak a visszavonuló magyarok üldözésébe fogtak, és Bártfa alatt véres összecsapásban legyőzték őket.²⁵ D. Dvořáková felhívta a figyelmet arra, hogy Luxemburgi Zsigmond már 1410 augusztusának elejétől készülődött a Lengyelország elleni háborúra, amikor is 24 szeptesi várossal és Sáros vármegye városaival, többek között Bártfával tudatta, miszerint meghatalmazta Rozgonyi Simont, Perényi Pétert és Imrét, valamint Pelsőci Jánost, hogy a lengyel határ védelme érdekében szabadon használhassák ezen városok javait.²⁶ A szlovák kutató álláspontja szerint a magyar hadsereg 1410. szeptember és október fordulóján lépte át a lengyel határt. Az egész hadjárat csupán egy hónapig tartott. Mindkét félt érték háborús veszteségek, amelyről a fennmaradt iratok tanúskodnak. A Luxemburgi Zsigmond által Perényi Péter számára kiállított privilégium említést tett arról, hogy Perényi Szandec elővárosát és a környező falvakat hamuvá égette.²⁷ A Jagelló Ulászló által 1414-ben Lublónak kiállított privilégium a város legutóbbi háború alatt történt pusztításáról tett említést. A király elengedte Lubló lakóinak a Krakkóban és vidékein fizetendő vámok felét, valamint megengedte, hogy a bochniai sóbányából 1 cetnárnnyi (kb. 50 kiló) só vegyenek 4 prágai garasért.²⁸ Ezek az információk csupán a Jan Długosz által ismertetett adatok hitelességét bizonyítják.

Ugyanígy érdekes a lengyel történetíró hitelességének vizsgálata a Lengyelország déli területeit támadó magyar hadsereg általa megadott nagyságának tekintetében (12 bandérium). Ezt a számot egy a Forgách-család arhívumából származó, a Magyar Nemzeti Levéltárban található, dátum nélküli dokumentum is igazolja.²⁹ Az irat a lengyel határnál állomásozó magyar hadsereg kéthavi zsoldjának kimutatását tartalmazza. Ehhez a feljegyzéshez hozzászabták azon helyek listáját, ahol a lovagok állomásoztak. Az egész hadseregnek 1100 lándzsája volt, így majdnem annyi, amennyit Jan Długosz adott meg. A dokumentumot Bártfai Szabó László publikálta 1910-ben, 1422 körülre datálta keletke-

zését, s benne a husziták ellen felfegyverkezett hadseregére hivatkozott.³⁰ 1970-ben Fügedi Erik hívta fel a figyelmet arra, hogy a hadsereget érintő kimutatásnak korábbi időszakból kell származnia, ugyanis a benne szereplő Perényi Imre 1418-ban elhunyt. A dokumentumban szereplő egyéb személyek sem egyeztek.³¹ Csupán Mályusz Elemér kötötte a kimutatást az 1410–1411-es eseményekhez Luxemburgi Zsigmond magyarországi uralkodásáról szóló monográfiájában.³² D. Dvořáková Stiborról szóló munkájában is tárgyalta ezt a kimutatást.³³ E dokumentum rövidített, 1411-es dátummal ellátott változata a Zsigmondkori Oklevéltár III. kötetében található.³⁴ Eme – a lengyel történészek számára is jelentős – okirat új kiadását pedig C. Tóth Norbert készítette el.³⁵

C. Tóth Norbert a hadsereg kimutatását 1410 szeptember-október fordulójára datálta. A kutató véleménye szerint a magyar hadsereg novemberben és decemberben állomásozott a lengyel határnál, további, esetlegesen egy hónapos meghosszabbítással, azaz 1411 januárjáig.³⁶ A feljegyzés határozottan azt állítja, hogy ez a „*pro custodia regni*” szerint különböző pontokon elhelyezett lovagok kimutatása, ugyanis a magyarok 1410 vége felé és 1411 elején félték egy esetleges Magyarország elleni lengyel támadástól. Zsigmond 1411. január 18-án kelt levelében arra figyelmeztette Kállay Miklóst, hogy a lengyel király Witold herceggel együtt Magyarország megtámadását tervezi egy hatalmas hadsereggel.³⁷ Úgy tűnik azonban, hogy e hadak legalább egy része szerepet vállalt Lengyelország megtámadásában 1410 őszén, Stiborici Stibor irányítása alatt. Ezt nem csupán a Jan Długosz által megadott s az említett kimutatás hadsereget érintő számadatainak egyezése bizonyítja, hanem néhány benne említett személy tényleges jelenléte a lengyel határnál, 1410 őszén, valamint 1411 elején.³⁸ Magát Stibort a feljegyzés nem említi, viszont az ő familiarisát már igen. A Forgách-fivérekéről van itt szó, azaz Péterről és Miklósról.³⁹ A kimutatásban szereplő lovagok Lengyelország megtámadásában való részvételének elméletét alátámasztó fontos bizonyíték a már korábban említett Luxemburgi Zsigmond által Perényi Péternek adományozott privilégium, amelyben az uralkodó említést tett a lovag személyes részvételéről Újszandec elővárosának lerohanásában.⁴⁰ Más szempontból azonban ugyanez a Perényi Péter szerepel annak a

²⁵ ANNALES... 1997, 169–170; NOWAK 1964, 112; BUKOWSKI 1997, 146.

²⁶ DVOŘÁKOVÁ 2003, 287.

²⁷ DVOŘÁKOVÁ 2003, 288.

²⁸ DOKUMENTY POLSKIE... 1998, 42.

²⁹ DL 71399.

³⁰ SZABÓ 1910, 677–681.

³¹ FÜGEDI 1970, 33.

³² MÁLYUSZ 1984, 83–84.

³³ DVOŘÁKOVÁ 2003, 288–289.

³⁴ ZSO III, 1455.

³⁵ C. TÓTH 2009, 480–484.

³⁶ C. TÓTH 2009, 465–466.

³⁷ ZSO III, 51.

³⁸ ZsO III, 15.

³⁹ DVOŘÁKOVÁ 2003, 288–289.

⁴⁰ ZSO III, 692; DVOŘÁKOVÁ 2003, 288.

150 lándzsás kimutatásában, amely Podolin és Lubló alatt állomásozott.

1411. március 31-én Szepesújfaluban a lengyelek és magyarok békét kötöttek. A magyar mágnások közül Stiborici Stibor is jelen volt. A megegyezés 1411. november 11-re lengyel és magyar urak találkozója írta elő, hogy azok tisztázzanak minden vitát és félreértést. A tervek szerint 12 magyar mágnás jelent volna meg Szepesófaluban, és ugyanennyi mágnásnak kellett volna lennie Sromowce községben is. A Szent Márton napjára tervezett találkozó végül is nem valósult meg, azonban Sromowice községben november 19-én meghosszabbították a fegyverszünetet 1412. augusztus 15-ig.⁴¹ A lengyelek és magyarok közötti, 1411 októberében és novemberében zajlott igen érdekes tárgyalás vagy inkább alkudozás szerepel egy a találkozókon részt vevő, neve alapján magyar, lengyel királyhoz intézett, dátum nélküli levelében.⁴² A szerző arról értesítette a lengyel uralkodót, hogy a bártfai titkos találkozón a lengyel küldöttel – akit „*nobilis et magnificus vir Johann-ként*” említett – megegyezett abban, Moldova Magyarországhoz tartozik majd azzal a feltétellel, hogy Luxemburgi Zsigmond véget vet Lengyelországgal szembeni agresszív hozzáállásának. A szerző királynak írt levele szerint ezt a javaslatot azonban nem fogadták pozitívan a lengyel urak, akik elutasították az ajánlatot a Szent Márton napja környékén szervezett találkozón. A levél további részében az író a lengyel uralkodónak azt indítványozta, hogy a béke érdekében alkalmazkodjon a korábbi megegyezéshez, amelyet Bártfán kötött egy bizonyos Jannal. A magyar diplomata titokzatos beszélgetőtársa Krakó kormányzója lehetett, Tarnowi Jan krakkói vajda, vagy Szczekocini Jan, az akkori lublini várnagy. Ők voltak az egyetlen, Jan nevet viselő s 1411 márciusában, Szepesújfaluban a magyarokkal folytatott tárgyalásokon részt vevő személyek.⁴³

A Szepesújfaluban folytatott tárgyalások befejeztét követően Luxemburgi Zsigmond Erdélybe ment,⁴⁴ Stibor pedig királyi küldöttként Prága felé vette útját, hogy ott Zbynkát, a prágai érseket megbé-

kéltesse Husz János mesterrel. A békéltető Stiborici Stiboron kívül III. Rudolf szász herceg és Kravari Lačko cseh mágnás volt. Tapintatos diplomáciájuknak köszönhetően a vitázó felek készen álltak arra, hogy elfogadják IV. Waclaw király ítéletét. Az erről szóló egyezséget 1411. július 3-án írták alá.⁴⁵

1411 telén Stibor aktívan részt vett a magyarok Velence elleni háborújában. A dalmáciai frontól visszatérve Stibor szerepet vállalt az Ólublóban megrendezésre került magyar–lengyel nagygyűlés előkészítésében, valamint részt vett magán a nagygyűlésen is. 1412. február 18-án a magyar urak – köztük Stibor és az egri püspök, aki Stibor rokona és druszája volt – menedéklevelet adtak a lengyel uraknak a Szepesófaluban tervezett közös találkozóra.⁴⁶ Három héttel később Branda da Castiglione bíboros, Stiborici Stibor és további magyar nagyurak Witold kezébe adták a Jagelló Ulászlónak és több lengyel úrnak szóló menedéklevelet a néhány nappal később kezdődő közös, lublói nagygyűlésre.⁴⁷ Jan Długosz szerint Ulászlót a magyar király speciális küldöttei, Branda bíboros és Stibor vajda beszéltek rá a lublói útra.⁴⁸ 1412. március 15-én Lublóban aláírták a rusz–moldáv konfliktust szabályozó lengyel–magyar szerződést. A Halicsi Ruszt határozatlan időre Lengyelországnak ítélték. E földterület problémáját a szerződést aláíró bármelyik uralkodó halálát követő 5 év múltával tervezték megoldani. Moldova a lengyel király fennhatósága alatt maradt, a magyar király ezen kívül kötelezte magát arra, hogy nem szól bele túlzottan Podólia ügyébe, azonban a Szent István király állama iránti katonai szolgálat terhére a moldvai fejedeleme rótták a törökökkel vagy más hitetlennel folytatott háború esetére. Igen komoly következményeket ígértek a fejedelem fegyelmezetlenségének esetére: Moldovát letörlik a térképről, s felosztják Lengyelország és Magyarország között.⁴⁹

Nem tudjuk, hogy Stiborici Stibor a lublói találkozó végeztével részt vett-e a budai nagygyűlés szervezésében, amelyet 1412 júniusának második felében tartottak. Magán a találkozón nem vett részt, mert Erdélybe utazott, ott-tartózkodását június közepétől

⁴¹ ZSO III, 289, 291, 1236; DOKUMENTY POLSKIE 1998, 39–40; NOWAK 1964, 112; SROKA 2001, 107; DVOŘÁKOVÁ 2003, 289.

⁴² HEIMPEL 1931, 137–138; ZSO III, 1196.

⁴³ „*Postea vero in Barthfa cum eodem Johanne conveniendo secreta inter me et ipsum condixeramus mutuo super articulis et presertim de recuperacione possessionis realis terre Moldwane vestro auxilio concurrente ad obedienciam eiusdem domini mei regis et s. corone regni Hungarie reducende, et ut cetera omnia, super quibus differentia utrimque fiebat et versebatur, tam diu, donec prefatus dominus meus rex et vos in humanis ageretis, deberent in suo statu inviolabiliter et inconcusse remanere, et ita firmatum erat conclusive inter me et ipsum Johannem, certificans me idem Jo-*

hannes hoc apud vestram serenitatem efficere, et ego apud regiam maiestatem cum fratribus meis modo simili deducere ad effectum dolo absque omni.” (HEIMPEL 1931, 137.); CZAMAŃSKA 1996, 72, 197. lábj.; DELETANT 1986.

⁴⁴ ITINERAR... 1995, 85–86.

⁴⁵ PALACKÝ 1869, 434–437; ZSO III, 645, 659–660, 883; ZILYNSKYJ 1979, 55; HLAVÁČEK 1981, 75; ŠMAHEL 1993, II. 249.

⁴⁶ LEWICKI 1891, 47; ZSO III, 1767.

⁴⁷ LEWICKI 1891, 48; ZSO III, 1839.

⁴⁸ ANNALES... 1997, 191.

⁴⁹ DOGIEL 1758, 46–48; WEISE 1970, 90; CZAMAŃSKA 1996, 72; CONSTANTINIU–PAPACOSTEA 1964, 1129–1140.

források is igazolják.⁵⁰ A magyar állam fővárosában rendezett találkozón azon idők politikai életének számos előkelősége is megjelent. A házigazdán, Luxemburgi Zsigmondon és a lengyel királyon, Jagelló Ulászlón kívül megjelent II. Tvrtko bosnyák király, VI. István szerb despota, Hrvoja Vukčić spalatói herceg, Sandalj Hranic Kosač bosnyák vajda, egy török herceg, akinek nevét nem ismerjük, Mircea moldvai fejedelem, Branda da Castiglione pápai legátus, valamint számos sziléziai és osztrák herceg, angol és francia képviselő, sőt még az Arany Horda kánjának, Dzselal-eddinnek is egy küldötte.⁵¹ A találkozást lovagi torna és játékok kísérték, amelyeken lengyel lovagok is részt vettek.⁵² A beszélgetések fő témája a török kérdés volt. A találkozó vége után Luxemburgi Zsigmond 1412. augusztus 24-én békítő ítéletet hozott a lengyelek és a keresztesek közötti vitában.⁵³ Ulászló sikerének könyvelhető el az, hogy visszaszerelte a Nagy Lajos király által Magyarországra vitt lengyel koronázási jelvényeket.⁵⁴ Jan Długosz krónikájában részletesen leírta Jagelló Ulászló hazaútját Lengyelországba. A királyi *itinerarium* útvona-

lát egy dátum nélküli levél is megerősítette, amelyet egy magyar kancellári hivatalnok írt Kanizsai János királyi kancellárnak, s amely levélben Zsigmond és Ulászló Budán folytatott, a keresztesek ügyét érintő beszélgetésről informált.⁵⁵

Stiborici Stibor kétségtelenül Luxemburgi Zsigmond udvarának előkelőségeihez tartozott. A király iránti határtalan engedelmessége, bátorsága és politikai ügyessége is közrejátszott abban, hogy a kujawi nemes gyors karriert futott be. Stibor kétszer is kihúzta a bajból Luxemburgi Zsigmondot (1401, 1403), és megmentette a királyi trónt attól, hogy más kezébe kerüljön, amely megerősítette pozícióját az uralkodó jobbján. Még a nemesek külföldiek elleni lázongása sem rendítette meg pozícióját. Éveken át a királyi udvar szürke eminenciása volt, nem töltve be a legmagasabb állami funkciókat. A király iránti hűségét még egy a magyarországi lengyelek számára igen nehéz időszakban, a lengyelek és a keresztesek közötti háborúban is bizonyította. Stibor halálát követően már egy lengyelnek sem sikerült ilyen magas pozíciót elérnie Luxemburgi Zsigmond udvarában.

Stanisław A. Sroka

Jagelló Egyetem Történeti Intézet

Krakkó

E-mail: sroka@hist.uj.edu.pl

IRODALOM

- ALTMANN 1893 (Ed. Altmann, W.) *Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds*. Berlin 1893.
- ANNALES... 1997 *Joannis Dlugossii Annales seu cronicae. (Lib. 10 et 11) Varsaviae* 1997.
- BUKOWSKI 1997 Bukowski, W.: *Jan Wałach z Chmielnika. Z dziejów kariery rycerskiej w Polsce w czasach Władysława Jagielly*. In: (Eds. Radziminski, A. et al.) *Venerabiles, nobiles et honesti*. *Studia z dziejów społeczeństwa Polski średniowiecznej*. Toruń 1997, 141–152.
- BARTL 1973–1974 Bartl, J.: *Politicko-spoločenské pomery na Slovensku na prelome 14. a 15. stor. a vláda Zigmunda Luxemburského*. ZFFUKH 24–25 (1973–1974) 223–257.
- CDP III (Ed. Voigt, J.) *Codex diplomaticus Prussicus III*. Königsberg 1848.
- CONSTANTINIU–PAPACOSTEA 1964 Constantiniu, F.–Papacostea, Ș.: *Traktatul de la Lublău (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul Veacului al XV-lea*. *Studii. Rivistă de istorie* 17 (1964) 1129–1140.
- CRONICA... 1911 (Ed. Celichowski, Z.) *Cronica conflictus Wladislai regis Poloniae cum Cruciferis anno Christi 1410*. Poznań 1911.
- C. TÓTH 2009 C. Tóth Norbert: *Az 1395. évi lengyel betörés. A lengyel–magyar kapcsolatok egy epizódja*. In: (Szerk. Neumann T.–Rácz Gy.) *Honoris causa*. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére. Budapest–Piliscsaba 2009, 447–486.
- CZAMAŃSKA 1996 Czamańska, I.: *Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku*. Poznań 1996.
- DELETANT 1986 Deletant, D.: *Moldavia between Hungary and Poland, 1347–1412*. *The Slavonic and East European Review* 64 (1986/2) 189–211.

⁵⁰ ZSO III, 1993, 2273, 2289, 2480, 2485, 2542, 2602–2604, 2681, 2697, 2699, 2733, 2734, 2738.

⁵¹ FEJÉR X/5, 110; HÁZY I/2, 61; ZSO III, 1999; ENGEL 1996, II. 174; NOWAK 1981, 32–35; GAŚSIOROWSKI 1972, 59; ITINERAR... 1995, 89.

⁵² ANNALES... 1997, 202; WERTNER 1906, 170–187.

⁵³ WEISE 1970, 94; NOWAK 1981, 35.

⁵⁴ SIKORA 1993, 39–48.

⁵⁵ ANNALES... 1997, 206–207.

- DOKUMENTY POLSKIE 1998 (Ed. Sroka, S.) *Dokumenty polskie z archiwów dawnego Królestwa Węgier I*. Kraków 1998.
- DOGIEL 1758 (Ed. Dogiel, M.) *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae I*. Vilnae 1758.
- DVOŘÁKOVÁ 2003 Dvořáková, D.: *Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund Luxemburský. Sonda do života stredovekého uhorského šľachtica, s osobitným zreteľom na územie Slovenska*. Bratislava 2003.
- DVOŘÁKOVÁ 2009 Dvořáková, D.: *A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond*. Pozsony 2009.
- ENGEL 1996 Engel P.: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II*. Budapest 1996.
- ENGEL–C. TÓTH 2005 Engel P.–C. Tóth N.: *Itineraria regum et reginarum Hungariae (1382–1438)*. Budapest 2005.
- FEJÉR X/3 (Cura et studio Fejér, G.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom X/3*. Budae 1838.
- FEJÉR X/5 (Cura et studio Fejér, G.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom X/5*. Budae 1842.
- FÜGEDI 1970 Fügedi E.: *A XV. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. Budapest 1970.
- GAŚSIOROWSKI 1972 Gaśiorowski, A.: *Itinerarium króla Władysława Jagielly 1386–1434*. Warszawa 1972.
- GAŚSIOROWSKI 1995 Gaśiorowski, A.: *Zygmunt Luksemburski i Sędziwój z Szubina czyli o węgierskich apanażach rodziny Ścibora ze Ściborza*. In: (Szerk. Bukowski, W. et al.) *Cracovia, Polonia, Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej*. Kraków 1995, 493–503.
- HÁZY I/2 (Szerk. Házy J.) *Sopron szabad királyi város története. I. rész 2. kötet. Oklevelek és levelek 1407-től 1429-ig*. Sopron 1923.
- HEIMPEL 1931 Heimpel, H.: *Aus der Kanzlei Kaisers Sigismunds (Über den Cod. Pal. Lat. 701 der Vatikanischen Bibliothek)*. Archiv für Urkundenforschung 12 (1931) 111–180.
- HLAVAČEK 1981 Hlavaček, I.: *Ze sprav a kronik doby husitské*. Praha 1981.
- ITINERAR... 1995 (Hrsg. Hoensch, J. K.) *Itinerar König und Kaiser Sigismunds von Luxemburg 1368–1437*. (Studien zu den Luxemburgen und ihrer Zeit. Band 6.) Warendorf 1995.
- KODEKS DYPLOMATYCZNY... 1845 (Ed. Raczyński, E.) *Kodeks dyplomatyczny Litwy*. Wrocław 1845.
- KRISTÓ 1988 Kristó Gy.: *Az Anjou-kor háborúi*. Budapest 1988.
- LEWICKI 1891 (Ed. Lewicki, A.) *Codex epistolaris saeculi decimi quinti II*. Kraków 1891.
- MÁLYUSZ 1984 Mályusz E.: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Budapest 1984.
- NADOLSKI 1993 Nadolski, A.: *Grunwald*. Warszawa 1993.
- NAJSTARSZE KSIĘGI... 1878 (Ed. Piekosiński, F–Szujski, J.) *Najstarsze księgi i rachunki miasta Krakowa od r. 1300 do 1400*. Kraków 1878.
- NOWAK 1964 Nowak, Z.: *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*. Toruń 1964.
- NOWAK 1981 Nowak, Z.: *Międzynarodowe procesy polubowne jako narzędzie polityki Zygmunta Luksemburskiego w północnej i środkowo-wschodniej Europie (1412–1424)*. Toruń 1981.
- ÓVÁRY 1890 (Ed. Óváry L.) *A Magyar Tudományos Akadémia történelmi bizottságának oklevélmásolatai I*. Budapest 1890.
- PALACKÝ 1869 (Ed. Palacký, F.) *Documenta magistri Ioannis Hus vitam, doctrinam, causam in Constantiensi concilio actam et controversias de religione in Bohemia annis 1403–1418 motas illustrantia*. Praha 1869.
- SIKORA 1993 Sikora F.: *Sprawa insygnialna 1370–1412 a genealogia Rożnów*. Rocznik Polskiego Towarzystwa Heraldycznego I (XII) (1993) 39–48.
- ŠMAHEL 1993 Šmahel, F.: *Husitská revoluce 1–4*. Praha 1993.
- SROKA 2001 Sroka, S. A.: *Polacy na Węgrzech za panowania Zygmunta Luksemburskiego 1387–1437*. Kraków 2001.
- STAROVOLSCI 1755 Starovolsci, S.: *Sarmatiae bellatores*. Wratislaviae 1755.
- SZABÓ 1910 Szabó Bártfai L.: *A Hont-Paznan nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom 1910.
- THALLÓCZY 1905 Thallóczy L.: *Mantovai követjárás Budán 1395*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből 20/4.) Budapest 1905.
- WEISE 1970 (Hrsg. Weise, E.) *Die Staatsverträge des Deutschen Ordens in Preussen im 15. Jahrhundert. Band 1 (1398–1437)*. Marburg 1970.
- WENZEL 1874 Wenzel G.: *Stibor vajda. Életrajzi tanulmány*. (Értekezések a történelmi tudományok köréből IV/2.) Budapest 1874.
- WERTNER 1906 Wertner, M.: *Die Ofener Gäste von 1412*. Jahrbuch der k. k. heraldischen Gesellschaft Adler 70 (1906) 170–187.
- ZILINSKYJ 1979 Zilinskyj, B.: *Česká šlechta a počátky husitství (1410–1415)*. Jihočeský Sborník Historický 48 (1979) 52–65.
- ZSO I (Összeállította Mályusz E.) *Zsigmondkori Oklevéltár I (1387–1399)*. Budapest 1951.

ZSO II/2 (Összeállította Mályusz E.) *Zsigmondkori oklevéltár II/2 (1407–1410)*. Budapest 1958.

ZSO III (Mályusz E. kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa I.) *Zsigmondkori Oklevéltár III. (1411–1412)*. Budapest 1993.

ROLA ŚCIBORA ZE ŚCIBORZYC W STOSUNKACH POLSKO-WĘGIERSKICH W LATACH 1409–1412
STANISŁAW A. SROKA

W artykule omówiona została rola pochodzącego z Kujaw Ścibora ze Ściborzyc w stosunkach polsko-węgierskich w okresie wojny Polski z Zakonem Krzyżackim czyli w latach 1409–1411, do momentu zawarcia pokoju polsko-węgierskiego w Starej Lubowli w 1412 r. Ścibor ze Ściborzyc zrobił na Węgrzech potężną karierę, dorobił się także dużego majątku, którego siedzibą stał się zamek Bolondóc (Beckov) w komitacie trenczyńskim. W okresie wojny polsko-krzyżackiej pozostający na usługach Zygmunta Luksemburskiego polscy rycerze stanęli przez trudnym wyborem. W odróżnieniu od swoich krewniaków Ścibor ze Ściborzyc nie wrócił do Polski i opowiedział się po stronie władcy węgierskie-

go, a zatem po stronie krzyżackiej w nadchodzącym konflikcie. Najtrudniejsze chwile wojny, tj. bitwę pod Grunwaldem, spędził Ścibor na zamku małborskim. Potem, z polecenia króla Zygmunta, Ścibor dokonał najazdu na południowe ziemie Polski. Najazd ten, w sile 12 chorągwi, został odparty przez rycerstwo polskie pod wodzą kasztelana lubelskiego Jana ze Szczekocin. Dnia 31 marca 1411 roku w Spiskiej Nowej Wsi zawarto zawieszenie broni pomiędzy Polską a Węgrami, a 15 marca 1412 roku w Starej Lubowli układ polsko-węgierski regulujący sporne kwestie między państwami.

Stanisław A. Sroka

A VÉRTESI VÁRAK „VALÓDI” URAI AZ 1440-ES ÉVEKBEN¹

SCHMIDTMAYER RICHÁRD

BEVEZETŐ

Az 1440-es évtized egyike a magyar középkor legmozgalmasabb időszakainak. A kortársak által is egyszerűen zavaros időknek nevezett korszakot nagyszámú okleveles forrásból ismerhetjük meg. Ez egyrészt azt a lehetőséget hordozza magában, hogy ezek segítségével alaposabb képet lehet rajzolni az egykori eseményekről, másrészt sajnos sokszor elmentmondó információkkal találkozunk, ami megnehezíti az egykori események egyértelmű bemutatását. Sokszor nehéz tisztán látni a fennmaradt rengeteg jogi aktus, tiltakozás és bevallás, valamint szerződések információi alapján, hogy ténylegesen ki vagy kik birtokolták és irányították a térség várait s ezzel együtt uradalmait. Nem minden esetben egyértelmű, egy-egy megállapodásnak mi volt a valós célja, s arra se mindig maradt világos utalás, hogy ezeknek valóban sikerült-e érvényt szerezni, vagy csupán a feleknek bizonyos jogigény biztosítására adott lehetőséget.

A kutatást tovább nehezíti az, hogy a közállapotok tisztaságának sem kedvezett az uralkodó személyének bizonytalansága, majd hiánya, amely miatt idővel az országgyűlések határozatai értelmében több adomány is érvényét veszítette. Emellett meg kell említeni azt a nehézséget is, hogy a kor-

ban oklevélhamisítók is működtek, s tevékenységük érint(h)ette az alább feldolgozásra kerülő adatokat is.² Éppen ezért felgyűjtöttünk másodlagos információkat is, amelyek segítségével egy-egy jogi esemény megvalósulását ellenőrizni lehet. Emellett igyekszünk végigkövetni azt, hogy egy országos viszonylatban is nehéz időszakban milyen módon próbálja megtartani a különböző jogcímen szerzett várait ifjabb Rozgonyi János.

Térségünk azért is komolyabb jelentőséggel bír, mivel a *medium regni*, azaz az ország közepének közvetlen közelében található régió, ahol az országos változásokkal együtt jelentős változás ment végbe: az 1440-ben egy kézben levő vértesi várak és uradalmak az évtized végére teljesen széthulltak, különböző birtokosok kerültek az élükre. Az évtized folyamán a Rozgonyi-család három ága, valamint Újlaki Miklós – s talán Szécsi Tamás is – jogot formált a vértesi várakra.³

Szükségessé vált a téma szélesebb alapon történő áttekintése is, hiszen az eddig megjelent tanulmányok sokszor különböző feltételezéssel hidalták át az eseményeket. Különösen Újlaki szerepére és befolyásának mértékére vonatkozó lehetőségek mutatnak nagy változatosságot.⁴

A ROZGONYIAK

Mielőtt rátérünk az események bemutatására, meg kell ismernünk a történések főszereplőit, az

1440-es években a vértesi várakat irányító Rozgonyi-családot.⁵ (1.kép)

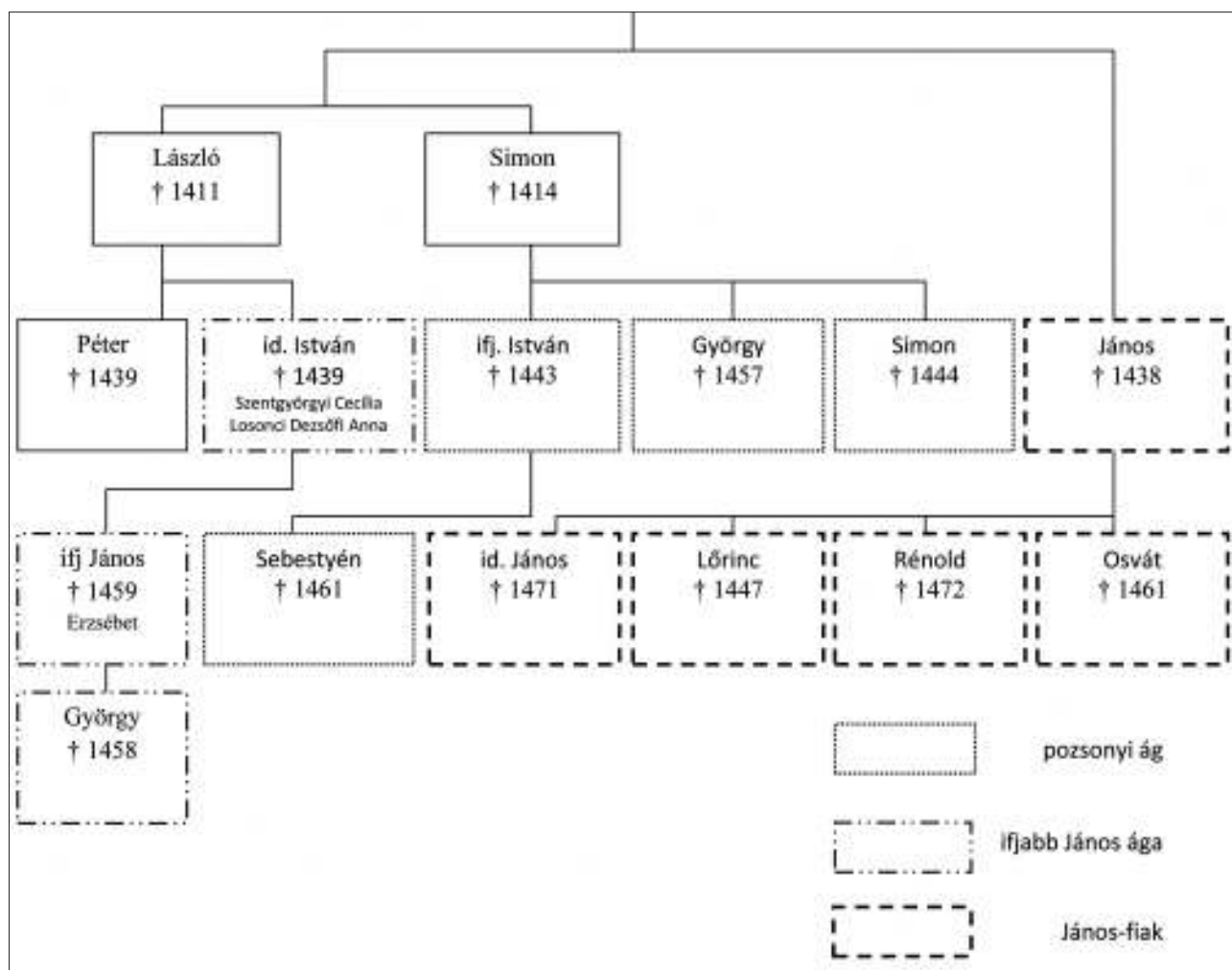
¹ Itt szeretném megköszönni C. Tóth Norbertnek és Péterfi Bencének a tanulmány alapos átolvasását, valamint hasznos tanácsaikat, továbbá Kristóf Ádámnak a térképek elkészítésében történt közreműködését. A térképek ENGEL 2001 nyomán készültek.

² A Rozgonyiakat is érintő példa: a bevallott hamisítványok között egyet id. Rozgonyi István, testvére és fia nevében írt a hamisító „item una littera fassionalis sub sigilo capituli Agriensis privilegialiter ad fassionem dominorum condam Petri episcopi et Stephani de Rozgon ac Iohannis filii eiusdem pro parte Ladislai de Zechen confacta”. 1449. június 16. (DL 14210.)

³ Pálosfalvi Tamás úgy véli, hogy a bonyolult – sokszor kusza – jogi helyzet nem más, mint a Rozgonyi család stratégiáját, amelynek segítségével a birtokokat ebben a nehéz időszakban próbálták megőrizni. (PÁLOSFALVI 2003, 927.)

⁴ Károly János szerint Újlaki csak megpróbálta Csókakő várát befolyási övezetébe vonni. (KÁROLY 1899, 304–305.) Kubinyi András nem tartotta kizártnak, hogy Újlaki Miklós az egész térségre ki tudta terjeszteni befolyását. (KUBINYI 1973, 8–9.) Csókakő várára vonatkozó források áttekintése során részben hasonló eredményre jutott Bocsi Zsófia is, (BOCSI 2005, 18.) illetve később összefoglalta a kérdést. (BOCSI 2006, 53., különösen 13. és 24. jegyzetek.) Korábban én is későbbre tettem Újlaki térnyerését. Gesztes várának megszerzését Rozgonyi Margittal hoztam összefüggésbe: SCHMIDTMAYER 2005, 28; SCHMIDTMAYER 2010, 74.

⁵ A családra vonatkozó adatokat többen összegyűjtötték, a legfontosabbak: KERESZTES 1926, 19–27; ENGEL 1977, 71–73; ENGEL 2003, 22–24; PÁLOSFALVI 2003, 899–901. A célszerűség miatt ez utóbbi tanulmány terminológiáját használjuk az egyes ágak elkülönítésénél.

1. kép: A tanulmányban szereplő Rozgonyi-család tagjai
 Fig. 1: The persons of the Rozgonyi family

A Rozgonyiaknak ezidőben három ága volt jelen az országos politikában. A számunkra legfontosabb ág Lászlóé, akinek a fia, id. István (1388?–1440)⁶ temesi ispánként Zsigmond uralkodása alatt jelentős szerepet töltött be az ország vezetésében. Istvánnak egyetlen felnőtt kort megélt fia volt, ifjabb János, akit először 1431-ben említettek az oklevelek.⁷ Ifjabb

János a törvényes kort 1438-ra elérhette,⁸ de így is a fennmaradt források alapján egy tizenéves gyermek jelenik meg előttünk.⁹

László testvére Simon országbíróként alapozta meg fiainak jövőjét. A későbbiekben összefoglalóan pozsonyi ágnek nevezett Simon-fiak hárman voltak: ifjabb István (1388?–1443) pozsonyi ispán, György

⁶ *Életére vonatkozó adatok legújabb összefoglalása: SCHMIDTMAYER 2012b, 115–116.*

⁷ *1431-ben egyes birtokadományok kapcsán korán elhunyt testvérével, Istvánnal említették meg: 1431. január 6. (DL 12351.) és 1431. június 7. (DL 12383.) Érdekes és talán további következtetésre is lehetőséget rejt az, hogy az 1430-as birtokszerzések alkalmával nem szerepelnek név szerint, például 1430. január 21. (DL 12187.), de az anya részére nyújtott adománynál sem: 1430. március 16. (DL 12223.) – Ellenben 1434-ben már igen: 1434. augusztus 17. (DL 12612.)*

⁸ *Egy gyanús oklevél alapján 1438-ban atyja és anyja kívánságának nem tett eleget: Tímár birtokot nem adta át a székesfehérvári keresztesek konventjének:*

1438. április 4. (DL 106448.; FEJÉR XI, 185–186.) Szülők adománya: 1437. július 1. (DL 106440.; FEJÉR X/7, 887–888.) Apjával együtt indított pert: „Stephanus de Rozgon ac Iohannes filius eiusdem necnon alterius Stephanus et Georgius filii Symonis de eadem Rozgon” 1439. június 6. (DL 13397.) Valamint önállóan intézkedett bizonyos tímári birtokrészek adományozása során: 1440. február 3. előtt. (DL 106460.)

⁹ *WERBŐCZY 1990, 111. cím, 4–5. §: itt 12 év a törvényes kor, azonban még a régi szokások között a 14. életévet is megemlíti. Épp a családban 1473-ban a 12. életév betöltése azonban már elegetdőknek bizonyult a törvényes kor betöltéséhez ifjabb Osvát esetében, akinek életkorát ránézéssel állapították meg: 1473. november 18. (DL 17508.)*

(1395–1457), a későbbi országbíró (1441–1446), valamint az 1440-es évek eseményeinek fő mozgatója, Simon (1406–1444) veszprémi (1428–1439), majd egri püspök (1440–1444). Ifjabb Istvánnak egy gyermeke, Sebestyén (1439–1461) élte meg a felnőttkort, míg Györgynek csak lányai születtek.

László és Simon országbíró unokatestvére volt János (1379–1438) tárnokmester, aki nem tudta ezen ág anyagi jövőjét megalapozni. János fiai (későbbiekben: János-fiak) négyen voltak: idősebb János (1438–1471), Lőrinc (1438–1447), Rénold (1438–1472) és Osvát (1438–1460).

Zsigmond halálát követően a térség várbiroktalan viszonyait szemlélve elég egyértelmű helyzetet találunk. Az ekkor készült várjegyzék tanúsága alapján Rozgonyi István temesi ispán honorként (vagyis tisztségéért kapott egyfajta szolgálati birtokként) igazgatta Tata, Gesztes és Vitány várakat, míg a rezidenciájának kiépített Csókakő erősségét élete tartamára tudta megszerezni.¹⁰ Albert uralkodásának végére jelentős hatalmat összpontosítottak a kezükben. Id. Rozgonyi István ugyan hajlott kora miatt elveszítette a határvédelemben kulcsszerepet játszó temesi

ispánságot, de még így is tekintélyes területeket irányított. Ide tartozott Tata, Vitány, Gesztes, Essegvár, Csókakő és feltehetően a Tolna megyei Döbrököz vára is.¹¹

Két évvel később, Albert király halálának idején már változott a helyzet. Csókakő 1439-től már id. Rozgonyi István fia, ifjabb János számára is élete végéig tartó adományként megszerzett uradalom.¹² A többi vár és vértesi birtok (Tata, Gesztes, Vitány, Essegvár, valamint Szár, Mur és Gerencsér birtokok) 9000 aranyforint zálogösszegért került a család ezen ágának birtokába,¹³ ami kisebb előrelépést jelentett az uradalmak megtartásához, hiszen az uralkodó a várakat ezután csak a zálogösszeg visszafizetése után kaphatta meg. A 2. képen jól látható, milyen nagy kiterjedésű terület tartozott a nevezett várak uradalmához.¹⁴

A pozsonyi ág birtokai főként az északnyugati megyékben található, többek között Éleskő, Cseklész, Sempte, Oroszvár, Somorja, Pozsony vára és Nagyszombat. A János-fiak csupán egy budai kőházat szereztek Alberttól.¹⁵

A VÁRAK HELYZETE

A vértesi várak tágabb környékén az 1440-es években több fontos erősséget s hozzájuk tartozó uradalmat, birtoktömböt találunk. Északra Komárom és Esztergom várai álltak a Duna mellett. Esztergom a 15. századra a mindenkorai érsek felügye-

te alatt állt, 1440-től Szécsi Dénes irányította. Komárom várát pontosan nem ismert körülmények között szerezte meg Erzsébet királyné: elve(te)tte a Rozgonyiak pozsonyi ágától és a Szécsi-fivéreknek adta.¹⁶ A várat az 1440-es évek elején Szécsi Tamás irányított

¹⁰ ENGEL 1977, 197, 201. Csókakő mint ifjabb János és apja rezidenciája: SCHMIDTMAYER 2012a, 128–130.

¹¹ Az adományozásokra fennmaradt legfontosabb oklevelek: 1439. június 24. (DL 13408.); 1440. május 1. (DL 13900.); 1458. február 6. (DL 48991.); 1458. március 3. (DL 15217.)

¹² Erzsébet adománya: 1439. november 13. (DL 13466.)

¹³ A zálogosító levél nem maradt fenn, később azonban gyakran hivatkoztak Albert király és Erzsébet királyné levelére, például: 1449. április 18. (DL 14252.) A zálogösszegnek azonban csak egy oklevélben találjuk nyomát, a Mátyás király által kiadott oklevélben: 1458. március 3. (DL 15217.)

¹⁴ A várhoz tartozó birtokoknál az 1440-ben keletkezett adományleveleket vettük alapul: 1. 1440. május 1. (DL 13900.) (Tata vár tartozékai: Újtata, Ótata, Szentivánhegye oppidum, továbbá Szőlős, Grébics, Kovács birtok és Agostyán pusztá. Gesztes várának tartozékai: Csákvár, Oroszlánkő, Bokod, Dad, Gerencsér, Árki, Dabos, Hosszúváma, Egyházaváma, Szacska, Kömlőd, Környe, Szentmihály, Kisigmánd, Tarján, Órsáp, Sárísáp birtokok és puszták, valamint a bőnyi, pázmándi és szentvidi vám. Vitány várának tartozékai: mindkét Bánhida, Mindszent, Galla, Tolna, Tarján,

Sárás, Szár, Bicske, Szentlászló, Csabdi, Szántó, Vért birtokok és puszták. Erzsébet királyné ekkor csatolt az uradalmához három fontosabb birtokot, a bennük található kúriákkal együtt: Mur – amelyet többféleképpen írtak a források, de ez az alak segít elkülöníteni a Fejér megyei Mórtól –, valamint Szár és Gerencsér.) 2. 1440. május 23. (DL 13466.) (Csókakő vár tartozékai: Igar, Csorgó, Isztimér birtok, Veleg, Sikátor, Tímár, Apostol birtokrész, Mór birtok és vám, Vinér prédiom, valamint Vaja, Váralja és Orond (vámval), Csákberény, Zámor birtokok és Kerekszenttamás, Boldogasszony és Kápolna prédiomok, továbbá Fornaszentmiklós és Pátka birtok, Ópátka prédiom és Csala birtokrész, valamint a Veszprém megyei Tés, Dudar és Sárkány birtok.) Bővebben: BOCSI 2006, 43–61.

¹⁵ PÁLOSFALVI 2003, 901.

¹⁶ Ulászló Erzsébet királynéi jogon bírt várai között sorolta fel Komáromot: 1440. március 8. (DL 39291.) Rozgonyi István és György 1439. június 2-án még komáromi ispán. (DL 13389.) Amennyiben tényleg Albert adományából kapta Erzsébet, úgy az átadásra 1439. június és október között kellett sort keríteni. A következő komáromi ispánra vonatkozó adat 1444-ből való, Szécsi Tamás nevezi magát annak: 1444. december 26. (DF 207867.)

ta, aki először egyetemen tanult,¹⁷ utána a királyi udvarba állt szolgálatba,¹⁸ majd királynéi kincstartó¹⁹ és királynéi tárnok volt.²⁰ A kiváló katonai képességekkel is rendelkező ember a királyné egyik legfőbb bizalmasa lett.²¹

A Vértestől kelet felé Budáig és Székesfehérvárig elterülő sík területen semmilyen várat nem találtunk volna. Délnyugat felől (a Rozgonyi birtokban levő Essegvárhoz közel) Újlaki Miklós formálódó új birtokközpontja, Bátorkö és Palota feküdt. Újlaki Miklós,²² aki 1438 óta – Garai Lászlóval közösen viselt

– macsói báni tisztsége²³ miatt bárónak számított, azonban igazi karrierje ezekben az években indult, saját szerencséjének és az ország sorsának egyik alakítójává vált.

Tatától nyugati irányban Győr előtt egy kisebb jelentőségű erősség a nádor, Hédervári Lőrinc birtokolta Gönyű állt, míg Győr és Palota között az eseményekben szerepet nem játszó Szentmárton (Pannonhalma) és a Némai Kolos Jeromos által irányított, Garai László birtokában levő Csesznek vára emelkedett.²⁴

ALBERT KIRÁLY HALÁLÁT KÖVETŐ IDŐSZAK

Albert korai halála váratlanul érte az országot, kusza helyzetet teremtett, hiszen lányai mellett várandós feleséget hagyott hátra, így egyértelmű örököse nem volt. A király haláláról ifjabb István Tatáról írt levelében értesítette a pozsonyi polgárokat.²⁵ Feltehetően az ekkor itt tartózkodó idősebb Istvánnal laltogatták a lehetőségeiket, és egyeztették a következő lépéseiket, majd mindketten Visegrádra siettek, ahol

Albert felesége, a várandós Erzsébet királyné tartózkodott.²⁶ A kialakult helyzet miatt több okuk is lehetett az aggodalomra, viszont reménykedhettek abban, hogy Erzsébet révén biztosíthatják eddigi szerzeményeiket, hiszen a királyné maga is támogatásra szorult, akinek a törekvéseit már Albert uralkodása idején is támogatták.²⁷ Az a törekeny egyensúly, amelyet az ország politikai elitje Albert halála után kiala-

¹⁷ SCHRAUF 1892, 59.

¹⁸ Udvari lovag: 1434. augusztus. 6. (ZALA II. 482–483.); 1437. július 16. (DL 100534.)

¹⁹ Engel alapján Szécsi Tamás királynéi udvarmestereként szerepelne 1429-ben. (ENGEL 1996, 61.) Az újkori másolatokban fennmaradt oklevélben, amelyben sok elírás található, azonban „Thomas Retz (!) hoc tempore regni Ungarie magister aule” olvasható, így nem biztos, hogy Szécsi Tamásra vonatkoztatható. (DL 100462., DL 103532.) Főkincstartó: 1438. április 8. (DL 100544.); 1442. október 11. (TELEKI X, 122–123.) Egykori főkincstartóként: 1443. január 1. (CHMEL 1838, LXXVII.) Vö.: ENGEL 1996, 508.

²⁰ A királynő parancsára az újévi strenua befizetését intézi Körnöcbányából „ad domum nostram thavarnicalem in castro nostro Budensi habitam deffere et apportare debeatis, manibus fidelis nostri egregii Thome de Zeech supremi thesaurarii et thavarnici nostre maiestatis aut nomine suo vices gerens ibidem assignaturi.” 1439. április 6. (DF 249929.) Ugyanazon a napon hasonlóképpen a collectáról is intézkedett: 1439. április 6. (DF 249927.)

²¹ Ha megvizsgáljuk Erzsébet királyné által kiadott oklevelek kancelláriai jelzeteit, akkor azt tapasztaljuk, hogy különösen a sorsfordító időszakban, 1439 decembere és 1440 októbere között, szinte csak Szécsi Tamás kincstartó nevével találkozunk, messze a legnagyobb számban (10 oklevélben): „referente” 1438. november 16. (HO II, 281; DF 207849.) Erzsébet királyné által kiadott okleveleken relator: 1439. december 11. (DL 80704.; ZICHY VIII, 673–674.; DL 80705.); 1439. december 23. (DF 228656., DF 281451.); 1440. január 8. (DL 86367.); 1440. január 10. (DL 63138.); 1440. január 30. (DL 66698.); 1440. február 27. (DL 92903.); 1440. október 28. (DL 44303.) A következő személy Salánki Ágoston, a királyné alkancellárja (1441–1443), később

győri püspök (DF 287581., DF 258350., CHMEL 1838, LXXVII.), öt oklevélben szerepel: 1440. december 2. (DF 287154.); 1441. február 25. (DF 287157., DF 258231.); 1441. július 9. (DF 287581.); 1442. június 7. (DF 258376.: „presentibus Haynrico Hayden camarario Wiennensi Frank de Poler et Ladislao Farkas de Buda”). Négy oklevélben szerepel id. Rozgonyi János királynői pohárnokmester (ENGEL 1996, 58.), minden esetben „referente”: 1442. január 20. (DF 286140., DL 107900.); 1442. március 16. (DL 107901.); 1442. március 23. (DF 286141.) Három esetben: Korbáviai Ivánka „comitis Iwanka” (1430–1439) királynéi udvarmester (ENGEL 1996, 61.); 1439. március 5. (DF 239717.); 1439. március 12. (DL 44235.); 1439. július 5. (DL 57691.) Két-két alkalommal Szentgyörgyi (Bazini) György („Georgii Groff”), mindkét esetben udvarmesterként (e tisztségét eddig nem ismertük, királyi és királynéi pohárnokmester 1438–1439. decemberig) (ENGEL 1996, 45, 58.), visegrádi kapitányságát ekkor már átadta (ENGEL 1996, 461.); 1439. november 19. (DL 24532.); 1439. november 27. (DF 250205.) Cillei Ulrik: 1441. január 15. (DF 226135., DL 39424.) Valamint egy-egy esetben: Vencel, Esztergom–Szent Tamás-hegyi prépost, királynéi titkár (alkancellár): 1438. április 2. (DL 13170.); Dengelegi Pongrác, udvari lovag (ENGEL 1996, 507.): 1439. szeptember 30. (DL 65053.); Szakolji Miklós („Nicolai Sokol”): 1442. április 13. (DF 289263.); végül a nehezen feloldható „Io. abb.”: 1442. május 15. (DF 249933.)

²² Újlakira vonatkozó életrajzi adatok: REISZIG 1943, 9–13, 55–59; KUBINYI 1973, 7–10.

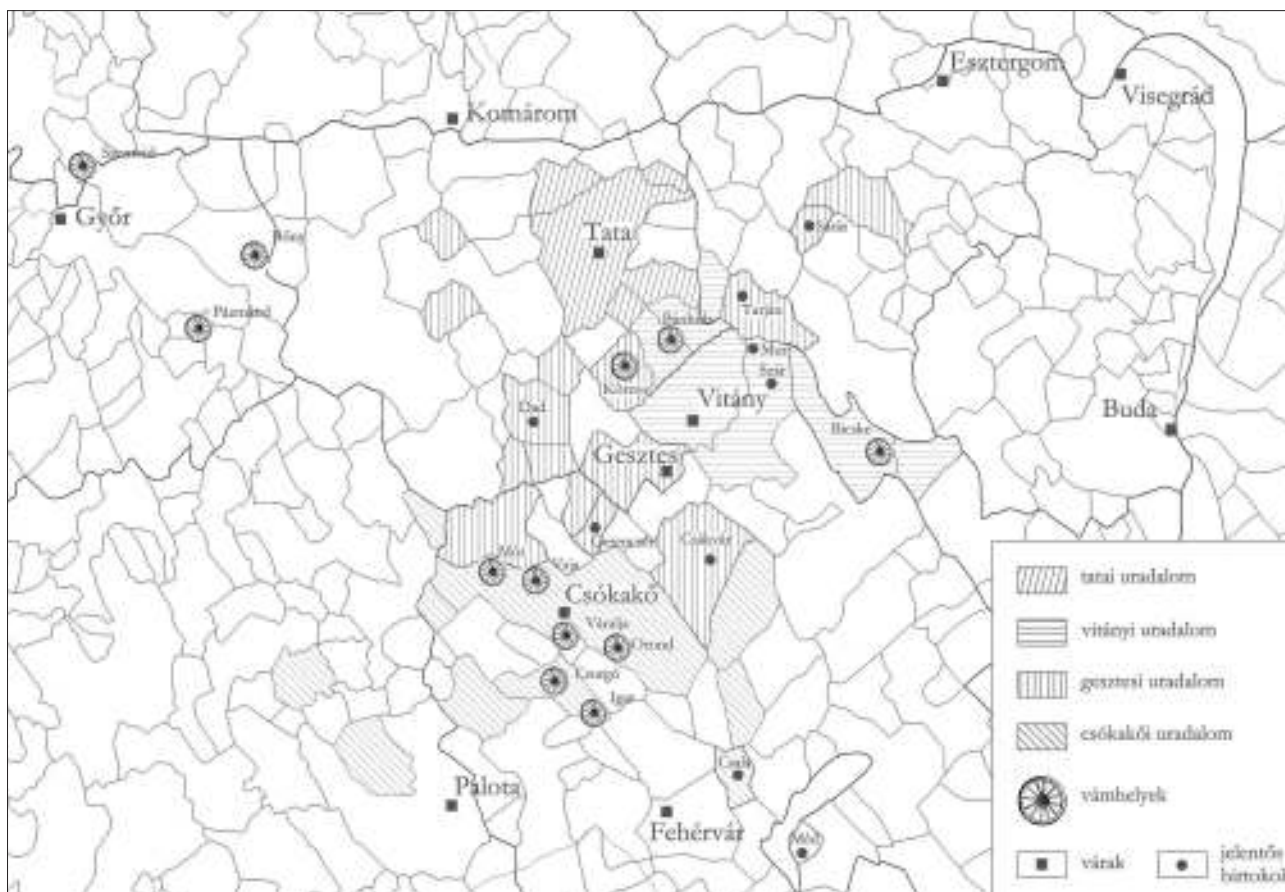
²³ ENGEL 1996, 30.

²⁴ HORVÁTH 2002, 101.

²⁵ 1439. október 27. (DF 239733.)

²⁶ SCHMIDTMAYER 2012b, 123.

²⁷ MÁLYUSZ 1994, 132.

2. kép: A tanulmányban szereplő várak és birtokok elhelyezkedése 1440-ben
 Fig. 2: The positions of the castle and possessions mentioned in the study in 1440

kítani igyekezett, már 1440 januárjában felbomlani látszott. Bár Erzsébet teljes meggyőződéssel érvelt amellest, hogy fiút fog szülni, a nemesség mégis az ifjú lengyel királyban látta az ország sorsának jobbra fordulását. Az ekkor tartott gyűlésen²⁸ – ha minden igaz, Simon püspök kezdeményezésére – el is határozták, hogy követeket küldenek Lengyelországba, és meghívják a magyar trónra az ifjú lengyel királyt. A királyné erős akarattal próbálta az ország irányítását saját kezébe venni, ami sokak számára nemtetszést szült. Egyre nagyobb befolyáshoz próbálta jut-

tatni rokonait, köztük a Szécsi fivéreket is.²⁹ Közülük esztergomi érsekké tette Szécsi Dénest,³⁰ amivel magára haragította Rozgonyi Simon egri püspököt. Míg a két Rozgonyi István, valamint a Szécsiek a helyzetüket Erzsébet udvarában, Visegrádon próbálták megerősíteni, ahol további számos főúr és nemes is megjelent,³¹ addig Veszprém megyében Újlaki Miklós sereget gyűjtött, hogy a koronázóváros környékén – s egyben új birtokközpontjának, Palotának a térségében – a pozícióit talán az események irányítását is a maga kezébe vehesse.³²

²⁸ 1440. január 7. (DL 55194.) Buda „comissio propria domine regine ex deliberacione prelatorum et baronum facta”, a királyné országos tanácskozásra hívta a városokat is. (TELEKI I, 159, 165.)

²⁹ 1438 óta Vas és Zala megyék ispánjai. (ENGEL 1996, 229, 237–238.) Szécsi testvérekre összefoglaló adatok: REISZIG 1942, 63–68.

³⁰ Bár Szécsi már korábban is a királyné kegyeltjének számított, esztergomi kinevezését talán mégis Alberttól kapta. (KUBINYI 1993b, 100.) Erősen árnyalja a képet, hogy Csetneki László nyitrai püspök 1439 novemberében az esztergomi érsekség kormányzójaként szerepel a pozsonyi tizedével kapcsolatban: 1439. november 3. (DF 239735.; FEJÉR XI, 3.) Lehet, hogy a Bonfini által örökített hagyománynak van valóságtartalma. Úgy

tűnik, a pozsonyi tized kérdése áthúzódott a következő évre, amikor is Erzsébet leveléből kiderül, hogy ifjabb Rozgonyi István szerette volna magának tartani a pozsonyi tizedet: 1440. január 9. (DF 239742.) Szécsi pápai megerősítése mindenesetre 1440. február 15-én kelt. (EUBEL 1914, 242.)

³¹ 1439. november 9-én, amikor Visegrádon, őrzőhelyén elhelyezték a Szent Koronát, a kiadott oklevélen „comissio propria domine regine ex deliberacione baronum facta” szerepel. (DL 13457.; FEJÉR XI, 328–330.)

³² 400 lovassal az id. Rozgonyi István birtokában levő Essegvár uradalmának egyes tartozékait „élte fel”: 1439. december 19. (DL 13460.) Tehát nem tartózkodott Visegrádon, mint azt a korábbi kutatás felvetette. (TELEKI I, 159.)

ID. ROZGONYI ISTVÁN HALÁLA

Ifjabb János szempontjából a lehető legrosszabbkor következett be apja, idősebb Rozgonyi István halála, akit még 1438-ban – vélhetően – hajlott kora miatt Albert leváltotta a temesi ispánság éléről.³³ Igaz, a következő évben újraraházasodott, Losonci Dezsőfi Annát vette feleségül.³⁴ Az 1440. esztendő elejére egészségi állapota folyamatosan hanyatlott, már halálhírére keltették.³⁵ Talán ennek hatására vagy csupán idős kora miatt február közepén felkereste a fehérvári káptalant, és bevallást tett, amelynek értelmében, ha ő és egyetlen fia, ifjabb János utód nélkül halna meg, akkor a pozsonyi ág képviselőit jelölte ki jogos örökösöknek.³⁶ E lépésével talán azt remélte elérni, hogy az újszülött egri püspök és testvérei segítik gyermekének boldogulását, de az is elképzelhető, hogy a szintén sokat betegeskedő ifjabb János esetleges halálával a családban akarta tartani a birtokokat.

1440. február 22-én megszületett Erzsébet gyermeke, a későbbi V. László, akit Rozgonyi István hamarosan, március elején felkeresett a közeli Komáromban.³⁷ Ez az általunk ismert utolsó olyan említés, amikor még életben levőnek említik. Halála május elseje előtt következett be, hiszen akkor már fia, ifjabb János nevében kéri Erzsébetet, hogy az elzálogosított vértesi uradalmakba iktattassa be az örökösét.³⁸

Óriási kihívás elé került ifjabb János, hiszen az országban körvonalazódó súlyos, polgárháborús hely-

zet életerős és tapasztalt főurakat is próbára tett. Az esetleg később rossznak bizonyuló döntéseik családjuk bukásához is vezethettek volna. A gyakorlatilag tapasztalatokkal, kapcsolatokkal alig rendelkező ifjabb János atyai támasz nélkül maradt, így az apja tekintélye és befolyása már nem segítette abban, hogy az uradalmakat meg tudja tartani. Feltehetően apjának familiárisai elhagyták,³⁹ ami ebben a kényes helyzetben tovább rontotta az ifjú esélyeit. A vértesi birtokokban érdekelt rokonai, a pozsonyi ág tagjai, Erzsébetnél tovább veszítettek egykori befolyásukból.⁴⁰ A János-fiak közül pedig id. Rozgonyi János április folyamán már Erzsébet udvarában keresett támaszt, s mint később kiderült, egyéni boldogulását is.⁴¹

Ifjabb János ebben a helyzetben apja tisztségei közül a győri ispánságot – a későbbi adatok szerint – ugyan meg tudta tartani,⁴² azonban ennek nagy jelentősége nem volt a későbbi események fényében, inkább pusztán címet jelentett.⁴³ A fejei ispánságot valószínűleg azonnal elveszítette, mert azt apja halálát követően Újlaki Miklós szerezte meg. Kottanerné emlékirataiban mindez úgy szerepel, hogy Székesfehérvárra 1440. áprilisában kapta Újlaki Erzsébet királynétől, amikor felkereste őt és a kis Lászlót Komáromban.⁴⁴

A pozícióharcban elszenvedett veresége élesen rávilágít arra, hogy a földrajzi helyzetük miatt felér-

³³ A leváltásban közrejátszhatott az előző évi, 1437-es szendrői hadjárat menete is.

³⁴ Második feleségének és lehetséges utódainak első említése: 1439. június 24. (DL 13408.)

³⁵ Erre utalhat, hogy 1440. február 3-án a keresztesek a fehérvári káptalan előtt tett tiltakozásában már néhányan nevezték id. Istvánt. (DL 106460.)

³⁶ 1440. január 15. (DL 13526.)

³⁷ V. László 1440. február 21-én született, a látogatásra ezt követően került sor. „Es kam der alt Rosanistvan auch.” (MOLLAY 1965, 267; MOLLAY 1979, 35.) Mindez Kottanerné feljegyzései szerint Hédervári Lőrinc és felesége látogatása előtt történt. Hédervári 1440. március 8-án Bokodon adott ki oklevelet (DL 13530.), március 12-én már Budán volt azok között, akik Ulászlóért sürgettek. (ENGEL 1996, 512, 518.) A látogatására tehát február 21. és március 8. között kerülhetett sor.

³⁸ 1440. május 1. (DL 13900.)

³⁹ Megyeri Varjú Gergely, aki gesztesi várnagy és Rozgonyi győri alispánja volt 1422–1439 között, ifjabb János vitányi beiktatása során azonban a megjelent szomszédok között csak felsorolásszerűen szerepel: 1440. december 28. (DL 13604.) Hasonlóképpen Köveskáli vagy Tagyosi Literatus Péter, aki 1430–1439 között Rozgonyi id. István tatai várnagya volt, szintén egyszerű szomszédként jelent meg ifjabb János tatai beiktatásánál: 1440. május 30. (DL 13900.) Az utóbbi familiáris esete azonban arra is rávilágít, hogy az egykori viszonyok jóval összetettebbek lehettek; 1440. elején Köveskáli – feltehetően a Szécsi-fivérek – zalai alispánjaként fordult elő: 1440. február 26. (DF 257331.), majd az évtized vé-

gén 1450–1451-ben is. (ENGEL 1996, 238.) Mindeközben 1440. nyarán Köveskáli és ifjabb Jánost együtt tiltották Essegvár elfoglalásától: 1440. július 24. (DL 102484.)

⁴⁰ Például Erzsébet felülírta ifjabb Rozgonyi István pozsonyi ispán rendelkezését: 1440. április 29. (DF 225602.)

⁴¹ Komáromban „exponit nobis fidelis nostri egregius Iohannis de Rozgon sua ac Laurencius fratris sui carnalis in personis” tiltakozott: 1440. április 21. (DF 222181., DF 222183.); 1440. április 25. (DL 13538., DF 222182.)

⁴² A fehérvári káptalan megfogalmazása 1441. tavaszán azt sugallta, hogy több tisztsége is lehetett „comes Iauriensis etc”: 1441. április 25. (DL 88170.) Azonban az oklevelekben csak a győri ispáni címet nevesítették, s azt is csupán 1440–1444 között. Győri ispánnak nevezte Erzsébet „comitis nostri Iauriensis”: 1442. július 18. (DL 107531.); 1442. augusztus 12. (DL 13685.) Ugyanígy Ulászló is: 1441. július 16. (DL 106468.) (Az oklevélben Újlaki Miklós fejei ispán.)

⁴³ Ugyanis a hozzá tartozó honor várait zálog címén már bírta: 1440. május 1. (DL 13900.)

⁴⁴ „Gab im ir gnad Weissenburg.” (MOLLAY 1965, 269–270; MOLLAY 1979, 41.) Ebből nem dönthető el egyértelműen, hogy ez a fejei ispáni tisztséget jelentette, amelyet Újlaki 1440-től talán élete végéig betöltött. (ENGEL 1996, 128.) (Az első okleveles adatok: 1441. január 15. DF 260011.; 1443. augusztus 8. DL 13734.) A másik lehetőség az, hogy Erzsébet Újlakinak Székesfehérvárról Zsigmond által építtetett várát adta, ahol Újlaki az 1440-es évek közepén kapitányokat tartott (ENGEL 1996, 424–425.), s egyben később főkapitányi székhelyének adott helyet. (KUBINYI 1973, 8–9.)

tékelődő várak birtokosa milyen veszélyeknek is volt kitéve. Hamarosan bebizonyosodott, hogy a kibontakozó konfliktusban ifjabb Jánosnak erélyes támogatókra lett volna nagy szüksége. A vértesi várak helyzetét ugyanis jelentősen befolyásolta, hogy az uradalmon keresztül haladtak a jelentős nyugati irányú

útvonalak. A várakból pedig jelentősen meg lehetett nehezíteni a Buda és Székesfehérvár környékén élők helyzetét, hiszen más erősség nem szolgált védelmükre. A Vértésből – mint később példát is láthatunk rá – kellő erő birtokában támadást lehetett intézni a városok ellen.

V. LÁSZLÓ KORONÁZÁSA

Az egyre feszültebb politikai légkörben végül Erzsébet úgy döntött, hogy a korábban elloptott Szent Koronával gyermekét megkoronáztatja, és ezzel vág elébe a lengyel párti urak terveinek. A koronázásra pünkösdi ünnepén (május 15.) került sor Székesfehérváron. A komáromi indulást⁴⁵ követően a folyamatos egyeztetések miatt lassan haladtak, az első éjszakát Tatán, míg a másodikat Gerencséren töltötték. A vonulás katonai fedezetét főként az esztergomi érsek csapatai biztosították.⁴⁶ Mind Tata, mind a gerencséri vadászok ifjabb János birtokában volt, ennek ellenére neve a forrásokban nem szerepel. Ezt talán az ifjú súlytalanságával magyarázhatjuk, hiszen a koronázáson feltehetően részt vett.⁴⁷

A ceremóniára érkezőket Újlaki Miklós lovasserege fogadta.⁴⁸ Újlaki megerősödő pozícióit, politikai súlyát mutatja, hogy a szertartáson ő ütötte lovaggá a kis királyt, majd a csecsemő helyett a leventét is.⁴⁹ A ceremónián Szécsi Tamás tartotta a jogart.⁵⁰ Talán a koronázás adta legitimitáció miatt, talán csak a Fehérváron összegyűlt hadinép jelenlétének köszönhetően a fehérvári káptalan végrehajtotta Erzsébet

birtokba iktatási parancsait, amelyek egy része még 1439 novemberében kelt.⁵¹

A koronázást követően hírt kaptak arról, hogy a nádor beengedte a lengyel Ulászlót és csapatait Budára (május 22.), és a várat átadta neki.⁵² Ezért gyors ütemben elhagyták Fehérvár városát, s végül Győr irányába indultak el.⁵³ Az úti élmények leírása alapján a jelen levő nagyszámú katona ellenére is elég menekülésszerű utazás volt. Külön figyelmet érdemel, hogy Kottannerné a Vértésen való átkelés során megemlítette, hogy a kis király megölésétől való félelemben zárt katonai alakzatban vonultak.⁵⁴ E megjegyzése annál is érdekesebb, mert a Fehérvárra történő utazás során nem tapasztalt semmi hasonlót, míg a távozáskor már ellenségességet érzett, sőt kifejezetten a kis király ellen való urak földjéről beszélt a térségben. Az út pedig ifjabb János birtokain keresztül vezetett, így akár azt is feltételezhetjük, hogy az ifjú Rozgonyi a koronázást követően közvetlenül szakított a királyné politikájával.

A királynéi menet legkésőbb május 27-én már Győrbe ért,⁵⁵ ahol Erzsébet megkezdte az ellenállás megszervezését.⁵⁶ Győrben főként cseh és német

⁴⁵ A királyné még Komáromban adott ki oklevelet („comissio propria domine regine”): 1440. május 11. (DF 239759.) Kottannerné szerint május 12-én indultak és május 14-én érkeztek meg. (MOLLAY 1965, 270–271; MOLLAY 1979, 43, 45.)

⁴⁶ MOLLAY 1965, 270; MOLLAY 1979, 43.

⁴⁷ Długosz említésére hivatkozva: PÁLOSFALVI 2003, 906.

⁴⁸ MOLLAY 1965, 271; MOLLAY 1979, 45.

⁴⁹ MOLLAY 1965, 272–273; MOLLAY 1979, 47, 49.

⁵⁰ MOLLAY 1965, 273; MOLLAY 1979, 50.

⁵¹ Jó példa Csókakő birtokába történő iktatás. A parancs 1439. november 13-án kelt, a beiktatásra május 14-én került sor, az oklevelet pedig a fehérvári káptalan május 23-án állította ki. (DL 13466.) Tata, Vitány, Gesztes stb. iktatását 1440. május 1-jén rendelte el Erzsébet, míg a beiktatási eljárásra május 30. és június 3. között került sor. (DL 13900.) Ezzel szemben a nádor által elrendelt iktatások gyorsan mentek végbe, például Császár, Órs és Szentmiklós birtokok ügyében. A nádor 1440. május 3-án rendelte el az iktatást, amelyre május 5-én került sor. Az oklevelet május 24-én állították ki. (DL 13541., DL 13542.)

⁵² PÁLOSFALVI 2003, 906.

⁵³ Benedek győri püspök támogatása kérdéses lehetett, hiszen 1439-ben Erzsébet jelöltjével szemben lett püspök. (MÁLYUSZ 1994, 133.) Kottannerné emlékirata alapján Erzsébet pártján állt az idős Benedek (MOLLAY 1965, 267; MOLLAY 1979, 53.), bár a belső várba vonakodva engedte be őket. (MOLLAY 1965, 276; MOLLAY 1979, 58.) Később is Erzsébet-pártinak számított: 1440. augusztus 7. (DL 44296.)

⁵⁴ MOLLAY 1965, 275; MOLLAY 1979, 55–56.

⁵⁵ Erzsébet 1440. május 18-án Fehérvárott adott ki oklevelet („comissio propria”). (DF 237810.) Ugyanezen a napon Komáromban is kelt oklevél Erzsébet nevében, ezek szerint nem a teljes udvar követte a koronázásra, vagy az oklevél hamis. (DL 13546.) Erzsébet Győrben kelt első oklevelei: („comissio propria”) 1440. május 27. (DF 202696.), valamint („comissio propria”) május 29. (DL 13549.), május 30. (DF 239760.)

⁵⁶ Győr a későbbi II. Piusz feljegyzéseiben is Erzsébet pártjának központjaként maradt meg. (PIUSZ 2001, 552.) Ez az adat vonatkozhat 1442 decemberére is, de itt Cillei Ulrik még szabadkezű vezérként jelent meg.

zsoldosokat fogadott fel.⁵⁷ Újlaki Miklós itt hagyta el végleg Erzsébetet, mert az nem volt hajlandó a titkos tanácsába bevenni őt, és ekkor vált Ulászló egyik legmegbízhatóbb hadvezérévé.⁵⁸ Győrben érte a királynét az a békeajánlat is, amelyet többek között ifjabb Rozgonyi István közvetített.⁵⁹

A béketárgyalások helyszínéül Tatát jelölték volna ki, amelyből arra következtethetünk, hogy a vár és város Erzsébet és Ulászló befolyási övezetének ha-

tárára esett. A választásban talán közrejátszott az is, hogy ifjabb István részben birtokosa lehetett már ekkor is Tatának. A békeajánlat elutasítását követően az események egyre súlyosabbá fordulása miatt Erzsébet és a csecsemő V. László különböző helyekre távozott Győrből.⁶⁰ A királyné Pozsony városából folytatta az ellenállását. Mellette maradt id. Rozgonyi János és Szécsi Tamás is.⁶¹

ULÁSZLÓ TÁBORÁBAN

Az ifjú Ulászló Budára érkezését követően az őt támogató főurak úgy döntöttek, hogy Győr elfoglalásával próbálják meg a Szent Koronát megszerezni. Mindezzel demonstrálni tudták volna erőfölényüket. Az ostrom csak félig járt sikerrel, hiszen a fő célt nem érték el, csupán Erzsébet vezérért, Cillei Ulrikot tudták fogságba ejteni. A Vértes a katonai akció felvonulási területének számított, így annak biztosítása nélkül nem vállalkozhattak volna a művelet végrehajtására. Emiatt is elképzelhető, hogy ifjabb János valóban szembehelyezkedett Erzsébet elképzeléseivel. Mindenesetre jelen volt június 29-én azon a budai gyűlésen, ahol érvénytelenítették V. László megkoronázását, és hűséget esküdtek Ulászlónak.⁶² Július 17-én koronázták meg Ulászlót Székesfehérváron, majd ezt követően, az év folyamán ifjabb János minden nehézség ellenére kitartott mellette.⁶³

A két tábor közötti front továbbra is ifjabb János birtokain keresztül húzódott, ami minden bizonnyal megnehezítette a várak irányítását. A Veszprém megyei Essegvárat el is foglalták tőle.⁶⁴ Talán hűséges szolgálatai megerősítésére az év végén Ulászló ifjabb Jánosnak immár élethossziglan adományozta Vitény várát. A vár kevésbé jelentős, ám birtokai több város helyet is magukba foglaltak, így mindenképpen

jó bevételi forrásnak számíthattak. Az eddig az oklevelekből kirajzolódó kép alapján az ifjabb Jánosnak voltak veszteségei, de 1440 végére sikerült minden vértesi várat megőriznie.

A következő évben folytatódott az összecsapások a két fél között. Szécsi Tamás budai támadását⁶⁵ maga után vonta Esztergom ostroma. Ez utóbbit jelentősen felértékelte, hogy Erzsébet is a térségben tartózkodott,⁶⁶ ami a katonai cselekmények nagyfokú intenzitását jelenthette. Ifjabb János több familiárisát elveszítve vett részt a küzdelmekben.⁶⁷ Elkeseredése azonban annál is nagyobb lehetett, mert ugyan januárban beiktatták Vitény várának tartozékaiba ellentmondás nélkül,⁶⁸ azok azonban ismét felvonulási területbe estek, hiszen Ulászló Esztergom sikertelen ostroma után Réde felé haladt, s onnan folytatta – immár több sikerrel – a dunántúli hadjáratát.⁶⁹

Ifjabb János a hadjárat végén, a szombathelyi katonai táborban úgy vélhette, hogy birtokainak megőrzésére és gyarapítására folytatott stratégiája jó irányba halad, hiszen a győztesnek tűnő fél mellett állt, aki vértesi birtokai mellett újabb birtokokkal is jutalmazta hűségét. Azonban ezekben az adományokban – Vitény várát kivéve – nem egyedül szere-

⁵⁷ TELEKII, 201. Kottannerné is megemlékezett a csehekről. (MOLLAY 1965, 276; MOLLAY 1979, 58.) Czeczko Henrik győri kapitány („hauptman von Raab”): 1440. október 23. (DF 287150.), győri kapitányként kimutatható 1446-ig. (ENGEL 1996, 323.)

⁵⁸ MOLLAY 1965, 276; MOLLAY 1979, 58. Mollay Károly szerint erre csak június 12-ét követően került sor. (MOLLAY 1965, 138. j.; MOLLAY 1979, 54 j.)

⁵⁹ A békeajánlatra és körülményeire: PÁLOSFALVI 2003, 907. Ifjabb István Győrben: 1440. június 7. (DF 241810.)

⁶⁰ Erzsébet 1440. június 7-én még Győrött tartózkodott („comissio propria”). (DL 80724.) 1440. június 13-án már Pozsonyból írt levelet („comissio propria”). (DF 289246.)

⁶¹ Idősebb Rozgonyi János jelenlétére többek között egy adománylevél utal: 1440. augusztus 8. (DL 13576.)

⁶² MÁLYUSZ 1957, 76, 128. j.

⁶³ Ulászló hívének nevezte és az ifjabb Jánosnál zálogban levő Zánka birtokot másnak adományozta a zálog-

összeg megfizetéséért: 1440. szeptember 4. (ZALA II, 500–501.) Közben ismeretlen okból összeveszett Rozgonyi Rénold lengyel familiárisával, Precopius-szal. Perhalasztásuk: 1440. november 11. (DL 13592.)

⁶⁴ PÁLOSFALVI 2003, 912. Essegvár 15. századi változatos történetének összefoglalása: HORVÁTH 2002, 15–24.

⁶⁵ REISZIG 1942, 65.

⁶⁶ Erzsébet Sopronból érkezett, Pozsony: 1440. december 25. (DF 239768.); Esztergom („comissio propria”): 1441. január 5. (DF 239772.), január 7. (DF 241826.), január 11. (DF 249993.); Komárom: január 14. (DF 239774.), január 22. (DF 289251.); Óvár: február 5. (DF 226044.)

⁶⁷ 1441. január 17. (DL 13605.)

⁶⁸ 1441. január 24. (DL 24732.)

⁶⁹ Ulászló itineráriuma alapján 1441. január 27. Visegrád, február 2–6. Esztergom, február 12. Réde („in villa Rede, in descensu nostro exercituali”) (DL 13610., DL 25961.), február 19.–március 2. Pápa. (SROKA 1995, 26.)

pelt, hanem minden esetben a pozsonyi ág tagjaival együtt.⁷⁰ A táborban már osztályos testvérként tűnt fel, ami azt feltételezi, hogy korábban birtokaikra nézve osztályt tehettek.⁷¹ Az osztályra következő adat áprilishól maradt fenn, amikor ifjabb János, visszatérve vértesi uradalmihoz, Dabast, Gesztes várának Fejér megyei tartozékát adományozta, magára véve a pozsonyi ág tagjainak terhét.⁷² Az adományt Szak-

csi Vince hántai prépost⁷³ és rokonai kapták, akik később is Ulászló pártján álltak.⁷⁴

Amennyiben mérleget vonunk az 1441. esztendő-ről, akkor úgy tűnik, hogy ifjabb Jánosnak továbbra is sikerült megőriznie vértesi birtokait, ám azokba a pozsonyi ágat is be kellett engednie. Ezzel együtt annyira magabiztos lehetett a birtokok irányítását illetően, hogy azt alkalmanként nemcsak a király seregét követve hagyta el.⁷⁵

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ SZOLGÁLATÁBAN

Pontosan nem tudni, milyen események vezettek ahhoz, hogy ifjabb János a sikeresnek tűnő stratégiáját megváltoztassa, és elhagyja Ulászló táborát. Vélhetően közrejátszott ebben a lengyel pártiak veresége Kassa alatt, vagy talán Simon kancellár túlzott befolyása ijesztette meg. Ifjabb János pártváltása azonban arra az időre esett, amikor Ulászló seregei Pozsonyt ostromolták, a király pedig id. Rozgonyi István birtokáról, Nagyszombat városából irányította a műveleteket.⁷⁶ E hadjárat felvonulásának iránya

ismeretlen, talán a Felvidéken keresztül közelítették meg a harcteret. Mindenesetre még az év elején Szécsi Dénes közbenjárásával kereste az utat Erzsébet udvarához, amely törekvésére január elején kedvező választ kapott.⁷⁷ Úgy tűnik, hogy ifjabb János a Szécsi fivérekkel megtalálta a közös hangot. Egyes jelek arra utalnak, hogy szorosabb szövetségre is léptek egymással, azonban ennek a folyamatnak az elejét nehéz meghatározni.⁷⁸

⁷⁰ Azonban nem minden esetben kaptak közös birtokot: a Nógrád megyei Szanda várának adományánál nem szerepelt ifjabb János: 1440. augusztus 2. (DL 13570.) Azoknál a birtokoknál, amelyekre ifjabb János tartott igényt különböző jogcímenek, mint Döbrököz várának és uradalmának esetében: 1440. december 10. (DL 13598.), végül együtt kapta meg a Simon-fiakkal: 1441. január 17. (DL 13605.) Pálosfalvi Tamás az ágak közötti érdekeltségi területekkel magyarázta, hogy egyes birtokok miért lettek közösek, míg mások miért csupán egy-egy ágat illettek. (PÁLOSFALVI 2003.) Szanda vár esetében azonban ifjabb János rendelkezett a térségben birtokokkal, a beiktatásnál jelen volt határos birtokán. Lásd: C. TÓTH 2013, 48.

⁷¹ Ennek időpontját nem ismerjük. Az ágak között korábban is szoros volt az együttműködés, de ez jóformán csak a közösen megszerzett birtokokra vonatkozott. Például 1440. szeptember 5-én együtt léptek fel többek között Gyöngyös fél birtokának ellentmondása miatt. (DL 13580.) Ez esetben a jogi lépések is korábbra nyúltak vissza: 1439. június 6. (DL 13397.) A birtokot pedig együtt szerezték meg: 1438. március 27. (DL 13163.) Az osztályos testvér „patruelli et condicionali fratribus eiusdem” kifejezést ismereteink szerint először 1441. április 18-án használták. (DL 13619.; C. TÓTH 2000, 106–109.)

⁷² „Quod egregius vir Iohannes filius condam Stephani senioris comitis de Rozgon comes lauriensis etc., onera vero reverendissimi in Christo patris et domini Simonis de Rozgon episcopi ecclesie Agriensis sumptibus cancellarii regie maiestatis ac magnificorum dominorum Stephani et Georgii de eadem Rozgon comituum Poseniensium fratrum suorum quo ad infrascripta superse assumpti coram nobis personaliter constitutus confessum extitit.” 1441. április 25. (DL 88170.)

⁷³ C. TÓTH 2013, 48.

⁷⁴ TELEKI X, 120. Vince prépost és rokonai Dabas birtokosai: 1446. október 23. (DL 13986.), 1463. augusztus 10. (DL 88387.)

⁷⁵ Jelenlétében iktatták be Rozgonyi Simon fiait Szanda Heves megyei Zsámbok nevű tartozékába, ahol ifjabb János Tura birtokosaként volt megjelenő szomszéd. „Ad faciem possessionis Sambok (...) presentibusque Iohanne filio condam Stephani senioris de Rozgon.” 1441. július 10. (DL 13634.)

⁷⁶ Nagyszombati (és pozsonyi) tartózkodások 1441. december 28. és 1442. március 14. között: SROKA 1995, 31.

⁷⁷ 1442. január 4. (DL 24823.)

⁷⁸ Sokatmondó, hogy a Szécsiek közbenjárásával kereste a királynő kegyét, s nem rokonának, idősebb Jánosnak a kegyét keresve. Nem elhanyagolható az sem, hogy később is összefonódott ifjabb János a Szécsiekkel. Egy 1446 és 1448 közöttre keltezhető oklevél alapján Szécsi Tamást atyafiának nevezi: „Exponit nobis familiaris magnifici fratris nostri Thome de Seecz.” Kelet nélkül. (DF 243083.) Továbbá a Szécsieket megtaláljuk azon személyek között is, akik a János-fiak és ifjabb János között közvetíteni próbáltak. Végül elgondolkodtató az is, hogy 1440-ben Gesztes várához tartozó Kisigmánd és Szentmihály birtokok Szécsi Tamás komáromi várnagyához s annak rokonságához, a Szigetiekhez kerültek, s ez ellen a János-fiak is csak 1453-ban emelték fel szavukat: 1453. február 26. (DL 14608.) Bár Mátyás is megerősítette a János-fiak kisigmándi birtoklását: 1459. december 8. (DL 15421.) még egy évtizeddel később is kisigmándinak mondták a néhai várnagyot: „Luce castellani de Kyswygman.” 1468. március 5. (DL 16616.) Így azon feltételezésünk nem tűnik alaptalannak, hogy az még az 1440-es évek elején – s ha így volt, akkor ifjabb János beleegyezésével – szerezte meg kisigmándi birtokát.

Márciusban már többek között Tata várából is zaklatták Ulászló csapatait Buda és Fehérvár körzetében Erzsébet hívei.⁷⁹ E katonai akciókra ifjabb János birtokainak felügyelete nélkül nem kerülhetett volna sor. Nem véletlen, hogy Ulászló az eseményekért személyesen is felelőssé tette ifjabb Jánost.⁸⁰ A nyár elején újabb kísérlet történt a békeközvetítésre a két fél, ezúttal a Szécsi fivérek és Rozgonyi Simon között.⁸¹

Ifjabb János júliustól szerepelt újra a forásokban, amikor is familiárisainak különböző adományt szerzett a királynétól.⁸² Ebbe a sorba illeszkedik, hogy Gesztes várának tartozékaiból is Sárás, Tarján és Szalántelke birtokokat Erzsébettel eladományoztatja csókakői várnagyainak és azok rokonainak. Ezek ifjabb Jánosnál zálogban voltak, de ő átadta várnagyainak, amelyet új királyi adományra bővített a királyné.⁸³ Az esztergomi káptalannak a birtokba iktatását azonban csak decemberben rendelte el.⁸⁴ Ugyanebben az időszakban Ulászló és Erzsébet között tárgyalások folytak, amely során egy mindkét fél számára

elfogadható béke körvonalazódott.⁸⁵ Az egyeztetésen jelen volt a királynő támogatói közül az esztergomi érsek és Szécsi Tamás,⁸⁶ legkésőbb december végére id. Rozgonyi János is megérkezett.⁸⁷ Elképzelhető, hogy ifjabb János is ott volt, s ez nemcsak győri ispáni tisztségéből következhetett.⁸⁸ Ulászló mellett többek között Újlaki Miklós,⁸⁹ vélhetően Simon püspök⁹⁰ és Julianus Cesarini pápai követ⁹¹ vett részt a tárgyalásokon.

A tárgyalások befejeztével Ulászló Budára indult, azonban nem a legrövidebb utat választotta: a vértesi birtokokat kikerülve, Nyalka és Mór érintésével vonult Budára.⁹² A kerülőre okot adhatott, hogy az utazás során értesülhetett Erzsébet váratlan haláláról, és nem kívánt ellenséges területen végigvonulni, lehet, egyszerűen Székesfehérvár volt utazásának célja. Mór ifjabb János birtoka volt, de arra nem maradt fenn semmilyen utalás, hogy élve a kínálózó lehetőséggel nagybátyjával vagy Ulászlóval találkozott volna.

A CSÓKAKŐI VÁRNAGYOK: AZ ESEMÉNYEK KULCSFIGURÁI

A forrásokot végigtekintve megakadhat a szemünk azon, hogy ifjabb Jánosnak két csókakői várnagya volt: Bödögei vagy Bedegei Benedek és Gergelylaci Sandrin. Ez mindenképpen magyarázatot igényel, de egyelőre nem lehet pontos választ adni erre. A legvalószínűbb az, hogy legkésőbb 1442 nyarán felosztották az uradalmakat.⁹³ Így az egyik várnagy ifjabb János érdekeit képviselte, a másik pedig az uradalmak másik felének birtokosát. Kivel osztozhatott ifjabb János? Erre az okleveles adatok hiánya miatt nem egyértelmű a válasz, de az események számbavétele során lehetőségként több személy

is szóba jöhet: a Simon-fiak, akiket osztályos testvéreinek tekintett; a Szécsi fivérek, akik az új szövetségben támogatták; de akár Újlaki Miklós is, aki Székesfehérvárra támaszkodva építette saját birodalmát.

Amennyiben a várnagyok személyét vizsgáljuk, akkor sem jutunk sokkal közelebb a megoldáshoz. Bedegei Benedekről az oklevélben csupán annyi derül ki, hogy Bedegei Balázs fia volt, és két anyai fivére (Tamás és Albert)⁹⁴ is jogot szerzett az adományaira. A tanulmányban később bemutatott adatokon kívül nem találtunk Benedek személyéhez köthető eseményeket, 1447 után nyoma veszett a for-

⁷⁹ 1442. március 20. (DL 80763.) Hibás dátummal átírva: ZICHY IX, 40–41.

⁸⁰ Ulászló híveinek birtokait tűzzel-vassal pusztította: 1443. január 25. (DL 50131.; TÓTH-SZABÓ 1917, 381.)

⁸¹ 1442. június 6. (DL 48969.)

⁸² Például Báboni János nevű familiárisának: 1442. július 18. (DL 107531. – az oklevél másolatban maradt fent.) Mesterfalva később is a család birtokában maradt: 1455. december 2. (DF 207898.)

⁸³ 1442. augusztus 12. (DL 13685.)

⁸⁴ 1442. december 13. (DL 13697.)

⁸⁵ Ulászló tartózkodási helyei: Buda 1442. november 10., Győr november 25.–december 14. (SROKA 1995, 34.) Erzsébet királyné útvonala: Pozsony 1442. szeptember 14. (DF 213082.)–szeptember 18. (DF 213081.), Köpcsény szeptember 27. (DF 213084.), Győr október 4. (DF 213085.)

⁸⁶ 1442. október 11. (DF 258350.)

⁸⁷ CHMEL 1838, LXXVII.

⁸⁸ A birtokba iktatás elrendelése miatt lehetett jelen: 1442. december 13. (DL 13697.)

⁸⁹ Győr: 1442. december 17. (DL 80771., DL 80772., DL 80773.)

⁹⁰ Budán kiadott királyi oklevélen „domino summo cancellario referente”: 1442. november 10. (DL 13694.)

⁹¹ Győr: 1442. december 2. (DF 272712., DF 272782.)

⁹² Győr: 1442. december 14., Nolka (Nyalka): december 17., Mór: december 18., Buda: december 21. (SROKA 1995, 34.)

⁹³ Ezt erősítheti, hogy Báboni János, aki ifjabb János kérésére kapott birtokot, később János-fiakkal kapcsolatos oklevélben bukkan fel, királyi emberként nevezték meg: 1448. szeptember 20. (DL 14198.) Feltételezhető, hogy Báboni már korábban is a János-fiak embere volt.

⁹⁴ „Benedicto filio Blasii et per eum Thome et Alberto fratribus suis uterinis” 1442. augusztus 12. (DL 13685.)

rásokból.⁹⁵ Feltehetően a Veszprém megyei Homok- vagy Egyházasbedegéről származott, s apja a királyi emberként is feltűnő Bedegei Balázssal lehetett azonos.⁹⁶ Benedek testvére, Tamás ifjabb János familiárisai között szerepelt egy hatalmaskodási ügy kapcsán,⁹⁷ valamint a Fejér megyei Apostol birtokba iktatása során volt szomszéd,⁹⁸ később pedig Veszprém megyei ügyek kapcsán fordult elő a neve.⁹⁹ Albert nevű fivérüket csak a birtokokkal kapcsolatos oklevelekben nevezték meg. Bedegeiek Veszprém megyei nemesként akár még id. Rozgonyi Istvánnál¹⁰⁰ is szolgálatba állhattak, akár a jelentős Veszprém megyei birtokokkal rendelkező Újlaki Miklósnál vagy Rozgonyi Simon veszprémi püspöksége idején.¹⁰¹

A másik csókakői várnagy, Gergelylaci Sandrin Sáros megyei kismemesi család sarja.¹⁰² 1435-ben már szentmártoni (pannonhalmi) várnagy volt.¹⁰³ Az 1442-es adományoknál – annak ellenére, hogy több testvére is életben volt¹⁰⁴ – Sandrin csupán anyai féltestvérét, Buzlai Lászlót sorolta fel a kedvezményezetttek között.¹⁰⁵ Sandrin rokonsága Sáros megyében fejtette ki tevékenységét, azonban a megyét el-

hagyó közeli s távolabbi rokonai idővel Újlaki Miklós familiárisaként bukkantak fel.¹⁰⁶ Ráadásul legújabbban annak a lehetősége is felmerült, hogy Buzlai Bertalan s rajta keresztül László is Újlaki Miklós „természetes” rokona lenne.¹⁰⁷ Ez a lehetőség több dolgot magyarázna Buzlai László életének alakulásával kapcsolatban, azonban Gergelylaci Sandrin vértesi várakhoz való kötődésére nem ad egyértelmű választ. Nem vethetjük el annak a lehetőségét sem, hogy Sandrin Sáros megyei kapcsolatai révén került az ott szintén birtokos Rozgonyiak közelébe, s vállalt náluk szolgálatot. Ez utóbbi lehetőséghez vinne közelebb bennünket egy tény, amit nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Az 1440 tavaszán bekövetkezett iktatásnál még nem, azonban az Ulászló által elrendelt beiktatásnál 1441 januárjában már Vitány birtokainak szomszédosaként szerepel egy bizonyos Tarjáni Sandrin és Benedek.¹⁰⁸ Mivel a középkor folyamán, de még a 15. században is gyakran birtokaik után nevezték meg a kismemeseket, így – főként a megyében szokatlan Sandrin névre alapozva¹⁰⁹ – felvethető egy olyan változat, amelyben a két későbbi várnagy már

⁹⁵ „Benedictus (...) de Bedeghe.” 1447. január 9. (DL 14042.) Egy tiltakozásban szerepel azok között, akiknek a tevékenységét tiltják, továbbá az Esztergom megyei Csamaszombat szomszédosaként („Benedicto Bedegey de Saras”): 1447. május 15. (DL 98266.)

⁹⁶ 1392: SOPRON VM, 508; 1416: ZSO V, 552. Győr megyében, Écs környékén is élt egy Bedegei család (például 1424: ZSO XI, 319.), de az itt előforduló keresztnemek nem egyeznek a keresett személyekkel. 1432-ben Komárom megyében Bedegei Miklós fia Dezsőnek mondott János vállalt szolgálatot Pápai György familiárisaként. (ALAPI 1917, 65–66.)

⁹⁷ 1447: „Thomas de Bedege”. (DL 88217.)

⁹⁸ 1448: „Thoma dicto Bedegey et Michaele iudice de eadem”. (DL 14198.) Itt feltehetően a Benedektől öröklött egyik birtok miatt vagy ifjabb János képviselőben jelenhetett meg.

⁹⁹ Mivel Tamás nem édestestvére volt Benedeknek, rá vonatkozhatnak az 1450-es évek adatai. Ez esetben (Basó) János fia György gyermeke, valamint Margit férje: 1456. január 8. (DL 44780., DL 44784.); 1456. augusztus 12. (DL 44801.); 1466. szeptember 25. (DL 45232.)

¹⁰⁰ Rozgonyi István bakonyi ispán, eszevári várnagy és a veszprémi püspökség kormányzója volt 1416 és 1425 között. Ebből az időszakból egy Bődögei Ferenc nevű szolgabíró is ismerünk 1423-ból. (C. TÓTH 2010, 328–329, 333–334.)

¹⁰¹ Rozgonyi Simon veszprémi püspök (1428–1439). (C. TÓTH 2010, 335–337.)

¹⁰² Gergelylaciakra: KUBINYIa 1993, 269–270.

¹⁰³ PRT III, 48. A Sáros megyei gyökerekkel rendelkező Dobói Miklós familiárisaként, aki id. Rozgonyi Istvánal is jó kapcsolatot ápol.

¹⁰⁴ KUBINYI 1993a, 270; ENGEL 2001, Miskolc nemzeti 2. tábla Buzlai. 1439-ben még életben volt Ist-

ván, Bertalan és György nevű testvére (tanúk? között „Georgio vel Stephano de Gergellaka”: 1439. április 27. DL 64339.; valamint „Stephano el Bartholomeo de Gergellaka”: 1439. július 30. DL 13411). György és Bertalan akár fia is lehetne Sandrinnak („Georgius Litteratus filii condam Sandrini”): 1447. január 9. (DL 14042.) Nehéz eldönteni, hogy Sandrin fia vagy testvére jelent meg 1444-ben az országgyűlésen. (ENGEL 1996, 517.) Bertalannal ugyanígy nehéz helyzetben vagyunk, hiszen ilyen nevű fiát 1437-ben már említették („Bartholomeo filio Sandrini de Gergellaka”): 1437. március 30. (DL 75088.), azonban még testvére is élt ebben az időben, mert őt 1448-ban is említik („Bartholomeus filius condam Nicolai filii Sandrini de eodem Gergellaka”): 1448. április 17. (DL 64357.)

¹⁰⁵ „Sandrino filio Nicolai ac per ipsum Ladislao fratri suo uterino”: 1442. augusztus 12. (DL 13685.)

¹⁰⁶ Féltestvére Buzlai László például Újlaki alvajdája 1441–1444 között. (ENGEL 1996, 15.) Újlakival történő együttműködésére: KUBINYI 1993a, 270–272. Unokatestvére Buzlai Bertalan 1449-ben a pétervárad apát-ság kormányzója lett kifejezetten Újlaki ajánlására. (KUBINYI 1993a, 269.) Újlaki oklevelének relátora: 1433. április 2. (DL 92943.)

¹⁰⁷ PÁLOSFALVI 2013, 357. 57. j.

¹⁰⁸ „Item de comitatu Strigoniensi Sandrinus de Tharyan, Benedictus de eadem et Gregorius Wariw de Becher”: 1440. december 23. (DL 13604.), és „vicinis et commetaneis eiusdem et earundem universis videlicet Gregorio Josa Stephano de Kysgalya, Benedicto, Petro et Demetrio de Baztheh, Bartholomeo et Iohanne filii Thome de Chwth item Sandrino de Tharyan, Benedicto de eadem et Gregorio Waryw de Bencher! inibi legittime convocatis”: 1441. január 24. (DL 24732.)

¹⁰⁹ Engel Pál adattárában összesen 12 Sandrin szerepel 1301–1457 között. (ENGEL 1996.)

ekkor birtokában volt az Esztergom megyei Tarján-nak.¹¹⁰ Amennyiben így volt, akkor Erzsébet 1442-ben csupán megerősítette a korábbi állapotokat: a két várnagy ifjabb János és egy ismeretlen személy fami-

liárisai lehettek már 1440-től. 1459-ben az említett Saras és Tarján birtok Újlaki Miklós tulajdonában volt, ami alapján elképzelhető, hogy Újlaki befolyása már 1440-ben megjelent a térségben.¹¹¹

A JÁNOS-FIAK ELŐRETÖRÉSE

1442 őszén jelentős változás állt be a János-fiak pozícióiban. A küzdelmek kiindulásakor a legkevesebb birtokkal rendelkeztek, ráadásul – talán a pozícióik biztosítására – különböző oldalon helyezkedtek el a harcok során. 1442-ben a négy testvér már együttes erővel lépett fel Erzsébet oldalán. Katonai előtörésüket házassági kapcsolatokkal is megerősítették. Erzsébet és talán Cillei Ulrik anyagi támogatásának köszönhetően Zala, Veszprém és Vas megyében jelentős pozíciókat foglaltak el.¹¹² Id. János Erzsébet pohárnokmestereként¹¹³ a királyné udvarában is jelentékenyebb befolyással rendelkezett.

Az elhunyt királyné hívei 1443 elején Esztergomban gyülekeztek,¹¹⁴ s úgy tűnik, többen folytatták a küzdelmet V. László nevében. Ulászló még januárban a hűtlennek tartott ifjabb János Vitány várához tartozó Bicskét és néhány környéki birtokait eladományozta.¹¹⁵ Az adományozásnak minden bizonnyal foganatja lett, hiszen az újdonsült birtokosok a nyáron pallosjogot szereztek e településekre, ami a települések tényleges kézbe tartása nélkül semmit sem ért volna.¹¹⁶

A János-fiak 1443 elején folytatták előretörésüket, hiszen úgy tűnt, Ulászló sem kívánta betartani a halott királynővel kötött békét.¹¹⁷ Győr városát Ulászló csapatai ismét sikertelenül ostromolták meg,¹¹⁸ aminek egyenes következménye az lett, hogy III. Frigyes osztrák csapatokat küldött a város biztosításá-

ra. Ráadásul ebben az időben halt meg ifjabb Rozgonyi István is, akinek helyébe tapasztalatlan fia, Sebestyén lépett. Ifjabb János elvesztett egy nagyhatalmú rokont, egy potenciális szövetségest akkor, amikor birtokai ismét határvonalra kerültek. Valamilyen módon mégis sikerült elkerülnie, hogy birtokait elkobozzák.

Márciusban az országgyűlésen Hunyadira és Újlakira mint országos főkapitányokra bízta a Dunántúlt, de különösen a János-fiak szorongatta Vas és Zala megye pacifikálását.¹¹⁹

Az országgyűlést követően az ország belső rendje lassan helyreállt, a távolsági kereskedelem is megindult.¹²⁰ Hosszú idő után újra pozsonyi kereskedők keresték fel az Európában is számon tartott tatai Keresztelő Szent János napi vásárt.¹²¹ Itt nagy meglepetés fogadta a kalmárokat, mert feltartóztatták őket egy pozsonyi polgár négy évvel korábban elkövetett „vétsége” miatt. Az esetet két levél őrizte meg, amelyek érdekes adalékokkal szolgáltak a vizsgált időszakra. Egyrészt rávilágítanak arra, hogy 1439 és 1443 között a kereskedők nem látták célszerűnek felkeresni Tatát, a harci cselekmények miatt. Tata ezek alapján is a frontvonalon helyezkedhetett el, hiszen Pozsony város kitarított a királyné mellett, így például 1442-ben, amikor Erzsébet – feltehetően ifjabb János vezetésével – irányította a települést, lett volna alkalmuk felkeresni a várost.

¹¹⁰ Tarján és Saras birtokában később is kimutatható Sandrin helyett Buzlai László és Bedegei Benedek szomszédosként („Ladislao Buzlay et Benedicto Bedegey de Saras”): 1447. április 26. (DL 98266.) Ugyanebben az évben tiltották Sandrin fiát Literatus Györgyöt és Bedegei Benedeket, Tamást valamint Albertet, hogy Buzlaynak zálogosítsák el az ő részüket is: 1447. január 9. (DL 14042.)

¹¹¹ „Possessionem suam Saras vocatam in comitatu Strigoniensi habitam ac totum et omne ius suum si quod haberet in possessione Tharyan nuncupata in eadem comitatu Strigoniensi existenti”: 1459. augusztus 6. (DL 15390.)

¹¹² PÁLOSFALVI 2003, 917–918.

¹¹³ 1441. november 30. (DL 13654.); 1442. január 20. (DF 286140., DL 107900.); 1442. március 23. (DF 286141.); volt pohárnokmester: 1443. január 1. (CHMEL 1838, LXXVII.); 1443. augusztus 8. (DL 13731.)

¹¹⁴ Szécsi Dénes és Tamás, id. Rozgonyi János, Salánki Ágoston, Giskra. (CHMEL 1838, LXXVII.)

¹¹⁵ Az adományozás igen figyelemre méltó: 1443. január 25. (DL 50131.; TÓTH-SZABÓ 1917, 381–382.) Az okle-

vélben Vitány várának három birtoka szerepel: Bicske, Csapol és Szentlászló. Ezeket pont annak a Szerdahelyi-családnak adta, akiktől Zsigmond 1419-ben megszerezte. Ráadásul a forrásban említett Szerdahelyi nem más, mint Rozgonyi Simon fiainak pozsonyi várnagya. (ENGEL 1996, 395.) Még egy pontatlanság is szerepel az írásban, amely szerint e birtokok zálog címen lennének ifjabb János kezén, azonban 1440 decemberében éppen Ulászló adományozta élethossziglan neki. Az adományozás utalhat arra, hogy a pozsonyi ág elvesztette a befolyását ebben az időszakban a vértesi birtokokban.

¹¹⁶ 1443. június 1. (DL 50135.)

¹¹⁷ QUELLEN WIEN II, 219. (1443. január 25.)

¹¹⁸ QUELLEN WIEN II, 221.

¹¹⁹ ZICHY XII, 199; DRH, 322–323.

¹²⁰ A budai polgárok téglát kérnek Bécsből: 1443. április 6. (QUELLEN WIEN II, 223.) A Bécsset, valamint Pozsonyt, Budát és Székesfehérvárat érintő útvonalakat részben ellenőrző Szécsi fivérek is békére törekedtek: 1443. április 3. (DL 48647.)

¹²¹ SCHMIDTMAYER 2011, 203.

A másik fontos információ, amelyekre a levelek utalnak, hogy a két időpontban ugyanannak a birtokosnak a várnagya működött a várban, hiszen valószínűtlen lenne, hogy egy másik birtokos várnagya számon tudta (volna) tartani az egyik elődjének sérelmére elkövetett esetet négy év távlatából.

Az események eddigi összefoglalásával megállapítható, hogy ifjabb János – igaz, szűkülő mozgástér-

rel – meg tudta tartani befolyását vértesi uradalmaiban. A politikai ellenfelek közötti lavírozás eredményeként végül Erzsébet hívei nem szállták meg Tatát 1440–1441-ben.¹²² Ezért nem szerepelnek a vértesi várak a forrásokban, mint hadi események célpontjai. 1442-ben pedig ifjabb Jánossal együtt került Erzsébet befolyási övezetéhez a terület.

1443 NYARA

A nyár folyamán az erőviszonyok teljesen átrendeződtek. A török hadjárat előtt a hátszágot biztosítani akarták, ezért számos forrás szól az ebben az időszakban született, többnyire kétoldalú megállapodásokról, egyezségekről. Ezen egyezségek főszereplője ifjabb János és meglepő módon id. János, aki – legalábbis Csókakő esetében – ifjabb Jánossal együtt lépett fel. Az események hátterében pedig jól kitapinthatóan ott állt Újlaki Miklós, aki Ulászló vezéréként, az országgyűlésen főkapitányi tiszttel felruházva, a régió megkerülhetetlen szereplője és talán a vértesi birtokokban is befolyást szerző politikus volt.

Újlaki székvárosának tekintett Székesfehérvárott tartózkodva¹²³ próbálta biztosítani a Dunántúl békéjét, különösen a birtokaira közvetlen veszélyt jelentő Vértesi vidékét. Fő célja a János-fiak „*étvágyának*” csillapítása volt. Biztos lehetett benne, hogy őket csupán katonai megoldással nem lehetett félreállítani, ezért Újlaki itt diplomáciai eszközökhöz folyamodott. E törekvéseiben Ulászló – úgy tűnik – személyes jelenlétével is támogatta, hiszen augusztus elején Újlaki (vár)palotai rezidenciáján tartózkodott.¹²⁴ Újlaki július végén a fehérvári káptalan előtt semmisnek nyilvánított minden olyan szerződést, zálo-

gosítást, amelyet korábban ifjabb Jánossal kötött.¹²⁵ E bevallás megerősíti azt a feltételezést, hogy egyes események mögött Újlaki Miklóst sejtethetjük, sőt az egyik csókakői várnagy nagy valószínűséggel az ő érdekeit képviselte. E feltételezést erősíti, hogy augusztus 8-án újabb megegyezésre került sor. Az első bevallásból megtudjuk, hogy Bedegei Benedek és Gergelylaci Sandrin hű szolgálataikért megkapták életük tartamára Vitány várát, ezen felül a jó hivatalviselésükért százötven aranyforint értékű jutást nyertek el.¹²⁶ Továbbá adományokban részesültek, a Csókakő várához tartozó,¹²⁷ Fejér megyei Csala és Dinnyésméd birtokokat, valamint Komárom megyében egy újatai malmot kaptak.¹²⁸ A következő bevallásból kiderült, hogy Vitányt azért kellett a két Jánosnak átadnia, mert különben a Gergelylaci Sandrin és Bedegei Benedek várnagyok nem adták volna át Csókakő várát.¹²⁹

A Rozgonyi-család történetében nem példa nélküli, hogy fizetség hiányában a várnagyok kizárták urukat a várakból, hiszen hasonló folyamat zajlott le az 1450-es években Pozsonyban is.¹³⁰ Ott is a hivatalviselésért járó pénz kifizetése mellett egy másik várat is követeltek.¹³¹ A Rozgonyiak teljesítették a csó-

¹²² Erzsébet 1440 nyarán ugyan a tatai vár uradalmából eladományozta Agostyánt („quoddam predium Abostyanfewlde vocatum in comitatu Komaromiensi existenti nunc habitatoribus destitutum per defectum seminis condam Benedicti Tulok de regni nostri consuetudine ad sacram regni coronam maiestatemque regiam rite et legitime devolutum et per castellanos nostros de Thatha ad ipsum castrum nostrum occupatum simulcum universis et singulis suis utilitatibus et pertinenciis”): 1440. július 28. (DL 13561.) Agostyán 1440 májusában is Tata várának tartozéka volt. (DL 13900.) Az oklevélben a használt saját várnagyi kifejezés korábbi időszakra utal, amikor a vár még honorbirtokként volt id. Rozgonyi István birtokában. 1438-ban hasonlóan „saját városából”, Tatából írt oklevelet Erzsébet: 1438. november 16. (HO II. 281.) Mindenesetre a beiktatást nem sikerült végrehajtania. Ehhez – úgy tűnik – 1442-ben sem volt elég ereje, hiszen azt még kétszer erősítette meg az újdonsült birtokos. 1446-ban Hunyadi Jánossal, majd 20 évvel később Mátyás királlyal. (DL 13561.) Agostyán ugyan nem szerepelt Tata birtokai között 1446-ban (DL

88202.) és a részletesebb felsorolást tartalmazó két 1449-es oklevélben sem (DL 14284., DL 13830.), azonban ez alkalmakkor nem szerepel már Kovácsi pusztá sem. 1455-ben (DF 207898.) és 1489-ben (DL 19607.) Agostyán és Kovácsi birtokosa a Rozgonyiak hű – Mátyás alatt id. Rozgonyi János altárnokmestere – családjára, Kovácsi Demeter.

¹²³ Újlaki Székesfehérvárott adott ki oklevelet: 1443. július 22. (DF 260017.)

¹²⁴ Ulászló Palotán adott ki oklevelet: 1443. augusztus 2. (DL 92953.) Az oklevél azonban csak átírásban maradt fent elírásokkal, egyelőre más forrás nem erősíti meg, hogy Ulászló Palotán tartózkodott volna. Sroka nem ismeri az adatot, ez idő tájt Ulászlót Budára helyezte. (SROKA 1995, 33.)

¹²⁵ 1443. július 29. (DL 13729.)

¹²⁶ 1443. augusztus 8. (DL 13731.)

¹²⁷ BOCSI 2007, 50–53.

¹²⁸ 1443. augusztus 8. (DL 13730.)

¹²⁹ A bevallást a várnagyok is a fehérvári káptalan előtt tették: 1443. augusztus 8. (DL 13731.)

¹³⁰ PÁLOSFALVI 2004, 201.

¹³¹ PÁLOSFALVI 2004, 197.

kakői várnagyoknak tett ígéreteket: akik később is kimutathatóak Dinnyésméd és Csala birtokán,¹³² valamint Vitány várában, így ezeket minden bizonnyal megszerezték.

Vajon ez esetben is fizetlenség állt a háttérben? A váruradalmak területén katonai műveleteket hajtottak végre, továbbá a kereskedelem leállása miatt minden bizonnyal jóval kevesebb bevételhez juthattak birtokosai. A kiadások jelentősen megnövekedtek, hiszen a hadjáratokban való részvételt valamilyen módon finanszírozni kellett, így akár a ki nem fizetett várnagyok is magukhoz ragadhatták a kezdeményezést.

Felmerül lehetőségként az is, hogy csupán az Újlakival kötött egyezmények megszűnése váltotta ki azt a félelmet, hogy Gergelylakiék elbocsátásra kerültek, s emiatt akarták a várnagyok „*biztosítani a megélhetésüket*”. Ezt a feltételezést csupán az támogatja, hogy nehéz magyarázatot találni arra, itt mégis egyezkedésre kényszerültek, miközben a János-fiak újabb és újabb várakat foglaltak el a Dunántúlon zsoldosaik segítségével.¹³³ További kérdésként merül fel, hogy id. János milyen alapon rendelkezett ifjabb Jánossal. Feltehetően az 1442 és 1443 elejére tehető megerősödésüknek, valamint ifjabb János taktikai hibájának köszönhetően kerültek a János-fiak a vértesi várak birtokába. Jogalapjuk nem volt. Úgy tűnik, azt csak utólag próbálták – egyoldalúan – rendezni: augusztus 17-én, immár egy másik hiteleshely előtt számos egyezséget kötött idősebb és ifjabb János egymás birtokaival kapcsolatban. Talán nem véletlenül a fehérvári kereszties konvent előtt tették bevallásaikat, így a tíz nappal korábbi bevallások mód-

ja homályban maradhatott. Ez feltehetően csak a János-fiaknak állt érdekében.

A négy testvér számára a legfontosabb szerződés, amely alapján ifjabb János, magára véve Rozgonyi Sebestyén terhét, összes vértesi birtokának, tehát Tata, Vitány, Gesztes, Csókakő várak és a hozzá tartozó birtokok felébe – ahogy fogalmazott: „*érett megfontolásból*” – beengedte a János-fiakat.¹³⁴ Úgy határoztak, hogy az összes régtől fogva meglévő, valamint a későbbiekben bármilyen módon megszerzendő birtokokat is egyformán elosztják.¹³⁵ Ezt követően nemcsak a vértesi birtokok kerültek megosztásra,¹³⁶ azonban a János-fiak alig nyújtottak bármit cserébe.¹³⁷ Végül arról is intézkedtek, hogy kölcsönösen megvédik egymást, továbbá a köztük megkötött szerződésekkel kapcsolatban felmerülő vitás ügyek esetére az egyenlően választott négy fogott bíró dönt majd.¹³⁸ Gergelylakiék a szerződésnek megfelelően augusztus 22. után átadták Vitányért Csókakő várát. Ifjabb és idősebb János szeptember elején Csókakő várában adott ki közösen egy oklevelet.¹³⁹

Bár az egyenlőtlen és igen fondorlatosan megkötött egyezségek a János-fiaknak kedveztek, az akkor ifjabb János számára sem nyújtott elfogadhatatlan helyzetet. Úgy tűnik, id. János kihasználva az ő és testvérei számára fennálló pillanatnyi erőfölényt, ifjabb Jánost igen kedvezőtlen helyzetbe sodorta. Ifjabb János később úgy nyilatkozott, hogy nem önszántából ment bele ezekbe az egyezségekbe.¹⁴⁰ Mindenestre rávilágítanak a szerződések arra is, hogy míg a csókakői várnagyok megengedhették érdekeik érvényesítését, addig arra ifjabb János egyértelműen képtelen volt.

IFJABB JÁNOS JAVAINAK IDŐLEGES ELVESZTÉSE (3. KÉP)

1443 őszén János-fiak folytatták a Dunántúlon pozícióik erősítését, míg a Hunyadi vezette seregek Ulászló királlyal török ellenes hadműveletekbe kezdtek. A hadjáratban Újlaki „*váratlan*” betegsége miatt személyesen nem tudott részt venni, azonban seregét a király rendelkezésére bocsátotta.¹⁴¹ A királyi sereg 1444 januárjának végén győzedelmesen hazatért, s ez pontot tett a János-fiak további dunántúli előrenyomulásának végére.¹⁴² Eközben, nem tudni pontos-

san, mi okból, de ifjabb János néhány familiárisa kíséretében a lehető legrosszabb időpontot kiválasztva elzarándokolt Róma városába, ahonnan januárban indult haza.¹⁴³

Az 1443 augusztusában kialakult „*barátságos*” légkör azonban egy csapásra megváltozott. Hazatérését követően már nem tudott vagy nem akart a váraiba költözni. A János-fiak ezen szerettek volna változtatni, a meggyőzésre egy augusztus 15-én tartott

¹³² Birtoklásuk végére nincsen pontos adat. Legvalószínűbb, hogy 1446 után vissza kellett adniuk Vitánnyal együtt. 1449-ben és 1453-ban már Csókakő tartozékként szerepeltek: 1449. július 21. (DL 14284.); 1453. január 24. (DL 14600.)

¹³³ PÁLOSFALVI 2003, 918–920, 924–925.

¹³⁴ Átírásban: 1443. augusztus 17. (DL 13731.)

¹³⁵ 1443. augusztus 17. (DL 13737.)

¹³⁶ Például a Heves megyei Gyöngyös, a Tolna megyei Szil: 1443. augusztus 17. (DL 13736., DL 13740., DL 13741., DL 88762.)

¹³⁷ Csupán a már birtokukban nem levő Zalavár és Somlyó várakat és uradalmaikat: 1443. augusztus 17. (DL 13738.)

¹³⁸ 1443. augusztus 17. (DL 13742.)

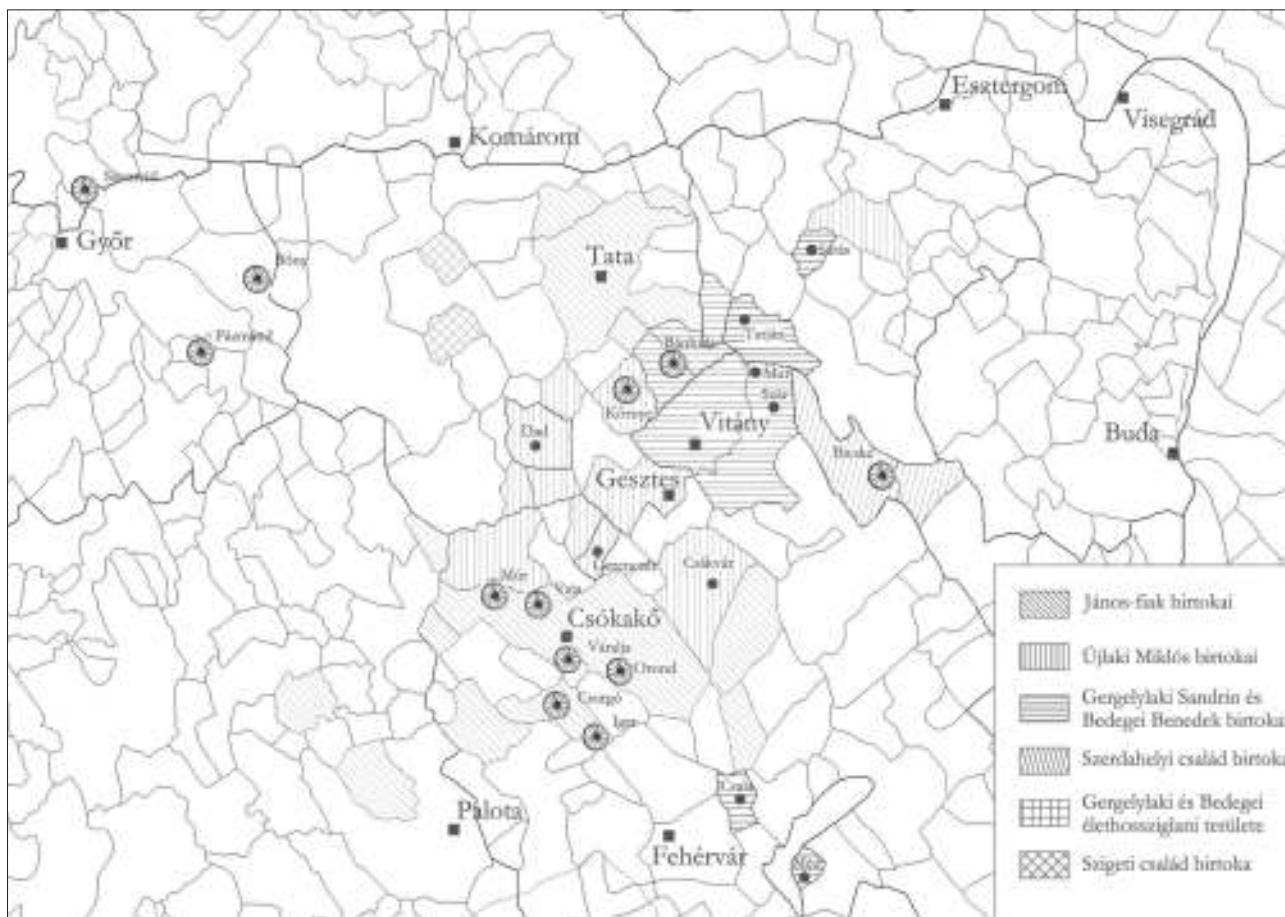
¹³⁹ 1443. szeptember 9. (DL 100566.)

¹⁴⁰ 1446. június 28. (DL 13731.)

¹⁴¹ KUBINYI 1973, 7.

¹⁴² PÁLOSFALVI 2003, 925.

¹⁴³ 1444 elején útlevelet kapott a hazatérésre: LUKCSICS II, 213.

3. kép: Az ismert birtokosok és az általuk ellenőrzött területek 1444-ben
Fig. 3: Known holders and the areas they control in 1444

nemesi összefogóval Szécsi Dénes közbenjárásával próbálták rávenni ifjabb Jánost, hogy az velük együtt lakjon Tatán vagy Csókakő várában, és ne bujkáljon előlük.¹⁴⁴ Ez azonban azt nem akadályozta meg, hogy ifjabb János a váruradalmak rovására birtokadományt tegyen.¹⁴⁵ Ifjabb János igen fenyegetve érezhette magát, s valóban, a János-fiak későbbi bevételeiből körvonalazódik az a kép, hogy az ifjú várát gyakorlatilag kifosztották, s mindenét elvették,¹⁴⁶ valamint birtokait is végigprédálták.¹⁴⁷

A komáromi eseményekről kiadott tiltakozó oklevél ráadásul egy másik fontos információt is tartalmaz, ha tüzetesen megvizsgáljuk, a megszo-

zott felsorolásból két vár hiányzik: Vitány és Gesztes. Vitányról láttuk, hogy azt a két csókakői várnagy kapta a Rozgonyiaktól életük tartalmára, de Gesztes esetében más okot kell keresnünk. E várat valamilyen 1443 augusztusa és 1444 augusztusa között Újlaki Miklós szerezte meg magának. Szeptemberben a vár falai között keltezett egy oklevelét.¹⁴⁸ Milyen hatásra történhetett a vár elidegenítése? Lehet, hogy ifjabb János Újlakira támaszkodva próbálta meg visszaszerezni a várát? Vagy Újlaki a zavaros helyzetet a maga javára tudta kamatoztatni? A pontos választ nem ismerjük. 1443. szeptember 1-jén a Simon-fiak tiltakoztak amiatt, hogy az éppen velük tartózkodó ifjabb János birtokait, köztük a négy vértesi várat is, bevallásokkal elidegenítette.¹⁴⁹ Itt külön kiemelték a

¹⁴⁴ „Ut ipse iuxta continencias litterarum ipsorum obligatoriarum superinde confectarum unacum ipsis scilicet Iohanne et Rinoldo in castris Thatha et Chokakw ac aliis eorum locis et fortaliciis simul et ad invicem finaliter cum honore habitaret et commoraretur, qui quidem Iohannes filius Stephani huiusmodi amonitionibus et inductionibus ipsorum Iohannis et Rinoldi minime acquiescere voluisset.”: 1444. augusztus 28. (DL 13735.)

¹⁴⁵ Például Tímár birtokkal kapcsolatban a váradi haditáborban: 1444. augusztus 29. (KÁROLY 1901, 691–693.)

¹⁴⁶ 1447. október 4. (DL 14118.); 1448. július 7. (DL 14180.)

¹⁴⁷ Rozgonyi Rénold és Buzlai László(!) Dinnyésméd birtokon követett el hatalmaskodást „a zavaros időkben”. 1447. január 20. (DL 88214.)

¹⁴⁸ „In castro nostro Gezthes”: 1444. szeptember 11. (DL 102495.)

¹⁴⁹ 1444. szeptember 1. (DL 13798.)

szlavónországi és erdélyi hiteleshelyek szerepét, ami Újlakira utalhat.¹⁵⁰ Ez esetben ifjabb János önként engedte volna be Miklós vajdát egyik várába.¹⁵¹ Talán cserébe Újlaki megosztotta vele a fejéri ispáni tisztséget.¹⁵² Nehezebb arra válaszolni, hogy e folyamat-hoz Rozgonyi Simon hogyan viszonyult, hiszen – úgy tűnik – teljesen kiszorultak a vértesi várakból. Talán emiatt is próbálták ifjabb Jánossal szorosabbra fűzni a kapcsolatukat. Erre jó példa, hogy 1444 októberében a Nógrád megyei Szanda vár iktatásánál – annak ellenére, hogy a királyi levélben eredetileg nem

szerepelt a kedvezményezettek között – kérték az ő beiktatását is.¹⁵³

Az ország sorsában és a Rozgonyi-ágak közötti erőviszonyban sorsdöntő fordulat következett be. Szeptember 22-én Ulászló az ország vezetését egy főnemesekből és főpapokból álló csoportra bízva – köztük volt Rozgonyi György és Újlaki Miklós is – elindult a török ellen. A király Várnánál halt meg Rozgonyi Simonnal együtt, így egy újabb jelentős befolyással bíró rokon veszett oda. Ráadásul az ország ismét koronás fő nélkül maradt.

REMÉNY IFJABB JÁNOS JAVAINAK VISSZASZERZÉSÉRE

Az ország nemesei a tavasz végén összegyűltek, és a királykérdés rendezéséig hét országos főkapitányt választottak meg, akik között ott volt Újlaki Miklós és Rozgonyi György is. Döntést hoztak arról is, hogy minden várat vissza kell juttatni annak, aki azt 1440-ben jogszerűen bírta.¹⁵⁴ E döntésekre alapozva ifjabb Jánosnak mérsékelt reménye lehetett arra, hogy várainak helyzete végre megoldódjon: igaz, az 1443-as bevallásai miatt teljes győzelemmel eleve nem számolhatott. Reményeit még az táplálhatta továbbá, hogy 1445 első felében ifjabb János feltehetően Újlaki Miklós környezetében tevékenykedett. Az Újlaki-familiárisnak számító Györgyi Bodóéknak zálogosította Tolna megyei birtokait,¹⁵⁵ valamint rendezte a helyzetét az 1444 óta mindenképpen Újlaki familiárisai között számon tartott Essegvári Pállal.¹⁵⁶ Úgy tűnik, az előző évek alatt a Rozgonyiak pozsonyi ágával elvesztette jó kapcsolatát és befolyását Heves megyei birtokai fölött.¹⁵⁷

Ifjabb János – talán felmérve helyzetét – most már inkább arra törekedhetett, hogy egy jól ellenőrizhető várat és uradalmat megtartsa magának. E törekvésének első kézzelfogható példája az év nyarán született Újlaki Miklós Palotán álló rezidenciáján id. Jánossal és testvéreivel fennálló nézeteltéré-

seket próbálták enyhíteni, amikor a békéltetési kísérlet során ifjabb János kijelentette, hogy semmilyen körülmény között sem kíván a János-fiakkal egy várban élni. Itt fogalmazta meg először, hogy egy saját, egyedül kormányzott várat szeretne.¹⁵⁸ Az egyezkedés során csupán Tata, Csókakő vára, valamint Gerecsér és Mór birtoka került szóba. A megállapodás végül nem jött létre, s úgy tűnik, ifjabb János Újlaki Miklóst hibáztatta azért, hogy a várait nem kapta vissza.¹⁵⁹ A fehérvári káptalan előtt tett tiltakozásban úgy fogalmazott: Újlaki főkapitányként hagyta, hogy a korábban ellenséges emberek által megszerzett várai a birtokukban maradjon. Az oklevél érdekessége, hogy megemlítette Tata, Csókakő és Vitány várát is, azonban Gesztes nem. Ezek alapján joggal gyaníthatjuk, hogy Gesztes és uradalma ifjabb János tevékenységének s talán beleegyezésének köszönhetően került ki birtokai közül, míg a többi várát a János-fiak és Gergelylakiék tartották kézben.

Nem valószínű, hogy ifjabb János ellen tudott volna állni Újlaki Miklós nyomásának, hiszen a nála nagyobb befolyással és erővel rendelkező – többek között az ország egyik főkapitányát is adó – pozsonyi ág sem tudta nagyhatalmú szomszédai befolyását visszaszorítani.¹⁶⁰ Ráadásul 1445 októberének vé-

¹⁵⁰ Újlaki Miklós erdélyi vajda, és jelentős szlavónországi birtokokkal rendelkezett. (KUBINYI 1973, 18.)

¹⁵¹ Jól megfigyelhető, hogy a későbbi évek tiltakozásai során ifjabb János Gesztes már nem emlegette.

¹⁵² Mindenesetre 1444-ben két alispánja volt a megyének: az Újlakiakhoz köthető Somogyi Imre (KUBINYI 1973, 3.), valamint Bátfai István, aki korábban id. Rozgonyi István familiárisa és csókakői várnagya volt: 1444. július 20. (DL 80810.)

¹⁵³ 1444. október 18. (DL 13809.)

¹⁵⁴ DRH, 340–341.

¹⁵⁵ 1445. január 6. (DL 13830.) A zálogosítást később is meghosszabbította. Györgyi Bodó Gergely Újlaki alvajdája. (ENGEL 1996, 15.)

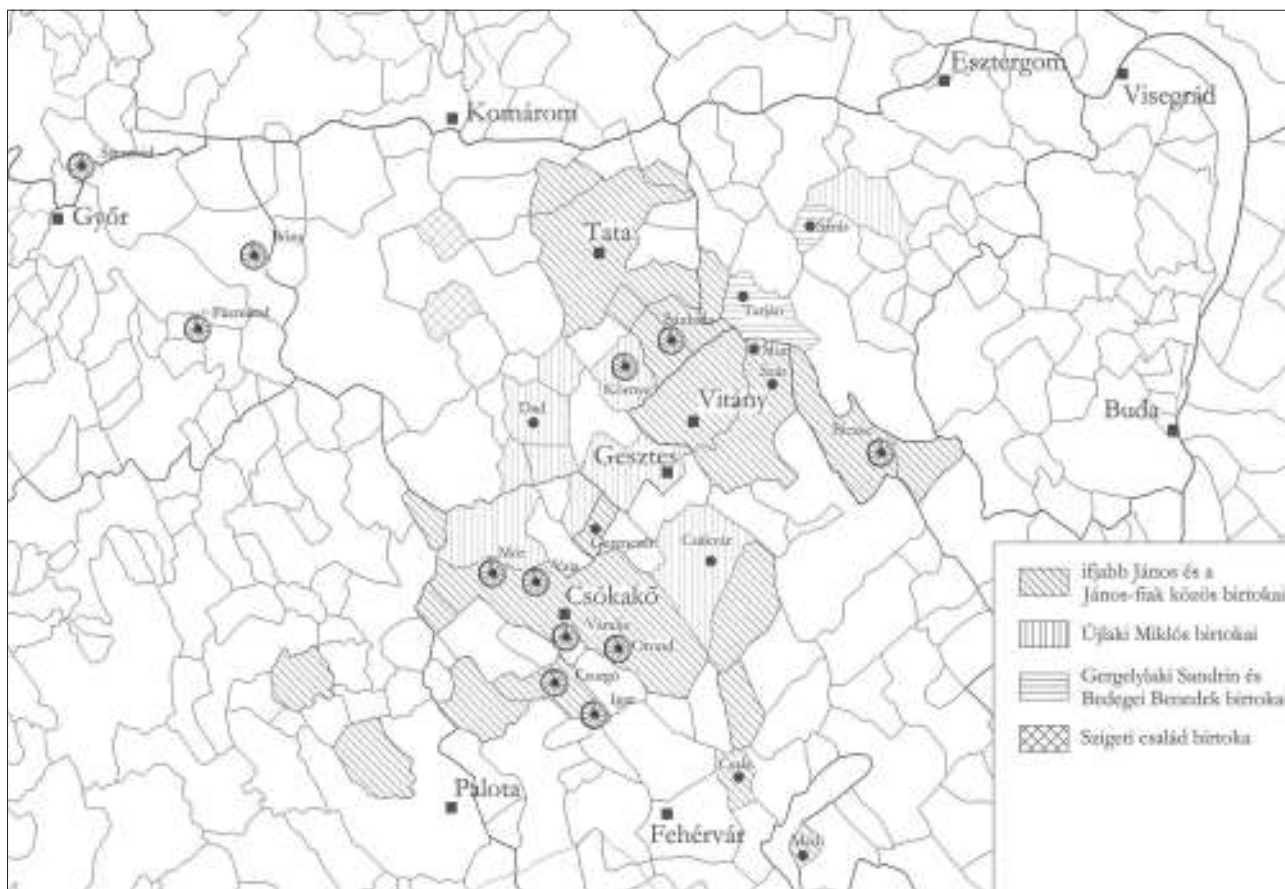
¹⁵⁶ 1445. június 5. (DL 68371.) Ennek a megállapodásnak köszönhetően Essegvár felét újra megkapta. Essegvári Újlaki familiáris. (ENGEL 1996b, 70.)

¹⁵⁷ Rozgonyi György és Sebestyén tiltotta ifjabb Jánost azok elfoglalásától: 1445. május 22. (DL 13853.) Később pedig azt tállította, hogy teljesen kizárták itteni birtokaiból, és abba most se akarják az őt megillető részbe beengedni: 1445. október 6. (DL 13880.)

¹⁵⁸ 1445. június. 18. (DL 13735., DL 13732., DL 88762.)

¹⁵⁹ „Tamen ipse ob favorem illorum qui dicta sua castra iniuste tenent et in sui iuris preiudicium conservant nichil in huiusdi restitutioni dictorum suorum castrorum fecisset nec laborare voluisset in suis preiudicium valde magnum.”: 1445. június 28. (DL 13856.)

¹⁶⁰ Sebestyén a pozsonyi káptalan előtt – Ország Mihálylyal és familiárisaival – több kényszerből tett bevallását, zálogosítását vonta vissza, amely rá, a rokonaira és az országra nézve is károsak voltak: 1445. december 20. (DL 13885.)

4. kép: A Vértes hegységben 1446 nyarán kialakult állapot
 Fig. 4: The state on the summer of 1446, in the Vértes Mountains

gén Újlaki Miklós és Cillei Ulrik fivéreké fogadták egymást a fehérvári káptalan előtt.¹⁶¹ A szerződés tovább erősítette Újlaki már így is hatalmasra duzzadt befolyását, s az országos eseményekre is befolyással bírt. Az egyezségben felsorolták egymás várait, uradalmait, így Újlaki Miklós részében Geszttest is.

Talán a formálódó főúri szövetségek is arra sarkallták az ország lakosait, hogy mielőbb megnyugtatóan rendezzék az elmúlt években jelentősen megváltozott állapotokat.

Az események alakulása arra ösztönözte mindhárom Rozgonyi-ág képviselőit, hogy az elmúlt időszakban megszerzett jogaik alapján maximalizálják az eddig elért eredményeket. Rozgonyi György igyekezett megerősíteni az ifjabb Jánossal közösen bírt javak jogának biztosítását: 1446 márciusában felkérte a fehérvári káptalant, hogy Csókakőre vonatkozó oklevelet keresse ki, amelyek alapján ő a jogait tudja érvényesíteni. Ennek eredményeként az összes vértesi birtokról szerzett másolatot.¹⁶²

Június hónapban Pesten országgyűlést tartottak, ahol az elmúlt évek problémáit, felgyűlt bajait kívánták megoldani. Számos határozatot hoztak: az ország szempontjából a legfontosabb lépés volt, hogy Hunyadi Jánost kormányzóvá választották. Az egyik törvénycikk a méltóságviselőket lemondásra szólította fel, így Rozgonyi György elvesztette országbírói tisztségét, ezáltal a pozsonyi ág veszített befolyásából és érdekérvényesítő képességéből. Legalább olyan fontos volt az országgyűlés azon határozata is, amelyben úgy döntöttek, hogy vissza kell adni az elfoglalt javakat. Ez a passzus komoly reményeket keltetett ifjabb Jánosban, hiszen gyorsan megkezdtek a visszaélések kivizsgálását is. Így került sor ifjabb János panaszának ismertetésére is, amelyben előadta, hogy Gergelylakai és Bedegői kényszerítették arra, hogy nekik vallja Vitézy várát. E sérelmet az országnagyok jogosnak találva elfogadták, és kötelezték a volt várnagyokat a vár elhagyására. Azonban arra a vádra, hogy a János-fiak is csak kényszerítették vol-

¹⁶¹ Itt köszönöm meg gróf Erdődy Imrének, hogy engedélyezte levéltárának használatát. 1445. október 29. (Erdődy levéltár (HHStA) D 11079.) Vö.: 1446. október 9. (DL 13978.)

¹⁶² 1446. március 13. (DL 13542., DL 13604., DL 13898., DL 13900., DL 94378.)

na ifjabb Jánost, hogy káptalan előtt tett bevallásában beengedje őket birtokai felébe, további vizsgálatot rendeltek el.¹⁶³ A főurak ezen döntését Rozgonyi György tiltakozása kísérte, aki szerette volna, ha csupán a vele kötött – közelebről továbbra is ismeretlen – egyezség maradt volna érvényben.¹⁶⁴ Végül a kiéleződött helyzetre való tekintettel Vitány vára és uradalma esetében a birtokba iktatást úgy hajtották végre, hogy annak egyik fele ifjabb Jánosé, másik fele a János-fiaké legyen, és senkinek a tiltakozását nem vették figyelembe.¹⁶⁵ Míg sajátos módon a három Rozgonyi-ág többféle vádakkal illette egymást,¹⁶⁶ addig Újlaki Miklóssal szemben egyikük sem fogalmazott meg ekkor valamilyen – de különösen Gesztes várával kapcsolatos – indítványt.¹⁶⁷ (4. kép)

Az 1446 júliusára lezáruló vizsgálatok nyomán Tata, Csókakő és Vitány várak és uradalmainak felébe beiktatták ifjabb János mellett a János-fiakat. Ezt majdnem minden esetben ifjabb János vagy va-

lamelyik familiárisának tiltakozása kísérte. Az elmentmondásokat összegyűjtve azt tapasztaljuk, hogy ifjabb János több uradalomban bírt ténylegesen legalább egy kisebb birtokrészt, mint az a tiltakozások és bevallások nyomán kirajzolódó kép alapján elképzelhető lenne.¹⁶⁸ A fehérvári káptalan előtt ifjabb János mégis azt állította, hogy Tata és Vitány várát fondorlással megszerző János-fiak nem engedték be az őt megillető javakba.¹⁶⁹ Ebből világosan látszik, hogy ifjabb János Csókakő várát ténylegesen birtokolta, ahol oklevelet is kiadott.¹⁷⁰ A vár tartozékáról, Mórról elrabolt jobbágya ügyében intézkedett.¹⁷¹ Talán ekkor sikerült visszaszerezni az Ulászló által eladományozott Bicske környéki birtokkomplexumot a Szerdahelyiektől is, hiszen az ilyen bizonytalan adományokat vizsgálták felül az országgyűlésen. E feltételezést erősíti: a Szerdahelyiektől egyes Ulászlótól kapott birtokokat biztos, hogy visszavettek.¹⁷²

IFJABB JÁNOS EGYEZSÉGE A POZSONYI ÁGGAL

1446 szeptemberében úgy döntött Rozgonyi György és Sebestyén, hogy (újra) megosztóznak javaikon ifjabb Jánossal. Ennek érdekében egyezséget kötöttek, ahol kijelölték a két fél lakhelyét is: Rozgonyi Györgyé a Pozsony megyei Sempte vára, míg ifjabb Jánosé a Fejér megyei Csókakő lett. A birtokokat egyenlően osztották két részre, kivéve a lakhelyül szolgáló várak uradalmait.¹⁷³ Megosztottak birtokai-

kon és viselt tisztségeiken is, s ezt a fontos pozsonyi ispánság esetében is megtették.¹⁷⁴ Úgy tűnik, szoros együttműködésre került sor ezt követően.¹⁷⁵ Októberben együtt léptek fel a János-fiak ellen, mert szerintük azok szokatlan adókat vetettek ki Tata, Vitány és Csókakő uradalmára, valamint túlhalászták a tatai tavat.¹⁷⁶ Ugyanakkor Rozgonyi György és Sebestyén tiltakozott az ellen, hogy ifjabb János Újlakinak adta

¹⁶³ 1446. június 28. (DL 13731., DL 13732., DL 13735., DL 88762.)

¹⁶⁴ 1446. június 28. (DL 13935.)

¹⁶⁵ Vitány beiktatásakor: 1446. július 5. (DL 13940.)

¹⁶⁶ Például Pest megyei birtokokkal kapcsolatban: 1446. június 24. (DL 13929.) Ifjabb János familiárisainak Zemplén megyei pusztítására: 1446. június 26. (DL 13932.)

¹⁶⁷ A tiltakozásokban Gesztes később szerepel, de Újlaki neve nem. Például: 1447. október 13. (DL 14122.)

¹⁶⁸ „Michael dictus Chaky familiaris Iohannis iunioris” elmentmondott, ezért „iamdictum Iohannem iuniorum de Rozgon in facie porcione sue possessionarie in predicto oppido Thata habite” megidéztek: 1446. július 23. (DL 88202.)

¹⁶⁹ 1446. július 27. (DL 13942.)

¹⁷⁰ 1446. augusztus 10. (DL 13948.)

¹⁷¹ . Újlaki „unum iobagionem sew familiarem ipsius Iohannis de Rozgon videlicet Gregorium Fabrum in possessione sua Moor vocata commorantem cum omnibus rebus et bonis suis possessione de eadem

potentialiter deduci fecisset”. 1446. augusztus 10. (DL 88205.)

¹⁷² Például bizonyos budai telkek esetében: 1446. március 26. (DF 238058.) (Hibás regesztája: BARTFAI 1938, 187.) Az oklevél több érdekes információt is tartalmaz: Rozgonyi Simon kérésére adta Ulászló ezeket a budai birtokokat a pozsonyi ág pozsonyi várnagyának, Bicskei (Szerdahelyi) Péternek. 1446 elején a területek visszavételét saját familiárisától Rozgonyi György országbíró hajtatta végre.

¹⁷³ 1446. szeptember 21. (DL 13967., DL 88207., DL 88914.)

¹⁷⁴ Forgács Péter ifjabb János pozsonyi várnagya: 1447. január 22. (DL 71387.)

¹⁷⁵ Például: 1446. december 13. (DL 14004.)

¹⁷⁶ „Castrorum Vythan, Chokakw et Thatha nuncupatorum et possessiones ad eadem castra spectantes porciones scilicet eorundem exponencium in eisdem ipsos contingerent per indebitas et superfluas taxarum possessiones et exactiones desolassent et quam piscinam (...)cie dicti opidi Thata existenti piscari facient pisces.” 1446. október 18. (DL 88209.)

Gesztes várát.¹⁷⁷ Megosztottak a pozsonyi ispánságon és a vár jövedelmén is.¹⁷⁸ Igaz, az egri püspökség kormányzójaként is tevékenykedő Rozgonyi György annak jövedelmeiből ifjabb Jánost nem részesítette.¹⁷⁹ Talán emiatt is, de ifjabb János sem engedte be minden birtokába a pozsonyi ágat.¹⁸⁰

Mindeközben a János-fiak kényelmesen berendezkedtek Tatán, ahol a nyár folyamán közösen adtak ki egy oklevelet, amelyben a tatai bencés apátság kegyuraként rendelkeztek az új apát személyéről.¹⁸¹ Jogaik biztosítására a kormányzóval, Hunyadi Jánossal iratták át az ifjabb Jánossal 1443 augusztusában megkötött egyezményüket, valamint az azt követő beiktatásokat, nemcsak a vértesi birtokokra vonatkozóan.¹⁸² A keltezési helyek alapján Tata Rénold rezidenciája lett ebben az időszakban.¹⁸³

Az év végén ifjabb János a Geszteshez tartozó vámhelyen, Környén embereivel megtámadott néhány fehérvári kereskedőt, és 800 forintnyi értékben kifosztotta őket.¹⁸⁴ Ez alapján – bár Gesztest Újlaki bírta – a vár uradalmában ifjabb Jánosnak is lehetett még befolyása.

Ha mérleget vonunk, akkor 1446-ban az összes várra az ifjabb Jánossal tett bevallás alapján jogot formált mindhárom Rozgonyi-ág, azonban másodla-

gos forrással a pozsonyi ág jelenlétét eddig nem sikerült kimutatni a birtokokban. Újlaki bírta – ifjabb János bevallása alapján – Gesztes várát, annak birtokaiban pedig ifjabb Jánosnak is volt része. Jánosfiak uralták Tatát, míg ifjabb János Csókakő várát tudta magáénak. A többi vár uradalmában birtokrészei lehettek. Tata esetében erre az utal, hogy ott bizonyos fehérvári polgárokat több mint 1000 forint értékű áruval rövidített meg.¹⁸⁵

Vitány várának tényleges birtokosára nincs adatunk, a nyár közepén elhagyták Gergelylakiék, ezt követően pedig legalább az ifjabb Jánosnak járó fellet Újlaki Miklós foglalta el.¹⁸⁶ Újlaki az országgyűlés után erősítette befolyását a térségben, s ez nemcsak Vitány megszerzésében csúcsosodott ki, hanem további területeket próbált befolyása alá vonni: gesztesi várnagya rátört ifjabb János gerencséri birtokára, s kifosztotta azt az ott álló curiával egyetemben.¹⁸⁷ A források alapján Újlaki és a János-fiak között nem fordult elő „nézeteltérés”, ami megerősíti azt a feltételezést, hogy egymás szövetségesei lehettek. Az országgyűlést követően a János-fiaknak több várat is vissza kellett szolgáltatniuk eredeti tulajdonosaiknak, tehát befolyásuk valamelyest csökkent.¹⁸⁸

¹⁷⁷ 1446. október 9. (DL 13978.) Ez azonban akár az együttműködés része is lehetett, hiszen ifjabb János is tiltakozott György és Sebestyén zálogosításai ellen: 1446. november 16. (DL 13994.)

¹⁷⁸ A pozsonyi polgárok együtt tiltották őket Wezkenye eladományozásától („magnificos Iohannem condam Stephani de Rozgon comitis Themesiensis et Sebastianum alterius condam Stephani de eadem Rozgon comitis Posoniensis filios (!) necnon magnificum Georgium similiter de eadem Rozgon”): 1446. november 25. (DF 239913.) Egy 1446 nyara és 1448 közé keltezhető oklevélben ifjabb János pozsonyi ispánnak címezte magát Pozsony városához írt levelében: keltezés nélkül. (DF 243083.) Ismerjük ifjabb János Forgács Péter nevű pozsonyi várnagyát is: 1447. január 22. (DL 71387.)

¹⁷⁹ 1446. november 25. (DL 13997.)

¹⁸⁰ A Zsigmond és Albert királyoktól kapott birtokokkal kapcsolatos panasz szerint az 1446. szeptemberi megállapodás alapján azok két részre osztása nem történt meg: 1447. március 31. (DL 14073.)

¹⁸¹ „In castro nostro Thatensis”: 1446. június 12. (DF 207868.)

¹⁸² 1446. szeptember 24. (DL 88762., DL 13736., DL 13970.)

¹⁸³ 1446 és 1450 között számos oklevelet adott ki a vár falai között. (SCHMIDTMAYER 2012a, 131.)

¹⁸⁴ „Quod egregius Iohannes filius condam magnifici Stephani senioris de Rozgon comitis Themesiensis post convencionem nostram generalem pridem in civitate Pestiensis pro bono et pacifico Regni statu celebratam ipso in possessione sua Kernye vocata cum rebus et bonis eis venalibus octingentos florenos auri valorem.” 1446. december 14. (DL 88211.)

¹⁸⁵ Az oklevél az előző évre vonatkozó hatalmaskodást rögzített: „Emerici dicti Thawas et Nicolai Surtoris” fehérvári polgárok tettek panaszt, hogy ifjabb János „post congregacionem generalem regnicolarum anni preteriti in civitate Pestiensi celebratam, in opido Thatha quasdam res et bona ipsorum exponencium ad vallorem(!) mille et triginta quinqu florenis auri se extenderet.” 1447. július 8. (DL 88219.)

¹⁸⁶ 1447. július 14. (DL 14099.)

¹⁸⁷ 1446. december 23. (DL 14041.) Bővebben: SCHMIDTMAYER 2010, 74–75.

¹⁸⁸ Például Sárvár, Kapuvár, Somló. (HORVÁTH 2002, 18, 51.)

LESZÁMOLÁS GERGELYLAKIVAL

Az 1446-os év még tartogatott néhány „különlegességet”. Az év végére Gergelylakai Sandrin elhunyt.¹⁸⁹ Azonban nem természetes halállal, több jel utalt arra, hogy ifjabb János ölte meg egykori familiárisát.¹⁹⁰ A szokatlan tettnek nem ismerjük a közvetlen kiváltó okát, sem a helyszínét, de minden bizonynyal közrejátszott a gyilkosságban a korábbi évek során összegyűlt sérelmek megtorlásának szándéka is. Ifjabb János Gergelylakai Sandrinra azért neheztelhetett, mert várnagya tevékenységét láthatta felelősnek várai elvesztéséért. Ide tartozik az is, hogy Sandrin várnagyatársának rokona, Bedegei Tamás ezidőben ifjabb Jánost szolgálta:¹⁹¹ azonban Bedegei Benedek tevékenységéről nem rendelkezünk semmilyen információval. Tovább árnyalja az összképet, hogy nem ez volt az év egyetlen gyilkossága, ifjabb János egy má-

sik familiárisa, Tímári Benedek életét is kioltotta.¹⁹² Míg Gergelylakai megölését annak feltételezett árulása okozhatta, addig Tímári Benedek halála már egy kicsit távolabb visz bennünket. Benedek és testvérei ifjabb Jánost a kezdetektől támogathatták.¹⁹³ Igaz, egyikük Tímári Antal, aki egri kanonok és Simon egri püspök jegyzője volt, Veleg és egyes Tímár faluban fekvő birtokrészekre túl nem kapott semmit.¹⁹⁴

Amennyiben a két gyilkosság ismeretében azt feltételezzük, hogy az 1443 végén tett római zárandoklatának motivációja mögött is hasonló okokat kellene keresni, akkor talán megalapozottnak tűnhet az a feltételezés, hogy ifjabb János lobbanékony természetű lehetett, ami tapasztaltabb ellenfelei számára még kiszolgáltatottabbá tehetette.

SZAKÍTÁS A POZSONYI ÁGGAL

1447 elején repedések keletkeztek ifjabb János és Rozgonyi György együttműködésében.¹⁹⁵ Temesközi Bálint azzal vádolta meg várnagyatársát, Forgács Pétert, hogy ura, ifjabb János Pozsony várát saját maga számára meg akarja szerezni.¹⁹⁶ Ezt követően kiszoríthatták ifjabb Jánost az ország szempontjából is fon-

tos várból, hiszen már februárban kérte a nádortól, hogy helyezték vissza a pozsonyi vár és javainak felébe.¹⁹⁷ Ez azonban – jelen ismereteink alapján – már nem valósult meg. Igaz, 1447 tavaszáról van adatunk arról, hogy három várnagy volt Pozsonyban, azonban közülük egyiket sem lehet ifjabb Jánoshoz kötni.¹⁹⁸

¹⁸⁹ 1446 nyara és 1446 vége között halt meg Gergelylakai Sandrin. 1447 elején már néhaiként említették, és Bedegei Benedek, az egykori várnagyatársa, de fia, György is a közösen szerzett javakat megpróbálta Buzlainak átjárszani („quod Benedictus Thomam et Albertus de Bedeghe necnon Georgius literatus filii condam Sandrini quasdam possessiones dictorum dominorum suorum Tharyan, Saraas et Dad vocatas in comitatibus Strigoniensi et Komaromiensi habitas”): 1447. január 9. (DL 14042.)

¹⁹⁰ Arra, hogy ifjabb János lehetett a gyilkosa, az a később keletkezett oklevél utalt, amelyben arról értesülünk, hogy ifjabb János Tolna megyei birtokait fejeváltásként Sandrin örököseinek, fiának, litteratus Györgynek, valamint Buzlai Lászlónak adta: 1454. május 12. (DL 14831.)

¹⁹¹ Részt vett a Veszprém megyei Réde területén történt hatalmaskodásban 1446 pünkösdsje környékén: 1447. április 2. (DL 88217.)

¹⁹² 1446. szeptember 26. (DL 88206.) Tímári Antal egri kanonok testvére, József nevében is nyugtatta ifjabb Jánost, hogy „super interempcione seu homagio condam Benedicti de dicta Thymar pro familiare dicti Iohannis de prescripta Rozgon” teljesítette. A gyilkosságra 1445 és 1446 szeptembere között kerülhetett sor. Az esetre még évtizedekkel később is emlékeztek (tanúvallomások között: „Quod condam Iohannes filius dicti condam Stephani senioris de Rozgon interfecisset Benedictum fratrem carnalem condam Iose de Thymar, et pro nece eiusdem Benedicti ipse condam Iohannes de Rozgon dedisset octo sessiones

iobagonales in eadem possessionem Thymar dicto.”): 1487. április 29. (DL 106665.) Benedek 1445-ben még élt. (KÁROLY 1904, 687–693.)

¹⁹³ 1440. február 3. (DL 106460.)

¹⁹⁴ KÁROLY 1901, 691–693.

¹⁹⁵ Együtt léptek fel a János-fiak ellen: 1447. január 20. (DL 88214.)

¹⁹⁶ 1447. január 22. (DL 71387.)

¹⁹⁷ 1447. február 4. (DL 14052.)

¹⁹⁸ A három várnagy: „Andrea de Besenew, Valentino de Themeskez, Petro de Bykche castellanis castri Posoniensis.” 1447. április 2. körül. (DF 273810.) Pálosfalvi Tamás is megpróbálta az egyes várnagyokat bizonyos Rozgonyiakhoz kötni. (PÁLOSFALVI 2004, 201.) Amennyiben úgy véljük, hogy Temesközi Bálint Rozgonyi Sebestyén atyjától „öröklött” familiárisa, Besenyői András pedig Rozgonyi Györgyé (EN-GEL 1996, 395.), akkor felvethetjük, hogy a korábban bemutatottak fényében Szerdahelyi (Bicskei) Péter Simon püspök érdekeit képviselhette, hiszen az ő közbenjárására kapott birtokokat. Ez azt jelentené, hogy még három évvel, a püspök várnai csatát követő eltűnése után is várták volna visszatértét. Azt azonban szinte teljes bizonyossággal kizárhatjuk, hogy ez utóbbi képviselte volna ifjabb János érdekeit. (Érdemes megfontolni, hogy Temesközi Bálint esetleg ifjabb István özvegyének, Sebestyén mostohájának, Ilonának érdekeit is képviselhette. Mindenesetre Ilona végrendeletét Bálint várnagy – akinek a testvére(?), Temesközi Lőrinc pécsetje is szerepelt a végrendeleten – iratta át a pozsonyi káptalannal: 1445. október 16. (DL 13881.)

A kizárásra az okot inkább ifjabb János szolgálhatta, hiszen ő maga sem engedte be birtokaikba a pozsonyi ágat.¹⁹⁹ Jól jellemzi a helyzetet, hogy miközben Rozgonyi Györgyöt és Sebestyént továbbra sem lehet kimutatni a vértesi várakban vagy uradalmaikban, ifjabb János 1447 júniusában tiltakozott az ellen, hogy Rozgonyi György és Sebestyén kizsárolt volna őt tatai és vitányi részéből.²⁰⁰ Úgy tűnik, a pozsonyi ággal valójában csak a Pest és Heves megyei területek birtoklásán osztozott. Később is ebben a térségben alakultak ki vitás helyzetek, ami azért sem lehet meglepő, mivel Rozgonyi György és Sebestyén birtokaikkal kapcsolatos együttműködése sem volt zökkenőmentes.²⁰¹ A fennmaradt okleveles adatok alapján kijelenthetjük, hogy a pozsonyi ág csupán jogát próbálta meg fenntartani a vértesi várakra, tényleges birtoklásra ismeretlen ok miatt nem törekedett.²⁰²

1447. június 1-jén Radkersburgban kötött fegyverszünet alapján Győr városát kiválthatta a győri püspök, így az kikerült az osztrák fennhatóság alól. Talán ennek is köszönhető, hogy a térségben biztonságosabbá vált a kereskedelem, amely megnövekedésére ebből az időszakból több forrás is fennmaradt.²⁰³ Ifjabb János a pozsonyi polgárokkal is összerúgta a port. Bevételei növelésére a csókakői uradalom vámtételeit megemelhette. Ez azonban úgy sikerült, hogy a kereskedők inkább elkerülték ezeket a vámhelyeket.²⁰⁴ A vita a kormányzó elé került, aki inkább a pozsonyi kereskedők irányába hajlott döntésével.²⁰⁵ Az információk alapján ifjabb János Csókakő uradalmának *de facto* kizárólagos birtokosa lehetett, a többi területen befolyása azonban alig érvényesült.²⁰⁶ A pozsonyi kalmárokkal a János-fiaknak is meggyűlt a baja, azonban ezek többnyire a tatai vásárokkal kapcsolatos elszámolási problémákból fakadtak.²⁰⁷

ÚJABB EGYEZSÉG A JÁNOS-FIAK ÉS IFJABB JÁNOS KÖZÖTT

Ifjabb János 1447 októberében újra kiegyezett a János-fiakkal az 1443 augusztusában tett szerződéshez hasonlóan. Ebben talán az a remény vezethette, hogy valamivel növelni tudja a birtokait s bevételét, hiszen Tata vára minden bizonnyal a János fiak kezelésében volt. Egyedül, de a legalábbis erejét veszítő pozsonyi ág segítségével sem tudott Újlaki Miklóssal szemben fellépni. Az egyezés szövegéből egyértelműen lehet következtetni arra, hogy az főként a pozsonyi ág ellen irányult. Most először két asszony neve is szerepelt. Az egyik ifjabb János felesége volt, aki jegyajándékol bizonyos Tolna megyei birtokokat kapott, de ennek fejében támogatnia kellett ifjabb János szerződéseit. A másik Losonci Anna, ifjabb János mostohája, akivel szemben elhatározták, hogy a két fél együttesen lép fel. Az 1443-as egyezéshez ké-

pest további új elemek találhatóak a szövegben: ifjabb János Csókakő várát és uradalmát egyedül kapta meg, míg itt a János-fiak csupán birtokonként egy-egy jobbagytelket szereztek, valamint a móri vám felét. Ők azonban Tata várának maradtak kizárólagos urai, de olyan kikötéssel, hogy a tatai uradalom fele ifjabb Jánosé lett.²⁰⁸

A pozsonyi ág számára a megállapodás természetesen nem volt elfogadható, ezért rögtön tiltakoztak az egri káptalannál.²⁰⁹ Egy hónap után ifjabb János is tiltakozott, hogy nem kapta meg a János-fiaktól az ígért birtokok felét.²¹⁰ Itt azonban egyáltalán nem a vértesi uradalmakra kell gondolni, hanem főként azokra a további erősségekre, amelyeket ekkor János-fiak irányítottak. (5. kép)

¹⁹⁹ Hunyadi utasította az egri és budai káptalant, hogy amikor pozsonyi ág kérte, hogy iktassák be ifjabb János birtokainak felébe: 1447. március 31. (DL 14073.)

²⁰⁰ 1447. április 29. (DL 14079.)

²⁰¹ A pozsonyi birtokokkal kapcsolatos nézeteltérésekre: 1447. március 13. (DL 14064.)

²⁰² A pozsonyi ág tiltotta ifjabb Jánost többek között Csókakő bármilyen módon történő elidegenítésétől: 1447. május 6. (DL 14133.) Ifjabb János a Pest megyei Tura környéki birtokaiból is kizárta a pozsonyi ágat: 1447. június 23. körül. (DL 14096.); 1447. június 23. (DL 14097.)

²⁰³ Tatai vásárokkal kapcsolatos adatokra: SCHMIDTMAYER 2011, 204–205.

²⁰⁴ Ifjabb János vádja alapján három vámját (Orond, Mór, Igar) kerülték ki, és Zámor birtokon keresztül közlekedtek: 1447. október 28. (DL 14124.)

²⁰⁵ Königsfelder vezetésével követtséget küldtek a kormányzóhoz Budára: 1447. szeptember 30. (DF

239959.) Egy hónappal később egy fehérvári polgár írt Pozsonynak, amelyben arról tájékoztatta a városi tanácsot, hogy a kormányzó ifjabb Jánossal szemben Pozsony pártját fogja: 1447. október 27. (DF 242149.)

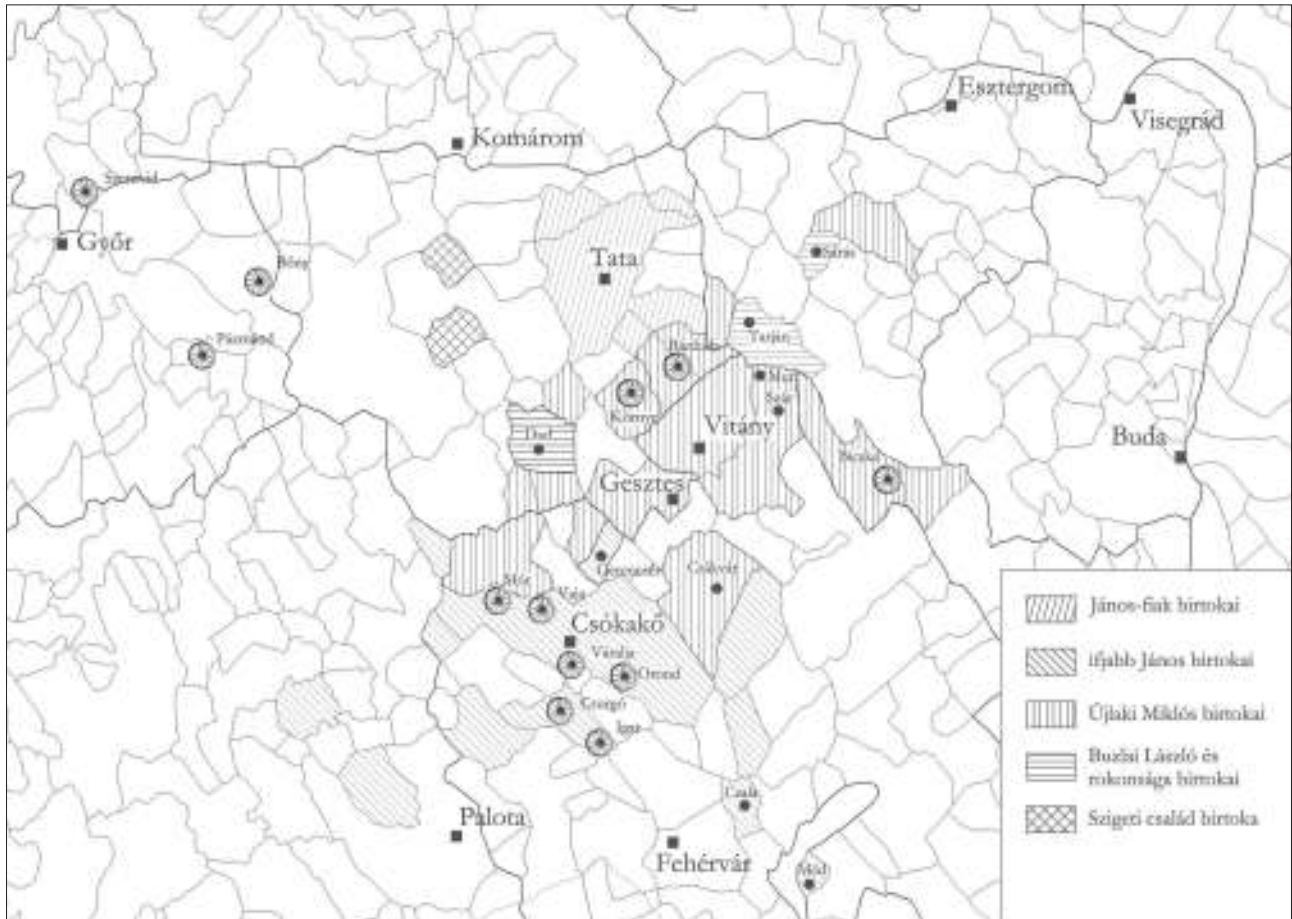
²⁰⁶ Zámoron ifjabb Jánosnak legalább birtokrésze volt, ahol meg akarták idézni („in possessione sua possessionaria in possessione Zamor vocata in comitatu Albensi”): 1447. július 8. (DL 88219.)

²⁰⁷ SCHMIDTMAYER 2011, 204–205.

²⁰⁸ 1447. október 4. (DL 14118.), valamint egyes Pest megyei birtokokra: 1447. október 4. (DL 14117.) Az egyezésben szereplő familiárisa, Kurimai György számára biztosította a Veszprém megyei Dudar birtokot, amelyet ifjabb János 700 Ft-ért elzálogosított Kurimainak: 1447. december 4. (DL 14130.)

²⁰⁹ 1447. október 13. (DL 14122.)

²¹⁰ 1447. november 9. (DL 14126.)

5. kép: A várak birtokosainak változása 1447-ben
Fig. 5: The change in the castles holders in 1447

A JÁNOS-FIAKKAL KÖTÖTT EGYEZSÉG MEGÚJÍTÁSA (1448)

Az év elején ifjabb János ismét megpróbálta viszaszerezni Újlaki Miklóstól Vitány várát. Újlaki azonban nem engedett. Annak ellenére sem adta vissza, hogy ifjabb János a zálog összegét, 500 forintot vissza akarta fizetni.²¹¹ Az országnagyok utasítására viszont a Rozgonyiak kezébe kellett kerülnie a várnak. Ez legkésőbb tavasszal megtörténhetett, hiszen 1448 áprilisában, amikor megszerezték Losonci Anna részét, akkor annak tatai és a vitányi birtokainak felébe – az egyezés alapján – zálog címén bevezették magukat a János-fiak. A beiktatás során elmentmondásra nem került sor.²¹²

A János-fiakkal mindemellett nem volt könnyű az együttműködés. Ifjabb János 1448 nyarán az országbíró előtt kijelentette, hogy id. János Tata, Gesztes, Csókakő, Vitány és Essegvár várak és uradalma-

ikra vonatkozó oklevelet tart magánál. Id. János ezt beismerte, azonban – nyilván az 1443. augusztusi egyezségek miatt – úgy gondolhatta, hogy azok az oklevelek őt és testvéreit is megilletik. Ifjabb János vállalta, hogy miután azokat megkapta, másolatot készíttet róluk, és kötelezte magát arra, ha nem tenné meg, akkor visszavonhatatlanul elveszíti jogait a felsorolt várakban.²¹³ Néhány nappal később az országbíró előtt id. János a korábbi években Csókakőről eltulajdonított okleveleket visszaadta. Továbbá megállapodtak abban, hogy a birtokokat – nemcsak a vértésieket, hanem a Gyöngyös környékén levőket is – újra felosztják. Az oklevél alapján az osztzkodást a János-fiak kezén levő Tatával kellett megkezdeni július 14-én.²¹⁴ A felosztás végrehajtása azonban nem volt zökkenőmentes.²¹⁵ Térségünk-

²¹¹ 1448. február 25. (DL 14150.)

²¹² 1448. április 4. (DL 14157.) A beiktatásra 1448. április 25-én került sor.

²¹³ 1448. június 22. (DL 14172.)

²¹⁴ 1448. július 7. (DL 14180.) Továbbá vállalták, hogy a székelyispánság – ez idő tájt János-fiak egyetlen szá-

mottevő tisztsége (KORDÉ 2009, 67.) – kivételével minden tisztségen, de legalább azok jövedelmén megosztottnak: 1448. július 7. (DL 14181.)

²¹⁵ A Gyöngyös környéki birtokokat – talán a pozsonyi ág jelenléte miatt is – még a következő évre halasztották: 1448. augusztus 1. (DL 14188.)

ben a János-fiak szeptember folyamán beiktatták magukat Tata és tartozékai felébe,²¹⁶ valamint Apostol birtokba.²¹⁷ Ezek során ellentmondás nem történt. Azonban amikor az egyezségben kitűzött pontokkal ellentétben Csókakő vára, valamint a hozzá tartozó birtokok, továbbá Szentlászló és Bicske felébe is beiktatták magukat a János-fiak, akkor ifjabb János ezt megakadályozta,²¹⁸ ahogyan később Vitányvár, Szár, Gerencsér, Árki és Mur birtokainak felébe sem engedte őket beiktatni.²¹⁹ Ifjabb János felesége, Erzsébet az ősz folyamán a váci káptalan előtt tiltakozott az ellen, hogy ifjabb János a korábbi megállapodásának megfelelően a János-fiakkal bármely birtokát megfélemezze.²²⁰

Októberben megérkezett Hunyadi rigómezei vesereségének híre is. Komárom várának ura, Szécsi Tamás holtan maradt a csataterén, míg Rozgonyi Sebestyén a törökök fogságába esett. Kiváltása a pozsonyi ág egyedülként „*talpon maradt*” tagja, Rozgonyi György összes erejét és figyelmét lekötötte, így érdeklődését elveszítette a vértesi birtokok iránt. Így ismét későn reagált: csupán 1449 áprilisában tiltakozott a korábbi évben történt egyezség ellen. Ebben

A JÁNOS-FIAK *DE IURE* MEGSZERZIK A VÉRTESI JAVAKAT

1449. márciusban a János-fiak végleg elhatározták, hogy a vértesi birtokokat fortéllyal szerzik meg ifjabb Jánostól. Id. János megjelent az országbíró előtt, s bejelentette, hogy több figyelmeztetés után ifjabb János kiadta a hozzá került oklevelek egy részének másolatát, azonban többet, amelyeket egy regesztrumba rögzítettek, nem kapott meg. Kérte az országbírót, hogy ezt kényszerítse ki ifjabb Jánostól, akit figyelmeztettek vállalásának betartására.²²⁶ Ugyanekkor azt is el akarták érni, hogy korábbi egyezségük alapján ifjabb János vitányi és csókakői várnagyai tegyenek esküt, amely szerint uruk halála esetén nem zárják ki a János-fiakat a várakból.²²⁷

Ifjabb János nem várt módon került szorult helyzetbe, mivel az egy évvel korábban tett kötelezvényének nem tudott maradéktalanul eleget tenni.

ifjabb János felesége, fiuk – szintén György – nevében is támogatta. A tiltakozásban már mind a négy vár – Gesztes, Vitány, Csókakő és Tata – és uradalmiak szerepeltek, azonban csak a János-fiakat tiltották azok megszerzésétől, Újlakit nem.²²¹ Úgy tűnik, a volt országbíró nem állt a helyzet magaslatán, unokaöccse augusztusban a szemére is vetette, hogy sokadszori késlekedései miatt a család több kárt szenvedett.²²²

Az információk alapján ifjabb János az év folyamán is bírta Csókakő várát,²²³ s megakadályozta azt, hogy itteni birtokainak a felébe beiktassák a János-fiakat, valamint megtarthatta Vitány várát és Gerencsért. Gesztes várát Újlaki „*kezelte*”, az év folyamán átadta Vitányt is. Erre utalhat, hogy ősszel a János-fiak csupán Bicske és Szentlászló birtokokba próbálták beiktatni magukat. A fivérek számára igen fontos szerepet kapott Tata, ez több egyezményükben is meglátszik, mert még a vár elidegenítésének lehetőségét is elvetették.²²⁴ A nyári megállapodást sem tartották be, hiszen – ifjabb János szerint – nem adták át az okleveleket.²²⁵

Bár számos oklevelet átadott, azonban néhány oklevél nem olyan anyagon volt (!), mint amelyet korábban, ahogy azt a sebtében készített regesztrumban rögzítettek. A másolatok kiállításáról az országbíró igazolást is állított ki ifjabb Jánosnak.²²⁸ A János-fiak azonban ezt nem hagyták annyiban: kérték az országbírót, hogy ifjabb János kötelezvénye alapján – mivel az nem tudta maradéktalanul bemutatni a nála levő okleveleket – várait és birtokait ítélje meg nekik. Az így megszületett ítélet alapján ifjabb János elvesztette Tata, Vitány, Gesztes, Csókakő várait, valamint másutt fekvő jószágait, és azokat *de iure* a János-fiak szerezték meg.²²⁹

Id. János nem lehetett maradéktalanul elégedett, mert az ítélet csak arra volt elég, hogy jogot formáljon testvéreivel az uradalmakra, de még több lé-

²¹⁶ 1448. szeptember 20. (DL 14197.) A beiktatásra október 7-én került sor.

²¹⁷ 1448. szeptember 20. (DL 14198.) A beiktatásra október 14-én került sor.

²¹⁸ 1448. szeptember 20. (DL 88232.) A beiktatásra október 7-én került volna sor.

²¹⁹ 1449. április 10. (DL 14249.) Az ellentmondás ügyét, amelyet vízkeresztkor kellett volna tárgyalniuk, augusztusra halasztották.

²²⁰ 1448. október 16. (DL 88233.)

²²¹ 1449. április 4. (DL 14245.) Az egész folyamatban furcsa benyomásunk támad, hiszen a bejelentést Keresztúri Benedek tette, aki több esetben képviselte ifjabb János ügyeit, akár familiárisa is lehetett. Igaz, if-

jabb János fia, György nevében néhány héttel korábban tiltakozott Rozgonyi György Döbrököz várának elzáróosítása miatt: 1449. március 18. (DL 14235.)

²²² PÁLOSFALVI 2004, 200.

²²³ Ifjabb János oklevelet keltezett a vár falai között: 1448. augusztus 1. (DL 14188.)

²²⁴ 1449. március 4. (DL 14231.)

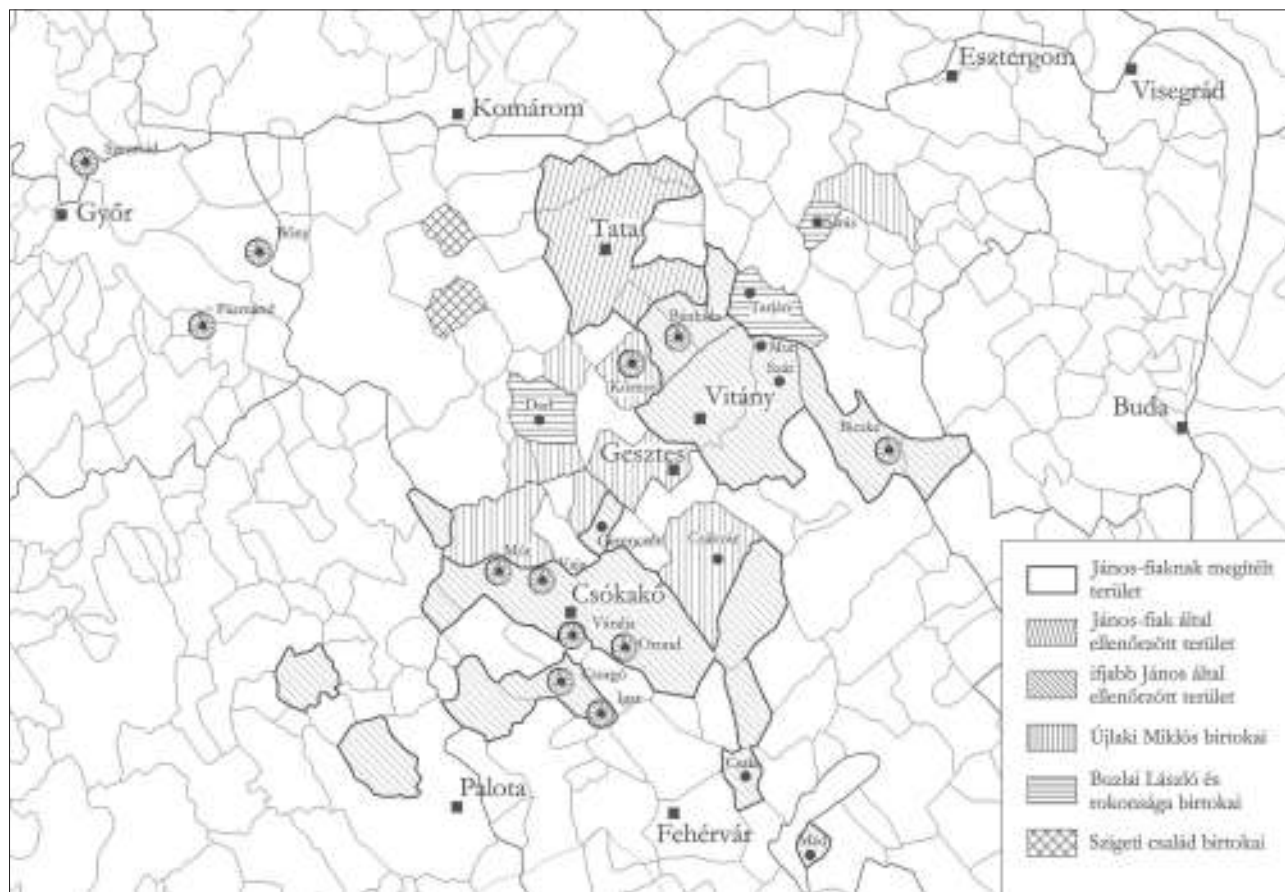
²²⁵ 1449. január 31. (DL 14219.)

²²⁶ 1449. március 6. (DL 14232.)

²²⁷ 1449. március 8. (DL 14233.)

²²⁸ 1449. április 18. (DL 14253.) Problémás oklevél Erzsébet hiányzó eredeti adománylevele, a birtokok statuálása, valamint Mur és Gerencsér curiákra vonatkozó oklevél.

²²⁹ 1449. április 18. (DL 14252.)

6. kép: A de iure és de facto állapot az 1449-es esztendőben
Fig. 6: The legal and the real status in the year 1449

pés hiányzott ezek megszerzéséhez, hiszen még nem iktatták be őket a birtokokba. Rénold ezért Hunyadi kormányzóhoz fordult, aki a vele levő országnagyokkal elégségesnek találta az ítéletet, így elrendelte, hogy a János-fiak számára adják ki a beiktatásra jogosító oklevelet.²³⁰ A döntést követően az országbíró utasította a budai káptalant, hogy tegyen eleget a beiktatásoknak olyan módon, hogy ne vegyék figyelembe a tiltakozásokat.²³¹ A beiktatásra is maradt fenn adat, a várakba végül 1449 nyarán ténylegesen be is iktatták a János-fiakat ifjabb János birto-

kaiba. Először Tatába és uradalmába, majd Csókakő, Gerencsér birtok és végül Vitézy vár és tartozékaiba, valamint az ország további területén találhatókéba. Gesztes vára és uradalma nem szerepelt a birtokok között ez alkalommal sem, így biztosak lehetünk abban, hogy a János-fiak is közreműködtek abban, hogy ez Újlaki birtokába kerüljön. Az eljárás során ifjabb János ellenmondását nem lehetett figyelembe venni.²³² A beiktatás ellenére a vértesi, de a távolabbi birtokok egy részét is biztosan kezében tartotta ifjabb János.²³³ (6. kép)

ÖSSZEZÉS

Az évtized végére az alábbi állapotok konzerválódtak: 1449-ben a tényleges helyzet alapján Újlaki

Miklós uralta Gesztes várát, ahol oklevelet is adott ki.²³⁴ Újlaki emellett különböző, ám valamilyen ok-

²³⁰ *Eredetiben fennmaradt, az oklevél alapján „commissio propria domini gubernatoris”: 1449. május. 13. (DL 14254.) Az oklevelet számos átírás őrizte meg még, például: DL 14255., DL 10516., DL 88762.*

²³¹ 1449. június 2. (DL 14255.) További átírásait lásd feljebb.

²³² „*Contradictione antefati Iohannis filii Stephani senioris de predicta Rozgon ac aliorum quorumlibet*

non obstante.” 1449. július 21. (DL 14 284., átírva: DL 13830.)

²³³ Vitézy birtokára, a Komárom megyei Galla elfoglalására: 1449. november 22. (DL 14312.) Heves megyei birtokokra vonatkozóan: 1449. augusztus 16. (DL 14318.)

²³⁴ 1449. október 31. (DF 240040.)

ból nem érvényesített jogokkal rendelkezhetett, amelyekről csupán 1460-ban mondott le.²³⁵

Csókakó várát ifjabb János bírta, és rezdienciáját is itt rendezte be, s nem is engedte be egyik osztályos testvérét se.²³⁶ 1450-es vizsgálatok alapján tudjuk, hogy egyedül irányította Vitány várát, ahol Kálnai Péter nevű várnagyát is ismerjük.²³⁷ E két vár mellett feltehetően Gerencsér birtok is ifjabb János kezelésében maradt.²³⁸ Így egykori örökségének nagy részét – igaz, erőszakosan, de – sikerült egyelőre kézben tartania. A jogilag elvesztett várait egy perújrafelvétel segítségével remélhette visszaszerezni.²³⁹

A János-fiak egy hatalmas és jelentős uradalmat tudtak sajátjuknak: Tatát mezővárosaival, birtokaival együtt. Ráadásul először Rénold 1446-tól, majd 1450 második felétől id. János rendezte be itt székhelyét,²⁴⁰ ami jó kiinduló pontnak számított a többi vértesi uradalmakban megszerzett jogaik érvényesítéséhez. A János-fiak több jogot is formálhattak a további vértesi birtokokra. Ifjabb Jánossal kötött számtalan egyezségük alapján a várak felét bírták, míg az országbíró ítélete miatt az összes várra jogot formálhattak, azonban ténylegesen – egyelőre – nem tudták érvényesíteni jogaikat. A pozsonyi ág pedig szinte csak a káptalanok előtt számított birtokosnak a térségben, az évtized második felében kimutathatatlanok. A János-fiak és a pozsonyi ág viszonya sem maradt feszültségmentes.²⁴¹ A

térség lakói számára nehéz helyzetet teremtettek az állandósuló birtokosváltások. Erre utal az, hogy a vértesszentkereszti bencések is többször fordultak id. Rozgonyi Jánoshoz mint kegyurukhoz az apát utódlása érdekében.²⁴²

Végezetül összegezve az eseményeket az alábbi megállapításokat tehetjük. A vértesi uradalmakra mindhárom ág érvényes jogigényt szerzett az évtized folyamán, azonban összességében nem tudták biztosítani a maguk számára az összes birtokot. Ifjabb János nem tudta egyben tartani apai örökségét. Volt olyan év, hogy a négy vár egyikét sem bírta, s lassú, szívós munkával is csupán kettőt sikerült megszereznie. A pozsonyi ág, bár kezdettől fogva foglalkozott a vértesi birtokokkal, nem érvényesítette oly mértékben jogait, hogy lábát ténylegesen megvethette volna. Másodlagos források alapján itteni birtoklásukra nem maradt fenn adat. Az évtized nyertesei a János-fiak lettek, akik az évtized elején a térségben nem rendelkeztek semmilyen birtokkal. Volt olyan év, amikor feltehetően szinte az összes várat ellenőrzésük alá tudták vonni. Ténylegesen legalább egy jelentős várat, Tatát meg tudták szerezni, s ami ennél is fontosabb, az országbíró ítélete alapján az összes vértesi várra kizárólagos jogot formálhattak. A következő évtizedben a János-fiak érvényt próbáltak szerezni az ítéletnek, míg ifjabb János minden módon próbálta ezt megakadályozni.

FÜGGELÉK²⁴³

1. DF 241914. (Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy, No. 1892) Komárom, 1443. június 20.

Jorig Scheuch [Scheuch György] beszámolója a pozsonyi tanácsnak arról, hogy *Christan von Rab* [Győri Krisztián] pozsonyi polgárt az ő négy évvel korábban történt jogosulatlan vásárlása miatt lefoglalták. Tudósít arról, hogy kérésére a tatai polgárok Győri Krisztiánt kihozták a fogházból, és egy háznál gondoskodnak róla. Beszámol arról is, hogy *Cholman von Gumarn*-t [Komáromi Kálmánt] két polgárral visszaküldte a tatai várnagyhoz, hogy tisztázza magát, ehhez kéri a pozsonyiak tanácsát. Az ügygel kapcsolatban beszélt *Lienhart Hörndler*-rel [Hörndler Lénárttal] is, aki már másoktól tudott az esetről.

Címzés: *Den erbern und [weyssen] herr Petern*²⁴⁴ (...) *zw dij czejtt purgermajster der stat zu Präspurkeh detur littera*

²³⁵ „*Universa iura sua hereditaria et impignoratoria que in castris Chokakew et Wittan vocatis.*” 1460. szeptember 3. (DL 15497.) Ezzel egy időben a János-fiak is lemondtak Gesztes várában és uradalmában levő jogaikról: 1460. szeptember 3. (DL 15498.)

²³⁶ SCHMIDTMAYER 2012, 128–130.

²³⁷ Kálnai Péter: 1449. november 22. (DL 14312.); 1450. július 6. (DL 14386.) és 1450. július 19. (DL 88248.)

²³⁸ 1449. július 22. környékén „elfoglalta” familiárisaival. Ez ellen tiltakoztak a János-fiak: 1450. július 2. (DL 88247.) Ifjabb János „familiájában” később is felbukkantak gerencséri személyek: 1450. július 13. (DL 14386.); 1450. július 22. (DL 88250.)

²³⁹ 1449. július 6. (DL 14280.)

²⁴⁰ SCHMIDTMAYER 2012, 131–133.

²⁴¹ Rozgonyi György szentfalvai birtokának jobbágya-it Rénold elfogatta: 1449. június 28. (DL 14273., DL 14274.)

²⁴² A levél címzettjét („*magnifico domini Iohanni de Rozgon domino*”), ifjabb Jánost egy kivétellel nem illették soha *magnificus* jelzővel, ez a megszólítás már id. János erdélyi vajdaságára utalt: 1450. szeptember 18. (DL 14402.)

²⁴³ Itt szeretném megköszönni Majorossy Juditnak az oklevél értelmezésében és átírásában nyújtott segítségét.

²⁴⁴ Majorossy Judit azonosítása alapján Peter Jungel/Jungetel. (Majorossy: Pozsonyi archontológia 1400–1530. Kézirat.)

Mein gehorsamen dinst wist zu vor lieber her purgermajster. Als mir den mein gnädig herren verschribem von des Christan von Rab wegen, wie der in sbär fanknuss von mein wegen seij, so lass ich euch wissen, das ich dij purger vom Totus gepeten hab und dij habem in [aws] der wankchnus heraws genömmen, also das er ledig hin und her (...) dem haws, so geijt man im zu essen, zu trinkchen auch genüg, das er chain mangel darin nicht hat, wen das man in aws dem haws nicht läst.

Auch lass ich euch wissen, das ich den Cholman von Gumarn und sunst czwen purger mit im hab hin über geschickcht zu dem pürkehgraffen vom Totus, das sew mir den man her aws gebem, und ob sij ýcht zu mir zu sprechen hijeten. Dar umb wolt ich in eins rechten sein vor mein gnädigen herren da haim oder wo mir mein herren hin ratten, do habem sew mir zü enpoten sew wellen. Auch geren da peij peleijbem, aber sew wellen mir das recht czum Totus habem, do waijs ich nichts, das ich inder IIII jarn hab czüm Totus gehandelt. Da van pitt ich meiner herren gnad und eüch pesund erbar, das ir mit in den sachen rat, wen ich an eurn ratt nichts tuen, noch handeln will mit den (...).

Auch lass ich euch wissen, das ich mit dem Lienhart Hörndler auch geredt hab und er hats von anderm lewten leijt auch gehört, und das wirt von er auch mein gnädigen herren wol der czellen dij sach. Damit phleg eur Got!

Daten czu Gumar(e)n, an Goczleichnams tag anno XLIII etc.

Jorig Schewch

2. DF 241917. (Archív hlavného mesta SR Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy, No. 1896)
Tata, 1443. július 9.

Christan von Rab [Győri Krisztián] levele Pozsony város tanácsához, amelyben beszámol arról, hogy feltartóztatták, mert Jorg Scheych [Scheuch György] négy évvel korábban a várnagy emberétől (jogosulatlanul) marhákat vásárolt. Tudósít arról is, hogy a várnagy szerint Scheuch György nem jött vissza a megadott időpontra, szerinte a „pozsonyiak mind hazugok”. Továbbá arról, hogy az nem egyedül követte el a (hibát), és tudni kívánja, hol lehetnek a társai.

Címzés: Den erbergen und bolbeyssen hern richter und dem rat der stat Prespurg detur littera.

Mein dinst bist, lieben hern. Ich laz euch bitten von dez purkgroffen begen, daz der spricht und macht er noch mer Presspruger gehalten. Er bolt sy aufhalten von dez Jorg Scheych begen, von der oxsen begen, die der Jorg Scheych von dez purkgroffen knecht hat chawft. Und spricht mer der purkgroff und bar die sach IIII jar an gestanden. Und hiet er den Jorg Scheych nit selber mugen haben. Er bolt ander leyt von Prespurg dar umb auf gehalten haben, als lang daz im ain genugem bar geschechen.

Auch bist lieben hern, daz der Jorg Scheych czben tag hat genumen, und hat der purkgroff auch dar auf laz, baz VIII man dar auf machten, daz scholten sy zw payssen tayllen da pey pleyben. Dem ist der Jorg Scheych nit nach chomen, und hat chain tag gehalten. Und macht mir nur grosser besbarnüs und der purkgroff spricht bir gen nüt lügen umb. Und der purkgroff bol bays, ber zw der selbigen czeyt dez Jorg Scheych gesellen sint gebessen. Da mit pfleg Eur Got!

Datum zw Totas, dez erchtags vor Sant Margretten tag im XLIII Ja(hr)

Christan von Rab

Schidtmayer Richárd

Kuny Domokos Múzeum

Tata

E-mail: schidtmayer@gmail.com

IRODALOM

- ALAPI 1917 Alapi Gy.: *Komáromvármegye levéltárának középkori oklevelei*. Komárom 1917.
- BÁRTFAI 1938 Bártfai Szabó L.: *Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1599-ig*. Budapest 1938.
- BOCSI 2005 Bocsi Zs.: *A várak szerepe a középkori Magyarországon. Csókakő vár története és mindennapi élete a középkorban*. (Szakdolgozat. PPTÉ.) Piliscsaba 2005.
- BOCSI 2006a Bocsi Zs.: *Csókakő vár az írott források tükrében, különös tekintettel az Anjou korra*. *Arrabona* 44/2 (2006) 51–66.
- BOCSI 2007 Bocsi Zs.: *Vár és uradalom kapcsolata az írott források tükrében. Néhány gondolat a csókakői váruradalomról*. *Castrum* 6 (2007) 43–61.
- C. TÓTH 2000 C. Tóth N.: *Oklevelek Simontornya középkori történetéhez (1264–1543)*. *LK* 71/1–2 (2000) 93–127.
- C. TÓTH 2010 C. Tóth N.: *A világi igazgatás Magyarországon a Zsigmond-korban, különös tekintettel Veszprém megyére*. In: (Szerk. Hermann I.–Karlinszky B.) *Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. – A veszprémi egyházmegye múltjából 22.) Veszprém 2010, 319–344.
- C. TÓTH 2013 C. Tóth N.: *A székes- és társaskáptalanok prépostjainak archontológiája 1387–1437*. Budapest 2013.
- CHMEL 1838 Chmel, J.: *Regesta chronologico-diplomatica Friderici IV. Romanorum regis (imperatoris III.)* (Regesten des römischen Königs Friedrich IV. 1440–1452.) Wien 1838.
- DRH Dóry, F.–Bonis, G.–Bácskai, V.: *Decreta regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 11.) Budapest 1976.
- ENGEL 1977 Engel P.: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)*. (Értekezések a történeti tudományok köréből 83.) Budapest 1977.
- ENGEL 1996 Engel P.: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. kötet*. Budapest 1996.
- ENGEL 2001 Engel P.: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről*. CD-ROM. MTA TTI. Budapest 2001.
- ENGEL 2003 Engel P.: *A magyar világi nagybirtok megoszlása a 15. században I–II*. In: (Vál., szerk. Csukovits E.) *Honor, vár, ispánság*. (Válogatott tanulmányok.) Budapest 2003, 13–72.
- EUBEL 1914 Eubel, C.: *Hierarchia catholica medii aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta*. Monasterii 1914.
- FEJÉR X/7 (Cura et studio Fejér, G.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom X/7*. Budae 1843.
- FEJÉR XI (Cura et studio Fejér, G.) *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Tom XI*. Budae 1844.
- HO II (Studio et opea Nagy, E.–Páur, J. N.–Ráth, C.–Véghely, D.) *Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Tom. II*. Iaurini 1865.
- HORVÁTH 2002 Horváth R.: *Várak és politika a középkori Veszprém megyében*. Debrecen 2002.
- KÁROLY 1899 Károly J.: *Fejér vármegye története III*. Székesfehérvár 1899.
- KÁROLY 1901 Károly J.: *Fejér vármegye története IV. kötet*. Székesfehérvár 1901.
- KÁROLY 1904 Károly J.: *Fejér vármegye története. V. kötet*. Székesfehérvár 1904.
- KERESZTES 1926 Keresztes K.: *A Rozgonyiak*. *Turul* 40 (1926) 19–27.
- KORDÉ 2009 Kordé Z.: *A Rozgonyiak és Erdély. Bölcsész-műhely 2009*. Szeged 2010, 65–79.
- KUBINYI 1973 Kubinyi A.: *A kaposújvári uradalom és a somogy megyei familiárisok szerepe Újlaki Miklós birtokpolitikájában*. (Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv 4.) Kaposvár 1973, 3–44.
- KUBINYI 1993a Kubinyi A.: *A Gergelylakai Buzlaiak a középkor végén*. In: (Szerk. Lővei P.) *Művészettörténet – Műemlékvédelem. IV. Horler Miklós hetvenedik születésnapjára*. 1993, 269–283.
- KUBINYI 1993b Kubinyi A.: *Szécsi Dénes bíboros prímás*. In: (Szerk. Valter I.) *Művészettörténet – Műemlékvédelem II. Entz Géza nyolcvan éves: Tanulmányok*. Budapest, 1993, 99–108.
- LUKCSICS II (Kiadja Lukacsics P.) *XV. századi pápák oklevelei II. (Olaszországi Oklevéltár) IV. Jenő pápa (1431–1447) és V. Miklós pápa (1447–1455)*. Budapest 1938.
- MÁLYUSZ 1957 Mályusz E.: *A magyar rendi állam Hunyadi korában*. Budapest 1958.
- MÁLYUSZ 1994 Mályusz E.: *Az első Habsburg a magyar trónon. Albert király 1438–1439*. *Aetas* 1994/1 120–150.
- MOLLAY 1965 Mollay, K.: *Die Denkwürdigkeiten der Helene Kottannerin. Die ältesten deutschen Frauenmemoiren (1439–1440)*. *Arrabona* 7 (1965) 237–296.
- MOLLAY 1979 Mollay K.: *A korona elrablása. Kottanner Jánosné emlékirata 1439/1440*. Budapest 1979.

- PÁLOSFALVI 2003 Pálosfalvi T.: *A Rozgonyiak és a polgárháború (1440–1444)*. Századok 137 (2003) 897–928.
- PÁLOSFALVI 2004 Pálosfalvi T.: *A Pozsonyi vár elfoglalása 1450-ben*. In: (Szerk. Neumann T.) *Várak, templomok, ispotályok*. (Analecta mediaevalia II.) Piliscsaba 2004, 197–219.
- PÁLOSFALVI 2013 Pálosfalvi T.: *Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkről krónikájához*. Századok 147 (2013) 347–380.
- PIUSZ 2001 *II. Piusz pápa feljegyzései. II/2. 7–12. könyv*. Budapest 2001.
- PRT III (Szerk. Erdélyi L.) *A pannonhalmi Szent-Benedek rend története III. A pannonhalmi főapátság története. Harmadik korszak 1405–1535*. Budapest 1905.
- QUELLEN WIEN II (Bearb. von Uhlirz, K.) *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien II. (Regesten aus dem Archive der Stadt Wien 1412–1457.) II. Band*. Wien 1900.
- REISZIG 1942 Reiszig E.: *A felsőlendvai Széchy-család. Második közlemény*. Turul 56 (1942) 63–73.
- REISZIG 1943 Reiszig E.: *Az Ujlaki-család*. Turul 57 (1943) 1–13, 56–66.
- SCHMIDTMAYER 2005 Schmidtmayer R.: *Vértés vidéke három várának (Gesztes, Vitány, Gerencsér) története a középkorban*. (Szakdolgozat. ELTE.) Budapest 2005.
- SCHMIDTMAYER 2010 Schmidtmayer R.: *Gerencsér és várának története az írott források alapján*. KMMK 16 (2010) 69–85.
- SCHMIDTMAYER 2011 Schmidtmayer R.: *Tata, egy jelentős mezőváros és polgárai a késő középkorban*. KMMK 17 (2011) 191–221.
- SCHMIDTMAYER 2012a Schmidtmayer R.: *Vértesi várak. A Rozgonyi család főúri rezidenciái a 15. században*. In: (Szerk. Péterfi B.–Vadas A.–Mikó G.–Jakab P.) *Micae Mediaevales II. Fital történések dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest 2012, 123–140.
- SCHMIDTMAYER 2012b Schmidtmayer R.: *A két Rozgonyi, idősebb és ifjabb István itineráriuma (1388?–1443)*. KMMK 18 (2012) 115–130.
- SCHRAUF 1892 Schrauf K.: *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. (Magyarországi tanulók külföldön II.) Budapest 1892.
- SOPRON VM Nagy I.: *Sopron vármegye története. Oklevéltár. I. Sopron 1889*.
- SROKA 1995 Sroka, S.: *I. Ulászló itineráriuma (1440–1444)*. Történeti Tanulmányok IV (1995) 21–47.
- TELEKI I (Szerk. Teleki J.) *Hunyadiak kora Magyarországon*. Pest 1852.
- TELEKI X (Szerk. Teleki J.) *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár X. Pest 1853*.
- TÓTH-SZABÓ 1917 Tóth-Szabó P.: *A cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Budapest 1917.
- WERBÓCZY 1990 Werbőczy I.: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Budapest 1990.
- ZALA II (Szerk. Nagy I.–Véghely D.–Nagy Gy.) *Zala vármegye története. Oklevéltár. II. 1364–1498*. Budapest 1890.
- ZICHY VIII (Szerk. Kammerer E.) *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. VIII*. Budapest 1895.
- ZICHY IX (Szerk. Kammerer E.) *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. IX*. Budapest 1899.
- ZICHY XII (Ed. Lukcsics P.) *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. XII*. Budapest 1931.
- ZSO V (Mályusz E. kéziratát kiegészítette és szerkesztette Borsa I.) *Zsigmond-kori Oklevéltár V. (1415–1416)*. Budapest 1997.
- ZSO XI (Szerk. Neumann T.–C. Tóth N.) *Zsigmondkori oklevéltár XI. (1424)* (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II. Forráskiadványok 49.) Budapest 2009.

THE „REAL” MASTERS OF THE CASTLES OF THE VÉRTES MOUNTAINS IN THE 1440’S
RICHÁRD SCHMIDTMAYER

This study presents that the way in which the emperor Sigismund one of his favorite man, Stephen/István Rozgonyi Sr.’s son, John/János Jr. struggle for retaining his heritage. Thoroughly examines four cases of castles, which are situated in the Vértés Mountains and its foreground. These castles are: Tata, Vitány, Gesztes and Csókakő. One of the busiest period of the Hungarian Middle Ages was the 1440’s, at the time when there were two elect-

ed king, Sigismund newborn grandson, László V (1440–1457), and the Polish king, I Wladislas (1440–1444). Among the two parties there were a struggle for hegemony to obtain, and unfortunately, the front line stayed through the younger John estates (between the parties). Therefore, had serious headache John Jr. to have been connected the stronger party. During the first several years there were some land which tried to acquire by other noble, so the rulers

have donated a few number of villages. From the beginning of 1444 John Jr. lost its influence over all the castles. These weren't want only by neighboring landowners, as the powerful Nicholas/Miklós Újlaki, but by the distant members of the Rozgonyi family to. It showed the weakness of John Jr. that – perhaps with a support of other stark nobles – even a former castellans were able to occupying a castle and a few number of possession. In 1446, when he tried to sort out the situation legitimately, the castles Tata, Vitány and Csókakő would be divided between him and the distant relatives together. Interesting, Gesztes castle remained by Miklós Újlaki, and it didn't bother anybody. In the following years, John Jr. tried to hold at least one castle alone. This succeeded him, trough various agreements in which was declarated that castle Csókakő their own. Per-

haps this was important for John Jr., because knowing the experience of the previous years, he could easily lose the common assets. The distant relatives haven't given up the hope to get all of the region's castles, and finally found a legal possibility on the basis of which they were the sole owners of the castles: they citing a juristical procedural failure/error! So they could enforced a judgment and the castles Tata, Vitány and Csókakő were given to all the sistant relatives legally in the spring of 1449. John Jr. was trying to keep two castles Vitány and Csókakő force. The latter eventually – however illegally – was able to save until his death, but then these castles of the Vértes Mountains were lost to his children forever.

Translated by Richárd Schmidtmayer

A TATAI ZSIDÓ ISKOLA PEDAGÓGIAI ELVEI ÉS FELSZERELTSÉGE AZ 1850-ES ÉVEKBEN¹

SCHMIDTMAYER CSABA

A tatai zsidó elemi iskola történetével különböző időszakokban már többen alaposan foglalkoztak,² azonban mindig szigorúan az iskola, illetve a hitközség történetének vonatkozásában. Ezen felül ezek a munkák az iskola kezdeti időszakát mind több évtizedes távolságból, történeti források segítségével dolgozták fel. Fennmaradt azonban 1856-ból az isko-

la évkönyve,³ amely kiváló egykorú betekintést ad az intézmény korabeli viszonyaiba. Jelen dolgozat célja annak vizsgálata ezen forrás tükrében, hogy milyen pedagógiai elvek mentén, milyen felszereltséggel, milyen színvonalon működhetett a tatai zsidó hitközség iskolája a 19. század derekán.

AZ ISKOLA TÖRTÉNETE AZ 1850-ES ÉVEKIG

A tatai zsidóság újkori története a Rákóczi-szabadságharc lezárultával kezdődött: az első izraelita betelepülők ekkor érkeztek a városba, többnyire Cseh- és Morvaországból. A 18. század végén már mintegy 400 zsidó élt Tatán és Tóvárosban,⁴ ezzel a tatai hitközség Komárom vármegye egyik legjelentősebb izraelita közösségének számított.⁵ Egy ekkora lélekszámú közösség már természetesen igényelte a gyermekek számára az iskolai oktatást. Az első ismert adat a településen tevékenykedő zsidó tanítóra 1816-ból származik, amikor a hitközség nem járult hozzá, hogy Laser Jakab, a szegény tanító, Nobel Hirschel apósa letelepítse a városban másik végét.⁶ Szintén kiderül ebből az iratból, hogy bár az oktatásra való igény már nagyon korán felmerült, a zsidó közösség gazdasági eltartó ereje nem volt még abban az állapotban, hogy a községi tanító szükségleteiről megfelelőképpen gondoskodni tudjanak.

Az 1830–40-es években Tatán nem kevesebb, mint öt különálló izraelita „zugiskola” működött.⁷ Ebben a korszakban, 1835–1847 között tevékenykedett a városban Peisner Adolf tanító is, aki később több településen is zsidó iskolákban oktatott. Goldberger Izidor éppen az ő működésére hivatkozva vélte úgy, hogy a „zugiskolák” mellett színvonalasabb

oktatásnak is kellett lennie Tatán ebben az időben. Lederer Ábrahám azonban jelen dolgozat forrásaként szolgáló évkönyvben az iskola történetének ismertetésekor ezeket az előzményeket nem „zugiskoláknak”, hanem egyszerűen magániskoláknak nevezte, amelyekkel kapcsolatban a legfőbb problémát abban látta, hogy „a gazdagok, akik nagy vagyonoknak bőségében, azonban egy derék tanító kiválasztásához elengedhetetlen intellektusnak híján voltak, többnyire olyan tanítót választottak, aki külsőségekkel, sarlatánsággal könnyen megtévesztette őket, elhivatottsága és pedagógiai érzéke azonban hiányzott.” A másik dolog, amely miatt elmarasztalta ezeket, hogy „az ifjúság nagyobb része azonban oktatás és képzés nélkül nőtt bele a polgári életbe”, hiszen a magánfinanszírozású iskolákat csak a fenntartók gyermekei látogathatták.⁸ Vélhető tehát, hogy Peisner valójában nem a „zugiskolák” mellett, hanem azok egyikében tanított, és így egyike lehetett azon kevés kivételeknek, akiket Lederer később nem vádolt sarlatánsággal.

Ez a helyzet 1851-ben változott meg jelentősen, amikor Ziltz Mór, komáromi rabbi és izraelita hittanár⁹ látogatása nyomán a magániskolákat egyesítették, a tanítók nagyobb részét elküldték, a

¹ Ezúton is szeretném megköszönni Perger Gyulának, hogy a dolgozat témájául szolgáló forrásra felhívta a figyelmemet, és annak megírását hasznos észrevételeivel segítette.

² A 19. századi működés legalaposabb összefoglalója: HERZFELD 1896. Ezt egészíti ki újabb adatokkal GOLDBERGER 1916. A 20. századi működést összefoglalja: KÖRMENDI 1994.

³ LEDERER 1856.

⁴ GOLDBERGER 1938, 9–12. A pontos szám tekintetében megjegyezte, hogy az egyes kutatóknál jelentős eltérés mutatkozott az adatokban.

⁵ GYÜSZI 2001, 37.

⁶ „Der bittstaller Jacob Laser (...) hat ohne dis Schon eine Tochter an den Armen Lehrer, Nobel Hirschel hier

ein gebracht, der kaum zu Leben hat.” Idézi: GOLDBERGER 1916, 273.

⁷ HERZFELD 1896, 193–194; GOLDBERGER 1916, 274.

⁸ „Die Reichen wohl im Besitze großer Geldsummen aber in Ermanglung der zur richtigen Wahl eines tüchtigen Lehrers nothwendigen Intelligenz, wählten sich zumeist einen Lehrer, der durch sein Äußeres, durch seinen Charlatanismus zu täuschen leicht im Stande war, dem aber jede Berufsfliehe und pädagogische Einsicht fehlte... Der größte Theil der Gemeindejugend aber mußte ohne Unterricht ohne Befähigung fürs bürgerliche Leben heran wachsen.” (LEDERER 1856, 14.)

⁹ SZINNYEI 1980–1981, XIV, 1848.

színvonalas oktatásra alkalmasakat viszont az új iskolában tovább foglalkoztatták új, idegenből hívott főtanító vezetése mellett. Ekkor a hitközségnek még nem volt saját iskolaépülete, ezért kezdetben a piaristák egy hátsó udvari, háromhelyiséges épületét használták erre a célra, később átköltöztek a hitközségi előjárók által bérelt Skalitz-házba, amelyet azonban a tulajdonosok eladtak a fejük fölül. A költözések közben több hetes szünetek álltak be a tanításban.¹⁰

1853-ra nagy nehézségek közepette felépült a zsidó iskola állandó épülete. A megnyugtatóan rendezett sorsú, bár továbbra is a szükségesnél szerényebb anyagi körülmények között működő iskola iránt olyanira megnőtt az érdeklődés a hitközségben, hogy három éven belül közel 150-re nőtt a benne tanulók száma, akiket egy héttagú tanári kar oktatott.¹¹

A Bach-korszak tanügyét Leo Thun vallás- és közoktatási miniszter neve fémjelezte, aki elsősor-

ban a középfokú oktatást birodalom szerte megreformáló rendeletével, az úgynevezett *Entwurf*¹² írta be magát a magyar neveléstörténetbe, ugyanakkor a zsidó közoktatás számára pozitív változások álltak be működése alatt.¹³ Bár nem az ő nevéhez köthető, a korszak izraelita oktatására jelentős hatással bírt a szabadságharc leverését követően a zsidóságra kirótt hadisarc, amelynek megfizetését 1850 szeptemberében elengedte Ferenc József, azonban feltételül szabta egy zsidó iskolaalap felállítását egymillió forint értékben. A pénzalap hármas célt szolgált: rabbiképző alapítását, mintafőiskolák létesítését, valamint vak vagy siketnéma zsidó gyermekek támogatását. Ezt a hármas célt 1856. március 29-én határozta meg egy kormányzati rendelet, a tatai izraelita iskola pedig nagyon hamar, még az év folyamán az abban meghatározott mintafőelemi iskolává vált.¹⁴

LEDERER ÁBRAHÁM, A PEDAGÓGUS¹⁵

Mielőtt rátérünk az iskola pedagógiai programjának ismertetésére, röviden szót kell ejtenünk a tatai zsidó iskola azon főtanítójáról és egyben igazgatójáról, akinek a munkálkodása alatt az iskola a fent említett rangos kitüntetésben részesült, mert bár rövid ideig, mindössze két évig vezette az intézményt, pedagógiai szakértelme és szemléletmódja így is erős hatással volt annak szellemiségére.

Lederer Ábrahám 1827. január 9-én született a csehországi Libochovicében. Iskoláit Prágában végezte, majd rövid ideig cseh földön működött tanítóként. 1854-ben a tatai hitközség hívta meg az újonnan felépült iskolába igazgatónak. Az itt töltött három éve alatt tanulta meg a magyar nyelvet, és tett szert országos ismertségre. Ennek köszönhetően 1857-ben meghívták a pesti izraelita mintaiskolába. A következő évtől kezdve ennek az intézménynek a tanítóképző iskoláját vezette igazgatóként. 1869-től mint az országos közoktatási tanács tagja fejtett ki jelentős tevékenységet.

Kormányzati megbízásból több magyar tan- és olvasókönyvet fordított és dolgozott át német nyelvre, miközben rendszeresen írt pedagógiai témájú szakkönyveket is.

1916. szeptember 17-én hunyt el.

A vizsgált 1856-os évkönyv alapján jól látszik, hogy már Tatára érkezésekor is foglalkoztatták azokat a pedagógiai kérdések, amelyek későbbi munkájában is megjelentek. Ilyen téma például a szülők és a pedagógusok kapcsolata, a kettő közötti munkamegosztás és felelősség. A tatai évkönyv első és legterjedelmesebb fejezetét szentelte ennek a kérdéskörnek, nélkülözhetetlennek tartotta, hogy a szülők megértésük és elfogadják az iskolai oktatás-nevelés fontosságát, valamint a gyermekeik ebben a szellemenben történő felkészítését az iskolaköteles korra.¹⁶ Ugyanebből a felfogásból több műve is született tevékenysége során, amelyekben gyakorlati tanácsokat és útmutatást kínált a gyermekek fiatalkori neveléséhez.¹⁷ A tatai iskolát is modern pedagógiai szemlélete alapján vezette, és bár csak három évig működött a városban, meghatározó szereplője lett az iskola működésének. Nem kis részben az ő itteni tevékenységének volt köszönhető a mintafőiskolai cím, amivel láthatóan ő is tisztában volt, azt szerénysége okán mégis a hitközség közös sikerének tartotta.¹⁸

¹⁰ HERZFELD 1896, 194–195; LEDERER 1856, 15–16.

¹¹ LEDERER 1856, 17–19.

¹² *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich.*

¹³ FELKAI 1998, 30–32.

¹⁴ FÁBIÁN 1929; VENETIANER 1922, 204–207. Mivel a tatai izraelita mintafőiskolát még nem a zsidó iskolaalap finanszírozásával hozták létre, Venetianer a pesti intézményt tekintette az első alapításnak.

¹⁵ Életrajzát bővebben lásd az alábbi helyeken: SZINNYEI 1980–1981, VII, 949–953; MANDL 1929; *Egy öreg tanár jubileuma. (Vasárnapi Ujság, 44. évf. 3. sz. 1897. január 17. 42–43.)*

¹⁶ LEDERER 1856, 3–12.

¹⁷ Például: LEDERER 1877a; LEDERER 1877b; LEDERER 1893.

¹⁸ LEDERER 1856, 19.

PEDAGÓGIAI ELVEK ÉS MÓDSZEREK A TATAI MINTAFŐISKOLÁBAN

Lederer szerint az iskolának hármas feladata van: „Vallásosságra, hazaszeretetre és emberségre nevelés, azaz olyan hithű zsidók képzése, akik hű és hasznos állampolgárok, valamint jó és okos emberek.”¹⁹

A vallásos nevelést az iskola elsősorban a hittanórákon keresztül tudta megvalósítani. A tatai zsidó iskola tanmenetében (amely, mint azt Lederer többször hangsúlyozta, a legmesszebbmenőkig megfelelt a kormányzati előírásoknak) a hit- és erkölcstan oktatása szorosan összekapcsolódott az „ősök nyelvének”, a hébernek tanulásával. Ehhez használták egyrészt a Letteris-bibliakiadást, a bibliai történeteket pedig Wessely nyomán dolgozták fel. Meir Halevi Letteris egy angol misszió megbízásából olyan modern héber bibliakiadást jelentetett meg 1852-ben, amelyben a mazoretikus szöveget filológiailag javította eltérő szövegvariánsok alapján, jelentős ellenszenvet váltva ki maga ellen a zsidó közösségek részéről.²⁰ Wolfgang Wessely amellett, hogy a prágai egyetemen rabbinikus héber nyelvet és irodalmat oktatott – elsősorban keresztény teológiahallgatóknak –, kiadott egy katekizmust izraelita gyermekeknek, a *Netiv Emunah-t*, amelyben rövid, kétnyelvű – héber és német – bibliai történetek után német nyelven kérdés-felelet formájában, modern verses betétekkel kiegészítve a zsidó hit alapjait tárgyalta.²¹ Látható, hogy a hittanításhoz használt könyvek modern – akár korukat megelőző módon, „botránysan” modern – szemléletmód alapján íródtak. Ez az újszerű szemlélet gyökeres ellentéte volt a teljesen vallási alapokon működő *chéderekben* megszokott tanulmányoknak, amelyek éppen annak az autoriter mazoretikus szöveg megismeréséből álltak, amelyet Letteris az általa szükségesnek vélt helyeken korrigált. Ebben a szemléletváltásban annak a jozefinista törekvésnek a beteljesülése fedezhető fel, amely a zsidó oktatási intézmények szekularizációját célozta fél évszázaddal korábban.

A második cél, a hű és hasznos állampolgárok képzése sokrétű oktatás keretében, különböző tanórákon történt. Németórán a német nyelv mellett, amely az iskola tanítási nyelve is volt, és a birodalom Bach-korszakra jellemző centralizálási és aszimilálási törekvéseit szolgálta ki, olyan irodalmi szövegeket forgattak a diákok, amelyek a német-osztrák (hiszen ekkor még nem valósult meg az ön-

álló osztrák nemzettudatot megeremtő kisémet egység) hazafiságra neveltek: például a *Poethischer Hausschatz des deutschen Volkes* Wolfftól vagy a *Die Geschichte Oesterreichs aus dem Munde deutscher Dichter* Gebhardtól. A magyar nyelvoktatás a német nyelv alapján történt, a német olvasókönyvet fordították magyarra. A IV. osztály magyar olvasókönyvei is többnyire általános témákról szóltak, így nem voltak alkalmasak a magyar hazafiság felkeltésére, annak ellenére, hogy ezek még a szabadságharc előtt, a magyar reformkor szellemében íródtak.

A hasznos polgári ismeretek átadását a gyakorlatorientált képzés szolgálta. Több tantárgynak részét képezték olyan ismeretek, amelyeknek elsajátítása közvetlen hasznot jelentett az iskola utáni életben, például üzleti fogalmazványok írása magyar és németórán. Ezen felül azon diákok, akik az elemi iskola után nem tanultak tovább, külön órarend szerint tanultak III. és IV. osztályban, amelynek keretében a polgári élethez hasznos és szükséges tudást szerezték meg. Lederer fontosnak tartotta, hogy minden diák találjon olyan szakmát, amelyben kiteljesedhet; olyan kézműveseket állított a tanulók elé példaként, akik önerejükéből váltak egyszerű munkásokból a társadalom megbecsült tagjaivá. Hans Fugger és Benjamin Franklin mellett egy kortárs mesterembert is piedesztálra emelt: egy Krach nevű prágai szabót, aki az 1855-ös párizsi világkiállításon elnyerte a Francia Becsületrendet.²²

Az iskola harmadik feladatát, a jó emberek nevelését értelemszerűen nem a tananyag, hanem az iskola erkölcsi és nevelési elvei határozták meg. Lederer az iskolai nevelésről vallott elveit ekképpen fogalmazta meg: „Minél különbözőbb és változatosabb jutalmakat nyújt egy iskola, annál kevesebb és ritkább ott a büntetés. A jutalom a szeretet megnyilvánulása, amely örömet okoz és jót tesz, megvonása pedig már a leghatékonyabb büntetés. A nyilvános jutalmazás, ha ritka is, jobban és erősebben ösztönöz szorgalomra és erkölcsösségre, mint amennyire a napi büntetés visszatartja a durvaságtól és a restségtől. A nyilvános jutalmazás ezen túl önbecsülést és önbizalmat ébreszt, amely később jótettekre ösztönöz, és visszatartja a rossztól. Ezért vezettük be mi is azt a nemes és követendő szokást, hogy a nyilvános vizsgák alkalmával a legszorgalmasabb és legerkölcösebb tanulóknak diáktársá-

¹⁹ „Bildung zur Religiosität d. h. zu einem frommen Juden, zum Patriotismus d. h. zu einem treuen nützlichen Staatsbürger und zur Humanität d. h. zu einem guten vernünftigen Menschen.” (LEDERER 1856, 19.)

²⁰ MUNELES 1972.

²¹ Életrajzát lásd: WURZBACH 1884, 182–184.

²² Robert Krach a világkiállítás 7. csoportjának 25. számú, ruházati és divatcikkgyártási osztályának volt a zsűritagja, ebbéli minőségében azonban III. Napóleon rendeletének tanúsága szerint nem tüntették ki a becsületrenddel. (RAPPORTS 1856, LXI, LXXIV.)

ik egy alkalomhoz illő dicshimnusz énekelnek.”²³ A diákot tehát a jó dolgokkal kell ösztönözni arra, hogy jó legyen, valamint megfelelő példával kell elől járni, nem csak a tanároknak, de az idősebb diáktársaknak és a szülőknak is.

Ebben a hármas feladatban félreismerhetetlenül látszanak a híres svájci pedagógus, Johann Heinrich Pestalozzi elvei. Pestalozzi egyfelől az oktatás elsődleges célját a humánusra való nevelésben látta, vagyis úgy vélte, az embernek minden területen harmonikus egyensúlyban kell fejlődnie. Ennek eléréséhez fontosnak tartotta az elméleti képzés mellett a napi munkát, a gyakorlati ismeretek elsajátítását. Ennek a harmóniára nevelésnek a didaktikai elve teljesedett ki a „szemlélődés” (*Anschauung*) általi tanulásban, amelynek során egy adott tárgy érzékszervi megismerésén túl érzelmi kapcsolat is kialakul a diákban, aki ezáltal könnyebben tudja azt beilleszteni a világról alkotott átfogó képébe.²⁴

A tatai zsidó iskola ezen pedagógiai program szerint működött: már fentebb is láthattunk példákat arra, hogy ezt a komplex képzési módszert hogyan ültették gyakorlatba, de ezeken felül is sok egyéb részletben megfigyelhető ez a törekvés. A legszembevetőbb és legfontosabb a „szemlélődéstan” óra (*Anschauungsunterricht*). Ennek célját Lederer a következőképpen foglalta össze: „A külső érzékek fejlesztése, amelyek a tapasztalás és megítélés forrásai, a figyelemfelkeltés, a beszédképesség kiteljesítése, a nemes történetek iránti kedv feltámasztá-

sa és a gondolkodásmód fejlesztése.”²⁵ Ennek keretében tárgyalták a környező világ jelenségeit, valamint – a harmónia jegyében – a világ és Isten viszonyát. A felsőbb osztályokban már nem szenteltek külön órát a szemlélődésnek, hanem a többi tantárgyat tanították annak módszereivel, még azokat is, amelyeket ma már egyértelműen elvont ismereteknek gondolunk, így a matematikát is. A számtanoktatásban Wilhelm August Grube módszerét követték, amelynek az a lényege, hogy az egyes műveletek nem választhatók szét egymástól, hanem a számokat harmonikus egységekként kell kezelni, ezek alkotóeleme a többi szám, amelyekből megkaphatók.²⁶

Szintén ez a komplexitás figyelhető meg az írás-olvasás tanításában. Az tatai iskolában ebben az időszakban olvasva írást és ütemírást tanultak: mindkettő lényege az, hogy az írás közben a betűket hangalakkal ki is ejtették (vagy a diákok maguk vagy a tanítók), ezáltal hamarabb és alaposabban rögzült az íráskészség. Az írva olvasás módszerét az 1820-as években dolgozta ki Johann Baptist Glaser, akit gyakran neveznek a „frankföldi Pestalozzinak” is.²⁷ Az írástudás elsajátításáig a rajzórák célja is a kézmozgás hozzászoktatása volt az egyre bonyolódó jelek lerajzolásához – izraelita iskoláról lévén szó, a héber betűk elsajátítása vélhetően nehezebb volt a latin ábécénél, bár meg kell jegyezni, hogy ebben az időben a német kézírás az úgynevezett *Kurrentschrift* volt, amely már-már kalligráfiai képességeket követelt a használótól.

A TATAI ZSIDÓ ISKOLA FELSZERELTSÉGE

Az 1853-as költözés után a tatai izraelita főelemi iskola egy négy tantermes épületben rendezkedhetett be, amely „tágassága és alkalmassága miatt Magyarország egyik legszebb izraelita iskola-épületének számít.”²⁸ Az iskola tárgyi felszereltségét Lederer kimerítő módon ismertette a tárgyalt iskolai évkönyvben. Ebből a listából kiviláglik, hogy bár a főtanító folyamatosan a szűk anyagi lehetőségekre panaszkodott, valójában egy kiválóan felszerelt elemi iskolát hozott létre a tatai hitközség. „A tansze-

rek felsorolása: Egy 12 hüvelyk átmérőjű földgömb sárgaréz délkörrel és óramutatóval. Hat földrajzi térkép, mégpedig: Tatáé, Esztergom vármegyéé, Magyarországé, az osztrák monarchiáé, Európáé, Palesztináé és a két féltekéé. Egy atlasz. Wilke 16 szemléltető ábrája, 30 nagy, színezett fali szemléltető ábra, 40 természetrajzi ábra, 30 földrajzi ábra, egy nagy portré József császárunkról, 70 portré híres történelmi személyekről, 20 csillagtérkép. Schiller és Goethe mellszobra. Egy herbárium, egy

²³ „Je verschiedenartiger und mannigfaltiger die Belohnungen der Schule sind, desto weniger und seltener sind ihre Strafen. Belohnungen sind Beweise der Liebe, erwecken Freude und machen gut, und die Verweigerung des Lohnes ist schon die zweckmäßigste Strafe. Öffentliche Belohnungen, wenn auch selten, spornen mehr und stärker zum Fleiße und zur Sittlichkeit an als tägliche Strafen von Rohheit und Trägheit verhüten können. Öffentliche Belohnungen erwecken auch das Ehrgefühl und die Selbstachtung, welche uns später zu vielen guten Werken antreiben und vom Bösen zurückhalten, daher herrscht auch hier die löbliche und gewiß nachahmungswürdige Sitte bei den öffentlichen Prüfungen den fleißigsten und sittlichsten Schü-

lern ein dem Feste entsprechendes Prämiantenlied von den Mitschülern singen zu lassen.” (LEDERER 1856, 30.)

²⁴ PUKÁNSZKY 1994, 269–270, 278–279.

²⁵ „Bildung der äußern Sinne als die Quelle aller Empfindungen und Urtheile, Weckung der Aufmerksamkeit, Entfesselung der Sprachkraft, Erregung der edlern Geschichte und Uebung des Gedächtnisses.” (LEDERER 1856, 23.)

²⁶ Példákkal illusztrálva: STERNER 1891, 485–491.

²⁷ EBNER 2008, 9, 17–18.

²⁸ „und nun seiner Geräumigkeit und Zweckmäßigkeit halber zu den schönsten israelitischen Schulgebäuden Ungarns gezählt wird.” (LEDERER 1856, 16.)

kriptogámgyűjtemény,²⁹ egy-egy bogár-, lepke- és ásványgyűjtemény. A legfontosabb mértani tesztek. Egy tanári és egy ifjúsági könyvtár. Egy Pestalozzi-számológép. 30 bibliai ábrázolás. Egy iktatókönyv a kormányzati rendeletek számára. Egy iskolanapló az alábbi adatokkal: 1) a tisztelt iskolalátogatók nevei, 2) az iskola számára szükséges eszközök és az iskolai könyvtár leltára, 3) a mindenkori iskolai előjárók nevei, 4) a jötevők nevei és a jöttek időrendi felsorolása és 5) említésre méltó iskolai ünnepek és események. Dicsőségnapló minden félév kitüntetettjei számára. Nagyszámú palatábla, nagy készlet írószerekből és rajzeszközökből. Egy barométer és ehhez hasonlók.”³⁰

A fenti felsorolásból látható, hogy Pestalozzi didaktikai módszere milyen mennyiségű szemléltetőeszközt igényelt a különféle tantárgyakhoz. A földrajztanítás elengedhetetlen kelléke volt a földgömb és a térkép. A térképek tematikáján szintén érzékelhető ez a hatás, amennyiben az egyre tágabb környezetet (illetve a zsidók számára kiemelten fontos Szentföldet, az őshazát) lehet befogadni az egyre nagyobb léptékű térképeken. Megfigyelhető, hogy a Bach-korszak átmeneti közigazgatását tükrözik a térképek, mivel Tata csak ebben a mintegy másfél évtizedben tartozott Esztergom vármegyéhez, mind előtte, mind utána Komárom vármegye egyik járási székhelye volt.³¹

A szemléltető óra fontos eszközei voltak a szemléltetőtáblák. Hasonlóan rengeteg iskolához Európa szerte, a tatai iskolában is megtalálható volt Carl Wilke 16 táblája, amelyet – egy húsz táblából álló első sorozat után – 1832-től folyamatosan nyomtattak. Ezeket a táblákat a mindennapi élet különféle szánerjelenetei elevenedtek meg mozgalmas, már-már

túlszűfolt módon, mint például a nappali, a konyha, a gyümölcsöskert, a piac, a bánya. Wilke ezeket a táblákat eredetileg siketnéma gyermekek oktatásához készítette – egy szintén nekik szánt képes szótár mellett, mivel egy csecsemőkori betegsége miatt maga is siketté vált –, azonban óriási érdeklődés és igény mutatkozott irántuk a „hagyományos” iskolák részéről is. A táblák körülbelül 40×50 cm nagyságúak voltak, és mind színes, mind fekete-fehér kivitelben lehetett kapni őket. Wilke két alkalommal újrafestette a táblákat, megváltoztatva, átvariálva a képeket. A második, így módosított kiadás 1855-ben jelent meg, így feltételezhető, hogy a frissen felszerelt tatai iskola ebből a sorozatból rendelhetett egy teljes garnitúrát.³²

A könyvtári állományról sajnos Lederer nem közölt több adatot, mint hogy van külön könyvtára a tanítóknak és a diákoknak, az évkönyvben említett és idézett művek száma azonban meghaladja a harmincat,³³ így joggal feltételezhető, a két könyvtárban együttesen százas nagyságrendben lehettek könyvek. A könyvtár könyvállománya mellett érdekes kérdés az is, hogy az iskola tanítói mennyire fértek hozzá a kurrens szakirodalomhoz. Az iskolatörténeti rész az alábbi idézettel kezdődik az évkönyvben: „»A kis dolgokban a nagyok tükrét láthatod.« – Ule”,³⁴ amely egy Halléban megjelenő természetismereti hetilapból származik, négy évvel korábbról.³⁵ Az idézet azonban pontatlan: sem a szerző, sem a megfogalmazás nem egyezik – látható, hogy Lederer emlékezetből idézte fel. Nem tudható, egyszerűen nem tartotta fontosnak, hogy utánanézzon, vagy pedig már nem állt rendelkezésre a korábban olvasott folyóirat. Vélhetően az előbbi gyanítható, mivel *A harang énekét* is pontatlanul idézte Schillertől, aki viszont kötelező

²⁹ Virágzás nélkül szaporodó növények, például algák, páfrányok.

³⁰ „Aufzählung der Lehrmittel: Ein Globus, 12“ Durchmesser mit einen messingen Meridian, und einem Stundenzeiger. Sechs geographische Karten und zwar: von Totis, vom Graner-Komite, von Ungarn, von der österreichischen Monarchie, von Europa, von Palästina, und von den beiden Halbkugeln der Erde. Einen Atlas, 16 Anschauungsbilder von Wilke, 30 große colonierte[sic!] Wandanschauungsbilder, 40 naturgeschichtliche Bilder, 30 geographische Charakterbilder, ein großes Bildniß unseres Kaisers Josef, 70 Bilder historisch berühmter Männer, 20 Sternkarten, 2 Büsten von Schiller und Göthe, ein Herbarium, ein Kryptogamensammlung, eine Käfer-, Schmetterling- und Mineraliensammlung, die nothwendigsten geometrischen Körper, eine Lehrer- und Jugendbibliothek, eine pestalozische Zählmaschine, 30 biblische Bilder, ein Copirbuch für die hohen Regierungserlässe, ein Schuljournal, enthaltend, 1-tens, die Namen der geehrten Schulbesucher, 2-tens, Aufzählung der Schulrequisiten, und der Schulbibliothek, 3-tens, die

Namen der jedesmaligen Schulvorgesetzten, 4-tens die Namen der Schuwohlthäter, und ein chronologisches Verzeichniß der verübten Wohlthätigkeitsakte, und 5-tens merkwürdige Schulfeste und Ereignisse, ein Ehrenbuch für die Prämianten eines jeden Semesters, eine große Anzahl von Schiefertafeln, ein großer Vorrath von Schreibrequisiten und Zeichnungsvorlagen, ein Barometer u. m. dgl. (LEDERER 1856, 30–31.)

³¹ Vö.: FÉNYES 1857, 273–274.

³² THIJSSEN 2011, 115–119.

³³ Lásd függelék. Nem szerepelnek a listában azok a művek, amelyeket pusztán irodalmi idézetekhez használt Lederer.

³⁴ „»Im Kleinen siehst du den Spiegel der Großen« – Ule.” (LEDERER 1856, 13.)

³⁵ Müller, K.: Blick in ein Schwefelholz. (Die Natur. Zeitung zur Verbreitung naturwissenschaftlicher Kenntniß und Naturanschauung für Leser aller Stände. 1852. január 17., 20.) Az újságot a cikk szerzője, Karl Müller mellett Otto Ule szerkesztette, Lederer tévesen neki tulajdonította az idézetet.

olvasmányként biztosan megtalálható volt a könyvtár polcán. Ennél is érdekesebb azonban az a vers, amelyet a szülői gondoskodás fontosságának alátámasztására idézett, és az alábbi szavakkal vezetett be: „*A sváb költő szavai által pedig lelki füleimmel hallom, ahogy a reményteli, de aggódó apa imádkozik az édesen szunnyadó csecsemő bölcsője felett.*”³⁶ A költemény pontos provenienciájára eleddig nem sikerült fényt deríteni, a szász pedagógus, Karl Volkmar Stoy azonban ugyanezt a verset idézte egy iskolai rendőrségről szóló előadásában. De nem csak a vers egyezik, hanem a bevezető gondolatok is szinte szóról-szóra: „*Láttam lelki szemeim előtt az apát*

és az anyát, ahogy a csendes esti órán édesen szunnyadó gyermekük ágya előtt állnak, és az apa így szól... a véleményem, amelyet egy sváb költő szavai-val fejeztem ki.”³⁷ Nem kétséges, hogy Lederer ennek az előadásnak a nyomtatott változatát használta fel a saját gondolatainak kifejezésére. Ez azonban azt jelenti, hogy a január végén Berlinben elhangzott előadás nyomdába kerülése után értesültek a megjelenéséről, megrendelték, majd még ugyanazon év őszéig megérkezett a tatai iskolába, vagyis megállapítható, hogy a tatai izraelita iskola tanári kara a pedagógiai és tudományos szakirodalomhoz naprakészen hozzáférhetett.

ÖSSZEGZÉS

Az 1851-ben létrejött a tatai zsidó elemi iskola, amely 1853-ban költözött a hitközség tulajdonában álló, iskola céljára emelt épületbe. 1854-ben érkezett az iskola élére a pedagógusként magának később országos hírnevet szerző Lederer Ábrahám. Az oktatás az anyagi nehézségek ellenére a választott eszközigé-

nyes pedagógiai programnak, a Pestalozzi-módszernek, valamint a központi előírásoknak megfelelően zajlott, felkészült és hivatástudó tanítókkal. A szertárak és a könyvtárak felszereltsége kiemelkedő volt, így joggal érdemelte ki a mintafőiskolai címet.

FÜGGELÉK

AZ ISKOLA ÉVKÖNYVÉBEN EMLÍTETT KÖNYVEK JEGYZÉKE³⁸

Edvi Illés Pál: *Első oktatásra szolgáló kézikönyv, vagyis a legszükségesebb tudományok öszvesége, vallási különbség nélkül minden néptanítók és tanulók számára készült.* (Buda 1837.)
 Frankl, Ludwig August: *Libanon.*
 Gáspár János–Kovács Antal: *Magyar olvasókönyv.* Kolozsvár 1847.
 Gebhardt, Johann: *Die Geschichte Oesterreichs aus dem Munde deutscher Dichter.* (Wien 1853.)
 Gleim, Betty: *Erziehung und Unterricht des weiblichen Geschlechts: ein Buch für Eltern und Erzieher.* Leipzig 1810.
 Grube, August Wilhelm: *Leitfaden für das Rechnen in der Elementarschule nach den Grundsätzen einer heuristischen Methode.* (Reutlingen 1881.)
 Grube, August Wilhelm: *Das Buch der Naturlieder für junge und alte Freunde der Natur.*
 Heinsius, Otto Friedrich Theodor: *Die Pädagogik des Hauses: eine klassische Fruchtlese für Eltern und deren Stellvertreter.* (Berlin 1838.)

Hufeland, Christoph Wilhelm von: *Guter Rath an Mütter über die wichtigsten Punkte der physischen Erziehung der Kinder in den ersten Jahren.* (Leipzig 1853.)
 Jäger, Hermann: *Der Gemüsegärtner.* (Wien 1894.)
 Kriebitzsch, Theodor: *Allgemeine Geschichte in Sprüchen und Gedichten.* Erfurt 1850.
 Körner, Friedrich–Wenzig, Joseph: *Illustrierte geographische Bilder aus Österreich.* (Leipzig 1856.)
 Kubinyi Ferenc: *Magyarország és Erdély képekben.* (Budapest 1985.)
 Letteris, Meir Halevi: *תורה וביאורים* (Wien 1896.)
 Lüben, August–Nacke, Carl: *Lesebuch für Bürgerschulen.* (Wiesbaden 1888.)
 Močnik, Franz von: *Anleitung zum Rechnen.* (Wien 1847.)
 Močnik, Franz von: *Rechenbuch für Knaben-Bürgerschulen.* (Prag 1916.)

³⁶ „Und mit den Worten eines schwäbischen Dichters höre ich im Geiste den hoffnungsvollen und besorgten Vater vor der Wiege des lieblich schlummernden Säuglings beten.” (LEDERER 1856, 5.)

³⁷ „Ich sah im Geiste Vater und Mutter in stiller Abendstunde vor dem Bett des lieblich schlummernden

Kindes stehen und der Vater sprach... dieser mein Standpunkt, wie ich denselben durch die Worte eines schwäbischen Dichters angedeutet habe.” (STOY 1856, 3–4.)

³⁸ A dolgozathoz felhasznált kiadás adatai zárójelben olvashatók, amennyiben nem első kiadásról van szó.

- Pestalozzi, Johann Heinrich: *Wie Gertrud ihre Kinder lehrt: ein Versuch, den Müttern Anleitung zu geben, ihre Kinder selbst zu unterrichten.* (Berlin 1869.)
- Popper, Julius: *Israelitische Schulbibel und Spruchbuch zum Gebrauch beim israelitischen Religionsunterricht. Nebst einem kurzen Abriss der Geschichte der Juden bis auf die neueste Zeit.* (Dresden 1873.)
- Rabener, Franz (ges.): *Knallerbsen, oder Du sollst und musst lachen.* (Quedlinburg und Leipzig 1861.)
- Riedel, Franz Xaver Samuel: *Der Wiener Sekretär für alltägliche Fälle des gemeinen Lebens.* (Wien 1820.)
- Schmidt, Heinrich: *Briefe an die Eltern.* (Idézve: Haeckel, Ernst–Schmidt, Heinrich: Briefe an d. Eltern 1852/56: Entwicklungsgeschichte einer Jugend. Minden 1921.)
- Strahlheim, Carl: *Die Wundermappe, oder, Saemmtliche Kunst- und Natur-Wunder des ganzen Erdballs.* (Frankfurt am Main 1837.)
- Trautwein Nepomuki János: *Magyar olvasókönyv, az algymnasiumok és reáltanodák számára.* (Buda 1864.)
- Wessely, Wolfgang: *נטִיב עֲמוּנָה – Netib Emuna. Biblischer Chatechismus, ein Leitfaden beim Religionsunterricht der israelitischen Jugend.* (Prag 1863.)
- Wolff, Oskar Ludwig Bernhard: *Poethischer Hausschatz des deutschen Volkes. Ein Buch für Schule und Haus.* (Leipzig 1843.)
- Ziegler, Anton: *Vaterländische Bilder-Chronik aus der Geschichte des österreichischen Kaiserstaates.* (h.n. 1845.)

Schmidtmayer Csaba
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: cs.schmidtmayer@gmail.com

IRODALOM

- EBNER 2008 Ebner, R.: *Johann Baptist Graser (1766–1841): sein Leben und Wirken als „Religionspädagoge“.* Dettelbach 2008.
- FÁBIÁN 1929 Fábíán P.: *Iskolaalap.* In: (Szerk. Ujváry P.) Magyar zsidó lexikon. Budapest 1929, 397.
- FELKAI 1998 Felkai L.: *Zsidó iskolázás Magyarországon (1780–1990).* Budapest 1998.
- FÉNYES 1857 Fényes E.: *Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása.* Pest 1857.
- GOLDEBERGER 1916 Goldberger I.: *A tatai zsidó iskola múltjából.* Magyar Zsidó Szemle, 1916/4 271–283.
- GOLDBERGER 1938 Goldberger I.: *A tatatóvárosi zsidóság története.* (Különlenyomat a Blau Emlekkönyvből.) Budapest 1938.
- GYÜSZI 2001 Ifj. Gyüszí L.: *Zsidóság az Eszterházy család tatai uradalmában.* In: (Szerk. Fatuska J.–Fülöp É. M.–ifj. Gyüszí L.) A mezőváros, mint uradalmi központ. Tata 2001, 35–59.
- HERZFELD 1896 Herzfeld J.: *A tata-tóvárosi izraelita hitközségi iskolának monográfiája.* In: (Szerk. Barna J.–Csukási F.) A magyar-zsidó felekezet elemi- és polgári iskoláinak monográfiája. I. Budapest 1896, 193–199.
- KÖRMENDI 1994 Körmendi G.: *Tata-Tóváros iskoláinak története 1920-1948 között.* Limes 1994/1 77–87.
- LEDERER 1856 (Lederer, Á.): *Jahresbericht über die Totiser Isr. Muster Hauptschule.* Pest 1856.
- LEDERER 1877a Lederer Á.: *A példaadás módszere szülők, tanítók és más emberbarátok számára.* Budapest 1877.
- LEDERER 1877b Lederer Á.: *A szoktatás módszere.* Budapest 1877.
- LEDERER 1893 Lederer Á.: *Neveljünk munkaszeregetre! A művelt közönség számára.* Budapest 1893.
- MANDL 1929 Mandl B.: *Lederer Ábrahám.* In: (Szerk. Ujváry P.) Magyar zsidó lexikon. Budapest 1929, 525.
- MUNELES 1972 Muneles, O.: *Letteris.* In: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. V. Wien 1972. 159–160.
- PUKÁNSZKY 1994 Pukánszky B.: *Pestalozzi pedagógiája – a kéz, fej és szív kiművelése.* In: Németh A.–Pukánszky B.: Neveléstörténet. Budapest 1994.
- RAPPORTS 1856 *Exposition universelle de 1855. Rapports du jury mixte international.* Paris 1856.
- STERNER 1891 Sterner, M.: *Geschichte der Rechenkunst. Principielle Darstellung des Rechenunterrichtes auf historischer Grundlage.* I. München und Leipzig 1891.
- STOY 1856 Stoy, K. V.: *Ueber Haus und Schul Polizei. Ein Vortrag gehalten im wissenschaftlichen Verein zu Berlin am 19. Januar 1856.* Berlin 1956.

- SZINNYEI 1980–1981 Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest 1980–1981.
- THIJSSSEN 2011 Thijssen, J.: *Carl Wilke und seine Bildertafeln. Die ersten Schulwandbilder für den Anschauungsunterricht in deutschen Volksschulen*. In: (Hrsg. Brückner, W.) Arbeitskreis Bild Druck Papier. Tagungsband Modena 2010. Münster 2011.
- VENETIANER 1922 Venetianer L.: *A magyar zsidóság története a honfoglalástól a világháború kitöréséig*. Budapest 1922.
- WURZBACH 1884 Wurzbach, C. v.: *Biographisches Lexikon des Kaisertums Österreich*. L. Wien 1884.

*DIE PÄDAGOGISCHEN PRINZIPIEN UND AUSTRÜSTUNG
DER ISRAELITISCHEN SCHULE VON TATA IN DEN 1850ER JAHREN
CSABA SCHMIDTMAYER*

Nach dem Aufstand von Rákóczi am Anfang des 18. Jahrhunderts begann die Einsiedlung der Juden nach Tata, und ein Jahrhundert später war die hiesige jüdische Gemeinde schon die bedeutendste und zahlreichste im Komitat Komárom. Die erste Angabe über einen israelitischen Lehrer in der Stadt stammt aus dem Jahre 1816. In den 1830-40er Jahren gab es hier nicht weniger als fünf israelitische Winkelschulen, bzw. Privatschulen. In den 50er Jahren wurden diese Schulen vereinigt, und die Gemeinde ließ ein neues Schulgebäude errichten, das im Jahre 1854 aufgebaut wurde. Zwischen 1854 und 1857 führte der Pädagoge Abraham Lederer diese Schule als Direktor und Hauptlehrer, und seine hiesige Wirkung charakterisierte das pädagogische Programm der Institution.

Im Jahre 1856 gab die Schule ein von Lederer geschriebenes Jahrbuch unter der Titel „Jahresbericht über die Totiser Isr. Muster Hauptschule“ aus, in dem unter anderen ihr Lehrplan und eine ausführliche Aufzählung ihrer Lehrmittel zu lesen sind.

Der Unterricht geschah nach ganz modernen pädagogischen Prinzipien und aufgrund der Pestalozzischen Methode. Im Mittelpunkt stand der sogenannte Anschauungsunterricht, den Pestalozzi für die harmonische Bildung der Kinder erfand, und der die Notwendigkeit der Lehre sowie der theoretischen als auch der praktischen Kenntnisse betont. Auch im Religionsunterricht sagten sich die Lehrer von der in den Chederschulen gewöhnlichen, traditionellen Betrachtungsweise los, und benutzten solche Bücher wie die *Letteris-Bibel* oder das *Netiv Emuna* von Wessely. Die Schule hatte auch eine Bibliothek, deren Buchzahl vermutlich in den Hunderten war, darunter auch seit Kurzem veröffentlichten Bücher und Zeitschriften.

Wegen des hervorragenden Unterrichtsniveaus und Ausrüstung wurde die jüdische Schule von Tata 1857 mit der Titel „Musterhauptschule“ ausgezeichnet.

Übersetzt von Csaba Schmidtmayer

RÉGI TATAI HARANGOK

PERGER GYULA

A *Tatai Hírlap* 1923. december 22-i száma lelkesen, nem kis pátosszal számolt be arról, hogy „a tatai öregtemplom harangjai hazajöttek.”¹

„Hét hosszú esztendőn át állott az öregtemplom egyik tornya némán és szótlantul. Ha hadba vonult testvéreinkről, majd később az eltűntekről beszéltünk, sokszor jutottak eszünkbe hadbavonult és eltűnt harangjaink is. A néma torony mellett a másikban mint itthon hagyott öregszüle búsongott az öregharang. Jól esett neki, ha most több temetésen szólhatott, fájt neki az egyedüllét. Azt is eltúrta, hogy lábaihoz simuljon síró kis unokája, amely mint lélekarang már annyi elköltözést hirdetett. De a napokban változás történt.

Az elmúlt szombaton a városban híre futott, hogy megérkeztek az új harangok. Lett is nagy öröm a hír nyomában. Az emberek hittek a hírnek, hiszen amit szeretnénk, könnyen elhisszük. De az öregharang nem szólt semmit a dologhoz. Talán nem akarta elhinni. Még jól el sem múlt a dél, már nagy csoportokban jártak fehérruhás lányok a plebánia előtt. Kezükben sok virág volt. A piactéren pedig nyalka magyarruhás legények ültek ficáncoló lovakon. Nagyon természetes, hogy hamarosan gyülekezett a hívek apraja-nagyja is. Így vonult a nép az állomásra. Itt a harangok rövidesen teherkocsikra kerültek. Az első kocsin a két kisebb, a második kocsin a legnagyobb helyezkedett el. Hadbavonulásukkor virágokkal díszítették a harangokat, mint a bevonuló katonákat. De míg a katonák fáradtan, megfogyva, mindenkitől elhagyatva s épen ezért lemondóan tértek vissza, addig a harangok új erőben, számban gyarapodva és a feltámadás reményét hirdetni készen érkeztek meg. Ezért is öltöztek újból virágdíszbe s ezért ujongott körülöttük az egyre növekvő sokaság, amely hosszú menetben követte lassú méltóságtejes bevonulásukat. Jövetelüket magas hajlékából látnia kellett most már az eddig búsongó és csaknem kételkedő öregnek is.

Sietett is üdvözlésükre. Szíve gyorsabban vert s harmincnyolcmázsás testének minden porcikája örömtől rezgett. Hangja messze hallatszott. S hiába minden ellenkező beszéd, másképpen is szólt mint eddig. Végre örülhetett s miért titkolta volna el örömet.

A templom alá érve az új harangok azonnal szertették volna az Egyház áldását venni s megkezdeni magasztos feladatukat. Azért nemcsak súlyuk (1118 kg. 795 kg. és 562 kg.) de akaratauk is ellenállt a gondolatnak, hogy ideiglenes lakóhelyül a templomot válasszák. De végre ebbe is belenyugodtak, – mint a hívek is belenyugszanak, – ha megtudják, hogy ez azért történt, mert terv szerint e hó végén a pápa Őszentsége követe fogja őket megszentelni.”²

Amint a cikk is utalt rá, a Szent Kereszt-templom harangjait az akkor még Nagy Háborúnak nevezett I. világháború hadi céljaira szállították el. De nemcsak e templomnak harangjai, hanem gyakorlatilag a város majd minden harangja áldozattá vált akkor a „Haza Oltárán”.³

A két világháború közti gazdasági világválság, majd a második világháborút követő ateista diktatúra nem tette lehetővé az összes – a 20. század elején, majd a II. világháborúban – elrekvirált harang pótlását, így a tóvárosi harangtorony harangjai például örökre elnémultak.⁴

Jelen tanulmányban arra teszünk kísérletet, hogy Tata (Tata és Tóváros) katolikus templomainak, kápolnáinak egykori harangjait számba vegyük különböző történeti források alapján.⁵

A város három – harangot is használó – vallásfelekezete közül a legrégebbi, a római katolikus egyház szakrális építményeinek történetét Mohl Adolf foglalta össze 1909-ben,⁶ majd azoknak 20. század elejei állapotát 1916-ban mutatta be.⁷

A katolikus templomokról – és haranggal is el látott kápolnákról – a török kiűzése utáni időktől, a katolikus megújulás időszakától vannak megbízható forrásaink. Mivel a megyéspüspök által kötelezően előírt *Canonica Visitatiók* egyik kérdőpontja minden esetben a harangok meglétére és milyenségére vonatkozott, kézenfekvő az egyházlátogatási jegyzőkönyvek vonatkozó adatainak áttekintése.

A Tatát is magában foglaló római katolikus egyházi kerületre vonatkozó – 1713. évi – *Canonica Visitatióban* a település még nem szerepelt. Az 1742-es jelentés a „*capella honoris JESV crucifii*”-ről, illetve a „*P. P. capucini in Toót Város spirituabilis ita et totum Oppidium capellanatu providens ex quibus*

¹ *Tatai Hírlap*. V. évf. 51. sz. 1923. december 22. 1–2.

² *Tatai Hírlap*. V. évf. 51. sz. 1923. december 22. 1–2.

³ PERGER 2014a.

⁴ PERGER 2014b, 125.

⁵ *A református és evangélikus templomok harangjainak történetét Körmenyi Géza vette számba: KÖRMENDI 2014.*

⁶ MOHL 1909.

⁷ MOHL 1916.

videricet rasidentia ad huc destilulis, unus in arae” alatt csak a „*lerombolt ősi várban*” lévő kápolna

kegytárgyait, illetve a kapucinus atyák templomának felszerelését vette számba.⁸

SZENT KERESZT-TEMPLOM

A Szent Kereszt-templom harangjairól elsőként az 1830-as egyházlátogatási jegyzőkönyvben olvashatunk. „*Campanae in turribus reperiumtur 3 impensis illustrissimi domini comitis Josephi Condam Eszterhazi de Galantha procuratae, quae e cassa ecclesiae consenvantur*”⁹ – vagyis a toronyban három harang van, amelyeket néhai Esterházy József gróf vásárolt, s a templom pénztárából tartatnak fenn.

1873-ban már bővebben írt a három meglévő harangról a vizitátor: „*Companae in Turribus reperiumtur tres, et quidem in Turri septemtrionali due, quarum una ponderat 15, altera 30 cent. tertia autem in Turri meridionali existens ponderat cent 68, impensis illustrissimi Comdam Domini Comitis Josephi Eszterházy procuratae, conservantus autem e cassa Ecclesiae, cum taxa dependatur pro pulsus, prout inferius videbitur, unde funes quque emit Ecclesiae.*”¹⁰ – tehát a három harang közül kettő – az egyik 15, a másik 30 font súlyú – az északi toronyban, a harmadik pedig, amely 68 fontos, a déli toronyban volt. Esterházy József gróf költségén öntötték, és a templom pénztárából tartották fenn. A harangozásért temetésekkor fizettek.

Az öt évvel korábban papírra vetett „*A’ tatamezővárosi plebaniai anyaegyháznak, ahhoz tartozó kápolnáknak, és a plebaniáknak Leltára 1868^{ik} évtől fogva*” leírása szerint „*a 30 ölre emelkedő 2 torony három nagyobbserű és gyönyörű összhangzású harangokkal van ellátva, melyeket boldog emlékü Gróf Esterházy József szerzett, és a Szentegyház épségben tart. Csinos kupola fedi, és két vaskereszt. Az ott levő mindkét tornyon mutatóval ellátott ismétlő óra, szinte a nagylelkű kegyúr adománya, csak a fentartási, és javítási költségek illetik a város összes lakóit, vallás különbség nélkül. (...) A Szentegyház a Can.(onica) vis.(itatio) szerint palástdíj fejében következő jövedelmeket húzza és pedig*

a., A halotti v. ora harangozástól két haranggal 1fr. 68 kr.

három haranggal 2 fr. 52 kr.

b., vitető alkalmával két haranggal 1 fr. 26 kr.

három haranggal 1 fr. 68 kr.

Mi azonban a Can.(onica) vis.(itatio) szerént olyféle módosítást szenved, hogy ha bírói bizonyítvány által magát valaki szegénynek igazolja a vitelért fizet csak 42 kr. (...)

21. Három toronybeli harang 1^{ik} 68 2^{ik} 30 3^{ik} 15 mázsás.”¹¹

A leltár 92. pontja alatt azt is feltüntették, hogy a harangok nagyheti helyettesítésére egy „*fa kerepü*” is van a toronyban.

„*A tatai plébánia Leltára az 1904 évre*” már az új mértékegységhez – a métermázsához – viszonyítva adta meg a Szent Kereszt-templom harangjainak súlyát.

„*Ingóságok.*

I. Fém tárgyak

33. Öreg harang 68 régi mázsá 1 darab

34. Közép harang 30 mázsá 1 darab

35. Kis harang 15 mázsá 1 darab.”¹²

A három harang öntésének ideje először az 1915. évi leltárban szerepelt, megadva egyben azok métermázsá súlyát is.

„*Ingóságok.*

I. Fémtárgyak

38. Öreg harang 1761 1 darab harangérc 38 mm

39. Közép harang 1763 1 darab harangérc 17 mm

40. Kis harang 1763 1 darab harangérc 8.5 mm.”¹³

E leltár felvétele után alig egy esztendővel megtörtént „*a tatai harangok bevonulása*”.

A rekvirálásról beszámoló sajtóhír szerint „*szomorú napja volt f.(olyó) hó 5-én a tatai r.(ómai) kath. (olikus) híveknek, mert elvitték a nagytemplom két harangját. Szentmise után a kocsira rakott és gazdagon felvirágozott harangoktól Dr. Brühner László káplán, mint Tata város szülötte, a templom előtti téren nagy közönség jelenlétében könnyekig meginduló szép beszédben búcsúzott el, mely után a közönség a Himnuszt énekelte. Ennek befejezésével megindult a szállító kocsis, melyet nagy közönség kísért ki a vasútállomásra. Az elnémult harangokat a megmaradt harang bús hangja kísérte a város határáig.*”¹⁴ (1. kép)

⁸ GyEL PL Visitatio Districtus Comaromiensis 2. 1714 & 1742. Oppidium Tata. Die 30. 9^{bris}

⁹ GyEL PL Visitaciones Canonicae 36/31.

¹⁰ GyEL PL Visitaciones Canonicae 39/21.

¹¹ GyEL Tata (I.) plébánia Iratai.

¹² Az 1904-es leltár adatait használta az 1912-es Canonica Visitatio is. E szerint „*habet 3 campanas, quarum*

1. ponderat 65 cent, 2. 30 cent, 3. 15 cent.” (GyEL PL Visitatio Canonica Archi-Diaconatus Comaromiensis 1912. Visitatio canonica in parochia Tata peracta die 19. mensis Decembris anni 1912.)

¹³ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai templom leltára az 1915. évre.

¹⁴ Kivágott sajtóhír, 1916. augusztus. GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai.

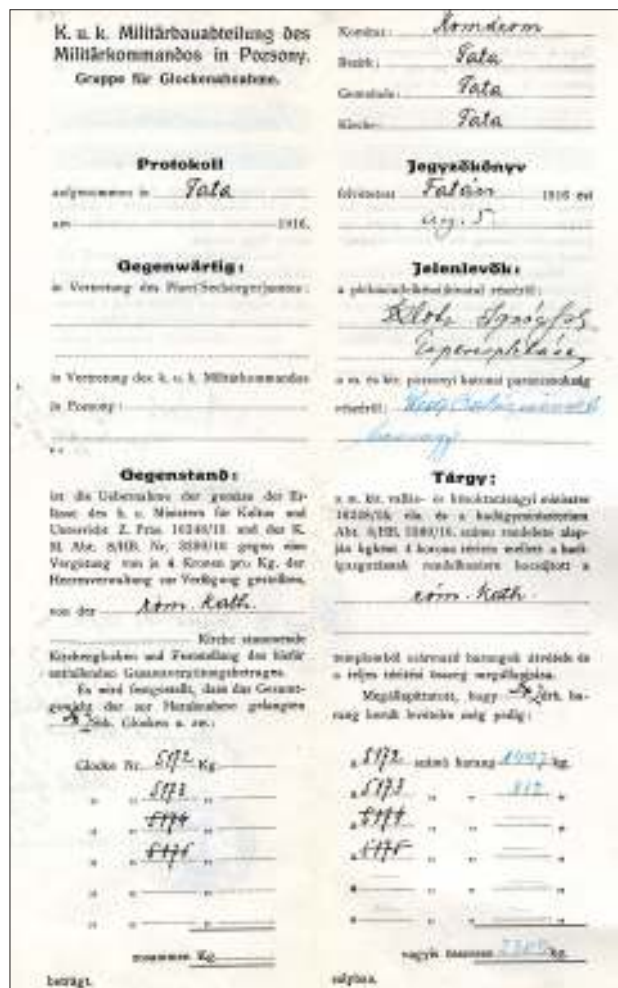

1. kép: A Szent Kereszt-templom toronyból leemelt harangja (1915. augusztus 5.)
Abb. 1: Die vom Turm abgehobene Glocke der Sankt Kreuz Kirche (5. August 1915)

A harangok begyűjtése kapcsán keletkezett dokumentáció szerint Weisz Oszkár mérnökhadnagy eredetileg négy harangot írt össze – 5172, 5173, 5174, illetve 5175 szám alatt –, de csak az első kettőt szállították el, mivel „az 5174. és 5175. sz. harangok a piaristáké voltak, azért ezekről külön j(egyző)könyvet állítottak ki.” A pozsonyi K. u. K. Militärbauabteilung des Militärkommandos Gruppe für Glockenabnahme által felvett jegyzőkönyv alapján a Szent Kereszt-templomból elvitt harangok súlya 1497, illetve 812 kilogramm volt. Az összesen 2309 kilogrammnyi harangérc fejében 9236 Koronát fizetett a katonai parancsnokság.¹⁵ (2. kép)

Gróf Esterházy Miklós Móríc mint a tatai templom kegyura 1917. május 5-én levélben fordult „valamennyi kegyúri plébánia hivatalhoz: Arról értesülvén, hogy az eddig meghagyott templomharangokat a hadicélokra fordítani fogják és csak azokat felmenteni lehet, amelyek műemlék jellegűek, felhívom Plébános urat, hogy a megmaradt templom harangok közül azokat nekem megnevezni, leírni tésék, amelyekről feltehető, hogy történelmi vagy művészeti beccsel bírnak és esetleg megmenthetők. Válaszukban arra is kiterjeszkedni kérem, miféle kezdeményező lépéseket szándékozik Plébános úr tenni, hogy a megjelölt harang felszabadíttassék?”¹⁶

Pontosabb leírás csak az 1916-ban meghagyott nagyobb harangról maradt fenn. A történeti és művészeti értékkel bíró harangok „mentesítése” érdekében közzétett felhívás kapcsán Klotz Ignác tatai káplán levélben fordult Fetser Antalhoz.

2. kép: A Szent Kereszt-templom harangjainak átvételei jegyzőkönyve (GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 4537/1916)
Abb. 2: Die Übernahmsprotokoll der Glocken der Sankt Kreuz Kirche

„Méltóságos és Főtisztelendő Megyés Püspök Úr!

Úgy szólván egyetlen harangunk megmentése érdekében mély tisztelettel kérjük Méltóságod kegyes támogatását. Ez a tataiak öröme, büszkesége, a Sz(en)tháromság harang. A harangnak páratlan szép hangja van. Úgy mondják: messze földön nincsen párja! Ez is műbecs! Ez a harang egyedül biztosítja most már a templomnak a harangozói jövődelmet. A háború után kisebb harangokat könnyebben fognak beszerezhetni, de ilyen harangot soha!”¹⁷

Mivel a harang „páratlan szép hangja” nem volt elegendő annak megmentésére, a püspök az alábbi felszólítást küldte Tatára.

¹⁵ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 4537/1916.
¹⁶ GyEL Tata(I.) Plébánia Iratai 89/1917.

¹⁷ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 2110/1917.

„N(agyon)t(isztelen)dő Klotz Ignác esperes-plébános Úrnak Tata

Folyó évi május hó 8-ikán 200. sz.(ám) a.(latt) kelt jelentése alapján megkeresem N(agy)t(isztelen) dőségedet, szíveskedjék jelenteni, hogy a tatai Szt. Háromság harangnak van-e díszítése és ha van, minő. Megjegyzem kapcsolatosan, hogy a kormány is, a hadvezetőség is lehetőség esetén készségesen állana el a harangok rekvirálásától. Magam is örülnék, ha egyházmegyém minden harangja megmaradt volna. Ha azonban a haza érdeke kívánja, ha fájó szívvel is, de mégis készségesen kell felajánlunk utolsó harangjainkat is. Jól tudom, hogy a harangok elvitele milyen nyomasztó hatást gyakorol a hívő népre. Hazafias kötelességét jól ismerő papságtól elvárom, hogy a nehéz időkben a hívek körében odaadással ápolja a minden áldozatra kész hazaszeretetet és ily módon elejét vegye annak, hogy a harangok elviteléből a nemzet élet-halál küzdelmére, melyet úgy kényszerítettek reánk, és melyet romlásunkat akaró elleneink makacssága miatt kell még mindig folytatnunk, káros következmények származzanak.”¹⁸

3. kép: A Szent Kereszt-templom Cristelli-féle, 1761-ben öntött nagyharangja napjainkban, a templom tornyában (fotó: Varga Edit)

Abb. 3: Die von Cristelli im Jahre 1761 gegossene Grossglocke der Sankt Kreuz Kirche heute, im Kirchturm (Foto: Edit Varga)

Klotz május 15-i válaszában sajnos csak azt jelezte, hogy „a nagy harangnak szép perem-díszítése van és a Szentháromság relief-képe díszíti.”¹⁹

A harang leírása egy kéziratos feljegyzésen maradt ránk. E szerint a „Nagyharang körirata:

Fudit me Joan. Ernest Cristelli Posonii anno 1761.

Fölrás:

Deo-Trino Uni

C. Jos. Esterházy de Galant.

Perp. in Frak. Augus. Francisci et Mariae Theresiae Camer. Gral. Marsch. Locumt et Unius Legion. Hung.

Colonnelus.

Cum

Com. Antonia Pálffy consorte sua Deo consecravit.”²⁰ (3. kép)

Ugyanezen jegyzéken szerepel, mint „a tatai kisharang körirata”, a következő leírás: „Me fecit Balthasar Herold in Pressburg 1650. Súlya 30 kiló.” E feljegyzés feltehetően a piaristák egyik harangjára vonatkozott.

A világháborút követően, 1922-ben merült fel, illetve adódott lehetőség új harangok beszerzésére. Mivel a templom kegyúri jogait az Esterházy-család gyakorolta, a hitközségnek velük kellett egyeztetni az új harangok ügyében. Bár a hitközségnek az ügyre vonatkozó határozatai nem maradtak fenn, az uradalom nevében eljáró tanácsos levelének tanúsága szerint az Esterházyak jelentős anyagi forrást biztosítottak a harangok pótlására.

„Főtisztelendő Klotz Ignác esperes plébános úrnak Tata.

A tegnapi hitközségi nagyválasztmány határozatát a harang beszerzésére vonatkozóan Tuka felügyelő úr közölte Gróf Úr Öméltóságával, a kinek a válasza a következő volt. Gróf Úr Öméltósága ez ügyben tárgyalt Esterházy gróf úr önnagyméltóságával, a ki már több kegyúri templomba szerzett már harangokat s mint legjobb beszerzési forrást, az Ecclesia harangművek R. T.-ot ajánlotta. A harang árának hitközségi adóban való kivetésének legális bázisa nincs és azt a Kegyuraság el nem fogadhatja, hajlandó azonban Gróf Úr Öméltósága a reá eső részt sőt esetleg ennél többet is adományképpen megfizetni; ennek ellenében azonban azt kívánja, hogy Ő irányíthassa ezen fontos ügy lebonyolítását nehogy úgy járjunk, mint Pápán jártak, hogy az új harang egy fél hanggal hibázott, a melyen már segíteni nem lehet. Gróf Úr Öméltósága ezzel a kívánságával nem elodázni vagy plane megnehezíteni

¹⁸ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 2110/1917.

¹⁹ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai 1917/208. ad 2110/1917.

²⁰ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok, 2328/1917.

akarja a fontos kérdés megoldását hanem célja az, hogy ez a fontos ügy a legelőnyösebben és legmegfelelőbbben legyen megoldva az ő részvételével és beleszólásával. Már most, hogy a hitközség hogyan fogja a harang fennmaradó árát a hívektől beszélni, abba beleszólni nem akar.

Tata 1922. december hó 9-én

Kiváló tisztelettel Menninger Mátyás tanácsos.”²¹

Az új harangok beszerzéséről, elhelyezéséről és felszenteléséről a bevezetőben idézett sajtóhír pontosan beszámolt. Így természetes, hogy az 1924 után keletkezett leltárak már négy harang adatait rögzítették, köztük a háborús beszolgáltatástól megmenekült 38 mázsás harangét is.

Az 1930-as összeírás szerint:

„Ingóságok

I. Fémtárgyak

38. Szentháromság harang 1761 38 q 1 darab

39. Patrona Hung, harang 12 q 1 darab

40. Szent Ferencz harang 8 q 1 darab

41. Szent Márton harang 6 q 1 darab.”²²

E leltár adatait ismételte meg az 1934-es vizitáció is.²³

Az új tatai harangok azonban alig két évtizedig jelezhették az idő, illetve az emberi élet múlását, hívhatták a híveket a szentmisékre. 1944. március 27-én ismét a „haza oltárán” kellett feláldozni őket.

A II. világháború során elkobzott harangokról 1947-ben Gyimóthy Gyula tatai plébános az alábbi jelentést küldte az Egyházmegyei Hivatalnak.

„Nagyméltóságú Megyéspüspök Úr! Kegyelmes Atyám!

A legmélyebb tisztelettel jelentem Nagyméltóságú Megyéspüspök Úrnak, hogy a tatai elsőkerületi plébánia-templomból 1944 március hó 27-én kettő harangot vittek el az egyiknek súlya 1069 kg, a másiké pedig 787 kg. Megmaradt még kettő harangunk az egyik 38 q., a másik pedig 562 kg. A plébánia területén van még a kálvária kápolna tornyában kb. 25 kg s a piarista atyák kápolnájában körülbelül ugyanilyen súlyú kisharang. Jelentésem tudomásul

vételét kérve maradok a Nagyméltóságú Megyéspüspök Úr iránt a legmélyebb tisztelettel

Tata, 1947. november hó 4.

Gyimóthy Gyula plébános.”²⁴

Az 1761-ben Johann Ernest Christelly pozsonyi műhelyében öntött – B hangolású – Szentháromság-harang tehát a második világéget is túlélte. Párja az 1923-ban F. W. Rincker által Budapesten öntött Szent Márton-harang,²⁵ s a Szent Kereszt-templom tornyában kapott helyet a város legrégebbi – egykor a Kálvária-kápolnában lévő – 1650-ben öntött lélekarangja is. (4. kép)

4. kép: A Kálvária-kápolna egykori lélekarangja a Szent Kereszt-templom tornyában (fotó: Varga Edit)
Abb. 4: Die ehemalige Seelenglocke der Kreuzwegkapelle im Turm der Sankt Kreuz Kirche (Foto: Edit Varga)

²¹ GyEL PL Tata (I.) Plébánia Iratai, szám nélkül.

²² GyEL PL Tata (I.) Plébánia Iratai. A Tatai plébánia-templom leltára az 1930. évre. Az összeíró azt is feljegyezte, hogy a toronyban kereplő is van.

²³ „4 campanas: 6 q, 8 q, 12 q, 38 q.” (GyEL PL Visitatio canonica 1934. Archi-Diaconatus Comaromensis.

Visitatio canonica in parochia Tata peracta die 3. mensis Septembris anni 1934.)

²⁴ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 247/1947.

²⁵ Rincker a németországi Sinnben született, és ott is hunyt el. 1922 és 1927 között az Ecclesia Harangművek Rt. öntőmestereként Csepelen öntötte magyarországi harangjait.

KÁLVÁRIA-KÁPOLNA

Tata másik szakrális építményéről, a Kálvária-kápolnáról az 1861-es leltár ezt írja: „A kápolna belseje csinosan kifestve, és megáldott oltárral bír, mely fölött a falon festve szemlélhető Keresztelő Sz. János képe a mint Jézust kereszteli, fölibe a hívek ájtatossága, egy fára festett, és ezüstözött Szűz Mária képet függesztett. E szent hajlék az egyházi menetek alkalmával, valamint bőjt szent ideje alatt a hívek által számosan látogattatik, ez alkalommal benne sz. misék tartatnak. A tornyában levő kis harang lélek harangnak használtatik, mely a Canonica Visitatio szerint minden meghúzástól, 3 pengő krajczárt jövedelmez a kápolnának.”²⁶ Ez utóbbi utalás az 1830-as *visitatio* alábbi bejegyzésére vonatkozik: „In Turri huius Capellae est Campana agonizantium, pro cuius pulsa taxa 9.”²⁷

5. kép: A Kálvária-kápolna 1650-ben öntött harangja, Dimény Olivér felvétele (1910) (GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai)

Abb. 5: Die im Jahre 1650 gegossene Glocke der Kreuzwegkapelle, Foto von Oliver Dimény (1910)

Az 1904. július 1-én felvett leltár szerint: „27. Harang a toronyban 15 kl 1 darab [ceruzával: 1651-ből még a régi K.(eresztelő) sz.(ent) János templomból való.]”²⁸

E téves adatot erősítette meg „A tatai plébániához tartozó Kálvária kápolna Leltára az 1915. évre” is: „23. Harang a toronyban 15 kg 1 darab, 1651-ből még a régi K. sz. János templomból való.”²⁹

Mivel a világháborúban a harangok begyűjtése a Kálvária-kápolna harangját is érintette – annak történeti értéke okán –, a törvény adta lehetőség alapján Fetser Antal püspök „mentesítésért” folyamodott. A Jankovich Béla vallás és közoktatási miniszterhez – és ezzel párhuzamosan az illetékes Császári és Királyi Katonai Parancsnokság pozsonyi építési osztályához – eljuttatott levélben az alábbiakat írta: „Hivatkozással folyó évi május hó 26ikán 5701/1917. eln(öki) sz.(ám) a.(latt) kelt nagybecsű intézvényére, van szerencsém a győri egyházmegye azon harangjainak jegyzékét, melyeknek mentesítését művészeti vagy történelmi becs címén tisztelettel kérem ./ alatt csatoltan Nagyméltóságodhoz felterjeszteni.”³⁰

Az 1917. május 30-án kelt fogalmazvány mellékletében szereplő 22 „történelmi becsű” között szereplő tatai lélekharang, a leírás szerint: „Tata (Komárom m., tatai járás) 1650-ben öntött kis harang, súlya mintegy 30 kgr; díszítése egyszerű; kép nincs rajta; felirata: me fudit Matthias Koller.”³¹ (5. kép)

Az egyházmegyei jegyzékbe felvett „mentesítendő” harang adatai itt már pontosak voltak, mivel Klotz – az ügy súlyát átérezve az utolsó pillanatban – május 19-én helyesbítette korábbi pontatlan leírását, bár a harang felírásában még ekkor is bizonytalan volt:

„Méltóságos és Főtisztelendő Megyés Püspök Úr!

Ad 2288. van szerencsém válaszolni. A kis lélekharangra vonatkozó adatokat 208. sz. alatt május 15-én voltam bátor már beküldeni. A nevezett harangot, mely legfeljebb 30 kiló súlyú, nem 1681-ben, hanem 1650-ben öntötték, egyszerű díszítéssel, kép nélkül, e fölírással: Me fudit Matthias Koller.(?)”³²

Mivel a püspök kérése – legalábbis a tatai Kálvária-kápolna harangjának ügyében – meghallgatásra talált, a kis lélekharang az 1930-as leltárban is, igaz téves adattal, szerepelhetett: „11. Harang és oltárcsengetyű 1651 2 darab 100 pengő értékben.”³³

²⁶ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai kálvária kápolna leltára az 1861. évre.

²⁷ GyEL PL Visitationes Canonicae 36/31. 23 et 24. Mensis Maii in parochia Oppidi Tatta.

²⁸ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok, 2328/1917.

²⁹ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok, 2328/1917.

³⁰ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 2418/1917.

³¹ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 2418/1917.

³² GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 2328/1917.

³³ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai plébániához tartozó Kálváriakápolna Leltára az 1930. évre.

KAPUCINUSOK TEMPLOMA

A kapucinusok templomának alapkövét 1743. május 5-én tették le, „és ugyanekkor be is iktatták az első három szerzetest. Egyideig a zárda refektóriumra szolgált kápolnául; de már 1746-ban elkészült a templom is, melyet július 27-én egyelőre csak megáldottak s Pászt János tóvárosi fi aznap mondott új miséjével át is adtak a nyilvános istentiszteletnek.”³⁴ Mivel a templomhoz csak egy fából ácsolt huszártorony tartozott, így abba csak egy kis harangocska kerülhetett. Hogy eredetileg milyen harang lehetett ez, arról sajnos nem maradt feljegyzés. Azt viszont tudjuk, hogy a Szent József-kápolna 1889-es lebontása után annak harangja a kapucinus templom tornyába került.³⁵

Ezért is érdekes Klocz Ignác – főntebb már idézett – 1917. május 8-án kelt levele, amelyben a tóvárosi templom harangjáról is említést tett. E szerint „a tóvárosiak minden harangjukat önként odaadták, kivéve az 1737-ben öntött lélekharangjukat. Súlya 12 kiló.”³⁶ Talán erre utal az a széljegyzet is, amelyet dr. Bürchner László káplán írt az 1916. augusztus 8-án felvett harangátvételi jegyzőkönyv hátoldalára: „Az 5183. sz. harang, mely tévedésből került a győri egyházmegyei harangjegyzékbe, mint a f(ő)t(isztelendő) kapucinus rend tulajdona, a f(ő)t(isztelendő) kap.(ucinus) rendfőnök úrhoz intézett 5696/1916. sz. V.(allás) és Közoktatásügyi miniszteri rendelet alapján meghagyatott.”³⁷ Mohl Adolf adatai szerint ugyanakkor „1764-ben készülnek a város költségén az új harangok.”³⁸ Mohl hivatkozott forrása – Tóváros község levéltárából – sajnos ma már hozzáférhetetlen, a tóvárosi kapucinusok levéltári anyaga pedig lappang, így lehet, hogy Mohl adatai a harangláb harangjaira vonatkozik.

Még elgondolkodtatóbb Körmendi Géza közlése, amelyben a kapucinusok „19. század eleji” harangjáról számol be: „(1806, átmérője 61 cm) felirata felül: »FUSA SUM PER FRANCISCUM MILLNER BUDAE«. Ahul: »CLEMENTIA DEI PIETATE GRECIS TATENSIS CLANGOR«.”³⁹ Körmendi Mohlra hivatkozik, ugyanakkor az apátplébános

könyveiben nem szerepel ilyen adat. A harang mindenestre fellelhető a Kuny Domokos Múzeum gyűjteményében. E harangról, mint „a tóvárosi volt kapucinus templom meglévő harangjáról” 1958. május 16-án Révhelyi Elemér készített feljegyzést. Az öntés 1806-os dátuma az alsó perem köriratának kronogramjából derül ki.⁴⁰ (6. kép)

6. kép: A kapucinusok 1806-ban, Budán öntött harangja (fotó: Varga Edit)

Abb. 6: Die im Jahre 1806 in Buda gegossene Glocke der Kapuziner (Foto: Edit Varga)

Arról, hogy mi lett a sorsa a kapucinusok régi harangjainak – hogyan került Müller Ferenc harangja a múzeumba –, nincsenek dokumentumaink. Az azonban bizonyos, hogy jelenleg a Ducsak István által 1966-ban Órszentmiklóson öntött Dis hangolású harang lakik a toronyban.

TÓVÁROSI HARANGLÁB

Révhelyi Elemérnek – az egykori Tóvárosi jegyzőkönyvből kimásolt – feljegyzései szerint a tóvárosi harangláb építésével kapcsolatban az áccsal 1763. február 1-én kötött szerződést a község, amelynek alapján Éder József „francia módon” építette meg

a tetőszéket, ezt fazsindellyel fedték. A toronyrészbe került harangokat 1762-ben rendelték meg Christelli pozsonyi harangöntőnél.⁴¹

A jeles épületről és harangjairól Fényes Elek is megemlékezett: „Tóvároson nevezetes épület a Ka-

³⁴ MOHL 1916, 14.

³⁵ MOHL 1916, 52.

³⁶ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 2110/1917.

³⁷ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 4538/1916.

³⁸ MOHL 1909, 81.

³⁹ KÖRMENDI 2014, 5.

⁴⁰ KDM HGy Révhelyi-hagyaték.

⁴¹ PERGER 2014b, 117.

puccinusok emeletes zárdája, s ehhez közel (egy) nagy térségen a különös gömbölű idomra épült s derék harangokat magába foglaló kőharangláb.”⁴² Hogy milyenek is voltak e „derék” harangok, arról az 1873-as *Canonica Visitatio* számolt be: „Exstat in hac Tóváros campanile cum 4 campani, quarum est 15 cent, secunda 9 cent, tertia 5 cent, quarta autem 70 (...). Campanile hoc cum campanis est proprietas catholici communitalis Tóvárosiensis.”⁴³ – Tehát: Tóváros leányegyházában áll egy harangláb, benne négy haranggal: az első 15, a második 9, a harmadik 5 fontos, a negyedik pedig 70 (...). A harangláb a tóvárosi katolikus egyházközség tulajdona. Révhelyi Elemérnek köszönhetően – aki kimásolt néhány bejegyzést az egykori tóvárosi jegyzőkönyvből – azt is tudjuk:

„Campanarum Tóvárosiensium Posonji apud noviter fiendarum ad majorem seu 12 Chrysteli centenarum, quam S. Georgio Martyri dedicat
Major 1420 Literarum 2° 702 Literarum
Constati 1357 Fr L(iterarum)
TVO SACRO CVLTUI INVICTE PVSIL

CHRISTIANAE PANONIAE SANCTE GEORGI
DEDICAVERVNT TVI VENERATIONE PERTVO PII
(1763)

Ad 2^{dam} seu 6 Centenarum S. Adalberto Episcopo
Sacravi

SANCTI ADALBERTI ANTISTITIS HONORI
PIE DEDICARVNT.”⁴⁴

Az építmény – s benne a harangok – tulajdonjoga, miután többször felmerült lebontása is, a 20. század elejére rendeződött ugyan,⁴⁵ de 1916. augusztus 8-án dr. Büchner László káplán és Hasitz Lajos hitközségi elnök felügyelete mellett, Weisz Oszkár mérnök hadnagy – háborús célokra – leszereltette a négy 18. századi harangot. A K. u. K. Militärbaubauabteilung des Militärkommandos in Pozsony, Gruppe für Glockenabnahme által kiállított átvételi jegyzőkönyv tanúsága szerint az 5180. számú harang 749 kilogrammot, az 5181. számú 394, az 5182. számú 172, az 5184. számú pedig 25 kilót nyomott. A négy harangért „harangérc súlyban” 5360 koronát kapott az egyházközség.⁴⁶

A harangok formájáról, feliratáról és díszítményéről csak a rekvirálást követő búcsúztatás kapcsán készült fénykép tanúskodik.⁴⁷

SZENT JÓZSEF-KÁPOLNA

A tóvárosi Szent József-kápolna építése Mohl Adolf szerint „1737-ben történt, mert a tóvárosi lélekharangon, mely még a szent József-kápolna föl-szereléséhez tartozott, ezt az évszámot olvassuk.”⁴⁸ Az 1861-es leltár csak annyiról tudósít, hogy „van e kápolnának saját egyházi szere, habár egy kissé elavult, van saját pénztára, melyből 1775-től rendszeresen vezetetik a számadás, mely ipar tőkéből, a halottas harangozástól járandóság feléből, és a jámbor adományokból áll. A Tóvárosi község a harangláb átengedése fejében, a kápolna pénztárából 126 frtot bír kamat nélkül, és még 12 frt 60 xrt kap, a városi pénztár, hogy a harangozást ezzel fizesse ki.”⁴⁹

Az 1904-es leltárba is csak annyit jegyeztek fel, hogy a „kápolna tornyában kis harang 1 darab.”⁵⁰ Ez az adat annál is inkább érdekes, mert a József-kápolna 1889-es bontási, árverési jegyzőkönyve szerint, 1889. október 11-én „az egész épület tetejével

együtt” 18 forintos kikiáltási ár mellett, a licit során 30 forintért Szabó József tulajdonává vált. A kápolna berendezési tárgyai november 20-án kerültek kalapács alá.⁵¹ Ezek új tulajdonosait az 1888-as leltárra is átvezették.⁵² Mivel a kápolna javadalmi – az 1830-as *Canonica Visitatio* megállapítása alapján – a tóvárosiak lelki gondozását ellátó kapucinusokat illették, a kápolna felszentelt harangja feltehetőleg őket illette. Igaz, ennek semmilyen nyoma nincs az árverési jegyzőkönyvekben. Így újabb dokumentumok felbukkanásáig kérdéses marad, hogy e kápolnából az – esetleg még a bontáskor is meglévő – 1737-ben öntött harang vagy az 1806-os Millner-féle harang kerülhetett a kapucinus atyák tulajdonába.

⁴² FÉNYES 1848, 171.

⁴³ GyEL PL Visitaciones Canonicae 39/21. Districtus Tata, parochia Tata 1873.

⁴⁴ KDM HGy Révhelyi-hagyaték. Sajnos kideríthetetlen, hogy a bejegyzés eredetileg is rossz latinsággal került-e a jegyzőkönyvbe, vagy Révhelyi olvasta azt „félre”.

⁴⁵ PERGER 2014b.

⁴⁶ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 4538/1916.

⁴⁷ PERGER 2014b, 125, 4. kép.

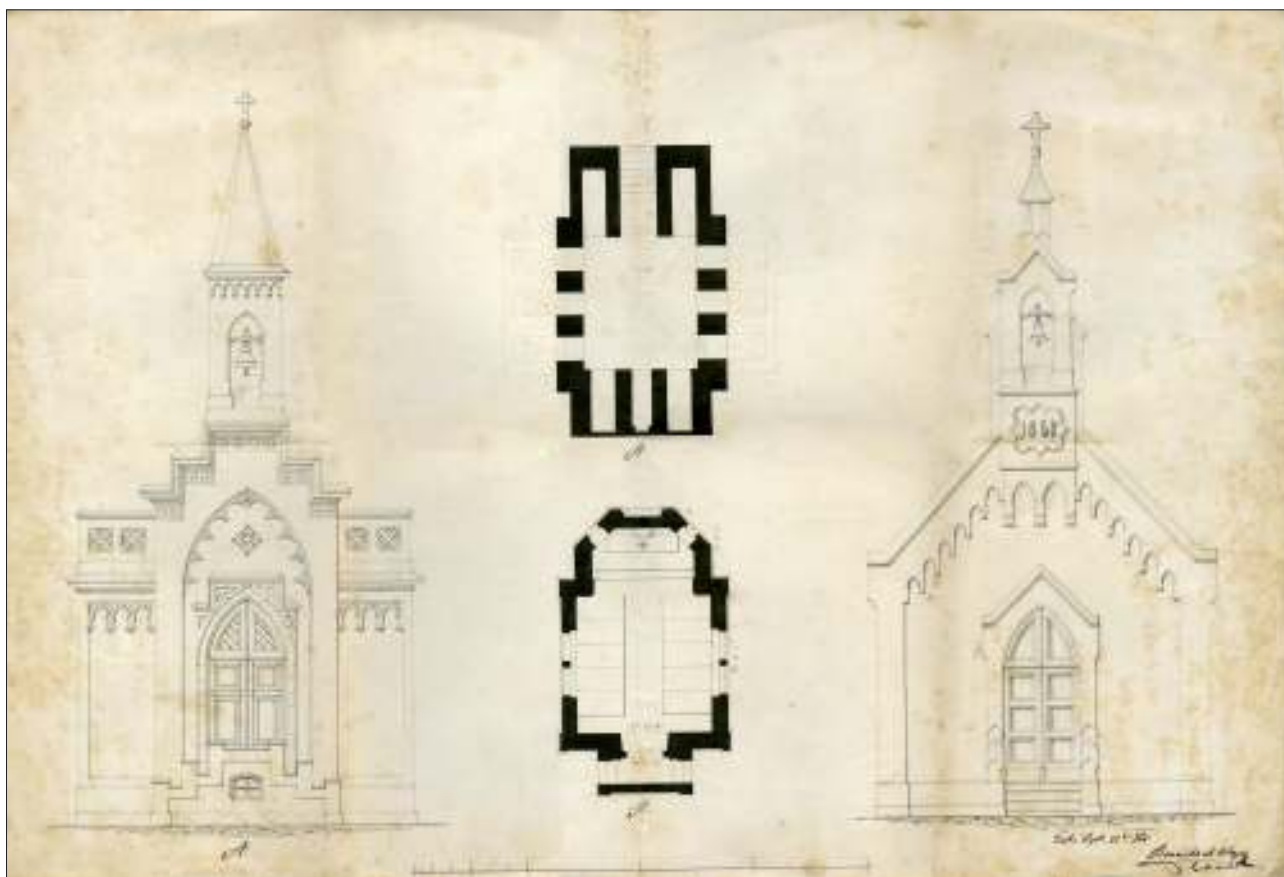
⁴⁸ MOHL 1916, 51.

⁴⁹ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai plébániához tartozó tóvárosi József-Kápolna Leltára az 1861. évre.

⁵⁰ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai plébániához tartozó tóvárosi József-kápolna Leltára az 1904. évre.

⁵¹ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tóvárosi Szent József kápolna árverési jegyzőkönyvei.

⁵² GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tóvárosi szent József kápolna leltára 1888 évre.

7. kép: Az Almási úti temetőkápolna tervdaraja (1868) (GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai)
Abb. 7: Der Plan der Friedhofkapelle in der Almási Strasse (1868)

ALMÁSI ÚTI TEMETŐKÁPOLNA

Az Almási úti temető kápolnáját 1876-ban, halottak napján szentelte fel Horváth Ferenc tatai apátplébános. A kápolna ugyan már jóval korábban felépült, de „a fölmerült akadályok miatt csak pár év múlva lehetett fölszentelni és a nyilvánosságnak átadni.”⁵³ A kápolna lélekharangjának kiemelt helyét az épület tervei jól mutatják. (7. kép) Magáról a harangról csak annyit tudunk, hogy 1915-ben a „kápolna tornyában kis harang 1 darab.”⁵⁴

A harang rekvirálásakor, 1917. november 23-án rögzített jegyzőkönyv szerint a 6124. sorszám alatt felvett harang 26 kilogrammos volt.⁵⁵ Az elrekvirált harang helyébe a temető gondnoka öntetett újat. Erőről tanúskodik annak felirata is: „AJÁNDÉKOZTA DOSZTÁL JAKABNÉ A TEMETŐ GONDNOKA. ÖNTÖTTE AZ 1925. ÉVBEN DOSZTÁL JAKAB KOMÁROMBAN.”

BOLDOGASSZONY-TEMPLOM (BILLEGPUSZTA)

Billegpusztán már 1587-ben állt egy Boldogasszonyról nevezett templom. Ennek 1683-as pusztulása után 1745-ben tágas kápolna épült. „Az évet onnét tudjuk, mert úgy a Pozsonyban öntött kis harangon, valamint az oltárképen is ezen évszám olvasható.” – írta Mohl Adolf.⁵⁶

„Egyebiránt e kápolna múltját homály fedi. A mocsai leltárban sem eredetéről, sem építési koráról, sem pénz alapjáról nyoma sincsen. Jelenleg az átvállalás óta a N.(agy) M.(éltóságú) kegyúr tartja fen. Azonban a jótékonyság, és takarékoság már egy kis pénz alapot gyűjtött, az 1860ik évi számadás

⁵³ MOHL 1916, 55.

⁵⁴ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai plébániához tartozó tóvárosi Temető-kápolna leltára az 1915. évre.

⁵⁵ GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 6264/1917.

⁵⁶ MOHL 1916, 52.

szerént, ekkép áll a pénzbeli állapota: (...) A kápolna belseje csinos, látogatói Mocsáról számosak, hajdan búcsú napján nagy vásárok tartattak, de az elő fordult vissza élések és verekedések miatt eltöröltettek. (...) 6. A toronyban levő harang 6 fontos.”⁵⁷

Az 1873-as *Canonica Visitatió*ból is csak annyi tudható, hogy „in filiali Billeg adest capella penes vitam publicam ad Assum(p)tionem Beatae Maiæ Virginis (...) In turri est campanula 6,”⁵⁸ vagyis Billeg leányegyházban az országút mentén van a Boldogságos Szűzanya mennybevételének tiszteletére szentelt kápolna, tornyában 6 (...) súlyú harangocskával.

E harang szerepel az 1904-es leltárban is: „10. Harang 100 kgm 1 darab.”⁵⁹

Az 1911. február 10-én kelt billegpusztai rendtartás azt is rögzítette, hogy „regg.(el) 8 órakor van az 1-ső harangozás, félóra múlva a második, mikor a pap miséhez öltözik beharangoznak. A harangozást az iskolás fiúk sorjában végzik. Temetésnél a harangozás rendje meg ez: körülbelül 6-szor harangoznak. Az 5-ik harangszó akkor csendül, mikor a halottat a kápolna elé hozzák. Nem szoktunk a ház-

hoz menni, a kápolnánál van a halott beszentelése. A 6-ikat akkor húzzák, mikor a holtat a temetőbe viszik. Az 5- és 6. harangozásnál minden körülmény közt csak 1-1 verset, a többinél felnőtt férfira 3 hosszabb verset, felnőtt nőre 2 hosszabb verset szokás harangozni. Gyermeknél nemük szerint ugyanúgy, de a versek rövidek. Ezt a harangozást is iskolások végzik. Egy halálesetnél egyszerre 2, de ezért kapnak az illető családjától együtt és összesen 40 fillért.”⁶⁰

Az 1915-ben felvett leltár már bizonytalannak tartotta a harang súlyát: „8. Harang 100 kgm? 1 darab.”⁶¹

Nem véletlen, hogy a fenti leltárba felvett harang súlyát csak megbecsülni tudták, hiszen azt a következő esztendőben – a harangrekvirálás kapcsán – lemérve Weisz Oszkár hadnagy 62 kilogrammosként igazolta.⁶²

A világháború utáni időszakról csupán annyit tudunk, hogy pótolták a harangot. 1930-ban a kápolnában – más berendezési tárgyak mellett „csengetyű, (és) harang”⁶³ is volt.

Perger Gyula
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: pergergyula61@gmail.com

IRODALOM

FÉNYES 1848 Fényes E.: *A Magyar Birodalom statistikai, geographiai és történeti tekintetben részletes és kimerítő leírása. Első kötet. Komárom vármegye.* Pest 1848.

KÖRMENDI 2014 Körmendi G.: *Tatai és tóvárosi kápolnák, templomok harangjainak története.* (Tatai Patrióta 6.) Tata 2014.

MOHL 1909 Mohl A.: *Tata plébánia története.* Győr 1909.

MOHL 1916 Mohl A.: *Szenthelyek a tatai plébánia területén.* Győr 1916.

PERGER 2014a Perger, Gy.: „Verstummte Glocken”. *Einsammlung der Glocken für militärische Zwecke in der Diözese Raab/Győr (1916–1918).* In: (Hrsg. Kropf, R.) *Der erste Weltkrieg an der „Heimatfont”.* Schlaininger Gespräche 2013. Eisenstadt 2014, 95–109.

PERGER 2014b Perger Gy.: *Tatai harangláb (Dokumentumok a tóvárosi harangláb történetének két fejezetéhez).* KDMK 19 (2013) 117–126.

⁵⁷ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. 1861-es leltár.

⁵⁸ GyEL PL Visitaciones Canonice 39/21. Districtus Tata, parochia Tata 1873.

⁵⁹ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai plébániához tartozó Billeghi kápolna leltára az 1904-ik évre.

⁶⁰ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. Rendtartás a billegpusztai kápolnában.

⁶¹ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai plébániához tartozó billegpusztai kápolna Leltára az 1915. évre

⁶² GyEL PL Egyházkormányzati Iratok 4540/1916. A harangot 5176. sorszám alatt vették fel a listára.

⁶³ GyEL Tata (I.) Plébánia Iratai. A tatai plébániához tartozó billegpusztai kápolna Leltára az 1930. évre

DIE ALTEN GLOCKEN VON TATA
GYULA PERGER

Die Mehrheit der auf das Vergehen der Zeit, auf den Beginn der Messen oder auf Naturkatastrophen aufmerksam machenden Glocken wurden während des I. und später auch des II. Weltkrieges für Militärzwecke in Beschlag genommen. Über die meist im 18. Jahrhundert gegossenen Bronzeglocken sind

leider keine Dokumente übriggeblieben. Diese Studie versucht, nach erreichbaren Quellen (kirchliche Inventare, Canonica Visitationen, Protokolle) die ehemaligen Tataer Glocken zu rekonstruieren.

Übersetzt von János László

VASZARY KERTJE (VASZARY JÁNOS FESTŐMŰVÉS Z TATAI HÁZA)

KÖVESDI MÓNKA

Tata-Tóvároson, a Cseke-tó közelében épült fel 1912-ben Vaszary János festőművész villája. A különleges épület elsősorban tulajdonosa, „gazdája” szempontjából érdemel figyelmet, aki a magyar festészet legnagyobb mesterei közé tartozik, s aki távolról érkező zarándokként lelt otthonra éppen itt, ebben a kisvárosban. Mi vezette ide, mi tartotta itt Vaszaryt? Milyen volt háza és kertje? Milyen a festményein megjelenő otthon képe? Ezekre a kérdé-

sekre keressük a választ. Közben nem kerülhetjük meg az épület tervezőjének személyét sem, hiszen a ház önmagában is jelentős építészeti alkotás, amely Toroczkai Wigand Edének, a 20. század eleje különös, titokzatos alakjának, az otthon és a kert fogalmait rajzaiban, írásaiban, terveiben és megvalósult műveiben illusztráló művésznek a képzeletében és rajzasztalán született meg.

A KÖRNYEZET, A HÁZ HELYE A VÁROSBAN, IDŐBEN ÉS TÉRBEN

Tata és Tóváros két önálló fejlődésű középkori város, a tó és a vár két oldalán. Történetük párhuzamos, összefonódó, de a közös önkormányzatiság csak az 1938-as városegyesítés után kezdődött. A Vaszaryvilla a tóvárosi városrészben található.

Tóváros városközpontja – a középkori városszerkezetet őrizve – a kapucinus rendház előtti tér volt. Innen indult ki a széles Öreg utca (később Budai, majd Esterházy utca), az a főút, amely egyben a Buda és Bécs felé vezető utat jelentette. A földesúri város az Esterházy-család birtokához tartozott. A kis város tekintélyes részét a Béka-hegyen elterülő grófi kastélykert, az angolkert foglalta el. A település terjeszkedése a későbbiekben ehhez a nagy kiterjedésű ingatlanhoz igazodott. Ezen felül sajátos szint adott és virágzást eredményezett Tóváros életében az, hogy itt voltak a tréningtelep istállóí, valamint a gróf angolkertjén túl a lóversenypályák.

A 19. század során fokozatosan helyeződött át a hangsúly gazdasági és társadalmi téren egyaránt az ódon Tatáról Tóvárosra. Jól jelzik ezt az emancipálódó zsidóság demográfiai adatai, akik a század során az uradalom védelmét jelentő Burgundia városrészből (Tata, a kastély mellett) folyamatosan költöztek Tóvárosra, üzleteket nyitva, üzemekeket alapítva.

A 19. század utolsó évtizedeiben beköszöntő fénykor a közlekedés javulásának (vasútvonal, vasútállomások), a sajtó megjelenésének köszönhetően egy turisztikai terjeszkedés kezdetét is jelentette. A két mezőváros sajátos miliője, hihetetlen természeti adottságai (a bőven fakadó forrásvizek) ismertté váltak országosan is. A város tehát több szinten is nyitottá vált, mind a grófi udvar, mind a város részéről.

Ennek következtében új lakók jelentek meg a városban: festők, építészek, angol lovászok, bohémek. Néhányan közülük villát építettek az Öreg-tó partján, például Feszty Adolf és Gyula.

A város karakterét, adottságait áttekintve két tényező kér helyet a településalakító, karaktert meghatározó adottságok sorában. Az egyik kétségkívül a víz. A vizek adják az angolkert egyedülálló adottságát, a már Kazinczy által is magasztalt „vízi partiák”¹ jelentik a tatai kert szépségének forrását. A kert közepén felduzzasztott tó, körülötte a füzek, a part közelében csordogáló patakmeder, amelynek vize vízimalmok sorának kerekét hajtotta, majd a vízzel védett vár, a hatalmas halastó (az Öreg-tó) és a további halastavak füzére: ma már nem tudjuk elképzelni a vízben bővelkedő város szépségét és azt az erőteljes gazdasági tényezőt, amelyet a vízenergia jelentett. A másik adottság a kert fogalmában foglalható össze. A gótizáló, romos („műromos”) karakterű vár körül a tópart a 19. században maga is angolkertté vált, ezt a hatalmas kertet egészítette ki az Esterházy-kastély belső angolkertje és a kastélytól távolabb létesített grófi kastélykert, az angolkert.

A 20. század első éveiben Tatára (Tóvárosra) érkezett Vaszary János nyomában járva arra gondolunk, hogy a tatai vizek és kertek nyugtázták le, azok befolyásolták a telek kiválasztásában. Tatai házat, kertjét lakva a kert s immár saját kertje tartotta vonzásában mindvégig, azt ábrázolta, azt ismételte képeiben, miközben a kert lassan „felemelkedett”, és vásznain idilli, árkádiái tájjá, valóságos paradicsomkertté változott.

¹ Az angolkert kutatói mind hivatkoznak a tatai kert egyedülálló adottságát értékelő Kazinczyra. (SYLVESTER 2002, 260; GYÜSZI 2004, 217.)

A TULAJDONOS

Vaszary János festőművész² a modern magyar festészet egyik legnagyobb mestere volt.³ A század elején már ott volt az élvonalban, az az időszak pedig, amikor katedrát kapott a képzőművészeti főiskolán (1920–1932), művészetének abszolút elismerését jelentette, festőfejedelem voltának nyilvánvaló bizonyítékát adta. A főiskola katedrájáról való eltávolításában erős egyénisége, újtó szelleme, modern törekvései nyertek igazolást, a nyugatos, franciás modernizmusé, amelyet akkor már nem tűrt a hivatalos kultúrpolitika. „A rendkívül színes egyéniségű, művészetében és temperamentumában is lüktető lendületű Vaszarynak igen nagy hatása volt a magyar avantgarde törekvésekre.” – foglalta össze tömören Vaszarynak a magyar művészettörténet folyamatában betöltött szerepét Németh Lajos.⁴

Művészeti tanulmányait Münchenben, majd Párizsban folytatta. Nagybátyja, Vaszary Kolos hercegprímás megbízásai segítették őt pályája kezdetén. 1904-ben Budapesten ismerkedett meg Rosenbach Máriával,⁵ a rétsági főszolgabíró lányával. 1905 őszén házasodtak össze. (1. kép) A házasságkötés után a nyarakat Tatán, a teleket krisztinavárosi lakásukban töltötték. 1910-ig, Rosenbach Sándor haláláig sűrűn tartózkodtak Rétságon és Pusztaszántón, a családi birtokon. Ezután tartósan berendezkedtek Tatán.⁶

1. kép: Vaszary János 1905 körül
Image 1: János Vaszary vers 1905

Vaszary János festői életművét több, jól elkülöníthető korszakra tagolhatjuk. Kezdetben a naturalizmus, a szecesszió, az impresszionizmus jelentkezik, majd a hadifestőként az első világháború hadszínterein, Szerbiában eltöltött szörnyű évek után egy sötét, expresszív s azt követően egy kivilágó kor-

szak, az *art deco* világa. E korszak szellemes, dekoratív, lendületes ecsetvonásokkal felvitt, akvarell finomságú olajkompozíciói között találjuk a legtöbb Tatán készült képet.

Tatai témájú képek 1909-cel kezdődően bukkantak fel az életműben. Ebben az évben készült egy fürdőzőket megörökítő kompozíció a tatai Fényes-fürdőn, valamint az angolkert egy kevésbé ismert ábrázolása. (7. kép) A ház képét a Vaszary-életművön belül az 1910-es években látjuk először, még nem is a házét, csak a telekét, a két nagy monolittal, amelyek a kaputól befelé vezető út mellett voltak, és besüppedve, de megvannak ma is. (8. kép)

1919-ben készült a „*Lovasok a parkban*” című festmény, amelyen a tatai angolkert képeslapokon ismétlődő, legjellegzetesebb tájrészletét, toposzát látjuk. (9. kép) A nyári lak előtti lejtő tágas térségén szétnyílnak a lombok, megnyílik a *vue*, mi erre a tisztásra pillantunk rá az egykori forrástó felől. A lombok közül, mintegy véletlenül megpillantott csapat, a gróf előkelő vendégeinek csoportja, úrlovasok vörös és kék kabátban. Ez a Tata született kép már a főművek közül való. A 20-as, 30-as években a tatai tájat, a műteremházat, annak részleteit és kertjét ábrázoló (illetve azt helyszínek, háttérnek választó) képek aztán megsokasodtak az életműben. Ebből az időből való a „*Parkban*” című kép is, amelynek számos változata ismert. (10. kép) A tatai képek jellegzetessége az a magas nézőpont, amelyet itt is megfigyelhetünk, s amelyet a földszinti és az emeleti erkélyről való kitekintés során nyerünk a kertről. Ha csak a bejárat szélesen szétnyíló üvegezett ajtajában állunk, már innen is megemelkedik nézőpontunk, és az udvarra, a kertre mintegy kívülállóként tekintünk be.

Hogy Tata miként került a Vaszary-házaspár látókörébe, nem tudjuk. Ha csak véletlenül, azon sem csodálkozhatunk, hiszen a Budapesthez közel eső, könnyen megközelíthető, varázslatos szépségű kisváros a 19. század végétől (a lovas élet megindulásával) ismert és rendkívül kedvelt kirándulóhely volt. Legszebb része az angolkert, amelynek nemcsak nosztalgikus hangulata, *grottái* és *ruinái*, dendrológiai ritkaságai, hanem elsősorban kristálytiszta forrásviizei és bugyborékoló forrástavai jelentették egyedülálló szépségét. Ha belegondolunk, hogy a magyar hangosfilm hőskorában milyen sokszor választották helyszínek a várost és főleg az angolkertet, talán el tudjuk képzelni a kisváros helyét országosan az érdekességek, látnivalók – a korszak turisztikai slágerei – között.

² Kaposvár, 1867–Budapest, 1939.

³ A mester életművének legújabb feldolgozására lásd: PLESZNIVY 2007.

⁴ *ML* 4, 697.

⁵ Rétság, 1879–Tata, 1942.

⁶ A családtörténet kiváló összefoglalása: GÉGER 2008.

Vaszary Tatán készült festményei közül nem egy ábrázolja az angolkertet. Valószínűleg ez volt az a helyszín, amely a döntést: a Tatára költözést, a Cseke-tó környékén való telekvásárlást befolyásolta. A festői életműben megörökített kertábrázolások köre – először a gróf kertjének, majd tulajdon kertjének képe – arra mutat, hogy Tata kapcsán a kert fogalma különös jelentőségre tett szert, nemcsak a Tatára költözéskor, de a későbbiek során is.

AZ ÉPÍTŐMESTER

„Hogy a ház egyéniségünk kifejezője, az nem az idealisták állítása. A legrealisabb tudomány, a természetrajz is tanít erre, mikor elmondja, hogy minden állat másféle vackot készít magának aszerint, melyik kicsodás, az ő odúja, fészke egy más állatnak nem volna jó. Pedig az állatok nincsenek annyira házukra utalva, mint az emberek, kik életünk nagyobbik részét lakásunkban töltjük. Milyen volna az a ház, mely egyéniségünkkel és lelki életünkkel szoros összefüggésben van? Embere válogatja, tehát ismernünk kell azt az embert. Mivel kinek-kinek más a hivatása, más az egyénisége, azért más-más a háza is. Más az orvosé, a kereskedőé, a lelkészé, tisztviselőé, gazdaemberé, tanáré, stb. Így feladatunk az, hogy az egyén igényeinek megfelelően és pszichologice építsük fel házát, a gazda szellemi követeléseinek, kívánságainak tiszteletével. Ha az emberek igazán emberhez méltóan élnek, lakóhelyük valóságos szentéllyé válnék.”⁷

Toroczkai Wigand Ede (1869–1945) a magyar szecesszió legnagyobb, iránymutató, mintaadó építésze egyéniségei közé tartozott.⁸ Nevét Kós Károlylyal szokták együtt emlegetni, közös munkáik és az erdélyi Kalotaszegre, Torockóra vetett tekintetük, a hagyományos népi építészetben gyökerező stílusorientációjuk okán.

Toroczkai Wigand Ede festőművésznek tanult. Építészként nem volt képzett, a belsőépítészet és a bútortervezés felől érkezett meg erre a területre. Schikedanz Albert és Steindl Imre mellett tanulta és gyakorolta az iparművészetet és az építészetet. A gödöllői művésztelep tagja volt, 1904 és 1907 között tartózkodott ott. A paraszti építészet iránti érdeklődése is ebben a műhelyben erősödött meg. 1902-től kutatta a paraszti életmódot, mérte fel és gyűjtötte annak emlékeit Erdélyben, 1907-től 1914-ig Marosvásárhelyen élt. Terveinek és megvalósult munkáinak nagy része ahhoz a vidékhez kötődött. Ott fejlesztette ki és építette fel

A körülmények áttekintése után ismerkedjünk meg a házzal. Nem hétköznapi munka és alkotás, hanem kivételes épület. A mester Toroczkai Wigand Ede. Miért bírta otthonának építését Vaszary János éppen őrá? Az építető és az építész, Vaszary János és Toroczkai Wigand Ede közti kapcsolatról nem sokat tudunk. Toroczkai lentebb idézett hitvallása azonban arra utal, hogy mindig jól ismerte megbízóját – így lehetett ez a tatai ház esetében is.

már az erdélyi népi építészetre támaszkodó, sajátos formavilágának teljes fegyvertárával például a népház és az iskolatemplom közösségi épülettípusait. Munkáiban egy új szemléletű funkcionalizmus volt érzékelhető, egy praktikus, elméletben is kidolgozott téralakítás, amely a modern életmódnak és társadalmi, felhasználói igényeknek megfelelő, új épülettípusokat eredményezett.

Marosvásárhelyi villái, népiskolái, az ipartestületi székházak, gazdasági épületek mellett fő művei a határon innen: Mátyásföld–öccse háza, Budapest–Minich-ház (1906), Tata–Vaszary János műteremháza (1911), Nyergesújfalu–dr. Ridly István villája (1914), Tatabánya–bányatiszti kaszinó épülete (1922), Mosonmagyaróvár–Csiszár-ház (1929), Gödöllő–Napiskola (erdei iskola tüdőbeteg gyerekeknek) (1933). Meg nem valósult tervei között a munkáskolóniától a templomig sokféle épülettípus megjelent. Lakberendezéssel is foglalkozott.

Akárcsak Kós Károlynak, Toroczkainak is gazdag irodalmi munkássága volt: szépirodalmi nyelven írt építészetelméleti esszék és tanulmányok sora. Grafikai, iparművészeti és építészeti munkáit rendszeresen közölte a hazai és külföldi szakfolyóiratokban, a saját maga által tervezett, gyönyörűen illusztrált könyvekben.⁹

A tatai villa esetében egy igazi otthon, hajlékot, menedéket alkotott. Amennyiben van elképzelésünk arról, hogy egy otthon, az abba való megérkezés és ott-tartózkodás milyen érzést kell, hogy jelentsen, úgy azt a tatai ház maradéktalanul megvalósítja. A belépőt – még az üres, használaton kívüli lakásba lépőt is – azonnal hatalmába keríti az a melengető, biztonságot adó érzés, amit egy otthon, egy hajlék nyújt.

A műteremépítészet virágkora a 19–20. század fordulója. William Morris Red House-a (1859, Bexleyheath) lehetett az egyik ismert mintakép a műteremházak, művészházak előtt. A művészi tevékenységet ekkor az emberi kultúrát megnevesí-

⁷ TOROCZKAI 1910, 315.

⁸ Toroczkai munkásságát foglalja össze a nemrég megjelent monográfia: KESERŰ 2007.

⁹ TOROCZKAI-VIGAND 1911; TOROCZKAI-WIGAND 1916; THOROCZKAI 1921; VIGAND 1936. (A Hímestudvar illusztrációi között megtaláljuk Toroczkai rajzát a tatai műteremlakásról. (TOROCZKAI-WIGAND 1916, 18.)

tő tevékenységnek gondolták, olyan formáló tényezőnek, amely az ipari társadalom lehúzó erejének elensúlyát tudta adni. A gödöllői művésztelep, az angol *Arts and Crafts* mozgalom nyomán ezt gondolta, ezt közvetítette, és ez a művészközösség (Toroczkai is közéjük tartozott!) szentül hitte, hogy a nagyvárosi tömegépítéssel szemben fel lehet mutatni a telken való szabad beépítésben, a kötetlen, szabálytalan alaprajz szerint, a személyes igényeknek megfelelően tervezett otthon típusát. A mintát – a legegyszerűbb, legőszintébb funkcionalizmus és a kézműves jelleg alapján – a paraszti építészetből vették.

Az 1909-es Huruba és az 1911-es Hímes udvar (tervben maradt mindegyik) ideális műteremházak voltak, amelyek magukba olvasztották Toroczkai művészetelméletét, megtestesítették építészeti és belsőépítészeti nézeteit. Ezeket az álmokat váltotta valóra aztán Vaszary János tatai műteremházának tervezése során, tekintetbe véve természetesen a ház, a kert, az otthon, a hajlék gazdájának karakterét és elkép-

zeléseit. Talán Gödöllő teremtette meg a kapcsolatot a két fiatal művész között, hiszen Vaszary kárpítterveket készített a gödöllői szövóműhelynek (például: Jegyespár–1902, Mézeskalácsos szőnyeg–1905, Vásár–1905), Toroczkai pedig éppenséggel a szövóműhely épületét tervezte meg 1906 körül. Korábban is volt közös munkájuk: Wigand Ede paravánterve Vaszary textiljével, 1900-ban.

Mivel Toroczkai bútortervezőként számos lakberendezési feladatban is részesült, felmerül a kérdés, hogy kapott-e megbízást a tatai villa berendezésével, bútorozásával kapcsolatban. Fennmaradt berendezési tárgyunk (egyetlen jelentéktelen darab kivételével¹⁰) nincs ugyan, de ismerjük Vaszary János festményét a ház szívéből, az ovális szalonról, amely polgári berendezést mutat. (11. kép) Vaszary János képen szőnyeget, függönyöket, fonott, karfás, kényelmes foteleket látunk. Úgy tűnik, a belsőépítészet Toroczkai munkája, a berendezés már nem.

A HÁZ

„Hogy milyen legyen a mi házunk? Fejezze ki saját korunk igényeit és a mi életünkkel legyen szoros összefüggésben. Kiinduló pont a telek, az égtájak fekvése. A külső díszítést a szerkezeti elemek adják meg, melyek anyaguk szerint érvényesüljenek: a téglá, a kő, a vas, a fa. Szobáink számát igényeink szabják meg. Minden szoba szükséglete szerint nézzen az égtájak felé. A családi ház aránylag olcsóbb, ha emeletes, mert kevesebb a föld- és alapozási munka, kisebb a fedél. A helyiségek beosztása: a földszint, miután közelebb van a külső élethez, a nappali foglalkozás helye. Oda való tehát egy kis belépő előtér. Ez természetesen a legkisebb, mert ezen csak keresztül járunk, legfeljebb felső ruháinkat tesszük le benne. Most következik a lakó- és egyben fogadószoba (a lakatlan szalon helyett). E körül sorakozik az ebédlő, úriszoba, szóval az idegeneknek is szánt helyiségek. Szép, ha a lakó-fogadószobából egy kis festői lépcső vezet az emeletre (az alatta levő fülkét nagyon kedvesen berendezhetjük csevegő helyiségnek). Így fölösleges lesz a rideg lépcsőház. Az emelet elzárt lakosztály. Oda valók a hálószobák, gyermekszoba, fürdőszoba, melyre az eddignél több súly helyezendő! Az alagsorban van a konyha meg a cselédszoba, mosókonyha, melyeket azonban ne tekintsünk mellék helyiségeknek; tágasak, szellősek, tiszták legyenek, ha azt akarjuk, hogy egészség legyen mindenütt.”¹¹

Az építész elméleti koncepcióját kiválóan valószínűsíti meg a tatai ház. A némileg megkurtított telek rendkívül szűk utcából nyílik. A telken megvannak még a régi gesztenyefák, a kocsibejárót közrefogó sima monolitok, a hátsó homlokzat mögötti kút és az udvar végi, régi melléképületek romja. A telek közepén van a ház, szabad beépítésben, az utcasortól jóval beljebb, de azzal párhuzamosan. Négyszögletes alaprajzon emelkedik a műteremlakás. (2. kép)

2. kép: A Vaszary-villa (Művész köz 3.) főhomlokzata
Image 2: La villa Vaszary (Tata, 3 passage Művész).
Façade principale

¹⁰ Az éveken át a műteremházban lakó Kerti-családnál maradt meg egy historizáló, angyalfejes öntvény törlőköztartó. (Magántulajdon.)

¹¹ TOROCZKAI 1910, 316.

Az első benyomás alapján egy szabálytalanul, festőien elrendezett, itt-ott megnyíló, kompakt tömeget látunk, amely kifelé meglehetősen zárt. A tetők, különösen az erkélyeknél, mélyen lenyúlnak a homlokzat elé, a nyílások pedig szűkek. A ház egy védett, biztonságos otthon érzetét kelti.

A főhomlokzat közepén, kissé balra, üvegezett, kétszárnyú, dupla bejárati ajtó van, két oldalán kisebb ablakokkal egybekapcsolva. Kapcsolatukat a záró motívum, az őket összefogó, kékre festett deszka szemöldök mutatja. A földszint fala fehérre festett, a szemöldökök magasságáig durván, igen plasztikusan, rusztikusan, rücskösen felhordott vakolatú, amely az itt-ott mutatkozó, szabálytalanul megjelenő terméskő lábazat (sziklakő magot utánoz) folytatását, átmenetét jelenti a hagyományos fal felé. A szemöldökmagasság felett a fal sima.

A homlokzat jobb oldalán, a sarkon körív alaprajzú, falazott mellvédű erkély türemkedik ki a szabályos négyszög alaprajzból. A főhomlokzati traktust fedő nyeregtető az erkély fölötti részen a körív alaprajznak megfelelően hajolva lejjebb nyúlik, védelmet adva az erkélynek.

A földszint fölött megkezdődik a széles koszorúra ültetett tetőszerkezet, és az emeleti helyiségeket már a tetőtérben alakították ki.

3. kép: A műterem ablaka, faragott gerendavégekkel
Image 3: La fenêtre de l'atelier, avec des bouts de poutre sculptés

A földszinti sarokerkély fölött egy újabb erkély kapott helyet. A szögletes alaprajzú emeleti erkély mellvédje borona, ennek gerendavégei áttörik a tetőt. Mivel az erkély alaprajza szögletes, fölötte a nyeregtető is szögletesen terjeszkedik ki, olyannyira, hogy jócskán fedi az erkélyt. A kettős ablak jobb oldali darabját a szögletes erkélytető fedi, a bal ablak fölött a nyeregtetőből kinyúló fióktető van. Az ablak fölöt-

ti orommezőt a népi építészetből közvetlenül átvett motívummal, mintára fűrészelt deszkával alakította ki a tervező. Merőlegesen előre nyúlnak a kis oromzat faragott gerendavégei. (3. kép)

A nyeregtető gerince fölé újabb fűrészelt deszkaoromzat magasodik. A hátsó traktus fölötti részt ugyanis az elülső nyeregtetőre merőleges, másik, magasabb nyeregtető fedi, és a két tető találkozásánál képződő orommező lehetőséget adott a tervezőnek, hogy megismételje az emeleti ablak fölött már alkalmazott, igen jellegzetes megoldást, a fűrészelt deszkaoromzatot.

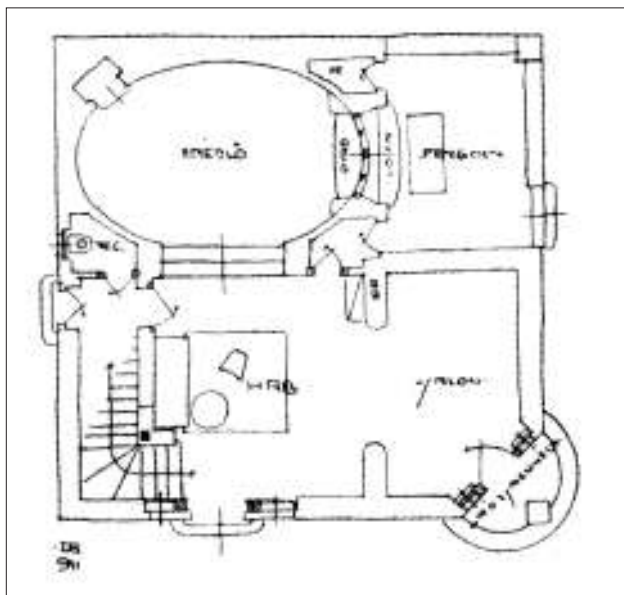
Érdeemes az anyagok gazdagságára és összhangjára figyelni. Megjelent itt a terméskő, nem lábazati kőként, csak mintegy szimbolikus támasz, alap, mint az épület bázisa. Erős hangsúlyt kapott a (paraszti építészet elvei szerint használt) faanyag. Más szint kapott a tetőszerkezet faanyagai között a külső és belső térhez használt fa: a gerenda és a deszka. Az erkélymellvéd boronafala és tetőgerendázata barnára festett fa, míg az oromzatok deszkadíszei, hosszan kinyúló faragott gerendáikkal, kékek. Ugyanígy kékek a bejárati ajtók deszkaoromzatai és az erkélyek könyöklő deszkái. A tető héjazata cserép.

A keleti oldalhomlokzat földszintjét balról az erkély, jobbról egy szűk lépcsővel részben megnyitott veranda foglalja el. A veranda az ovális ebédlőbe vezet. A pergola fölött nyílik meg a hatalmas, trapéz lezárású műteremablak, amelyet – tetőtérben lévén – kisebb kontyolt nyeregtető fed.

A másik oldalhomlokzat, a nyugati, már nem hordoz reprezentatív részletet. Egyetlen ajtónyíláshoz fehér kő lépcsősor vezet. Ez lehetett a „szolgálati lépcső”, a cselédbejárat. A balra eső falszakaszt egy szabályos, téglával kirakott, hatalmas boltív nyitja meg.

A házba a kettős üvegezett ajtón lépve jutunk. A földszint előtere az úgynevezett hall. Toroczkai a *Hímes udvarban* közölte a Villa Vaszary alaprajzát, a helyiségek elnevezését innen vettük át.¹² (4. kép) A hallt gyakorlatilag (ahogyan a Vaszary-festmény mutatja, lásd: 11. kép) nappalinak használták. Négyszögű, síkmennyezetes terét jobbra is, balra is megnyitotta a tervező, míg középen két lépcsőfok és üvegezett, széles, kétszárnyú ajtó vezet az ebédlőbe. Jobbra egy a teljes jobb oldali falat kitöltő árkádníllást látunk. Toroczkai kedvelt motívuma volt ez, amelyet otthonok tervezésénél gyakran alkalmazott, éppen a nappalinnál, de általában lábazatos-könyöklőpárkányos változatban, a könyöklőn tárolóhelyet kialakítva. Itt ez nem így van, az ív teljesen szabályos, alacsony, jelentéktelen lábazattal. Lehetőséget ad arra, hogy a két tér (a hall és a szalon) tetszőlegesen egybe nyitható vagy szeparálható legyen.

¹² TOROCZKAI-WIGAND 1916, 19.

4. kép: A ház alaprajza
Image 4: Aménagement de la maison

Az árkád mögött találjuk az úgynevezett szalont. Levágott sarkán üvegezett ajtó visz a sarokerkélyre (rózsaerkélyre).

A hall bal oldalán alakította ki a tervező a lépcső-feljárót, gazdaságosan, a fal mellé helyezve. Az emeletre fa lépcsősor vezet, amely az épület alaprajzát követve, derékszögben megtörve halad. A hall felől faragott fa pillérek közti korlát szolgálja a biztonságos feljutást. A lépcső gerendaszerű pillérei (a kiindulásnál, illetve az elfordulásnál) sajátos, vésett frízekkel egyértelműen azonosítják a tervezőt. (5. kép)

Az ebédlőbe egy szélesen szétnyitható, üvegezett, szárnyas ajtó vezet. Itt megismétlődik az előtér gondolata: az ajtó szétnyitásával egybe lehet kapcsolni a tereket. Az ebédlő tere szabályos ovális, fedése sík, mint a házban mindenhol. Legvonzóbb részlete a keletre néző ablak. Itt a szabályos ovális alaprajzot egy egyenes zárófal vágja el, amelybe az ovális alaprajzi ívet követő ablak illeszkedik.

Az emeletre érkezve szűk előtérbe jutunk; haladásunk két, egymással derékszöget bezáró ajtóba ütközik. A két ajtó az egymás mellett elhelyezett két szobába: a műterembe és a hálóba vezet. A főhomlokzat felőli részen van a háló, fürdőszobával és erkéllyel. A tér (akárcsak a vele párhuzamos szoba) síkfedésű, de külső fala rézsús, a tetőtér adottságaihoz igazodva.

A ház lelke a másik emeleti helyiség, az ebédlő fölötti részre eső műterem. Kelet felé a többi ablakhoz képest hatalmas ablak nyílik, meglehetősen magasan. (3. kép) A helyiség nyugati falát üvegezett ajtó nyitja meg, e mögött eredetileg is mosdó volt, az ecsetek mosására.

A szuterén a műteremlakás fontos része. Amint láttuk, a tatai ház mintegy igazolása, bizonyítása Toroczkai házról, otthonról vallott nézeteinek. Leírta a nyilvános, vendégek által használt terek, az előtér, a lépcső kialakítását – Tatán is így látjuk. Leírta a mosdókkal és a higiénéjával kapcsolatban, hogy arra a korábbi szokásoknál nagyobb súlyt kell fektetni – Tatán van egy földszinti kis mosdó, egy nagy fürdőszoba a háló mellett és megint egy kis mosdó a műterem mellett, kifejezetten a műteremben végzett, piszkos munka miatt. Ugyancsak leírta és megmagyarázta Toroczkai azt is, milyen funkcióknak kell a szuterénban helyet kapni – nos, ez is így van Tatán.

5. kép: Vésett fríz a lépcső pillérén
Image 5: Frise taillée sur le pilier de l'escalier

A szuterén hátsó, kétablakos helyisége volt a konyha, mellette kis kamrával – itt lehetett beadni az ételt az ételliftbe. A másik nagy helyiség volt a mosókonyha. Emellett itt volt a cselédlakás is. A szuterén ajtóit üvegezték, ablakai nagyméretű, angolaknás ablakok, hogy az egész lakás világos és egészséges legyen.

A ház szinte minden elemében az eredeti elrendezést, az eredeti építőanyagokat, színeket mutatja. A nyílások is kivétel nélkül eredetiek, kilincseikkel, reteszeikkel, osztóléceikkel együtt. Minden nyílás kifejezetten ide készült, egyedi darab, az osztólécek egységes boglyaív keresztmetszete erről győz meg bennünket. Majdnem minden esetben üvegezett ajtókat láthatunk, amelyek a funkciójuk szerinti legnagyobb mértékben üvegesek, a földszinten például a padlótól a szemöldökig, hogy a napfény és világosság átjárhassa az épületet.

Vaszary János művészetével kapcsolatban idézik gyakran, hogy mindig a forró nyár és a fény szerelmese volt. Arra gondolunk, hogy ezen a ponton, a nyílások esetében is, ezt a gondolatot érzük tetten, amelyet mint személyes igényt valósított meg a tervező.

ÉPÍTÉSTÖRTÉNET

A 18. századi térképen¹³ „Csekető allai kertek” néven jelzik azt a területet, amely a Béka-hegy és a Cseke-tó fevgátjától (az angolkerttől) északra nyúlik, és alacsonyabban is fekszik, a Cseke-tó gátja alatt. Valamikor tehát felparcellázott kertek voltak ezen a részen, amelyet északról az Agostyáni út házsora, délről maga a Cseke-tó határolt. A kerteket a mai Petőfi utca helyén lévő dűlön lehetett megközelíteni. Házak a 20. század előtt nemigen lehettek itt. A Vaszary-villa közelében egyetlen nagyobb, régi ház található, amely a Faragó-családé volt, és 1932-ben épült, a környék szűk utcáinak szomszéd házai azonban mind ennél is újabbak. Az Agostyáni út és az Erzsébet tér között a dűlőkhöz igazodva később utcát nyitottak (a Horthy Miklós, ma Petőfi utcát), itt ma is állnak az akkor épült eklektikus villák. A Vaszary-házat is erről az utcáról lehetett megközelíteni.

A műteremház megszületésekor úgy állhatott az angolkerthez közeli, háborítatlan rétek csendjében, mint a valamivel későbbi Lányi-villa a tatai réteken, az óváros közelében.¹⁴ Egy 1885-ös kataszteri térkép szerint a Vaszary-villa telke a környék legnagyobb kertje volt, Kamelorné Károly, majd Ignác tulajdonában.¹⁵

A tatai műteremház pontos keletkezési körülményeit, a megbízás, a tervezés fázisát nem ismerjük, évszámhoz, helyhez, mesteremberekhez köthető, pontos adatunk ezekkel kapcsolatban nincsen. Rendelkezésünkre állnak az ingatlannyilvántartás adatai, amelyek arra utalnak, hogy a telket 1911-ben vásárolta Vaszary János, a ház pedig 1912-re készült el.¹⁶ Toroczkai 1916-ban megjelent könyvében, a *Hímes udvarban*, 1911-re datált alaprajzot közölt a Vaszary-villáról.¹⁷

A biztos datálást az alábbi tények is megerősítik. A nyergesújfalui Ridly-villa, a tatai műteremház szakasztott mása nyilvánvalóan a tatai ház mintájára épült 1912–1914 között.¹⁸ Vaszary János tatai háza, a nyergesi villa mintaadó épülete tehát már 1912-ben állhatott. A Vaszary-villa falán közvetlenül a festő halála utáni időben elhelyezett emléktábla is az 1912-es évet jelöli meg az itt-tartózkodás kezdeti évszámaként. Azt is tudjuk, Rosenbach Mimi édes-

apja 1910-ben halt meg, amely körülmény egyfelől a nógrádi utazások, tartózkodások megszűntét (s a tatai tartózkodások sűrűbbé válását) jelentette, másfelől azt, hogy egy jelentős örökség birtokába jutottak. Ez az örökség jelenthette a tatai ház anyagi hátterét, ez adott módot az építkezés finanszírozására. Az ingatlannyilvántartási adatok szerint tehát 1911-ben Vaszary telket vásárolt, és Toroczkaiával házat terveztetett. Ekkor készül el az a *planum*, amely a *Hímes udvarban* meg is jelent 1911-es évszámmal. Az engedélyes terv és a kivitelezés viszont 1912-re maradt. A ház építési dátuma tehát 1912.

6. kép: Vaszary János tatai villájának kertjében
Image 6: János Vaszary dans le jardin de sa villa de Tata

¹³ KDM HGy Révhelyi-hagyaték, üvegnegatívok.

¹⁴ Ezt az állapotot, miután a Lányi-villa az újonnan nyitott Május 1. út peremére került, már elég nehéz elképzelni.

¹⁵ Tóváros 1885-ös kataszteri térképe. Tata, Földhivatal.

¹⁶ A tulajdoni lap bejegyzései: „Tóvároson 1911. július 18-án kelt adásvételi szerződés alapján a tulajdonjog vétel jogcímen Vaszary János festőművész tóvárosi lakos javára bekebeleztetik (1911. nov. 11.). Tóvároson 1912 december 17-én kelt községi bizonyítvány és vázrajz alap-

ján a 838. hrsz. ingatlanon ház épült feljegyeztetik. (1912 dec. 26.)” (Tata, Földhivatal.)

¹⁷ TOROCZKAI-WIGAND 1916, 19.

¹⁸ A nyergesújfalui Kossuth utcában ma is álló épület a tatai villa hű mása, az ottani építetők igényekhez és építőanyagokhoz igazítva. Hiteles adatok szerint a tervezés 1912-ben kezdődött. Az építést a ház elkészülte után, 1914-ben fizették ki. Keserű Katalin kapcsolatot feltételezett Vaszary és a Nyergesújfalun villát fenntartó Kernstok Károly között, amely Toroczkai nyergesi megbízását eredményezte. (KESERŰ 2007, 79.)

A Vaszary-villa legkorábbi ábrázolása a *Himes udvarban* jelent meg. Itt látjuk a tatai ház saját rajzú távlati képét délkelet felől nézve, a tervezett földszinti alaprajzot (kis eltéréssel a megvalósult épülethez képest) és fényképfelvételeket a déli és a keleti homlokzatról.¹⁹ Eszerint ebben az évben, 1916-ban a ház már biztosan ugyanúgy nézett ki, mint ahogyan ma is, teljesen be volt fejezve, talán csak az udvar volt kopárabb, mint ma. A hátsó homlokzaton utólag kialakított pincelépcső helyén itt csak egy pinceablakot látunk, és – nem elhanyagolható körülmény – már ott van a fényképen egy macska is, amely elmaradhatatlan Vaszary környezetéből, festményeiről és a tatai fotókról. (6. kép)

A már sokat emlegetett *Himes udvar* ábrázolásán (az alaprajzon) további részletek is feltűnnek. Az ebédlőből jobbra ablak és ajtó nyílik az úgynevezett pergolára (ez a veranda a keleti homlokzaton). Toroczkai az ablak belső oldalát kibélelő pad s a kívül elhelyezendő lóca helyét is berajzolta. Az ovális ebédlő bal oldali végén látjuk az étellift nyílását. A szögletes hall és az ovális ebédlő falánál jelentkező ívháromszög sarkok esetében érzékelünk egyedül eltérést az alaprajzon szereplő és a megvalósult épület között. A nyugati homlokzaton alkalmazott nagyárkádos beugrás miatt az ebédlő oválisát a megvalósult épületen mintegy beljebb tolta a tervező. A másik ívháromszög sarokba került a festményen megörökített (lebontott állapotában meglévő) kék kályha.

Az 1920-as, 1930-as évekből való Vaszary-festmények és fotók teljes pompájában mutatják a házat. (12. kép) A falak fehérek, a tető kiugró orommezői zöldeskékek. A ház körül dús kert látható, gesztenyefákkal, közvetlenül a ház körül kerek csoportokba rendezett virágos táblákkal, a ház előtt szökőkúttal. (13. kép) Toroczkai a kertet ugyanúgy otthonnak tekintette, mint a házat.²⁰ Múteremházai (a tatai ház különösen) úgy néznek ki, hogy a ház védett szíve, a múterem fokozatosan nyílik ki először a belső tér felé, majd az erkélyekre, végül a kertre. A kert tehát egy Toroczkai-féle ház szerves része, mintegy kiterjesztése. „A ház köré egykor hatalmas kertet tervezett, de ennek mára, a kútházon kívül, kevés nyoma maradt. Így nem azonosíthatjuk kerttípusai (sátoroskert, rózsatemplom, pávakert, violapázmáskert) egyikével sem.” – írta Keserű Katalin.²¹

A Vaszary-festményeken mindig társaságot látunk. (14. kép) Csak feltételezzük, hogy Vaszaryt Tatán – akárcsak Kernstok Károlyt Nyergesújfalun – meglátogatták művészbarátai, tanítványai is. Erről a

művészársaságról semmiféle feldolgozás nem született, egyetlen adat (visszaemlékezés, életrajzi adat más művészek biográfiáiból) sem áll rendelkezésünkre. Annyi elmondható, hogy az 1930-as években olyan országos kiállításokat rendeztek Tatán Vaszary János részvételével és közreműködésével, amelyek az ő kapcsolatai nélkül nem jöhettek volna létre.²² Talán csak szerencsétlen véletlen, hogy ő volt az egyetlen nagyformátumú művész, aki otthonául választotta a várost. Akármilyen kedvelt és népszerű hely volt is Tata, más számottevő művész tartós jelenlétével ekkor nem számolhatunk.

1939-ben Budapesten meghalt Vaszary János. Felesége Tatán temette el, és méltóságteljes síremléket állíttatott neki. Figyelmet érdemel ez a körülmény is, hogy a sírhely nem Budapesten, nem a családi sírboltokban, hanem egy olyan helyen áll, amely kedves volt a szívüknek, visszavonulást, csendet és megnyugvást jelentett nekik.

1942-ben Rosenbach Mária is elhunyt, és végrendeletet hagyott hátra. A ház a „*Vaszary János festőművészeti jutalomdíj alapítvány*” tulajdonába került.²³ A végrendelet kikötötte, hogy személyzetüket, a szuterénban lakó Rusznyák házaspárt a villából kitenni nem lehetett. A ház használatára is vonatkoztak kikötések, miszerint művészek lakásául kellett azt fenntartani. Ennek szellemében került ide már 1942-ben Felsőgalláról Dobroszláv Lajos festőművész, tanár és családja. Miután Dobroszlávék új lakásba költöztek, a kezelő (1954-től a Képzőművészeti Alap, 1960-tól Tata városa) alkotóházat működtetett benne; több művész is megfordult ekkor Tatán. A másik művészcsalád, aki hosszú ideig lakott itt, az 1957-ben Orosházáról idekerült Kerti Károly festőművész családja. 1968-ban tulajdonjogilag a magyar államra szállt a ház.

A kert nyomait keresve a korábbi lakók visszaemlékezései segítenek.²⁴ Keserű Katalin említette a nyergesi Ridly-villával kapcsolatban, hogy önálló vízellátó rendszere volt. Így volt ez Tatán is. A víz a ház mögötti kútról érkezett, a pincében volt a szivattyú, amelyet üzembe helyezve a padlástérben, az emeleti erkély fölött elhelyezett tartály megtelt vízzel. Ettől kezdve aztán addig lehetett a földszinti és emeleti mosdók és a szuterénbeli konyha csapján a vizet engedni, míg a tartály ki nem ürült. A házi vízrendszer a kertet is ellátta vízzel. A virágos *parterre*-eket a földben vezetett csöveken keresztül érte el az öntözővíz. Ugyanez a rendszer táplálta a lépcsős főbejárat előtti szökőkutat is, amelyből bő sugárban fröcskölt a víz.

¹⁹ TOROCZKAI-WIGAND 1916, 19.

²⁰ KESERŰ 2007, 191.

²¹ KESERŰ 2007, 80.

²² KÖVESDI 2004, 84.

²³ A végrendelet azóta elkallódott. Az alapítványt a 785. sz. tulajdoni lap bejegyzése örökíti meg. 1943. szeptember 25. (Tata, Földhivatal.)

²⁴ A házzal kapcsolatban megkérdeztem az 1942 után ott lakó Dobroszláv- és az 1957-ben odaérkező Kerti-családot, pontosabban az ifjabb Dobroszláv Lajost és Kerti Károly Györgyöt. Szíves segítségüket ezúton köszönöm.

(Az öntöttvas, kehely formájú szökőkút egy időben az angolkeri nyári lak előtt volt felállítva, egy modern vörösmárvány medence közepén.) A kinyíló ajtóból a tarka virágágyásra és a csobogó kútra nyíló látvány a témája éppen az egyik szép Vaszary-festménynek.

A telek valamikor szélesebb volt a mostaninál. A szemtanúk úgy emlékeznek vissza, hogy a kertben dió- és gesztenyefák nőttek, a ház közvetlen környezetében pedig virágágyások között sétáltak kanyarogtak. A nagy, elmosódott, kékeszöld foltok közt ábrázolt, tarka, tömött virágágyás képe a 20-as, 30-as évek Vaszary-festményein azonnal felébreszti gyanakvásunkat, hogy a kép nagy valószínűséggel Tatán készült, és a tatai kert idilli, szimbolikus képét mutatja. (15. kép)

A virágoknak nagy szerep jutott Toroczkai kertjeiben, talán itt is. A festményeken látható színpompás virágágyás képe a visszaemlékezésekben felbukkanó, szigetecskékből álló virágágyások képével mutat hasonlóságot. Toroczkai (valószínűleg Vaszaryval

együtt) lenyűgözve szemlélte a virágos növénytet, a virágoskertet: „A kert a föld és vidék természetével és a gazda lényével egységben kell legyen. Minden virágszerető gondosságról beszéljen. Akár kicsi, akár nagy a kert, jó, ha gazdag és rendezett. Ne legyen hivalkodó és mesterkéltséggel, exotikus növényekkel, hanem a körülvevő természet gyermeke, bájos és intim, lombos, hívogató lugasokkal, s lehetőleg a külső világtól elzárt. A kertben dús tömege pompázhat a sok-sok jó magyar, szebbnél szebb, színes-szagos virágnak: parasztszegfű, bazsarózsa, százszorszép és gyorgyéna, peremis, jázmin, borsika, verbéna, majoránna, meg tuli-tubarózsa, kikerics, somkóró, istenfa, mályva, stb. (...) A virágban lélek van, mindenik egy-egy érzelmet fejez ki. A boldogtalant vigasztalja, a boldog érzését mélyebbre vési. Menjünk közéjük, szívjuk be lényükkel a boldogságra való képességet ott, hol ők is örömmel ragyogtatják színpompájukat. Menjünk kertünkbe virágainkhoz!”²⁵

VASZARY KERTJE

A tatai ház üvegezett bejárati ajtajának motívuma több Vaszary-festményen megismétlődik. A rácsos ajtó kinyíló szárnyai egy tarka virágágyásra és az elmosódó pázsitzöngyegre terelik tekintetünket. Érdekes, hogy a festményeken a műteremházat alig látjuk kívülről, leíró módon ábrázolva, de többször látjuk a jól felismerhető ajtót, belülről, amint kitárul. A nyíló ajtó motívuma egy folyamatot, egyfajta mozgást érzékeltet, a kivonulás gesztusát. Így ábrázolja Vaszary a kerttet, így nyer értelmet a tatai otthon: nem a meghúzóadás, a hajlék, hanem a kivonulás, a menekülés kifejezéseiként. (16. kép)

Vaszary kertjében tartózkodó alakok és az ott végzett tevékenységek is a kert sajátos értelmezését mutatják. Nőalakokat látunk, andalogva, sétálva, kerti székben, takarókon heverve. (17. kép) Távolról látjuk az alakokat, hátulról pillantunk csoportjukra. Nem elég a japán perspektíva ábrázolásához közeli térszerkezet, térhasználat, az alakok elrendezése is a távol-keleti grafikák felfogásával rokon. A zöld vegetáció nagy foltjaiban egy-egy színes szigetként mutatkoznak. Nem a személyük fontos, hanem a puszta jelenlétük. Ők ennek a körbezárt kertnek, ennek a védett zugnak a képzeletbeli lakói, velük lesz teljessé ennek a rokokó idillnek, ennek a paradicsomkertnek a képe.

Vaszary tatai otthonát a kertre alapozta. Miután beleszeretett az angolkerbe, annak vizeibe és zöld lombosátrába, amint módja volt rá, telket vásárolt, minél közelebb az angolkerthez. Ahol telke és háza el-

terült, Tóváros szélén, kertek voltak, gyümölcsfákkal, építményt alig lehetett látni a környéken – ez szintén jól látszik korabeli festményein. (18. kép)

A *Lovasok a parkban* (9. kép) kompozíciót követően, a fekete alapos korszak után Vaszary elszakadt a kert külső ábrázolásaitól. A táj, a lombok, a fák valószínűleg szépsége, ereje, az angolker tárgyias képe átalakult, belső tájjá vált. Már nem a gróf kertjét festette, hanem saját kertjében látta meg a motívumot; saját kertjét kezdte festeni, amely egy idilli világ, egy paradicsomi menedék lett számára. Egy belső kert, egy saját kert, szó szerinti és szimbolikus értelemben is. Tulajdon kertje kiterjed, esetleg még felismerhető elemei (a virágágyás, a rács, a kerítés, a kerti szék) csak az érzéki zöld, kékeszöld televényt emelik ki, mélyítik el, csak színtani kísérletek, amelyek arra szolgálnak, hogy a zöldek még plasztikusabb mélységet kapjanak. A kert figurái ehhez hasonlóan, nem valódi jelenlétükkel, csak hangulatukkal, tétova tevékenységeikkel festik alá a kert lélektani arculatát. (19. kép)

Vaszary házát kutatva, házának és kertjének ábrázolásait keresve bukkantunk rá az életműben jól körülhatárolható kertmotívumra, amely korszakokhoz (is) kapcsolható, új téma, önálló ikonográfiai típus megszületéséhez vezetett. A motívum leginkább a Tatán, saját kertjében festett, saját kertje által inspirált képeken figyelhető meg. Tanulmányunk erre próbálja irányítani a figyelmet: milyen volt a festő háza és kertje, és mit jelentett számára ez a ház és ez a kert. Vaszary tatai tartózkodása még szinte is-

²⁵ TOROCZKAI-VIGAND 1911.

meretlen a kutatás előtt. Ehhez képest váratlan eredményt hozott ez az első megközelítés is, amennyiben

egy új, az életmű lényegét érintő, stílusbeli-tematikai-ikonográfiai értelmezés reményével kecsegtet.

Kövesdi Mónika

Kuny Domokos Múzeum

Tata

E-mail: mojes@freemail.hu

IRODALOM

- GÉGER 2008 Géger M.: *Egy művészcsalád hányattatásai a XX. században. A Vaszary család.* SMK 18 (2008) 355–374.
- GYÜSZI 2004 Ifj. Gyüszí L.: *Tata az ország-leírások és útikönyvek tükrében.* In: (Szerk. Kisné Cseh J.) *Arx – oppidum – civitas. A vártól a városig. Tata évszázadai. (Annales Tataienses IV.)* Tata 2004, 209–232.
- KESERŰ 2007 Keserű K.: *Toroczkai Wigand Ede.* Budapest 2007.
- KÖVESDI 2004 Kövesdi M.: *Meghívó egy 1933-as kiállításra.* Új Forrás 2004/6, 84–87.
- ML 4 (Szerk. Genthon I.–Zádor A.) *Művészeti lexikon. 4. kötet.* Budapest 1965.
- PLESZNIVY 2007 Plesznivy E.: *Vaszary János.* Budapest 2007.
- SYLVESTER 2003 Sylvester E.: *A tatai angolkert.* KMMK 10 (2003) 247–272.
- THOROCZKAI 1921 Thoroczkai Wigand E.: *Erdély beszédes hagyományai.* Budapest 1921.
- TOROCZKAI 1910 Toroczkai Wigand E.: *A ház.* Magyar Iparművészet 1910.
- TOROCZKAI-VIGAND 1911. Toroczkai-Vigand E.: *A kert és virágai.* Marosvásárhely 1911.
- TOROCZKAI-WIGAND 1916 Toroczkai-Wigand E.: *Hímes udvar.* Budapest 1916.
- VIGAND 1936 Vigand E.: *Architektura.* Budapest 1936.

LE JARDIN DU VASZARY (LA VILLA DU PEINTRE JÁNOS VASZARY À TATA)

MÓNKA KÖVESDI

La villa du peintre János Vaszary a été construite à Tata-Tóváros, près de l'étang de Cseke. Cet édifice singulier mérite d'attention avant tout à cause de son propriétaire, de son „maître” qu'il faut mentionner parmi les plus grandes figures de la peinture hongroise et qui, en tant qu'un pèlerin arrivé de pays lointains, a retrouvé le „chez soi” justement dans cette petite ville. Qu'est-ce qui a amené Vaszary ici, qu'est-ce qui l'a retenue dans cette ville? Comment était sa maison et son jardin? Quel est ce „chez soi” qui apparaît dans ses tableaux? C'est à ces questions que nous cherchons la réponse.

Vaszary a basé ce „chez soi” de Tata sur le jardin. Epris du jardin anglais de la ville, de ses eaux et de ses feuillages verts, quand il avait le moyen, il a acheté un terrain, le plus près possible de ce jardin anglais. A l'endroit où son terrain et sa maison se trouvaient, aux abords de Tóváros, il y avait encore des jardins potagers avec des arbres fruitiers et on a vu à peine de nouvelles constructions dans les environs – ce qui se voit bien dans les peintures de l'époque.

Après la composition intitulée „Chevaliers dans le parc” (1919), après la période des tableaux du fond

noir, Vaszary s'est éloigné de la représentation objective du jardin. La beauté et la vigueur du paysage, les feuilles, les arbres, l'image extérieure du jardin anglais s'est transformée en un paysage intérieur. Il n'a plus peint le jardin du comte mais il a retrouvé le motif dans son propre jardin; il a commencé à peindre ce jardin qui est devenu pour lui un univers idyllique, semblable au refuge de l'Eden.

Le motif de la porte d'entrée vitrée de la maison de Tata se retrouve sur plusieurs tableaux de Vaszary. Les volets de la porte à claire-voie ouvrante amènent notre regard vers une plate-bande très colorée et vers un tapis de verdure estompé. Il est intéressant, que dans les tableaux nous voyons très rarement l'atelier représenté de l'extérieur, d'une façon descriptive, en revanche, nous voyons plusieurs fois la porte bien reconnaissable, de l'intérieur, au moment où elle s'ouvre. Le motif de la porte ouvrante suggère un processus, un mouvement, le geste de la sécession. C'est ainsi que Vaszary représente le jardin, c'est de cette façon que le „chez soi” de Tata gagne sa signification: pas comme un asile, un refuge mais comme l'expression de la sécession, de l'exode.

Les personnages demeurant dans le jardin de Vaszary et les activités exercées là-bas attestent également de la signification particulière du jardin. Nous voyons des figures féminines, plongées dans leurs rêveries qui se baladent, qui s'allongent sur des chaises de jardin, sur des couvertures. Nous voyons ces figures de loin, nous apercevons leur groupe par derrière. Il ne suffit pas la structure de l'espace, proche de la représentation de la perspective japonaise mais la disposition des personnages

est également similaire à la conception de l'art graphique oriental. Ils apparaissent en tant qu'un îlot coloré dans les grandes taches de la végétation verte. Ce n'est pas leur personnage qui est important mais seulement leur présence. Ils sont les habitants de ce jardin clôturé, de ce refuge bien protégé, c'est avec eux que cette idylle de rococo, cette image de l'éden devient achevé.

Traduit par Mária Tevesz

7. kép: Tatai park (1909), olaj, vászon, 80×120 cm (Galerie Semiha Huber, Zürich)
Image 7: Parc à Tata (1909), huile, toile, 80 sur 120 cm (Galerie Semiha, Zürich)

8. kép: Park kis házzal (Tájkép víztartállyal), olaj, vászon, 50x62 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 8: Parc avec une petite maison (Paysage avec un réservoir d'eau), huile, toile, 50 sur 62 cm (Galerie Nationale, Budapest)

9. kép: Lovasok a parkban (1919), olaj, vászon, 85×101 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 9: Chevaliers dans le parc (1919), huile, toile, 85 sur 101 cm (Galerie Nationale, Budapest)

10. kép: Parkban (1928) olaj, vászon, 85×101 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 10: Dans le parc (1928), huile, toile, 85 sur 101 cm (Galerie Nationale, Budapest)

11. kép: Szobában (Intérieur), olaj, vászon, 82×96 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 11: Dans une chambre (Intérieur), huile, toile, 82 sur 96 cm (Galerie Nationale, Budapest)

12. kép: Két nő kertben (A művész tatai villája), olaj, vászon, 65×51 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 12: Deux femmes dans le jardin (La villa de l'artiste à Tata), huile, toile, 65 sur 51 cm
(Galerie Nationale, Budapest)

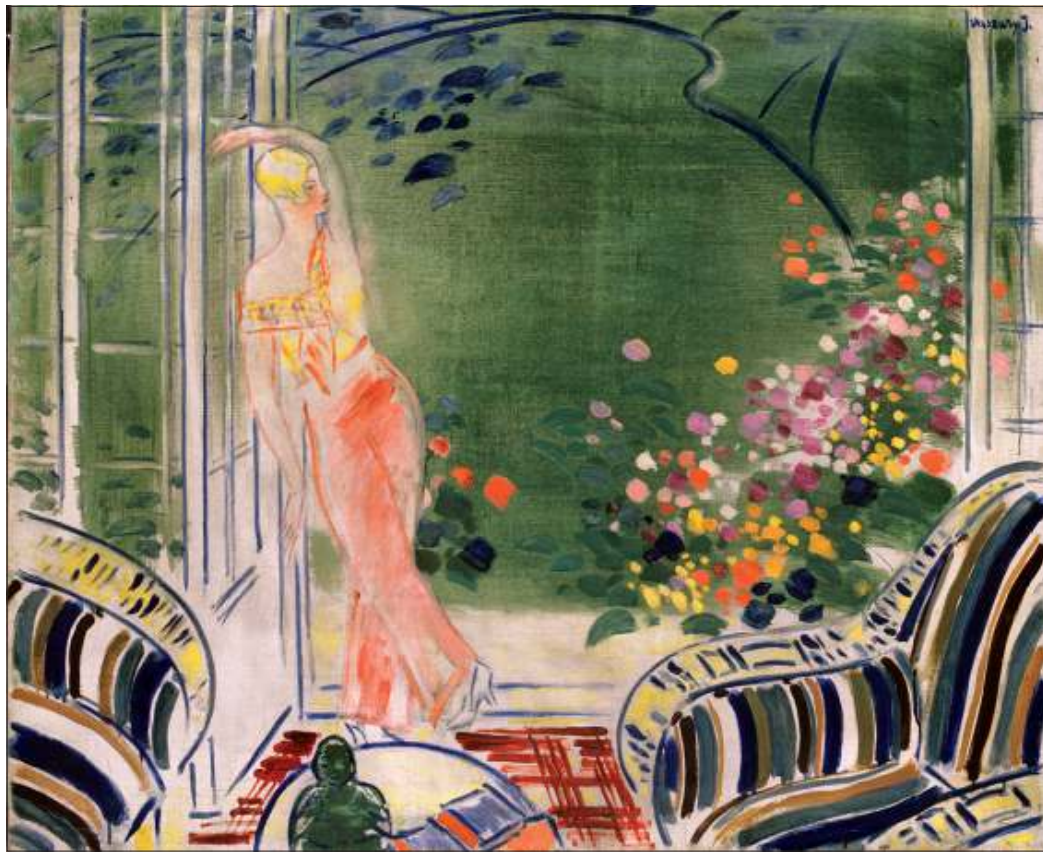
13. kép: Parkrészlet verandáról, olaj, karton, 49×70cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 13: Détail du parc vu de la véranda, huile, carton, 49 sur 70 cm (Galerie Nationale, Budapest)

14. kép: A kertben (1930-as évek), olaj, vászon, 58,5×80,5 cm (magántulajdon)
Image 14: Dans le jardin (Les années 1930), huile, toile, 58,5 sur 80,5 cm (Galerie Nationale, Budapest)

15. kép: Kertben (1937 körül), olaj, vászon, 83×73 cm (magántulajdon)
Image 15: Dans le jardin (Vers 1937), huile, toile, 83 sur 73 cm, (propriété privé)

16. kép: Verandán álló piros pijamás nő, olaj, vászon, 85×104,5 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 16: Femme au pyjama rouge, debout sur la véranda, huile, toile 85 sur 104,5 cm (Galerie Nationale, Budapest)

17. kép: Pihenő a kertben (1935 k.), olaj, vászon, 63×82 cm (magántulajdon)
Image 17: Repos dans le jardin (vers 1935), huile, toile, 63 sur 82 cm (propriété privé)

18. kép: Piros háztető fák között (Tóvárosi kertalja), olaj, karton, 33,5×48 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 18: Toit rouge parmi les arbres (Le bas du verger à Tóváros), huile, carton, 33,5 sur 48 cm (Galerie Nationale, Budapest)

19. kép: Parkban (1936), olaj, vászon, 69×80,5 cm (Magyar Nemzeti Galéria)
Image 19: Dans le parc (1936), huile, toile, 69 sur 80,5 cm (Galerie Nationale, Budapest)

A KÉT MUNKÁSPÁRT EGYESÜLÉSE KOMÁROM-ESZTERGOM VÁRMEGYÉBEN – KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ MKP TEVÉKENYSÉGÉRE (1947–1948)

WENCZ BALÁZS

Köztudomású tény, hogy a két munkáspárt egyesülésére és ezzel együtt a Magyar Dolgozók Pártjának a létrejöttére 1948 júniusának közepén került sor. Tanulmányunkban a Magyar Kommunista Párt (MKP) Komárom-Esztergom vármegyében kifejtett tevékenységét ismertetjük, különös hangsúlyt fektet-

ve az egyesülésig/beolvasztásig vezető folyamat pontos elemzésére, illetve az ennek során felmerülő kérdések (kommunista baloldal megszervezése a szociáldemokrata pártban, a tagság megrostálása stb.) megválaszolására.

AZ 1947. AUGUSZTUS 31-I VÁLASZTÁSOK UTÁN KIALAKULT POLITIKAI HELYZET A VÁRMEGYÉBEN

Az MKP vármegyei vezetése – az országoshoz hasonlóan – alaposan kiértékelte a választások előkészítését és azok eredményét. Soós Sándor 1947. szeptember 17-én kelt titkári jelentésében a szociáldemokraták ellenük kifejtett negatív kampányát, a kisgazdapárt néhány gyűlésének megemlítését és a Keresztény Női Tábor kiváló eredményeinek ismertetését vette górcső alá. Ezt követően rátért a választások eredményeinek értékelésére és az elkövetett hibák felsorolására. Először is leszögezte, hogy a választások során nem érték el azt a százalékos arányszámot, amelyre előzőleg számítottak (38–40%). Ennek okát elsősorban a vármegye bányatelepeinek vezetőségének eltúlzott becsléseire vezette vissza. (Ezen a ponton azonban meg kell jegyeznünk, hogy ettől az arányszámtól minimálisan maradtak csak el.) Soós szerint nagy gondot okozott többek között az is, hogy az Esztergomi járásban ebben az időszakban nem volt járási titkár, aminek következtében a választási apparátust a vármegyei bizottságnak kellett kiépíteni és működésbe hozni.¹ A választások eredménye a fentiekén kívül rávilágított a még mindig gyenge lábakon álló káderállományra, éppen ezért elhatározták, hogy azokon a helyeken, ahol szerepük a választási eredménytelenségben egyértelműen bizonyítható, azonnal leváltják az illetékeseket. Valószínűleg a Keresztény Női Tábor kiváló eredményei láttán azt is tervbe vették, hogy a vármegye leányainak és asszonyainak körében mindenképpen javítaniuk kell a propagandamunkájukon annak érdekében, hogy az eddigi – számukra kínosan kedvezőtlen – arányokon javítani tudjanak.² A kommunisták számára negatívumnak számító tényezők ismerte-

tése után nézzük a pozitív dolgokat, amelyre példaként a vármegyei titkár az agitátorok vidéki munkáját hozta fel. Ezen a téren ugyanis „a falujárók nagyon jó munkát végeztek, különösen a kispestiek, de jók voltak a dorogi és a tatabányai falujárók is.”³ Ennek ellenére előfordultak olyan települések – példának okáért Bánhida –, ahol saját beismerésük szerint nem tudtak profitálni a „hatalmas templomjavítási” munkákból, ugyanis mindez csupán nem túl acélosnak számító 3 százalék szavazatgyarapodást eredményezett. Azokon a pusztákon, amelyek ez idáig az elhanyagolt területekhez tartoztak, sikerült komoly eredményeket elérniük.⁴ Annak ellenére, hogy az MKP a legerősebb párttá lépett elő a vármegyében is, a választásokat követő hónapokban a politikai helyzet meglehetősen ingatag volt. Ezt szerintük főként az okozta, hogy a drágaságért és a bányatelepeken fellépő élelmiszerhiányért (burgonya, kukorica) a lakosság többsége a Magyar Kommunista Pártot okolta. A jelentések ennek fő okozóit is megjelölték, méghozzá a szociáldemokrata vezetők jobboldali szárnyának prominens alakjai személyében, akik ezt oly hatékonyan terjesztették, hogy a kommunista párttagság jelentős részével sikerült is mindezt elhittetni.⁵ Magának a tagságnak a kérdése egyébként az 1947. október 26-i vármegyei bizottsági ülésen is felmerült, mert a vezetőség tagjai úgy látták, hogy arról minél előbb pontos taglétszámkimutatást kell készíteni elsősorban azért, hogy a törzskönyvekbe csak azoknak a nevei kerüljenek be, akik valóban tagjai voltak a pártnak.⁶ Az 1. táblázat az 1947. szeptemberi és októberi taglétszámokat tartalmazza járások szerint.⁷ Visszatérve a politikai helyzet ismertetésé-

¹ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/179. 54.

² MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/4.1. 55.

³ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/179. 55.

⁴ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/179. 55.

⁵ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/179. 85.

⁶ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/4/1. 55.

⁷ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/14. 197.

Járás neve	Szeptemberi taglétszám	Októberi taglétszám
Esztergomi járás	7650	7650
Gesztesi járás	4030	3490
Tatai járás	13397	13651
Összesen:	25077	24791

1. táblázat: Kimutatás az 1947. szeptemberi és októberi taglétszámokról

Tab. 1: Liste der Mitgliederzahlen (im September und im Oktober 1947)

re, nézzük meg a vármegye területének leggyengébb kommunista pártszervezeteit tömörítő Gesztesi járásában bekövetkezett választások utáni eseményeket. Rigó József járási párttitkár jelentése szerint a politikai hangulat az országos helyzethez igazodott. A jobboldali szociáldemokraták elleni harc megindításának jegyében különös hangsúlyt fektettek arra, hogy a párttitkár igen részletesen ismertette az általuk (mármint a szociáldemokraták által) képviselt „*suttogó propaganda*” hangzatos jelszavait. Emellett fontosnak tartották az egyház képviselői által a Boldogasszony évének ünnepei kapcsán végzett kommunistaellenes munka ismertetését is.⁸ Az MKP választások utáni kommunikációjának megváltozását jelentette a következő megállapítás is, amely szerint „*a kulák parasztság valamint a városi kispolgárok a külföldi angolszász rádió és a helyi ügynökei befolyása alatt a háború rémét festik a dolgozók elé ezzel is forrponosítva az amúgy is feszült gazdasági és belpolitikai helyzetet.*”⁹ A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt vármegyei Összekötő Bizottsága 1947. október 13-án a jobboldali erők és a drágaság elleni küzdelem érdekében közös határozatot hozott, amelyet a vármegye mindhárom lapja – a *Komárom-Esztergom Vármegyei Dolgozók Lapja*, a *Szabad Esztergom* és a *Barátság* – közölt. Az öt pontot tartalmazó közlemény egyebek mellett a más pártokban lévő tagok átszervezésének a megtiltását és a tagság felülvizsgálatának mielőbbi végrehajtását tartalmazta. Végezetül a munkáspártok megállapodtak abban is, hogy az elkövetkező időkben havi rendszerességgel fogják megtartani az összekötő bizottsági üléseket.¹⁰

Fontos esemény volt a vármegye életében a legjelentősebb munkásmozgalmi múlttal rendelkező Tatabánya, Alsógalla, Felsőgalla és Bánhida rég-

óta várt egyesítése. A bányaközségek előjáróságaihoz már 1945. október 24-én megérkezett az alispáni javaslat a megyei várossá történő egyesítésük tárgyában.¹¹ Mivel a képviselőtestületekben elutasító állásfoglalás született, a kérdés lekerült a napirendről. A bányaközségek sorsában az 1947-es év jelentette a fordulatot. Felsőgalla község képviselőtestülete a május 10-i rendkívüli közgyűlésen 22:1 arányban mondta ki, hogy kéri a négy bányászközség egyesítését, Tatabánya megyei város létrejöttét. Őket hamarosan követte a tatabányai, alsógallai és felsőgallai képviselőtestületek hasonlóan pozitív állásfoglalása. Ezt követően írta alá – még a választásokat megelőzően – 1947. augusztus 15-én Rajk László belügyminiszter a 179238/1947. III. 3. sz. rendeletet, amely 1947. október 1-jével kimondta Tatabánya megyei város megalakulását. Ezután megindult a konkrét szervező munka az egyesítés és a várossá alakulás előkészítésére, amelynek végeztével 1947. október 10-én sor került Tatabánya város alakuló ülésére, új fejezetet nyitva a lakosság életében.¹²

A vármegyei kommunisták érzülete és önbizalma szempontjából sokat jelentett Rákosi Mátyás október 31-i beszéde, a Magyar Függetlenségi Párt feloszlata és a kormányprogram egyes pontjainak viszonylag gyors megvalósítása (munkásbíróság, bankok államosítása). Az ekkor született jelentések pedig már arról is beszámoltak, hogy a vármegyei káderek munkája – elsősorban paraszti vonalon – is kezdett javuló tendenciát mutatni.¹³ Komoly sikerként élték meg azt is, hogy a bányászok lakta településeken sikerült megoldani az élelmiszerellátást. Mindennek ellenére az általuk érzékelt politikai hangulat – különösen Tatabányán – még mindig nem a kommunista tisztségviselők elképzelései szerint alakult, amelynek elsőszámú okaként a kollektív szerződések kérdését jelölték meg. Soós Sándor minderről a következőképpen vélekedett: „*Meglátásom szerint bizonyos fokig a bányászokat a demokrácia elkényeztette és evés közben jön meg az étvágyuk. Ezért hibás elsősorban az üzemi agitátor gárda, mert nem dolgoznak és a tömegek uszályába kerülnek, sőt sok esetben ők állnak a követelések élére. Hibás a városi vezetőség is, mert nem foglalkoznak kellően az agitátor gárda mozgatásával.*”¹⁴ Az általa felvázoltakkal ellentétben Tokodon és Dorogon az agitátorok kiváló munkát végeztek, itt ugyanis az üzemi tagság körében nem jelentkeztek a tatabányaihoz hasonló problémák.¹⁵ A választásokat követő átmeneti bizonytalanságot kö-

⁸ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 25/4. 10.

⁹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 25/4. 10.

¹⁰ Komárom-Esztergom Vármegyei Dolgozók Lapja. 2. évf. 1947. október 19. 1.

¹¹ ORTUTAY 1988, 306–307.

¹² LEBLANCNÉ 1992, 110–112.

¹³ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 95.

¹⁴ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 84.

¹⁵ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 84.

vetően hamarosan „feléledtek”, amit elsőként a rémhírtérjesztőkkel szembeni egyre erélyesebb fellépés is bizonyít, hiszen ez okból kifolyólag a baji főjegyző és a községi bíró is az internálás sorsára jutott. Az egyház és ezzel együtt a Slachta Margit vezette Keresztény Női Tábor (KNT) elleni durvuló küzdelemre az volt a jellemző, hogy a felmerülő és szerintük kibontakozó feketegazdaság kapcsán igyekeztek a KNT egyik legjobb aktívájának vezetőjét, történetesen a mocsai plébánost is ellehetetleníteni 27 mázsa gabona eladásának vádjával.¹⁶ Az év végére az is pozitívumként jelentkezett – bár számszerűleg sajnos nem sikerült pontos adatsorokkal kimutatnunk –, a jelen-

tések tartalma mégis arra enged következtetni, lassú emelkedésnek indult a párt taglétszáma. Ezzel együtt bizonyos, hogy a fizető tagok száma is szaporodott, amit az eladott bélyegek mennyiségéből következtettek ki a vezetőség tagjai.¹⁷ Fontos változást jelentett a vármegyei választmány átszervezése is, amelyet a tagok számának 31-ről 46-ra emelése jelentett.¹⁸ A következő hetek feladatait is kijelölték, meghozzá a 3 éves terv ismertetését, népszerűsítését, az agitátor gárdák újbóli aktivizálását, a szakszervezetekben és a tömegszervezetekben végzendő munka intenzitásának növelését, valamint a szociáldemokrata tagsággal való jó viszony kialakítását.¹⁹

A MUNKÁSPÁRTOK EGYESÍTÉSÉNEK ELŐKÉSZÍTÉSE

1947. szeptember 18-án az MKP PB már megalakított egy öttagú bizottságot²⁰, amelynek feladata elsősorban a baloldal megszervezése volt az SZDP-ben, az egyesülés végrehajtásának legelső mozzanataként. Az ötfős bizottság egyrészt a Szociáldemokrata Párton belül megalakított Baloldali Munkaközösség egyik vezetőjének tudtával és közreműködésével hozzáfogott az egész országban a szociáldemokrata mozgalom minden szervezetében és szintjén a baloldaliak titkos, bizalmas csoportjainak kiépítéséhez, másrészt pedig a Baloldali Munkaközösségen belül létrehozott nyolcfős operatív csoport hathatós segítségét igénybe vette a fúziós törekvések végrehajtásához.²¹ Magának a szociáldemokrata balszárnynak a megszervezését természetesen központi utasítás szerint kellett végrehajtani. Az ebben a tárgyban keletkezett iratok tanúsága szerint mindezt az alsóbb pártszervezetekben sokkal könnyebb volt végrehajtani, ott ugyanis a szovjetekkel szembeni szimpátia „őszintébb”, jóval kisebb a pozícióharc, ráadásul a korrupció mértéke is alacsonyabb. A szervező munkát a lebukás és a provokáció elkerülése érdekében legális eszközökkel kellett végrehajtani.²²

Szeptember legelején Soós Sándor vármegyei titkár meglehetősen pesszimista álláspontot képviselt, hiszen ekkor még úgy vélte, hogy a szervezett baloldal kiépítésének lehetősége egyedül Komáromban és a Gesztesi járás községeiben lesz végrehajtható.²³ Számukra tökéletes időpontban, szeptember és október hónapban megindultak a Szociáldemokrata Pár-

ton belül a vezetőségválasztások, amelyek arra voltak hivatottak, hogy a szociáldemokraták baloldalának képviselőit kedvező pozícióba juttassák. Minden ez irányban táplált reményük ellenére az 1947. október 27-én kelt titkári jelentésből az olvasható ki, hogy nemcsak Dorogon, hanem Esztergomban is jobboldali többségű vezetőséget választottak meg. Ez azonban csak csepp volt a tengerben, ugyanis az előbb említett kudarcuk ellensúlyozásaként Komáromban sikerült a megfelelő kapcsolatokat kiépíteniük, amelynek eredményeképpen a járási vezetőség hathatós segítségével megválasztották a baloldali vezetőséget.²⁴ Rostás István 1947. októberének legelején erről a következőképpen számolt be: „A volt Komárom (Gesztes) járási szociáldemokrata titkárt, kivel már a választás alatt jól dolgoztak össze és aki egy legjobb aktívájával együtt át akart lépni hozzánk sikerült meggyőzni arról, hogy maradjanak bent és építsék ki az ő területükön a baloldalt. Eredmény: a járási titkárból sikerült Komárom városi titkárt csinálni, a legjobb aktívából pedig járási titkárt, s most közös erővel az egész járásban és városban megkezdték a vezetőségek átszervezését.”²⁵ A választást ráadásul a kommunisták is „segítették”, meghozzá úgy, hogy a Magyar Kommunista Pártba belépni szándékozó szociáldemokratáknak a szavazás erejéig visszaadták a tagkönyvüket. A Gesztesi járáshoz hasonlóan a Tatai járásban – Tatát és Tatabányát kivéve – is a kommunisták számára megfelelően alakultak az események, ami elsősorban a szociáldemokrata

¹⁶ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 84–85.

¹⁷ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 90.

¹⁸ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 91.

¹⁹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 91.

²⁰ Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József, Farkas Mihály és Kádár János részvételével.

²¹ STRASSENREITER 2000, 248–249.

²² PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/211. 3–4.

²³ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/211. 83.

²⁴ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/179. 86.

²⁵ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/211. 54.

járasi titkárnak volt köszönhető.²⁶ A fentiekben már szó esett a kiválóan működő komáromi kapcsolatokról, amelyről Kamarás Rezső, az MKP komáromi városi titkára az 1947. december 1-jén kelt bizalmas jelentésében arról tudósított, hogy a szeptemberi át-szervezések után még úgy tűnt, a vezetőségen belül a baloldalnak sikerült többségbe kerülnie. A kéthónapos munka és a legális együttműködés után azonban azzal kellett szembesülniük, hogy számításaik nem váltak be, s rövid idő leforgása alatt a vezetőségen belül különböző irányzatok alakultak ki. Voltak persze, akik továbbra is baloldali politikát folytattak, igyekeztek a bizalmas jegyzőkönyveket és határozatokat eljuttatni nekik, továbbá tájékoztatták őket a szervezetükben folyó legális és illegális kommunistaellenes munkáról. Emellett létezett még a közép-

pen lévő csoportja is, akik teljes mértékben ugyan nem támogatták az együttműködést, mégis kitartható munkával balra fordíthatók voltak. Rajtuk kívül természetesen voltak még az abszolút jobboldaliak, akiknek az eltávolítását a kommunisták mielőbb szerették volna elérni.²⁷ 1947 decemberére Tatabányán is kedvező irányt vett a két párt közötti együttműködés. Ennek fenntartása érdekében elhatározták, hogy a pártközi értekezleteken közös akcióprogramok kidolgozásáról is tárgyalnak. Alacsony számban ugyan, de megkezdődött a régi szociáldemokraták átlépése a kommunista pártba. A tisztújítások alkalmával pedig előtérbe került az illegális kommunisták vezető pozíciókba juttatása. A „javulás” ellenére az SZDP még mindig nem rendelkezett komoly és számottevő baloldallal.²⁸

AZ MKP HARMADIK VÁRMEGYEI KONFERENCIÁJA 1948. JANUÁR 18-ÁN

A Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei Bizottságának harmadik és egyben utolsó konferenciájára 1948. január 18-án délelőtt 9 órai kezdettel került sor a tatabányai MADISZ dísztermében, 85 önálló szervezet 692 küldöttjének részvételével. Napirendjén Nógrádi Sándor politikai beszámolója, Soós Sándor vármegyei titkár szervezeti kérdésekkel kapcsolatos referátuma, hozzászólások és az új választmány megválasztása szerepelt.²⁹ Soós Sándor konferenciát megnyitó beszédében emlékeztetett a második vármegyei konferenciára, amelyet szerinte a legélesebb politikai küzdelem idején tartottak meg, ezzel szemben a mostani „sok sikeres harc befejezésével és az elkövetkező idő irányának kidolgozására ült össze. Ma megállapíthatjuk azt, hogy az elmúlt év alatt az összeesküvés felszámolásával, a bankok államosításával, a munkásbíróságok megalakításával a demokráciánk lényegesen megerősödött. Ma a magyar demokráciáról elmondhatjuk azt, hogy végérvényesen a népi demokráciába fejlődött, amely a szocializmushoz vezet.”³⁰ Bottyán István elnökségi tag az öttagú Mandátumvizsgáló Bizottság megválasztása után felkérte Nógrádi Sándort politikai beszámolójának a megtartására.

Nógrádi a felszólalásában visszatekintett az MKP III. Országos Konferenciájára és annak jelentőségére, továbbá világossá tette a hallgatósága számára, hogy Magyarországon nem a polgári demokrácia útját jár-

ják, hanem a népi demokráciáét. A gazdaságpolitika kérdését érintve kitért az államosítások eredményeire, amelyet a szocialista társadalom megteremtése szempontjából elengedhetetlen lépésnek tartott. Ezt követően rátért a munkafegyelem megszilárdításának a kérdésére, a munkaszervezés és a munkaversenyek fontosságára, a mezőgazdasági szövetkezetek fejlesztésére és az egyházhoz fűződő viszonyuk elemzésére.³¹ Ez utóbbival kapcsolatban leszögezte, „a felső papság nem tud belenyugodni a földosztásba. Ők még ma a reakció védőbástyái, de azért nagyon nagy hiba volna az egyház és a reakció közé egy egyenlőségi jelet tenni. Az egyházon belül is vannak ellentétek az alsó papság körében, akik nem értenek egyet mondjuk Mindszentyvel, annak politikájával.”³² Beszédének egyik legfontosabb aspektusát a munkásegység kérdése jelentette, amelyről úgy vélekedett, hogy annak Magyarországon és ezzel együtt Komárom-Esztergom vármegyében is a legfőbb akadályozói a jobboldali szociáldemokraták.³³

A második napirendi pont tárgyának megfelelően Soós Sándor vármegyei titkár beszámolójával folytatódott a konferencia. Először is hosszasan és elégedetten elemezte a párt taglétszámának az emelkedését és az alsóbb pártszervezetek számának örvendetes szaporodását. A párttagok szociális összetételében is jelentős változások következtek be, ugyanis az értelmiségi és a mezőgazdasági dolgozók száma 1946 februárjához képest jelentős mértékben emelkedett.

²⁶ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/179. 86.

²⁷ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/211. 96.

²⁸ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/211. 102.

²⁹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 42.

³⁰ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 42.

³¹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 43-45.

³² MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 45.

³³ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 45.

Ezt követően a pártközi viszony ismertetésének keretében a Szociáldemokrata Párthoz fűződő kapcsolataikról beszélt. Kitért arra, hogy folyamatos munkájuk eredményeképpen sikerült rendszeresíteniük az összekötő bizottsági üléseket. Ennek legfőbb folyamánya az volt, hogy kiküszöbölték a vitákat generáló nézetkülönbségeket, továbbá az együttműködésük alapelveiben is sikerült konszenzusra jutniuk, amely elsősorban a sajtóban megjelenő közös nyilatkozataikban mutatkozott meg.³⁴ A Nemzeti Parasztpárttal is zökkenőmentesen működő kapcsolatot alakítottak ki, illetve tartottak fenn, velük szemben egyedül az adott aggodalomra okot, hogy meglátásuk szerint a párt hivatalos lapjának az irányítása teljesen kicsúszott a kezükből.³⁵ Az előbbi pártokkal ellentétben – hozzáteszük: egyáltalán nem meglepő módon – a Független Kisgazdapárttal és a Keresztény Női Táborral semmiféle együttműködést nem alakítottak ki, ezen pártok ugyanis velük homlokegyenest ellentétes politikai irányvonalat képviseltek.³⁶ Előadásának további részében felhívta a hallgatóság figyelmét a vármegye egyes üzemeiben jelenlévő szabotázscsoporthoz, a hároméves terv fontosságára, az ellátási nehézségekre, a szövetkezetek megerősítésére, a pártiskolai oktatásra és a tömegszervezetek (UFOSZ, FÉKOSZ, MNDSZ) működésének jelentőségére.³⁷ Zárásként pedig nyomatékosította a jelenlévők számára, hogy „erősítsük, fejlesszük a demokráciánk fő erejét, a Magyar Kommunista Pártot. Ezt a célt szolgálja a tagsági könyvcserre amelyet pártunkban nagy eseménynek kell tenni. A tagkönyvcserre végrehajtását úgy intézzük, hogy pártunk megerősödjön, hogy pártunk még jobban tudja szolgálni a magyar dolgozókat, hogy tagjaink még sokkal hűbb védelmezői legyenek a munkásosztálynak, a népi demokráciánknak.”³⁸ Magát a tagkönyvcserét is jól kidolgozott koreográfia szerint kellett majd végrehajtaniuk. Először is 10-es csoportokat hoztak létre, amelyek a pártalapszervezeteken belül működtek.³⁹ Ezekhez a csoportokhoz egy-egy önálló, általuk pártbizalminak nevezett párttagot is kijelölt a szervezet. Az így kialakított rendszer elsődleges célja az volt, hogy a tagságot sokkal jobban összefogják, illetve a tömegbefolyást növeljék.⁴⁰ Soós figyelmeztetett a tagkönyvcserre veszélyeire is, és pedig arra, „hogy sokan azt hi-

szik, ez általános párttisztítást von maga után. Nem szabad előfordulni annak, hogy párttagjainkat tömegesen hagyjanak ki a sorainkból. Mindenkit össze kell írni, majd a központ előtt kell a kihagyásra javaslatot tenni. (...) A másik veszély pedig az, hogy korrump, népellenes, karrierista párttagok bennmaradnak pártunkban. Az olyan emberek, akik jobban szeretik önmagukat, mint a pártjukat, azon fognak dolgozni, hogy megkapják az új tagkönyvet és esetleg ők fognak fellépni, hogy mennél több becsületes embert kiszorítsanak a pártunkból.”⁴¹ Az illegális kommunistákat pedig megnyugtatta, hogy az újonnan kelezett tagságukba beleszámítják majd a mozgalmi időket is. Ugyanez vonatkozott a hazai szociáldemokratákra is, ellenben az, aki 1945 előtt külföldön volt szociáldemokrata párttag, annak nem számították be az ott eltöltött éveket, mondván lehetősége lett volna a kommunista pártba is belépni.⁴²

A szervezeti beszámolót követő hozzászólások egyebek mellett a falusi szövetkezetek kérdéséről, továbbá a görög szabadságharcosok támogatásának ügyét érintették. A teljesség igénye nélkül nézzünk meg néhány konkrét hozzászólást is. Mázi István nagyigmándi lakos példának okáért igen éles kirohanást intézett az egyház ellen, hangsúlyozva, hogy a demokrácia legfőbb ellensége a klérus. Éppen ezért szerinte hagyjon fel mindenki az egyházadó fizetésével. Hauer István a tagkönyvcserre kapcsán azon meggyőződésének adott hangot, hogy az a jó kommunista, aki a tagdíjat rendszeresen fizeti, és ezen kívül a pártnapokra is rendszeresen jár. Tuba József gyermelyi lakos éles hangon követelte az iskolák államosítását.⁴³ Rendkívül érdekesnek tűnik Nógrádi Sándor véleménye az egyházellenes felszólalásokról, amelyet az 1948. január 20-án kelt jelentése tartalmaz. Szerinte ugyanis „egészségtelen jelenség volt néhány túlságosan éles, köztük egy demagógikus felszólalás az egyház ellen. (...) Meg lett mondva, hogy a legsúlyosabb politikai hiba volna, ha a pártszervezetek általános támadást intéznének az egyház ellen. Ez nem a tömegbefolyás kiszélesítését eredményezné, ami a legfőbb feladatunk, ami az Országos Konferencia középpontjában állott, hanem ellenkezőleg, annak leszűkítését. Né-

³⁴ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 45–46.

³⁵ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 46–47.

³⁶ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 47.

³⁷ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 47–49.

³⁸ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 49.

³⁹ Mindez nem jelentette azt, hogy az alapszervezeteket még kisebb egységekre bontották volna, ugyanis a vá-

rosi, községi, tanyai és üzemi szervezetek továbbra is változatlan formában működtek.

⁴⁰ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 49.

⁴¹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 49.

⁴² MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 49.

⁴³ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 50–52.

Név	Foglalkozás	Lakóhely	Tisztség
Andó Ferenc	bányász	Tatabánya	polgármester
Babinszky Medárdné	tisztségviselő	Dorog	MNDSZ titkár
Bárdkai István	asztalos	Annayölgy	helyi titkár
Barta László	segéd	Alsógalla	járási titkár
Bolla Ernő	bányász	Tatabánya	oktatási felelős
Both József	lakatos	Nyergesújfalu	helyi titkár
Bottyán István	bányász	Dorog	szakszervezeti elnök
Detre István	mérnök	Dorog	értelmiségi titkár
Eckl Gyula	lakatos	Tatabánya	vármegyei tömegszervező
Elek János	földműves	Bánhida	helyi titkár
Fenyves Lajosné	háztartásbeli	Dorog	nőtítkár
Friedmann Samu dr.	orvos	Kisbér	értelmiségi felelős
Hadanich Gyula dr.	ügyvéd	Tatabánya	vármegyei közigazgatási felelős
Hatos György dr.	orvos	Tata	közigazgatási vezető
Hauer István	földműves	Csép	körzeti titkár
Hintalan Ede	?	Komárom	szövetkezeti ügyvéd
Inántsý Pap Lajos	adóhivatali előadó	Komárom	helyi kádernegbízott
Kamarás Rezső	egyetemi hallgató	Komárom	helyi titkár
Kollár Ferenc	bányász	Tatabánya	R. G. parancsnok
Korczyl József	villanyszerelő	Tatabánya	vármegyei kádernegbízott
Kovács Mihály	rendőr százados	Esztergom	vármegyei pártfelelős
Kun Ferencné	gyári minősítő	Dunaalmás	szakszervezeti elnök
Kupor József	földműves	Tarján	UFOSZ vármegyei alelnök
Léránt György	kéményseprő	Lábatlan	járási titkár
Mázi József	kiskereskedő	Nagyigmánd	helyi titkár
Molnár Lajos	bányász	Tatabánya	kerületi szakszervezeti titkár
Nagy Béla	földműves	Vértesszőlős	UFOSZ titkár
Németh József	tanító	Tatabánya	értelmiségi felelős
Németh József	főjegyző	Dorog	értelmiségi szervező
Németh Pál	?	Esztergom	helyi titkár
Palágyi Norbert	?	Esztergom	titkárhelyettes
Párdi Imre	villanyszerelő	Tatabánya	helyi titkár
Pásztor Sándor	lakatos	Tatabánya	vármegyei gazdasági vezető
Plank Márton	hajós	Szőny	üzemi titkár
Riczu József	villanyszerelő	Tatabánya	vármegyei falujáró felelős
Rigó József	esztergályos	Komárom	járási titkár
Soós Sándor	asztalos	Tatabánya	vármegyei titkár
Sulyok Ferencné	háztartásbeli	Csép	nőtítkár
Szabó István	földműves	Esztergom	FÉKOSZ vármegyei titkár
Szalai Klára	?	Bánhida	nőtítkár
Szevári József	mintaasztalos	Tatabánya	városi titkár
Szemethy Ottó	magántisztviselő	Tatabánya	vármegyei propagandavezető
Szentirmai János	tanító	Tatabánya	pedagógus szakszervezeti titkár
Sztán Ferenc	műszaki rajzoló	Tokod-Altáró	helyi titkár
Vajay István	szerkesztő	Tatabánya	MADISZ vármegyei titkár
Varga Jakab	földműves	Sárisáp	körzeti titkár
Vass József	bányász	Tatabánya	szakszervezeti körzeti titkár
Willand János	bányász	Tatabánya	szakszervezeti felelős

2. táblázat: A vármegyei pártválasztmány tagjai
 Tab. 2: Ausschussmitglieder der Partei im Komitat Komárom-Esztergom

zetem szerint ebben a kérdésben folytatni kell a felvilágosító munkát az Esztergom-Komárom-megyei (sic!) pártszervezetünkben.”⁴⁴ Eszerint a kérdés kapcsán a vármegyei kommunistákra bizonyos fokú türelmetlenség volt jellemző, amit mindenképpen orvosolnia kellett a felsőbb szervezeteknek.

A 22 hozzászólást követően a Jelölő Bizottság a konferencia elé terjesztette az új választmány névsorát, amelyet a konferencia minden egyes személynél tapssal jóváhagyott.⁴⁵ (2. táblázat)

Az újonnan megválasztott pártválasztmány összetételének vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy az abban szereplő 48 fő nemek szerinti megoszlása ekkor mutatta a legnagyobb arányeltolódást. Mindez azt jelenti, hogy a 44 férfi (92%) mellett mindössze 4 nő (8%) került a testületbe. Az 1947. március 2-án megtartott második vármegyei konferencián megválasztott személyek közül mindössze 17-en (16 férfi és 1 nő) maradtak, akik név szerint a következők voltak: Bárdkai István, Bottyán István, Detre István, Dr. Hadanich Gyula, Eckl Gyula, Hauer István, Korczyk József, Kupor József, Mázi József, Németh József, Pásztor Sándor, Rigó József, Soós Sándor, Szalai Klára, Szegvári József, Sztán Ferenc és Vajay

István. Az imént felsoroltak közül az 1946. február 17-i első választmányból pedig még ennél is kevesebben, mindössze hatan maradtak, akik közül Molnár Lajos személye érdekes amiatt, hogy ő a második választmányból kimaradt ugyan, a harmadikba ellenben már visszakerült. Amennyiben a tagok lakhelyét vesszük vizsgálat alá, abból ismételtelen kiderül, hogy Tatabánya vezető szerepe továbbra is megkérdőjelezhetetlen volt. Emellett jelentős számú választmányi tagot adott még Dorog és Komárom is. A táblázatban szereplő foglalkozások közül nem meglepő módon a bányászok és a földművesek voltak felülreprezentáltak.

A konferencia végén elfogadott határozat többek között kitért a Szociáldemokrata Párt berkein belül megindult tisztogató akciókra, a tízes csoportok létrehozására és a mezőgazdasági termelés eredményeinek ismertetésére is.⁴⁶

Rostás István néhány nappal később elkészítette a konferenciáról szóló jelentését, amelyben elégedettségének adott hangot a politikai és a szervezeti beszámoló tartalmát illetően. Negatívumként az elnökség személyi összetételét és a felszólalásokra fordítható rövid időtartamot hozta fel.⁴⁷

A KÉT MUNKÁSPÁRT ALSÓBB SZERVEZETEINEK EGYESÜLÉSE

A Szociáldemokrata Párt sorsa 1948 februárjának közepére végleg eldőlt, bár voltak olyanok is, akikben tovább élt még az az illúzió, hogy a tömeges kizárások vállalásával a fúzió elkerülhető. Az 1948. február 18-i szociáldemokrata összehívott ülést⁴⁸ követően február 21-én Szurdi István „szigorúan bizalmas” minősítésű körlevelet küldött szét a vármegyei titkároknak, amelyben a következő hetekre vonatkozó tennivalókra utasította őket.⁴⁹ A feladatok között szerepelt a vármegyei székhelyek és városok helyi végrehajtó bizottságainak a megvizsgálása, a jobboldali magatartást tanúsító személyek azonnali eltávolítása, továbbá a tisztségükről lemondottak politikai hibáinak alapos megvilágítása a pártnapokon.⁵⁰ Hangsúlyozta továbbá azt is, hogy „a titkár elvtársaktól elvárjuk, hogy mint mozgalmi területek vezetőit, nem fogja el hisztérikus hangulat. Tudomásul vesszük, hogy egy tisztogatósi folyamat jelent veszte-

ségeket, de tudatában vannak annak, hogy pártunk politikai súlyát nem párezzerrel több, vagy kevesebb tag jelenti, hanem a munkásosztály harcában tanúsított marxista magatartás.”⁵¹ A körlevelet követően néhány nappal a tisztogatósi hullám újult erővel söpört végig az SZDP vármegyei, járási, városi és községi szervezeteinek vezetőségeiben. Soós Sándor április 13-án kelt jelentésében arról írt, hogy sok helyen túlságosan szigorúak voltak a kizárások⁵² alkalmával. Ez azt eredményezte, hogy a szociáldemokraták egyre kisebb számban látogatták a közös pártrendezvényeket, az ott felmerülő kérdésekhez pedig egyáltalán nem fűztek észrevételeket. A vármegyében működő egységbizottságok munkájuk végeztével a Szociáldemokrata Párt vármegyei szervezeteiből 430 tagot zártak ki, ebből Tatabányán 144-et, Esztergomban pedig 72-t. A legkisebb mértékű kizárás Dorogon volt, itt ugyanis csupán 16 fő került eltávolításra.⁵³ A kizártak

⁴⁴ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/180. 22–23.

⁴⁵ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 52–53.

⁴⁶ GECSÉNYI 1975, 58–59.

⁴⁷ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/33. 78.

⁴⁸ Az ülésen Marosán György leleplezte a párt „jobboldalának káros tevékenységét”, „bűneit”, illetve a baloldal harcát a jobboldal ellen, Horváth Zoltán pedig fel-

olvasta annak a negyven országos vezetőnek a nevét, akiket lemondattak, illetve félreállítottak.

⁴⁹ STRASSENREITER 2000, 258–261.

⁵⁰ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/205. 12.

⁵¹ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/205. 12.

⁵² Kisebbség például 120-ból 100 tagot akartak kizárni, köztük az összes tanítót.

⁵³ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/180. 114–115.

alacsony számában többek között szerepet játszhatott az is, hogy például a dorogi szénmedence településén a Szociáldemokrata Párt szervezeteiben a baloldali gondolkodású egyének vezető szerepre tettek szert, illetve az, egyes helyeken a jobboldalhoz tartozó tagok még a tisztogatási hullám kezdetén kiléptek a pártjukból.⁵⁴ A „*jobboldali munkásegység ellenes*”, „*demokráciaellenes*” és „*rémhírtérjesztő*” kizártak között találunk orvost, főjegyzőt, hivatalvezetőt, üzemezőt, postást, lakatost, borbélyt, gépkocsivezőt, kőművest, esztergályost és betanított munkást is.⁵⁵ Az imént említettekkel ellentétben a vármegye területén előfordult olyan község is – példának okáért Kisigmánd –, ahol a Szociáldemokrata Párt XXXVI. Kongresszusának⁵⁶ értelmében a jobboldali elemek eltávolítása tárgyában a következő megállapítást tették: „*Az egységbizottság mindkét párt vezetőségével folytatott tárgyalás alapján megállapítja, hogy a Szociáldemokrata Párt kisigmándi szervezetében jobboldali osztályidegen elemek nincsenek, vagy olyanok, amelyek a két munkáspárt egyesülését bármilyen szempontból is veszélyeztetnék.*”⁵⁷

A kizárásokkal párhuzamosan zajlott a tagkönyvcserével kapcsolatos feladatok elvégzése is, amelyek közül a legfontosabb – az MKP III. vármegyei konferenciájának értelmében – a 10-es csoportok kiépítése volt. Mindez 2-3 pártszervezet kivételével úgy a párt-, mint az üzemi bizalmiak területén februárban mindenütt megtörtént.⁵⁸ A csoportok létrehozására egyébként felsőbb utasításra a legjobb és legaktívabb párttagokat kellett kijelölni, méghozzá azért, mert „*a legfőbb célunk az, hogy az elvtársakat ideológiailag is megneveljük. Tehát a 10-es csoportok azért lettek létrehozva, hogy ezen keresztül pártunk ideológiáját még szélesebb rétegbe kiszélesítjük. Tehát a tagkönyvcseré után is meg kell maradni a 10-es csoportoknak.*”⁵⁹ Németh József vármegyei propagandista jelentésében már arról írt, hogy márciusban a csoportok agitációs munkája már-már zavartalanul működött. A tagfelvételi zárlat feloldását követően⁶⁰ pedig egyre nagyobb számban kérték a felvételüket a pártba a munkásosztály mellett a középosztály és az értelmiség közé tartozó polgárok is. Mire azonban az új tagkönyvek kiosztása megtörtént, a kommunista

vezetés azzal szembesült, hogy az 1947. decemberi 25268 fős tagság 1948. áprilisára 21800 főre csökkent. A legnagyobb arányú veszteség érdekes módon a bányatelepeken (Tatabányán és Dorogon) következett be. A különbség okaként elsősorban a nyilvántartások pontatlan vezetését hozták fel. Soós Sándor szerint ugyanis a belépőket minden esetben rögzítették, az elköltözőket és az időközben elhunytakat azonban már nem. Ráadásul taglétszámcsökkentőnek ott voltak még a kizárt jobboldali szociáldemokraták is, akik amellet, hogy továbbra is részt vettek a pártéletben, kitűnő kommunistaellenes propagandát is kifejtettek.⁶¹ Természetesen magát a tagkönyvcserét igyekeztek ünnepélyes keretek között lebonyolítani, különösen a vármegye városai-ban. A Rákosi Mátyás által aláírt tagkönyvek átvétele során természetesen nem maradhettek el a párt mellett tett hűségnyilatkozatok és a fogadalmak sem.⁶² A tagkönyvcseré azonban a vármegyei felsőbb vezetés körében hiányérzetet is okozott, amit a legátfogóbban Németh József fogalmazott meg: „*Az egész megye területén nem tudtuk kihasználni eléggé a tagkönyv kiosztás nevelő és öntudatosító hatását. Ennek oka az volt, hogy a központ első között tűzte ki Komárom-Esztergom vármegyét az egyesítésre, a tagkönyvet a központ nem tudta elkészíteni. Mikor végre megjöttek a tagkönyvek, rohammunkával történt a kiosztása, nem tudtuk azt ünneppé varázsolni.*”⁶³

A tisztogatási munka elvégzését követően kerülhetett sor a vidéki pártszervezetek egyesítésére, ennek tervezete szerint a legalsóbb alapszervezeteknél (város, község) kellett elkezdni az előkészítési, majd a végrehajtási munkákat 1948. május 15-i határidő megjelölésével. Ezt követően kerítették sort – elsősorban vasárnap és ünnepnapokon – a vármegyék székhelyén a vármegyei egységesítő értekezletek megtartására. A két munkáspárt egyesítésének zárását a június 12-én kezdődő országos konferencia jelentette.⁶⁴ Komárom-Esztergom vármegyében a városi, községi és üzemi alapszervezetek egyesítését május 9-ig kellett végrehajtani, míg a vármegyei egységesítő konferencia időpontjaként május 17-ét jelölték ki.⁶⁵ Az előkészítési feladatok közé tartozott a községekben végzett megfelelő előkészítő munka és

⁵⁴ ÁBTL A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai, 1.2. 5. d. 199–200.

⁵⁵ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/180. 114–115.

⁵⁶ Az 1948. március 6–8. között megrendezett kongresszuson döntöttek a két párt egyesüléséről.

⁵⁷ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/53. 13.

⁵⁸ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/23. 55.

⁵⁹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/4/I. 74.

⁶⁰ 1948. február 21. és március 15. között, az úgynevezett gátszakadás elkerülése érdekében az MKP vezetése az SZDP-vel történő megállapodás szerint tagzárlatot rendelt el.

⁶¹ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/180. 116–117.

⁶² MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 143.

⁶³ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-21/105. 97.

⁶⁴ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/205. 2.

⁶⁵ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/33. 47, 49.

A település neve	A munkáspártok egyesülésének az időpontja
Komárom	1948. április 25.
Alsógalla	1948. április 25.
Oroszlány	1948. április 25.
Bajót	1948. április 25.
Tokod	1948. április 25.
Tata	1948. április 28.
Annavölgy	1948. április 28.
Csolnok	1948. április 28.
Süttő	1948. április 30.
Nyergesújfalú	1948. április 30.
Lábatlan	1948. április 30.
Tát	1948. május 2.
Dömös	1948. május 2.
Bajna	1948. május 2.
Pilismarót	1948. május 2.
Máriaalom	1948. május 2.
Csév	1948. május 2.
Vérteskethely	1948. május 6.
Dad	1948. május 6.
Szend	1948. május 6.
Szák	1948. május 6.
Kecskéd	1948. május 6.
Kömlőd	1948. május 6.
Ete	1948. május 6.
Vértessomló	1948. május 6.
Nagyigmánd	1948. május 8.
Kisbér	1948. május 8.
Naszály	1948. május 8.
Mocsa	1948. május 8.
Kisigmánd	1948. május 8.
Szomód	1948. május 9.
Tarján	1948. május 9.
Agostyán	1948. május 9.
Dág	1948. május 9.
Neszmély	1948. május 9.
Ács	1948. május 9.
Vértesszőlős	1948. május 9.
Baj	1948. május 12.
Úny	1948. május 16.

3. táblázat: Az egyesítő taggyűlések időpontjai
Tab. 3: Die Termine der Vereinigungsversammlungen

az esetlegesen felmerülő kérdések megbeszélése, az egyesülés szükségességét, előnyeit tárgyaló politikai gyűlések megszervezése, lehetőség szerint mindkét párt tagjainak részvételével.⁶⁶ Az előbbieken kívül rendkívül fontos volt a munkásegység mellett végzett megfelelő propaganda kifejtése is. A Szociáldemokrata Párt jobboldala elleni „ideológiai harc” a kezdeti nehézségeket átvészelve 1948 márciusától már teljes gőzzel, jelentős eredmények elkönyvelésével folytatódott.⁶⁷ Az egyesülés lezárását jelentő vármegyei értekezletet pedig „a megyei egységbizottság köteles előkészíteni és megszervezni. A megyei székhelyen megtartandó értekezletet dekoratív módon, élvonalbeli – lehetőleg központi – előadókkal kell a legünnepelesebben megrendezni. A megyei értekezlet befejezi, dokumentálja a vármegyében az összes alapszervek egységesítését, megválasztja a vármegyei végrehajtó bizottságot, valamint az országos konferencia résztvevőit.”⁶⁸

Ezt követően nem maradt más hátra, mint az egyesítő taggyűlések megfelelő színvonalú lebonyolítása, amelyek jelenleg rendelkezésre álló időpontjait a 3. táblázat tartalmazza.⁶⁹

A kommunista vármegyei titkár 1948. május 10-i jelentéséből képet kaphatunk az egyesítő konferenciákról és az azt követő eseményekről is, amelyeket úgy tűnik, igyekeztek valóságos népi ünnepekévé tenni. Sok esetben több száz, sőt néhol több ezres tömeg részvételével, lampionos kivilágítással, hangzatos jelszavak kifüggesztésével és zenekarok fellépése mellett kerültek megrendezésre. A kommunista vezetők elégedettségét fokozta az is, hogy – legalábbis a jelentések szerint – a szociáldemokraták 60-70%-a részt vett ezeken a gyűléseken, ráadásul sokan közülük fel is szólaltak, természetesen a két munkáspárt egyesülésének a szükségességét hangsúlyozva.⁷⁰ A komáromi egyesülési procedúráról Fodor Lajos és Kamarás Rezső által jegyzett jelentésben így írtak: „1948. április 25-én megtartott egyesülő taggyűlést nagy érdeklődés mellett nagyszámú közönség előtt folyt le. A kiküldött központi szónok nagy érdeklődéssel megtartott beszéde után sor került az új pártvezetőség megválasztására. A hallgatóság egyhangúlag és teljes megaláddal fogadta el a jelölőbizottság jelöléseit. Majd határozati javaslatok benyújtására került sor. Az egyesítő taggyűlés távirattal üdvözölte Rákosi és Szakasits elvtársakat. Ezt követően megtörtént az egyesülés a vasúti, postás és lengyári üzemi szervezeteknél, valamint a közigazgatási pártszervezeteknél is.”⁷¹ Hasonló megállapításokat tartalmazó Kovácshegyi János je-

⁶⁶ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/205. 2.

⁶⁷ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/23. 60.

⁶⁸ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-7/205. 3.

⁶⁹ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/180. 129–281.

⁷⁰ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 143–144.

⁷¹ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-21/105. 103.

lentése a május 9-én a tatabányai SZIT nagytermében megtartott konferenciáról,⁷² amelyről a következőképpen számolt be: „Az ünnepi előadók Apró Antal és Nyers elvtársak voltak. Az egész konferencia lelkes, ünnepélyes hangulatban folyt le. Délután nagy népünnepélyt rendeztünk a tatabányai „Szabadság” parkban műsorral egybekötve. A parkot szépen dekoráltuk, a tó közepére cölöpökön felszereltünk egy emelvényt, ahol a zenekar és az énekesek helyezkedtek el és onnan adtuk a műsort. Ezen az ünnepélyen mintegy 7-9 ezer ember vett részt. A hatásra jellemző, hogy még ma is élénken tárgyalják a konferencia jelentőségét és az utána lefolyt szép ünnepélyt. De felhasználtuk sportvonalon is az alkalmat és a sportpályán a konferencia jelentőségét ismertettük. A mérkőzések után mindegyik győztes csapatnak rövid beszéd keretében kihangsúlyoztuk a konferencia jelentőségét, virágcsokrot nyújtottunk át a

Dolgozók Pártja nevében.”⁷³ Az egyesítő taggyűlések összegzését tartalmazó beszámolók tanúsága szerint vármegyei viszonylatban azok az előírt munkaterv szerint mindenütt befejeződtek. Az egyesülés általában mindenféle bonyodalom nélkül lezajlottak, csupán egy-két helyen voltak apróbb problémák. Bajóton például a szociáldemokrata titkár próbálkozott meg zavart kelteni, amelyet az egységbizottság azonnal megoldott: egyszerűen kizárta a pártból a renitenskedőt. Dágon pedig a nagyszámú, kizárásra javasolt szociáldemokrata személy visszavételével hártották el az akadályokat.⁷⁴ A jelentés végén Soós Sándor azt is örömmel állapította meg, hogy a két párt egybeolvadása a vármegyében végleg megtörtént. Véleménye szerint a szociáldemokratákon a felszabadultság érzése lett úrrá, ami elsősorban a pártélet fellendülésén látszott meg.⁷⁵

AZ 1948. MÁJUS 17-I VÁRMEGYEI EGYESÍTŐ KONFERENCIA

A két munkáspárt egyesítésének folyamata formálisan 1948. május 17-én a tatabányai⁷⁶ SZIT helyiségében a Komárom-Esztergom vármegye Egység Bizottsága által rendezett konferenciával ért véget, amelyen a részt vevő 320 küldött (220 fő MKP és 100 fő SZDP) 84 pártszervezetet képviselt.⁷⁷ A küldöttek közül 125 fő (71 MKP és 54 SZDP) tanácskozási joggal, míg 195 fő (149 MKP és 46 SZDP) szavazati joggal rendelkezett.⁷⁸ Csetneki Mihály javaslatára a díszelnöki tisztségre egyhangúlag megválasztották Rákosi Mátyást, Rajk Lászlót és Szakasits Árpádot, majd ezt követően a konferencia résztvevői a napirendi pontokat is jóváhagyták.⁷⁹

Az első napirendi pont előadója Orbán László bevezetőjében rámutatott arra, hogy ezen a napon végérvényesen lezárult az a három évtizedes szakadás, amely a két munkáspárt között fennállt. Mindez elsősorban azoknak a kommunistáknak és baloldali szociáldemokratáknak köszönhető, akik már az illegális mozgalomban felvetették az egységes munkáspárt kérdését és annak szükségét. Kitért az államosítások eredményeire, illetve arra, hogy az egyesülés eredményeképpen most már napirendjükre tűzhetik a klerikális reakció megsemmisítését is.⁸⁰ Arra a kér-

désre pedig, hogy miért marxista-leninista alapon egyesült a két párt, a következő választ adta: „Mert marxista és leninista alapon lehet csak a magyar munkásosztály harcát és ügyét győzelemre vinni. Erről a magyar munkásosztály meg is van győződve az eddigi eredmények alapján, tehát az egész munkásosztály egységes akarátának következtében történik meg ezen a napon a két munkáspárt egyesülése. Nemcsak a saját tapasztalataink győztek meg bennünket erről, hanem országunk felszabadulásának sajátságos körülményei is. Mert országunkat a marxizmus és leninizmus alapján s az orosz bolsevik párt vezetése alatt álló vörös hadsereg szabadította fel. Nekik köszönhetjük, hogy Magyarországon népi demokráciát teremthettünk és békés feltételek s körülmények között tudunk haladni a szocializmus felé vezető úton.”⁸¹ Előadásának záró szakaszában nyilvánvalóvá tette azt is, hogy a Magyar Dolgozók Pártja csak a nevében lesz új párt, a következő években azonban tovább folytatja majd a Magyar Kommunista Párt által eddig képviselt politikát. Az „egyházi reakcióval” kapcsolatban pedig szólt az iskolák mielőbbi államosításának szükségességéről, biztosít-

⁷² MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 28/2. 1–12.

⁷³ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/23. 67.

⁷⁴ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 150.

⁷⁵ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/20. 151.

⁷⁶ A vármegye székhelye ekkor még Esztergom városa volt.

⁷⁷ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 38.

⁷⁸ GECSÉNYI 1975, 61.

⁷⁹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 38.

⁸⁰ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 38–39.

⁸¹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 39.

va mindenkit arról, hogy mindez nem fogja érinteni a vallásoktatást.⁸²

11 óra után néhány perccel Vajda Imre referátumával folytatódott a konferencia. Bevezetőjében minden jelenlétűt megnyugtatóan, hogy a XXXVI. Szociáldemokrata Kongresszus által választott új vezetőség olyan irányvonalat képvisel, amely mentes minden jobboldali befolyástól.⁸³ Ezt követően hosszasan és részletesen elemezte a Szociáldemokrata Párt baloldala által képviselt politikát, amelynek eredményeképpen a két párt egyesülése megtörténhetett. Kitért továbbá a parlamenti kulisszatitkok eddig ismeretlen részleteinek, a szovjetek által képviselt politikának, a munkaversenyek, valamint az államosítások eredményeinek, illetve a tízéves villamosítási és öntözési tervek ismertetésére. Éles hangon szólt Mindszenty körleveléről, amely az egyházi tanítóknak megtiltotta a szakszervezeti értekezleten való részvételt. Az életszínvonal látványos emelkedésének zálogaként pedig a társadalmi és a kulturális fejlődést jelölte meg.⁸⁴ Végezetül leszögezte, hogy „minden téren érvényesülni fog a dolgozó nép akarata és célkitűzése. S ebben a harcban előnyül indulunk, mert kezünkben van az államhatalom. Olyan államhatalom, amely mindenkor kész a nép ellenségeivel szemben felvenni a harcot. Kezünkben vannak a gazdasági élet kulcsai: a föld, a nagy bankok, a bányák, az iparvállalatok, a nagykereskedelem igen jelentős része, tehát kezünkben van az ipar és a kenyér is. Ennyi eszközzel és ennyi lehetőséggel rendelkezve harcunk kimenetele nem lehet kétséges és ma már senki előtt sem kétséges az a tény, hogy ebben az országban a munkásosztály útja a teljes magvalósulás, a szocializmus útja lesz.”⁸⁵

A politikai beszámolókat követően a hozzászólásokra került sor. Magyar Józsefné az MNDSZ nevében üdvözölte a konferenciát, majd hangsúlyozta, hogy az egységes munkáspártban az eddigiekénél is nagyobb szükség lesz a nőkre.⁸⁶ Böhm József a rendőrség, Földes Mártonné a bánhidai dolgozók, Kamarás Rezső a komáromi pártszervezet, Ferenczi Anna igazgatónő pedig a nyergesújfalui Viscosa-gyár dolgozóinak üdvözlését adta át a konferenciának.⁸⁷ Fekete Gyula tatabányai iskolaigazgató és Sulyok Ferencné hozzászólásaikban a felekezeti iskolák mielőbbi államosítását követelték.⁸⁸ Dr. Hatos György tisztiorvos ugyancsak az egyházi iskolákat vette górcső alá.

Megállapította, „*hogy számtalan helyen tűrhetetlen az egészségügyi állapot. Az árnyékszékek ajtó nélkül vannak, a mosdási lehetőséget még most sem teremtették meg; szintelen táblákon a gyermekek szeméi rosszakká válnak. Az egyházi iskolákban az ülő székeket magukkal kell hogy hozzák a gyermekek. A takarítást is nekik kell vállalni. Ezek az adatok is azt bizonyítják, hogy a demokrácia nagyon is türelmes. Ezeket a tényeket közölni kell az iskolák államosításával kapcsolatban és rá kell mutatni különösen a falusi dolgozóknak arra, hogy az iskolák államosítása a tanulók egészségügyi és szociális helyzetének megjavítását is célozza.*”⁸⁹ Ez utóbbi megállapítás kapcsán vissza kell utalnunk a földosztásra és a végrehajtása során az egyházat ért veszteségek elemzésére. Hiszen annak során nemcsak az egyház birtokában lévő vagyonduzzasztó, illetve a kihasználatlan földeket sajátították ki, hanem az oktatási intézmények fenntartására szolgáló célvagyonokat is. Nem meglepő tehát, hogy majd három évvel később komoly intézményfenntartási nehézségek álltak elő, amit a kommunisták természetesen az államosítások előmozdítására használtak fel.

A 17 hozzászólást követően Bottyán István a konferencia elé terjesztette az új vármegyei választmány névsorát, amelyet a konferencia résztvevői egyhangúlag jóváhagytak.⁹⁰

Az újonnan megalakított politikai párt, a Magyar Dolgozók Pártjának Komárom-Esztergom vármegyei választmányának névsorát elemezve elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy a kommunista választmányokhoz képest az abban részt vevő 41 fő nemek szerinti összetétele jelentős változáson ment keresztül. Mindez azt jelenti, hogy a 34 férfi (83%) mellett 7 nő (17%) is bekerült a testületbe. Ami egyáltalán nem változott, az Tatabánya hegemon helyzetének megmaradása. Emellett Dorog, Esztergom, Komárom, Lábatlan és Oroszlány településekből érkezett még egynél több tag. Azt, hogy a választmányból mennyien voltak korábban az Magyar Kommunista Párt, illetve a Szociáldemokrata Párt tagjai, rendkívül nehéz megállapítani. Amit jelenleg biztosan tudunk, hogy az MKP harmadik vármegyei konferenciáján megválasztott választmányból összesen 22-en (20 férfi és 2 nő) szerepelnek a névsorban. A foglalkozások arányában is változás következett be, hiszen jelentősen megnövekedett a lakatosok és a földműve-

⁸² MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I.39–40.

⁸³ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 40.

⁸⁴ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 41–42.

⁸⁵ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 42.

⁸⁶ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 42.

⁸⁷ Komárom-Esztergom Vármegyei Dolgozók Lapja 3. évf. 1948. május 23. 1.

⁸⁸ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 42–43.

⁸⁹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 44.

⁹⁰ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 44–45.

Név	Foglalkozás	Lakóhely
Barta László	kereskedő	Tata
Bottyán István	műszerész	Dorog
Csetneki Mihály	magántisztviselő	Tata
Dömös József dr.	főjegyző	Esztergom
Eckl Gyula	lakatos	Tatabánya
Fenyvesi Lajosné	háztartásbeli	Dorog
Ferenczi Anna	gyárigazgató	Nyergesújfalú
Hadanich Gyula dr.	jogász	Tatabánya
Hintalan Ede	szövetkezeti szervező	Komárom
Jónás Ferenc	lakatos	Oroszlány
Kollarik Ferenc	bányász	Dorog
Korczy József	villanyszerelő	Tatabánya
Kovács Mihály	rendőr százados	Esztergom
Kovácshegyi János	lakatos	Tatabánya
Krakovszki Károlyné	gyári munkásnő	Komárom
Léránt György	kéményseprő	Lábatlan
Major János	gépész	Komárom
Marton Imre	főgépész	Tatabánya
Mázi János	földműves	Nagyigmánd
Mezei Ábel	telefonos	Tokod
Molnár Nándor	esztergályos	Tatabánya
Nagy Béla	földműves	Esztergom
Németh József	tanító	Tatabánya
Németh Pál	cipész	Esztergom
Nyerges Andor	magántisztviselő	Tatabánya
Palágyi Norbert	lakatos	Esztergom
Pásztor Sándor	lakatos	Tatabánya
Payer Jánosné	gyári munkásnő	?
Pollák Ferenc	bányász	Tatabánya
Rigó József	esztergályos	Komárom
Rúzsás Ilona	tisztviselő	Tatabánya
Soós Sándor	asztalos	Tatabánya
Sulyok Ferencné	földműves	Csép
Szabó István	földműves	Esztergom
Szentirmai János	tanító	Tatabánya
Vajdai Lajosné	háztartásbeli	Kisbér
Varga Jakab	földműves	Sárisáp
Végh Gyula	esztergályos	Lábatlan
Vesztergomi Imre	lakatos	Oroszlány
Willand János	bányász	Tatabánya
Zsebők Márton	földműves	Ács

4. táblázat: A pártválasztmány tagjai név, foglalkozás és lakóhely szerint

Tab. 4: Die Mitglieder des Parteiausschusses nach Name, Beruf und Wohnort

⁹¹ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 45–46.

⁹² MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 45.

⁹³ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 46.

sek száma, míg a bányászok a korábbiakhoz képest immár alulreprezentálttá váltak.

A konferencián elfogadott határozat többek között kitért az egyházpolitikai változásokra, a hároméves terv teendőire és az egyházi iskolák államosításának követelésére is.⁹¹

A pártválasztmány tagjainak megválasztása után Orbán László röviden válaszolt a felszólalásokra. Felhívta a figyelmet a politikai és gazdasági küzdelem folytatásának jelentőségére és a falujárás folytatásának szükségességére, majd kifejezte elégedetlenségét amiatt, hogy a hozzászólások egyáltalán nem érintették a szakszervezeti és a pártbizalmi kérdéseket.⁹²

A konferencia zárásaként Bottyán István felolvasta azt a két táviratot, amelyet Rákosi Mátyásnak és Szakasits Árpádnak küldtek el a konferencia nevében. Soós Sándor vármegyei titkár egy-egy bronzból készült szobor átadásával köszönte meg Orbán Lászlónak és Vajda Imrénnek a színvonalas előadást.⁹³ Az országos konferenciára a vármegye 12 főt – 8 főt az MKP, 4 főt az SZDP⁹⁴ – delegált, akik név szerint a következők voltak: Rajk László (MKP), Soós Sándor (MKP), Bottyán István (MKP), Kapus János (MKP), Manherz Antal (MKP), Misák József (MKP), Magyar Józsefné (MKP), Ferenczi Anna (MKP), Nyerges Andor (SZDP), Kolarich Ferenc (SZDP), Zsebők Márton (SZDP), Krakovszky Károlyné (SZDP).⁹⁵ Zárásként az újonnan megválasztott választmány nevében Soós Sándor megköszönte a bizalmat, majd röviddel fél 3 után az Internacionálé elénklésével véget ért Komárom-Esztergom vármegye egyesítő konferenciája.⁹⁶ Sipos János és Bárányos József 1948. május 18-án kelt jelentésében a következőképpen számolt be a rendezvényről: „A konferencia jól elő volt készítve, szépen volt dekorálva. Hozzászólások meg voltak szervezve. Női felszólalók elsősorban a vallás kérdéséhez szóltak hozzá. SZDP-k is felszólaltak, helyeselték a két párt egyesülését, ifjúsági felszólaló is volt. Jó és lelkes hangulatban zajlott le a konferencia.”⁹⁷

1948. június 12-ig az egész országban mindenütt megtörtént a pártszervek egyesítése. A Szociáldemokrata Párt még ugyanezen nap délelőttjén az Újvárosházán a XXXVII., míg a Magyar Kommunista Párt a Parlamentben tartotta meg a IV. kongresszusát. A szociáldemokrata kongresszuson Marosán György elnökölt, aki rövid tanácskozás után megszavaztatta a párt megszűnéséről szóló határozatot, majd dióhéjban „értékelte” az SZDP történetét. Az MKP kongresszusa határozatban szintén felhatal-

⁹⁴ Mindez megfelelt a korábban megállapított 2/3 – 1/3 összetételnek.

⁹⁵ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/33. 4.

⁹⁶ MNL KEML Az MKP Komárom-Esztergom Vármegyei Bizottságának iratai, XXXV. 23/3/I. 46.

⁹⁷ PSZL A Magyar Kommunista Párt iratai, 274-16/33. 76.

mazta a küldötteket, hogy a két párt egyesítési kongresszusán alakítsák meg a Magyar Dolgozók Pártját. Ezzel hivatalosan is megszűnt a magyar munkásmozgalom legrégebbi pártja, a Szociáldemokrata Párt. Délután sor került a két munkáspárt egyesítési kongresszusát megelőző nagygyűlésére a Hősök terén, ahol Rákosi Mátyás és Szakasits Árpád mondott beszédet.⁹⁸ Másnap, június 13-án megkezdődött a Magyar Dolgozók Pártjának első kongresszusa. A kongresszus, amelyen 294 kommunista és 149 szociáldemokrata küldött vett részt, jóváhagyta az MKP és az SZDP egyesülését. Megválasztotta az új Központi Vezetőséget és a Politikai Bizottságot, az előzetes megállapodások értelmében a párt elnöke Szakasits Árpád, főtitkára Rákosi Mátyás lett.⁹⁹ A Magyar Dolgozók Pártja megalakulásakor új programnyilatkozatot fogadott el, amely kijelölte a közvetlen és a távolabbi feladatokat. Eszerint politikai téren az államgépezet teljes demokratizálását, az új alkotmány elkészítését és a Függetlenségi Front átszervezését tűzte ki célul.¹⁰⁰ Gazdasági téren az életszínvonal emelését, az ország termelőerőinek fejlesztését, a mezőgazdasági termelés növelését, a kizsák-

mányolásból eredő jövedelem további csökkentését és megszüntetését helyezte kilátásba. Állást foglalt a tervgazdálkodás kiterjesztése, valamint a Szovjetunió és a népi demokratikus államok tervgazdasági együttműködése mellett.¹⁰¹ Kulturális téren a program hangsúlyozta a vagyonos osztályok művelődési monopóliumának megszüntetését, amelynek érdekében követelte a nyolcosztályos általános iskola rendszerének megszilárdítását, kiépítését, a népi kollégiumok támogatását és az egyházi iskolák államosítását. Az országban élő nemzetiségek számára a párt a teljes állampolgári egyenjogúság biztosítása mellett sikra szállt a saját anyanyelvükön történő oktatásukért, a társadalmi és politikai szervezkedésük teljes szabadságáért. A külpolitikát illetően leszögezte, hogy annak alapját a Szovjetunióval, valamint a népi demokráciákkal való szövetség és szoros barátság jelenti.¹⁰² A program végül megállapította, hogy a Magyar Dolgozók Pártja a szocialista társadalomért küzd majd, amelyben megszűnnek a kizsákmányoló osztályok, megszűnik az embernek ember által történő kizsákmányolása, míg az elkövetkező fejlődés a kommunizmus felé vezet majd.¹⁰³

ÖSSZEGRÉS

Tanulmányunkban a két munkáspárt egyesülésének Komárom-Esztergom vármegyei eseményeivel foglalkoztunk. Úgy véljük, egyértelműen kijelenthető, hogy az 1947. augusztus 31-i választásokat követően a Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyében is lendületből olvasztotta be a Szociáldemokrata Pártot. Mindezt a vármegye esetében is jól felépített koncepció mentén haladva viték véghez. Ennek főbb állomásait a Szociáldemokrata Párt vármegyei szervezeteiben a baloldal kiépítése és a politikailag megbízhatatlan egyéneknek az egységbizottságok által történő eltávolítása jelentette. A források alapján ez utóbbi procedúra során 430 sze-

mélyt távolítottak el a pártból, ami nem mondható túlságosan soknak, figyelembe véve a 10000¹⁰⁴ fő körüli taglétszámot. Ennek magyarázatát a kutatásunk utolsó pillanatában előkerült rendőrségi hangulatjelentésekben foglaltak jelenthetik, amelyek alapján arra következtethetünk, hogy még a kizárások előtt sok alapszervezetben kiléptek azok a tagok, akikre a biztos kizárás procedúrája várt. Ezt követően került sor pontosan meghatározott menetrend betartása mellett a két munkáspárt alsóbb szervezeteinek, majd 1948. május 17-én a vármegyei szervezetek egyesülésére.

Wencz Balázs
MNL Komárom-Esztergom Megyei Levéltára
Esztergom
E-mail: wencz.balazs@kemarchiv.hu

⁹⁸ GÁBOR 2001, 282.

⁹⁹ VIDA 1986, 311.

¹⁰⁰ VIDA 1986, 312.

¹⁰¹ IZSÁK 1998, 100.

¹⁰² IZSÁK 1986, 189.

¹⁰³ RÁKOSI–SZABÓ 1979, 605.

¹⁰⁴ Ezt a számot a Magyar Kommunista Párt Komárom-Esztergom vármegyei taglétszámainak adatait tartalmazó statisztikákból vettük.

IRODALOM

- ORTUTAY 1988 Ortutay A.: *Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv*. Tatabánya 1988.
- LEBLANCNÉ 1992 Leblancné K. M.: *Sorsdöntő évek. Adalékok a négy bányaközség helyi önkormányzatának történetéhez 1945-től 1947. október 10-ig, Tatabánya megyei város létrejöttéig*. In: (Szerk. Somorjai J.) *Tatabánya 45 éve város*. Tata 1992.
- STRASSENREITER 2000 Strassenreiter E.: *Egyesülés? Beolvasás? Likvidálás?* In: (Szerk. Feitl I.–Izsák L.–Székely G.) *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*. Budapest 2000.
- GECSÉNYI 1975 Gecsényi L.: *Három szabad év-tized. Pártkonferenciák és pártértekezletek Komárom megyében 1946–1970*. Tatabánya 1975.
- GÁBOR 2001 Gábor R.: *Az igazi szociáldemokrácia. Küzdelem a fasizmus és a kommunizmus ellen 1944–1948*. Budapest 2001.
- VIDA 1986 Vida I.: *Koalíció és pártharcok 1944–1948*. Budapest 1986.
- IZSÁK 1986 Izsák L.: *A koalíció évei Magyarországon 1944–1948*. Budapest 1986.
- IZSÁK 1998 Izsák L.: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*. Budapest 1998.
- RÁKOSI-SZABÓ 1979 Rákosi S.–Szabó B.: *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948*. Budapest 1979.

DIE VEREINIGUNG DER ZWEI ARBEITERPARTEIEN IM KOMITAT KOMÁROM-ESZTERGOM, IN BESONDERER HINSICHT AUF DIE TÄTIGKEIT DER UKP (1947–1948)

BALÁZS WENCZ

In dieser Abhandlung wurde versucht, die Vereinigung der zwei ungarischen Arbeiterpartei (UKP und SDPU) im Komitat Komárom-Esztergom mit Hilfe der vorhandenen schriftlichen Quellen darzustellen. Es wird gemeint, schon eindeutig behaupten zu können, dass die UKP nach den Wahlen am 31. August 1947 – den Ereignissen im Land ähnlich – die SDPU auch im Komitat Komárom-Esztergom ohne ernsthafte Probleme in sich einverleibt hat. Dieses wurde auch im Falle des Komitats Komárom-Esztergom eine gut aufgebaute Kon-

zeption entlang durchgeführt, derer wichtige Stationen der Ausbau der Linke in den Komitatsorganisationen der SDPU und die Entfernung der politisch unzuverlässigen Personen durch den Vereinigungskommissionen waren. Danach wurden zuerst die untere Grundorganisationen und auch die Komitatsorganisationen am 17. Mai 1948 nach vorher festgelegtem Plan vereinigt.

Übersetzt von János László

HARTAI BÚTORGYŰJTEMÉNY A NÉMET NEMZETISÉGI MÚZEUMBAN: GYŰJTÉS, FELDOLGOZÁS, BEMUTATÁS

BUSA MÓNIKA

A megyei hatókörű városi múzeumok önkormányzati fenntartásba kerülése egyre inkább felveti az intézményi tevékenység hatásának lehetőségét az őket körülvevő helyi közösségekre. Az elmúlt másfél évben a tatai Német Nemzetiségi Múzeum tekintetében is megérett a továbbgondolás igénye, hogyan illeszkedjen be gyűjteményével, kiállításával a tatai és környékbeli lakosság mindennapjaiba. A „*Vendég-ségben a múzeumban*” programsorozat megvalósítja azt a küldetést, hogy a lokális németiség magáénak érezze a kiállítóhelyet, illetve megjelenítse azt a saját identitását képviselő hagyománykollektívát, amely a közösség konstruálása szempontjából szükséges, a múzeum részéről pedig megteremti az egyes településekkel való állandó kapcsolat lehetőségét.

A múzeum gyűjteményi anyaga azonban a megyeinél szélesebb perspektívát kínál a magyarországi nemzetiségkutatás terén. Tatán a nemzetiségi gyűjtések megindulása 1972-től datálható, ekkor kezdte meg kutatásait Fatuska János. A Kuny Domokos Múzeum tagintézményeként 1973-ban megnyílt Nemzetiségi Múzeum új állandó kiállításának elkészítését megelőzően, azzal együtt folyt a szlovák és német néprajzi gyűjtés. 1975-ben önállósult a Német Nemzetiségi Múzeum, amelynek gyűjteményét Fatuska János tovább gyarapította. Kezdetben a Miklós-malomban mutathatták be az új állandó kiállítást, majd 1985-től a Nepomucenus-malomban kapott végleges helyet.¹ A múzeum a magyarországi németek identitásának reprezentációjára létrehozta azt a néprajzi-kultúrtörténeti teret, amely jelenleg is ezt a funkciót hivatott betölteni.

Az intézmény célja ekkoriban nem lehetett kevesebb, mint a korabeli kulturális mintázatok felhasználásával egy-egy közösség származásának, kultúrájának bemutatása. Mivel azonban a téma sokrétűsége a nemzetiségi kutatások esetén csak nagyon nehezen tette lehetővé a banalitások elkerülését, a kiállítások csak jelentős fogalmi, rendszerbeli hiányosságokkal jöhettek létre, amelyek a jelenkorunkra végképp reflektálatlan kategóriákká váltak.² Az állandó kiállítás a honfoglalástól napjainkig igyekezett feltárni a magyarországi németek kulturális teljesítményét, hatását és történetét az őket körülvevő népezzel kapcsolatban. A Német Nemzetiségi Múzeum hartai bútorgyűjtése is ebbe a

kontextusba illeszkedve épült be az „*1100 év együtt-élés. A honfoglalástól napjainkig*” című, 1997-ben létrejött állandó kiállításba. Nem ez volt az első alkalom, hogy a múzeum festett bútorai kiállításon szerepeltek, az objektumok feldolgozása ennek ellenére nem történt meg, vagyis a gyűjtés olykor hiányos dokumentációjától eltekintve semmilyen adattal nem rendelkezünk a tárgyakkal kapcsolatban. A gyűjtemény jövőjét már tíz évvel ezelőtt is a feldolgozásban, a revíziós munkában és a tárgyejuttetések gyűjteményi katalógusban történő bemutatásában látták. Erről szólt Kemececi Lajos a múzeum gyűjteményeinek bemutatása során is.³

Jelen tanulmány célja a gyűjtemény ismertetése. Az első részben a tatai Német Nemzetiségi Múzeum hartai bútorgyűjteményének ismertetését és rendszerezését tesszük kategóriák szerint. Nem térünk ki a tárgyak részletes leírására, csak a gyűjteményi egységeket mutatjuk be. A második részben a gyűjtemény reprezentációjának lehetőségeit vizsgáljuk meg a „*Daniel Stein – Margaretha Keiber 1912. Az újra felfedezett hartai bútor*” című időszak kiállítás tükrében.

Az intézmény gyűjteményére általában jellemző az, hogy a lakótér berendezéseinek típusai alapján elkülöníthetünk tároló-, ülő- és fekvőbútorokat. A díszítés kialakulását, azok változását számos tényező befolyásolhatta, de a közösségen belüli állandósulásukat, továbbélésüket nagymértékben meghatározta az egyes bútorok rendeltetése, lakóházakban elfoglalt helye, vagyis a funkciója. A változások ellenére a parasztháztartások tárgyai hosszú időn keresztül szolgálták a gazdáikat, az alapvetően takarékos életmód és a gazdasági helyzet sem tette lehetővé, hogy kidobják őket. A díszített bútorok mellett azonban kevés az olyan darabok száma, amelyek egyszerű formáikkal a mindennapok tárgyait mutatják meg. Ezek a 70-es évek gyűjtései során nemcsak elkerülték a gyűjtők figyelmét, hanem a tulajdonosok sem őrizték meg őket; egyrészt elhasználódó anyaguk, másrészt újrahasznosíthatóságuk miatt. Múzeumi gyűjteményeinkben Magyarországon több, mint 1000 bútor található Bács-Kiskun megye területéről.⁴ Ezeknek mindeddig a tatai Német Nemzetiségi Múzeum tárgyai feldolgozatlanosságuk miatt nem

¹ KEMECSI 2002, 89. Ezt megelőzően, 1984 decemberében volt a kiállítás megnyitója, azonban előtte fél évig részlegesen, ideiglenes jelleggel már állt.

² KORFF 1993, 18.

³ KEMECSI 2002. A gyűjteményegységeket rendszerező sorozat első darabja lesz a hartai bútorok-

ról készülő katalógus, amelyet az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő Nemzetiségi kezdeményezések támogatására kiírt pályázatán elnyert pénzből 2014 augusztusában készítettünk el.

⁴ ROMSICS 2010, 16.

képezheték részét. Romsics Imre a Bács-Kiskun megyei festett bútorok kutatásakor egyértelműen nem vette figyelembe a Német Nemzetiségi Múzeum gyűjteményét, noha érthető, hogy nem foglalko-

zott a körzeten kívüli intézményekkel. Hartai bútoraink mindeddig kizárólag kiállításokban jelentek meg, amelyekhez katalógusok vagy a tárgyak bemutatására irányuló, rendszerező munkák nem születtek.

A HARTAI BÚTORFESTÉS KUTATÁSTÖRTÉNETE

Hartai tárgyainkhoz éppúgy nem készültek vagy az évek során elvesztek a leírókartonok, ahogy a gyűjtések dokumentációja is hiányos, így a tárgyak vizsgálatakor elsődleges támpont a néprajzi, népművészeti szakirodalmat régóta foglalkoztató bútorfestési stílus történeti hátterét feltáró szakirodalom. Boross Marietta és K. Csilléry Klára kutatásai nyomán megismerhető az a forrásanyag, amely a hartai bútorfestés történetét meghatározta. A tatai múzeumban található tárgycsoport vizsgálatakor fontos látni annak a német népcsoportnak a korai életkörülményeit, amely ma is fenntartja a hartai bútorfestés hagyományát.

„Hartára 1723-24-től a református német telepesek Ráday Pál hívására érkeztek, nyelvjárásuk szerint Hessen-Pfalz tartományból. A megtelepedés első évtizedeit a takarékoság, állhatatos munka és szorgalom jellemezte. A Duna közelsége miatt jellemző volt a faszállítás, aminek eredménye, hogy egy 1877-es feljegyzés szerint a hartai mesteremberek a szomszéd falvakat is ellátták árucikkkel.”⁵

Az itteni asztalosok a 18. században Mária Terézia által elrendelt összeírásokban nem szerepeltek úgy, mint akik céhet alapítottak volna, ehhez bizonyára hiányoztak az anyagi forrásaik. Viszont az 1828-as összeírásban már foglalkoztak a hartai kézművesekkel, akik között már bútorkészítőként feltüntetett asztalosokat is találunk, mint például Paul Dreischlagot. 1836-ból, I. Ferdinánd uralkodásának idejéből ismerjük a hartai kézművescéh alapítólevelét, amelybe a falu mesterei tömörültek.

A Hartáról megőrzött emlékanyagról tehát már a 18. század végétől vannak adataink, de tárgyak csak az 1820-as évektől maradtak fenn múzeumi gyűjteményekben. A darabok arról tanúskodnak, hogy a különböző vidékekről betelepülő társulások kultúrája homogénné vált. Ezt állítja Boross Marietta, aki a hartai református németiséget kisebbségi, nyelvi-elszigetelt csoportként ismerte meg, amelyben a népi kultúra legfőbb jellemzői egészen a 20. századig fennmaradtak. Ragaszkodtak a saját tárgyi kereteikhez, az 1930-as évekig nem volt jellemző a polgárosulás.⁶

Bár K. Csilléry Klára⁷ és Boross Marietta⁸ alapozta meg a hartai bútorfestés megismerésének kontextusát, a vizsgálódásokat már többen bővítették. A legújabb tanulmány 2010-ben született Romsics Imre tollából, amelyben a Bács-Kiskun megye területén fellelhető lakószobák bútorait elemezte a közgyűjteményekben található tárgyak tükrében.⁹ Az általa megállapított kategóriákat vesszük alapul a tárgyaink rendszerezésekor, amely folyamat azonban a *Magyar Néprajz* 3. kötetének „A parasztház bútorai” című fejezetének¹⁰ címszavait követi. Lackner Mónika a társadalmi környezetben, Hartán vizsgálta az adatközlők tárgyakkal kapcsolatos személyes történeteit.¹¹ A hartai bútorban rejlő jelenkori lehetőségek vizsgálatával is többen foglalkoznak, ahogy ez a 2014 májusában megrendezett „Közösségek – Tárgyak és az Emlékezet” című, a Német Nemzetiségi Múzeum által szervezett nemzetiségkutató konferencián is világossá vált. Balázs Kovács Sándor a sárközi magyar és német együttélés tükrében vizsgálta a hartai bútorfestés hatását, míg Vándor Andrea az ulmi Donaueschwäbisches Zentralmuseum gyűjteményében az emlékezetkultúrává alakuló hagyomány továbbélését kutatja.

A hartai német bútorfestéssel kapcsolatos kutatásokban rendre felmerül a kérdés, hogy a német hazából hozott díszítőművészetről vagy már Magyarországon kialakított hagyományról van-e szó. Az itt készült díszítések közül – a 18. századi nagy szegénység és az iparosok hiánya miatt – keveset hozhattak volna a német hazából. Kétségtelen azonban az, hogy a 17. századtól egész Európában – Németországban is, főként a felsőbajor és délsváb területeken – a festett bútorokon a reneszánszban gyökerező motívumok rendkívül népszerűek voltak. A 18. századi magyar népművészetben fő téma a virágornamentika volt. A tulipánok, a gránátalmák, szegfűk, a virágtő-, inda- és koszorúkompozíciók uralkodtak a hímzésekben, cserépedényeken és a festett bútorokon egyaránt.¹² Egyetlen díszítés, amelyet Németországból magukkal hozott tudásnak tartanak, a két szívformából összetevődő széktámla, amelyekre készítőik kezdetben nem festettek virágokat, keményfából faragtak ki, a nevet és az évszámot pedig a lapos fe-

⁵ K. CSILLÉRY 1987, 376.

⁶ BOROSS 1982, 15.

⁷ K. CSILLÉRY 1987, 375–418.

⁸ BOROSS 1982.

⁹ ROMSICS 2010.

¹⁰ K. CSILLÉRY 1997, 334–415.

¹¹ LACKNER 2002.

¹² HOFER-FÉL 1975, 30.

lülletekbe vésték bele.¹³ A múzeumban ezeknek már csak a festett, vésés nélküli variánsa található meg. Az ágyak formájának kérdése szintén kérdéseket vet fel az átörökítés tekintetében, és sokat vizsgált területe a hartai bútorművességnek.¹⁴ Magát a bútorformát talán átörökítették, de a 18. századból ismert lakásberendezési tárgy értelmezéséhez már nem segít, hiszen az bizonyos, hogy akkoriban a mennyezetes ágy volt a jellemző. A hartaiak „*himlpetnek*”, mennyezetes ágynak mondták az istállókban összeült emeletes ágynemű alján kialakított búvóágyat. A megtelepedés kezdeti időszakában tehát jellemző ágýtípus lehetett a nem oszlopos, fafedeles, parádés bútor,¹⁵ amelynek a maradványa a ma ismert ágylvég. Harta község lakossága olyan vidékről érkezett, ahol a festetlen, keményfa bútor volt az általános. Boross Marietta kutatásai szerint a bútorok festéssel való dekorálását, a virágzó díszítőstílust Magyarországon vehették már át, hiszen a kezdeti időszakban megismert sárközi motívumok később tömöttebb formában tűntek fel bútoraikon.¹⁶ Ezzel szemben a jelenkori kutatások több kérdést is felvetnek a mo-

tívumkincs eredetére vonatkozóan, hiszen a sárközi németség bútorait is a hartai asztalosok készítették, kissé átalakítva a saját díszítésüket az úgynevezett magyar piacra.¹⁷ A bútorhoz alkalmas deszka Komáromból érkezett, így a komáromi láda díszítése is hatással lehetett az itteni stílusra. 1740-től kezdődően a református templomokban népszerű virágos mennyezetek díszítése a berendezési tárgyakon is jól dokumentálható, amely motívumkincs az úgynevezett népi kultúra 18–19. századi díszítési szokásain végigvonul.¹⁸ Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a hartai festés az elmúlt két évszázadban nem szűnt meg, és jelenleg is tovább él, változik. A mesterektől tanult mintakincs alapján bútorfestő családok gyártják a különféle ajándéktárgyakat és berendezési eszközöket ma is, amely a tovább élő hagyományok és az emlékezetkultúrakutatásnak kínál kiváló terepet. A második világháború utáni bútorfestés még csak most kerül ki a háztartásokból, ezért erre is érdemes odafigyelni, ahogy az a Német Nemzetiségi Múzeum legfrissebb tárgygyarapodásával világossá vált.¹⁹

MOTÍVUMOK

A hartai díszítés sokat vizsgált központi motívuma a reneszánszban gyökerező, centrális elrendezésű, korszoba vagy kehelybe állított virágcsokor. E díszítés közel másfélszáz év alatt szerkezetében nem változott, a stílustörténeti folyamatok során a világos felépítésű csokor a díszítőelemek és a szerkezet rovására elburjánzott. A későbbi korokban a zárt virágkompozíciók sokszorozódása figyelhető meg, illetve a megmaradó szabad felületet kis színes, egymást elnyelő virágok töltik ki. A kehelykompozícióban jellemző a stilizált tulipánokkal körülvett gyöngyvirág kialakítása. A hartai bútorokon találunk geometrikus díszítést is, amelyek a felső perem alatti területeket, illetve a virágkompozíciót keretező ablakokat tagolják. Az egyik legtipikusabbnak mondható díszítőelem a 6–8 ágú hartai csillag, amely a középső kerek felületeken, illetve az oldalsó részeken jelenik meg. A madárábrázolásokat 1876-tól találjuk meg az ágylvégeken, amelyek tükröképszerűen ismétlődnek. Boross Marietta veréb-, illetve hollóábrázolásoknak tartja őket. A madársorozatokat legtöbbször levélsorozatokkal zárják le a bútorok készítői.²⁰ A népi dí-

szítóművészet ősi motívuma a fába vésett vagy karcolt csillag, amely a hartai bútoron festett formában tűnik fel. Az itteni mestereknél elterjedt volt a véséshez-karcoláshoz használt körző és sablonok használata a festésnél is. A 19. század második felétől a településen is megjelent a mintaalakítás országos tendenciája: a hartaiak bútorfestésében szintén jellemző a színesedés, a motívumok zsúfolódása és az elaprózódás. A motívumkincs ezáltal csak kis mértékben gyarapodott, a vonalkákkal túlhalmozott minták jelentős megújítása csak az első világháborút követően jelent meg.

Bár a néprajz a népművészetben hosszú időn át kereste a 'nép' mint valamely definiálható entitás lélekét, annak szimbólumalkotó képességét, önkifejezésre való hajlamát, a hartai bútorfestés alapjaiban teszi megkérdőjelezhetővé ezt az elképzelést. Itt már régen nem beszélhetünk a „*naiu néplélekről*”, hiszen ma is a készítőikről nevezik meg az egyes tárgyakat, amelyeket hartai asztalosmesterek készítettek. A hartai tájház vezetőjével beszélve a kiállított szekrények mintája alapján ma is „*Knodel-féle szekrény-*

¹³ K. CSILLÉRY 1987, 380.

¹⁴ Vö.: K. CSILLÉRY 1987; BOROSS 1982.

¹⁵ K. CSILLÉRY 1987, 404.

¹⁶ BOROSS 1982, 20.

¹⁷ Balázs Kovács Sándor a „Közösségek – Tárgyak és az Emlékezet” konferencián elhangzott „Nemzetisé-

gi együttélés Tolna megyében” című előadása. (Tata, 2014. május 7.)

¹⁸ HOFER-FÉL 1975, 32.

¹⁹ 2014 januárjában Várgesztesről ajánlottak fel hartai festett bútorokat a Német Nemzetiségi Múzeumnak, a bútorok részletes bemutatását a későbbiekben tesszük meg.

²⁰ BOROSS 1982, 55–61.

nek”, „Himpelmann Péter bácsi madarainak” nevezik a tárgyakat, illetve a tárgyakon látható motívumokat. Az első világháború után jelent meg a bútorokon Knodel Henrik stílusújítása élénk színezésű (narancssárga), kerekded virágok és hasas levélkék formájában. A repdeső szárnyú madár Himpelmann Péter nevéhez köthető, míg Kast Henrik és későbbi leszármazottai az úgynevezett lóalakos szekrényeket készítették.²¹

Rendkívül szembetűnő a hartai tárgyak motívumkincsének vizsgálatakor az, hogy a településen a

20. század derekáig a stílusmódosulások ellenére is kitartottak a régies bútor mellett, amely K. Csilléry Klára szerint a szórvány németiség nemzetiségi és kulturális identitásképző szándékának tekinthető.²² Ez tapasztalható a jelenkori bútorfestésben is, úgy véljük azonban, hogy a település lakosainak hagyományok iránti tisztelete és az egyediség igénye tartja életben a díszítőművészetet. Az egyéni teljesítményen túl a faluközösség számára ma is fontosnak tűnik, hogy hangsúlyozzák, mennyire különleges bútortípust állítanak elő a hartai német asztalosok.

A NÉMET NEMZETISÉGI MÚZEUM HARTAI BÚTORAI

A Német Nemzetiségi Múzeum leltárkönyve, illetve gyarapodási naplója szerint a hartai bútorok az 1970-es évek során, pontosabban 1973 és 1977 között kerültek be a gyűjteménybe. 1984-es leltári száma alapján még egy szekrény származik onnan, azonban kérdéses, mikor gyűjtötték be, mivel az 1980-as évek gyarapodási tételei között nem szerepelt. Két nagy gyűjtés volt, 1975-ben és 1977-ben, ekkor teljes hartai lakásfelszerelések érkeztek be az ajándékozó megnevezésével, azonban a tárgyak megjelölése és leírása nélkül. Az ajándékozó hozzátartozói jelenleg Budapesten élnek, sajnos azonban a leszármazottak már nem tudtak beszámolni a gyűjtés körülményeiről. A legnagyobb számban természetesen ágyak és szekrények kerültek be a gyűjteménybe – mint a kelengyebútor két legfontosabb tárgya, amelyeket a legnagyobb számban készítettek –, ezek többsége az első világháború utáni korszak alkotása. Tizenkét pár ágyvég van összesen, de nagy a valószínűsége annak, hogy egyes darabok már oldalak nélkül kerültek a gyűjteménybe. Három jól visszaazonosítható szekrénnel is rendelkezik a múzeum, amelyek közül mindhárom gyűjtési helye Harta, egyazon ajándékozótól származnak, azonban nem egy időben leltározták be őket. A szekrényeket megelőző tárolóbútorok közül két láda található még a német nemzetiségi gyűjteményben, amelyek azonban Hartán a vőlegény hozományaként készültek el. A múzeum további 16 hartai bútora még: 3 sarokpad, 1 kemencepad, 1 kisszekrény, 2 konyhaszekrény, 1 fogas, 1 vizespad, 4 szék, illetve további 3 asztal. Tárgyaink történetének feltárásához fogódzót kínálhatnának a rajtuk feltűn-

tett nevek, amelyek nem vezetnek el egyértelműen egykori tulajdonosaikhoz, annak ellenére sem, hogy Harta ma egy 3500 fős nagyközség. Név nélküli kisebb és egyszerűbb tárgyainknak csak a mintakincse és a készítmódja (puhafa asztalosmunka) utal arra, hogy hartai asztalosok munkája. Meglévő és néhány adattal is dokumentált gyűjteményi tárgyak a függelékben találhatóak, ez az adatmennyiség képezi a gyűjtemény elemzésének alapját.²³ Az információk hiánya rendkívüli módon megnehezítette a gyűjtemény feldolgozását. Ettől függetlenül az egyik legjobb állapotban megőrzött és jól azonosítható, összetartozó bútoregyes elemző bemutatása nem várható tovább.

Mindezekon túl meg kell említeni a 2014 januárjában felajánlásból gyűjtött legújabb hartai bútoregyeset, amely Várgesztesről érkezett a múzeumba, és a bútorfestés hagyományos korszakának utolsó példáit képviseli. A tárgyakon az 1948-as – rendkívül késői – évszám szerepel, már a tulajdonosok nevei nélkül. A gyűjtésből egy szekrény, két szék, egy festett, vésés nélküli asztal, egy fogas, illetve egy karospad került a Német Nemzetiségi Múzeumba. A tárgyak tulajdonosai az 1960-as évekig Dunaharaszton laktak, majd Kőbányára költöztek a rokonaikhoz, mert már nem tudták ellátni magukat. 1962–1965 között hunytak el. A bútorokat Kőbányára költözésükkor – mivel ott egyszobás lakásuk volt – ajándékba adták Várgesztesre, ahol 2013-ig őrizték, használták. Az ő hozzátartozóik ajánlották fel a tárgyakat a gyűjtemény számára.

²¹ K. CSILLÉRY 1987, 406.

²² K. CSILLÉRY 1987, 414.

²³ A leltárkönyvben helyenként méreteket is meghatároztak, a szabvány szerint gyártott bútorok beazonosításához azonban ez nem volt releváns adat.

BÚTOROK A TISZTASZOBÁBÓL A MÚZEUMBA

Múzeumi tárgyaink a tisztaszoba bútorai voltak, így nem kérdés, hogy ezek a lehető legszebb darabjai a gyűjteménynek. Hartán, ahogy minden más településen, a tisztaszoba különleges szerepet kapott az emberi élet különböző momentumaihoz kapcsolódóan. A hartaiaknál a két kelengyébe való bútortípussal – ágy és láda – együttesen jelenik meg a festési stílus és a puhafa használata, amely jellemző a környékbeli településeken is. Eltéréseket is figyelhetünk meg ugyanakkor, hiszen a 19. századi gazdasági fellendülés idején a hartai német asztalosoknál már jellemző a ruhásszekrény, amellyel a magyarság jó néhány évtizedet várt még. Az 1780-as évektől a 19. század elejéig a reprezentációs szerepű bútorok számának emelkedése figyelhető meg Magyarországon (kelengyébe, szent sarokba), ez a jelenség a 18. század végi gabonakonjunktúrának tulajdonítható.²⁴ Már az 1820-as évektől maradtak fenn ruhásszekrények Hartán, ez lett az elvárt a lányok menyasszonyi hozományánál, a láda megmaradt a vőlegény kelengyéjének. A szekrény mintázatánál megfigyelhető érdekes motívum a lobogós, ingujjas és gatyás, ostort emelő betyár képe az egyik oldalon, illetve a lovas katona képe a másik oldalon.²⁵ Ilyen szekrény mindeddig nem került a Német Nemzetiségi Múzeum gyűjteményébe, de készítésüket K. Csilléry Klára, Boross Mariettára hivatkozva, párhuzamba állítja az Esztergomban jellemző lovas ajtókkal. A gyűjteményi tárgycsoport vizsgálatakor jól látszik, hogy a két kelengyebútorként szolgáló berendezési tárgy képviselteti magát legnagyobb számban a gyűjteményben.

*Tárolóbútorok**Ruhásszekrény:*

Hartán a német népcsoport a menyasszony számára alakította ki a ruhásszekrény díszítését, amelynek a tisztaszobában, az ágy és a kemence között volt a helye. A motívumokban nagy újítás nem jelent meg, az elterjedt mintakincset használták a nagy felületek kitöltésére. A szekrények oromzatát faragták, esztergálták, ahogy azt a 18. századi felsőbajor és Alpok vidéki német területeken is tették. A szekrény tetejének díszítése annyira fontos volt, hogy a kevésbé módos gazdák egy sor almát tettek oda.²⁶ A kétajtós szekrények közepét jellemzően kettéosztották, egyik felét polcokkal látták el. Az akasztós felében kaptak helyet a szoknyák, a gyapjúharisnyák és a gyapjúfonalkötegek, míg a szekrény al-

1. kép: Ruhásszekrény (Heinrich Schmell, Christina Baier Anno 1924) (ltsz.: 75.1.1.)

Abb. 1: Schrank (Heinrich Schmell, Christina Baier Anno 1924) (Invn.: 75.1.1.)

jába gyakran az imakönyv került.²⁷ A múzeum gyűjteményében található három hartai ruhásszekrény²⁸ mindegyike a 19. század fordulóján, illetve a 20. század elején készült, amikor a magyar paraszti kultúra már nem festette színesre, hanem polgári ízlést tükröző módon flóderozta bútorait. A három ruhásszekrény között található olyan is, amelyen Heinrich Schmell és Christina Baier neve olvasható, akik valószínűsíthetően már közös életük során készítették el ezt a tárgyat.²⁹ (1. kép) Ezt a feltételezést az is megerősíti, hogy a leltárkönyvben szerepel az a bejegyzés, miszerint 1924-ben átfestették. A három szekrény tehát, amelyek szerencsés módon leltári számot is kapott, jól visszaazonosíthatóan jelképezi a hartai bútorfestés 19. század végi és 20. század eleji mintázatát.

²⁴ K. CSILLÉRY 1982, 90.

²⁵ K. CSILLÉRY 1987, 410.

²⁶ K. CSILLÉRY 1989, 11.

²⁷ ROMSICS 2010, 30.

²⁸ Ltsz.: 1973.05.01, 1975.01.01, 1987.32.03.

²⁹ Ltsz.: 1975.01.01.

Kisszekrény:

Az egyetlen kisszekrény egy közös háztartásból származó bútoregységek tagja.³⁰ Ez a tárgy a festés motívumaiban és színében is azonosságot mutat az egyik konyhaszekrényvel, egy paddal és egy ágyvéggel, amelyeket a későbbiek során még részletesen szerepelnek. A gyarapodási napló alapján a tárgycsoport gyűjtési helye egészen biztosan Harta volt, és 1975-ben adták át Fatuska Jánosnak.

Konyhaszekrény:

A konyhaszekrény – más néven pohárszék – Hartán „*komotschank*”, olyan tárolóbútor, amelyet helyenként a díszedények bemutatására is kiképeztek. A pohárszék a 15. századra Németalföld és Franciaország területén alakult ki az ebédlő díszbútorként.³¹ Tulajdonképpen a konyhaszekrény a pohárszékéből jött létre, amelynek a 17–18. században Magyarországon is számos változata terjedt el. A Duna menti területeken (Solt, Harta, Dunapataj, Kalocsa) aszimmetrikus formák voltak jellemzőek. Az alsó rész közepén elhelyezett ajtó mellé fiókokat építettek be, ezekből Hartán általában négy volt,³² ami a múzeum konyhaszekrényeire is igaz. A Heinrich Müller és Christina Keiber nevével ellátott tárgy³³ szintén az egyik összetartozó bútoregységek része volt, amely az 1975-ös év során került a múzeum gyűjteményébe.

Téka:

A falra akasztott téka a magyar paraszti lakáskultúra egyik legrégebbi szekrényféléje, amelynek őse a ház falába vésett fülke, a vakablak volt. Bács-Kiskun megyében a földrajzi adottságok miatt nem volt jellemző a falra akasztott téka, helyette falba mélyített tékák voltak.³⁴ A hartaiak helye a tükör mellett, az utcai falszakaszon volt, és könyveket, pálinkát, orvosságot tartottak bennük.³⁵ A Német Nemzetiségi Múzeum tékaajtaja is egy ilyen falba mélyített tárolóhely lezárása volt.³⁶ Ez a tárgy a legrégebbi időpontban – 1880-ban – keletkezett darabja a gyűjteménynek, amelyről már több leírás is született, hiszen egyedülállóan gazdag motívumkincs jelenik meg a tulajdonosok neve és a készítés évszáma körül.³⁷

Láda:

Az ácsolt ládák fél évezreden keresztül a paraszti háztartások legjellegzetesebb tárolóbútorai voltak, már a 16. század elejétől az asztalosok által gyár-

2. kép: Sablon nélkül festett hartai motívum
(A hartai tájházban készült fotó)

Abb. 2: Ohne Schablone bemahlte Hartauer Muster
(Foto aus dem Hartauer Landhaus)

tott láda elfoglalta helyét a parasztlányok hozományában.³⁸ Főként a kelengye tárolására szolgált a díszesen készített láda, de Hartán a vőlegény „*stafirungját*” tartották benne. A múzeumban a legkorábbi hartai tárgyak az ágyvégek mellett a kelengyeládák, amelyeknek festési stílusát egészen korán vették át a komáromi asztalosoktól, és alakították át saját ízlésükre. Az újabb, barnára festett ládákról eltűnt az aprólékos férfimunka, és helyette az olcsó női munka kézjegyei jelentek meg. Ez a jelenség jól látható a 2. képen is, amelyen egyértelműen egy kevésbé precíz, már nem sablonnal készült, esetleges ábrázolás található. A komáromi kelengyeláda visszaszorulásának időpontja a 19. század elejére tehető, ezzel egy időben a legkorábbi Bács-Kiskun megyei bútorközpont, Harta alakított ki helyi stílust.³⁹ A múzeumban található két kelengyeláda közül az egyik bizonyosan vőlegényláda, és Andreas Schmekl neve olvasható rajta. (3. kép) Készülhetett láda női névvel is, például egy 1806-os dátummal ellátott, a hartai tájházban található darab, de a Német Nemzetiségi Múzeumba ilyen tárgy nem került be.

Fogas:

A legrégebbi tárolóbútorok egyike a rúd, amelyet Visky Károly a fogas ősenek tekintett. A múzeum gyűjteményében egyetlen hartai fogas található.⁴⁰

³⁰ Ltsz.: 1975.03.07.

³¹ K. CSILLÉRY 1981.

³² ROMSICS 2010, 35.

³³ Ltsz.: 1975.03.08.

³⁴ K. CSILLÉRY 1982, 31.

³⁵ ROMSICS 2010, 31.

³⁶ Ltsz.: 1975.05.1.

³⁷ SCHMIDTMAYER 2013, 93.

³⁸ ROMSICS 2010, 19.

³⁹ ROMSICS 2010, 23.

⁴⁰ Ltsz.: 1975.03.05. A fogas ugyan nem kapott leltári számot, mivel azonban a leltárkönyvben csupán egy fogasnak nevezett tárgy található, amelynek gyűjtési helye Harta, nagy valószínűséggel erről a tárgyról lehet szó.

3. kép: Vőlegényláda, „Andreas Schmekl Anno 1906”
(Német Nemzetiségi Múzeum gyűjteménye)
Abb 3: Truhe des Bräutigams, „Andreas Schmekl
Anno 1906” (Sammlung des Ungarndeutschen
Landesmuseums)

Vizespad:

A vizespadot a konyhában helyezték el, és a vizesedények, ritkábban a tejeskancsó, sajtár tárolására szolgált. Itt tartották a konyhában szükséges vízmennyiséget, amelyben a főzéshez, étkezéshez használt eszközöket elmosták. A múzeumi vizespad láthatóan kevésbé díszes, mint a tisztaszobába szánt bútorok, teteje a használat miatt erősen kopott,⁴¹ de a geometrikusan tagolt, négyzetes díszítése és piros-zöld-sárgás színei miatt egyértelmű, hogy hartai tárgy.

Fekvőhelyek

Ágy:

Az ágy neve Hartán „pettkevl”, „petten”, „pett”. A lányok kiházásítása idején a módosabb parasztok a 18. századtól megvásárolták a deszkaoldallal összekötött hálóágyakat. Az ágyvégek nagy felületére az asztalosok a kelengyeládák motívumait festették rá. A szokás az volt, hogy a házasságra az ágyat készítették el legelőször, az azt követő évben pedig a szekrényt. A szegények számára ez hatalmas teher volt, a kelengye megszerzéséhez a legtöbb lány cselédséget vállalt.⁴² A kelengyeláddal szinte egy időben a hartai asztalosok a komáromi oromzatos ágy egyszerűbb, áttört mintáját is átvették. A legkoráb-

bi múzeumi gyűjteménybe került ágy 1824-es,⁴³ ehhez viszonyítva a Német Nemzetiségi Múzeum legrégibbi ágyvége későbbi, 1883-as. A hartai nyoszolyák jellegzetessége, hogy a készítés éve mellett felírták a tulajdonos nevét is. Romsics Imre a Bács-Kiskun megyei bútorkészítés kutatása során egy olyan ágyvéggel találkozott, amelyen a menyasszony neve mellett a férj nevét is feltüntették. A Német Nemzetiségi Múzeum is rendelkezik azonban egy ilyen ágyvéggel, ezen Margaretha Keiber neve mellett Daniel Stein is olvasható.⁴⁴ (4. kép) Az ágy helye a tisztaszobában az ablak és a kemence melletti falnál, az utca felőli sarokban volt. Találkozhatunk név nélküli ágyakkal is, amelyeket készen vettek, nem egyedileg csináltattak. A bútorokon található adatok tehát a családok vagyoni helyzetére, illetve

4. kép: Felirat az ágyvégen,
„Daniel Stein, Margaretha Keiber 1912”
(Német Nemzetiségi Múzeum gyűjteménye)
Abb. 4: Aufschrift an dem Bettende,
„Daniel Stein, Margaretha Keiber 1912”
(Sammlung des Ungarndeutschen Landesmuseums)

ennek változásaira engednek következtetni. A múzeumba került 12 ágyvég mindegyike gazdagon díszített, névvel ellátott darab.⁴⁵ Legkorábbi ezek közül 1883-ban készült,⁴⁶ és Katharina Bernert neve szerepel rajta, de a gyűjtés körülményeiről keveset tudunk. Két olyan továbbgondolásra készítő tárgyat kell kiemelni, amelyek kapcsolódnak az előzőekben már említett kisszekrény-konyhaszekrény együtteshez. Az 1929-es készítésű, Katharina Müller nevével ellátott ágyvég⁴⁷ ugyanabból az 1975-ös gyűjtésből származik, mint az a sarokpad, amely Peter

⁴¹ Ltsz.: 1977.17.111.

⁴² K. CSILLÉRY 1987, 389.

⁴³ ROMSICS 2010, 39.

⁴⁴ „Kizárólag a hartai nyoszolyákra volt jellemző, hogy a készítés éve mellett feltüntették a tulajdonosának nevét is, általában a menyasszonyét, egy esetben a vőlegényét is. A Néprajzi Múzeum őrzi a hartai Kristina Steinnin – 1846, Susanna Leitheiser – 1885, Katona Krisztina – 1894, Elisabeta Klam – 1938 és a bogyszőlői Tot Zsuzsanna – 1894 nyoszolyáját. Hartán van

Katharina Gröb – 1897, Kiskunmajsa Seinrich Maria és Schneider Enis – 1881 ágya.” (ROMSICS 2010, 39.)

⁴⁵ Ezek a tárgyak a bekerülés időpontjában nem kaptak leltári számot. Ennek ellenére a leltárkönyvben éppen annyi ágyvég számolható össze, ahány a gyűjteményben található. Mivel az adatokat nem dokumentálták, csupán öt ágyvég azonosítható vissza a leltári szám (2 darab esetében) vagy a rajta olvasható név segítségével, a többihez semmilyen adat nem áll rendelkezésre a leltári számon és megnevezésen kívül.

⁴⁶ Ltsz.: 1975.2.2.

⁴⁷ Ltsz.: 1975.3.4.

5. kép: Ágyvég, „Katharina Müller 1929” (ltsz.: 1975.3.4.)
Abb. 5: Bettende, „Katharina Müller 1929”
(Invn.: 1975.3.4.)

Müller és Katharina Weber nevét és szintén az 1929-es évszámot mutatja. Bár díszítésük nem kimondottan illik össze, mégis felvetődik a kérdés, hogy a láthatóan egy háztartásból származó tárgyakon miért nem a menyasszony neve szerepel. Valószínűnek tűnik, hogy már az asszony neve szerepel rajta, és ezzel új kérdés vetődik fel: vajon mely ágyvégeken olvasható a menyasszonyok és melyeken az asszonyok neve? Szokás volt-e Hartán a már meglévő új háztartásban az asszony férjétől – németesen – felvett nevével ellátni a tárgyakat? Ebben a kérdésben jelenleg is folyik kutatás, az eredmények azonban még váratnak magukra.⁴⁸

Ülőbútorok

Szék:

A székeket a tisztaszobában és a lakószobákban is az ágyak elé helyezték. A hartai ágyak elé három szék került, csak a legszegényebbek állítottak kettőt. A hartai székekre vonatkozóan vannak olyan feljegyzéseink, hogy német hazából hozott díszítésmódot őriztek meg rajtuk, erről a fentebbi *Motívumok* fejezet szólt bővebben.⁴⁹ A múzeumi Hartáról származó székek motívumkincse hasonló készítési időszakra utal, érdekességük azonban, hogy van köztük néhány levágott lábú darab is. Ezek bizonyára az ágy elől kerültek az asztal köré, és váltak díszítő funkciójú bútorból használati tárgyakká.

Sarokpad:

A pad szerepe a lakáskultúrában fontosabb volt, mint a székeké, hiszen ez állt a szent sarokban, és ezek elé tették az asztalt. A 19. század elején jöttek létre a deszkatámlás, deszkalábás padok, amelyeknek nagy, egybefüggő felületeit díszítették.⁵⁰ A tisztaszoba legdíszesebb része volt a szent sarok, amely az ünnepi alkalmakkor kapott fontos szerepet. A sarokpad előtt álló asztal fölé tették karácsonykor a termőágot, innen indultak a keresztelőre, esküvőre és a temetésre, amelyek az emberi élet fontos fordulói voltak. Romsics Imre jegyezte fel egy hartai szegényparaszti család asztal körüli ülésrendjét a 19. századból: „Gazda – asztal oldala mellé tett széken, asszony – állt és kiszolgált, gyerekek – padon nagyság szerint kívülről befelé sorakozva, vendégek – padon, férfiak és nők egyaránt.”⁵¹ A hartai sarokpadokon a férj és a feleség neve, valamint a készítés évszáma együtt szerepel. Az egyik sarokpad⁵² az előbbieken bemutatott 1975-ös gyűjtés rendkívül izgalmas tárgya. Nemcsak a tulajdonosaival kapcsolatos kérdések miatt, hanem az ülőfelületére került, filctollal készült feliratok vonatkozásában is. A tárgy bizonyára kikerült a mindennapos használatból, és olyan közös térben helyezték el, ahol lehetővé vált az összefirkálása. Olyan bútorok ezek, amelyek az átalakuló életvilágokban, megváltozott lakóterekben már nem kaphattak helyet, de az egykori tulajdonosai iránti tisztelet vagy az értékek megőrzésének szándéka nem engedte végleg megsemmisülni. Hartán úgy emlékeztek erre, hogy a házakból kikerülő padokat egy időre a közösségi házban helyezték el, ahol például a fiataloknak táncpróbákat is szerveztek. Jó eséllyel itt kerültek rá a feliratok. Mivel azonban a gyűjtés körülményeiről semmiféle adattal nem rendelkezünk, nem tudhatjuk biztosan.⁵³ A kérdés fontosságán ez a körülmény azonban nem változtat, hiszen a tárgy történetéhez mindenképp adalékként szolgálnak az utólag rákerült feliratok.

Kemencepad:

A kemence köré készültek a támlátlan, derék-szögben, két darabból összeillesztett deszkapadok. Hartán ezek közül a tisztaszobába készítteteket festették, díszítették. A tatai gyűjteményben valószínűleg egy ilyen tárgy két darabba vágott változata van.⁵⁴ A két egyforma rész nem sarkosan, hanem egyenes oldalakkal illeszkedik egymáshoz, sarkát bizonyára a funkcionális átalakulás miatt távolították el. A

⁴⁸ A gyűjtemény rendszerezésekor figyeltünk fel erre a tárgyegyüttesre. A hartai polgármesteri hivatal felkeresésével gyűjtöttünk információt a tárgyakon található nevek házasságkötési időpontjára. Pozitív eredmény esetén ebben a kérdésben új adat állna rendelkezésünkre.

⁴⁹ K. CSILLÉRY 1987, 407.

⁵⁰ ROMSICS 2010, 43.

⁵¹ ROMSICS 2010, 44.

⁵² Ltsz.: 1975.03.06.1–2.

⁵³ Múzeumi dolgozók elbeszéléseiből úgy tudjuk, hogy a legtöbb tárgy már nem háztartásokból, hanem padlásokról került a múzeumba.

⁵⁴ Ltsz.: 1977.17.10, 1977.17.11.

6. kép: Kemencepadból átalakított vizespad
(ltsz.: 1977.17.10.)

Abb. 6: Aus Ofenbank umgebildete Wasserbank
(Invn.: 1977.17.10.)

7. kép: Kemencepadból átalakított vizespad
(ltsz.: 1977.17.11.)

Abb. 7: Aus Ofenbank umgebildete Wasserbank
(Invn.: 1977.17.11.)

funkcióváltás miatt a formából ítélve valószínűleg vizespadként használták. (6–7. kép)

Asztal

Az asztal helye a diagonálisan elrendezett tisztaszoba központi részén, a szent sarok padja előtt volt. Romsics Imre kutatása szerint Bács-Kiskun megyében a 19. század elején egységesen elterjedt, klasszicista stílusú kávas asztal volt jellemző, eltérés csak a lefelé keskenyedő lábokban és a szélek díszítésében volt.⁵⁵ A hartai németek – Németországból hozott hagyatékként – a megyében egyedülálló módon keményfából készítették ugyanezt a stílust. Az asztal lapját faberakással díszítették, közepén hatágú csillagot formázó kétféle fából. A festett hartai bútorok fénykorukban sem tudták kiszorítani a szobákból a keményfa asztalokat, csak a legszegényebbek cserélték le azokat a 19. század végétől a virágzott fenyőfa

bútorokra. A díszes tetejű asztalokat sokszor csak étkezés idején terítették le. Hartán kékfestő asztalterítőt használtak. Az asztalok fiókjában tartották a kanalakat, villákat, amelyeket csak lakodalmak alkalmával vettek elő.⁵⁶

A tatai múzeum hartai bútorai a rajtuk található legkorábbi évszámok – 1880, 1883 – alapján még egy olyan virágzó paraszti kultúrában jöttek létre, ahol a lakóházak tisztaszobáját reprezentatív bútorokkal rendezték be. A tárgyak díszítését, a bútorok összetételét, egymáshoz való viszonyát a család ízlésén kívül a közösség elvárásai határozták meg. A díszítés tehát nem öncélú, nemcsak az egyéni készségek megmutatására, hanem a közösséghez tartozás kifejezésére is szolgált. Az a népművészeti összkép, amely most előttünk egységként jelentkezik a hartai bútorokon is, zömmel a 20. század folyamán alakult ki.⁵⁷

HARTAI BÚTOROK A MÚZEUMI KIÁLLÍTÁSBAN

Az emberi élet minden szakasza kötődik a házhoz, a háztartáshoz. A paraszttársadalomban az ünnepek és hétköznapiak, valamint a családi élet eseményeinek váltakozása határozta meg a lakóter beosztását és használatát is. A lakóházak nemcsak az emberi élet színterei voltak, hanem a használati tárgyak, bútorok tárolására is szolgáltak. A ház tere egy vonal mentén két részre osztható, a tűzhely/kemence környéke a hétköznapi és a mindennapi élet színtere volt, miközben a szent sarok (a kemencével átlósan) a lakások szent tere, a megszentelt idő eltöltésének helyszíne volt. Ez nemcsak egy képzeletbeli vo-

nal mentén különült el, hanem ezt a bútorok is megkülönböztették. A 19. század második feléig a diagonális elrendezés jellemezte a lakótereket, míg ezt követően polgári, városi mintára a párhuzamos elhelyezés jelent meg. Diagonális elrendezéshez képest a párhuzamosnál az ágyak a bejárattal szembeni fal sarkaiban kaptak helyet. Előjük székek kerültek, az asztal a sarok helyett középre rendeződött, az ajtóval szembe. Mögötte helyezték el a padot vagy a kanapét.

Specifikus történelmi adottságok ismerete híján a művészi kivitelre rácsodálkozás vonzó lehetőség hartai bútoraink vizsgálatakor. A jelenkori muzeo-

⁵⁵ ROMSICS 2010, 46.

⁵⁶ ROMSICS 2010, 46. Bár a tatai leltárkönyv jelentős számú olyan asztalt nevez meg, amely hartai gyűjtésből származik, ezek visszaazonosítása szinte lehetetlen

feladat. A hasonló forma és a szabványos méret nem teszi lehetővé, hogy pusztán a méretek összehasonlításával pótoljuk a tárgyakon szereplő leltári szám hiányát.

⁵⁷ DOMANOVSKY 1981, 33–36.

lógia elvárásait is figyelembe véve fontosabb megközelítési lehetőségnek találtuk, hogy a tárgyakat saját összefüggéseikbe ágyazva ismerjük és ismertessük meg.⁵⁸ A tárgyak jelentésének megfejtése emlékeztetmunka, amely a mindennapokban tudattalanul zajlik. Hétköznapi tárgyak esetén a használat céljával egyezik meg a jelentés, de ha egy hétköznapi tárgy valamilyen okból – Harta esetében történeti távlat, megváltozott életmód – ismeretlen számunkra, elveszítjük jelentését. 2014 áprilisában „*Daniel Stein – Margaretha Keiber 1912. Az újralfedezett hartai bútor*” című kiállításban mutattuk be tárgyainkat. Bausinger meghatározásával élve megkerestük a tárgyak kulturális kódjait.⁵⁹ A hartai bútor esetében ez a

nemzetiség helyét, életmódját megismerő kutatással kezdődhetett, amely a tanulmány első felében szerepel, de számunkra jelenleg fontosabb az, hogy a múzeum szempontjából vizsgáljuk a tárgyakat. A tárgygyűjtés, a gyűjteményi kontextus kiemelése azok a körülmények, amelyek a tárgyak megőrzését lehetővé tették, mivel az objektumok történetét, adatait alig ismerjük. A múzeumba kerüléssel új kulturális kódot kaptak, amely számunkra a gyűjtés időpontja miatt lehet érdekes, hiszen az 1970-es években gyűjtötték őket, mint a népművészetet jelképező utolsó bizonyítékokat. A gyűjtemény vizsgálatával bontakoznak ki a tárgyak bekerülésének történetét meghatározó életmódbeli körülmények, történetek.

„DANIEL STEIN – MARGARETHA KEIBER 1912. AZ ÚJRAFELFEDEZETT HARTAI BÚTOR” CÍMŰ KIÁLLÍTÁS

A kiállított tíz tárgy kiválasztásakor nem lehetett a leltárkönyv vagy a leírókarton dokumentációjára támaszkodni, mégis olyan tárlatot kellett létrehozni, amely lehetőséget biztosított a dolgok kulturális definiálására.⁶⁰ A gyűjtemény tárgyai közül az ágyvég, a pad és a szekrény kapott szerepet ebben a tárlatban, ezek lehetőséget adtak arra, hogy a tárgyak jelentéseit sokrétűen mutassuk be. A tárgyválogatás alapvető szempontja az volt, hogyan tudunk a múzeumi környezetben, autentikus tárgyakkal olyan kérdéseket feltenni, amelyek a jelenkor szempontjából is fontosak lehetnek. Egy megismerési szálra fűztük fel e három tárgytípus bemutatását, amellyel az alapvető – leírásokból is ismerhető – tapasztalatokon túl a tárgyak értelmezési lehetőségeit kínálja fel.

A kiállítás – a címével együtt – legalább három értelmezési szintet foglal magába, olykor indirekt, legtöbbször azonban közvetlen módon. A címével – „*Daniel Stein – Margaretha Keiber 1912. Az újralfedezett hartai bútor*” – szerettünk volna utalni arra a jelenlegi kontextusra, amelyben a tárgyak megismerhetővé válnak. Nem ez az első alkalom, hogy ezzel a tárgyi anyaggal reprezentáljuk a magyarországi német népcsoport gyűjteménybe került tárgyi kultúráját. Fatuska János 1975-ben „*A magyarországi nemzetiségek lakáskultúrája*” címmel mutatta be első gyűjtéseinek eredményét. 1976-ban „*A magyarországi németek népművészete*” cím alatt mutatkozott be a hartai bútorfestés, majd 1986-ban „*A magyarországi német népművészet*” elnevezéssel rendezték újra, ekkor már a Nepomucenus-malomban. Végül 1989-ben „*Hartai parasztbútor*” című tárlat keretében állították ki a múzeum festett tárgyait, mielőtt az 1997-ben megnyitott állandó kiállítás koncepciójába illesztették.⁶¹

A 2014-ben nyílt időszaki kiállítással nem feltétlenül az új eredmények publikálása volt a cél, erre a dokumentáció hiányossága miatt nem is vállalkozhatnánk. A viszontagságos évek alatt abban az anyagban kellett megtalálni a lehetőséget, amely a 2013-as raktárrendezések során előkerült, és restaurálható állapotban volt. A kiállítás címe nem véletlen, tematikájában igyekeztünk a jelenkorban reflektálatlan kategóriákat beemelni. A tárlat koncepciójában egy egyszerűen befogadható értelmezésmódtól halad a párbeszédre ösztönző tartományok felé, amelyben a tárgyak története kibontakozhat a látogató előtt. Elsőként indirekt módon jelenik meg a hartai bútor jelentősége, amely szépségében rejlik. A motívumkincs felfedezése akarva-akaratlanul is megtörténik, minden irányból igyekszik körülvenni a látogatót, hiszen a lecsupaszított formában bemutatott tárgyakat a térben lebegő hartai motívumokkal áttört térelválasztók veszik körül. Vagyis a díszítés és az ehhez tartozó elvárások utalnak arra a közösségre, amely a mintakincset alkalmazta, és a múzeum gyűjteményében nagy számban reprezentálja magát tárgyaival.

A kiállítás didaktikája a motívumkincs felől a lakáskultúrába helyezéssel át Hartára vezeti a látogatót. Mind a szövegek, mind a tárgyak olyan információk átadására hivatottak, hogy bárki számára többlétező tudást nyújtsanak. Van azonban a kiállításnak egy harmadik, inkább kérdéseket felvető, mint tudásátadó szintje, amely arra próbálja motiválni a látogatót, hogy hiányérzete legyen. Az installálásnak köszönhetően látszik az ágyvégek hátulja, a padok asztal nélkül, minimális restauráláson átesve, önmagukban, egymásnak háttal, míg a szekrény és a láda kontrasztban, kinyithatóan, megvizsgálhatóan vár-

⁵⁸ BAUSINGER 2005, 11.

⁵⁹ BAUSINGER 2005, 11.

⁶⁰ BAUSINGER 2005, 13.

⁶¹ KEMECSI 2002b, 208.

ják, hogy beszéljenek róluk. Vagyis az objektumok térbe és installációba helyezése egyaránt azt várja, hogy a látogató reflektáljon a látottakra, maga vegye észre a kutatás további kérdéseit. A kiállítás eddigi élete azt mutatja, hogy néhány tárggyal kapcsolatban azért felmerülnek kérdések, de maga alapvetően nem provokatív. Ennek oka talán a tárgyak – előzőekben már említett – legfontosabb tulajdonságában keresendő: abban, hogy szépek. Festésük a népművészet iránti vonzalmat, installálásuk a hagyományos és modern világ közti átmenetet érzékelteti. A kiállítás letisztult formájával inkább csak egy kezdeti útkeresés annak irányába, milyen lehetőségek vannak a Német Nemzetiségi Múzeum gyűjteményében, hogyan lehet ezeket a látogatók elé tárni.

2013. évtől kezdve megkezdődött a tatai Német Nemzetiségi Múzeum gyűjteményének feldolgozása és a tárgyi anyagon alapuló kiállítások előkészítése. 2014-ben elsőként a hartai bútorgyűjtemény bemutatása történt meg, amely a korábban leírtak ismeretében nem véletlen. Az országos hatókörű bázismúzeumként működő intézmény rangjának visszaállítására tettük meg ezzel az első lépést, amellyel a továbbiakban is követhető irányban sze-

retnének haladni. Az 1997-ben létrehozott állandó kiállítás nem reflektált kellőképp arra az életmódra, amelyre a múzeum raktárában megőrzött tárgyi anyag utal. Ez a kiállítás, az „1100 év együttélés. A magyarországi németek története a honfoglalástól napjainkig”, címében is egy történeti kronológiára felépített tárlat volt, amelyben a tárgyak sokkal inkább illusztrációként, az egyes korszakokat alátámasztó példaként jelentek meg. Az ország teljes területéről számolhatunk a németiség mindennapi használati eszközeivel és tárgyi kultúrájával, ezek leginkább a néprajz és a társadalomtörténet számára nyújtanak fontos kutatásai területet. Az egyéni életben megjelenő mindennapok tárgyai azok, amelyek gyűjteményünk legnagyobb részét alkotják. Probléma azonban az, hogy nem tudunk egyéni életutakat rekonstruálni a gyűjteményből, ehhez nincs kellőképpen dokumentálva a begyűjtött tárgyi anyag. A Német Nemzetiségi Múzeum keletkezési körülményeinek ismerete tehát meghatározza, hogy a rendelkezésünkre álló, mintegy 4000 tárgyat hogyan tudjuk a mai kor befogadói elvárásainak megfelelően reprezentálni.

FÜGGELÉK

1. Szekrény.

Ltsz.: 1973.05.01.

2. Ágy.

Ltsz.: 1973.05.02.

Olajfestékekkel festett.

Felirata: Christina Knodel 1927.

3. Ágy.

Ltsz.: 1973.05.03.

Puhafa, olajfestékekkel festett.

Felirata: Christina Neiber A. 1885.

4. Szekrény

Ltsz.: 1975.01.01.

Olajfestékekkel díszített.

Felirata: Heinrich Schmell, Christina Baier ANNO 1924.⁶²

5. Ágy.

Ltsz.: 1975.02.02.

Olajfestékekkel festett, díszített.

Felirata: Katarina Berner ANNO 1883.

6. Szék.

Ltsz.: 1975.03.02.

Olajfestékekkel festett és díszített.

Felirata: 1926.

7. Szék.

Ltsz.: 1975.03.03.

Felirata: Johan Kugelman, Katharina Hinkel.

8. Ágy.

Ltsz.: 1975.03.04.

Olajfestékekkel festett, díszített.

Felirata: Katharina Müller 1929.

9. Fogas.

Ltsz.: 1975.03.05.

10. Bal sarokpad.

Ltsz.: 1975.03.06.1.

11. Jobb sarokpad.

Ltsz.: 1975.03.06.2.

12. Kiszekrény.

Ltsz.: 1975.03.07.

Olajfestékekkel festett, díszített, 1 ajtó és 1 fiók.

Felirata: Peter Müller, Katharina Weber 1929.

13. Konyhaszekrény.

Ltsz.: 1975.03.08.

Olajfestékekkel festett, kazettásan díszített, 4 fiók, a bal oldalán 1 ajtó.

Felirata: 1896 H. Müller, Ch. Keiber.

⁶² 1924-ben festették át.

14. *Faliszekrény*.
Ltsz.: 1975.05.01.
Falba mélyíthető, olajfestékkel festett.
Felirata: Johan Lehozki, Margareta Gilich ANNO 1880.
15. *Szék*.
Ltsz.: 1975.06.02.
Olajfestékkel díszített, festett.
Felirata: Peter Knodel, Maria Larnhof 1929.
16. *Szék*.
Ltsz.: 1975.06.03.
Olajfestékkel díszített, festett.
Felirata: Peter Knodel, Maria Larnhof 1929.
17. *Ágy*.
Ltsz.: 1976.68.01.
18. *Szék*.
Ltsz.: 1977.17.05.
19. *Kemencepad*.
Ltsz.: 1977.17.10.
20. *Kemencepad*.
Ltsz.: 1977.17.11.
21. *Vizespad*.
Ltsz.: 1977.17.111.
22. *Ruhásszekrény*.
Ltsz.: 1987.32.03.
Felirata: Maria Knoedel 1899.
- Busa Mónika*
Kuny Domokos Múzeum
Tata
E-mail: monika.busa@gmail.com

IRODALOM

- BAUSINGER 2005 Bausinger H.: *A tárgy és jelentése*. In: (Szerk. Fejős Z.–Frazon Zs.) Jelentéstele tárgyak. Budapest 2005, 9–16.
- BOROSS 1982 Boross M.: *Bemalte Bauernmöbel von Hartau/Harta*. In: (Hrsg. Manherz, K.) Ungarndisches Handwerk. Budapest 1982, 7–158.
- DOMANOVSZKY 1987 Domanovszky Gy. *A magyar nép díszítőművészete I–II*. Budapest 1987.
- HOFER–FÉL 1975 Hofer T.–Fél E.: *Magyar népművészet*. Budapest 1975.
- LACKNER 2002 Lackner M.: *Harta, Petőfi utca 21*. In: Háztörténetek. Német sorsok a Duna mentén. 2002. október 25.–2003. február 25. A Donauschwäbisches Zentralmuseum, Ulm vendégkiállításának katalógusa. Budapest 2002, 12–17.
- K. CSILLÉRY 1981 K. Csilléry K.: *Pohárszék*. In: (Szerk. Ortutay Gy.) Magyar néprajzi lexikon. 4. kötet. Budapest 1981, 255.
- K. CSILLÉRY 1982 K. Csilléry, K.: *Die Bauernmöbeln von Harta. Erläuterungen zur Möbelstube der ungarndeutschen in der Sammlung des Ethnographischen Museums Schloss Kitzsee*. In: (Hrsg. Beitzl, K.) Kitzseer Schriften zur Volkskunde. Kitzsee 1982, 7–29.
- K. CSILLÉRY 1987 K. Csilléry K.: *A hartai bútor*. *Cumania* 10 (1987) 375–418.
- K. CSILLÉRY 1997 K. Csilléry K.: *A parasztház bútorai*. In: (Szerk. Balassa I.) Magyar néprajz nyolc kötetben. Anyagi kultúra 3. Budapest 1997, 334–415.
- KEMECSI 2002a Kemecsi L.: *A néprajzi gyűjtemény*. In: (Szerk. Fülöp É.–Kisné Cseh J.) A tatai múzeum története (1912–2002) 79–96.
- KEMECSI 2002b Kemecsi L.: *A Kuny Domokos Múzeum néprajzi gyűjteményének ismertetése – értelmezése*. *KMMK* 9 (2002) 189–222.
- KORFF 1993 Korff, G.: *Die Wonnen der Gewöhnung. Anmerkungen zu Positionen und Perspektiven der musealen Alltagsdokumentation*. In: (Hrsg. Korff, G.–Roller, H-U.) Alltagskultur passé? Positionen und Perspektiven volkscundlicher Museumarbeit. Referaten und Diskussionen der 10. Arbeitstagung der Arbeitsgemeinschaft „Kulturhistorisches Museum“ in der deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Stuttgart/Waldenbuch vom 6. bis 9. Oktober 1992 (Studien und Materialien 11.) Tübingen 1993, 18–33.
- ROMSICS 2010 Romsics I.: *Bútorok a szobában és a konyhában*. In: (Szerk. Bárh J.) Tárgyak, jelek, virágok. Kecskemét 2010, 15–70.
- SCHMIDTMAYER 2013 Schmidtmayer R.: *Falisszekrény*. In: Kövesdi M.–László J.–Schmidtmayer R.–Varga E.: *Múltunk kincsei*. Tata 2013, 92–93.

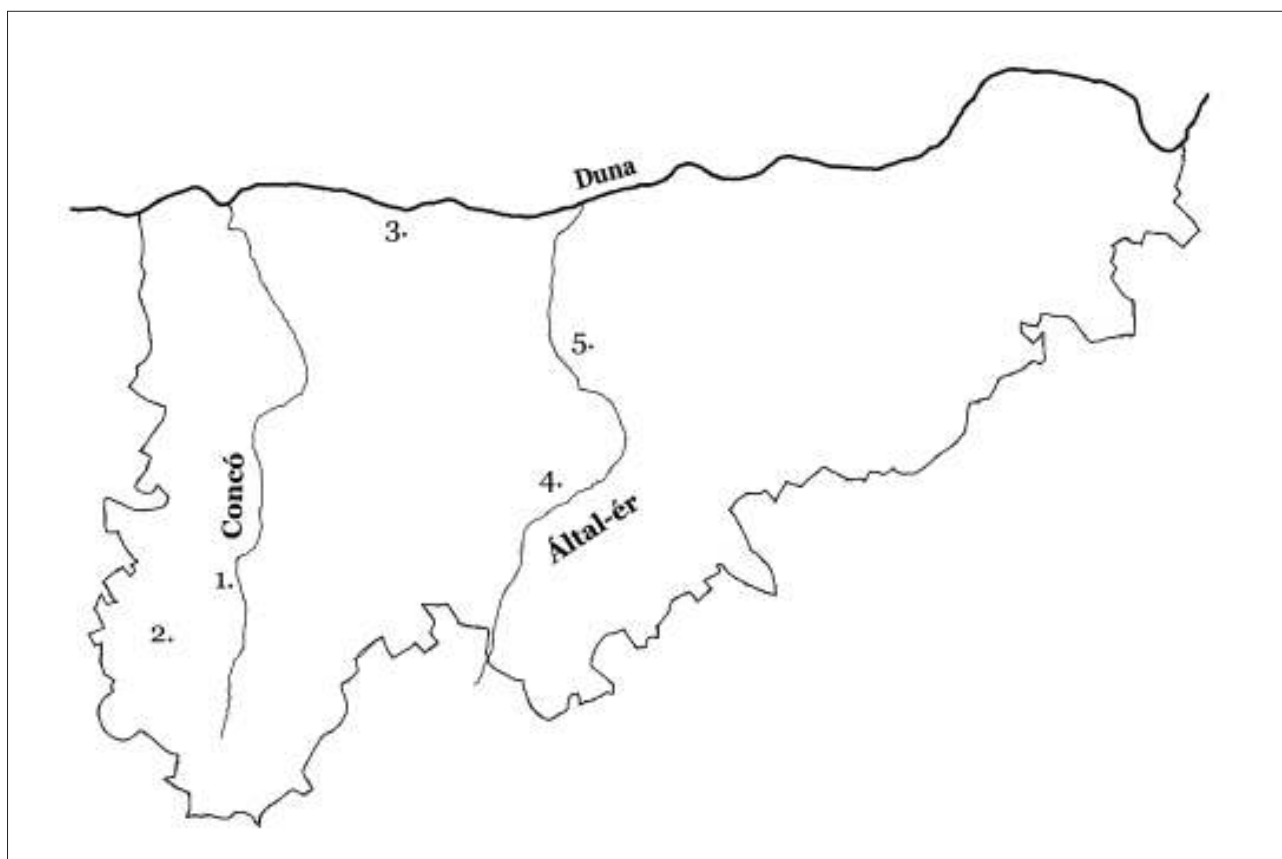
DIE HARTAUER MÖBELSAMMLUNG DES UNGARNDEUTSCHEN LANDESMUSEUMS
MÓNKA BUSA

Das Ungarndeutsche Landesmuseum hatte seit 1972 die Aufgabe, die Kultur der deutschen Bevölkerungsgruppen zu sammeln, danach die Sammlung zu bearbeiten und erkannt zu machen. Seit 2013 arbeiten wir daran, dass wir in unserem Deponierungsort ein System herausbilden und unsere Objekte ausstellen können. Diese Aufgaben waren schon dringend und derzeitig, wenn unsere Erhaltung von der Zufriedenheit der Stadtführung abhängt, ist es immer wichtiger für die Besucher(innen) und für die Rechercheur(innen) eine niveaunvolle Ausstellungsort zu errichten. Außerdem sollte das Museum eine wichtige Rolle in der Identitätsbildung der Ungarndeutschen haben, und dazu müssen sie es ganz geöffnet und kooperativ sehen. Zu der Kooperation haben wir seit vier Jahren eine wichtige Veranstaltung mit der Titel „Zu Gast im Museum“, die ein Platz sichert, um die traditionelle Kultur der Ungarndeutschen Traditionspleger in der Umgebung von Tata zu erleben, und ihre Identität auszuzeigen. Diese Programmreihe konnte bisher ausschließlich die ungarndeutschen Dörfer in der Umgebung von Tata ziehen, deshalb wollten wir unsere Arbeit mit der Bearbeitung der Sammlung eines ferneren Gebietes fortsetzen. Während der Revision im Jahre 2013 haben wir unsere ganz besondere Möbelsammlung aus Hartau (Harta, Komitat Bács-Kiskun) gefunden. Nach den Recherchen wurde sicher, dass diese Sammlung viel mehr als einfach schönes Beispiel der Volkskunst ist. Diese Studie beschäftigt sich mit der analytischen Präsentation unserer bemalten Möbelsammlung aus Hartau. Sie beginnt mit einer kurzen Einführung in die Forschungsgeschichte dieser Möbelstücke. Danach wird eine längere Analyse unserer einzelnen Typen, nach den Kategorien der Ungarischen Volkskunde (Magyar néprajz nyolc kötetben) gegeben. In den Rahmen dieser Studie können keine langen Objektbeschreibungen vorgeführt werden, deren mithilfe wir die Möbelstücke recherchieren können. Unsere Hartauer Sammlung enthält 37 Möbelstücke. 12 daraus sind Betten, aber viele sind nur Enden, also haben sie keine Bettseiten. Nach dem Inventarbuch wurden diese in den Jahren 1975 und 1977 gesammelt, aber wir kennen die Geschichte der einzelnen Möbelstücke aus diesen Sammlungen gar nicht. Die Bettenden

erkennen wir wegen der Aufschriften, aber die, an denen die Aufschriften oder die klaren Daten fehlen, sind leider unsicher. Die ältesten Objekte stammen aus den Jahren 1880 und 1883, die meisten sind aber vom Anfang des 20. Jahrhunderts, mit den typischen Motiven der Hartauer Bemalung. Wir haben ein Bettende auch mit der Benennung des Bräutigams, das ein einzigartiges Stück unserer Sammlung ist, das nur ein einziges analogisches Stück in den ethnographischen Sammlungen Ungarns hat. In dem ersten Teil der Studie wird die allgemeine Bedeutung dieser Objekte beobachtet, wie wir über die identitätsbildende Rolle sprechen können. Dazu haben wir außer den Tatsachen der Fachliteratur auch eigene Erfahrungen in der Gemeinde. Im zweiten Teil wird die ganze Sammlung als eine kulturell und identisch bedingte Objektgruppe interpretiert, die wir wegen des relativ langen Zeitraums und der verschwindenden Tradition gar nicht verstehen können. Eine solche symbolische Ausstellung wollte zusammengestellt werden, in der die repräsentativen Möbelstücke der „Guten Stube“ wichtige Rolle bekommen. Darunter wurde die Bettenden, die Schränken und den Eckbank, also die Objekte der Brautmitgift und das wichtigste Sitzmöbel der Heiligen Ecke verstanden. Mit der aus den charakteristisch bemalten und geschnitzten Möbeln des 19. und 20. Jahrhunderts zusammengestellten Ausstellung möchte das Museum die Besucher auf den Reichtum der Sammlung, bzw. auf die Bedeutungsvielfalt der ausgestellten Möbelstücke aufmerksam machen. Daneben werden der gesellschaftliche und historische Hintergrund von Hartau, die symbolische Rolle der Mitgiftmöbel und die Veränderung der traditionellen Wohnkultur ebenfalls in der Ausstellung akzentuiert. In unseren Alltagen treffen wir uns mit den Begriffen der Guten Stube oder der Heiligen Ecke nicht mehr, deshalb müssen wir die Lebenswelten, in denen diese Objekte errichtet wurden, auch ein wenig erkennen. Dazu bietet die Ausstellung „Daniel Stein – Margaretha Keiber 1912. Die wiederentdeckten Hartauer Möbel“ im Ungarndeutschen Landesmuseum die Möglichkeit an.

Übersetzt von Mónka Busa

RÉGÉSZETI FELTÁRÁSOK KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYÉBEN 2013-BAN

1. kép: A 2013. év feltárásai: 1. Ászár, Concó-part I.; 2. Bakonyszombathely környéke; 3. Komárom–Szőny, Vásártér; 4. Környe, Vackor Óvoda; 5. Tata, Kerékpárút

Abb. 1: Die Freilegungen im Jahre 2013: 1. Ászár, Concó-part I.; 2. Umgebung von Bakonyszombathely; 3. Komárom–Szőny, Marktplatz; 4. Környe, Kindergarten Vackor; 5. Tata, Fahrradweg

ÁSZÁR, CONCÓ-PART I.

A 81-es számú főút Kisbért és Ászárt elkerülő szakaszának megépítése előtt próbafeltárás végzése vált szükségessé. A korábbi évek terepbejárásai során a területen többször gyűjtöttek változó intenzitású őskori, római, népvándorlás kori, valamint Árpád-kori és késő középkori oldaltöredékeket.

A próbafeltárás során a kilenc észak-déli, valamint egy kelet-nyugati irányú kutatóárokban több,

mint 20 objektum folytja bontakozott ki (árkok, gödörök, kemencék). Ezek közül mindössze négy került részben kibontásra. A többi jelenség folytját rögzítette az ásatásvezető, ezután az árkokat visszatemetették.

Ásatásvezető: Petényi Sándor

BAKONYSZOMBATHELY KÖRNYÉKE

Bakonyszombathely, Bársonyos, valamint Kerételeki között az ősz folyamán közös szennyvízrendszert alakítottak ki. A kivitelezés során folyamatos régészeti megfigyelés volt szükséges. Szerencsés módon a több km hosszú árokrendszer kiásása során nem bolygattak meg régészeti objektumokat, azonban a nyomvonal közvetlen közelében két eddig teljesen ismeretlen Árpád-kori és késő középkori le-

lőhelyet találtunk. Az egyik a bakonyszombathelyi szennyvíztisztítóhoz vezető bekötőúttól északra található kisebb dombhátat és annak oldalát fedi le, a másik pedig az ettől északra található vizenyős terület túlsópartján, egy lapos, alig észrevehető kiemelkedésen van.

Megfigyelés vezetője: László János

KOMÁROM–SZŐNY, VÁSÁRTÉR

A szőny–vásártéri ásatás 22 évében az előző évi felület további bontása folytatódott. (2. kép) 2013-ban az M15 szelvényben, az úgynevezett fémműves műhely területén, a 2012-ben megtalált, mintegy 2 m² felületű, összefüggő falfestményomladékot bontottuk ki. A kiemelt falfestmény- és stukkótöredékek minden valószínűség szerint ugyanazon helyiség díszítményéhez tartoztak. A leletanyagból körvonalazható az oldalfalak díszítésének rendszere, illetve elkülöníthető egy vélhetően mennyezeti dekoráció. Az oldalakhoz köthető kifestés fehér/sárga belső szegéllyel készült vörös panelek, fehér szegélyű zöld, fekete és sárga sávok, valamint fekete hátterű, növényi díszítésű osztómotívumok, kandeláberek rendszerére épül, amelyet felül egy viszonylag egyszerű, pálcátagból és spirálos *reliefből* álló stukkó zár le.

2. kép: Komárom–Szőny, Vásártér.
A 2013. évi szelvények

Abb. 2: Komárom–Szőny, Marktplatz.
Die Schnitte im Jahre 2013

Az M15 szelvény nyugati felében a freskóréteg elbontását követően egy a 2012-ben feltárt udvar járósíntjével azonos köves/habarcos réteget találtunk, ettől keletre vályogfal omladékát bontottuk ki, amely azonos az M18 szelvény vályogfalával. Ennek a vályogfalnak a kibontása után építették azt a közfalat, amely az N15 szelvény északi metszetszála előtt indulva, mintegy 19 méter hosszúságban, déli irányban falkiszedések és rövidebb-hosszabb falszakaszok formájában jelentkezett, és az M19 szelvényben derékszögben megtörve keleti irányban folytatódott.

Az L16/17 és M16/17 szelvénycsoportban a szintén 2012-ben megtalált pincében a beszakadt és ép állapotban megmaradt fa földem, valamint a fölötte megfigyelt vályogfalomladék eléréséig több réteget bontottunk ki. A pince kőfalát nem fugázták ki, felületét nem vakolták. A pince belsejében (az ókori udvar szintjétől számítva) 170 cm mélységben találtuk meg a beroskadt faföldem 16–22 cm szélességű, észak-déli irányban rakott pallóit. (12 palló egy-

értelműen azonosítható volt.) (3. kép) A pallók alatt, az északi pincefallal párhuzamosan, attól körülbelül 1 méterre tartógerendát helyeztek el, amelyet az első négy palló alatt részben kibontottunk. A famaradványokat földdel és geotextíliával letakartuk, a pincét nem temettük vissza, hanem fémlemezekkel letakartuk, földdel lefedtük, reményeink szerint 2014-ben folytathatjuk a bontást.

3. kép: Komárom–Szőny, Vásártér.
Fagerendák a pincében

Abb. 3: Komárom–Szőny, Marktplatz.
Holzbalken im Keller

Az N16/N17 szelvényben folytatódott az N15 szelvény déli felében megfigyelt udvari járósínt és falkiszedés, amely a szelvények nyugati metszetszálaiban haladt déli irányba. Az udvarsínt bontása során nagy mennyiségű vassalak került elő.

Az N18/19 szelvényekben déli irányban folytatódott az N17 szelvény járósíntje. A szelvénytörés északkeleti sarkában vályogomladékot tártuk fel, amelynek északi szélét álló *tegulák* szegélyezték. A szelvénytörés keleti metszetszála előtti gödör betöltéséből is nagy mennyiségű vassalak, helyi készítésű és import kerámiatöredékek kerültek elő. A járósíntet a déli oldalon falkiszedés és falszakasz határolta. A fal/falkiszedéstől délre kemencét találtunk. A falkiszedés keleti folytatásától északra sóderes/kavicsos síntet értük el, amely vagy az udvar korábbi járósíntje, vagy a már megtalált járósínt alapozása lehetett.

Az M18 szelvényben folytatódott és derékszögben megtörve, keleti irányban haladt az N15 szelvény északi metszetszála felől induló fal/falkiszedés. A falszakaszok által határolt felületen járósíntet azonosítottunk. A falszakasztól nyugatra agyagos és sóderes rétegű járósíntet különítettünk el. Alattuk *tegulák*ból, kisebb részt *imbrexek*ből álló alapozás került elő, amelyben számos LEG I AD (PF) bélyeges *tegula/imbrex* volt. Az M18 szelvény északnyugati sarkában/nyugati felében kőalapozású vályogfalat bontottunk ki, ez észak-keleti irányban folytatódott a mellet-

te lévő agyagomladékkal együtt. A fal nyugati oldalát vakolták. A vályogfaltól nyugatra a metszetfalig agyagos/enyhén kavicsos járósínt bontottunk ki. A fallal párhuzamosan feltehetőleg gerendaként meghatározható égett famaradványt találtunk.

Az M17 szelvény keleti metszete előtt folytatódott a több szelvényen át haladó fal/falkiszedés. Ettől nyugatra sárga agyagos réteget azonosítottunk, amely az M18-ban talált vályogfallal azonos kőala-

pozású vályogtéglafal omladéka lehetett. A vályogfalat az M18–15 szelvényeken át, a 19 méter hosszú kőfal/falkiszedéssel párhuzamosan, 17,5 méter hosszúságban figyeltük meg, a kőfalat/falkiszedést megelőző, annak építéskor visszabontott periódusaként határoztuk meg.

Ásatásvezetők:

Borhy László–Bartus Dávid–Számadó Emese

KÖRNYE, VACKOR ÓVODA

Környe községben a Vackor Óvoda (egykori Feszty-udvar) területén június 26.–augusztus 31. között szennyvíz- és csapadékvízvezetési rendszer létesítéséhez kapcsolódva régészeti megfigyelésre, illetve ezt követően megelőző feltárássra került sor a tatai Kuny Domokos Múzeum és a Magyar Nemzeti Múzeum részvételével. A lelőhelyen, az óvoda épületének helyén már 2009-ben megelőző feltárás folyt. Az idei megfigyelés, valamint a megelőző feltárás a 2009-es feltáráshoz szervesen csatlakozott, annak időszertűsége és lehetőség szerinti folytatása és az adott területen történő kiegészítése volt.

A régészeti munkák csak az óvodához tervezett szennyvíz, csapadékvíz és áram vezetésére szolgáló árkok, illetve az intézményi parkoló területére szorítottak, 40 cm mélységtől 250 cm mélységig, a járósínt feltöltöttségének és az altalaj szintváltozásainak megfelelően.

4. kép: Környe, Vackor Óvoda.
Római téglasír az 1. számú fal mellett
Abb. 4: Környe, Kindergarten Vackor.
Römischer Ziegelgrab neben dem Mauer 1

Az építkezéssel kapcsolatos munkálatok összességében nagyjából két hektárnyi területet érintettek, ténylegesen ennek azonban csak kisebb részét, a végzett munkák jellegéből fakadóan. A feltárás során római objektumok kerültek elő, ezen belül kora, valamint késő császárkoriak. Az előkerült régészeti jelenségek között falakat (hosszanti és keresztirá-

nyúakat, észak-déli koordináta mentén), egy tornyot, gödröket, szemetesgödrot, gödörházat, árkot(?), planírréteget lehetett dokumentálni. Az egyik nyugat-keleti irányú fal mellett közvetlenül egy téglasír került elő, amelyben egy csecsemő vázát találtuk. (4. kép) A leletanyag főként principátus kori, illetve késő római kerámia volt, továbbá egy felirat nélküli oltárkő, állatsontok, szórvány embercsontok, bronz és vas használati eszközök, érmek, nagy mennyiségű *tegula* és egy malomkő képezték a leletek további részét.

5. kép: Környe, Vackor Óvoda. Római kemence a késő római réteg alatt
Abb. 5: Környe, Kindergarten Vackor. Römischer Ofen unter der spätrömischen Schicht

Az előkerült falak kora és késő császárkoriak. A kora császárkori falak mennyisége kevesebb volt. Egy 40 cm vastagságú, kelet-nyugati irányú példán túl észak-déli, illetve kelet-nyugati irányú, az ásatási területen túl nyugaton egymásba csatlakozó két 360 cm vastag falszakasz, tulajdonképpen egy azonos falrendszer részei kerültek elő, amelyek eddig ismeretlenek voltak, és jóval a késő római erőd falain belül helyezkednek el. Ugyanehhez a falrendszerhez tartozhattak az ásatási terület keleti részén nyomokban megfigyelhető szélesebb faltörödékek is. A nyugati vastag fallal egy rétegből és alatta gödörházat, szemetesgödrot, illetve árokmaradványokat azonosítottunk, majd tártunk fel a rendelkezésre álló

területen. A késő római korszakból 80 és 60 cm falvastagságú, erődön belüli épületek falmaradványai kerültek elő, ezek három épülethez tartozhattak. (5–6. kép) Az ásatási terület keleti felén jelentkező falmaradványok a 18–19. század építkezéseinek maradványai voltak, ezek helyben talált kőanyagból készültek, a rómaihoz hasonló technikával. Kiemelkedő jelentőségű a késő római erőd keleti kapujának közel teljes egészében előkerült déli tornya, amely egy új toronytípust képvisel a késő római erődépítészetben. A 240 cm falvastagságú, 1140 (+/-8) cm belső átmérőjű torony alaprajza szabályos kör alakú, azonban a kör nem a falsíkhhoz csatlakozik, hanem a kör kiegészített vonala negyed körszelettel a fal síkja mögé nyúlik. Ezen kívül bejárati része az eddig ismertektől eltérően a kör falsíkba hatolásának két szélén, a toronyközép felé irányított háromszög oldalai szerinti vonal mentén található. A torony közepén pillér állt, ennek alapozási része épségben került elő, oldalainak irányítása megfelelt a bejárat két szélének: szélei nem a falsíkkal párhuzamosan és merőlegesen, hanem a bejárat széleinek felelt meg, azaz két szemközti sarka a bejáratra merőleges tengelyre esik. Eltérő tervezési és kivitelezési változatot képvisel az erőd eddig már teljesen ismert két (egy keleti és egy déli) oldaltornyához képest is, nemcsak a korabeli pannoniai, hanem a birodalom további tornyaival történő összehasonlításban is. A torony eddigi, Tóth Endre és Szabó Ádám által több helyütt közölt, 2011 előtt készített rekonstrukciós rajzokon oldaltornyokénál nagyobb méretűnek ábrázolt kaputornyokénál kisebb külső síkja az oldaltornyokénál beljebb húzódik. Elhelyezkedése pontosan ott van, ahol az a Szabó Ádám által készített rekonstrukciós rajzon szerepelt. A torony egyedisége által felvetett építészeti és időrendi kérdések összessége miatt egyelőre nem került típusba sorolásra, azonosítására Szabó Ádám a *sophia* jelzőt látta alkalmasnak.

6. kép: Környe, Vackor Óvoda. Téglakő vegyes falazás az óvodától nyugatra levő egyik késő római épületben
Abb. 6: Környe, Kindergarten Vackor. Gemischter Mauer (Stein-Ziegel) eines spätrömischen Gebäudes, nach Westen von dem Kindergarten

A kisleletek között kiemelkedik a principatus kori kerámia nagy mennyisége, ezen belül a korábbiakban tapasztaltakhoz hasonlóan az úgynevezett sötét kerámiatöredékek képviselik a legnagyobb számot. Késő római kerámia az eddigiekhez hasonlóan szórványosan került elő. Az éremleletek egyaránt képviselik a kora, illetve a késő császárkort; valamint még egy teljesen azonosíthatatlan, ez feltehetőleg nem római kori. Előkerülési helye a 360 cm vastag, principatus kori fal kelet-nyugati, teljesen feltárt szakaszának északról kiszedett része volt. Néhány 1–4. századi fibula, egy vastőr, egy bronz rúdvég és egy malomkő tartozik még a kisleletekhez.

A leletanyagot a Kuny Domokos Múzeumba szállítottuk, egy része pedig a Magyar Nemzeti Múzeum Római Gyűjteményébe került a korábbi évek itteni tervásatásaiból származó anyaghoz hasonlóan.

Ásatásvezető:

László János–Masek Zsófia–Szabó Ádám

TATA, TÓFAROK

A hosszú évek óta tervezett, Tatabánya és Tata közötti, Által-ér menti kerékpárút építése kora tavasszal megindult, ennek kivitelezése során régészeti megfigyelés vált szükségessé, mivel a nyomvonal Tata közigazgatási területén két régészeti lelőhelyet érintett. A Tófarok nevű lelőhely már évtizedek óta ismert volt, a másik, a Derítő-tó mente 1. nevűt csak néhány éve azonosítottuk be.

A kivitelezés során végzett humuszolás azt mutatta, hogy a két lelőhely területe gyakorlatilag érintkezik, alacsony intenzitású felszíni leleteket folyamatosan találtunk a nyomvonal érintett részén, így elválasztásuk közelségük miatt nem indokolt. Az északi

részen a nyomvonal területén bolygatott felszínű kemencét bontottunk ki. Sütőfelületébe nagyobb méretű kavicsokat tapasztottak, azonban a datálást pontosító edénytöredékeket nem találtunk benne. Sem teljes felületnagyságát, sem szájnyílásának irányát, sem előterének bármiféle nyomát nem találtuk meg. A környéken a hányóból gyűjtött szórvány edénytöredékek a késői bronzkorra, esetleg a korai vaskorra keltezhetők.

Ásatásvezető: László János

A KUNY DOMOKOS MÚZEUM TUDOMÁNYOS MUNKATÁRSAINAK PUBLIKÁCIÓS LISTÁJA

KÖVESDI MÓNICA

Társszerzős kötet:

1. Kövesdi M.–László J.–Schmidtmayer R.–Varga E.: *Múltunk kincsei*. Tata 2013.

Önálló tanulmányok:

2. Kövesdi M.: „Szerdánként látogassa a képzőművészeti kört!” (Nagy János festőművész visszaemlékezései). *Limes* 1994/4 83–90.
3. Kövesdi Mónica: „Műhellyé kell válnunk”. *Csalóközi képzőművészek tárlata*. Művészeti Műhely '94-95 (1996) 31–35.
4. Kövesdi M.: *Művészi kerámiagyártás*. In: (Szerk. Kisné Cseh J.) *A magyar kerámiaművesség ezer éve*. Tata 1996, 43–53.
5. Kövesdi M.: *A lappangó gyűjtemény (Bányászat tematika a képzőművészetben)*. *Limes* 1997/3 39–52.
6. Kövesdi M.: *A tatai Esterházy-nyárilak dísztermének falképei*. Műemlékvédelmi Szemle 1998/1 153–162.
7. Kövesdi M.: *Az első és az utolsó tatai falkavadászat*. Új Forrás 1998/5 27–32.
8. Kövesdi M.: *Feszty Árpád: Bánhidai csata*. *Limes* 1999/1 203–205.
9. Kövesdi M.: *A piarista múzeum katalógusa, 1938*. KMMK 6 (2000) 473–483.
10. Kövesdi M.: „Rajta ürüljön e pohár!” *Gondolatok két tatai keménycserép edény kapcsán*. KMMK 7 (2000) 421–429.
11. Kövesdi M.: *Stech Alajos művei a Kuny Domokos Múzeumban*. KMMK 8 (2001) 361–382.
12. Kövesdi M.: *A Nagytemplom szakrális berendezése*. In: (Szerk. Haraszi M.) *A tatai Szent Kereszt plébániatemplom kétszázötven éves évfordulójára rendezett ünnepség előadásai*. Tata 2001, 19–38.
13. Kövesdi M.: *A képzőművészeti gyűjtemény. Az iparművészeti gyűjtemény*. In: (Szerk. Fülöp É.–Kisné Cseh J.) *A tatai múzeum története (1912–2002)*. Tata 2002, 105–122.
14. Kövesdi M.: *Egy főúri donátor, Esterházy József gróf szerepe a tatai kapucinusok templomának és kolostorának építésében*. KMMK 9 (2002) 283–296.
15. Kövesdi M.: *A bányászat témája a képzőművészetben*. In: (Szerk. Szabó L.) *Bányászat a képzőművészetben Tatabányán*. Tatabánya 2002, 5–11.
16. Kövesdi M.: *A száz éve született Dobroszláv Lajos*. Új Forrás 2003/3 86–93.
17. Kövesdi M.: *Art Flexum. A mosonmagyaróvári művésztelep és művészeti társaság*. Moson Megyei Műhely 2003/2 65–67.
18. Kövesdi M.: *Könyvtárak, levéltárak, múzeumok és gyűjtemények Tatán. Híradás az 1920-as évekből*. KMMK 10 (2003) 273–285.
19. Kövesdi M.: *Nem, te nem törlöd el a mi emlékiünket. A tatai zsidó temető*. Tata 2004.
20. Kövesdi M.: *Szakrális jelentésváltozások a tatai Kálvária-kápolna esetében*. In: (Szerk. S. Laczkovits E.) *Népi vallásosság a Kárpát-medencében 6*. Veszprém 2004, 23–32.
21. Kövesdi M.: *Nyomozás egy háztartási könyv körül*. Új Forrás 2004/3 94–99.
22. Kövesdi M.: *Szent, kép, kultusz*. Győri Műhely 2005/4 70–72.
23. Kövesdi M.: „Zarándokkápolnák” (*Vértestolna és Tardos*). In: (Szerk. Márkusné Vörös H.) *Háztörténetek. A dunántúli németek kulturális jellemzői*. Veszprém 2006, 255–260.
24. Kövesdi M.: *Ami még olvasható (Ölveczky Gábor kiállítása)*. Új Forrás 2007/9 62–63.
25. Kövesdi M.: *A gróf kertje, a gróf színpada*. KMMK 13–14 (2008) 13–22.
26. Kövesdi M.: *Egy ember állt a furcsa kertben. Zilahy György festőművész élete és művei*. KMMK 17 (2011) 253–262.
27. Kövesdi M.: *A felsőgallai évek. Dobroszláv Lajos festőművész pályájának első szakasza*. TBMÉ 1 (2011) 139–160.
28. Kövesdi M.: *Kóthay Ernő emlékkiállítás*. *Limes* 2012/4 75–80.
29. Kövesdi M.: *A festő visszatér. Dobroszláv Lajos emléke*. *Limes* 2012/4 81–85.
30. Kövesdi M.: *Angolkert bőrkötésben*. KMMK 18 (2012) 197–203.
31. Kövesdi M.: *Az Esterházyak mint fundátorok: Majk*. In: (Szerk. Fülöp É. M.–Gyüszi L.–Schmidtmayer Cs.) *Griff karddal és rózsával. Az Esterházy család története. Annales Tataienses VII* (2014) 135–145.
32. Kövesdi M.: *Egy avantgarde művész Tata-Tóvároson: Schadl János (1892–1944)*. KDMK 19 (2013) 163–172.
33. Kövesdi M.: *Hullámzó hegyek. Krajcsirovits Henrik művészete*. In: (Szerk. Kövesdi M.–Krajcsirovits K.) *Krajcsirovits Henrik*. Tatabánya 2014, 11–30.

Társszerzős tanulmány:

34. Kiss V.–Kövesdi M.: „A magyar Kapisztrán”.
Stech Alajos csataképe. Új Forrás 1998/9 87–91.

KÜRTHY DÓRA

Társszerzős tanulmányok:

1. Szabó J. A.–Kürthy D.: *Piliscsév környékének tektonikus geomorfológiai vizsgálata*. In: (Szerk. Hadházy T.–Sütő L.) XXX. Jubileumi Országos Tudományos Diákköri Konferencia FiFöMa Szekciójának Kivonat kötete. Nyíregyháza 2011, 242.
2. Kürthy D.–Szakmány Gy.–Józsa S.–Szabó G.: *A regölyi kora-vaskori sírhalom kőzetleleteinek előzetes archeometriai vizsgálati eredményei*. Archeometriai Műhely X/2 (2013) 111–126.
3. Kürthy, D.–Szakmány, Gy.–Józsa, S.–Szabó, G.: *Archaeometric study of rock types from the Early Iron age mound grave in Regöly*. Acta Mineralogica-Petrographica, Abstract Series 8 (2014) 72.

LÁSZLÓ JÁNOS

Önálló kötet:

1. László J.: *Tatabánya középkori régészeti topográfiája*. Tatabánya 2001.

Társszerzős kötet:

2. Kövesdi M.–László J.–Schmidtmayer R.–Varga E.: *Múltunk kincsei*. Tata 2013.

Önálló tanulmányok:

3. László J.: *A Tatabányai Múzeum iskolatörténeti iratai*. In: (Szerk. Tapocainé dr. Sáray Szabó É.) Források és tanulmányok Tatabánya oktatástörténetéhez. Tatabánya 1995, 129–131.
4. *Komárom-Esztergom megye kézikönyve. Településtörténeti részek*. (Főszerk. Fűrészsné Molnár A.) H. n. 1997.
5. László J.: *Árpád-kori lelőhelyek Tatabánya területén*. KMMK6 (1999) 233–261.
6. László J.: *A régészet múltja és eredményei Tatabányán*. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára Évkönyve (2000) 105–118.
7. László J.: *Tatabánya az avar korban*. KMMK 9(2002) 141–164.
8. László J.: *Vaseszköz lelet Tatabánya-24. lelőhelyről*. StudArch IX (2003) 165–170.
9. László J.: *A rábapordányi vaseszközlelet*. In: (Szerk. Bíró Sz.) Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete. Győr 2007, 51–67.
10. László J.: *Római vaseszközök a Tatabányai Múzeum gyűjteményéből*. KMMK 15 (2009) 7–14.
11. László J.: *Régészeti tevékenység Tatabányán 1999–2008. (A kutatások történetének összefoglalója.)* KMMK 16 (2010) 55–67.
12. László J.: *Régészeti gyűjtemény*. In: (Szerk. Fűrészsné Molnár A.–Kisné Cseh J.) 40 éves a Tatabányai Múzeum. Tatabánya 2011.
13. László J.: *Római vasszerszámok a tatabányai múzeum Kállay-gyűjteményéből*. StudArch XII (2011) 137–144.
14. László J.: *Római kori villagazdaság vaseszközei Tatabánya–Felső-Rét-földről*. KMMK 17 (2011) 151–169.
15. László J.: *A középkori Csákányegyház falu templomának régészeti kutatása*. In: (Szerk. Tari E.–Tóth E.) Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára. Esztergom–Budapest 2010 (2012) 326–328.
16. László J.: *Egy méltatlanul elhanyagolt vár a Vértesben: Vítány*. KDMK 19 (2013) 95–116.

Szerkesztés:

17. (Szerk. László J.–Schmidtmayer R.) „Hadak útján...” XV. A népvándorlás kor fiatal kutatói 15. konferenciájának előadásai. Tatabánya 2004. október 4–6. TMTF 8 (2006).
18. (Szerk. László J.–Szóts Z.) *Előkészületek Bonyhád monográfiájához. Előadások a IV. Völgységi konferencián*. Bonyhád 2006.
19. (Szerk. Kisné Cseh J.–László J.–Prohászka P.) *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 12* (2008).
20. (Szerk. Fülöp É. M.–László J.) *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei 15* (2009).
21. (Szerk. László J.) *Fehér Csaba: Tóth-Kurucz János – A leányvári kövek vallatója*. Tata 2010.
22. (Szerk. László J.) *A diplomácia válaszfútján – 500 éve volt Tatán országgyűlés*. Annales Tataiensis VI (2010).

23. (Szerk. Fülöp É. M.–László J.) *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 16 (2010).
24. (Szerk. Fülöp É. M.–László J.) *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 17 (2011).
25. (Szerk. Fülöp É. M.–László J.) *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 18 (2012).
26. (Szerk. László J.) *Kuny Domokos Múzeum Közleményei* 19 (2013).

PERGER GYULA

Önálló kötet:

1. Perger Gy.: *Lenckönyv*. Győr 1990.
2. Perger Gy.: *A győrszabadhegyi lucaszék*. (Artificium et Historiae 2.) Győr 1990.
3. Perger Gy.: „... félelemmel és aggodalommal...” *Plébániák jelentései a háborús károkról a Győri Egyházmegyéből 1945*. Győr 2005.

Önálló tanulmányok:

4. Perger Gy.: „Cifra Glória” (Néprajzi adatok egy XIX. századi anekdota gyűjteményben.) *Veszprém megyei honismereti tanulmányok* XV (1991) 47–53.
5. Perger Gy.: *Képoszlopok a Kisalföldön*. In: (Szerk. Cseri M.–Perger Gy.) *A Kisalföld népi építészete*. Szentendre–Győr 1993, 357–382.
6. Perger Gy.: *Cigánykovácsok Győr megyében. A győri iszkápások*. *Arrabona* 34 (1995) 269–319.
7. Perger Gy.: *Középkori diákszokások továbbélése és változásai a népi kultúrában*. In: (Szerk. G. Szende K.) *A magyar iskola első évszázadai*. Győr 1996, 133–140.
8. Perger Gy.: *A dunai hajózás szerepe a táj életében*. *Honismeret* 1997/6 41–44.
9. Perger Gy.: „Czengár népfaj” – *Xántus János cigánytanulmánya*. In: (Szerk. Pillanatképek a romák múltjából Győr é.n. [1998.] 136–147.
10. Perger Gy.: *A kisalföldi németek nagyheti kereplése*. *Néprajzi Látóhatár* 2000/3–4 305–322.
11. Perger Gy.: *Újvárosi protestáns templomok*. Újvárosi krónika. Győr 2001, 18–25.
12. Perger Gy.: *Az újvárosi iszkápások*. Újvárosi krónika. Győr 2001, 48–55.
13. Perger Gy.: *A vallásos élet és a népszokások tárgyai*. In: (Szerk. Kücsán J.–Perger Gy.) *Győr-Moson-Sopron megye népművészete*. Győr 2002, 481–533.
14. Perger Gy.: *Egy győri mézesbábos hagyatéki leltára 1721-ből*. *Arrabona* 40/1–2 (2002) 213–238.
15. Perger Gy.: *Czigány Béla gyűjtési beszámolója a Győr-újvárosi szegkovácsokról*. *Arrabona* 41/1–2 (2003) 350–356.
16. Perger Gy.: *Historische Quellen zur Kleindenkmalforschung. (A szakrális kisémlékek történeti forrásai.)* *Acta Ethnologica Danubiana* 5–6 (2003–2004) 81–95.
17. Perger Gy.: *Szent, kép, kultusz. Megjegyzések Szent Vendel magyarországi tiszteletének kérdéséhez kisalföldi példák alapján*. *Arrabona* 42/1 (2004) 49–62.
18. Perger Gyula: *Egy kóbor cigányok ügyében lefolytatott per néprajzi tanulságai*. In: (Szerk. Márfi A.) *Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene* I. Pécs 2005, 71–106.
19. Perger Gy.: „Szemfény vesztő tselekedetek”. *Bűbajosok és ördögösök egy 18. századi jezsuita erkölcsstanító példatárban*. *Korunk* 2005/5 107–111.
20. Perger Gy.: *Hagyományok, ünnepek, szokások*. In: Horváth J.–Perger Gy.–Székely Z.: *Kistérségek értékleltára. Mosonmagyaróvári kistérség*. Budapest 2005, 42–48.
21. Perger Gy.: *A harmadik Aranyvonat és a Győri Múzeum*. In: (Szerk. Székely Z.) *A harmadik Aranyvonat győri kincsei*. Győr 2005, 5–15.
22. Perger Gy.: „A föld indulás ellen...” (Az 1763. évi győri földrengés vallási emlékei.) *Arrabona* 43/1 (2005) 227–242.
23. Perger Gy.: *Ostyasütő vasak*. In: (Szerk. Albán J.) *Hitvallás kalendárium* 2005. Győr 2005, 126–131.
24. Perger Gy.: *Szent Quirinus és a tyukász. A szakrális kisémlékek keletkezéstörténeti forrásai és narratívái a Kisalföldön*. In: Ekler A.–Miklós É.–Vargyas G.) *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. (Studia Ethnologica Hungarica VII.) Budapest–Pécs 2006, 463–488.
25. Perger Gy.: *Ismeretlen 18. századi ima és énekek a győri könnyező Szűzanyához*. In: (Szerk. Albán J.) *Hitvallás Kalendárium* 2008. Győr 2008, 26–32.
26. Perger Gy.: *Angyal- és szentábrázolások a Moson megyei Heidebauerek kézirat kódexében*. In: (Szerk. Pócs É.) *Démonok, látók, szentek. Vallásethnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben*. Budapest 2008, 589–601.
27. Perger Gy.: *Lévay, Lévai, Lendvai... (Családi rózsaabokor.)* In: (Szerk. Bana J.–Katona Cs.) *Családok, családfák, generációk*. Budapest–Győr 2007, 231–244.
28. Perger Gy.: *Régiségtártól a múzeumig*. *Comitatus – Önkormányzati Szemle* 2009/9 34–43.

29. Perger Gy.: *Régiségtártól a Múzeumig*. In: (Szerk. Székely Z.) Válogatás a javából. A 150 éves győri Xántus János Megyei Múzeum gyűjteményei. Győr 2009, 9–19.
30. Perger Gy.: *A cigányokról alkotott kép a 18–19. századi győri kalendáriumokban*. In: (Szerk. Márfi A.) Cigánysors. A cigányság történeti múltja és jelene II. Pécs 2009, 173–200.
31. Perger Gy.: „Nagyméltóságú Miniszter Úr” (Apor Vilmos közbenjárása Halmos László munkaszolgálat alóli felmentése ügyében.) In: (Szerk. Albán J.) Hitvallás Kalendárium 2009. Győr 2009, 134–142.
32. Perger Gy.: *Pozsonytól Pasadenáig. A Zechmeister család története*. GyT 30 (2010) 9–19.
33. Perger Gy.: *Elkülönülés és közeledés*. In: (Szerk. Deáky Z.–Nagy P.) A cigány kultúra történeti és néprajzi kutatása a Kárpát-medencében. (Cigány néprajzi tanulmányok 15.) Budapest–Gödöllő 2010, 181–194.
34. Perger Gy.: *A pusztulás képei. Dobos Vilmos felvételei Győr 1944-es bombázásairól*. (A Xántus János Múzeum katalógusai 2.) Győr 2010.
35. Perger Gy.: „Föld Induláskorra valo Imádságok a Győrieknek”. In: (Szerk. Mód L.–Simon A.) Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 26.) Szeged 2010, 255–258.
36. Perger Gy.: *A fegyverek megszelídülnek*. In: (Szerk. Bedécs Gy.) Az I. világháború emlékeztetői Pozsony vármegyétől a Mura-vidékig. Győr 2010, 175–186.
37. Perger Gy.: *Ismeretlen győregyházmegyei „Mária-enciklopédia” 1950-ből*. In: (Szerk. Nemes G.–Vajk Á.) In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. Győr 2011, 353–374.
38. Perger Gy.: *Karácsonyi népénekek Paksy Márton György énekeskönyvében*. Arrabona 48/1 (2010) 71–102.
39. Perger Gy.: *Bővérű urak, kikapós menyecskék. Újvárosi Krónika*. Győr 2011, 28–58.
40. Perger Gy.: *Győr-Újváros népessége II. József uralkodása alatt 1785*. Győri Tanulmányok Füzetek Tudományos Közlemények 14 (2011).
41. Perger Gy.: „A házassági életnek változó terhét egyesült erővel, s megnyugodott elmével viseljük.” *Egy házasságtörő férfi válságkezelési stratégiája a 19. század elején*. In: (Szerk. Katona Cs.) Gödörből gödörbe. Mindennemű válságok Magyarhonban a 19. és 20. században. Szombathely 2011, 175–187.
42. Perger Gy.: *Elfelejtett utak, a (szakrális) tér képe*. In: (Szerk. Vargyas G.) Párbeszéd a hagyománygyal. A néprajzi kutatás múltja és jelene. (Studia Ethnologica Hungarica XIII.) Budapest–Pécs 2011, 371–382.
43. Perger Gy.: „7 Tockeijer Gläser...” *Adatok a soproni polgárok üveghasználatához a 17–18. században*. In: (Szerk. Gyulai É.–Viga Gy.) Történetmuzeológia. Miskolc 2010, 46–58.
44. Perger Gy.: *Páll Pista 6.0, avagy egy archív fotográfia hermeneutikája*. In: (Szerk. Nagyné Bősze K.) A Sóstói Múzeumfaló építője. Nyíregyháza-Sóstófürdő 2012, 19–21.
45. Perger Gy.: *Kútba esett terv. A Széchenyi tér egykori díszkútjának építéstörténete*. Arrabona 48/2 (2010) 279–300.
46. Perger Gy.: „Azt hiszem, minden simán fog menni.” *A győri bencés Rómer Flóris Múzeum államosításának dokumentumai*. In: (Szerk. Illés P. A.–Juhász-Laczik A. OSB) Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon II. (Rendtörténeti konferenciák 7.) Budapest 2012, 963–1008.
47. Perger Gy.: *Hamis római csont faragványok a Xántus János Múzeum Néprajzi Gyűjteményében*. Arrabona 49/1 (2011) 291–298.
48. Perger Gy.: „1 Sz: Péter, és 1 Sz: Pálnak statuái fából” *A Győr-Újvárosi Szent József templom épülete és berendezése*. Arrabona 49/2 (2011) 161–198.
49. Perger Gy.: *Méry Etel ismeretlen népköltési gyűjteménye*. Arrabona 50/1 (2013) 195–234.
50. Perger Gy.: *Mocsáry Antal ismeretlen verse az 1816. évi napfogyatkozásról*. Neograd XXXVI (2013) 287–292.
51. Perger Gy.: *Az 1860. évi győri kerttermény kiállítás*. GyT 34 (2013) 79–96.
52. Perger Gy.: *Verstummte Glocken”. Einsammlung der Glocken für militärische Zwecke in der Diöcese Raab/Győr (1916–1918)*. In: (Hrsg. Kropf, R.) Der erste Weltkrieg an der „Heimatfront”. Tagungsband der 33. Schlaininger Gespräche 22. bis 26. September 2013. (WAB Band 148.) Eisenstadt 2014, 95–109.
53. Perger Gy.: *Egy személyes (egyszemélyes) közdelem. Rimpfel Rosamunda csodás lourdes-i gyógyulása*. In: (Szerk. Barna G.–Povedák K.) Lelkiségek, lelkiségi mozgalmak Magyarországon és Kelet-Közép-Európában. Szeged 2014, 173–189.
54. Perger Gy.: „Kérünk légy kegyelmes Szemsei Sárának...” *Bárkányi János halotti búcsúztató verse 1670-ből*. HOMÉ LII (2014) 357–366.
55. Perger Gy.: *A tatai harangláb. (Dokumentumok a tóvárosi harangláb történetének két fejezetéhez)*. KDMK 19 (2013) 117–126.
56. Perger Gy.: *Rédey Miklós levelei Mohl Adolphoz*. KDMK 19 (2013) 153–162.

Társszerzős művek:

57. Horváth J.–Perger Gy.–Székely Z.: *Kistérségek értékleltára. Mosonmagyaróvári kistérség*. Budapest 2005.

58. Dominkovits P.–Perger Gy.: *Paraszti gazdaság és szőlőbirtok Szentmártonban, és a szentmártoni uradalom falvaiban a 19. század első felében. (Adatok és kérdőjelek.)* In: (Szerk. Dénesi T.–Csoma Zs.) „ad vinum diserti...” Monostori szőlő- és borgazdálkodás. Budapest 2009, 101–114.
59. Buday A.–Perger Gy.: *Velünk élő történelem. Újváros a 20. század elején, ahogy az újságírók látták.* Újvárosi Krónika III. Győr 2011, 59–80.
- Recenziók:*
60. Perger Gy.: *Házi Jenő emlékkönyv.* GyT 14–15 (1994) 225–226.
- Szerkesztés:*
61. (Szerk. Cseri M.–Perger Gy.) *A Kisalföld népi építészete.* Szentendre–Győr 1994.
62. (Szerk. Bana J.–Perger Gy.) *Győr története kezdetektől napjainkig.* Győr 1997.
63. (Szerk. Bana J.–Gémes B.–Perger Gy.) *Pillanatképek a romák múltjából.* Romológiai Kutatóintézet Közleményei 1 (1998).
64. Kovács Márk: *Jó tanácsok a konyhára 1851.* (Sajtó alá rendezte, szerk. és jegyzetekkel ellátta Perger Gy.) Győr 2000.
65. (Szerk. Bana J.–Perger Gy.) *Újvárosi krónika.* Győr 2001.
66. (Szerk. Perger Gy.) *Újváros 1703-as telekkönyve.* Győri Tanulmányok Füzetek Tudományos Közlemények 8 (2002).
67. (Szerk. Kücsán J.–Perger Gy.) *Győr–Moson–Sopron megye népművészete.* Győr 2002.
68. Filep A.: *A kisalföldi lakóház morfológiai vizsgálata.* (Ház és ember 19.) (Szerk. Cseri M.–Füzes E.–Perger Gy.) Szentendre–Győr 2006.
69. (Bev., sajtó alá rend. Perger Gy.) *Huszonkét nap. Nagy Zoltán feljegyzései 1956. október 23.–november 13.* Győr 2006.
70. (Sajtó alá rend. és kísérő tanulmánnyal ellátta Perger Gy.) *Kovács Pálnak Magyar Példa és Közmondási.* Győr 2008, 25–47.
71. (Szerk. Perger Gy.) *Győri énekeskönyv.* (Raritates Jaurienses 2.) Győr 2009.
72. (Közreadja Perger Gy.) *„Oltalmad alá futunk” Mária-enciklopédia 1950.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, Feldolgozások 12.) Győr 2010.
73. (Közreadja Perger Gy.) Bedy Vince: *Gyirmót története.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Források, Feldolgozások 15.) Győr 2013.

PETÉNYI SÁNDOR

Önálló kötetek:

1. Petényi, S : *Games and Toys in Medieval and Early Modern Hungary.* Krems 1994.
2. Petényi S.: *A baji nemesi udvarház gazdasági gazdasági tevékenységéről, különös tekintettel a tímárkodásra. Adatok a középkori magyar bőr- ipar történetéhez.* Tata 2010.

Önálló tanulmányok:

3. Petényi S.: *Mátyás kori játékok.* TF 6 (1990) 87–90.
4. Petényi, S.: *A Pretorian Diploma from Ács-Jegespuszta.* CommArchHung 1992 55–64.
5. Petényi, S.: *Neuere germanische Statuen aus Brigetio.* CommArchHung 1993 57–62.
6. Petényi, S.: *Von den Dilgen.* MAQ 1995/33 28–40.
7. Petényi S.: *Nevelés és játék a középkorban.* In: (Szerk. G. Szende K.–Szabó P.) *A magyar iskola első évszázadai (996–1526).* Győr 1996, 109–116.
8. Petényi, S.: *Ad Mures Castellum.* In: (Ed. Visy, Zs.) *The Roman Army in Pannonia.* Pécs 2003, 72–74.

9. Petényi S.: *Középkori és koraújkori játékok.* In: (Szerk. D. Matuz E.–Ridovics A.) *Játszani jó!* Budapest 2004, 55–81.
10. Petényi S.: *Késő középkori mészegető kemen-ce Baj, Öregkovács-hegyen.* In: (Szerk. Tari E.–Tóth E.) *Laudator temporis acti.* Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára. Esztergom–Budapest 2010 (2012).

Társszerzős tanulmányok:

11. Petényi, S.–Lőrinc, B: *Zwei neue Militärdiplome aus Pannonien.* Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik (1994) 197–204.
12. Petényi S.–Sabján T.: *Kályhás boronaház Baj, Öreg-kovács-hegyen.* KEMMK 10 (2003) 127–175.
13. Petényi S.–Kisné Cseh J.: *Római- és középkori lelőhelyek Tatán.* In: (Szerk. Kisné Cseh J.) *Arx – oppidum – civitas. A vártól a városig.* Tata évszázadai. Annales Tataienses IV (2004) 9–31.

SCHMIDTMAYER RICHÁRD

Társszerzős kötet:

1. Kövesdi M.–László J.–Schmidtmayer R.–Varga E.: *Múltunk kincsei*. Tata 2013.

Önálló tanulmányok:

2. Schmidtmayer R.: *Tatabánya középkori elődtel-
lepüléseinek története az írott források tükré-
ben*. KMMK 13–14 (2008) 85–126.
3. Schmidtmayer R.: *A Kuny Domokos Megyei Mú-
zeum kiöntőcsöves rézedényei*. KMMK 15 (2009)
15–21.
4. Schmidtmayer R.: *Reneszánsz sírkő*. In: (Szerk.
Kovács T.) *Reneszánsz látványtár*. Virtuális uta-
zás a múltba. Budapest 2009, 604–605.
5. Schmidtmayer R.: *Gerencsér és várának törté-
nete az írott források alapján*. KMMK 16 (2010)
69–85.

6. Schmidtmayer R.: *Tata, egy jelentős mezővá-
ros és polgárai a késő középkorban*. KMMK 17
(2011) 191–221.
7. Schmidtmayer R.: *Vértesi várak. A Rozgonyi
család főúri rezidenciái a 15. században*. Micae
Mediaevalis II. Budapest 2012, 123–140.
8. Schmidtmayer R.: *A két Rozgonyi, idősebb és if-
jabb István itineráriuma (1388?–1443)* KMMK
18 (2012) 113–128.

Szerkesztés:

9. (Szerk. László J.–Schmidtmayer R.) *„Hadak út-
ján...” XV. A népvándorlás kor fiatal kutatói 15.
konferenciájának előadásai*. Tatabánya 2004.
október 4–6. TMTF 8 (2006).

A KÖTETBEN TALÁLHATÓ RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE –**ABKÜRZUNGSVERZEICHNIS – LIST OF ABBREVIATIONS**

Acta AntHung	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta ArchHung	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
Acta MusNap	Acta Musei Napocensis (Cluj)
Annales AIHV	Annales du (...) Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre
Antaeus	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AntTan	Antik Tanulmányok (Budapest)
AR	Alba Regia. A székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei (Székesfehérvár)
Archeologija	Archeologija. Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu. Nova Serija – Archeologija (Sarajevo)
Arrabona	Arrabona. A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve (Győr)
ArchAust	Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (Budapest)
BAR	British Archaeological Reports (Oxford)
BAR-IS	British Archaeological Reports – International Series (Oxford)
BKözl	Bányászattörténeti Közlemények (Rudabánya)
BMMK	A Békés Megyei Múzeumok Közleményei (Békéscsaba)
BPA	Bulletin de l'Association Pro Aventico (Avenches)
BRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Kommission (Frankfurt am Main)
Britannia	Britannia. A Journal of Romano-British and Kindred Studies (London)
BROB	Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek in Netherland (Amersfoort)
BudRég	Budapest Régiségei (Budapest)
CommArchHung	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
SA	Sovetskaâ Arheologiâ (Moskva)
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum
ColchArchRep	Colchester Archeological Report (Colchester)
CPP	Castellum Pannonicum Pelsonense (Budapest–Leipzig–Keszthely–Rahden)
Cumania	Cumania. A Bács-Kiskun Megyei Múzeumok Közleményei (Kecskemét)
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Fotótár (Budapest)
DissArch	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae (Budapest)
DissPann	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Diplomatikai Levéltár (Budapest)
Dolg	Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából (Cluj/Kolozsvár)
EBM	Balassa Bálint Múzeum (Esztergom)
FiA	Forschungen in Augst (Augst)
FIL	Forschungen in Lauriacum (Linz)
FM	Ferenczy Múzeum (Szentendre)
FolArch	Folia Archaeologica (Budapest)
FÖ	Fundberichte aus Österreich (Wien)
FW	Fundort Wien. Berichte zur Archäologie (Wien)
Germania	Germania. Anzeiger des Röm.-Germ. Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts (Mainz)
GyEL PL	Győri Egyházmegyei Levéltár Püspöki Levéltár (Győr)
GyT	Győri Tanulmányok (Győr)
HOMÉ	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve (Miskolc)
HM	Hajdúsági Múzeum (Hajdúböszörmény)
INM Varna	Izvestija na Narodnija Muzej (Varna)
JAMÉ	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JGS	Journal of Glass Studies (Corning, USA)
JÖAI	Jahresheften des Österreichischen Archäologischen Institutes (Wien)
JPMÉ	A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)

JRA	Journal of Roman Archaeology (Portsmouth)
JRGZM	Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mainz)
КСИИМК	Краткие Сообщения Института Истории Материальной Культуры (Moszkva)
KDM	Kuny Domokos Múzeum (Tata)
KDM HGy	Kuny Domokos Múzeum Helytörténeti Gyűjtemény (Tata)
KiM	Katalogi in Monografije (Ljubljana)
KJM	Katona József Múzeum (Kecskemét)
KMMK	Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei (Tata)
KDMK	Kuny Domokos Múzeum Közleményei (Tata)
Korunk	Korunk (Kolozsvár/Cluj, R)
KSIE	Kratkie Soobščenija Instituta Archeologii AN USSR (Kijev)
LDM	Laczkó Dezső Múzeum (Veszprém)
LK	Levéltári Közlemények (Budapest)
LSZ	Levéltári Szemle (Budapest)
MAA	Monumenta Avarorum Archaeologica (Budapest)
MAQ	Medium Aevum Quotidianum (Krems)
MBV	Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte (München)
MEFRA	Mélanges de l'École Française de Rome Antiquité
MFM	Móra Ferenc Múzeum (Szeged)
MFMA	Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie (Wien)
MFME	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve (Szeged)
MFME – StudArch	A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Studia Archaeologica (Szeged)
MGAH	Monumenta Germanorum Archaeologica Hungariae (Budapest)
MittArchInst	Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (Budapest)
MKBKM	Múzeumi Kutatások Bács-Kiskun Megyében (Kecskemét)
MNL KEML	Magyar Nemzeti Levéltár Komárom-Esztergom Megyei Levéltára (Esztergom)
Neograd	A Nógrád Megyei Múzeumok/Dornyai Béla Múzeum Évkönyve (Salgótarján)
OpArch	Opuscula Archaeologica. Filozofski Fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Zágráb)
OTKA	Országos Tudományos Kutatási Alap
Peuce	Peuce. Studii și comunicări de istorie și arheologie (Tulcea)
PSZL	Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (Budapest)
RCRF Acta	Rei Creatariae Romanae Fautorum Acta
RÖ	Römisches Österreich (Wien)
RIU	Die römischen Inschriften Ungarns
RLÖ	Die Römische Limes in Österreich (Wien)
Savaria	Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SEB	Sylloge Epigraphica Barcinonensis (Barcelona)
SEP	Studia Epigraphica Pannonica (Budapest)
SMK	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
Századok	Századok (Budapest)
SzMMÉ	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
StudCom	Studia Comitatus. Tanulmányok Pest megye múzeumaiból (Szentendre)
ŠtZ	Študijné Zvesti Archeologického Ústavu SAV (Nitra)
TBMÉ	Tatabányai Múzeum Évkönyve (Tatabánya)
TitAquinc	Tituli Aquincenses (Budapest)
TMTF	Tatabányai Múzeum Tudományos Füzetek (Tatabánya)
TrZ	Trierer Zeitschrift (Trier)
TSZ	Történelmi Szemle (Budapest)
Varia ArchHung	Varia Archaeologica Hungarica (Budapest)
VMMK	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)
VV	Vizantijskij Vremennik (Moszkva–Leningrad)
WAB	Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland (Eisenstadt)
WMMÉ	A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
ZFFUKH	Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského, Historica (Bratislava)
ZM	Zalai Múzeum (Zalaegerszeg)

á	átmérő
fm	fülmetszet
h	hosszúság
m	magasság
sz	szélesség
t	tömeg
v	vastagság